

VYTAUTAS ŽALYS

**Lietuvos diplomatijos istorija
1925–1940 metais**

II TOMAS
PIRMOJI DALIS

VYTAUTAS ŽALYS

**Lietuvos diplomatijos istorija
1925–1940 metais**

II TOMAS
PIRMOJI DALIS

edukologija

Vilnius, 2012

UDK 327(474.5)(091)

Ža39

Knygos parengimą ir leidybą finansavo

Lietuvos
mokslo
taryba

pagal NACIONALINĘ LITUANISTIKOS PLĖTROS 2009–2015 METŲ PROGRAMĄ
(sutarties Nr. LIT-2-6 ir Nr. LIT-5-34)

Recenzentai

prof. dr. Zenonas Butkus (Vilniaus universitetas)

prof. dr. Juozas Skirius (Lietuvos edukologijos universitetas)

ISBN 978-9955-20-801-3

© Vytautas Žalys, 2012

© Lietuvos istorijos institutas, 2012

*Skiriu šią knygą savo sūnams – Bartui
ir per anksti šį pasaulį palikusio
Žygimanto atminimui*

Turinys

Įžanginis žodis	11
Pratarmė	15
I. LIETUVOS DIPLOMATINĖ TARNYBA IR UŽSIENIO VALSTYBIŲ ATSTOVAI KAUNE XX AMŽIAUS TREČIOJO IR KETVIRTOJO DEŠIMTMEČIŲ SANDŪROJE	19
1.1. Lietuvos diplomatinė tarnyba 1930-ųjų pradžioje	19
1.2. Permainos „Daukanto 13“	26
1.2.1. „Dr. Zaunius daro įspūdį ramaus žmogaus...“	26
1.2.2. Netikėtas pasirinkimas: prieštaringos reputacijos diplomatas Jonas Aukštuolis	32
1.2.3. Nepavykusi rokiruotė	37
1.2.4. Ar tikrai Dovas Zaunius negalėjo atsispirti Sofijos Smetonienės norams?	39
1.3. Užsienio reikalų ministro Dovo Zauniaus kontroversijos	45
1.3.1. Mažlietuvio problemos Didžiosios Lietuvos politikoje	46
1.3.2. Trintis su kai kuriais diplomatinio korpuso Kaune nariais ir jos priežastys	53
1.3.3. Įtampos su Tautininkų sąjungos vadovybe	64
1.3.3.1. Santykiai su Ministru Pirmininku Juozu Tūbeliu	65
1.3.3.2. Ambicingasis Tautininkų sąjungos pirmininkas Jonas Lapėnas	72
1.4. Du epizodai iš Lietuvos diplomatinės tarnybos gyvenimo	78
1.4.1. Kodėl panelė Magdalena Avietėnaitė netapo antrąja Aleksandra Kolontaj (moteris Lietuvos diplomatinėje tarnyboje)	78
1.4.2. Dovas Zaunius: „Skaitau Rabinavičių pirmaeilį darbininku...“ (žydas Henrikas Rabinavičius Lietuvos diplomatinėje tarnyboje)	86

1.5. Pirmasis modernios Lietuvos diplomatas	
„Grafas de Garliava“ (<i>Garlawa</i>)	92
1.5.1. Pastabos biografijos paraštėje	92
1.5.2. Juozas Gabrys-Paršaitis: „Su tokiu užsienio reikalų ministru mes neatvaduosim Vilniaus, nesurinksime Lietuvos žemių, bet greičiausiai prarasime Klaipėdą ir gal patį Kauną, ir visą Lietuvą!“	96
1.6. Bičiulystės su Vaclovu Sidzikausku ir konflikto su Jurgiu Šauliu kaina	101
1.7. Laikinoji Lietuvos sostinė ir jos diplomatinis korpusas	109
1.7.1. „Kas buvo kas?“ Kauno diplomatiniam korpuse	109
1.7.2. Lietuva ir jos laikinoji sostinė užsienio atstovų akimis	141
1.7.2.1. Trečiasis dešimtmetis: „Nei miestas, nei kaimas...“	141
1.7.2.2. Ketvirtasis dešimtmetis: „Kaunas baigia nusimesti čigonišką didelės Rusijos gyvenvietės rūbą tam, kad būtų panašus į vakarietišką, šiek tiek amerikietišką miestą“	153
1.7.2.3 „Mažasis Londonas – Klaipėda“	163
1.7.3. Diplomatinio korpuso gyvenimo Kaune fragmentai	166
II. DIPLOMATINĖS KOVOS DVIEM FRONTAIS PRADŽIA	173
2.1. Vokiškojo revizionizmo akivaizdoje	173
2.2. Prof. Augustino Voldemaro palikimas dr. Dovui Zauniui	180
2.2.1. Istorinis ekskursas: nesėkmingos Lietuvos diplomatijos pastangos išimti Klaipėdos bylą iš Tautų Sąjungos Tarybos dienotvarkės	180
2.2.2. Augustino Voldemaro ir Gustavo Stresemanno 1928 m. sausio 29 d. džentelmeniškasis susitarimas („Voldemaro protokolas“)	183
2.2.3. „Voldemaro protokolo“ mįslė lietuvių istoriografijoje	189
2.2.4. Ko siekė Gustavas Stresemannas ir ko tikėjosi Augustinas Voldemaras?	197

2.3. Lietuvos ir Vokietijos santykiai XX a. trečiojo ir ketvirtojo dešimtmečių sandūroje – permainų išvakarėse. Trys Lietuvos ir Vokietijos derybų raundai	206
2.3.1. <i>Auswärtiges Amt</i> Rytų departamento direktorius Oskaras Trautmannas: „Mes gyvename ne tik santykių, bet ir abipusio pasitikėjimo krizę“	206
2.3.2. Lietuvos pasiuntinys Vokietijoje Vaclovas Sidzikauskas: „Mes esame prieangyje žymaus Vokietijos politikos pakitėjimo Lenkijos atžvilgiu“	209
2.3.3. Pirmasis Lietuvos derybų su Vokietija raundas: Kaunas, 1929 m. spalio 23–25 d.	214
2.3.4. Antrasis Lietuvos derybų su Vokietija raundas: Kaunas, 1929 m. gruodžio 3–17 d.	220
2.3.4.1. Padėtis antrojo derybų raundo išvakarėse	220
2.3.4.2. Diskusijos dėl Vokietijos neprocentinių paskolų Klaipėdos krašto valdininkams	223
2.3.4.3. Diskusijos dėl Klaipėdos Statuto 31-ojo straipsnio	226
2.3.4.4. Ar Klaipėdos krašto valdininkai vokiečiai privalėjo mokėti lietuvių kalbą? Dovo Zauniaus „švilpuko teorija“	230
2.3.4.5. 1929 m. gruodžio 17 d. protokolo pasirašymas. Kodėl Dovas Zaunius pamiršo Antaną Merkį?	234
2.3.5. Gruodžio 17 d. protokolo ratifikacijos vingiai. Dovo Zauniaus vizitas Berlyne (1930 m. kovas)	238
2.3.6. Eckhardo von Schacko misija Klaipėdoje. Trečiasis Lietuvos derybų su Vokietija raundas: Kaunas, 1930 m. kovo 31 – balandžio 8 d.	246
2.3.7. „Nėra prasmės gaišinti laiko...“ Kodėl Vokietija atsisakė Kaune pasiektų susitarimų?	251
2.3.8. <i>Duo ut des?</i>	257
2.3.9. <i>Auswärtiges Amt</i> ragina lietuvius gelbėti Hanso Morahto prestižą. Gegužės 17 d. susitarimas	261
2.4. Padėtis Klaipėdos krašte	268
2.4.1. „Klaipėdos Mussolini“ gubernatorius Antanas Merkys ir jo politika ...	268
2.4.2. Dovo Zauniaus Klaipėdos pacifikacijos strategija	277

2.5. Lietuviškoji dëlionë Vokietijos ir Sovietų Sąjungos kortų kaladėje	286
2.5.1. Lietuvos santykiai su Sovietų Sąjunga tarpininkavimo misijos išvakarëse: Vlado Mirono zondavimas. Kodël Augustinas Voldemaras netapo Lietuvos pasiuntiniu Maskvoje?	286
2.5.2. Trys Kauno pasiûlymai Maskvai	291
2.5.3. Vokietijos ir Sovietų Sąjungos santykiai Veimaro epochos pabaigoje	300
2.5.4. Boriso Stomoniakovo ir Hanso Adolfo von Moltkës slaptas susitarimas (1930 m. liepos pradžia)	306
2.6. „Paviršutiniški“ Lietuvos ir Anglijos santykiai: ar buvo galimas proveržis?	311
2.6.1. Lietuvos pasiuntinio Londone Kazio Bizausko pasiûlymai	311
2.6.2. Lietuvos užsienio reikalų ministras Dovas Zaunius: „Mes nors ir su pačiu velniu susidësim, kad tik jis padëtų mūsų politinius siekius realizuoti“	319
2.7. Liepos 15-oji: „Klaipëdos krašto reikalai negali bûti derybų objektu su kitomis valstybëmis“	326
2.8. Liepos 24 d.: Lietuva prašo Sovietų Sąjungos tarpininkauti	335
2.9. Nuolaidos Klaipëdoje už palaikymą prieš Lenkiją? Sovietų diplomatijos tarpininkavimo misijos tarp Lietuvos ir Vokietijos pradžia	340
2.10. 1930-ųjų rugpjûtis Klaipëdos krašte. Seimelio paleidimas	346
Summary	351
Santrumpos	372
Asmenvardžių rodyklë	373

IŽANGINIS ŽODIS

Žymus Anglijos istorikas, profesorius Normanas Davies pratarmėje savo veikalui „Europos istorija“ teigia jį rašęs įvairiausiose, neretai iš pirmo žvilgsnio ne visai tam tinkančiose vietose – traukiniuose, lėktuvuose, kavinėse, ligoninių laukiamuosiuose, mokslinėse konferencijose, Havajų paplūdimyje ir net krematoriumo automobilių stovėjimo aikštelėje¹. Iš čia paminėtų vietų antrojo „Lietuvos diplomatijos istorijos“ tomo man neteko rašyti tik Havajų paplūdimyje ir krematoriumo automobilių stovėjimo aikštelėje. Užtat rašiau jį siūbuojančioje ant bangų „Lietuvos“ jachtoje (laisvu nuo budėjimo metu), kuomet 2010 m. lydėjome tris lietuvačius (Paulių Paulionį, Marių Norvaišą ir Domantą Laukevičių), pasiryžusius pakartoti Gintaro Paulionio vyresniojo ir mūsų trijulės (Vytauto Germanavičiaus, Audronio Skurvydo ir mano) plaukimą kanoja „Baltoskandija“ per Baltijos jūrą. Toks mano elgesys iš pradžių glumino bendražygius „Lietuvoje“, tačiau pamažu visi apsiprato, nors nuo budėjimo nei karto neatleido...

Antrojo tomo gimimo metrikoje, be Lietuvos, dar tektų nurodyti Maskvą, Vašingtoną (Kolumbijos apygarda), Moldovą ir ne mažiau už Havajus egzotiškus kraštus – Turkijos, Ispanijos (Tenerifės), JAV (Kalifornijos, Nevados, Masačusetso, Floridos) kelius, viešbučius, paplūdimius ir kavines, artimųjų, draugų ir pažįstamų namus. Rašiau oro uostuose, lėktuvuose, jūrų keltuose, rašiau ilgas valandas važiuodamas automobiliu Vokietijos greitkeliais ir Prancūzijos provincijos keliais, kai pasikeisdami prie vairo su Lietuvos centrinio valstybės archyvo direktoriumi Daliumi Žižiu vykome parvežti lietuviškų archyvų. Jei skaitytojas suabejotų, ar galima keliauti ir rašyti, ir dar patogiai jaustis, ir net patirti malonumą, galiu užtikrinti – galima, tik būtina turėti labai tolerantiškus bendrakeleivius, o atostogų metu dar ir įtikinti šeimą, kad knygos rašymas ir atostogos yra suderinami dalykai. Ir dar reikia mokėti planuoti savo laiką, prisitaikyti prie įvairių aplinkybių ir ... išmukti anksti keltis.

Baigęs darbą nuoširdžiai dėkoju Lietuvos mokslo tarybai ir Lietuvos istorijos instituto vadovybei (direktoriui dr. Rimantui Mikniui, direktoriaus pavaduotojai dr. Zitai Medišauskienei) už paramą rengiant antrąją Lietuvos diplomatijos

¹ N. Davies, *Europa. Istorija*, Vilnius: Vaga, 2008, p. 9.

istorijos tomą ir jį išleidžiant. Dėkingas esu ir Eugenijaus Gentvilo vadovaujamam fondui „Atvira visuomenė ir jos draugai“ už finansinę paramą, leidusią man padirbėti Jungtinės Karalystės *Public Record Office / Foreign Office* archyve, kur pavyko rasti neįkainojamos ir Lietuvos istorikams visiškai nežinomos iki šiol neskelbtos medžiagos, nepaprastai svarbios tiriant Klaipėdos bylos tarptautinį aspektą. Ačiū tuometiniam Lietuvos ambasadoriui Londone Oskarui Jusiui už pagalbą ir ambasados ministrui patarėjui, bičiuliui Ernestui Grabažiui, bendravimas su kuriuo leido man Londone jaustis komfortabiliai ir sumažinti šeimos ilgesį.

Negaliu nepadėkoti ir tuometiniam Lietuvos ambasadoriui Rusijos Federacijoje Rimantui Šidlauskui ir jo šeimai už šiltą priėmimą Maskvoje, už galimybę padirbėti SSRS užsienio politikos archyve. Maskvoje matyti dokumentai nepaprastai praplėtė mano akiratį, padėjo geriau suprasti užkulisinės diplomatijos paslaptis. Neslėpsiu, sovietų diplomatų informuotumas mane tikrai nustebino, sovietai turėjo labai efektyviai veikiančią diplomatinę tarnybą, kuri dėl įtakos Kaune konkurovo (ir tuo pat metu bendradarbiavo) su Vokietijos diplomatais.

Neįmanoma parašyti monografijos, skirtos Lietuvos diplomacijai, prieš tai gerai nepadirbėjus Rusijos, Vokietijos, Didžiosios Britanijos archyvuose, labai dėkoju visiems minėtų šalių archyvų darbuotojams, palengvinusiems mano darbą įvairiais patarimais. Dėkoju ir tuometiniam Lietuvos ambasadoriui Berlyne Evaldui Ignatavičiui už galimybę patekti į *Auswärtiges Amt* archyvą, o bičiuliui dr. Joachimui Tauberui už pagalbą susipažįstant su šio archyvo dokumentais. Didžiausią ačiū vis dėlto tariau Lietuvos centrinio valstybės archyvo direktoriui Daliui Žižiui, šio archyvo darbuotojai Džiugintai Stankevičienei ir archyvo skaityklos darbuotojoms už nuolatinę profesionalią paramą rašant šią monografiją.

Dėkoju bičiuliui ir kolegai dr. Česlovui Laurinavičiui – nuolatinės diskusijos su juo neleidžia man atsipalaiduoti, o ilgus mūsų ginčus visada vėliau lydintys apmąstymai dažniausiai leidžia rasti teisingą atsakymą į iškilusią problemą. Labai vertinu ir kitų savo draugų bei kolegų paramą, sakau ačiū Jonui Kernagiui, dr. Julii Žukui, hab. dr. Alvydui Nikžentaičiui, dr. Silvai Pocytei, dr. Astai Petraitytei-Briedienei, dėkoju ir dr. Hektorui Vitkui, išvertusiam „Voldemaro protokolą“ iš vokiečių į lietuvių kalbą. Žinoma, noriu padėkoti ir antrojo tomo redaktorei Irutei Raišutienei už kantrybę, recenzentams prof. Zenonui Butkui ir prof. Juozui Skiriui už patarimus bei pastabas.

Kartu noriu padėkoti ir savo kolegoms URM, taip pat ir URM vadovybei, už nuolatinę moralinę paramą, už raginimą nemesti pradėto darbo. Nuoširdus ačiū savo draugams JAV Redai ir Jonui Limantams, padėjusiems surengti pirmojo tomo pristatymą Bostone, o vėliau parūpinusiems man labai reikalingą literatūrą.

O Redai dar ir už pagalbą išverčiant ypač sudėtingus, dabar jau retai bevartojamus britų diplomatų posakius. Sakau ačiū ir savo draugams Kalifornijoje Simonui Blochui ir Denise Chilow, palengvinusiems man darbą Huverio instituto (Stanfordo universitetas) archyve.

O labiausiai dėkoju žmonai Jūratei ir sūnui Bartui, mano šeimai, iš kurios tikrąją to žodžio prasme pavogiau laisvadienius, savaitgalius ir taip laukiamas atostogas.

PRATARMĖ

2007 m. skaitytojo dėmesiui pristatytame Lietuvos diplomatijos istorijos pirmajame tome analizuota Lietuvos geopolitinė aplinka, aptartos poversalinės Europos realijos ir paradoksai, tyrinėta Lietuvos užsienio politika bei diplomatinės tarnybos veikla valdant Krikščionių demokratų (Vytauto Petrulio, Leono Bistro) ir Valstiečių liaudininkų (Mykolo Sleževičiaus) vyriausybėms. Daugiausia dėmesio pirmajame tome skirta Ministro Pirmininko ir užsienio reikalų ministro Augustino Voldemaro diplomatijai, jo pastangoms reanimuoti Vilniaus bylą. Pirmasis tomas užbaigtas A. Voldemaro atstatydinimu ir naujojo užsienio reikalų ministro – Dovo Zauniaus – užsienio politikos programos apibendrinimu.

Dėl pirmojo tomo apimties negalėjome plačiau pristatyti Lietuvos diplomatinės tarnybos (Užsienio reikalų ministerijos bei atstovybių užsienyje) struktūros ir organizacijos. Ši trūkumą bandome atitaisyti antrojo tomo pirmojoje dalyje, kurioje pateikiama glausta Lietuvos diplomatinės tarnybos raidos apžvalga, nurodomi kai kurie jos parametrai (pvz., augimo dinamika), geografinis atstovybių (pasiuntinybių ir konsulatų) išdėstymas, materialinio turto įsigijimas užsienyje, pristatomi ir kai kurie kiti tarnybos veiklos aspektai.

Daugiausia dėmesio skiriama ministro D. Zauniaus asmeniui ir jo pastangoms reformuoti Lietuvos diplomatinę tarnybą (įvedant griežtesnę rotaciją pasiuntiniams, sutvarkant instrukcijų rengimą, reguliarių atstovų atsiskaitymą centrui ir pan.), paverčiant ją darniai funkcionuojančiu ir sistemingai profesionaliais pagrindais dirbančiu mechanizmu. Išsamiai ir visapusiškai aptariama naujojo rūmų Kaune, Daukanto gatvėje Nr. 13, šeimininko asmenybė ir veikla, lyginamajame kontekste pristatomi jo privalumai ir trūkumai. Rašant apie D. Zauniaus vadovavimo diplomatinei tarnybai metodus ir stilių, bandoma paneigti kai kuriuos Lietuvos autorių darbuose nusistovėjusius stereotipus, pvz., abejojama Petro Klimo tvirtinimu, esą, D. Zaunius negalėjo atsispirti Prezidento žmonos Sofijos norams ir dėl to į URM prilindo visokio plauko perėjų. Šioje dalyje plačiai aptariami ir kai kurie kiti kontroversiniai momentai, susiję su D. Zauniaus vadovavimu diplomatinei tarnybai (konfliktai su kai kuriais diplomatinio korpuso nariais ir jų priežastys, sudėtingi jo santykiai su kai kuriais įtakingais tautininkais, prieštaringi ir ne visada lengvi santykiai su Prezidentu Antanu Smetona).

Siekdami labiau atskleisti nepaprastai įdomią ir kartu prieštaringą naujojo užsienio reikalų ministro asmenybę, jo vertybines nuostatas, išskyrėme du, mūsų nuomone, D. Zauniaus vadovavimą išskiriančius momentus: pažangų tiems laikams jo požiūrį į moters vietą diplomatinėje tarnyboje (skyrus, skirtas Magdalenai Avietėnaitei) ir jo nutarimą panaikinti A. Voldemaro sprendimą dėl žydų tautybės Lietuvos diplomato Henriko Rabinavičiaus atleidimo iš tarnybos. Negalėjome nepaminti ir pirmojo moderniosios Lietuvos diplomato Juozo Gabrio-Paršaičio asmens ir veiklos, asmens, kuris netapęs užsienio reikalų ministru (tikėtina, kad jis turėjo ir didesnių ambicijų), vėliau nemažai prisidėjo apsunkindamas gyvenimą ministrui D. Zauniui.

Be dėmesio nelieka ir kiti to meto Lietuvos diplomatai, skaitytojui pristatomi daugiau ar mažiau išsamūs jų politiniai portretai, aptariamasi kai kurių personalijų vaidmuo, jų nuopelnai, įvardijamos, mūsų manymu, dvi įtakingiausios grupuotės to meto diplomatinėje tarnyboje, kovojusios tarpusavyje dėl įtakos ir aukščiausių valdžios postų, aptiriamos ir šios nematomos kovos pasekmės jos dalyviams.

Rašant antrąją tomą į autoriaus rankas pateko JAV konsulo Kaune Roberto Wayne Heingartnerio dienoraštis¹, kuriame labai spalvingai piešiamas diplomatinio korpuso Kaune 1926–1928 m. gyvenimas. Kai kuriais vertinimais ir pastebėjimais konsulas R. W. Heingartneris šokiravo ne vieną silpnesnių nervų Lietuvos skaitytoją, pateikdamas gyvenimo tuometinėje Lietuvoje aprašymą, visiškai neatitinkantį tarp lietuvių nusistovėjusio kone idilinio prieškarinio Kauno vaizdo. Kadangi minėtame dienoraštyje pristatomas perdėm niūrus ir negatyvus gyvenimo Lietuvoje paveikslas, autorius išsikėlė tikslą palyginti JAV konsulo įspūdžius su kitų tuo metu Lietuvoje dirbusių užsienio valstybių diplomatų atsiliepimais, kitaip sakant, norėta pažvelgti į Lietuvą, jos pasiekas lyg iš šalies, svetimšalio akimis. Toku būdu atsirado skyrelis, pasakojantis apie Lietuvos laikinąją sostinę ir diplomatų gyvenimą joje, kuriame skaitytojas ras ir Kaune dirbusių užsienio valstybių atstovų portretų galeriją, savotišką „Kas buvo kas“ diplomatiniam korpusui apžvalgą. Užsienio valstybių diplomatų gyvenimo Kaune fragmentai padės objektyviau įvertinti to meto Lietuvos pasiekimus, sudarys galimybę pažvelgti į tuometinę Lietuvą ir jos laikinąją sostinę be išankstinio nusistatymo.

Šios kuklios pastangos aptariant Lietuvos diplomatinės tarnybos virtuvę nepretenduoja į išsamią bei visapusišką jos raidos apžvalgą, greičiau tai tik rimtesnio darbo įvadas. Platesniam tyrimui pristatyti autorių riboja antrojo tomo apimtis.

¹ Robert W. Heingartner, *Lithuania in the 1920s. A Diplomat's Diary*, ed. B. V. Rodopi, Amsterdam–New York, NY, 2009.

Antrasis šio tomo skyrius – lyg įvadas į Klaipėdos problemos nagrinėjimą, kuris bus pratęstas antrojoje šio tomo dalyje, – prasideda pavojingų ir Lietuvai nepalankių pokyčių Vokietijoje, taip pat ir jos užsienio politikoje, aptarimu. Pastebėtina, kad Lietuvos politinis elitas ne iš karto suvokė Vokietijos grėsmės (visų pirma valstybės teritoriniam vientisumui) mastą, šalies vadovybė turėjo iliuzijų, jog vokiškasis revizionizmas Lietuvos nepalies ir bus nukreiptas pirmiausia prieš Lenkiją.

Tačiau iki tol, kol Lietuva ir Vokietija pradėjo atvirą kovą dėl Klaipėdos krašto, jų santykiuose būta daug ir įvairių platesnei visuomenei nežinomų aspektų. Vienas tokių – itin slaptas „Voldemaro protokolas“, pasirašytas Ministro Pirmininko ir užsienio reikalų ministro A. Voldemaro ir Vokietijos užsienio reikalų ministro Gustavo Stresemanno Berlyne 1928 m. sausio pabaigoje. Šis slaptas susitarimas iki šiol nebuvo žinomas tyrinėtojams ne tik Lietuvoje, bet ir už jos ribų. Ieškodamas atsakymo į klausimą – kas daugiau laimėjo arba kas ką apgavo? – autorius išsamiai nagrinėja įvairias su šio protokolo pasirašymu susijusias aplinkybes, šalių tikslus ir siekius, prisiimtus įsipareigojimus, aptaria ir šio „džentelmeniško susitarimo“ pasirašymo abiem pusėms pasekmes.

Monografijoje išsamiai aptariami Lietuvos ir Vokietijos santykiai didžiųjų permainų išvakarėse, analizuojama derybų, vykusių nuo 1929 m. rudens iki 1930-ųjų pavasario, eiga, pristatoma skirtinga abiejų valstybių pozicija įvairiais Klaipėdos klausimais. Susitarimai, pasiekti 1930-ųjų pavasarį, deja, buvo trumpalaikiai, tarpusavio nepasitikėjimas didėjo ir toliau. Nenuostabu, kadangi abi pusės nė negalvojo laikytis 1930 m. gegužės 17 d. pasiekto kompromiso – krašto vokiečiai ir toliau slaptais kanalais gaudavo finansinę paramą iš reicho, o Klaipėdos krašto gubernatorius Antanas Merkys tvarkėsi Klaipėdoje visiškai nepaisydamas, kaip jo politika paveiks Lietuvos santykius su Vokietija ar bus įvertinta valstybių signatarių.

Didėjanti įtampa Kauno ir Berlyno santykiuose, 1930 m. pavasarį susikomplicavusi padėtis Klaipėdoje buvo tik dalis Lietuvos bėdų. Lietuvių pozicijas Klaipėdos krašte labai neigiamai veikė vienos politikos, vieno nuoseklaus požiūrio į Klaipėdos reikalus neturėjimas. A. Merkys ir D. Zaunius skirtingai vertino Lietuvos politikos tikslus Klaipėdoje, nesutarė jie ir dėl metodų. Gubernatorius ir užsienio reikalų ministras daugiau konkuravo nei bendradarbiavo priimant sprendimus dėl Klaipėdos. Kadangi šis jų konfliktas vėliau turės nepaprastai skaudžių pasekmių Lietuvos interesams krašte, autorius išsamiai aptaria jo kilimo priežastis ir eigą.

Susikomplicavus santykiams su Vokietija Lietuva buvo priversta ieškoti užtarėjų. Visų pirma kreiptasi į SSRS, Maskvai pateikta daugybė pasiūlymų, turėjusių dviejų šalių santykius pakelti į aukštesnį lygį. Deja, šios lietuvių diplomatijos

pastangos nebuvo rezultatyvios. Veimaro epochos pabaigoje Berlyno ir Maskvos santykiai pergryveno rimtą krizę. Tik bendra neapykanta Lenkijai dar palaikė vos rusenančią dviejų šalių partnerystę. Skaitytojo dėmesiui pateikiamas dar vienas itin slaptas, šį kartą SSRS ir Vokietijos 1930 m. liepos mėnesį Maskvoje pasirašytas susitarimas dėl dviejų valstybių interesų „kai kuriose Baltijos valstybėse“ sutapimo ir iš to kylančio glaudesnio jų pasiuntinybių Baltijos valstybėse bendradarbiavimo. Šio slapto susitarimo faktas istoriografijoje skelbiamas pirmą kartą.

Vien tik santykių su Berlynu ir Maskva aptarimu neapsiribojama – antrajame skyriuje analizuojamos ir Lietuvos diplomatijos pastangos sustiprinti ryšius su Didžiąja Britanija. Deja, aplinkybės tokiam siekiui buvo nepalankios.

1930-ųjų vasarą Kaune galėta konstatuoti, kad nepaisant visų pastangų padėtis Klaipėdoje negerėja. Atvirksčiai, ginčai dėl Klaipėdos įgyja tarptautinį pobūdį. Tokiomis aplinkybėmis D. Zaunius ryžosi rizikingam posūkiui Lietuvos užsienio politikoje. Liepos viduryje jis padarė viešą pareiškimą, pabrėždamas, kad Klaipėdos reikalai negali būti derybų su kitomis valstybėmis objektu, leisdamas suprasti, kad Vokietija neturinti jokių teisių kištis į Klaipėdos reikalus. Tai buvo labai netikėtas Lietuvos užsienio reikalų ministro pareiškimas, ypač artėjant Lietuvos ir Lenkijos tranzito bylos Tautų Sąjungoje svarstymui. Formaliai D. Zaunius buvo teisus, tačiau tokią nuostatą buvo lengviau pareikšti nei jos laikyti. Ypač kad Lietuvą pančiojo jos tarptautiniai įsipareigojimai dėl Klaipėdos, kita vertus, seimeliui pareiškus nepasitikėjimą gubernatoriaus kontroliuojamai Otto Kadgiehno direktorijai, gubernatoriaus (tuo metu, beje, ilgam išvykusio gydytis į užsienį) pozicijoms buvo sudotas rimtas smūgis. Grįžęs į Klaipėdą vasaros antrojoje pusėje, A. Merkys nusprendė perkirsti šį Gordijaus mazgą, paskelbdamas apie seimelio paleidimą ir pasiskirdamas naujų rinkimų datą. Tarptautines pasekmes, t. y. nesunkiai numatomą Vokietijos kontrakciją, tikėtasi neutralizuoti padedant sovietų diplomatijai, kuri D. Zauniaus prašymu ėmėsi tarpininko tarp Kauno ir Berlyno vaidmens. Visgi tai buvo nepaprastai rizikingi žingsniai, ir Kaune, suprantama, neturėta iliuzijų, kad Vokietija nereaguos į šį iššūkį. Tačiau atsakomieji Vokietijos žingsniai lietuvių diplomatijai buvo visiškai nelaukti, užgaunantys Lietuvos interesus Klaipėdos krašte kur kas rimčiau nei tikėtasi.

I.

LIETUVOS DIPLOMATINĖ TARNYBA IR UŽSIENIO VALSTYBIŲ ATSTOVAI KAUNE XX AMŽIAUS TREČIOJO IR KETVIRTOJO DEŠIMTMEČIŲ SANDŪROJE

1.1. Lietuvos diplomatinė tarnyba 1930-ųjų pradžioje

Ketvirtojo dešimtmečio pradžioje, po kelių reorganizacijų, nusistovėjo daugiau mažiau pastovi Užsienio reikalų ministerijos (toliau – URM) struktūra, atitikusi panašaus dydžio valstybių (Latvijos, Estijos) tarptautinius reikalus kuruojančių žinybų struktūrą: užsienio reikalų ministro darbą organizavo ir protokolo reikalus* tvarkė Ministerio kabinetas (iki 1933 m. – Ministerio sekretoriatas). Ministro kabinetui dar buvo pavaldžios slaptoji raštinė (slaptasis archyvas) ir šifruotojos. URM buvo trys – Politikos, Teisių ir administracijos bei Ekonomikos – departamentai. Pirmasis jų, Politikos departamentas, laikytas URM „smegenimis“, rengė Lietuvos užsienio politikos strategiją ir taktiką. Čia buvo ruošiamos sutartys su užsienio valstybėmis, instrukcijos pasiuntinybėms, kontroliuojama, kaip jos vykdomos. Šiam departamentui priklausė geografiniu pagrindu sudarytos referentūros, kuravusios santykius su atskiromis valstybėmis. 1933 m. URM žinyne neradus referentūrų išsklotinės skaitytojui galima pateikti 1931 m. buvusių padėtį – tuo metu** Politikos ir ekonomijos reikalų departamente būta trijų – Rytų, Vakarų ir Europos centro valstybių – referentūrų. Prie A. Voldemaro galiojusi šalių priskyrimo vienai ar kitai referentūrai tvarka D. Zauniaus iniciatyva buvo kiek pakeista, tačiau šių

* URM protokolo šefo pareigybės įsteigta 1931 m. vasario 24 d.

** 1931 m. URM buvo du departamentai: Politikos ir ekonomijos reikalų bei Teisių ir administracijos reikalų.

dienų akimis žiūrint šalių priskyrimas referentūroms keistokai atrodo tiek A. Voldemaro, tiek ir D. Zauniaus vadovavimo URM laikais¹.

Teisių ir administracijos departamento kompetencijai priklausė įvairūs administracijos (URM biudžeto, etatų, personalo centre, atstovybėse ir kt.), konsuliniai (pilietybės, dokumentų išdavimo ir kt. konsulinės pagalbos reikalai) bei tarpininkavimo tarp Lietuvos ir užsienio valstybių įstaigų klausimai. Šiam departamentui priklausė ir URM archyvas. Ekonominių reikalų departamentas kuravo ekonominius ir užsienio prekybos reikalus, vienas svarbiausių šio departamento veiklos prioritetų buvo naujų rinkų Lietuvos eksportui paieška¹.

Trečiojo dešimtmečio antroje pusėje, t. y. A. Voldemaro vadovavimo URM laikais, panaikinus užsienio reikalų viceministro pareigybę atsirado nauja – generalinio sekretoriaus – pareigybė. Pirmuoju URM generaliniu sekretoriumi 1927 m. balandžio 27 d. tapo Bronius Kazys Balutis, 1928 m. spalio 1 d. jį pakeitė D. Zaunius. Nuo 1929 m. generalinis sekretorius kartu ėjo ir Politikos departamento direktoriaus pareigas. D. Zauniui iš generalinio sekretoriaus persėdus į ministro kėdę ši pozicija nebuvo panaikinta, tačiau naujas asmuo į šias atsakingas pareigas taip ir nebuvo paskirtas. Ilgam laisva liko ir Politikos departamento direktoriaus pareigybė (šio departamento darbui tiesiogiai vadovavo pats ministras D. Zaunius). Tokia padėtis tęsėsi iki 1932 m. rugsėjo 1 d., kuomet Politikos departamento direktoriumi buvo paskirtas Stasys Lozoraitis. Tačiau net ir po to užsienio reikalų ministras D. Zaunius neskubėjo šio, tuo metu jauno, perspektyvaus ir stiprų užnugarį Prezidento ir Ministro Pirmininko aplinkoje turėjusio, diplomato skirti URM generaliniu sekretoriumi^{**}.

* Vadovaujant A. Voldemarui Politikos departamentą sudarė trys referentūros: Rytų valstybių (SSRS, Latvijos, Estijos, Suomijos, Lenkijos, Švedijos, Danijos, Norvegijos, Tolimųjų Rytų); Vakarų valstybių (Anglijos, Prancūzijos, Ispanijos, Portugalijos, Italijos, Šventojo Sosto, Olandijos, Belgijos, Šveicarijos, Amerikos, Afrikos ir Australijos); Europos centro valstybių (Vokietijos, Austrijos, Vengrijos, Čekoslovakijos, Jugoslavijos, Rumunijos, Bulgarijos, Graikijos, Turkijos). D. Zauniui tapus ministru, Skandinavijos šalys (Švedija, Danija, Norvegija) iš Rytų perkeltos į Europos centro valstybių referentūrą, vietoje jų į Rytų valstybių referentūrą įtrauktos Balkanų valstybės (Jugoslavija, Bulgarija, Graikija, Rumunija) ir dar Turkija bei Persija. Mažiausiai pakito Vakarų valstybių referentūra, tačiau susikomplicavus santykiams su Vatikanu joje nebeliko atskiro tarnautojo, kuruojančio santykius su Šventuoju Sostu, o Šveicarijos reikalai perduoti Europos centro valstybių referentūrai. D. Zauniaus iniciatyva įkurta dar ir atskira Tautų Sąjungos reikalų referentūra (žr. *Užsienio reikalų ministerijos žinynas* (toliau – *URM žinynas*), 1929, p. 204; 1931, p. 10–11). S. Lozoraičiui ėmus vadovauti URM referentūrų sudėtis toliau buvo koreguojama.

¹ *URM žinynas*, 1933, p. 7–10.

** Apie tokio savotiško D. Zauniaus elgesio motyvus bus rašoma kitame šio tomo skyriuje. Mūsų žiniomis, po ilgos pertraukos, tik 1936 m. gruodžio 5 d., URM generaliniu sekretoriumi buvo paskirtas J. Urbšys.

URM priklausė ir Lietuvos telegramų agentūra (Elta), 1931 m. turėjusi savo korespondentus Rygoje, Berlyne, Londone ir Romoje, 1933 m. – Londone ir Romoje. 1933 m. įsteigta nauja įgaliotųjų ministerių centre pareigybė, šias pareigas ėjo į užsienio valstybes paskirti, tačiau dėl vieno ar kitų priežasčių Kaune rezidavę diplomatai².

Diplomatinės tarnybos darbuotojai pagal savo pareigybes skirstyti į kategorijas (nuo II iki XVIII). 1933 m. aukščiausiai – XVIII – kategorijai buvo priskirti URM generalinis sekretorius ir nepaprastieji pasiuntiniai bei įgaliotieji ministrai; XVI kategorijai – departamentų direktoriai; XV kategorijai – protokolo šefas, URM referentai (referentūrų vadovai), generaliniai konsulai, pasiuntinybių patarėjai ir pan.³

Diplomatinėje tarnyboje dirbančiųjų skaičius įvairavo pagal poreikį ir valstybės finansines galimybes. Laikotarpiu tarp 1921 ir 1923 m., t. y. aktyviausių pastangų siekiant Nepriklausomybės tarptautinio pripažinimo, narystės Tautų Sąjungoje ir pradiniam Vilniaus bylos etape, centre (URM) ir užsienyje dirbo 215–216 diplomatų ir tarnautojų⁴. Po Klaipėdos krašto prijungimo prie Lietuvos padidėjus valstybės valdymo išlaidoms ir siekiant sumažinti biudžeto išlaidas 1924 m. pradžioje dirbančiųjų diplomatinėje tarnyboje skaičius sumažintas kone perpus – iki 117⁵. Ne ką didesnis jis buvo ir A. Voldemaro vadovavimo diplomatinei tarnybai pabaigoje (1929 m.), kuomet URM ir atstovybėse užsienyje dirbo apie 140 diplomatų ir tarnautojų⁶. Sparčiau diplomatinė tarnyba ėmė augti užsienio reikalų ministru tapus D. Zauniui: praėjus vos dvejims metams po A. Voldemaro pašalinimo, t. y. 1931 m., diplomatinėje tarnyboje dirbančiųjų skaičius gerokai padidėjo – nuo 140 iki 220 (centre dirbo 75, atstovybėse – 145 diplomatai ir tarnautojai⁷). 1933 m.

² URM žinynas, 1933, p. 7–10.

³ Ten pat, p. 198–199.

⁴ Vyriausybės žinios, 1921 m. balandžio 8 d., Nr. 63, p. 9–11; Vyriausybės žinios, 1923 m. balandžio 6 d., Nr. 128, p. 2–3.

⁵ Vyriausybės žinios, 1924 m. kovo 29 d., Nr. 155, p. 1.

⁶ URM žinynas, 1929, p. 37–38.

* Diplomatinės tarnybos darbuotojų (centre ir atstovybėse) kaitos dinamika: 1921 m. centre dirbo 54, užsienyje (pasiuntinybėse ir konsulatuose) – 123 darbuotojai; 1921 m. Elta turėjo net 39 etatus, 12 Eltos bendradarbių dirbo užsienio valstybėse, vien Berlyne tokių buvo 5 (Vyriausybės žinios, 1921 m. balandžio 8 d., Nr. 63, p. 9–11). 1923 m. pradžioje centre dirbo 72 darbuotojai, atstovybėse ir konsulatuose – 143 tarnautojai bei diplomatai (Vyriausybės žinios, 1923 m. balandžio 6 d., Nr. 128, p. 2–3). 1924 m. URM liko tik 52 diplomatai ir tarnautojai, dirbančiųjų užsienyje skaičius

šis skaičius iš esmės liko nepakitęs (219)⁷. Tokia sparti diplomatinės tarnybos 1929–1931 m. plėtra – ne tik ir ne tiek naujojo užsienio reikalų ministro nuopelnas, kiek pasikeitusios Lietuvos tarptautinės padėties ir pirmiausia 1930-ųjų rudenį netikėtai susikomplicavusių santykių su Vokietija bei prasidėjusios Tranzito bylos (su Lenkija) svarstymo Tautų Sąjungoje pasekmė. Pažymėtina, kad šalies vadovybė ryžosi gerokai padidinti diplomatinės tarnybos darbuotojų skaičių nepaisydama prasidėjusios pasaulinės ekonominės krizės, kuri, tiesa, į Lietuvą atėjo kiek pavėluotai.

Septyniasdešimt penki (1931 m.) Kaune dirbę diplomatai ir tarnautojai glaudėsi URM rūmuose, miesto centre, Laisvės alėją kertančioje tylioje Daukanto gatvėje, name, pažymėtame „13“ numeriu⁸. Šį pastatą URM nuomojo nuo 1922 m., 1926 m.

sumažėjo iki 65 (*Vyriausybės žinios*, 1924 m. kovo 29 d., Nr. 155, p. 1); 1929 m. centre dirbo 62, užsienyje – 78 diplomatai ir tarnautojai (*URM žinynas*, 1929, p. 37–38).

⁷ *URM žinynas*, 1933, p. 198–199.

* Pastatai, kuriuose pirmaisiais Nepriklausomybės metais (1918–1922 m.) buvo įsikūrusi URM, nėra preciziškai lokalizuoti. Fragmentinio pobūdžio medžiaga, kuria disponuoja autorius, leidžia manyti, kad 1918 m. lapkričio mėnesį įkūrus URM pastato ministerijai nespėta paskirti. 1919 m. sausio 2 d., po skubios evakuacijos iš Vilniaus, kuris iš pradžių atsidūrė lenkų, o vėliau – bolševikų rankose, persikėlusį į laikinąją sostinę URM (kanceliarija ir užsienio pasų skyrius) laikinai įsikūrė Ministrų Tarybos pastato „kambaryje Nr. 12“ (*Lietuvos centrinis valstybės archyvas* (toliau – *LCVA*), f. 383, ap. 10, b. 11, l. 281). 1919 m. būta planų Ministrų Kabinetai, URM ir VRM skirti didelį pastatą Totorių g. 17 (*LCVA*, f. 923, ap. 1, b. 57, l. 13v), tačiau vėliau šio sumanymo atsisakyta. 1920 m. pradžioje URM buvo įsikūrusi Donelaičio g., name, kuris vienintelis Kaune tada turėjo centrinį šildymą. Tame pačiame pastate „žemutinę dalį ir keletą kambarių pirmajame aukšte buvo paėmusi Finansų ministerija ir Centralinis paštas. Antrajame aukšte tilpo visas Ministrų Kabinetas...“ URM šiame pastate priklausė šeši kambariai (V. Širvydas, B. K. Balutis, *Jo gyvenimas ir darbai*, Sodus, Michigan, 1951, p. 53). 1920 m. vasarą, kai Vilnius buvo trumpam susigrąžintas Lietuvai, URM pasirinko reprezentacinius Masalskių rūmus, vėliau, rugsėjo 15 d., nuspręsta Valstybės Prezidentui, Ministrų Kabinetai ir URM skirti buvusius Vyskupų rūmus (Universiteto g. 6–8, t. y. dabartinės Prezidentūros rūmus). Pirmasis pastato (Universiteto g. 8) aukštas ir visi ten esantys 23 kambariai turėjo tekti URM, antrąjį aukštą (14 kambarių) planuota skirti Prezidentūrai. Vieną iš dviejų, didesnę, antrojo aukšto salę numatyta skirti viešiesiems priėmimams; kitą, su atskiru įėjimu, – Ministrų Kabineto posėdžiams. Name Nr. 6 esančius 20 kambarių galvota panaudoti Prezidentūros, Ministrų Kabineto ir URM raštinėms. Beje, abu šie namai buvo sujungti koridoriumi (*LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 155, l. 36). Pasak ten dirbusiųjų, abu šie pastatai buvo visiškai nepritaikyti įstaigų darbui: „Tai buvo labai nepraktiški namai, su didelėmis pereinamomis salėmis ir daugybe taip pat pereinamų mažų kambarių apatiniame aukšte“ (P. Klimas, *Lietuvos diplomatinėje tarnyboje*, Vilnius, 1991, p. 33). Užsienio reikalų ministras J. Purickis buvo tvirtai apsisprendęs keltis į Vilnių su visa ministerija, ypač kad „tai buvo lengviausiai transportuojama įstaiga: valdininkų mažai, inventorių dar mažiau“. Tačiau, kaip pastebi P. Klimas, „kraustėmės kartu mieliai ir lyg nenoromis...“ (ten pat). Matyt, netikėta, kad Lietuvai pavyks išlaikyti Vilnių. Nuojauta Lietuvos diplomatų neapgavo. Gen. Lucianui Želigowskiui pradėjus Vilniaus puolimą, URM tą pačią naktį, susikrovusi archyvus, persikėlė atgal į Kauną (V. Širvydas, B. K. Balutis, *Jo gyvenimas ir darbai*, p. 64). Spalio 11 d. Vilnių paliko ir diplomatinis korpusas, kuriam

URM lėšomis buvo atliktas namo vidaus remontas, įvestas centrinis šildymas⁸. Nors trijų aukštų URM rūmai labiau panašėjo į gyvenamąjį namą nei į valdžios institucijos pastatą, bendrame Kauno architektūriniame peizaže tai buvo ganėtinai solidus, vienas iš nedaugelio laikinojoje sostinėje secesinio interjero pastatas.

1933 m. Lietuva turėjo 11 pasiuntinybių užsienyje (JAV, Čekoslovakijoje, Didžiojoje Britanijoje, Estijoje, Italijoje, Latvijoje, Prancūzijoje, SSRS, Švedijoje, Vatikane, Vokietijoje), kuriose nuolat rezidavo Lietuvos nepaprastieji pasiuntiniai ir įgaliotieji ministrai. Vienai jų (Argentinoje) vadovavo laikinasis reikalų patikėtinis (o po 1934 m. rugsėjo 1 d. – jau nepaprastasis pasiuntinys ir įgaliotasis ministras). Trylikoje valstybių (Austrijoje, Belgijoje, Brazilijoje, Danijoje, Ispanijoje, Norvegijoje, Olandijoje, Paragvajuje (iki 1934 m. rugsėjo 1 d. pasiuntinybei čia vadovavo *chargé d'affaires*, vėliau – nepaprastasis pasiuntinys ir įgaliotasis ministras), Portugalijoje, Suomijoje, Šveicarijoje, Urugvajuje, Vengrijoje) pasiuntinio lygiu buvo atstovaujamos iš kitų valstybių sostinių⁹. Ketvirtojo dešimtmečio pradžioje

persikelti į Kauną buvo suteiktas specialus traukinys (žr. *Public Record Office. Foreign Office* (toliau – PRO. FO), 371, 5374, Northern (toliau – N) 11114, 45–47). Antrą kartą grįžus į Kauną URM įsikūrė (iki 1922 m.) ant Donelaičio ir Maironio g. kampo, priešais Lietuvos banko, kuriame buvo A. Voldemaro apartamentai, rūmus (buvę Rusijos valstybinio banko Kauno skyriaus rūmai, statyti 1912–1913 m.; žr. *Lietuvos aidas*, 1995 m. lapkričio 23 d., Nr. 236). 1922 m. URM persikėlė į Daukanto g. 13, iš ten 1935 m. – į šalia pastatyto Žemės banko rūmų (dabar – KTU Centriniai rūmai, Donelaičio g. 73) ketvirtąjį aukštą ir užėmė butus iš Vienybės aikštės pusės (žr. K. Reisonas, Nauji techniški įrengimai ir statybos Lietuvoje, *Technika ir Ūkis*, 1935, Nr. 1(10), p. 26). Daukanto g. 13 liko tik Elta, kitos patalpos buvo išnuomos įvairioms įstaigoms (N. Lukšionytė-Tolvaišienė, *Gubernijos laikotarpis Kauno architektūroje*, Kaunas, 2001, p. 133).

⁸ N. Lukšionytė-Tolvaišienė, *Gubernijos laikotarpis Kauno architektūroje*, p. 132–133.

* Pasiuntiniai, akredituoti Austrijoje, Šveicarijoje, Vengrijoje, rezidavo Berlyne; o akredituoti Belgijoje, Graikijoje (nuo 1931 m.), Ispanijoje, Portugalijoje, Liuksemburge (nuo 1931 12 19) – Paryžiuje; Lotynų Amerikos šalyse (Brazilijoje, Paragvajuje, Urugvajuje) Lietuvai buvo atstovaujama iš Argentinos; Danijoje ir Norvegijoje – iš Stokholmo. Suomijai paskirtas pasiuntinys 1929 m. rezidavo Taline, 1931 m. – Kaune, 1933 m. – Prahoje. Iš Londono buvo atstovaujama Olandijoje, vėliau ir Šveicarijoje. Turkijoje (nuo 1932 05 20) ir Persijoje (nuo 1933 05 20) – iš Maskvos.

Lietuva turėjo nedidelę, tačiau plačiame geografiniame areale išdėstytą konsulinę tarnybą⁹.

1931–1933 m. Lietuvos pasiuntinybių ir konsulatų etatų sąrašė randame 12 pasiuntinių („įgaliotųjų ministerių“), 4 generalinius konsulus, 4 patarėjus ir pan. Visoms Lietuvos atstovybėms užsienyje 1933 m. buvo skirti 2 vairuotojų („šoferių“) ir net 35 tarnų etatai¹⁰. Taigi, dauguma pasiuntinių arba patys vairavo automobilius, arba tai atlikdavo kiti atstovybių darbuotojai. Beje, 1931 m. URM disponavo dviem amerikietiškais „Buick“ automobiliais, vienas kurių, didesnis, buvo ministro, kitas – Teisių ir administracijos departamento direktoriaus žinioje¹¹.

Plečiantis Lietuvos diplomatinio atstovavimo tinklui, valstybei kilo brangus, bet neišvengiamas pastatų (patalpų) atstovybėms užsienio valstybėse įgijimo klausimas. Neturtinga Lietuva, aukodama tuos negausius išteklius, kuriais disponavo valstybė, stengėsi įsigyti reprezentatyvius, geruose rajonuose esančius pastatus. Per pirmąjį Nepriklausomybės dešimtmetį Lietuva nusipirko keletą pastatų pasiuntinybėms, kurie nebūtų padarę gėdos ir kur kas už ją didesnėms ir turtingesnėms valstybėms. 1924 m. už 90 000 JAV dolerių^{**} Vašingtone, vienoje reprezentatyviausių to meto JAV sostinės 16-ojoje gatvėje, greta Prancūzijos ambasados, Lietuvos pasiuntinybei išsimokėtinaai buvo nupirktas išpūdingas tiems laikams pastatas su 17 000 kvadratinų pėdų sklypu (už jo įgijimą Lietuvos Vyriausybė visiškai atsiskaitė 1931 m.)¹². 1925 m. vasarą už 788 847 Lt nupirktas puikus trijų aukštų pastatas pasiuntinybei Paryžiuje, tais pačiais metais už daugiau kaip milijoną litų

* Generaliniai konsulatai veikė Niujorke ir Tel Avive (Palestina); konsulatai – Čikagoje, Briuselyje, San Paule (Brazilija), Rygoje, Daugpilyje, Liepojoje, Karaliaučiuje, Tilžėje, Hamburge; garbės generaliniai konsulatai – Vienoje, Kopenhagoje, Osle, Helsinkyje, Ciuriche, Budapešte; garbės konsulatai – Antverpene, Brno, Arhuse (*Aarhus*, Danija), Odensėje (Danija), Glazge (*Glasgow*, Škotija, Didžioji Britanija), Atėnuose, Romoje, Milane, Genujoje, Liuksemburge, Meksike, Johanesburge (PAR), Lisabonoje, Porte, Bordo (*Bordeaux*, Prancūzija), Lione (*Lyon*), Marselyje, Nicije, Ruane (*Rouen*) (visi Prancūzijoje), Turku (Suomija), Geteborge, Kalmare, Malmėje (visi Švedijoje), Breslave (*Breslau*, dabar – Vroclavas Lenkijoje, tada priklausęs Vokietijai), Dresdene, Kelne (*Köln*), Leipcige, Liubeke (*Lübeck*), Štetene (*Stedten*); garbės vicekonsulatai – Obenro (*Aabenraa*), Randerse (abu Danijoje), Osle ir Stokholme.

⁹ URM žinynas, 1933, p. 200–217.

¹⁰ Ten pat, p. 199.

¹¹ LCVA, f. 383, ap. 7, b. 963, l. 11.

** Viename URM dokumentų nurodoma kita – 800 000 Lt – suma (žr. LCVA, f. 383, ap. 6, b. 47, l. 5v). Tuometinis lito ir JAV dolerio kursas buvo 1:10, todėl toks didelis nurodomų sumų skirtumas, neaišku.

¹² A. Eidintas, *Lietuvos ambasados rūmų Washington, D.C. istorija*, Washington, D.C., 1996, p. 9–10.

(1 128 000 Lt, kitais duomenimis, 1 641 600 Lt) nupirktas išpūdingas pastatas pasiuntinybei Berlyne su nemažu žemės sklypu (už jo įgijimą Lietuvos Vyriausybė visiškai atsiskaitė 1927 m.)¹³. 1922 m. spalio mėnesį Lietuvos pasiuntinybei Maskvoje išnuomotas gražus dviejų aukštų pastatas pačiame miesto centre¹⁴. 1931 m. vasarą į naują erdvę pastatą įsikėlė ir Lietuvos generalinis konsulas Karaliaučiuje¹⁵.

Ketvirtojo dešimtmečio pradžioje laikai, kuomet diplomatinė tarnyba nesugebėjo konkuruoti su privačiu verslu dėl gabių darbuotojų^{**}, jau buvo likę toli praeityje ir pageidaujančiųjų pasirinkti diplomato darbą netrūko. Nepriklausomoje Lietuvoje diplomatai buvo priskiriami tvirtam vidutiniam sluoksniui ir tokia padėtis galėjo užtikrinti normalų pragyvenimo lygį net ir ne aukščiausiojo rango pareigūnams. Diplomataų atlyginimai buvo tapatūs kitų valstybės tarnautojų atlyginimams, tačiau du aspektai darbą diplomatinėje tarnyboje darė ypač patrauklų: viena vertus, to meto Lietuvoje tai buvo prestižinė tarnyba, kita vertus, išvykus dirbti į užsienį dėl įvairių priedų (darbo užsienyje, šeimos ir kt.) diplomataų atlyginimai gerokai padidėdavo^{***}.

Dėl šios priežasties, o kartais vadovaudamiesi ir kitais sumetimais, kai kurie diplomatai (dažniausiai turintys pasiuntinių rangą) nerodė didelio entuziazmo grįžti dirbti į URM. Tokiu būdu diplomatinėje tarnyboje jau ketvirtojo dešimtmečio pradžioje atsirado keletas pasiuntinių „ilgaamžių“, sugebėjusių už Lietuvos ribų praleisti kur kas daugiau laiko nei tai buvo priimta tarptautinėje praktikoje, nors tais laikais ji nebuvo tokia griežta kaip šiandien. 1930 m. spalio viduryje

¹³ *Pro memoria „Užsienio reikalų ministerijos turimo nekilnojamo turto klausimu“* (be parašo, be datos), LCVA, f. 383, ap. 6, b. 47, l. 6.

¹⁴ *URM žinios*, 1922 m. spalio 17 d., Nr. 89; LCVA, f. 383, ap. 7, b. 288, l. 22.

* Iš tarpukariu nupirtų pastatų šiandien tik pasiuntinybės Vašingtone pastatas priklauso Lietuvai. Po okupacijos ir aneksijos kai kurios valstybės (pvz., Prancūzija, Italija) be jokių skrupulų perdavė Lietuvos pasiuntinybių pastatus Sovietų Sąjungai, kitos (pvz., JAV), nepaisydamos primygtinų Maskvos reikalavimų, nesutiko to padaryti, dar kiti pastatai (pvz., Berlyne) buvo subombarduoti Antrojo pasaulinio karo metu.

** Nepriklausomybės pradžioje Lietuvos užsienio reikalų ministrai vis skųsdavosi, kad dėl mažų algų diplomatinėje tarnyboje jie negali konkuruoti su privačiu verslu dėl gabių darbuotojų. Žr. A. E. Senn, *The Formation of the Lithuanian Foreign Office, 1918–1921*, 21 *Slavic Review*, September 1962, p. 504–505.

*** Didžiausius priedus gaudavo diplomatai Londone, Šiaurės ir Pietų Amerikoje. Kiek mažesni priedai mokėti diplomatams Berlyne, Maskvoje, Paryžiuje, Stokholme, Romoje, Prahoje, Azijos valstybėse ir Australijoje. Dar mažesnius priedus gaudavo diplomatai, dirbę Helsinkyje, Rygoje, Taline, pagaliau mažiausi priedai buvo numatyti dirbusiesiems Lietuvos konsulatuose Latvijos, Estijos ir Suomijos provinciniuose miestuose. Žr. Užsienio priedų lentelė, *URM žinynas*, 1933, p. 22.

D. Zaunius buvo nusistatęs pakeisti kai kuriuos per ilgai savo postuose užsisėdėjusius pasiuntinius¹⁵, tačiau šis jo ketinimas tuomet nebuvo įgyvendintas. Norėdama užkirsti kelią tokiai nenormaliai praktikai ketvirtojo dešimtmečio antroje pusėje Vyriausybė priėmė specialų nutarimą, apribojantį pasiuntinių amžių, taip pat ir jų darbo vienoje šalyje trukmę^{*}.

Didesnio turto iš darbo diplomatinėje tarnyboje nesusikrovė nei vienas, net ir paties aukščiausiojo rango pareigūnas, todėl finansinė pusė buvo tik vienas ir ne pats svarbiausias motyvas, skatinęs norą įsidarbinti diplomatinėje tarnyboje. Galima drąsiai teigti, kad tarpukariu daugelio, ypač jaunosios kartos atstovų, siekį patekti į diplomatinę tarnybą dažniausiai lėmė ne tiek finansiniai ar kiti merkantiliniai išskaičiavimai, o savaime suprantamas noras pažinti platesnį pasaulį, praplėsti savo akiratį, pagaliau ir pasitarnauti Tėvynei viename iš pačių sunkiausių ir atsakingiausių barų – diplomatijos fronte.

1.2. Permainos „Daukanto 13“

1.2.1. „Dr. Zaunius daro įspūdį ramaus žmogaus...“

Metams bėgant, nepaisant ribotų valstybės išteklių ir įvairių nepriteklių, Lietuvos diplomatinė tarnyba brendo, keitėsi struktūriškai, plėtėsi geografiškai. 1930-aisiais Lietuva buvo jau kita nei 1920-aisiais. Keičiantis laikams, keitėsi ir galimybės, kitoks buvo valstybės subrendimo lygis – ketvirtojo dešimtmečio pradžioje Lietuvos finansų ministras visų valstybės finansų daugiau nebesaugojo po savo lova labiau nei kuklaus dydžio lagaminėlyje, o URM iš vos kelių entuziastų sudarytos institucijos palaipsniui tapo normalia valstybės interesams tarptautinėje arenoje atstovaujanti struktūra. Gali skambėti paradoksaliai, tačiau prie paspartintos

¹⁵ Užsienių reikalų ministras dr. Zaunius apie Klaipėdos, Vilniaus tranzito per administracinę liniją ir kitus reikalus, *Lietuvos žinios*, 1930 m. spalio 18 d., p. 3.

* Šia prasme padėtis Lietuvoje nebuvo unikali. Panašios tendencijos buvo pastebimos ir kitose valstybėse. Pvz., kaip pastebi Estijos istorikas Eero Meidijainenas, daugelio Estijos pasiuntinių didžiausiu rūpesčiu trečiajame dešimtmetyje buvo išvengti pavojaus būti perkeltiems į mažiau reikšmingą postą arba būti atšauktiems darbui URM. Tokią padėtį lėmė vidinio diplomatijos įstatymo neturėjimas, diplomatų rotacijos sistema Estijoje įvesta 1930 m. (remiantis Estijos parlamente patvirtintu pirmuoju Užsienio tarnybos aktu, diplomatas negalėjo vienoje valstybėje dirbti ilgiau nei 3–4 metus. Žr. E. Meidijainen, *“New Diplomacy” and the Formation of Estonia’s Foreign Service*. Prieiga per internetą: <http://www.clioheres.net/books4/1/12.pdf>, p. 233). Apie D. Zauniaus pastangas pakeisti padėtį žr. kitame skyriuje.

diplomatinės tarnybos plėtros ir subrendimo nemažai prisidėjo ir konfliktai su kaimynais, poreikis ne tik efektyviai ginti Lietuvos interesus teritoriniuose ginčuose, bet ir sėkmingai laviruoti tarp didžiųjų valstybių. Savo indėlį į šį tapsmą įnešė visi be išimties Lietuvos užsienio reikalų ministrai, nors, suprantama, kiekvienas jų turėjo ir tik jam būdingą stilių bei darbo metodus.

D. Zaunius vadovavimo diplomatinei tarnybai metu ši institucija jau funkcionavo kaip darnus ir vientisas mechanizmas. Kaip pastebi Bronius Vaškelis, būtent D. Zaunius perorganizavo Lietuvos diplomatinę tarnybą profesionaliais pagrindais¹⁶. Pritardami šiai nuomonei, kartu nemenkindami ir jo pirmtakų A. Voldemaro, Vlodo Jurgučio, Voldemaro Čarnecko ir kitų ministrų nuopelnų, konstatuosime, kad per visą neilgą Pirmosios Respublikos gyvavimo laikotarpį URM visada buvo viena iš geriausiai organizuotų Lietuvos valstybės struktūrų.

Tačiau ne tik bendra valstybės pažanga padėjo diplomatinei tarnybai subręsti – sistemiškai dirbančiai ir efektyviai veikiančiai institucijai atsirasti nemažai įtakos turėjo ir kai kurios ministro D. Zaunius savybės. Visų pirma jo įgimtas pedantiškumas, disciplinuotumas, pagaliau ir požiūris į ministro pareigų atlikimą, į diplomatinės tarnybos, kaip institucijos, darbą. Perimdamas vadovavimą diplomatinei tarnybai, 37 metų amžiaus D. Zaunius, eidamas aukštas pareigas, jau turėjo sukaupęs nemažą darbo diplomatinėje tarnyboje patirtį. Ypač naudingą patirtį jis įgijo A. Voldemaro vadovavimo diplomatinei tarnybai laikais, eidamas ministerijos generalinio sekretoriaus pareigas. A. Voldemarui labiau susikoncentravus ties didžiosios politikos klausimais, URM generalinis sekretorius gana savarankiškai sprendė daugelį administracinių ir organizacinių URM veiklos klausimų. Kita vertus, ne mažiau patirties jis įgijo stebėdamas bei analizuodamas voldemariškios diplomatijos metodus, kuriuos, sprendžiant iš jo paties atsiliepimų, jis vertino kaip aukštąjį pilotažą užsienio politikoje.

¹⁶ B. Vaškelis, *Žvilgsnis iš atokiau*, Vilnius: Versus Aureus, 2004, p. 37.

* D. Zaunius – vienas pirmųjų URM valdininkų (darbą pradėjęs 1919 m. sausio mėnesį). Iš pradžių jis ėjo URM patarėjo, laikinojo ministerijos vedėjo pareigas, 1919 m. rugsėjo 10 d. buvo paskirtas pirmuoju URM Politikos departamento direktoriumi; 1920–1921 m. atstovavo Lietuvai Latvijoje ir Estijoje, vėliau buvo nepaprastasis pasiuntinys ir įgaliotasis ministras Čekoslovakijai (Rumunijai ir Šveicarijai). 1922 m. Londone pavadavo išvykusį pasiuntinį (*LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 292, l. 143). Nuo 1925 m. kovo 17 d. D. Zaunius buvo nuolatinis Lietuvos atstovas prie Tautų Sąjungos. Grįžęs į Lietuvą nuo 1927 m. gegužės 23 d. jis laikinai ėjo Teisių ir administracijos bei Ekonominio departamento direktoriaus pareigas, nuo 1928 m. spalio 1 d. – URM generalinio sekretoriaus, 1929 m. lapkričio 9 d. buvo paskirtas užsienio reikalų ministru (*URM žinynas*, 1933, p. 243). Beje, D. Zauniui išvykus iš Prahos, Lietuvos pasiuntinybė buvo laikinai uždaryta, nors atšaukimo raštų iš pasiuntinio pareigų Čekoslovakijos Prezidentui jis neįteikė ir Prahos diplomatiname sąrašė jo pavardė figūravo iki pat 1931 m.

Naujasis „Daukanto 13“ šeimininkas, ypač pirmaisiais vadovavimo URM mėnesiais, negalėjo išvengti lyginimo su savo pirmtaku. Nors bandymai lyginti ir nebuvo visai korektiški, visiems (ir voldemarininkams, ir jų oponentams, taip pat ir užsienio valstybių atstovams) akivaizdu buvo viena – pagal savo svorį tarptautinėje politikoje naujasis ministras negalėjo prilygti A. Voldemarui. Nebuvo D. Zaunius ir tokia intelektualiai galinga asmenybė, kaip kad jo buvęs šefas. Kitokia, nepalyginamai silpnesnė, buvo ir D. Zaunius padėtis bei įtaka valstybės viduje. Pašalinus A. Voldemarą svarbiausius sprendimus užsienio politikos klausimais priimdavo Prezidentas A. Smetona ir Ministras Pirmininkas Juozas Tūbelis. Grįžimas prie Konstitucijoje užfiksuoto vadovaujančio Prezidento vaidmens tvarkant užsienio reikalus niekaip nemenkino naujojo užsienio reikalų ministro autoriteto, tačiau povoldemariniu laikotarpiu tai buvo naujas elementas valstybės gyvenime, kartu reikšęs ir naują URM, kaip institucijos, padėtį. Ir dar – priešingai nei Vyriausybėje dominavęs ir net į Prezidento galias pretendavęs A. Voldemaras, didelio autoriteto tarp kitų Vyriausybės narių D. Zaunius neturėjo. Kai kurie ministrai, pvz., vidaus reikalų ministras Steponas Rusteika, nekalbant jau apie Ministrų Kabineto narį, Klaipėdos krašto gubernatorių A. Merkį, net neslėpė, kad užsienio reikalų ministro D. Zaunius rekomendacijos jiems yra neprivalomos. Tokia padėtis, žinoma, sudarė puikias prielaidas įvairiems konfliktams Vyriausybės viduje kilti.

Antra vertus, ir D. Zaunius, kaip ministras, turėjo pranašumą. Paskyrus mažiau aikštingą, ambicingą ir labiau prognozuojamą ministrą buvo galima tikėtis, kad Lietuvai pavyks išvengti A. Voldemaro laikotarpiui būdingų užsienio politikos zigzagų ir šalies padėčiai, jos potencialui neadekvataus elgesio. „Dr. Zaunius daro įspūdį ramaus žmogaus, šaltai apsvarstančio kiekvieną žodį <...>, užtat netenka laukti jo tokių pasireiškimų, prie kurių pripratino A. Voldemaras“, – apibendrinamas šiuos lūkesčius teigė įtakingo Rygos rusų dienraščio *Сегодня* žurnalistas L. M. Nemanovas¹⁷. Nors šis pastebėjimas tik iš dalies pasiteisino (kai kurie vieši D. Zaunius pareiškimai susilaukė ne mažiau negatyvaus ir net skandalingo tarptautinio atgarsio nei jo pirmtako), *suma summarum*, užsienyje, pirmiausiai Vakaruose, A. Voldemaro pašalinimas vertintas labiau teigiamai nei neigiamai, kas, savo ruožtu, atvėrė tam tikras galimybes pasireikšti naujam ministrui. Ar jomis

* Šioje vietoje reikėtų patikslinti, kad ambicingų D. Zauniui tikrai netrūko, ir „mažiau ambicingu“ jis gali būti vadinamas tik sąlyginai, t. y. lyginant jį su A. Voldemaru, kurio ambicingumo būtų pakakę bent trims aukštų tikslų siekiantiems politikams.

¹⁷ Užsienių spauda apie susitarimą Klaipėdos klausimu, *Lietuvos aidas*, 1930 m. spalio 8 d., p. 2.

bus tinkamai pasinaudota, priklausė ne tik nuo naujojo Lietuvos užsienio reikalų ministro, bet ir nuo veiksmų, nepriklausančių nuo jo valios.

Kitaip sakant, menkesnis kalibras tarptautiniame reitinge toli gražu nereiškę, kad D. Zaunius, kaip užsienio reikalų ministras, neturėjo privalumų prieš savo įtakingąjį pirmtaką. Lygindami du URM vadovus – A. Voldemarą ir D. Zaunį – daugelis tyrinėtojų pabrėžia didelius antrojo nuopelnus Lietuvos ekonominės diplomatinės srityje, aukštai vertindami jo indėlį sutvarkant prekybinius reikalus su užsienio valstybėmis. Atskirai tektų pabrėžti ir D. Zauniaus indėlį tarptautinėje arenoje ginant Lietuvos interesus Klaipėdos byloje. D. Zaunius, Vaclovas Sidziuskas, iš dalies ir P. Klimas to meto Lietuvoje buvo trys neabejotinai geriausi Klaipėdos problemos ekspertai, puikiai išmanę Klaipėdos Konvencijos ir Statuto labirintus. Aštriose diskusijose Klaipėdos reikalais su šiais trimis Lietuvos diplomatais Tautų Sąjungoje prakaituodavo net ir labai patyrę *Auswärtiges Amt* pareigūnai. Būtent šio trejeto pastangomis 1932 m. Lietuva sugebėjo iškovoti puikią ir net netikėtą diplomatinę pergalę Nuolatiname tarptautinio teisingumo tribunole (toliau – NTTTT).

Ir vadybos prasme, t. y. tiesioginio vadovavimo diplomatinei tarnybai atžvilgiu, D. Zaunius turėjo daugiau pranašumų nei jo pirmtakas. Jis siekė aiškesnės, griežtesnės URM darbo reglamentacijos, diplomatinei tarnybai vadovaudamas ne paliepiamais ar žodiniais nurodymais, o URM apsvarstytais ir priimtais įsakymais, referentūrose rengtomis ir aukščiausiu lygiu patvirtintomis instrukcijomis. Apie tą liudija daugybė D. Zauniaus vadovavimo diplomatinei tarnybai metu parengtų dokumentų, įsakymų, reglamentuojančių URM ir atstovybių darbo tvarką, pradedant kurjerių ir baigiant šifro naudojimo ar ryšių tarp centro bei atstovybių palaikymo klausimais.

Kaip jau buvo minėta, priešingai nei A. Voldemaras, D. Zaunius kur kas daugiau dėmesio skyrė visiems kasdieniams klausimams ir darbams, kuriems būvusiam jo šefui dėl gausybės pareigų valstybėje neužteko nei laiko, nei dėmesio. Priešingai nei A. Voldemaras, kuris daugiau strategavo, neretai ir improvizavo, D. Zaunius laikėsi labiau pragmatiškos linijos diplomatijoje. Nesivaikydamas išorinių efektų, jis buvo profesionalus URM valdininkas, tikras diplomatinio fronto darbininkas, nevengęs imtis ir darbų, kurie neturėdami didesnio skambesio visuomenėje vis dėlto buvo nepaprastai svarbūs diplomatinei tarnybai ir Lietuvos valstybei. Esant būtinybei, ministras D. Zaunius pats rašydavo atmintines, rengdavo dokumentų projektus ar instrukcijas pasiuntiniams. Šiuo požiūriu D. Zaunius labai skyrėsi nuo A. Voldemaro. Smalsus skaitytojas, susipažinęs su gausia A. Voldemaro publicistika įvairiais, taip pat ir užsienio politikos, klausimais, gali

nesivarginti Lietuvos centriniame valstybės archyve ieškodamas jo ranka rašytų instrukcijų ar atmintinių. Jų tikrai nedaug, vos vienetai. A. Voldemaras nemėgo techninio darbo, laikydamas jį esant sau netinkamą, taigi ir neprivalomą. Antra vertus, atsižvelgiant į A. Voldemaro asmens ir jo veiklos ypatybes, sunku atsikratyti įspūdžio, kad jis toli gražu ne visuomet buvo suinteresuotas dokumentų ar protokolų, atskleidžiančių jo diplomatinės virtuvės paslaptis, išlikimu. Gal ir dėl šitos priežasties Centrinio valstybės archyvo lentynose veltui ieškotume daugelio Lietuvos diplomatijos istorijai svarbių to laikotarpio dokumentų, pvz., akis į akį vykusių A. Voldemaro pokalbių su Lenkijos, Prancūzijos, Vokietijos užsienio reikalų ministrais Augustu Zaleskiu, Aristidu Briandu, G. Stresemannu, Didžiosios Britanijos užsienio reikalų sekretoriumi Austenu Chamberlainu ir kitais žymiais Europos politikais užrašų¹⁷. Neiškilo beveik nieko, taip pat ir diplomatijos istorikui svarbių „pastabų parašėse“, kurios rodytų A. Voldemaro minčių eigą, jo svyravimus ar pasvarstymus vienu ar kitu svarbiu Lietuvos užsienio politikai reikalu. O D. Zaunius paliko daugybę savo ranka rašytų ar pasirašytų Lietuvos diplomatijos istorijai svarbių dokumentų, atskleidžiančių jo poziciją svarbiausiais Lietuvos užsienio politikos klausimais (kuri, beje, ne visuomet sutapdavo su Prezidento ar Ministro Pirmininko nuostatomis).

Naujojo ministro nusistatymą iš pagrindų gilintis į reikalo esmę liudija jo iniciatyva pirmaisiais vadovavimo diplomatinei tarnybai mėnesiais atlikta intelektualinė Lietuvos tarptautinės padėties revizija. Svarbiausiais valstybei užsienio politikos (santykių su Vokietija, SSRS, Didžiąja Britanija, Baltijos valstybėmis ir pan.) klausimais URM buvo parengtos išsamios analitinės pažymos, apibendrinančios santykių su tomis valstybėmis būklę, patikslinti arba naujai suformuluoti Lietuvos politikos tikslai, aptarti jų įgyvendinimo metodai ir priemonės. Siekdamas turėti kuo išsamesnį tarptautinės padėties vaizdą D. Zaunius įvedė griežtesnius reikalavimus atstovybėms dėl informacijos centrai teikimo. 1931 m. Lietuvos diplomatinių atstovybių užsienyje vadovams buvo išsiųsta instrukcija, nurodanti, be įprastinių pranešimų ar atmintinių apie įvykusius susitikimus ar pokalbius, reguliariai (kartą per tris mėnesius) rašyti išsamias ataskaitas apie reziduojamos šalies gyvenimo įvykius¹⁸. Pasiuntiniai šias naujoves sutiko niurnėdami, bet buvo priversti vykdyti ministro nurodymus. Beje, matydamas, kad pasiuntinys tik formaliais, nedaug

* Šių pokalbių turinį galima atkurti remiantis Vokietijos, Didžiosios Britanijos ir kitų šalių archyviniais dokumentais.

¹⁸ LCVA, f. 383, ap. 7, b. 963, l. 3.

dalykinio turinio turinčiais pranešimais bando atlikti savo pareigą, D. Zaunius ne-
vengdavo pareikšti net ir labai kritiškų pastabų tokio pranešimo autoriui.

Diplomatinės tarnybos elitas, išskyrus nedideles išimtis*, D. Zaunius iškili-
mą į aukščiausią poziciją vertino palankiai. Kai kurie pasiuntiniai neslėpė, kad su
D. Zaunius paskyrimu jie siejo nemažai vilčių. Vieni tikėjosi, jog kartu bus pada-
rytas galas A. Voldemaro savivalei jam neįtikusių diplomatų atžvilgiu, kiti, pvz.,
Kazys Bizauskas, nepaprastasis pasiuntinys ir įgaliotasis ministras (toliau – pasiun-
tinys), sveikindamas naująjį ministrą, reiškė viltį, kad „dabar URM darbas paga-
liau bus sutvarkytas“¹⁹. Esą, jis, kaip pasiuntinys, iki tol negaudavo iš Kauno jokių
instrukcijų, jokios informacijos. K. Bizauskas skundėsi ir „tiesioginio bendravimo
su tiesioginiu šefu“ (t. y. A. Voldemaru) nebuvimu ir net sunkumais „jį asmeniškai
pamatyti“²⁰.

Skaitant šiuos nusiskundimus tenka atsižvelgti ir į partinį aspektą, į tai, kad
K. Bizauskas, kaip Krikščionių demokratų partijos narys, negalėjo simpatizuoti
tautininkų režimui ir pačiam A. Voldemarui. Ir atvirkščiai, tuometinio Lietuvos
pasiuntinio Latvijoje politinės pažiūros neabejotinai sudarė jam problemų kon-
taktuojant su pirmaisiais valstybės asmenimis. Vis dėlto K. Bizausko priekaištai
buvo ne be pagrindo. Patekti pas išdidųjį Ministrą Pirmininką ir užsienio reikalų
ministrą išties galėjo ne kiekvienas, net ir pasiuntinio rangą turintis diplomatas.
Pasikeitus ministrams, pasikeitė ir tvarka. Priešingai nei jo pirmtako, D. Zaunius
vadovavimo stilius buvo dalykiškesnis ir nepalyginamai demokratiškesnis. Su ben-
dradarbiais ministerijoje ir pasiuntiniais užsienyje jis bendravo paprasčiau, daž-
niausiai tiesiogiai. Siekdamas operatyvumo, nemažai instrukcijų pasiuntiniams jis
pats (arba per kabineto sekretorių) diktavo telefonu. Tiesa, demokratinės nuos-
tatos nekludė ministrui iš URM bendradarbių ar pasiuntinių reikalauti tikslaus
nurodymų vykdymo. Aplaidumo ar saviveiklos darbe D. Zaunius nebuvo linkęs
toleruoti. Jis būdavo griežtas ir tais atvejais, kai aiškintis tekdavo net ir su labai au-
toritetingu asmeniu (pvz., tuo pačiu Jurgiu Šauliu). Reiklus ministras buvo ir dar-
bo drausmės klausimais. Amžininkai pasakoja, kad kartais D. Zaunius asmeniškai
stebėdavo, kada URM valdininkai ateina į darbą. Vėluojančiųjų laukdavo nema-
lonus pokalbis su ministru, kartais lydymas ir ryžtingesnių veiksmų. Taikant prū-
siškus metodus netrukus buvo pasiektas pageidaujamas rezultatas – D. Zaunius

* Apie šias išimtis skaitykite skyrelyje „Bičiulystės su Vaclovu Sidzikausku ir konflikto su Jurgiu Šauliu kaina“.

¹⁹ K. Bizausko 1929 m. lapkričio 15 d. laiškas D. Zauniui, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 868, l. 2–4.

²⁰ Ten pat.

laikais darbo drausmės ir organizaciniu požiūriais URM neabejotinai pažengė į priekį.

Apibendrinant galima būtų teigti, kad D. Zaunius pradėjo naują diplomatinės tarnybos kaip struktūros darbo organizavimo etapą. Vadybos tradicijos, susiformavusios jo vadovavimo ministerijai laikais, buvo pratęstos ir išplėtotos jį užsienio reikalų ministro poste pakeitusių S. Lozoričiaus ir Juozo Urbšio.

1.2.2. Netikėtas pasirinkimas: prieštaringos reputacijos diplomatas Jonas Aukštuolis

Paieškojus spragų D. Zauniaus vadovaujamoje URM, prie tokių neabejotinai tektų priskirti faktą, kad nuo 1929 m. lapkričio iki 1932 m. rugsėjo URM nebuvo tikro, pajėgaus „antrojo numerio“, galėjusio padėti ministrui, einant jo nelengvas pareigas. Generalinio sekretoriaus pozicija liko vakuojanti per visą D. Zauniaus vadovavimo URM laikotarpį, iki 1932 m. rugsėjo 1 d. laisva liko ir kita, nepaprastai svarbi Politikos departamento direktoriaus, vieta. Taigi, visi URM valdymo svertai buvo sutelkti vienoje, užsienio reikalų ministro, rankose. Tokia padėtis, suprantama, turėjo ne tik privalumų, bet ir trūkumų. Tiesa, iki S. Lozoričiaus paskyrimo Politikos departamento direktoriumi, *de facto* „antruoju numeriu“ URM galima laikyti buvusį Joną Aukštuolį, kuris 1930 m. pradžioje atšauktas iš pasiuntinio Estijoje ir Suomijoje pareigų ir vasario 1 d. buvo paskirtas laikinai eiti Teisių ir administracijos departamento direktoriaus pareigas. Tačiau J. Aukštuolis tik formaliai, t. y. tik iš dalies, gali būti laikomas tikruoju „antruoju numeriu“, kadangi, be ilgamečio darbo diplomatinėje tarnyboje^{*}, jokio didesnio vaidmens Lietuvos užsienio politikoje jis neatliko, neturėjo jis ir svaresnės įtakos valstybėse, kuriose jam teko dirbti, kaip neturėjo ir didesnio autoriteto nei URM, nei tarp Kaune rezidavusių užsienio valstybių atstovų. Kitaip sakant, J. Aukštuolio, kaip ministro dešinėsios rankos, padėtis URM sistemoje negali būti lyginama su tuo vaidmeniu, kuris prie A. Voldemaro teko abiem „antriesiems numeriams“, URM generaliniams sekretoriams B. K. Balučiu ar D. Zauniui.

Užsienio diplomatų atsiliepimai apie J. Aukštuolį nebuvo palankūs arba, tiksliau sakant, buvo labai jam nepalankūs. Apibūdindamas diplomatinio korpuso

* J. Aukštuolis į Lietuvos diplomatinę tarnybą pateko netrukus po Nepriklausomybės atkūrimo. 1919–1921 m. jis dirbo Švedijoje, Norvegijoje, Danijoje, Suomijoje ir Olandijoje. Grįžęs į Lietuvą jis buvo paskirtas URM direktoriumi, vėliau – laikinuoju Europos centro departamento direktoriumi, kaip laikinasis direktorius jis vadovavo Rytų ir Teisių departamentams. 1923 m. vasario 7 d. J. Aukštuolis paskirtas atstovu Latvijai ir Estijai, o 1924 m. gruodžio 1 d. jam suteiktas nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Latvijai ir Estijai rangas. Nuo 1927 m. rugsėjo 1 d. jis buvo pasiuntinys tik Estijai, nuo 1929 m. kovo 5 d. – dar ir Suomijai.

Taline narius apie J. Aukštuolį (kuris trumpai, nuo 1929 m. spalio 4 d. iki 1930 m. sausio 7 d., ėjo diplomatinio korpuso dekaną pareigas) Didžiosios Britanijos *chargé d'affaires* Rygoje Alanas Walkeris atsiliepia labai nepagarbiai, vadindamas jį „menkysta“²¹. Ne ką geresnės nuomonės apie J. Aukštuolį buvo ir Didžiosios Britanijos *chargé d'affaires* Kaune Thomas Hildebrandas Prestonas, kuris J. Aukštuolį laikė esant nepotizmo^{*} produktu²². T. H. Prestonas teigė, kad J. Aukštuolis buvo tolimesnis A. Smetonos giminaitis, ir, kategoriška britų diplomato nuomone, tik tokia giminyne buvo galima paaiškinti aukštą nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro rango suteikimą J. Aukštuoliui^{23**}. Britų diplomatas tvirtino, kad „jis neturi jokių kvalifikacijų“, reikšmingai pridurdamas, jog Lietuvoje „kvalifikuotų asmenų tokiai aukštai pozicijai užimti aplamai yra mažai“. J. Aukštuolis – „pasipūtęs, išpuikęs nemokša, su kitais asmenimis bendrauja priklausomai nuo jų rango, su vienais laikydamasis pernelyg išdidžiai, su kitais perdėm vergiškai. Jei paklausi jo paprasčiausio klausimo, jis ilgai dvejos, mikčios, griebsis telefono ir galų gale atsakys, kad šis klausimas nepriklauso jo kompetencijai“, – tokiais bendravimo su šiuo lietuvių diplomatu įspūdziais pranešime Didžiosios Britanijos pasiuntiniui Baltijos valstybėse dalijosi britų laikinasis reikalų patikėtinis Kaune. Lyg to dar būtų negana, T. H. Prestonas kaltino J. Aukštuolį piktnaudžiavimu alkoholiu („ne tik vakarienių ar priėmimų metu, bet ir dienos metu“)²⁴. „Tačiau viską išperka tai, kad jis turi gražią žmoną, kuri skaitoma gražiausia Kauno moterimi...“ – vienintelį J. Aukštuolio privalumą išskyrė T. H. Prestonas²⁵. Jam pritarė ir A. Walkeris, kuris, pabrėžęs

²¹ Didžiosios Britanijos laikinojo reikalų patikėtinio Baltijos valstybėse A. Walkerio 1930 m. sausio 25 d. konfidencialus pranešimas Nr. 33 „Raportas apie užsienio valstybių misijų vadovus Taline“ užsienio reikalų sekretoriui A. Hendersonui, PRO. FO, 371, 14783, N 596, 271.

* Nepotizmas (lot. *nepos* – vaikaičiai, palikuonis) – tarnybinės padėties naudojimas giminėms proteguoti.

²² Didžiosios Britanijos laikinojo reikalų patikėtinio Kaune T. H. Prestono 1932 m. sausio 22 d. slapta pranešimas Nr. 23 pasiuntiniui Rygoje H. M. Knatchbullui-Hugessenui, PRO. FO, 371, 16263, N 539, 204.

²³ Ten pat.

** Toks tvirtinimas, mūsų manymu, neatitinka tikrovės, kadangi nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro rangas J. Aukštuoliui suteiktas 1924 m., t. y. tuo metu, kai A. Smetona jau nebebuvo valdžioje ir nebegalėjo turėti įtakos suteikiant diplomatams rangus.

²⁴ T. H. Prestono 1932 m. sausio 22 d. slapta pranešimas Nr. 23 pasiuntiniui Rygoje H. M. Knatchbullui-Hugessenui, PRO. FO, 371, 16263, N 539, 204.

²⁵ Ten pat.

puikią J. Aukštuolio žmonos išvaizdą, pridūrė, kad jos išvykimas iš Talino tapo „tikru smūgiu“ jai simpatizavusiems Lenkijos pasiuntinybės diplomatams...²⁶

T. H. Prestono kategoriškumas vertinant J. Aukštuolį kelia tam tikrų įtarimų, ar tokiems perdėm nepalankiems vertinimams atsirasti nebūta kokių nematomų, povandeninių srovių? Nuo savęs pridursime, kad aukštas pareigas URM J. Aukštuolis užėmė beveik atsitiktinai, palankiai susiklosčius aplinkybėms. Atrodo, D. Zaunius niekaip negalėjo rasti kandidato į generalinio sekretoriaus (ir Politikos departamento direktoriaus) pozicijas. Iš žymesnių Lietuvos diplomatų, pasiuntinių užsienio valstybėse, niekas nesiveržė užimti šių pareigų, o Kaune nebuvo tinkamos kandidatūros. Atsidūrus tokioje padėtyje D. Zauniui reikėjo rasti kažkokį laikiną, kompromisinį variantą. Jo žvilgsnis nukrypo į J. Aukštuolį, tuo metu jau septynerius metus dirbusį užsienyje. Kalbant apie tokį pasirinkimą, tenka atkreipti dėmesį į Sandros Grigaravičiūtės pateikiamą šio diplomato charakteristiką: „Kaip asmuo J. Aukštuolis buvo visų mėgstamas, bet kaip darbuotojas daugelio laikomas netinkamu pasiuntinio darbui. Taip manė netgi artimiausi jo kolegos.“²⁷ Pasak S. Grigaravičiūtės, D. Zaunius taip pat nelabai vertino J. Aukštuolio diplomatinis sugebėjimus[†]. Kritiškai ministro nuomonei šio diplomato atžvilgiu susidaryti padėjo paties J. Aukštuolio pranešimai šiam esant pasiuntiniu Estijoje ir Suomijoje. Viename laišku J. Aukštuoliui D. Zaunius patarė jam atsikratyti paviršutiniškumo, pranešimuose nerašyti vien apie pietus ar ceremonijas, o tik apie idėjas ir faktus²⁸.

Apie ministro požiūrį į jo pasirinktą „antrąjį numerį“ liudija ir T. H. Prestono pranešime pasiuntiniui minimas epizodas – prieš D. Zauniui išvykstant į Ženevą 1932 m. sausio mėnesį, britų laikinasis reikalų patikėtinis pasiteiravo jo, su kuo,

²⁶ A. Walkerio 1930 m. sausio 25 d. konfidencialus pranešimas Nr. 33 „Raportas apie užsienio valstybių misijų vadovus Taline“ A. Hendersonui, *PRO. FO*, 371, 14783, N 596, 271.

²⁷ S. Grigaravičiūtė, Diplomas Jonas Aukštuolis, *Vakarinės naujienos*, 1994 m. rugpjūčio 10 d., p. 14.

* Ne ką geresnės nuomonės apie šį diplomatą buvo D. Zaunių užsienio reikalų ministro poste pakeitęs S. Lozoraitis. Jau po Antrojo pasaulinio karo rašytose pastabose, kurias, matyt, jis planavo įtraukti ar į savo atsiminimus, ar į kokį straipsnį apie Lietuvos diplomatiją tarpukario laikotarpiu, S. Lozoraitis J. Aukštuolį priskiria „silpnėsniųjų diplomatų“ Lietuvos diplomatinėje tarnyboje kategorijai. Šiai kategorijai S. Lozoraitis priskiria ir J. Savickį. Pastaba – Lozoraičių šeimos maloniu leidimu autorius turėjo galimybę padirbėti S. Lozoraičio vyresniojo archyve tuo metu, kai jis dar buvo saugomas Romoje. Vėliau šis archyvas dalimis buvo pervežtas į Lietuvą ir šiuo metu jo dokumentai yra saugomi įvairiuose LCVA fonduose. Kadangi mums nežinoma nauja šių dokumentų signatūra (Lozoraičių namuose dokumentai buvo saugomi nesuregistruoti), tekste, remiantis Romoje matytais dokumentais, bus nurodoma į S. Lozoraičio vyresniojo archyvą Romoje.

²⁸ Ten pat.

reikalui kilus, jis galėtų Kaune kalbėtis Klaipėdos klausimais? D. Zauniui nuste- bus dėl tokio neįprasto klausimo, britų diplomatas leido suprasti, kad J. Aukštuolis „nėra labai stiprus politiniuose reikaluose“... D. Zaunius neprieštaravo tokiam įvertinimui, pastebėdamas, kad britų *chargé d'affaires* „visada gali kreiptis į Minis- trą Pirmininką...“²⁹ Atrodo, aukštojo mokslo diplomas ir tais laikais dar negaran- tavo tinkamos kvalifikacijos.

J. Aukštuolis, beje, buvo vienas iš tų diplomatinės tarnybos pasiuntinių, kurie Lietuvai mieliau atstovavo užsienyje nei buvo pasiruošę dirbti centriniame aparate, net ir eidami aukštas pareigas. Jis niekada nedegė noru grįžti į Lietuvą, jo nen- tenkino nei mažesnis atlyginimas, nei URM siūlomos pareigos. 1930-ųjų pradžio- je jis tiesiog norėjo būti paskirtas pasiuntiniu į Čekoslovakiją. Tačiau D. Zaunius nesutiko atsižvelgti į šį pageidavimą. Supratęs, kad grįžimas į Lietuvą yra neiš- vengiamas, J. Aukštuolis iškėlė sąlygą – laikinai eidamas Teisių ir administracijos departamento direktoriaus pareigas jis pageidavo ir toliau likti pasiuntiniu Suomi- jai, reziduojančiu laikinojoje sostinėje, kartu paliekant jam nepaprastojo pasiun- tinio ir įgaliotojo ministro rangą. Ministrui teko patenkinti šį prašymą, nes tai nebuvo išskirtinio pobūdžio prašymas tuometinėje diplomatinėje praktikoje (pats D. Zaunius, kaip buvo minėta, jau būdamas URM generaliniu sekretoriumi ir net Lietuvos užsienio reikalų ministru, buvo pasilikęs sau pasiuntinio Čekoslovakijo- je pareigas. Latvijos užsienio reikalų ministras Antons Baluodis taip pat sugebėjo suderinti ministro ir pasiuntinio Lietuvoje pareigas³⁰).

J. Aukštuolio paskyrimas į aukštas pareigas ministerijoje įdomus ir kitu po- žiūriu. Pasak S. Grigaravičiūtės, atsižvelgiant į J. Aukštuolio reputaciją, URM jis negalėjo tikėtis kito darbo, kaip tik imtis protokolo ir spaudos reikalų, esą, tik šio- je srityje D. Zaunius manė jį būsiant naudingą³¹. Matyt, tokių planų tikrai būta, tačiau protokolo šefo pareigos ir toliau liko neužimtos, o J. Aukštuolis paskirtas laikinai eiti Teisių ir administracijos departamento direktoriaus pareigas. Neišven- giamai kyla klausimas – kodėl? Negi tik dėl teisininko diplomo? Gal D. Zaunius tiesiog neturėjo kito pasirinkimo? Kaip jau buvo minėta, yra nemažai argumentų, patvirtinančių šią versiją. Tačiau, atsižvelgdami į kai kurias aplinkybes, negalime

²⁹ T. H. Prestono 1932 m. sausio 22 d. slaptas pranešimas Nr. 23 H. M. Knatchbullui-Hugessenui, PRO. FO, 371, 16263, N 539, 204.

* J. Aukštuolis teisininko diplomą įgijo 1912 m. Rusijoje, Tomsko universitete.

³⁰ V. Žalys, *Lietuvos diplomatijos istorija. 1925–1940 m.*, Vilnius: Versus Aureus, 2007, t. I, p. 481.

³¹ S. Grigaravičiūtė, Diplomatas Jonas Aukštuolis, *Vakarinės naujienos*, 1994 m. rugpjūčio 10 d., p. 14.

atmesti ir kito, labai žemiško, scenarijaus – neturėdamas tvirto užnugario aukščiausiuose valdžios sluoksniuose užsienio reikalų ministras nebuvo suinteresuotas, kad URM atsirastų savarankiška, įtakinga figūra, galėjusi sudaryti jam konkurenciją ir nepageidaujamų problemų. Tokiu atveju J. Aukštuolio pasirinkimas (ir net labai jauno S. Lozoraičio paskyrimas Politikos departamento direktoriumi) atrodo gana logiškai (nors S. Lozoraičio kilimas karjeros laiptas buvo nuspręstas, žinoma, ne užsienio reikalų ministro kabinete).

Komentaro reikalauja ir kitas J. Aukštuolio vertinimas, kurį randame S. Grigaravičiūtės straipsnyje, – esą, jis „nebuvo diplomatijos liūtas, bet darbštus, pareigingas“ diplomatas³². Nebandydami paneigti šio vertinimo, pastebėsime, kad dėl J. Aukštuolio dalykinių ir kai kurių asmeninių savybių yra ir kitokių nuomonių. 2004 m. Lina Miliauskienė ir Libertas Klimka paskelbė žymaus lietuvių keliautojo ir žurnalisto Mato Šalčiaus laišką (rašytą 1938 m. gruodžio 2 d. iš Argentinos) savo broliui, Vytauto Didžiojo universiteto profesoriui Petru Šalčiui. Įvadiniame šios publikacijos žodyje J. Aukštuolis vadinamas „atsitiktiniu žmogumi“ Lietuvos diplomatinėje tarnyboje, o pačiame laiške yra labai daug ši diplomatą kompromituojančių detalių. M. Šalčius J. Aukštuolį kaltina įvairiomis intrigomis, piktnaudžiavimu azartiniais žaidimais, patekimu į skandalingas situacijas ir pan. „Aš niekada nemaniau, kad tarp mūsų diplomatų pasitaiko tokių supuvusių žmonių“, – apgalvestavo M. Šalčius³³. Publikacijos autoriai sutinka, kad M. Šalčius galėjo neišvengti tam tikro subjektyvizmo, todėl jo laiške minimus faktus būtina išsamiau patikrinti, ypač kad savo laiku jis pats pageidavo būti paskirtas konsulu Pietų Amerikoje, ir, kai jo nepaskyrė, M. Šalčius J. Aukštuolį galėjo laikyti vienu iš nesėkmės kaltininkų³⁴.

Šiaip ar taip, praleidęs Lietuvoje beveik trejus metus ir nenuveikęs didesnių darbų URM, 1932 m. spalio 1 d. J. Aukštuolis buvo paskirtas pasiuntiniu Čekoslovakijoje, o iš ten 1934 m. ilgam išvyko diplomatiniam darbui į Pietų Ameriką*.

³² S. Grigaravičiūtė, Diplomatas Jonas Aukštuolis, *Vakarinės naujienos*, 1994 m. rugpjūčio 10 d., p. 14.

³³ L. Miliauskienė, L. Klimka, Matas Šalčius apie lietuvius Argentinoje, *Istorija*, 2004, t. LXII, p. 67–69.

³⁴ M. Šalčiaus 1930 m. sausio 31 d. laiškas (adresatas nenurodytas, spėjama, kad D. Zauniui arba J. Aukštuoliui), *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 995, l. 58.

* 1934 m. rugsėjo 1 d. J. Aukštuolis paskirtas nepaprastuoju pasiuntiniu ir įgaliotuoju ministru Argentinai, tą pačių metų lapkričio 1 d. – dar ir Urugvajui, o 1935 m. liepos 1 d. – ir Brazilijai. Į Lietuvą jis grįžo tik 1939 m. ir buvo paskirtas URM protokolo direktoriumi.

1.2.3. Nepavykusi rokiruotė

Jau buvo minėta, kad, tapęs ministru, nuo 1930 m. rudens D. Zaunius brandino planus pakeisti kai kuriuos pasiuntinius vietomis, kai kuriems iš jų suteikti galimybę padirbėti Tėvynės labui Kaune. Pirmiausia jis norėjo ištraukti iš Maskvos nepaprastąjį pasiuntinį ir įgaliotąjį ministrą Jurgį Baltrušaitį ir ne tik todėl, kad šis tuo metu Sovietų Sąjungos sostinėje Lietuvai atstovavo jau daugiau kaip 10 metų. Užsienio reikalų ministras buvo nepatenkintas jo darbo rezultatais, visų pirma nesugebėjimu deramai atsispirti SSRS užsienio reikalų liaudies (toliau – NKID) vadovų įtakai. Yra pagrindo manyti, kad siekdamas šio tikslo D. Zaunius sugalvojo jam priedangos planą, kurį sąlyginai pavadinsime „Keturių pasiuntinių rokiruotė“, nors J. Baltrušaičio atšaukimas iš Maskvos, kaip vėliau matysime, nebuvo vienintelis ministro motyvas.

1931 m. pradžioje D. Zauniaus sumanymas jau buvo įgijęs aiškius kontūrus: J. Baltrušaitis turėjo būti atšauktas iš Maskvos ir paskirtas pasiuntiniu Prancūzijoje; P. Klimas iš Paryžiaus turėjo persikelti į Berlyną; V. Sidzikauskas, savo ruožtu, iš Berlyno vykti pasiuntiniu į Londoną, o K. Bizauskas – iš Londoną į Maskvą³⁵. 1931 m. kovo pabaigoje visi numatomos rokiruotės dalyviai buvo pakviesti atvykti į Kauną. Keturių pasiuntinių vienalaikis atvykimas į laikinąją sostinę neliko nepastebėtas užsienio diplomatų. T. H. Prestonas pranešime į *Foreign Office* tokią, jo žodžiais, didelę Lietuvos pasiuntinių „koncentraciją“ buvo linkęs aiškinti keliomis priežastimis: pirma, jie buvo pakviesti aptarti Tranzito bylos (su Lenkija) ir Klaipėdos reikalų; antra, britų *chargé d'affaires* nuomone, Kaune turėjo būti žaidžiamas „muzikinės kėdės“ žaidimas pagal principą, kuris iš pasiuntinių ant kokios kėdės atsīsės...³⁶

Iš pradžių atrodė, kad didesnių kliūčių įgyvendinant D. Zauniaus planą neturėjo kilti. Ne tik J. Baltrušaitis, bet ir kiti planuojamos rokiruotės dalyviai buvo praleidę solidų laiko tarpą savo reziduojamose valstybėse: V. Sidzikauskas Lietuvai Berlyne atstovavo nuo 1922 m.; P. Klimas, iš Lietuvos išvykęs 1923 m. rudens pradžioje, 1925 m. gegužės 20 d. iš pasiuntinio Romoje posto buvo perkeltas

³⁵ T. H. Prestono 1931 m. kovo 31 d. laiškas Didžiosios Britanijos laikinajam reikalų patikėtiniui Baltijos valstybėse O. A. Scottui Rygoje, PRO. FO, 371, 15538, N 2314, 119; D. Zauniaus 1931 m. vasario 2 d. tarnybinis pranešimas, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1157, l. 523.

* Atrodo, kad tuo pat metu tik ne D. Zauniaus, o Prezidento A. Smetonos ir Ministro Pirmininko J. Tūbelio kabinetuose svarstyta ir kita galimybė, galėjusi gerokai pakoreguoti užsienio reikalų ministro sumanytą rokiruotę, – jei tikėtume A. Voldemaru, 1931 m. pavasarį jam neoficialiai buvo siūlyta pasiuntinio Paryžiuje ar Romoje vieta.

³⁶ T. H. Prestono 1931 m. kovo 31 d. laiškas O. A. Scottui Rygoje, PRO. FO, 371, 15538, N 2314–123.

į analogišką postą Paryžiuje; K. Bizauskas užsienyje (Vatikane, Vašingtone, Rygoje, Londone) dirbo nuo 1922 m. pavasario. Didesnių kliūčių neturėjo kilti ir dėl kitos priežasties – J. Baltrušaitis ir pats neprieštaravo pakeisti aplinką. Nepaisant gerų ryšių aukščiausiuose NKID sluoksniuose ir kitose sovietų valdžios institucijose, jo netenkino vargana gyvenimo kokybė Maskvoje, kurią J. Baltrušaitis buvo linkęs lyginti su gyvenimu kalėjime³⁷. Tiesa, grįžti į laikinąją sostinę dirbti URM jis nepageidavo, o prašėsi būti perkeliamas į Paryžių. Jei tikėtume T. H. Prestonu, Kaune neprieštarauta tokiems J. Baltrušaičio norams ir net žadėta juos patenkinti³⁸.

Tačiau visą šią ilgai ir kruopščiai D. Zauniaus sumanytą kombinaciją niekais pavertė P. Klimas, kategoriškai atsisakęs išvykti iš Paryžiaus³⁹. Ambasadorius Kazys Lozoraitis⁴⁰ yra pasakojęs istorikei Astai Petraitytei-Briedienei, kad grįžęs į Kauną P. Klimas kumščiu daužė į Prezidento A. Smetonos stalą, grasindamas nutraukti su juo visus ryšius, jei tik jis bus atšauktas iš Prancūzijos. Sunku pasakyti, ar tokio demaršo būtų pakakę šiai kombinacijai sugriauti, tačiau netrukus paaiškėjo, kad yra ir daugiau kliūčių užsienio reikalų ministro planui įgyvendinti – *Auswärtiges Amt* kategoriškai atsisakė duoti agremaną P. Klimo kandidatūrai (dėl jo antivokiškų pasisakymų priėmimų Paryžiuje metu), o sovietai neslėpė nepageidaujantys pasiuntiniu pas save matyti krikdemo K. Bizausko^{40**}.

Susikomplikavus pradiniam sumanymui, būta kalbų, kad P. Klimas gali būti skiriamas pasiuntiniu į Londoną, tačiau, sprendžiant iš kai kurių užuominų *Foreign Office* dokumentuose, jo netenkino ir tokia perspektyva. Beje, Londoną pasiekus žinioms apie galimą P. Klimo paskyrimą pasiuntiniu Didžiajai Britanijai, britų visiškai nesužavėjo tokia perspektyva. „Baltrušaitis būtų geriau

³⁷ T. H. Prestono 1931 m. balandžio 15 d. pranešimas Nr. 87 O. A. Scottui, PRO. FO, 371, 15536, N 2616, 69.

³⁸ Ten pat.

³⁹ Ten pat.

* S. Lozoraičio vyresniojo sūnus.

⁴⁰ H. M. Knatchbullo-Hugesseno 1932 m. sausio 5 d. pranešimas Nr. 497 „List of Leading Personalities of Lithuania“ užsienio reikalų sekretoriui J. Simonui, PRO. FO, 371, 15543, N 75, 5–6; James T. McHugh, James S. Pacy, *Diplomats Without a Country*, Greenwood Publishing Group, 2001, p. 235–236.

** Tenka manyti, kad sumanymas į Maskvą pasiuntiniu siųsti A. Voldemarą atsirado iškart po to, kai sovietai atmetė K. Bizausko kandidatūrą. Nei vienai iš šių dviejų kandidatūrų nepraėjus, Prezidentas A. Smetona pasiuntiniu Maskvoje norėjo matyti tuometinį Lietuvos konsulą Londone Vytautą Joną Gylį (žr. J. Šaulio *dienoraštis*, LNM R-24443, t. I, p. 205–206).

nei Klimas...“ – skaitome viename *Foreign Office* dokumente⁴¹. Beje, po demaršo Prezidentūroje P. Klimas nebuvo užtikrintas dėl savo ateities, apie tai galima spręsti iš to, kad jis dėl visa ko užsitikrino sau gerai apmokamas pareigas Kauno universitete⁴².

P. Klimui užsispyrus, J. Baltrušaitis liko prie suskilusios geldos. Paašikėjus, kad jam duoti pažadai dėl paskyrimo į Paryžių nebus ištesėti, ir iškilus realiai perspektyvai būti atšauktam į Kauną (to jis tikrai nepageidavo – per visą savo diplomatinę karjerą J. Baltrušaitis nebuvo dirbęs centre nei dienos), dabar jau J. Baltrušaitis ryžosi demaršui – 1931 m. balandį jis įteikė atsistatydinimo iš diplomatinės tarnybos pareiškimą⁴³. Iš turimų dokumentų nevisiškai aišku, ar jis tikrai įteikė atsistatydinimo pareiškimą, ar tik pagrasino atsistatydinti, nors patį J. Baltrušaičio bandymą pasitraukti iš diplomatinės tarnybos patvirtina ir kiti šaltiniai⁴⁴.

Šiaip ar taip, iš viso ketverto tik vienintelis V. Sidzikauskas pakeitė savo rezidavimo šalį, 1931 m. pabaigoje iš Berlyno persikeldamas į Londoną. J. Baltrušaitis ir P. Klimas liko savo posteose atitinkamai Maskvoje ir Paryžiuje, o K. Bizauskas 1931 m. pabaigoje buvo atšauktas į centrą.

1.2.4. Ar tikrai Dovas Zaunius negalėjo atsispirti Sofijos Smetonienės norams?

Rašant apie URM D. Zauniaus vadovavimo laiku negalima tytomis apeiti kai kurių priekaištų, išsakytų amžininkų ir istorikų ministro atžvilgiu. Pvz., istorikas Juozas Skirius savo išsamioje B. K. Balučiui skirtoje monografijoje, remdamasis P. Klimu, teigia, kad, B. K. Balučiui išvykus dirbti pasiuntiniu JAV, URM „vaizdas ėmė keistis“, t. y. atmosfera pradėjo blogėti. J. Skirius cituoja P. Klimą, pasak kurio, užsienio reikalų ministru tapus D. Zauniui, prūsiškai drausmingam ir nemokėjusiam atsispirti Prezidento žmonos Sofijos norams, į šią įstaigą „prisigrūdo daugybę neolituanų, jaunalietuvių ir net saugumo departamento tarnautojų“⁴⁵.

⁴¹ PRO. FO, 371, 15536, N 2616–68.

⁴² T. H. Prestono 1931 m. balandžio 15 d. pranešimas Nr. 87 O. A. Scottui, PRO. FO, 371, 15536, N 2616, 69.

⁴³ Ten pat.

⁴⁴ James T. McHugh, James S. Pacy, *Diplomats Without a Country*, p. 224.

⁴⁵ P. Klimas, Iš mano atsiminimų, *Naujienos*, 1956 m. sausio 7 d, priedas Literatūra, Nr. 297, p. 6–7.

Remdamasis šiuo liudijimu, J. Skirius daro išvadą, kad „ankstesnės skaidrios dvasios ministerijoje nebeliko“⁴⁶.

Neslėpsime, šis P. Klimo liudijimas ir jį palydintis J. Skiriaus apibendrinimas ne tik suintrigavo šių eilučių autorių, bet ir paskatino atlikti savo tyrimą – nustatyti minėtų teiginių pagrįstumą. Tačiau, prieš supažindindami skaitytoją su jo rezultatais, atkreipsime dėmesį, kad P. Klimo kalbos apie „skaidrią dvasią“ pirmaisiais A. Voldemaro vadovavimo URM metais, tiksliau, iki B. K. Balučio išvykimo į JAV, mus gerokai nustebino. Juk ir pats B. K. Balutis, rašydamas apie atmosferą URM A. Voldemaro vadovavimo laikotarpiu, pripažįsta, kad iš pradžių ministerijoje viskas ėjo sklandžiai, „bet po metų pastebėjau, kad sklandumas pašlijo“. Pasak jo, A. Voldemaras „pradėjo rodyti diktatoriaus bruožus <...>, jis pradėjo nepakęsti net geriausiais norais jam daromų pastabų-patarimų“⁴⁷. Taigi, tuo metu užsienyje dirbusio P. Klimo minima „skaidri dvasia“ kažkaip nesiderina su A. Voldemaro laikais antru smuiku URM griežusio B. K. Balučio atsiminimais.

Tenka manyti, kad jau po Antrojo pasaulinio karo rašytuose atsiminimuose tokį kritišką P. Klimo atsiliepimą apie URM ir jos tuometinį vadovą lėmė ne tiek jo nepasitenkinimas D. Zauniaus vadovavimu, kiek neigiamas šio kairiųjų pažiūrų* diplomato nusistatymas tautininkų režimo atžvilgiu, kurį jis ir materializavo gana savotišku būdu, atkreipdamas dėmesį ne tiek į conceptualius pačios sistemos trūkumus, kiek kritikuodamas ją per S. Smetonienės asmenį, kartu į kritikos lauką, beje, visiškai nepelnytai, įtraukdamas ir D. Zaunių.

⁴⁶ J. Skirius, *Lietuvių visuomenininkas ir diplomatas Bronius Kazys Balutis (1880–1967)*, Vilnius: Vaga, 2001, p. 283.

⁴⁷ *Bronius Kazys Balutis. Jo gyvenimas ir darbai*, spaudai paruošė V. Sirvydas, išleido J. J. Bachunas, Sodus, Michigan, 1951, p. 98.

* *Lietuvos albume* (Berlynas, Kaunas, 1921, p. 341) pabrėžiama, kad per visą savo darbą P. Klimas „nebuvo prisidėjęs prie jokios politinės partijos“, tačiau simpatizavo socialdemokratų ideologijai, „kiek ji liečia ne dvasios, bet socialinį ekonominį gyvenimą“. A. Gerutis, biografijos apie šį iškilųjį Lietuvos diplomata autorius, dar papildo – esą, „jo marksizmas tebuvo grynai knyginis“ (A. Gerutis, *Petras Klimas. Valstybininkas, diplomatas, istorikas, kankinys*, Cleveland: Viltis, 1978, p. 14), atseit labiausiai tinkantis P. Klimo situacijai apibūdinimas – „nepartinis socialdemokratas“ (ten pat, p. 32). Pats P. Klimas save laikė „visiškai nepriklausomu žmogumi“, kone vienišiumi politikoje, kuriam nepritinka ieškoti kokios nors politinės (partijos) protekcijos. Jo politinis kredo – „principinis maksimalizmas, surištas su praktikos minimalizmu to paties principo naudai“ (ten pat, p. 42). „Knyginis marksizmas“, beje, netapo kliūtimi P. Klimui trumpai susižavėti Italijos fašizmu jam atstovaujant Lietuvai prie Kvirinalo. A. Gerutis pabrėžia, jog jam niekur nepavyko aptikti net užuominų, kad P. Klimas būtų turėjęs kokių nors sunkumų su partijomis, vienokios ar kitokios pakraipos valdžiomis. Pasak P. Klimo biografo, „jis laikėsi nuošalyje nuo vidaus politikos, nuo 1923 m. stebėdamas ją iš Romos ir Paryžiaus“ (ten pat, p. 44).

Bet grįžkime prie S. Smetonienės. Aptariamame kontekste įdomus Prezidento A. Smetonos adjutanto Vaclovo Šliogerio liudijimas. Neneigdamas kalbų apie neleistiną Sofijos kišimąsi į kai kurių reikalų tvarkymą („Tekdavo nugirsti skleidžiamų paskalų, kad p. S. Smetonienė išnaudodavo savo padėtį, proteguodavusi savo pažįstamus ir juos įstatydavusi į atsakingas aukštas tarnybas“), V. Šliogeris, kaip asmuo, jo paties žodžiais, buvęs vos ne Smetonų šeimos nariu, žinojusi daugelį jos paslapčių, kategoriškai neigia, kad Sofija būtų dariusi protekcijas savo draugams ar artimiesiems. „Ji proteguodavo tik „mažus“ žmones, dažniausiai jai nepažįstamus, pavyzdžiui, iš provincijos atvykusius studijuoti studentus, neturinčius pragyvenimo šaltinio, ir šiaip žmones, neturinčius nei pažinčių, nei stipresnių „pečių“ Kaurne“, – rašė jis savo atsiminimuose. Pripažindamas, kad S. Smetonienė turėjo labai daug pažįstamų ir tas pažintis panaudodavusi „paramai reikalingiems žmonėms padėti“, Prezidento adjutantas, gindamas gerą pirmosios ponios vardą, išsamiai aprašo ir patį pagalbos mechanizmą: „Ji kasdien priiminėjo savo privačiame salonyje ne kokius didelius ponus <...>, o paprastus žmones. Po to nuo 12 iki 2 valandos skambindavo telefonu į įvairias įstaigas <...>, teiraudamasi, ar jos palaikomas žmogus negalėtų gauti kokio darbo...“ V. Šliogeris pripažįsta, kad S. Smetonienei pavedus ir jam tekdavo „susisiekti su telefonu su atskirų įstaigų viršininkais ar vedėjais, pasiteirauti dėl darbo galimybių ir perduoti p. S. Smetonienei jų atsakymus“⁴⁸. Sunku pasakyti, ko šiame liudijime daugiau – naivaus idealizmo ar aklo lojalumo Prezidento šeimai, nors pats šis V. Šliogerio atsiminimų epizodas yra labai iškalbingas. Šiame kontekste vertėtų prisiminti ir Irmos Laužikaitės pastebėjimą, kad „Ponia Sofija kūrė idealios Prezidento žmonos įvaizdį, pabrėždama esanti ne tik savo šeimos, bet ir visų Prezidentūros tarnautojų globėja“⁴⁹. Tarp „visų Prezidentūros tarnautojų globėjos“ ir visų tų, kuriems, tarp jų ir pažįstamiems, buvo reikalinga pagalba Lietuvoje, labai slidi riba. Jei Prezidento žmona būtent taip suprato savo, kaip pirmosios ponios, misiją, tai turėjo sukelti ir kėlė nemažai komplikacijų tiek pačiai S. Smetonienei, tiek ir jos vyrui, Respublikos Prezidentui.

Prezidento žmonos Sofijos „ypatingas vaidmuo“ valstybėje minimas ir užsienio atstovų pranešimuose. Pvz., T. H. Prestonas, remdamasis Ernestu Galvanasku, pranešime į *Foreign Office* tvirtino, kad „Lietuvos likimas didžiaja dalimi

⁴⁸ V. Šliogeris, *Antanas Smetona. Žmogus ir valstybininkas. Atsiminimai*, leidėjas J. J. Bachunas, Michigan–Cleveland, 1966, p. 19.

⁴⁹ I. Laužikaitė, *Pati pirmoji ponia, Žmonės. Legendos*, 2011, Nr. 3 (6), p. 46.

yra Smetonienės ir Tūbelienės rankose⁵⁰. Neleistiną S. Smetonienės kišimąsi prisimena ir buvęs Lietuvos pasiuntinybės Londone konsulinio skyriaus vedėjas Jonas Žmuidzinas. Pasak jo, kartą B. K. Balutis į Prezidentienės „rekomendaciją“ dėl kažkokio tautininko priėmimo į darbą URM atšovęs: „Nors jis būtų dvigubas tautininkas, vis tiek menkas darbininkas!“⁵¹

Kaip bevertinsime, Sofijos būta ne šiaip sėkmingai ištekėjusios poniutės. Ji buvo neblogai išsilavinusi, domėjosi politika⁵², buvo labai komunikabili, puikiai mokėjo vokiečių, lenkų kalbas, kitaip sakant, turėjo visą kompleksą savybių, reikalingų pirmosios ponios pareigoms sėkmingai vykdyti. Neeilinius Sofijos gebėjimus pastebėjo ir Kaune rezidavę užsienio diplomatai. Antai savo pranešimuose T. H. Prestonas viena iš Prezidento A. Smetonos populiarumo priežasčių manė esant Sofiją, „rimtą Prezidento pagalbininką“ („Smetonos populiarumą lemia – o dabar jis tikriausiai pats populiariausias Lietuvos žmogus – jo nuopelnai kovojant už Lietuvos Nepriklausomybę, taip pat jo inteligencija, nepalenkiama valia, takto jausmas, o kartais ir jo žmonos intrigos, kuri neretai vadinama Lietuvos „Jakaterina II“⁵³). Britų laikinasis reikalų patikėtinis nurodo ir konkretų Sofijos intervencijos į valstybės reikalus atvejį – jos protežė plk. Balys Giedraitis 1930-ųjų pavasarį buvo paskirtas asmeniniu Prezidento sekretoriumi, o vasarą daug kam netikėtai tapo krašto apsaugos ministru, nors, pasak britų diplomato, Lietuvoje jis nebuvo laikomas „pasižymėjusiu kariu“. Toks šuolis karjeroje, jo nuomone, buvo galimas tik todėl, kad turėjo Prezidento ir jo žmonos palaikymą⁵⁴.

Britų pasiuntinio Baltijos valstybėms Hughe Montgomery Knatchbullo-Hugesseno pranešimuose į Londoną taip pat pažymima, kad dvi seserys, Prezidento ir Ministro Pirmininko žmonos Sofija ir Jadvyga, darė didelę įtaką Vyriausybei⁵⁵. Panašios nuomonės buvo ir JAV pasiuntinys Lietuvoje Owenas J. C. Noremas, norėjęs į Antrojo pasaulinio karo metu rašytus prisiminimus apie savo darbą Lietuvoje įtraukti teiginį, kad žmona Sofija padėjusi Prezidentui valdyti šalį. Susipaži-

⁵⁰ T. H. Prestono 1930 m. vasario 8 d. pranešimas Nr. 21 pasiuntinybei Rygoje, PRO. FO. 371, 14781, N 1122, 206.

⁵¹ J. Skirius, *Lietuvių visuomenininkas ir diplomatas Bronius Kazys Balutis*, p. 283.

⁵² A. Eidintas, *Antanas Smetona ir jo aplinka*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2012, p. 188.

⁵³ H. M. Knatchbullo-Hugesseno 1931 m. sausio 13 d. pranešimas į *Foreign Office* „Lietuvos vadovaujančių asmenų sąrašas“, PRO. FO. 371, 15538, N 446, 5.

⁵⁴ Ten pat.

⁵⁵ Sir Hugh Knatchbull-Hugessen, *Diplomat in Peace and War*, London: John Murray, 1949, p. 68.

nęs su pasiuntinio atsiminimų rankraščiu, A. Smetona nesutiko su tokiu teiginiu, reikalaujamas jį pašalinti iš knygos, kadangi jis galintis „iššaukti dviprasmiškus aiškinimus“⁵⁶.

Pasak amžininkų, Sofija ne tik „padėdavo“ jai patikusiems asmenims, bet ir susitikimuose su užsienio diplomatais nevengdavo kritikuoti aukštų Lietuvos pareigūnų, pasakodama įvairius jų nepuošiančius privataus gyvenimo epizodus. Pripažindama, kad didžiausias jos trūkumas – ilgas liežuvis, Sofija, ypač pirmaisiais metais po 1926 m. gruodžio perversmo, visgi leisdavo sau kur kas daugiau nei tai priimta padorioje kompanijoje. Su S. Smetoniene gan artimai bendravęs JAV konsulas Kaune R. W. Heingartneris (1926–1928 m.) savo dienoraštyje pastebi, kad jei Prezidento žmona ir toliau taip neatsargiai kalbės, ji neišvengiamai turės problemų...⁵⁷ JAV konsulas, su Prezidento šeima palaikęs labai glaudžius ryšius ir turėjęs puikių progų stebėti šios šeimos gyvenimą iš arti, netiesiogiai Sofijos hiperaktyvumą buvo linkęs aiškinti paprastai – „svajotojui Antanui Smetonai trūko energijos, todėl Sofijai neretai už jį tekdavo tvarkyti reikalus, ir apie tai visi žino“⁵⁸.

Taigi, amžininkai yra stebėtinai vieningi, pasakodami apie Prezidento žmonos Sofijos neleistiną kišimąsi į kai kurių valstybės reikalų tvarkymą. Tačiau šiuo konkrečiu atveju mus domino ne bendras kontekstas, o anksčiau cituoto P. Klimo teiginio dėl D. Zauniaus nesugebėjimo atsispirti S. Smetonienės norams (dėl jos protežė įdarbinimo URM) pagrįstumas. Turime pripažinti, kad duomenų šio teiginio pagrįstumui patvirtinti mums nepavyko rasti. Nepavyko rasti ir dokumentų, patvirtinančių S. Smetonienės vienokį ar kitokį kišimąsi į URM personalo ar kitų klausimų sprendimą. Vienintelis šiame kontekste aktualus dokumentas, kurį pavyko aptikti, yra tuometinio URM Teisių ir administracijos departamento (a. i.) J. Aukštuolio 1930 m. kovo 12 d. konfidencialus tarnybinis pranešimas pasiuntiniui Maskvoje J. Baltrušaičiui, kuriame informuojama, kad Prezidento žmona asmeniškai kreipėsi į URM labai prašydama „galimai skubiai padaryti viską, kad kunigas Povilas Ašebergas galėtų grįžti Lietuvon“⁵⁹, kartu prašydama padėti grįžti į Lietuvą ir Rusijoje likusiam kunigo broliui Liudvikui Ašebergui. „Tų

⁵⁶ A. Eidinas, *Antanas Smetona ir jo aplinka*, p. 197.

⁵⁷ Robert W. Heingartner, *Lithuania in the 1920s. A Diplomat's Diary*, Introduction and Commentary by Alfred Erich Senn, *On the Boundary of Two Worlds: Identity, Freedom, and Moral Imagination in the Baltics* 19. Rodopi. Amsterdam–New York, NY, 2009, p. 168.

⁵⁸ Ten pat, p. 214.

* Kunigas P. Ašebergas tuo metu buvo kalinamas Solovkuose.

pačių asmenų* Tamsta esi prašomas pasirūpinti ir žinomo kunigo (Bronislovo) Rutenio likimu“, – nurodoma pasiuntiniui Maskvoje⁵⁹. S. Smetonienės kreipimasis tiesiogiai į URM, rūpinantis kunigų likimu, vargu ar gali būti interpretuojamas jai nepalankia prasme. Greičiau priešingai.

Todėl šiuo konkrečiu atveju, kiek tai susiję su S. Smetonienės kišimusi į URM reikalus, būtume linkę suabejoti P. Klimo ir J. Žmuidzino liudijimų patikimumu. Apie pirmojo galimus motyvus jau minėjome, o dėl antrojo sunku pasakyti, ar toks „herojiškas“ J. Žmuidzino minimas URM generalinio sekretoriaus B. K. Balučio atsakymas įtakingai S. Smetonienei yra tikras faktas, ar tik legenda, sukurpta norint išaukštinti B. K. Balutį. Kita vertus, jei toks akiplėšiškas atsakymas pirmajai valstybės poniai neturėjo jokių pasekmių B. K. Balučiu, apskritai kyla klausimas dėl visos kaltinimų ar įtarimų Sofijai koncepcijos patikimumo. Sunku atsikratyti įspūdžio, kad su korupcija „Smetonos laikas“ tiek P. Klimas, tiek ir J. Žmuidzinas kovojo skatinami tų pačių motyvų – tautininkų režimo, deja, keliais dešimtmečiais pavėluota kritika.

Jei skaitytojo neįtikino šie argumentai, patartume jam susipažinti su Lietuvos URM 1929, 1931 ir 1933 m. „žinytais“, tiksliau, ta jų dalimi, kurioje išvardijami visi be išimties URM sistemos darbuotojai. Bent jau mums jokių pagal pažintį ar protekciją į URM sulindusių „neolituanų, jaunalietuvių ar saugumiečių“, kad ir kiek stengiamės, aptikti nepavyko. Nenuostabu, kadangi ministru tapęs D. Zauņius (priešingai nei savo laiku A. Voldemaras) jokių žymesnių personalinių pakeitimų, juo labiau „valymų“, diplomatinėje tarnyboje nesiėmė. Priešingai, būtent naujojo ministro pastangomis į diplomatinę sistemą buvo grąžintas H. Rabinavičius, krikdemą K. Bizauską ministras planavo pasiūsti į labai reikšmingą Lietuvos diplomatijai postą Maskvoje ir pan.

Beje, be S. Smetonienės, tarpukario Lietuvoje būta ir kitų įtakingų moterų. Be jau minėtos jos sesers J. Tūbelienės, svarbi persona Kauno visuomenėje buvo ponija Marija Balutienė. T. H. Prestonas, visų Kauno paslapčių ir užkulisių žinovas, B. K. Balučio žmoną buvo linkęs laikyti Lietuvos *madam de Staël*** , pabrėždamas,

* Savo prašymą S. Smetonienė pagrindė dar ir aukštosios dvasinės Lietuvos vadovybės dideliu susirūpinimu šių kunigų likimu.

⁵⁹ Įgaliotojo ministro, l. e. Teisių ir administracijos departamento direktoriaus p. einančio J. Aukštuolio 1930 m. kovo 12 d. konfidencialus tarnybinis pranešimas J. Baltrušaičiui, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 993, l. 53.

** Ponia Anne Louise de Staël, rašytoja ir filosofė, turėjo tikslą gyvenime permiegoti su kiekvienu klasikiniu liberalu Europoje. Kadangi Prancūzijoje daug mąstytojų turėjo problemų su Napoleono režimu, ponios de Staël viloje Ženevoje nuolat lankydavosi daug liberaliai nusiteikusių svečių

kad jos negalima ignoruoti, kadangi ji, artima S. Smetonienės draugė, atliekanti savotišką Prezidento žmonos freilinos vaidmenį (britų diplomatas spėjo, kad Prezidento žmona ponią M. Balutienę kartais naudojo „saloniniam šnipinėjimui“ tarp diplomatų žmonių). Beje, jei tikėtume T. H. Prestonu, ponija M. Balutienė buvo nemaloni, nesugyvenama moteris, būtent dėl šios priežasties, jo nuomone, „jos vyras (t. y. B. K. Balutis) pageidavo būti atskirtas nuo savo žmonos Atlanto vandenyno“⁶⁰. Yra tvirtinančių, kad Lietuva turėjo ne tik savo poniją *de Staël*, bet ir savąjį Grigorijų Rasputiną. Pastarojo vaidmuo bandytas priskirti prof. Izidoriui Tamošaičiui⁶¹. Vargu, ar pagrįstai...

1.3. Užsienio reikalų ministro Dovo Zauniaus kontroversijos

Mažiausiai ko pageidauja kiekvienas diplomatas – patekti į skandalingą, nemalonią ar konfliktišką situaciją, galinčią sukompromituoti ne tik jį patį, bet, kas dar blogiau, ir jo atstovaujamą valstybę. Deja, dėl įvairių priežasčių kartais to nepavyksta išvengti. Laikotarpiu tarp dviejų pasaulinių karų diplomatijos istorijoje apstu įvairaus pobūdžio konfliktų, skandalų ir skandaliukų, vienaip ar kitaip turėjusių įtakos į juos įsivėlusių valstybių santykiams ar tiesioginių jų dalyvių profesinei karjerai. Konfliktai ir skandalai kildavo dėl įvairiausių priežasčių, jų būta skirtingo masto ir jie turėdavo įvairių pasekmių. Vieni jų būdavo išsprendžiami atsiprašymu, kiti, rimtesnio pobūdžio (pvz., kaltinimas kišimusi į kitos šalies vidaus reikalus), galėjo turėti ir rimtesnių pasekmių (pasiuntinio atšaukimu konsultacijoms, diplomatinių santykių suspendavimu ar net nutraukimu).

Konfliktinių situacijų neišvengė ir Lietuvos diplomatai. Savo laiku plačiai Europos spaudoje buvo linksniojama E. Galvanausko pavardė dėl jau minėto jo išsišokimo Tautų Sąjungos Taryboje, tačiau nepralenkiamas šia prasme neabejotinai buvo ekstravagantišku elgesiu pagarsėjęs A. Voldemaras, turėjęs konfliktiško ir nepatikimo asmens reputaciją, sugebėjęs sugadinti santykius su daugeliu įtakingų to meto Europos politikų ir diplomatų. Užtenka prisiminti skandalu pasibaigusį

ir tai, kai kurių jos biografų nuomone, labai pagreitino klasikinio liberalizmo idėjų plitimą XIX a. pradžioje...

⁶⁰ H. M. Knatchbullo-Hugesseno 1930 m. rugsėjo 2 d. pranešimas „Lietuvos vadovaujančių asmenų sąrašas“ A. Hendersonui, *PRO. FO*, 371, 14783, N 6173–133.

⁶¹ R. W. Heingartner, *Lithuania in the 1920s. A Diplomat's Diary*, p. 171.

jo vizitą Londone 1927 m. vasarą, Prancūzijos pasiuntinio Kaune Gabrielle Puauxo ir apskritai prancūzų diplomatijos suvedžiojimą tais pačiais metais, kitus didesnius ar mažesnius su jo vardu užsienyje ar šalies viduje susijusius konfliktus ir nesusipratimus.

Kad ir kaip būtų paradoksalu, Nepriklausomos Lietuvos diplomatinės tarnybos „skandalingumo skalėje“ antroji vieta po A. Voldemaro turėtų būti paskirta prūsiška drausme garsėjusiam D. Zauniui. Šios abejotinos šlovės jis nusipelnė dėl konfliktų su kai kuriais diplomatinio korpuso Kaune nariais, neatsargių viešų pareiškimų ir dėl veiksmų, kurie susilaukdavo prieštarų vertinimų kitose valstybėse. Kai kurios asmeninio pobūdžio D. Zauniaus problemos, vos nesukliudžiusios jam tapti užsienio reikalų ministru, taip pat ir to meto Europos diplomatijos istorijoje ne daug analogų turintis jo konfliktas su Vatikano nuncijumi (abiejų pusių pastangomis virtęs kone anekdotu) buvo aprašyti pirmajame šio veikalo tome. Tačiau šie du epizodai – tik aisbergo viršūnė, tik nežymi dalis tų problemų, su kuriomis D. Zauniui teko susidurti palaikant santykius su užsienio valstybių atstovais ar kovojant su savo oponentais šalies viduje per ketverius vadovavimo URM metus. Daugelis šių konfliktų iki šiol nėra aptarti istorikų darbuose, todėl čia pabandydysime paanalizuoti priežastis, dėl kurių D. Zaunius gali būti vertinamas kaip viena iš labiausiai prieštarų asmenybių, kada nors vadovavusių Lietuvos diplomatinei tarnybai.

1.3.1. Mažlietuvio problemos Didžiosios Lietuvos politikoje

D. Zauniaus paskyrimas užsienio reikalų ministru vienu metu buvo ir netikėtas, ir dėsningas. Netikėtumu šis paskyrimas tapo tiems, kurie manė, kad A. Smetona ir J. Tūbelis atsisakys A. Voldemaro bendradarbio paslaugų, pasirinkdami kitą kandidatą į užsienio reikalų ministro postą. Asmenims, geriau susipažinusiems su padėtimi diplomatijos tarnyboje, D. Zauniaus pakylėjimas vienu karjeros laipteliu, t. y. persėdimas iš generalinio sekretoriaus į ministro kėdę, atrodė visiškai dėsningas ir savaime suprantamas. Objektiviai vertinant, tuo metu D. Zaunius neabejotinai buvo vienu iš stipriausių Lietuvos diplomatinės tarnybos kadru.

Kaip ir kitais panašiais atvejais, šį paskyrimą lydėjo įvairiausi gandai. Vieni tvirtino, esą, už ministro postą D. Zaunius turėjo būti asmeniškai dėkingas Prezidentui A. Smetonai, kuriam jis „yra visiškai paklusnus“, kiti svarbiausia jo kilimo karjeros laiptais priežastimi laikė patyrusių diplomatų trūkumą valdančiojoje Tautininkų sąjungoje⁶². Būta ir tokių, kurie tvirtino, kad D. Zauniaus kilimą

⁶² H. M. Knatchbullo-Hugesseno 1931 m. sausio 13 d. pranešimas į *Foreign Office* „Lietuvos vadovaujančių asmenų sąrašas“, PRO. FO. 371, 15538, N 446, 5.

karjeros laiptais lėmė Vokietijos diplomatinė intervencija. „Pikti liežuviai plepa, kad Zaunių į ministro kėdę įsodino dr. Morahtas“, – pranešime į Londoną rašė T. H. Prestonas⁶³.

D. Zauniaus kilmė ypač užkliuvo lenkams, kurie „prūsiško auklėjimo ir mentaliteto“⁶⁴ ministrą laikė esant ne tik orientacijos į Vokietiją šalininku, bet ir jos pasiuntinio Kaune statytiniu⁶⁵. Tačiau kalboms apie Vokietijos pasiuntinio „Morahto intervenciją“ skiriant Lietuvos užsienio reikalų ministrą sklisti palanki dirva buvo ir šalies viduje. Atrodytų neįtikėtina, tačiau apie Prūsų Lietuvą svajojusioje Lietuvoje mažlietuviška D. Zauniaus kilmė ir protestantiškas tikėjimas⁶⁶ kai kuriais atvejais sudarė jam probleminių foną. Pats faktas, kad naujasis užsienio reikalų ministras buvo gimęs ir užaugęs Rytprūsiose^{**}, kai kuriems nepalankiai jo atžvilgiu nusiteikusiems veikėjams leido spekuliuoti apie tariamąjį jo vokiškumą, t. y. pasidavimą vokiškai kultūrai, neišvengiamai ir apie provokiškąjį jo vedamos užsienio politikos kursą^{***}. „Zaunius, gimęs, išmaitintas ir mokslą ėjęs Rytų Prūsijoje, karo metu tarnavęs Vokietijos kariuomenėje seržantu, buvo flirtavimo su Vokietija bei Sovietų Sąjunga šalininku, ypatingai lanksčiu santykiuose su vokiečiais“, – viename pranešime apie Lietuvos užsienio reikalų ministrą rašė T. H. Prestonas, pažymėdamas, kad jis ne vienas taip galvoja apie jo vedamą politiką⁶⁶.

⁶³ T. H. Prestono 1930 m. sausio 24 d. pranešimas Nr. 10, PRO. FO. 371, 14781, N 695, 196–200.

⁶⁴ SSRS pasiuntinio Kaune M. Karskio 1934 m. vasario 19 d. slaptas pranešimas Nr. 58 NKID Kolegijos nariui B. Stomoniakovui, egz. Nr. 6, *Архив внешней политики СССР* (toliau – AVP SSSR), f. 0150, ap. 24, b. 3, p. 48, l. 66–67.

⁶⁵ A. Gaigalaitė, Dr. Dovas Zaunius ir jo diplomatija ekonominių sunkumų Europoje laikotarpiu (1929 11 08 – 1934 06 12), *Lietuvos užsienio reikalų ministrai 1918–1940*, Kaunas: Šviesa, 1999, p. 262.

* Augusta Zauniūtė-Šaulys, atsakydama į autoriaus raštu per Jolantą ir Dovą Šaulius persiūstus klausimus (2010 m. spalio, Berklis, CA), pasakojo: „Dovas Zaunius buvo evangelikas, bet neringas. Visiems užkliūdavo, kad jis ne katalikas <...> ir dėl savo mažlietuviškos kilmės turėjo priešų valdžioje.“ Siekdami palengvinti D. Zauniaus padėtį jo vyriausiasis sūnus Dovas ir duktė Augusta lankė katalikiškąją gimnaziją ir „tas jam šiek tiek padėjo“. Autorius nuoširdžiai dėkoja A. Zauniūtei-Šauliui ir jos sūnaus šeimai už tarpininkavimą gaunant atsakymus į mus dominavusių klausimus.

** Rokaičių kaimas, D. Zauniaus giminė, maždaug 15 km į vakarus nuo Tilžės, Rytų Prūsijoje.

*** „Žmonės laikė jį provokišku, bet jis tokiu nebuvo, bet suprato vokiečius“, – liudijo A. Zauniūtė-Šaulys.

⁶⁶ Didžiosios Britanijos konsulo Kaune T. H. Prestono 1929 m. gruodžio 23 d. pranešimas Nr. 170 A. Walkeriui, PRO. FO, 371, 14780, N 288, 40.

Lenkų ar šiaip jo neprietelių skleidžiamus gandus D. Zaunius, žinoma, galėjo paprasčiausiai ignoruoti, nepatirdamas didesnių politinių nuostolių. Tačiau galima tik įsivaizduoti, kaip šie nepagrįsti išvedžiojimai skaudindavo jį, tautiškai ir politiškai susipratusių mažlietuvių, kai juos tekdavo girdėti ne iš užsieniečių, bet ir iš brolių lietuvių lūpų. Sunku paneigti – pedantiškai tvarkingas, energingas ir pareigingas, griežto mažlietuviško auklėjimo D. Zaunius buvo savotiška „balta varna“ to meto Lietuvos politiniame elite. To negalėjo nepastebėti ne tik užsieniečiai, tai krito į akis ir patiems lietuviams. Tačiau D. Zauniaus šeimos lietuviškumo, patriotiškumo ir meilės Tėvynei galėjo pavydėti daugelis to meto Lietuvos elito atstovų. Ne kiekvienas jų turėjo tokią šeimos istoriją, nedaugelio tėvai buvo tiek nusipelnę puoselėdami lietuvybę. Deja, D. Zauniaus patriotiškumas, reiškėsis per jo deklaruotą siekį „užbaigti Nepriklausomos Lietuvos statybą“ sujungiant visas jos etnografinės žemes po viena – geltona, žalia, raudona – vėliava, neprarandant ir jau įgytų teritorijų (t. y. Klaipėdos krašto), ne visų ir ne visai buvo įvertintas to meto Lietuvoje.

Su mažlietuviška D. Zauniaus kilme iš dalies susijusi ir kita, negatyviai jo, kaip užsienio reikalų ministro, padėčiai įtakos turėjusi aplinkybė – kai kas negalėjo ar nenorėjo pamiršti, kad D. Zaunius 1918 m. į Lietuvą atėjo vilkėdamas kaizerinės Vokietijos kario uniformą⁶⁷. Santarvės valstybių atstovams, taip pat ir rezidavusiems Kaune, šis faktas atrodė savaime iškalbingas. Didžiosios Britanijos *Foreign Office* kasmet atnaujinamoje biografinėje apžvalgoje *Lietuvos lyderiai* vis nepamirštama paminėti, kad D. Zaunius „tarnavo vokiečių kariuomenėje, kariausioje prieš Santarvę“⁶⁷. Jei to negalėjo pamiršti britai, tai prancūzai ir lenkai juo labiau. Kai kurie itin kritiškai D. Zauniaus pareiškimai apie Tautų Sąjungą tik stiprino jo, kaip nepalankiai Santarvės valstybių atžvilgiu nusistačiusio ir Vokietijai palankaus asmens, įvaizdį. Tokie pareiškimai, savo ruožtu, komplikavo ne tik jo, kaip užsienio reikalų ministro, bet ir Lietuvos padėtį.

Ne mažesne problema buvo ir A. Voldemaro „šešėlis“, persekiojęs D. Zaunių ir pašalinus jo pirmtaką. Kadangi nuo 1928 m. rudens D. Zaunius buvo dešiniaja A. Voldemaro ranka URM, ir – o tai dar svarbiau – jis niekada neslėpė savo simpatijų buvusiam šefui, naujojo užsienio reikalų ministro vardas tiek krašto viduje, tiek ir už jo ribų neišvengiamai asocijavosi būtent su A. Voldemaro asmeniu ir jo

* Vokietijos kariuomenėje D. Zaunius tarnavo vachmistru, t. y. puskarininkiu (*Wachtmeister*). Žr. H. M. Knatchbullo-Hugesseno 1930 m. rugsėjo 2 d. pranešimas „Lietuvos vadovaujančių asmenų sąrašas“ užsienio reikalų sekretoriui A. Hendersonui, *PRO. FO, 371, 14783, N 6173, 133*.

⁶⁷ Didžiosios Britanijos *Foreign Office* 1931 m. sausio 13 d. parengtas dokumentas „Lietuvos lyderiai“, *PRO. FO, 371, 15538, N, 446, 5*.

politika. Nuo 1929 m. rudens, išskyrus voldemarininkus Lietuvoje, gausiems buvusio Premjero oponentams krašto viduje ir absoliučiai daugumai užsienio valstybių atstovų ši glaudi partnerystė nebuvo laikoma pagrindu didžiulotis. Atvirkščiai, tokia asociacija buvo kenksminga D. Zauniaus, kaip ministro, padėčiai.

Žinoma, tik dėl savo kilmės ar simpatijų buvusiam šefui D. Zaunius nebūtų taip aukštai pakilęs skandalingiausių tarpukario Lietuvos diplomatų reitinge. Dar viena priežastis – jo kietas, neretai tiesmukiškas, mažlietuviškas charakteris, ne visuomet ir neišsamiai atskleidžiamas lietuvių autorių darbuose. Atvirkščiai, lietuvių istoriografijoje yra suformuotas perdėm nudailintas, kone idealistinis, jo įvaizdis. Antai Albertui Geručiu, Aldonai Gaigalaitei šis iškilus mažlietuvis yra kone idealaus diplomato pavyzdys. Savo darbuose jie išskyrė tokias teigiamas jo savybes kaip pedantišką tvarkingumą, energingumą ir pareigingumą⁶⁸, pabrėžė diplomatiniam darbe labai pravertusį gerą D. Zauniaus išsilavinimą (teisės mokslų daktaras⁶⁹), konstatavo teigiamą jo šeimos ir aplinkos įtaką ugdant kai kurias jo asmens savybes („Šeimos aplinka ir studijos vokiškose mokyklose išugdė D. Zauniaus logišką, nuoseklią mąstyseną, sugebėjimą kiekvieną klausimą nuodugnai išstudijuoti ir pažinti, nuosekliai jam pasiruošti <...>. Jo plati erudicija, didelė kompetencija kėlė <...> susižavėjimą. Jis sugebėjo apie save sukurti palankią ir šiltą atmosferą“⁶⁹). Inž. Steponas Kairys irgi pažymėjo D. Zauniaus praktišką ir logišką galvojimą, laikydamas jį buvus „metodingu darbininku“⁷⁰.

Neliko be dėmesio net patraukli D. Zauniaus išvaizda, „padėjusi sukurti palankų jo įvaizdį: „Jis buvo aukšto ūgio, gražus, visada tvarkingai ir elegantiškai apsirengęs, gražių manierų, malonaus balso, santūrus ir susitvardantis.“⁷¹ Gerą D. Zauniaus išvaizdą pabrėžė ir britų atstovas T. H. Prestonas: „Jis gerai atrodo, yra aukštas ir kaip lietuvis gerai išpuoselėtas.“⁷² Buvęs JAV pasiuntinys Lietuvoje Ovenas J. C. Noremas savo atsiminimuose, pažymėjęs, kad D. Zaunius buvo

⁶⁸ A. Gaigalaitė, *Dr. Dovas Zaunius ir jo diplomatija*, p. 261.

* Daktaro disertaciją D. Zaunius apgynė 1917 m. liepos 26 d. Karaliaučiuje.

⁶⁹ Ten pat, p. 253.

⁷⁰ A. Gerutis, *Dr. Dovas Zaunius. Mažosios Lietuvos sūnus – Nepriklausomos Lietuvos valstybės užsienių reikalų ministras*, Cleveland, Ohio: Vilties draugijos leidykla, 1982, p. 34.

⁷¹ Ten pat.

⁷² *Foreign Office* 1931 m. sausio 13 d. parengtas dokumentas „Lietuvos lyderiai“, PRO. FO, 371, 15538, N 446, 5.

puikiai įvaldęs nemažai užsienio kalbų^{*}, vertino jį kaip vieną gabiausių ir talentingiausių to meto lietuvių tautos lyderių, ilgai ir sėkmingai ėjusio užsienio reikalų ministro pareigas. Nors tuo metu, kai O. Noremas atvyko į Lietuvą, D. Zaunius jau senokai nebebuvo užsienio reikalų ministru, šis JAV diplomatas savo prisiminimuose citavo Norvegijos Stortingo (parlamento) Prezidentą, Tautų Sąjungos Pirmininką Carlą Joachimą Hambro, laikusį D. Zaunių vienu žymiausių pokarinės Europos diplomatu, pasižymėjusį puikiomis kalbomis Tautų Sąjungos Tarybos posėdžiuose⁷³.

Visiškai nenorėdami sumenkinti nusistovėjusio įvaizdžio, pastebėsime, kad istorija fiksuoja nepalyginamai prieštaringesnį D. Zauniaus portretą. Japonijos ambasadorius Tautų Sąjungoje ir Prancūzijoje Yotaro Sugimura, prisimindamas posėdžius Tautų Sąjungos asamblėjoje ir privačius pasikalbėjimus su Lietuvos užsienio reikalų ministru bei kolegų atsiliepimus apie jį, teigė: „Zaunius buvo stiprus savo argumentacijose, bet jame buvo kažko, kas neleisdavo su juo susiartinti. Todėl juo stipriau jis argumentuodavo, juo daugiau reikėdavo nuo jo atsitolinti. Jis turėjo neįprastą charakterį.“⁷⁴ „Jis gali būti ir malonus, ir nemandagus – dažniau nemandagus, pompastiškas ir nerangus, biurokratiškas ir pasipūtęs. Jam labai nesiseka santykiuose su diplomatinio korpusu, kuriame jis prisidarė daugiau priešų nei turi draugų. Jis <...> niekada nebus asmenybe <...>. Negalima sakyti, kad jis neturi politinio įžvalgumo, bet jam trūksta lankstumo realizuojant tai, ką jis laiko teisingu“, – teigė britų atstovas⁷⁵. Vaizdingumo prasme nepralenkiamas kitas T. H. Prestono pastebėjimas: esą, D. Zauniaus elgesys daugiau tiktų „Meksikos generolui nei užsienio reikalų ministru.“⁷⁶

Šitaip nepalankiai apibūdinamas reziduojamos šalies užsienio reikalų ministrą T. H. Prestonas suprato, kad skaitant jo raportus *Foreign Office* galėjo kilti abejonų dėl jo objektyvumo, todėl savo pranešimuose jis paprastai remdavosi kitų Lietuvos politinio elito atstovų tikrais ar tariamais atsiliepimais apie D. Zauniaus

* Kaip liudijo A. Zauniūtė-Šaulys, D. Zaunius puikiai mokėjo anglų, vokiečių ir prancūzų kalbas, buvo pradėjęs mokytis ir rusų kalbos.

⁷³ Owen J. C. Norem, *Timeless Lithuania*. American Press, Chicago, Illinois, 1943, p. 228.

⁷⁴ A. Kasparavičius, *Tarp politikos ir diplomatijos. Šventasis Sostas ir Lietuvos Respublika*, Vilnius: LII leidykla, 2008, p. 370.

⁷⁵ Didžiosios Britanijos *Foreign Office* 1931 m. sausio 13 d. parengtas dokumentas „Lietuvos lyderiai“, PRO. FO, 371, 15538, N 446, 5.

⁷⁶ T. H. Prestono 1930 m. kovo 26 d. pranešimas Nr. 41 britų nepaprastajam pasiuntiniui ir įgaliotajam ministru Baltijos valstybėms J. Addisonui, PRO. FO, 371, 14781, N 2489, 238–239.

asmenį. Pvz., jis cituodavo E. Galvanauską, kuris apie tuometinį užsienio reikalų ministrą, rodos, atsiliepęs taip: „Zauniui trūksta iniciatyvos, todėl jis nepajėgus konstruktyviai politikai, tačiau jis geras valdininkas, bet privalo turėti bosą.“⁷⁷ Labai panašiai Lietuvos užsienio reikalų ministras vertinamas ir viename *Auswärtiges Amt* dokumentų, kuriame pažymėjus, kad užsienio politikos srityje lemiamą balsą Lietuvoje turi valstybės Prezidentas A. Smetona, apie užsienio reikalų ministrą D. Zaunių atsiliepiama kaip apie geriausią tarp lietuvių Vokietijos žinovą, kuriam „tuo tarpu priskiriamas beveik išimtinai vykdytojo vaidmuo“, esą, „kalbama, kad jis beveik neturi asmeninės iniciatyvos...“⁷⁸ Beje, dauguma britų diplomato nepalankių vertinimų buvo parašyti per pirmuosius pusantrų T. H. Prestono darbo Lietuvoje metus, kai jo santykiai su D. Zauniumi tikrai nebuvo patys geriausi. Vėliau, santykiams normalizavusis, pasikeitė ir britų laikinojo reikalų patikėtinio tonas, atitinkamai pakito ir jo vertinimai. Tiesa, užbėgdami įvykiams už akių, pabrėšime, kad kategoriškai nesutinkame su vokiškajame šaltinyje išsakyta nuomone dėl D. Zauniaus „asmeninės iniciatyvos neturėjimo“. Kitas dalykas, kiek jis buvo pajėgus įgyvendinti savo iniciatyvas praktinės užsienio politikos srityje. Bet apie tai bus rašoma kituose šios monografijos skyriuose.

Subjektyvumas amžininkų vertinimuose yra greičiau taisyklė nei išimtis, tačiau norėdami susidaryti išsamesnį vaizdą pavartykime to meto spaudą, pasiskaitykime plačius D. Zauniaus interviu ir pamatysime kur kas sudėtingesnę, prieštaringesnę asmenybę nei ta, kuri piešiama minėtuose Lietuvos istorikų darbuose. Kai kurie vieši D. Zauniaus pareiškimai tikrai nelabai derinasi su išgirtuoju „prūsišku auklėjimu“ ir anaipol nepasižymėjo santūrumu. Priešingai, juose apstu kandžios ironijos ir net arogancijos. Anksčiau cituotas D. Zauniaus pareiškimas, kad „komplikacijos Lietuvos santykiuose su Vatikanu neįmanomos, kadangi Šventasis Sostas neturi kariuomenės...“, – vienas iš tokių į viešumą prasimušančių Lietuvos užsienio reikalų ministro arogancijos ir neatsakingo kalbėjimo pavyzdžių. Beje, logiškai mąstant, Tautų Sąjunga taip pat neturėjo savo kariuomenės, todėl šį „zauniškos politikos“ principą buvo galima taikyti ir šios institucijos atžvilgiu... Plataus tarptautinio rezonanso susilaukė ir kai kurie kiti vieši D. Zauniaus pareiškimai. Pvz., 1930 m. rudenį žurnalistams paklausus, kaip jis reaguotų, jei Latvija artėjančioje Tautų Sąjungos sesijoje pareikalautų leisti susisiekti Romnų-Liepojos

⁷⁷ T. H. Prestono 1930 m. vasario 8 d. pranešimas Nr. 21 pasiuntinybei Rygoje, *PRO. FO*, 371, 14781, N 1122, 206.

⁷⁸ Konfidencialus *Auswärtiges Amt* dokumentas (be datos, autoriaus) Lenkijos-Lietuvos santykių klausimu, *PRO. German Foreign Ministry* (toliau – GFM), 33–2745 arba *PRO. GFM*, 33, 2784, E 496220.

geležinkeliu, D. Zaunius atšovė, kad jam „tai nelabai rūpi“. Latvijos Premjeras ir užsienio reikalų ministras Hugo Celminšas į Eltos korespondento klausimą dėl jo šalies pozicijos, tranzito problemai vėl iškilus Ženevoje, atsakė kur kas diplomatiškiau: Latvija užimtą tokią poziciją, kuri nepaliesių Lietuvos interesus⁷⁹. Vargu ar verta iš šio epizodo daryti platesnius apibendrinimus, tačiau tenka pripažinti, kad bent jau šiuo konkrečiu atveju Lietuvos ir Latvijos užsienio reikalų ministrai kalbėjo skirtinga diplomatine kalba.

D. Zaunius galėjo būti ne tik kandus, bet ir kategoriškas, ypač kalbėdamas Vilniaus ar Klaipėdos klausimais. Pvz., per spaudą polemizuodamas su savo oponentais Klaipėdos krašto reikalais, nepaisant Lietuvos tarptautinių įsipareigojimų, prisiimtų pasirašant Klaipėdos krašto Konvenciją, jis neretai užimdavo bekompromisę poziciją, tvirtindamas, kad „niekas neturi teisės kaltinti Lietuvos Vyriausybės Konvencijos nesilaikymu“⁸⁰. Deja, tokią teisę turėjo Konvencijos signatarai, t. y. britai, prancūzai, italai ir net japonai (pastarieji, tiesa, šia teise nesinaudojo). Tokie užsienio reikalų ministro pareiškimai galėjo sulaukti pritarimo Lietuvoje, bet tik ne Londone ar Paryžiuje, kur jie keldavo nusistebėjimą ar net pasipiktinimą, atitinkamai paveikdami ir minėtų valstybių nusistatymą Vilniaus ar Klaipėdos problemų atžvilgiu.

Minėti epizodai visiškai nereiškė, kad D. Zauniui apsisuko galva tapus užsienio reikalų ministru. Tvirtai savo poziciją ar Lietuvos interesus jis gynė ir būdamas URM generaliniu sekretoriumi. Pvz., 1929 m. birželio pradžioje į Kauną atvykusiam Tautų Sąjungos misijos vadovui Kanados generolui Raymondui de Condolle, kuriam buvo pavesta ištirti susisiekimo padėtį tarp Lietuvos ir Lenkijos, D. Zaunius kategoriškai pareiškė, kad Lietuvos Vyriausybė nesuteiks jam jokios pagalbos vykdant misiją. Kalbėdamas su tokio sutikimo apstulbintu kanadiečiu D. Zaunius neslėpė nepalankaus nusistatymo Tautų Sąjungos atžvilgiu, pareiškdamas, kad „galimas daiktas, Lietuva bus išmesta iš Tautų Sąjungos ir visai nebijo pasekmių“⁸¹.

Pasiaiškinus tokio nesvetingo gen. R. Condolle sutikimo Lietuvoje priežastis, aiškėja, kad jo vizitas sutapo su Didžiosios Britanijos pasiuntinio Baltijos valstybėms Josepho Addisono apsilankymu Kaune. D. Zaunius tokį sutapimą suprato kaip sąmoningą žingsnį, stengiantis įkalbėti kanadietį padaryti spaudimą Lietuvos

⁷⁹ Tautų Sąjungoje Latvija laikysis tokios pozicijos, kuri nepaliesių Lietuvos interesus, *Lietuvos aidas*, 1930 m. rugsėjo 5 d.

⁸⁰ Lietuvos užsienių politikos gairės. Ko Lietuva šiemet laukia Tautų Sąjungoj. Pasikalbėjimas su U.R.M. dr. Zauniumi, ten pat.

⁸¹ H. M. Knatchbullo-Hugesseno 1930 m. gegužės 27 d. metinis pranešimas A. Hendersonui „Baltijos valstybės 1929“, *PRO. FO*, 371, 14782, N 3721, 120.

Vyriausybei. Atitinkamai Kaune buvo sutiktas ir britų pasiuntinys. Jam taip pat pakartotas labai nepalankus Lietuvos Vyriausybės nusistatymas Tautų Sąjungos atžvilgiu, kartu išreiškiant abejonę Tautų Sąjungos teise tirti kiekvieną Lietuvą liečiantį klausimą⁸². Nesigilindami į detales, pastebėsime, kad „prūsiškasis“ auklėjimas vis dėlto skyrėsi nuo britiškojo ar prancūziškojo.

1.3.2. Trintis su kai kuriais diplomatinio korpuso Kaune nariais ir jos priešastys

D. Zauniaus santykiai su kai kurių valstybių atstovais laikinojoje sostinėje klostėsi nelengvai. Tam būta įvairių priežasčių: ir subjektyvių, ir skirtingų interesų nulemtų. Vienais atvejais konfliktai kildavo dėl URM vadovybės veiksmų, kitais kibirkštį įskeldavo perdėtos užsienio valstybių atstovų ambicijos ar prestižo sumetimai, neretai – ir viena, ir kita. Viena tokių priežasčių, kuriam laikui gan smarkiai sugadinus santykius su Didžiosios Britanijos atstovais, buvo susijusi su URM vadovybės pastangomis pakelti užsienio valstybių diplomatinio atstovavimo lygį Lietuvoje. Noras turėti aukštesnį diplomatinį atstovavimo lygį, daugiau mažiau atitinkantį ir situaciją kaimyninėse valstybėse, buvo visiškai suprantamas. Deja, toks pageidavimas ne visuomet sutapo su kitų valstybių planais ar galimybėmis.

Maždaug iki 1927 m. diplomatinis ir konsulinis korpusai laikinojoje sostinėje buvo traktuojami daugmaž vienodai. Pagaliau ir pasiuntinių tada Kaune būta vos keletas – tik Vokietija, Sovietų Sąjunga, Latvija ir Estija buvo paskyrusios į Lietuvą diplomatus, turinčius pasiuntinio rangą. Kaip matyti iš Kaune tuo metu dirbusio JAV konsulo R. W. Heingartnerio dienoraščio, griežtos hierarchijos tarp pasiuntinių ir konsulų iki 1926 m. gruodžio 17 d. perversmo nebūta. Daugiau laisvės bendraujant su užsienio valstybės atstovais tada turėjo ir pirmieji valstybės asmenys, kurių nevaržė praktiškai jokios protokolo normos. URM ėmus vadovauti A. Voldemarui, ne be B. K. Balučio pastangų, į diplomatinį gyvenimą Kaune bandyta įvesti nors šokią tokią tvarką, visų pirma skirtingai traktuojant pasiuntinius ir konsulus. Pirmasis skambutis konsulams nuskambėjo, kuomet netrukus po perversmo A. Voldemaras nepakvietė jų į susitikimą su diplomatais. Pažadas surengti atskirą susitikimą konsuliniam korpusui tik dar labiau įžeidė konsulus, kai kurie iš jų ignoravo Ministro Pirmininko ir užsienio reikalų ministro pakvietimą į tokį susitikimą. Nepopuliarios buvo ir kitos tuo metu imtos taikyti priemonės. Pvz., URM vadovybės pageidavimą koordinuoti pirmųjų valstybės asmenų

⁸² H. M. Knatchbullo-Hugesseno 1930 m. gegužės 27 d. metinis pranešimas A. Hendersonui „Baltijos valstybės 1929“, PRO. FO, 371, 14782, N 3721, 120.

apsilankymus užsienio atstovybėse Kaune rezidavę diplomatai ir konsulai vertino ne kaip bandymą taikyti ir kitose šalyse priimtas protokolo normas, o kaip A. Vol-demaro norą reguliuoti pirmosios poros, t. y. Prezidento ir jo žmonos, gyvenimą⁸³.

Tačiau tai buvo tik pirmosios permainų kregždės. Pabrėžtinai skirtingai traktuojant Kaune akredituotus pasiuntinius ir konsulus, pasiuntinybes ir konsulatus užsienio valstybės nori nenori buvo priverstos reaguoti, nors jų reakcija į netiesioginį spaudimą iš Lietuvos Vyriausybės pusės nebuvo vienoda. Antai danai ir čekoslovakai kone per naktį savo konsulatų Kaune iškabas pakeitė į pasiuntinybių, o buvę jų konsulai tapo laikiniais reikalų patikėtiniais. Nesnaudė ir kitos valstybės – 1927 m. pradžioje Prancūzijos atstovui Kaune buvo suteiktas nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro rangas. Tais pačiais metais prancūzų pavyzdžiu pasekė ir italai, paskirdami pasiuntinį Lietuvai. 1929 m. vasaros pabaigoje Kaune tebuvo likę tik du karjeros konsulai – JAV atstovaujantis Hughas Stuartas Fullertonas ir Argentinos konsulas Arnoldo Barsantis. 1929 m. rugpjūčio mėnesį prie jų prisijungė ir į Kauną atvykęs Didžiosios Britanijos konsulas T. H. Prestonas. Kiti devyni konsuliniai pareigūnai, Lietuvos piliečiai, ėjo garbės konsulų pareigas.

Vien tik susitikimų su diplomatiniais ir konsuliniais korpusais atskyrimu Lietuvos Vyriausybė neapsiribojo. 1929 m. konsulai neteko muitų privilegijų, jų, priešingai nei pasiuntinių, imta nebekviesti į svarbiausius valstybės renginius, konsulai negalėdavo prašyti aukšto lygio susitikimų URM ir kitose valdžios institucijose. Konsulinės įstaigos, beje, priešingai nei diplomatinės atstovybės, nesinaudojo ir eksteritorialinėmis teisėmis (tam tikros išimtys Lietuvos teritorijoje buvo numatytos tik Latvijos, Estijos, Prancūzijos ir Vokietijos konsuliniais pareigūnams)⁸⁴. D. Zauniui tapus užsienio reikalų ministru, karjeros konsulų gyvenimas dar labiau pasunkėjo, jie imti traktuoti beveik lygiai su garbės konsulais. Pagal D. Zaunius įvestą tvarką konsulas turėjo teisę kreiptis tik į vietos įstaigas, o kreipimasis į užsienio reikalų ministrą buvo laikomas diplomatine intervencija, kuri turėjo būti daroma diplomatiniais keliais, t. y. kitu, aukštesniu, atstovavimo lygiu. Kol Didžioji Britanija neturėjo pasiuntinybės Kaune, D. Zaunius nusistatė laikytis ir kitos diplomatinėje praktikoje priimtose normos – Lietuvai rūpimais klausimais kreiptis į *Foreign Office* ne per britų konsulą Kaune, o per Lietuvos pasiuntinį Londone⁸⁵.

⁸³ R. W. Heingartner, *Lithuania in the 1920s. A Diplomat's Diary*, p. 108, 122–123.

⁸⁴ 1930 m. gegužės 24 d. instrukcija policijos tarnautojams dėl santykių su svetimų valstybių diplomatais ir konsulariniais valdininkais tarnybos pareigas einant. Žr. *URM žinynas*, 1933, p. 84–88.

⁸⁵ Ten pat.

Panaši arba tokia pat padėtis buvo ir kitose valstybėse. Pvz., Estijoje britų ar kurios kitos šalies konsulas buvo traktuojamas lygiai taip pat kaip ir Lietuvoje⁸⁶. Tai neprieštaravo tuometinei diplomatinei praktikai ar protokolui. Konsulas pagaliau ir negalėjo pretenduoti į tą patį vaidmenį, kuris buvo skiriamas pasiuntiniui ar laikinajam reikalų patikėtiniui. Formaliai konsulas net nebuvo laikomas diplomatu. Antra vertus, tik nuo skiriančiosios šalies priklausė atstovo rangas ir atitinkamai jo padėtis reziduojamoje valstybėje. Kitaip sakant, imantis šių priemonių buvo siunčiamas vienareikšmis signalas, kad ne Kaunas, o Londonas ir Vašingtonas privalėjo pasirūpinti savo valstybių atstovavimo lygiu Lietuvoje.

Nenorėdamas likti paskutiniu karjeros konsulu Kaune, H. S. Fullertonas kreipėsi į *JAV State Department*, prašydamas suteikti jam vietinį laikiną diplomatinį rangą. 1929 m. spalio mėnesį šis prašymas buvo patenkintas ir H. S. Fullertonui buvo suteiktas laikinojo reikalų patikėtinio rangas. Iš didžiųjų valstybių (neskaitant į šią kategoriją nepatenkančios Argentinos) konsulo lygiu Kaune liko atstovaujama tik Didžioji Britanija. Natūralu, kad tokiomis aplinkybėmis T. H. Prestono padėtis dar labiau pasunkėjo. Tačiau išdidusis britas nenorėjo su tuo taikytis. Savo atstovaujamos šalies reikšmės pasaulyje suvokimas T. H. Prestonui aiškiai nesiderino su jo paties apgailėtina padėtimi Kaune. Susikaupusį nepasitenkinimą britų konsulas neretai išreikšdavo ne visai adekvačiais poelgiais. Pvz., J. Tūbeliui tapus Vyriausybės vadovu bei pradėjus eiti ir užsienio reikalų ministro pareigas, T. H. Prestonas, kaip ir kiti konsulai, buvo jo priimti su pasveikinamuoju vizitu. Po kurio laiko britų konsulas vėl paprašė susitikimo su J. Tūbeliu. Jam buvo mandagiai paaiškinta, kad Ministras Pirmininkas ir laikinai užsienio reikalų ministro pareigas einantis J. Tūbelis neturės laiko jį priimti ir pasiūlyta kreiptis į jo pavaduotoją URM generalinį sekretorių, t. y. į D. Zaunių. Negavęs susitikimo su Premjeru britų konsulas mirtinai išsižeidė ir susitikimo su generaliniu sekretoriumi atsisakė(!)⁸⁷. Ką apie tokį konsulinio pareigūno elgesį galvojo URM vadovybė, nesunku numanyti, tačiau pats T. H. Prestonas į Londoną pasiuntė pagiežingą raportą, skųsdamasis diskriminavimu ir dėl savo padėties kaltindamas ... D. Zaunių.

Neadekvačiai situacijai, o kartais net ekstravagantiškai britų konsulas elgdavosi ir kitais atvejais, ypač pirmaisiais darbo Lietuvoje metais. 1929 m. pabaigoje Kaune beveik kaip anekdotas buvo pasakojama istorija apie T. H. Prestono elgesį jam panorus parduoti savo seną automobilį, kurį jis buvo įsivežęs į Lietuvą

⁸⁶ Didžiosios Britanijos konsulato Kaune 1930 m. vasario 11 d. memorandumas *Foreign Office* „Dėl Didžiosios Britanijos atstovavimo Lietuvoje“, PRO. FO, 371, 14784, N 1574, 66–74.

⁸⁷ D. Zauniaus 1929 m. gruodžio 12 d. instrukcija K. Bizauskui, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 868, l. 5–7.

nemokėdamas maito mokesčio. Pagal Lietuvoje galiojančius įstatymus, parduodant automobilį, T. H. Prestonui nori nenori buvo privalu mokėti maito mokesį. Nepaisant, kad tokia tvarka galiojo ir kitose Europos valstybėse, taip pat ir Didžiojoje Britanijoje, kai apie tai buvo pasakyta britų konsului, šis baisiai pasipiktino. „Aš greičiau savo automobilį sudaužysiu Laisvės alėjoje nei mokėsiu jums maitą“, – pareiškė jis apstulbusiam Prekybos departamento direktoriui Jonui Norkaičiui⁸⁸. Toks akiplėšiškas elgesys papiktino Finansų ministerijos pareigūnus ir šie informavo URM apie skandalinę konsulo pareiškimą. Informacijai apie neadekvatų T. H. Prestono elgesį pasiekus *Daukanto 13*, ten prieita prie išvados, kad T. H. Prestonas „elgiasi ne taip, kaip pridera konsului, kad ir Didžiosios Britanijos“⁸⁹. Dar daugiau, ministras D. Zaunius apie nepagarbą, parodytą Lietuvos valstybės valdžios įstaigai, žodžiu informavo britų pasiuntinį Rygoje J. Addisoną.

Nedidelis incidentas ėmė įgyti rimtesnį mastą, kai pastarasis referavo apie jį *Foreign Office*. Praėjus keletui savaičių, Lietuvos pasiuntiniui K. Bizauskui *Foreign Office* buvo pareikšta, kad šiam incidentui britų Vyriausybė skiria didelę reikšmę, tačiau informacija, kuria ji disponuoja, liudija, kad T. H. Prestonas „niekam nieko panašaus nėra sakęs“. Kitaip sakant, Kaune bandęs šokdinti Finansų ministerijos valdininkus, savo vadovybei britų konsulas pateikė visiškai kitokią versiją, kategoriškai neigdamas savo skandalinę elgesį ir jam metamus kaltinimus. K. Bizauskas nebuvo linkęs lengvai pasiduoti ir toliau tvirtino, kad jo perduota informacija iš Kauno šimtu procentu patikima. Dar daugiau, D. Zauniaus nurodymu britams buvo perduotas J. Norkaičio pasirašytas raštas, patvirtinantis skandalinę T. H. Prestono elgesį⁹⁰.

Šis iš pirmo žvilgsnio nereikšmingas epizodas kai ką pasako apie T. H. Prestono būdą ir, kita vertus, verčia mus kritiškai vertinti britų konsulo (vėliau laikinojo reikalų patikėtinio) pranešimuose pateikiamų faktų patikimumą. Beje, net ir po skandalingo įvykio šis diplomatas Didžiosios Britanijos pasiuntinybei Rygoje, kuriai jis buvo tiesiogiai pavaldus, ir toliau retsykais siųsdavo informaciją, kurios kitaip kaip dezinformacija ar gandų skleidimu ir nepavadinsi. Vienas tokių T. H. Prestono prasimanymų peržengė visas ribas – 1931 m. kovo 31 d. laiške Didžiosios Britanijos laikinajam reikalų patikėtinui Baltijos valstybėse O. A. Scottui jis informavo apie „paskutinį Zauniaus pokštą“, apie „kvailystę“, apie kurią jam,

⁸⁸ D. Zauniaus 1929 m. gruodžio 12 d. instrukcija K. Bizauskui, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 868, l. 5–7.

⁸⁹ Ten pat.

⁹⁰ D. Zauniaus 1930 m. balandžio 24 d. konfidencialus tarnybinis raštas Nr. 372 finansų ministrui J. Tūbeliui, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 1010, l. 209.

esą, net nepatogu rašyti oficialiame pranešime į *Foreign Office*. Tariamai D. Zaunius pareiškė URM protokolo šefui, o tas pasistengė išplatinti šią informaciją po visą miestą, kad užsienio reikalų ministras ir jo žmona nepageidauja būti pakviesti į jokią užsienio pasiuntinybę Kaune nei kartu su Prezidentu A. Smetona ir jo žmona, nei su Ministru Pirmininku J. Tūbeliu ir jo ponia, kadangi jis visada pageidauja būti pasodintas į garbingiausią vietą prie stalo... Suprasdamas, kad tokį pasažą galima vertinti labai įvairiai, taip pat ir jam nepalankiai, T. H. Prestonas bandė apsidrausti, pažymėdamas, kad šią informaciją jis gavęs iš pasiuntinių Hanso Morahto, René Ristelhueberio ir Giovannio Amadorio, o šie, savo ruožtu, – iš URM protokolo šefo⁹¹. Švelniai tariant, T. H. Prestonas šį kartą bus neteisingai supratęs gautą informaciją. Nėra jokių abejonų, kad šiuo atveju susiduriame su dar viena protokoline naujove, kurią bandyta įvesti Kaune, norint sutvarkyti diplomatinį gyvenimą laikinojoje sostinėje taip, kaip kad jis vyko bet kurioje Europos sostinėje. Šiuo atveju D. Zaunius per protokolo šefą prašė pasiuntinių ateityje nebekviesti pietų pirmųjų valstybės vyrų *in corpore*, o pasitenkinti vienu „garbės svečiu“. Tokia praktika egzistavo ir kitose valstybėse, tačiau, atrodo, T. H. Prestonas nebuvo linkęs taikyti jos Lietuvoje. Matyt, jo supratimu, norėdami pamaloninti diplomatus ir turėdami galybes laisvo laiko, pirmieji Lietuvos valstybės vyrai turėjo vorele vaikščioti į užsienio atstovybėse rengiamus priėmimus.

Tačiau ir šiuose T. H. Prestono skleidžiamuose gauduose galima rasti vertingų niuansų. Atkreiptinas dėmesys, kad tokį tariamą Lietuvos užsienio reikalų ministro „išsišokimą“ britų laikinasis reikalų patikėtinis aiškino „nuolat egzistuojančia trintimi šioje (ne)laimingoje šeimyninėje Vyriausybėje“⁹². Kitaip sakant, tariamą užsienio reikalų ministro išsišokimą jis aiškino ne D. Zauniaus realybės jausmo praradimu, o nuolatine trintimi, egzistavusia tarp Prezidento ir Ministro Pirmininko iš vienos pusės ir užsienio reikalų ministro – iš kitos. Pats tokios trinties konstatavimo faktas yra nepaprastai svarbus, patvirtinantis ir mūsų šiame tome pristatomą nelengvai besiklosčiusių J. Tūbelio ir D. Zauniaus santykių versiją.

Grįžtant prie diplomatinio atstovavimo lygio klausimo, savo pranešimuose Didžiosios Britanijos pasiuntiniui Rygoje didėjančią spaudimą konsulams T. H. Prestonas aiškino D. Zauniaus „pedantiškumu, jo prūsišku mentalitetu bei Didžiosios Britanijos ir JAV pasiuntinybių Varšuvoje pavertimu ambasadomis“. Jo nuomone, „tokiu negarbingu būdu D. Zaunius siekė britų bei amerikiečių konsulatus Lietuvoje

⁹¹ T. H. Prestono 1931 m. kovo 31 d. laiškas O. A. Scottui Rygoje, *PRO. FO*, 371, 15538, N 2314, 120.

^{*} „In this (un) happy family Government...“

paversti pasiuntinybėmis“^{*92}. Šį kartą T. H. Prestonas buvo visiškai teisus. Užsienio reikalų ministras D. Zaunius tikrai turėjo tokį tikslą. Ypač po to, kai 1929 m. spalio mėnesį Didžioji Britanija savo pasiuntinybę Varšuvoje pakėlė į ambasados lygį. Tai užgavo lietuvių ambicijas. K. Bizauskas buvo įgaliotas pasiteirauti Didžiosios Britanijos *Foreign Office* apie priežastis, paskatinusias britus taip pasielgti. Pasak Lietuvos pasiuntinio Londone, tokio žingsnio pasekmės Lietuvos ir Lenkijos santykiams galėjo būti tik neigiamos – Lenkija manytų esanti pripažinta didžiąja valstybe, o tai, savo ruožtu, dar labiau sukomplikuotų dviejų šalių santykius⁹³. Į „didelį kontrastą“, egzistuojantį tarp Didžiosios Britanijos atstovavimo Lietuvoje ir Lenkijoje, britų diplomatų dėmesį atkreipė ir D. Zaunius⁹⁴.

Nepaisant šių signalų, Londonas neskubėjo pasekti Vašingtono pavyzdžiu. Diplomatinio rango suteikimas T. H. Prestonui *Foreign Office* pradėtas svarstyti tik 1930 m. pradžioje. Reikalas užsitęsė ne tik dėl biurokratinių kliūčių Londone. Britų pasiuntinybės Rygoje „antrasis numeris“ A. Walkeris, kuris išvykus pasiuntiniui eidavo laikinojo reikalų patikėtinio pareigas visoms trims Baltijos valstybėms, nerodė didelio entuziazmo prarasti savo pozicijas. Pasiuntinys J. Addisonas irgi nematė reikalo keisti nusistovėjusios tvarkos. Jį pakeitęs naujas britų pasiuntinys H. M. Knatchbullas-Hugessenas, prieš išvykdamas į Rygą, lyg ir pritarė, kad T. H. Prestonas būtų paskirtas laikinuoju reikalų patikėtinium, tačiau, atvykęs į paskyrimo vietą, matyt, A. Walkerio veikiamas, ėmė abejoti britų atstovo Kaune „paaukštinimo“ tikslingumu.

Šiaip ar taip, 1930 m. gegužės pabaigoje T. H. Prestonui, paskutiniam karjeros konsului Kaune, atstovavusiam didžiajai valstybei, buvo suteiktas *chargé d'affaires ad interim* titulas^{95**}. Tiesa, jis ir toliau liko britų konsulinės tarnybos sąrašuose, o neaukštas (antrojo sekretoriaus) jam suteiktas diplomatinis rangas buvo tik laiki-

* Didžioji Britanija ir Lenkija sutarė pakelti savo pasiuntinybes į ambasadų lygį 1929 m. spalio 14 d.

⁹² Didžiosios Britanijos konsulato Kaune 1930 m. vasario 11 d. memorandumas *Foreign Office* „Dėl Didžiosios Britanijos atstovavimo Lietuvoje“, *PRO. FO, 371, 14784, N 1574, 66–74*.

⁹³ M. Knatchbullo-Hugesseno 1930 m. gegužės 27 d. metinis pranešimas A. Hendersonui „Baltijos valstybės 1929“, *PRO. FO, 371, 14782, N 3721, 120*.

⁹⁴ A. Walkerio 1930 m. vasario 28 d. pranešimas Nr. 82 A. Hendersonui, *PRO. FO, 371, 14781, N 535, 215*.

⁹⁵ Didžiosios Britanijos konsulato Kaune 1930 m. vasario 11 d. memorandumas *Foreign Office* „Dėl Didžiosios Britanijos atstovavimo Lietuvoje“, *PRO. FO, 371, 14784, N 1574, 66–74*.

** Laikinojo reikalų patikėtinio pareigas (*chargé d'affaires ad interim*) T. H. Prestonas ėjo iki pat 1940 m. Nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliojoto ministro rangas jam buvo suteiktas tik Lietuvos okupacijos išvakarėse, 1940 m. birželio 12 d.

nas ir vietinis. Tai reiškė, kad T. H. Prestonui grįžus į Didžiąją Britaniją ar išvykus į naują paskyrimo vietą šis rangas automatiškai jam nebūtų išlikęs. *Foreign Office* nusprendus pakelti atstovavimo lygį Kaune, britams nebeliko nieko kito kaip tik pakelti jį ir Estijoje – 1930 m. birželio 23 d. britų konsului Taline taip pat buvo suteiktas *chargé d'affaires ad interim* rangas. Estijos sostinėje, kaip ir Kaune, buvo įkurtos oficialios Didžiosios Britanijos pasiuntinio rezidencijos, kuriose apsistodavo į Lietuvą ar Estiją atvykęs pasiuntinys, rengdavęs savo rezidencijoje ir oficialius priėmimus⁹⁶.

Foreign Office apsisprendimui pakelti atstovavimo Lietuvoje lygį ne paskutinį vaidmenį turėjo, nors ir ne visada nuosekli, bet principinga ir tarptautinei praktikai neprieštaraujanti D. Zauniaus pozicija užsienio valstybių atstovų atžvilgiu. Kita vertus, matyt, paveikė ir lietuvių priekaištai bei argumentai dėl galimo britų skirtingo atstovavimo lygio Lietuvoje ir Lenkijoje poveikio dviejų šalių santykiams. Ir nors lietuvių diplomatija pasiekė tik dalinę pergalę (britai nesutiko įkurti atskiros pasiuntinybės Lietuvai, o tai tuo metu buvo maksimalus tikslas, kurio siekta), svarbu buvo tai, kad 1930 m. pavasarį Didžiąjai Britanijai suteikus savo konsulatui pasiuntinybės statusą visoms didžiosioms Europos valstybėms Kaune atstovavo ne konsulas, o pasiuntinys arba laikinasis reikalų patikėtinis. Pasiiekti šį tikslą toli gražu nebuvo lengva. Pagaliau ir metodai, kuriais jo siekta, galėjo būti vertinami nevienareikšmiškai. Tačiau jį pasiekus užsienio reikalų ministras D. Zaunius turėjo visą teisę triumfuoti. Ar galima būtų jį dėl to smerkti? Tikrai ne. Nebent pasveikinti su svaria diplomatine pergale, kurios siekiant leistinos savo interesų gynimo ribos nebuvo peržengtos.

Dar viena priežastis konfliktams su diplomatiniu korpusu kilti – D. Zauniaus bandymas pakeisti kai kurias iki tol nusistovėjusias santykių su užsienio valstybių atstovais tradicijas. Kaune rezidavę pasiuntiniai ar laikinieji reikalų patikėtiniai paprastai visus – ir svarbius, ir mažai reikšmingus – reikalus spręsti pageidavo tik su pačiu ministru. Kitų URM pareigūnų, net departamentų direktorių, lygis jiems atrodė per žemas, jiems nederantis. Norėdamas pakeisti tokią ydingą praktiką, 1930 m. pavasarį D. Zauniaus nusprendė pavesti laikinai URM Teisių ir administracijos departamento direktoriaus pareigas einančiam J. Aukštuoliui, formaliai antrajam pagal svarbą asmeniui URM struktūroje, darbą su Kaune akredituotais užsienio valstybių atstovais. Kitaip sakant, nuo šiol užsienio valstybių atstovai dalį

⁹⁶ H. M. Knatchbullo-Hugesseno 1931 m. sausio 27 d. kasmetinis pranešimas Nr. 48 „Baltijos valstybės 1930 metais“ A. Hendersonui, *PRO. FO, 371, 15540, N 1013, 225*; to paties 1932 m. sausio 29 d. kasmetinis pranešimas Nr. 43 „Baltijos valstybės 1931 metais“ J. Simonui, *PRO. FO, 371, 16271, N 883, 281 (35)*.

savo rūpesčių turėjo spręsti su žemesnio rango pareigūnu. Toks sprendimas iš principo buvo naudingas ir patiems pasiuntiniams, kadangi kai kurie reikalai pradėti tvarkyti efektyviau (ministrui buvo sunku įsigilinti į visus diplomatinio korpuso reikalus, pagaliau ne visi sprendžiami klausimai reikalavo ir jo pritarimo ar intervencijos). Nors tokia praktika egzistavo daugelyje valstybių, ši naujovė nesulaukė diplomatinio korpuso narių pritarimo. Nepasitenkinimo, kurio net nebandyta slėpti, priežastis buvo paprasta – nauja tvarka mažino pasiuntinių galimybę tiesiogiai bendrauti su užsienio reikalų ministru. Diplomatinio korpuso dekanui popiežiaus nuncijui tuo metu nepalaikant santykių su D. Zauniumi, pareikšti pretenzijas dėl tokio sprendimo į URM atvyko Vokietijos pasiuntinys. Po pokalbio su H. Morahtu, D. Zaunius buvo priverstas patikslinti savo sprendimą – J. Aukštuolis turėjo priimtinėti pasiuntinius tuo atveju, jei jiems nebus galimybės susitikti su pačiu ministru⁹⁷.

Priežasčių konfliktinėms situacijoms kilti būta ir daugiau. Kaip jau buvo minėta, D. Zauniui tiesiog fatališkai nesisekė nustatyti pozityvių ar tiesiog pragmatiškų santykių tiek su Rygoje rezidavusiu Didžiosios Britanijos pasiuntiniu Baltijos valstybėms J. Addisonu, tiek ir su britų atstovu laikinojoje sostinėje T. H. Prestonu. Skaitytojo dėmesiui pateiksime dar keletą epizodų, iliustruojančių lietuvių ir britų santykių būklę ketvirtojo dešimtmečio pradžioje.

1930 m. vasario mėnesį, kalbėdamas su Didžiosios Britanijos laikinuoju reikalų patikėtiniu Baltijos valstybėms A. Walkeriu, D. Zaunius, T. H. Prestono žodžiais, pateikė nieko nepagrįstų kaltinimų jo atžvilgiu. Britai nusprendė reaguoti. Lietuvos pasiuntinys Londone K. Bizauskas buvo įspėtas, kad kol kaltinimai T. H. Prestonui nebus nuimti ir nebus atsiprašyta, naujasis Didžiosios Britanijos pasiuntinys Baltijos valstybėms H. M. Knatchbullas-Hugessenas neįteiks skiriamųjų raštų Kaune. Kuri pusė tada buvo teisi, o kuri ne, dabar jau sunku nustatyti, pagaliau tai ne tiek ir svarbu. Tačiau D. Zauniui teko atsiprašyti, pareiškiant, kad įvyko „nesusipratimas“⁹⁸. Nesusipratimų su britų atstovų neišvengta ir vėliau. 1930 m. pabaigoje T. H. Prestonas skundėsi, kad Lietuvos URM nepaisė protokolinių normų. Esą, D. Zaunius paskiria diplomatai priėmimą, tarkim, lygiai vidudienį, tačiau priima tik 14 val. Nori nenori diplomatas priverstas dvi valandas trinti kėdę užsienio reikalų ministro priimamajame. „Laikas baigti tokią praktiką!“ – piktinosi

⁹⁷ T. H. Prestono 1930 m. kovo 26 d. pranešimas Nr. 41 J. Addisonui, *PRO. FO*, 371, 14781, N 2489, 238–239.

⁹⁸ H. M. Knatchbullo-Hugesseno 1931 m. sausio 27 d. metinis pranešimas „Baltijos valstybės 1930“ A. Hendersonui, *PRO. FO*, 371, 15540, N 1013, 212.

T. H. Prestonas, netiesiogiai prisijungdamas prie tų asmenų Lietuvoje, tuo metu primygtinai reikalavusių atstatyti užsienio reikalų ministrą⁹⁹.

Kokiu būdu T. H. Prestonas galėjo baigti „tokią praktiką“, neaišku. Aišku kitkas – jei britų atstovas neiškraipo faktų ir toks epizodas tikrai buvo, jis, žinoma, nedaro garbės Lietuvos diplomatinei tarnybai ir jos vadovui. Juo labiau kad sprendžiant iš T. Prestono pranešimų tokie „nesusipratimai“, o tiksliau, nesiskaitymas su užsienio valstybės atstovu, buvo tapęs kone norma Lietuvos URM. Vadovaujantis šia informacija beliktų tik pasmerkti mandagumo ir paprasčiausių padarumo normų nepaisiusį D. Zaunių. Ypač kad panašų epizodą savo dienoraštyje mini ir JAV konsulas Kaune R. W. Heingartneris*.

Prieš taip ir padarydamas, autorius nusprendė ištirti šių D. Zauniui metamų kaltinimų pagrįstumą. Deja, mums nepavyko rasti dokumentų, nušviečiančių minėtus epizodus, tačiau Lietuvos URM archyve yra išlikęs D. Zauniaus laiškas, kuriame aprašomas labai panašus epizodas, paaiškinantis priežastis, dėl kurių Didžiosios Britanijos pasiuntiniui teko praleisti kelias valandas užsienio reikalų ministro laukiamajame. Laiške rašoma, kad 1932 m. liepos 1 d. T. H. Prestonas kreipėsi į URM dėl būsimojo H. M. Knatchbullo-Hugesseno vizito į Kauną, prašydamas susitikimo su užsienio reikalų ministru liepos 11 ar 12 d. Iš pradžių patvirtinęs būsimąjį susitikimą britų pageidaujama laiku, už kelių dienų (liepos 6 ar 7 d.) D. Zaunius informavo Didžiosios Britanijos laikinąjį reikalų patikėtinį, kad, deja, tuo metu jis turės vykti į Palangą susitikti su Prezidentu A. Smetona. T. H. Prestonas buvo iš anksto įspėtas, kad ministras iš Palangos į Kauną grįš liepos 12 d. automobiliu. Atrodo, kad laikinasis reikalų patikėtinis neatsižvelgė į šį perspėjimą ir nepakoregavo pasiuntinio vizito programos, kadangi liepos 11 d. į Kauną atvykęs H. M. Knatchbullas-Hugessenas kitą dieną iš pat ryto prisistatė į URM audiencijai su ministru. Atsižvelgiant į tą aplinkybę, kad tais laikais kelionė automobiliu iš Palangos į Kauną normaliai trukdavo apie 6 valandas, kyla klausimas: ko tikėjosi Didžiosios Britanijos pasiuntinys, atvykdamas į URM antradienio rytą? Juk išvažiavęs iš Palangos, tarkim, 8 val. ryte, anksčiau 14 val. laikinosios sostinės D. Zaunius niekaip negalėjo pasiekti. „Nebent jis manytų, kad Užsienio Reikalų

⁹⁹ T. H. Prestono 1930 m. lapkričio 15 d. pranešimas Nr. 207 H. M. Knatchbullui-Hugessenui, PRO. FO, 371, 14782, N 8247, 348–349.

* Pasak JAV konsulo, atėjęs į D. Zauniaus jam paskirtą susitikimą URM, jis laukė prie jo kabineto durų 20 minučių ir nesulaukęs buvo priverstas išeiti. Vėliau D. Zaunius jam skambino, atsiprašinėjo, teisinosi buvęs netikėtai pakviestas pas A. Voldemarą. Žr. R. W. Heingartner, *Lithuania in the 1920s. A Diplomat's Diary*, p. 155.

Ministeris turėtų prisitaikinti prie Anglijos pasiuntinio laiko paskirstymo ir išvažiuoti iš Palangos dar nakties metu“, – neslėpė nepasitenkinimo D. Zaunius¹⁰⁰.

Tik grįžęs iš Palangos, 14 val., užsienio reikalų ministras iškart priėmė britų pasiuntinį. Suprantama, kad tokiomis aplinkybėmis vykęs dviejų diplomatų pokalbis buvo labiau nei šaltas. Susitikimo metu britas, keletą kartų pabrėžęs, kad audiencijos jam teko laukti visą priešpietį, nebuvo linkęs palaikyti dalykinio pokalbio, taip leisdamas suprasti apie didelį savo nepasitenkinimą. Tačiau nors H. M. Knatchbullas-Hugessenas nebuvo itin dažnas svečias Kaune (kiekvieną savo atvykimą jis buvo linkęs traktuoti kaip gestą Lietuvai), šį kartą D. Zaunius nebuvo linkęs atsiprašinėti. Baigiantis pokalbiui, D. Zaunius kelis kartus pasiteiravo pašnekovo, kada artimiausiu metu jis gali tikėtis sulaukti britų pasiuntinio Kaune? „Ne anksčiau spalio mėnesį“, – sekė kaprizingas atsakymas. „Negalėjimą“ atvykti į Lietuvą anksčiau, H. M. Knatchbullas-Hugessenas teisingai „privačiomis priežastimis“¹⁰¹. Po šio pokalbio D. Zaunius britų pasiuntinio elgesį įvertino kaip „netinkantį prideramam mandagumui“¹⁰². Nepamirškime, Didžiosios Britanijos, Klaipėdos Konvencijos signatarės, pasiuntinys, ne kam kitam, o pačiam britų laikinajam reikalų patikėtiniui Kaune apsižioplinus, grasinosi ilgam pamiršti kelią į Lietuvą, nors tuo metu, t. y. 1932-ųjų vasarą, Lietuvos ir Vokietijos ginčas dėl Klaipėdos buvo pasiekęs pavojingą ribą, o visa Lietuva su dideliu nekantrumu ir nerimu laukė NTTTT sprendimo...

Po šio nesusipratimo nuoskaudą ir net pagiežą jautė abi pusės, ir, žinoma, abi manėsi esančios teisios. Apie savo nepasitenkinimą Lietuvos užsienio reikalų ministru H. M. Knatchbullas-Hugessenas informavo ne tik savo Vyriausybę, bet ir Vokietijos pasiuntinį Kaune H. Morahtą. Deja, jis nepasidomėjo T. H. Prestono vaidmeniu šioje istorijoje. O derėjo, nes jei britų laikinasis reikalų patikėtinis būtų laiku pakoregavęs pasiuntinio programą, nesusipratimo būtų pavykę išvengti. Kaip bevertinsi, visi priekaištai turėjo būti skiriami tik britų laikinajam reikalų patikėtiniui, tačiau prestižo sumetimais britai negalėjo pripažinti padarę klaidą ar neapsižiūrėję.

D. Zaunius, savo ruožtu, taip pat svarstė, kaip jam reaguoti į tokį Didžiosios Britanijos pasiuntinio elgesį. „Aš pats manau, kad tokius nedatupėtus, nors ir parietusius nosį pasiuntinius geriausiai galima sutvarkyti nekreipiant dėmesio į juos,

¹⁰⁰ D. Zaunius 1932 m. liepos 16 d. laiškas pasiuntiniui Londone V. Sidzikauskui, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 1300, l. 318.

¹⁰¹ Ten pat, l. 319.

¹⁰² Ten pat, l. 318.

ir kad mes per daug padarytume jam honoro, jeigu ypatingai šiuo reikalu užsiimtume“, – rašė jis Lietuvos pasiuntiniui Londone, nurodydamas atkreipti Didžiosios Britanijos Vyriausybės dėmesį „į ne visai tinkamą jos pasiuntinio toną“. Nenorint dramatinizuoti padėties, V. Sidzikauskui siūlyta „šitą dalyką praveisti tik progai pasitaikius ir privačiu keliu“, siekiant ateityje neleisti didžiųjų valstybių atstovams „imti be reikalo tokį toną, kuris neatitinka Lietuvos valstybės garbei“¹⁰³.

Sprendžiant iš cituoto D. Zauniaus laiško, didelių simpatijų britų atstovams (bet ne Didžiajai Britanijai) jis nejautė. Tas pats pasakytina ir apie kitos pusės jausmus. T. H. Prestonas ir toliau vieną po kito siuntė į Londoną pranešimus, kiekvieną kartą rasdamas ar išgalvodamas vis naujus kaltinimus Lietuvos užsienio reikalų ministrui. Beje, Didžiosios Britanijos laikinojo reikalų patikėtinio nepalankus nusiteikimas jo atžvilgiu D. Zauniui nebuvo jokia paslaptimi. Ministro manymu, britų diplomatas buvo nepatenkintas ne tik savo padėtimi Kaune. D. Zaunius laikėsi nuomonės, kad T. H. Prestonas buvo prieš jį nusistatęs ir dėl jo buvusios žmonos anglės „kai kurių veiksmų“. Vis dėlto D. Zaunius nebuvo linkęs dramatinizuoti padėties, manydamas, kad jo šeimyninės problemos neturėtų atsiliiepti Lietuvos ir Didžiosios Britanijos santykiams, ypač „kad tie reikalai formaliai yra tvarkoj“¹⁰⁴.

Kita vertus, užsienio reikalų ministras ateityje nebuvo linkęs taikstyti su T. H. Prestono išsišokimais. „Kiek aš iš savo patyrimo žinau, anglius bus labai sunku priversti prie šiek tiek žmoniško elgimosi, bet neskaitau galimu ilgai tokią padėtį toleruoti...“ – rašė jis K. Bizauskui. Lietuvos pasiuntinys Londone gavo nurodymą „informuoti *Foreign Office*, esą, ne britų interesas sudaryti apie Angliją tokią reputaciją, kokią gali sudaryti jos agentų veikimas Lietuvoje“¹⁰⁵. D. Zauniaus korespondencijos terminologija savaime iškalbinga, antra vertus, neatrodo, kad ir giliomis diplomatijos tradicijomis garsėjanti Didžiosios Britanijos diplomatinė tarnyba visuomet elgdavosi korektiškai, ypač nedidelių ir jai gana nereikšmingų valstybių atžvilgiu.

¹⁰³ D. Zauniaus 1932 m. liepos 16 d. laiškas pasiuntiniui Londone V. Sidzikauskui, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 1300, l. 319.

¹⁰⁴ D. Zauniaus 1929 m. gruodžio 12 d. instrukcija K. Bizauskui, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 868, l. 5–7.

¹⁰⁵ Ten pat.

1.3.3. Įtampos su Tautininkų sąjungos vadovybe

Karo metais ir Nepriklausomybės pradžioje D. Zaunius simpatizavo socialdemokratams¹⁰⁶, vėliau irgi išliko daugiau kairiųjų pažiūrų¹⁰⁷, tačiau nuo pat darbo diplomatinėje tarnyboje pradžios jis stengėsi laikytis nuošaliai nuo partinės veiklos ir partinių ginčų, nesiangauzodamas nei vienos partijos atžvilgiu. Toks pabrėžtinas atsiribojimas nuo politinių partijų nebuvo toks jau dažnas reiškinytis to meto Lietuvos politikoje, ypač tarp aukštas pareigas valdžios struktūrose užimančių asmenų. Priežastis tam paprasta – turint stiprų partinį užnugarį visuomet buvo galima sparčiau kilti karjeros laiptais. Nors būta ir grėsmės – keičiantis valdančiajai partijai buvo galima atsidurti ir politikos nuošalėje. D. Zaunius išvengė pagundos išbandyti galimą šių sūpuoklių poveikį savo karjerai, kaip racionalus žmogus, matyt, nusprendęs laikytis aukštinio viduriuko pozicijos, nors tokia „Vidurainė linija“^{*} toli gražu negarantavo ramaus gyvenimo. Bėda buvo ta, kad užimdamas aukštas pareigas, bet neturėdamas tvirto politinio užnugario, jis pasmerkė save vienišo vilko padėčiai su visomis iš to kylančiomis pasekmėmis.

Kita vertus, kartą pasirinkęs tokią poziciją, D. Zaunius išliko nuoseklus. Po 1926 m. gruodžio 17 d. perversmo, kad ir labai gerbdamas A. Voldemarą kaip politinį genijų, jis vis dėlto niekada nesusitapatino nei su politiniais tiesioginio savo šefo pasekėjais, nei su Prezidentą A. Smetoną palaikiusia Tautininkų sąjungos dalimi. Pašalinus A. Voldemarą, D. Zaunius išlaikė pagarbą buvusiam šefui, nors tapęs užsienio reikalų ministru vis dėlto atsiribojo nuo A. Voldemaro – nesikišo į A. Smetonos ir jo aplinkos kovas su buvusiu pretendentu į diktatorių. Tokią ir vėl atsargią jo poziciją lėmė tikriausiai ne tiek pagarba A. Smetonai^{**}, kiek suvokimas, kad eidamas užsienio reikalų ministro pareigas jis negalėjo ir neturėjo teisės dalyvauti vidaus politikos batalijose, ypač kad bandymas tarpininkauti ar kažkaip kitaip paveikti vis gilėjantį A. Smetonos ir A. Voldemaro konfliktą abiejų jame dalyvaujančių pusių geriausiu atveju galėjo būti neįvertintas ar net klaidingas supratimas, blogiausiu – galėjo kainuoti jam ministro postą. Beje, savo įsitikinimų jis neišsižadėjo net ir pasitraukęs iš užsienio reikalų ministro pareigų. Iki pat savo mirties

¹⁰⁶ A. Gerutis, *Dr. Dovas Zaunius*, p. 34.

¹⁰⁷ A. Gaigalaitė, *Dr. Dovas Zaunius ir jo diplomacija*, p. 253.

^{*} „Vidurainės linijos“ terminas dažniausiai vartotinas kalbant apie Prezidento A. Smetonos politiką, tačiau, mūsų nuomone, jis iš dalies tinka ir D. Zauniaus pozicijai apibūdinti.

^{**} Iš A. Zauniūtės-Šaulio atsiminimų: „Man atrodo, tėvelis A. Voldemarą gerbdavo, jų buvo geri santykiai. Antaną Smetoną tėvelis gerbė kaip Prezidentą, bet ypatingai tai ne...“

D. Zaunius išliko išdidžiu atsiskyrėliu, nesistengdamas pataikauti valdantiejiems ar siūlyti savo paslaugas opozicijai.

Nors D. Zaunius laikėsi nuošaliai nuo Tautininkų sąjungos ginčų su opozicija, tai jo neapsaugojo nuo opozicijos užsipuolimų. Polemizuodamos su tautininkų režimu, opozicinės partijos Lietuvos užsienio politikos kurso kritiką naudojo kaip vieną efektyviausių politinės kovos ginklų, nepraleisdamos nei mažiausios progos apkaltinti Vyriausybę dėl jos trumparegiškumo santykiuose su Vokietija, nesugebėjimo rasti *modus vivendi* su Lenkija ar neatleistino pasyvumo mažosios Baltijos sąjungos sudarymo klausimais. Užsienio reikalų ministras D. Zaunius šioje partinėje priešpriešoje neretai tapdavo opozicijos taikiniu arba tautininkų vedamos užsienio politikos įkaitu ir net atpirkimo ožiu.

Opozicijos priekaištų D. Zaunius išvengti negalėjo, tokia pagaliau kiekvieno Vyriausybės nario dalia. Tačiau kur kas veiksmingiau jo, kaip užsienio reikalų ministro, padėtį veikė stiprios atramos Tautininkų sąjungoje, ypač jos vadovybėje, neturėjimas. Pirmajame šio veikalo tome esame trumpai užsiminę apie kai kuriuos sunkumus, su kuriais D. Zauniui teko susidurti pradėjus eiti ministro pareigas*. Kadangi šie vidaus sunkumai laikui bėgant nemažėjo, o tik didėjo, manome esant tikslinga kiek išsamiau pakomentuoti jų priežastis ir aplinkybes, kuriomis jie kildavo.

1.3.3.1. Santykiai su Ministru Pirmininku Juozu Tūbeliu

Viena rimtesnių D. Zauniaus problemų – nuo pat pradžių labai nelengvai besiklostę jo santykiai su Ministru Pirmininku J. Tūbeliu, kurie toli gražu nebuvo tapatūs santykiams su Prezidentu A. Smetona. Skeptiškas D. Zauniaus nusistatymas naujos Vyriausybės ir jos lyderio atžvilgiu (J. Tūbelis jam atrodė ne visai tinkamas asmuo vadovauti Ministrų Kabinetai, ypač po A. Voldemaro) nebuvo didele paslaptimi ir naujajam Premjerui. Tiesa, D. Zauniaus korespondencijoje, dar iki jam tampant užsienio reikalų ministru, galima rasti ir samprotavimų, pateisinančių Vyriausybės vadovo pakeitimą**. Susirašinėjant su B. K. Balučiu ir J. Baltrušaičiu

* V. Žalys, *Lietuvos diplomatijos istorija*, t. I, p. 518.

** D. Zaunius demonstravo pavydėtiną lojalumą buvusiam savo šefui. 1929 m. rugsėjo pabaigoje laiške B. K. Balučiu, pripažindamas, kad ankstesnė Vyriausybė neturėjo „kapelmeisterio“, t. y. gero atskirų ministrų (ministerijų) darbo koordinatoriaus, A. Voldemarą jis ir toliau tebelaikė buvus „geru solistu“. Atsargiai svarstydamas naujo Ministrų Kabineto perspektyvas („Sunku tvirtinti, kad šiek tiek geriau susiklausančio, nors ir vidutinių galvų, kolektyvo darbas galų gale duos mažesnių rezultatų negu vieno, kad ir ypatingai gabaus, žmogaus darbas...“), D. Zaunius, įvertindamas A. Voldemaro izoliaciją, sudarant J. Tūbelio Vyriausybę, sakėsi matęs ir pozityvų momentą („Čia yra momentas, kuris kalba už naują kombinaciją“, – rašė jis minėtame laiške

tada jo vartota terminologija („geras solistas“ *versus* „vidutinių galvų Kabineta“) nepalieka abejonių dėl jo simpatijų, todėl „naujai kombinacijai“ palankus pasas žas laiške B. K. Balučiui rodo ne tiek D. Zauniaus pritarimą, kad Vyriausybė būtų pakeista, kiek liudija jam būdingą atsargumą ir pastangas išlikti, kaip šiandien sakytume, politiškai korektišku. Deja, šių pastangų aiškiai nepakako norint ateityje išvengti įtampos santykiuose su J. Tūbeliu, kuris, beje, dar Vyriausybės sudarymo metu neslėpė savo noro užsienio reikalų ministro poste matyti B. K. Balutį, tačiau tokiam jo norui nepritarė Prezidentas A. Smetona.

Prieš pereidami prie išsamesnės J. Tūbelio ir D. Zauniaus santykių analizės, pažymėsime, kad, kaip jau buvo minėta pirmajame šio veikalto tome, tarpukario Lietuvoje, o ir vėliau, vyravo nusistatymas, kad J. Tūbelis mažai domėjosi politika, juo labiau tarptautiniais reikalais. Oficiozinio *Lietuvos aid*o redaktorius Valentinas Gustainis, gerai pažinojęs ir turėjęs nemažai progų bendrauti su Ministru Pirmininku, teigė, kad J. Tūbelis buvo visiškai „apolitiškas vyras tokiam *par excellence* politiniame poste kaip Ministras Pirmininkas“¹⁰⁸. Kiti apie J. Tūbelį rašę autoriai tokiam vertinimui iš esmės neprieštarauja. Antai A. Smetonos biografas Aleksandras Merkelis tvirtino, esą, J. Tūbelis „savo palinkimais buvo daugiau ūkininkas gaspadorius negu partinis politikas“. „Tai buvo ne partinės politikos, bet darbo žmogus tikra to žodžio prasme, mokąs su visokių pažiūrų ir įsitikinimų žmonėmis darniai sugyventi, visur nuosaikus ir savo sprendimuose atsargus“, – pridūrė buvęs asmeninis Prezidento sekretorius¹⁰⁹. Prie panašių išvadų priėjo ir Česlovas Bauža, pastebėdamas, kad J. Tūbelis „nemėgo užsienio politikos, galima sakyti, ir apskritai politikos“¹¹⁰.

Panašiai Lietuvos Ministrą Pirmininką apibūdino ir tuo metu Lietuvoje dirbę užsienio diplomatai. „Kuklus, nepretenzingas ir garbingas žmogus, bet jam geriau tiktų vadovauti Lietuvos kooperatyvų draugijai nei užimti tokią atsakingą poziciją... Jis labai domisi kiaulininkyste bei pienininkyste ir jo žinios šioje srityje yra jam labai naudingos. Tūbelis turi du pranašumus – jis yra Prezidento svainis, jo žmona – Prezidento žmonos sesuo. Tūbeliui jo žmona yra politiškai labai

B. K. Balučiui). Žr. URM generalinio sekretoriaus D. Zauniaus 1929 m. rugsėjo 28 d. privatus laiškas B. K. Balučiui, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 920, l. 9–10.

¹⁰⁸ V. Gustainis, *Nuo Griškabūdžio iki Paryžiaus*, Kaunas: Spindulys, 1991, p. 109.

¹⁰⁹ A. Merkelis, *Antanas Smetona. Jo visuomeninė, kultūrinė ir politinė veikla*, Amerikos lietuvių tautinės sąjungos leidinys, New York, 1964, p. 374–375.

¹¹⁰ Č. Bauža, *Juozas Tūbelis, Lietuvos Respublikos ministrai pirmininkai*, LII, Vilnius: Alma littera, 1997, p. 349–350.

naudinga, ji neabejotinai yra pati taktiškiausia, protingiausia ir žaviausia iš visų oficialių ponių Lietuvos visuomenėje. Tūbelis – nepataisomas rūkorius, įprotis, kuris labai kenkia jo akims ir jo nervų sistemai, kalbama, kad jis gali ilgai neišlaikyti darbo Vyriausybėje įtampos <...>. Jis turi tik kelis priešus ir jam garantuotas postas Vyriausybėje prie bet kurio režimo. Kaip ir jo svainis Prezidentas, jis yra labai neįspūdingos ir net patetiškos (t. y. gaudžios) išvaizdos, kuri ypač pastebima jam dalyvaujant stambiuose valstybės renginiuose.“¹¹¹

Apibendrinant šį Didžiosios Britanijos pasiuntinio H. M. Knatchbullo-Hugesseno pasirašytą, o T. H. Prestono, laikinojo britų reikalų patikėtinio, parašytą Lietuvos Ministro Pirmininko portretą, be kuklumo ir garbingumo, į akis krenta du J. Tūbelio privalumai: žinios kooperatyvų, pienininkystės ir kiaulininkystės srityje ir jo gražuolė žmona, Prezidento žmonos sesuo. Šiame kontekste galima dar prisiminti ir kitas J. Tūbeliui lipintas etiketes – krautuvinininkas, bakalėjininkas ir pan.

Taigi, „ūkininko gaspadoriaus“, asmens be platesnės fantazijos, be Gilesnio valstybės reikalų, išskyrus kai kurių žemės ūkio sričių, išmanymo, įvaizdis prie J. Tūbelio buvo prilipęs išties tvirtai. Tiek tvirtai, kad kyla rimtų abejonių, ar kartais čia nesusiduriame su paviršutinišku požiūriu? Ar tik už šios užgaulios terminologijos nesislepia politinės kovos užkulisiai? O gal tokie nepagarbūs atsiliepimai tėra tik neatsakingas stereotipinių etikečių klįjavimas? Juk perdėm skeptiški ir pašėpiantys atsiliepimai apie valstybės lyderius visada buvo labai madingi. Juos mielai pasigriebdavo tiek Lietuvos (kaip ir bet kurios kitos valstybės) visuomenė, tiek ir Kaune rezidavę užsienio diplomatai.

Beje, tuo metu, kai kiti galando liežuvius, šio „ūkininko gaspadoriaus“ vaidmuo valstybėje nenumaldomai augo. Kaip liudija amžininkai, A. Smetona Lietuvą valdė „padedamas J. Tūbelio, kaip savo svarbiausio padėjėjo ir patarėjo <...>. A. Smetona be galo pasitikėjo J. Tūbeliu, jį gerbė ir labai aukštai vertino. Neišklusęs J. Tūbelio nuomonės, jis nedarydavo sprendimų jokių svarbesniu klausimu. Ar tai būtų buvęs užsienio, ar vidaus politikos klausimas“. Pasak Prezidento adjutanto V. Šliogerio, užsidarę kabinete A. Smetona ir J. Tūbelis dažnai iki išnaktų kalbėdavo įvairiais valstybės valdymo, taip pat ir užsienio politikos, klausimais¹¹². Vadinas, Prezidentas visus svarbiausius valstybės valdymo klausimus aptarinėjo ir derino su tinkamų kvalifikacijų neturėjusiu asmeniu, vadovaudamasis, žinoma,

¹¹¹ H. M. Knatchbullo-Hugesseno 1931 m. sausio 13 d. pranešimas į *Foreign Office* „Lietuvos vadovaujančių asmenų sąrašas“, *PRO. FO*, 371, 15538, N 446, 5.

¹¹² V. Šliogeris, *Antanas Smetona. Žmogus ir valstybininkas*, p. 111, 113–114.

tik lojalumu ir giminystės ryšiais... Skamba kažkaip labai panašiai į kai kurių sovietinių istorikų sapaliojimus.

Nenorėdami nei sumenkinti, nei sureikšminti J. Tūbelio vaidmens to meto Lietuvos valstybės gyvenime, manome esant tikslinga grįžti prie J. Tūbelio asmens ir patikslinti jo vaidmenį valstybės valdymo scheme. Mes labai abejojame lietuvių istoriografijoje įsigalėjusio stereotipo dėl J. Tūbelio apolitiškumo tikrumo. Sunku įsivaizduoti, kad asmuo, užimdamas Ministro Pirmininko postą aštuonerius su puse metų (atvejis, neturintis precedento tarpukario Lietuvoje), be pertraukos vadovavęs net trimis kabinetams, septynerius metus (1931–1938 m.) buvęs Lietuvos tautininkų sąjungos pirmininku, turėjęs visišką, kone absoliutų, pirmojo asmens pasitikėjimą, būtų galėjęs ar sugebėjęs išlikti visiškai apolitišku. Pagaliau ir Prezidento asmeninio sekretoriaus A. Merkelio išskirtas J. Tūbelio gebėjimas susitarti „su visokių pažiūrų ir įsitikinimų žmonėmis“, t. y. jo politinis lankstumas, jau yra politikui būdingas bruožas.

Kita vertus, nepervertinant Lietuvos ekonomikos pasiekimų ar J. Tūbelio finansinės politikos rezultatų, pagrįstai kyla ir kitas klausimas: kaip toks tolimas nuo politikos žmogus, vadovaudamas Vyriausybei nepalankiomis ekonominės konjunktūros (pasaulinės ekonominės krizės ir Vokietijos ekonominių sankcijų, faktiškai ekonominės blokados) sąlygomis, vis dėlto sugebėjo išlaikyti pusiausvyrą valstybės finansų sistemoje (Lietuva buvo viena iš nedaugelio valstybių, kurioje nebuvo nuvertinta valiuta, t. y. buvo išlaikyta lito perkamoji galia, jis apsaugotas nuo infliacijos), daugiau mažiau subalansuotą biudžetą ir net perorientuoti Lietuvos užsienio prekybą, randant naujas rinkas jos eksporto prekėms? Nekalbant apie tai, kaip *par excellence* apolitiškas Premjeras galėjo pasiekti tokių rezultatų, kyla ir kitas klausimas: kaip suderinti Č. Baužos vertinimą, esą, be J. Tūbelio „neįsivaizduojamas tautininkų valdymo laikotarpis“¹¹³, su tariamu jo apolitiškumu? Tautininkų lyderis be politikos?! Skamba daugiau nei neįprastai. Beje, Č. Bauža teigė, kad J. Tūbelio vadovaujama Vyriausybė savo „kantria, uolia ir atsargia fiskaline politika, pridėdant prie to dar ir Vyriausybės lankstumą, plastiškumą <...>, sugebėjo apsaugoti Lietuvą nuo daugelio pasaulinės ekonominės krizės nešamų nelaimių, blogybių, aplankiusių kitas valstybes“¹¹⁴. Panašiai J. Tūbelio ekonominės politikos rezultatus vertino ir visada kritiškai britai. „Dėka atsargios ir kruopščios fiskalinės Tūbelio politikos Lietuva sugebėjo išvengti didesnių biudžetinių sunkumų, dar

¹¹³ Č. Bauža, *Juozas Tūbelis*, p. 331.

¹¹⁴ H. M. Knatchbullo-Hugesseno 1932 m. sausio 29 d. kasmetinis pranešimas Nr. 43 J. Simonui „Baltijos valstybės 1931 metais“, *PRO. FO*, 371, 16271, N 883, 281 (46).

daugiau, priešingai beveik visiems savo kaimynams ir, žinoma, daugeliui Europos valstybių, Lietuva sugebėjo išgyventi 1932 m. nesiimdama kraštutinių ir nepopuliarių priemonių (tokių kaip, pvz., draudimas ar teisės pirkti užsienio valiutą apribojimas).¹¹⁵ Ar pajėgus buvo pasiekti tokį puikų rezultatą Vyriausybei vadovaujantis apolitiškas asmuo? Klausimas turbūt retorinis. J. Tūbelis neabejotinai turėjo savo valstybės valdymo viziją ir tik šimtaprocentiniu technokratu jis vis dėlto niekada nebuvo.

Neginčytina kitkas – J. Tūbelio kaip valstybininko prioritetai buvo toli nuo užsienio politikos. Tačiau ir šioje srityje jo indėlis nepagrįstai sumenkinamas. Žinoma, Prezidento ir Ministro Pirmininko tandeme, sprendžiant tarptautinius klausimus, J. Tūbeliui tekdavo antraeilis, dažniausiai tik patariančio ar pritariančio, vaidmuo, tačiau apie jo įtaką ir šioje srityje byloja daugelis dokumentų. Tenka prisiminti, kad instrukcijos Lietuvos delegacijai Tautų Sąjungoje, santykių su Lenkija ir Vokietija bei kitais Lietuvai aktualiais klausimais buvo tvirtinamos Ministro Pirmininko parašu (nors neabejotina, kad prieš tai J. Tūbelis jas derindavo su Prezidentu A. Smetona).

J. Tūbelio apolitiškumo nepatvirtina ir užsienio valstybių archyviniai šaltiniai, pvz., Rusijos archyvuose išlikusios Sovietų Sąjungos pasiuntinio Lietuvoje Michailo Karskio pokalbių su A. Smetona ir J. Tūbeliu atmintinės (o tokių pokalbių būta labai dažnai). Sprendžiant iš M. Karskio pranešimų, J. Tūbelis nebuvo tik pasyviu klausytoju ar tiesiog iš sovietų pasiuntinio gautos informacijos „retransliatoriumi“ Prezidentui. Kai kurie J. Tūbelio samprotavimai, išsakyti, pvz., lietuvių ir lenkų santykių klausimais pokalbiuose su M. Karskiu¹¹⁶, rodo ji buvus ne tik neabejingu šiai temai, bet ir išmanių painiausių Lietuvos santykių su Lenkija, SSRS vaidmens Vilniaus byloje labirintus¹¹⁷. Šie ir kiti mūsų matyti dokumentai paneigia nuostatą, esą, Ministras Pirmininkas užsienio politika visiškai nesidomėjo ir joje nesusigaudė. Mūsų nuomone, daugelio autorių darbuose įsitvirtinęs stereotipas dėl nulinio vaidmens, tekusio J. Tūbeliui Lietuvos užsienio politikoje, neatitinka tikrovės.

Taip teigdami jokių būdu nesiekiame sureikšminti tuometinio Premjero vaidmens Lietuvos užsienio politikoje ar jo tarptautinių reikalų išmanymo, tačiau

¹¹⁵ H. M. Knatchbullo-Hugesseno 1933 m. sausio 19 d. kasmetinis pranešimas Nr. 25 J. Simonui „Baltijos valstybės 1932 metais“, *PRO. FO*, 371, 17181, N 658, 171 (48).

* Apie šiuos pokalbius bus rašoma trečiajame Lietuvos diplomatijos istorijos tome.

** 2007 m. Maskvoje, Rusijos užsienio politikos archyve, skaitant sovietų pasiuntinio Kaune M. Karskio pranešimus į SSRS *NKID* apie jo pokalbius su A. Smetona ir J. Tūbeliu pirmą kartą ir kilo mintis pasiūlyti istorikams dar ir dar kartą grįžti prie J. Tūbelio tariamo „apolitiškumo“ klausimo.

manome, kad eidamas tokias atsakingas pareigas valstybėje jis gaudavo visą informaciją apie Lietuvos santykius su kaimyninėmis valstybėmis, jam tekdavo dalyvauti priimant sprendimus svarbiausiais Lietuvai užsienio politikos klausimais ir pan. Eidamas tokias pareigas nori nenori tapsi politiku, net ir tuo atveju, jei domiesi labiau žemiškais reikalais. Kita vertus, neginčijame, J. Tūbelis paprastai savarankiškai užsienio politikos klausimų nesprenė ir naujų idėjų šioje srityje neišskėlė. Dar daugiau, užbėgdami į priekį, pastebėsime, kad jo intervencija į Klaipėdos problemos sritį 1930 m. rudenį, neatsižvelgiant į tai, kieno ji buvo inicijuota ar su kuo suderinta, turėjo sunkių pasekmių Lietuvos interesams Klaipėdos byloje.

Grįždami prie svarbiausių mūsų tyrimui D. Zauniaus ir J. Tūbelio santykių klausimo, galime teigti, kad jų bendradarbiavimas į darnią schemą nesuklostė ne tik dėl abipusio simpatijų trūkumo^{*}. Tenka pripažinti, kad Ministras Pirmininkas ir užsienio reikalų ministras skirtingai vertino kai kuriuos fundamentalius veiksnius, pvz., Sovietų Sąjungos vaidmenį Lietuvos užsienio politikoje. Apie D. Zauniaus abejones dėl SSRS politikos tikslų Lietuvos ir Lenkijos konflikte ir ypač dėl tariamos sovietų paramos Lietuvai efektyvumo jau minėjome pirmajame šio veikalų tome. O J. Tūbelis, priešingai nei D. Zaunius, buvo vienas iš pernelyg gera Sovietų Sąjungos valia linkusių pasitikėti lietuvių politikų. Dar blogiau buvo tai, kad šį požiūrių skirtumą iškart užfiksavęs sovietų pasiuntinys M. Karskis gan vykusiai naudojosi prieš jį atsivėrusiomis manipuliavimo galimybėmis. Visus svarbiausius klausimus jis pageidavo spręsti tiesiogiai su Prezidentu ir Ministru Pirmininku, pas užsienio reikalų ministrą D. Zaunių užeidamas tik po susitikimų su A. Smetona ar J. Tūbeliu, daugiau iš mandagumo^{**}. Tai buvo perdėm ydinga praktika, tačiau susikomplicavus Klaipėdos reikalams ir Maskvai likus vienintele tikra ar tariama Lietuvos užtarėja, A. Smetona ir J. Tūbelis buvo priversti toleruoti tokį sovietų pasiuntinio elgesį. Prisimenant dar ir Lietuvos pasiuntinio Sovietų Sąjungoje J. Baltrušaičio pritarimą kone kiekvienai be išimties sovietų diplomatinei iniciatyvai, nesunku įsivaizduoti, kokioje sunkioje padėtyje kartais atsidurdavo D. Zaunius, ypač tais atvejais, kai vienu ar kitu klausimu jis turėdavo kitokią nuomonę nei

* J. Tūbelis buvo D. Zauniaus duktės A. Zauniūtės krikšto tėvas, bet kaip prisimena pati Augusta, Tūbeliai su Zauniaus artimai nedraugavo, Kalėdų, Velykų proga J. Tūbelienė tik atsiųsdavo sveikinimo atviruką.

** Savo efektyvaus darbo metodais M. Karskis nevengė pasidalyti ir su Vokietijos pasiuntiniu. H. Morahtui niekaip nepavykstant rasti bendros kalbos su D. Zauniumi Klaipėdos reikalais, M. Karskis pasiūlė Vokietijos pasiuntinui krepštis tiesiai į J. Tūbelį ir net surengė jūdvių specialų susitikimą. Žr. Z. Butkus, *The Diplomatic Cooperation between Germany and the USSR in the Baltic States in 1920–1940, Lithuanian Foreign Policy Review*, Vilnius, 1999, no 3.

ta, kurios laikėsi M. Karskis, palaikė J. Baltrušaitis ir kuriai, ne be jų įtakos, buvo linkę pritarti abu pirmieji valstybės asmenys. Paprastai po pokalbių Prezidento ar Ministro Pirmininko kabinetuose užsienio reikalų ministro galimybės kvestionuoti sovietų pasiūlymų priėmimo tikslingumą buvo minimalios.

Problemos kildavo dar ir dėl tos priežasties, kad J. Tūbelis leisdavo sau pernešyti atvirauti pokalbiuose su M. Karskiu, kai kurių personalijų, taip pat ir užsienio reikalų ministro, atžvilgiu. Ministras Pirmininkas neretai leisdavo suprasti sovietų pasiuntiniui, kad D. Zaunius darbas netenkina pirmųjų asmenų, užsimindamas, jog ieškoma naujo asmens į ministro postą. Nors šios paieškos užsitęsė iki pat 1934 m. vasaros, pats tokių vis atsinaujinančių kalbų faktas labai komplikavo D. Zaunius, kaip ministro, padėtį, neigiamai veikė jo autoritetą. Kai kurie Vyriausybės nariai, žinodami apie netvirtą užsienio reikalų ministro padėtį, ignoruodavo D. Zaunius rekomendacijas, taip pat ir tais atvejais, kai jos vienaip ar kitaip buvo susijusios su Lietuvos užsienio politika (pvz., lenkų mažumos, Klaipėdos krašto vokiečių ir kitais panašiais reikalais). M. Karskiui pokalbio su vidaus reikalų ministru S. Rusteika metu užsiminus apie D. Zaunius nepasitenkinimą lenkų areštais Lietuvoje, pastarasis šiurkščiai atkirto, esą, jam „nusišpjaut, ką sako D. Zaunius <...>. Politiką daro ne Zaunius, o Smetona ir Kabinetas. Lenkijos atžvilgiu lieka ta pati linija ir Zaunius negali jos pakeisti“¹¹⁶. Esant tokiems santykiams tarp Vyriausybės narių, erdvė sovietų pasiuntinio manipuliacijoms buvo daugiau nei pakankama.

J. Tūbelis nelabai paisė užsienio reikalų ministro nuomonės ir kitais atvejais. Pvz., duodamas interviu užsienio politikos klausimais jis jų niekada nederindavo su URM, taip kartais pastatydamas D. Zaunius į keblį padėtį. Vienas toks atvejis minimas H. M. Knatchbullo-Hugesseno pranešime į *Foreign Office* – britų diplomatumui paklausus Lietuvos užsienio reikalų ministro, kaip suprasti J. Tūbelio viešame interviu Vatikaną nuncijaus Riccardo Bartolonio atžvilgiu pažertų „asmeninių ir beveik įžeidžiančių pastabų“, D. Zaunius, H. M. Knatchbullo-Hugesseno pastebėjimu, „pasirodo, net nežinojo nei apie Premjero intenciją duoti tokį interviu, nei apie jo pasirodymą iki to momento, kai Prestonas ėmė klausinėti apie jį...“¹¹⁷ Tokį Ministro Pirmininko poelgį įvertinęs kaip ekstraordinarų, istoriją su interviu Didžiosios Britanijos pasiuntinys laikė esant „gera iliustracija to, kaip Kaune tvarkomi

¹¹⁶ M. Karskio 1934 m. vasario 27 d. slaptas diplomatinis dienoraštis Nr. 72, AVP SSSR, f. 0151, ap. 24, b. 7, p. 48, l. 33.

¹¹⁷ H. M. Knatchbullo-Hugesseno 1931 m. gegužės 13 d. konfidencialus pranešimas Nr. 2 A. Hendersonui, PRO. FO, 371, 15536, N 3482, 76.

reikalai“, pranešime į *Foreign Office* nepamiršdamas paminėti, kad iš britų diplomatų sužinojęs naujienas: „Zaunius atrodė nusiminęs ir net susierzinęs, tačiau vargu ar tai gali pakeisti padėtį...“¹¹⁸

Ministro Pirmininko ir užsienio reikalų ministro pažiūros skyrėsi platesniu nei tik santykių su Sovietų Sąjunga užsienio politikos spektru: J. Tūbeliui galėjo būti nepriimtinas ypač radikalus D. Zauniaus nusistatymas Lenkijos atžvilgiu ir įvairios jo inicijuojamos nelegalios „ukrainietiškos schemos“, turėjusios tikslą per konfliktą su ukrainiečiais susilpninti Lenkiją. Ne visai sutapo ir jų požiūriai į santykius su Vokietija. Tokia padėtis neigiamai veikė ir taip sunkią Lietuvos padėtį, šių dviejų asmenybių ir politikų konflikto perėjimas į atvirą fazę tebuvo tik laiko klausimas.

1.3.3.2. Ambicingasis Tautininkų sąjungos pirmininkas Jonas Lapėnas

Jei konfliktas su Ministru Pirmininku J. Tūbeliu ilgą laiką turėjo užslėptą formą, to negalima pasakyti apie užsienio reikalų ministro santykius su kitais Tautininkų sąjungos šulais. Nenoras angažuotis vidaus politikoje, nepriklausoma, nepartinė D. Zauniaus laikysena labai nepatiko Tautininkų sąjungos vadovybei, visų pirma jos pirmininkui Jonui Lapėnui¹¹⁹. Šis politikas ir jo šalininkai planavo užsienio reikalų ministrą pakeisti labiau sau (ir Tautininkų sąjungai) priimtinu asmeniu, net nebandydami slėpti tokių ketinimų.

J. Lapėnas – ambicinga, spalvinga ir išties stipri asmenybė, kryptingai siekusi savo tikslų. Vienas turtingiausių to meto Lietuvos žmonių vaidino „Vilkolakio“ teatre, dainavo Kauno teatro operos chore, dalyvavo „Lietūkio“ kooperacinio banko ir „Pažangos“ bendrovių veikloje, buvo stambiausio monopolinio susivienijimo „Maistas“ vyriausiuoju direktoriumi, Tautininkų sąjungos pirmininku. Vienas realiausių kandidatų į pirmojo Lietuvos oligarcho vardą – J. Lapėnas – ilgą laiką turėjo puikią reputaciją, visi jį laikė labai padoriu žmogumi, geru verslininku ir sumaniu darbo organizatoriumi¹¹⁹. Didžiuliai turtai, kuriuos jam pavyko susikrauti nevengiant machinacijų^{**}, ir jo įgytas politinis svoris šalies viduje – šie du veiksniai buvo

¹¹⁸ H. M. Knatchbullo-Hugesseno 1931 m. gegužės 13 d. konfidencialus pranešimas Nr. 2 A. Hendersonui, *PRO. FO, 371, 15536, N 3482, 76.*

^{*} J. Lapėnas Tautininkų sąjungai vadovavo 1929–1931 m.

¹¹⁹ P. Sasnauskas, V. Sasnauskas, *Didžiausi skandalai Lietuvoje 1918–1940*, Vilnius: Eugrimas, 2004, p. 134.

^{**} Kilus skandalui, 1936 m. teismas nuteisė J. Lapėną 8 metus sunkiųjų darbų kalėjimo, priteisdamas jam išmokėti „Maistui“ pusę milijono litų. Apeliaciniai rūmai šį nuosprendį panaikino, tačiau Vyriausiasis Tribunolas Apeliacinių rūmų sprendimą kasavo. Bylai grįžus į Apeliacinius rū-

iškėlę J. Lapėną į ypatingas aukštumas Lietuvos valstybėje. Tapęs Tautininkų sąjungos pirmininku J. Lapėnas turėjo itin ambicingų sumanymų – įvedus vienpartinę sistemą Lietuvoje jis siekė sprendžiamąjį balsą tvarkant valstybės reikalus, planuodamas maksimaliai išplėsti savo įtaką valstybės gyvenime¹²⁰.

Apie jo intencijas iškalbingai kalba 1930 m. sausio 23 d. Lietuvių tautininkų sąjungos Centro valdybos slaptas memorandumas pretenzingu pavadinimu „Kaip Tautininkų Sąjungos Centras žiūri į Vyriausybės vedamą politikos liniją, atskirų ministerijų darbus ir bendrus tautininkų uždavinius“. Memorandumas buvo išsiuntinėtas visiems Tautininkų sąjungos skyriams ir apskričių komitetams, valdžios struktūroms, jį gavo ir užsienio reikalų ministras D. Zaunius. Memorandume aptariama Tautininkų sąjungos pozicija visais aktualiais valstybės valdymo klausimais: svarstomas santykių su opozicija ir Katalikų Bažnyčia klausimas, išdėstomas požiūris į fašizmą, kaip valstybės valdymo formą, aptariama, kaip pasirošti panaikinti karo padėtį ir cenzūrą, nagrinėjama užsienio kapitalo, turėjusio užtikrinti greitesnę ekonominę augimą, pritraukimo būtinybė, eksporto rėmimas ir importo normavimas, lėšų Klaipėdos uostui vystyti pritraukimo poreikis, geležinkelių, prioritetas plentų tiesimo ir kiti panašaus pobūdžio klausimai.

Vadovaujančio Prezidento vaidmens valstybėje memorandumas nekvestionavo: „Dabartinėse sąlygose [Prezidentas] ne tik oficialiai atstovauja mūsų valstybę ir aukščiausiąją jos valdžią, bet ir iš esmės yra vyriausias Lietuvos valdovas, kurio visi turi klausyti. Todėl itin svarbu yra, kad pats Respublikos Prezidentas duotų bendrą valdžios liniją ir reikalautų, kad visi valdžios organai ją vykdytų.“ Tačiau, suprantama, Respublikos Prezidentas A. Smetona „dėl savo aukštų pareigų dabar oficialiai negali tautininkais vadovautis“¹²¹. Tautininkų sąjungos ir Vyriausybės santykiai memorandume nusakomi ne taip vienareikšmiai. Paminėjus paramą Vyriausybei, pabrėžiama, kad būtent Tautininkų sąjungos „autoritetu yra pridenigiama bendroji vyriausybės vedama politika“, siūlant nustatyti glaudesnę ryšį tarp sąjungos ir Vyriausybės. „Glaudesnio ryšio“ pageidavimas reiškė ne ką kitą kaip Tautininkų sąjungos pretenziją būti prileistai prie valstybės valdymo. Dar daugiau, memorandumo autoriai pageidavo, kad ir pati Vyriausybė „nebijotų to viešai

mus, J. Lapėnas vėl buvo išteisintas. Šį kartą Apeliacinių rūmų sprendimą patvirtino ir Vyriausiasis Tribunolas. J. Lapėnas mirė 1937 m. taip ir nesulaukęs galutinio savo išteisinimo.

¹²⁰ Plačiau žr. A. Eidintas, *Antanas Smetona ir jo aplinka*, p. 149–159.

¹²¹ Lietuvių tautininkų sąjungos Centro valdybos 1930 m. sausio 23 d. slaptas memorandumas užsienio reikalų ministrui D. Zauniui, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1073, l. 44.

parodyti¹²². „Šiaip ar taip, o visuomenėje vyrauja įsitikinimas, kad dabar, po prof. Voldemaro pasitraukimo, vyriausybės politinės linijos nustatyme dalyvauja Tautininkų Sąjunga, kuri jei ne formaliai, tai bent moraliai yra atsakinga už vyriausybės darbus...“¹²³ Kitaip sakant, J. Lapėnas ir jo vadovaujama sąjunga pretendavo tapti iš dalies Vyriausybės darbą kontroliuojančiu organu. Beje, memorandume vyriausybė visur rašoma iš mažosios raidės, o Tautininkų Sąjunga – abi didžiosios.

Nenagrinėdami viso memorandumo turinio, apsistosime tik ties dalimi, kuri skirta užsienio politikai. Analizuojant užsienio politikos ir apskritai tarptautinių santykių klausimus memorandume siūloma laikytis „aiškumo dėsnio“, apsisprendžiant, kas yra Lietuvos draugai ir priešai. Po šios miglotos ir net banalios frazės memorandume suformuluojama Tautininkų sąjungos pozicija Vilniaus klausimu: „Visai lietuvių tautai (be politinių pažiūrų skirtumo) Vilniaus atvadavimas yra labai rūpimas reikalas. Tautininkai mano, kad kelias į Vilnių, esant dabartinei tarptautinei padėčiai, yra ilgas, ir kad reikia labai daug ruoštis, kad, atėjus valandai, būtume tikrai pajėgūs ne tik Vilnių pasiimti, ne tik jį išlaikyti, bet plataus Vilniaus krašto ir paties miesto simpatijas turėti. Todėl, be politinių ir diplomatinių žygių Vilniui vaduoti, turi būti stiprinama mūsų tautos valstybinė sąmonė, politinis susipratimas, turi būti ugdoma jos dorovė plačiausia šio žodžio prasme.“¹²⁴ Nieko naujo šiuose J. Lapėno suformuluotuose postuluose nebuvo, šios tezės su nedidelėmis variacijomis kaip malda buvo kartojamos kone visų Lietuvos politikų. Apie Klaipeidos problemą memorandume net neužsimenama. Matyt, memorandumo autorių nuomone, arba tokia problema visai neegzistavo, arba ji buvo suvokiama, kaip nekelianti didesnės grėsmės Lietuvos teritoriniam vientisumui ir jos interesams.

Užtat gana išsamiai memorandume aptariamas Tautininkų sąjungos požiūris į atskirų ministerijų darbą. Memorandumo tekste randame keistą užuominą: „Tautininkai pasitiki, kad dabartinė vyriausybė ir užsienio reikalų ministras santykius su kitomis valstybėmis veda tik Lietuvai naudingais keliais; jie mano, kad nei vienas svarbesnis užsienio politikos žingsnis nebus daromas be Prezidento žinios ir pritarimo.“ Kaip suprasti antrąją sakinio dalį? Kaip tam tikrą perspėjimą ar norą susireikšminti? Šiaip ar taip, po tokios užuominos dar pažymėjus, kad tautininkai „konkrečių siūlymų dėl užsienio politikos nemato reikalo daryti“, memorandume kalbama apie labai konkrečius ir žemiškus diplomatinės tarnybos rūpesčius:

¹²² Lietuvių tautininkų sąjungos Centro valdybos 1930 m. sausio 23 d. slaptas memorandumas užsienio reikalų ministrui D. Zauniui, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 1073, l. 42.

¹²³ Ten pat.

¹²⁴ Ten pat, l. 43–44.

priariama „vyriausybės pareikštoms mintims, kad turi būti išplėstas mūsų pasiuntinybių ir konsulatų tinklas ir sustiprintas jų darbas, kad iš to Lietuva turėtų ne tik ekonominės naudos plečiantis užsienio prekybai, linkima atstatyti gerą Lietuvos vardą tuose kraštuose, kuriuose priešų propaganda jį yra suteršusi, siūloma kreipti didesnę dėmesį ir diplomatinės tarnybos kadrus, rūpintis šiai tarnybai tinkamų žmonių „parinkimu bei priauginimu“¹²⁵.

Taigi, kiek tai liečia užsienio politikos sritį, be susirūpinimo, kad „nei vienas svarbesnis užsienio politikos žingsnis nebus daromas be Prezidento žinios ir pritarimo“, jokių naujų minčių ar juo labiau uždavinių diplomatinei tarnybai nebuvo suformuluota. Atrodo, perskaitęs memorandumą užsienio reikalų ministras D. Zaunius galėjo ramiai dėti jį į stalčių. Tačiau netrukus paaiškėjo, kad kai kuriuos iš pirmo žvilgsnio labai bendro pobūdžio memorandumo punktus, pvz., dėl diplomatinės tarnybos sustiprinimo „tinkamais kadrėmis“, J. Lapėnas ėmėsi energingai įgyvendinti, apie savo planus net neinformuodamas užsienio reikalų ministro. 1930 m. sausio pabaigoje D. Zaunių pasiekė žymaus lietuvių keliautojo M. Šalčiaus laiškas, informuojantis, jog jis gavęs J. Lapėno laišką, kuriame teirujamasi, ar jis, Matas Šalčius, nenorėtų užimti konsulo vietos kurioje nors lietuvių emigracijos šalyje, pvz.: Kanadoje, Afrikoje, Argentinoje ar Brazilijoje? M. Šalčius, tuo metu keliaavęs po Egiptą, sakėsi „mielu noru“ sutinkąs. Vietos parinkimą jis maloniai buvo linkęs palikti ... URM kompetencijai, pažymėdamas pasiryžimą paskyrimo vieton „važiuoti tiesiai iš Palestinos“¹²⁶. Galima tik įsivaizduoti D. Zauniaus nustebimą perskaičius šį laišką! J. Lapėno parinktas kandidatas jau ruošėsi vykti paskyrimo vieton, D. Zauniui beliko tik nurodyti, į kurią valstybę jam reikia pirktis bilietą...

J. Lapėnas ne tik ieškojo naujų kadrų diplomatinei tarnybai, bet ir reikalavo atleisti iš jos jam neįtikėjusius diplomatus. 1930 m. lapkričio 21 d. D. Zaunių pasiekė J. Lapėno pasirašytas Lietuvių tautininkų sąjungos Centro valdybos raštas, atkreipiantis ministro dėmesį į Lietuvos pasiuntinio Rygoje Broniaus Dailidės vedamą „savotišką, nuo kunigo Juodvalkio nelaisvą, politiką“. Rašte B. Dailidė kaltinamas neturintis plano, kaip apsaugoti lietuvius Latvijoje nuo nutautėjimo, nepadedantis Prezidento A. Smetonos režimą palaikančiais „Vyties“ draugijai ir vietoje to „aklai“ remiantis krikdemų palaikomą „Šviesos“ draugiją. „Atstovybė neišvystė žymesnės propagandos, kad paralyžuoti plačiai pasklidusių Latvijos lietuvių tarpe gandų, kad tautinė Vyriausybė Lietuvoje gyvenanti paskutines dienas. Iš visko

¹²⁵ Lietuvių tautininkų sąjungos Centro valdybos 1930 m. sausio 23 d. slaptašifinis memorandumas užsienio reikalų ministrui D. Zauniui, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1073, l. 44.

¹²⁶ M. Šalčiaus 1930 m. sausio 31 d. laiškas (adresatas nenurodytas, spėjama, D. Zauniui arba J. Aukštuoliui), LCVA, f. 383, ap. 7, b. 995, l. 58.

matyti, kad ir atstovybė tuo tiki...“ – rašoma minėtame rašte, kaltinant B. Dailidę neloyalumu režimui. Tautininkų sąjungos Centro valdyba prašė D. Zauniaus ištirti rašte išdėstytas pretenzijas pasiuntiniui Rygoje, ir, jei nurodyti faktai pasitvirtintų, ministras turėjo imtis atitinkamų priemonių prasižengusio diplomato atžvilgiu. Vietoje tyrimo ministras D. Zaunius tik uždėjo ant J. Lapėno rašto lakonišką rezoliuciją – „Bylon“¹²⁷.

Nepavykus susidoroti su B. Dailide užsienio reikalų ministro rankomis, jo oponentai nenurimo. 1930 m. gruodžio 12 d. Prezidentas A. Smetona gavo vieno iš Latvijos lietuvių lyderio, Rygos lietuvių gimnazijos direktoriaus kun. Aleksandro Juodvalkio pasirašytą skundą, kuriame kone atvirai krikdemišką liniją propagavęs veikėjas prisiekinėjo esąs lojalus tautininkų Vyriausybei, reikšdamas abejones dėl B. Dailidės politinio patikimumo. A. Smetona šį skundą atmetė¹²⁸. Šių eilučių autorius net neabejoja, kad B. Dailidės karjerą išgelbėjo laiku atlikta užsienio reikalų ministro intervencija, užkirtusi kelią politiniams intrigantams susidoroti su sąžiningai savo pareigas Latvijoje ėjusiu pasiuntiniu.

Abu minėti epizodai liudija, kad J. Lapėnas buvo tapęs rimta problema D. Zauniui. Tiesa, jo padėtį lengvino Prezidento A. Smetonos nepritarimas Tautininkų sąjungos pirmininko J. Lapėno norui paskirti kitą, labiau tautininkams tinkantį, užsienio reikalų ministrą. Tačiau Prezidento parama D. Zauniui negalėjo būti besąlyginė, juo labiau amžina. Po A. Voldemaro pašalinimo likęs vienas valdžios Olimpe A. Smetona vis dėlto privalėjo skaitytis su įtakingų tautininkų nuomone, Prezidentas buvo priverstas manevruoti net ir tais atvejais, kai siūlomi sprendimai prieštaravo jo paties nuomonei. Pasiduoti J. Lapėno (ir kitų įtakingų tautininkų) spaudimui stabdė dar ir tai, kad A. Smetona nebuvo linkęs priimti J. Lapėno pageidaujamų žaidimo taisyklių, nenorėdamas sutikti, kad Tautininkų sąjunga ar jos pirmininkas diktuoūt jam vienus ar kitus sprendimus, kaip valdyti valstybę. Taigi, kova dėl D. Zauniaus išlikimo ministro poste 1930 m. rudenį ir žiemą – vienas iš šios slaptos kovos dėl Tautininkų sąjungos vaidmens valstybės gyvenime epizodų.

¹²⁷ Lietuvių tautininkų sąjungos Centro valdyba. 1930 m. lapkričio 21 d. raštas Nr. 1944 užsienio reikalų ministrui D. Zauniui, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 1073, l. 12.

¹²⁸ Ž. Liuimaitė, *Kontroveršiškas diplomatas, Dienovidis*, 1996 m. birželio 21 d., Nr. 25, p. 7.

* Tautininkų sąjunga rėmė visas A. Smetonos sudaromas tautininkų vyriausybes, tačiau ir po 1929 m. rudens krizės ji netapo valdančiąja partija. Sąjunga turėjo pasitikėti Prezidento autoritetu ir veiksmais. Kitaip sakant, sąjunga, jos pirmininkas galėjo pareikšti pageidavimą, bet negalėjo diktuoti kaip valdančioji partija. J. Lapėno nuomone, Tautininkų sąjunga vis dėlto buvo partija ir kaip tokia turėjo būti valdanti, ne tik „iš šalies stebinti ir Prezidentą remianti partija“. 1930 m. Tautininkų sąjungoje buvo kilęs reikalavimas leisti jai sprendžiamuoju balsu dalyvauti svarstant

Kitaip sakant, siekdamas atstatyti D. Zaunių, J. Lapėnas kartu kovojo ir už didesnę sąjungos įtaką, pergalės atveju tikėdamasis sudaryti precedentą, įtvirtinantį naują situaciją valstybėje. Prezidentas tokias jo intencijas įvertino kaip potencialiai pavojingas ir 1931 m. J. Lapėną Tautininkų sąjungos pirmininko poste pakeitė jam visiškai lojalus J. Tūbelis.

Antra vertus, Prezidentas A. Smetona didelio pasirinkimo, kas galėtų pakeisti užsienio reikalų ministrą, ir neturėjo – žmonių, potencialiai galėjusių pakeisti D. Zaunių, buvo ne tiek ir daug^{*}. Tie, kurie tiko šioms pareigoms, didesnio noro sėsti į ministro kėdę nerodė. Kiti, kurie patys veržėsi į šį postą, dėl įvairių priežasčių netiko pačiam Prezidentui. Tenka pripažinti, A. Smetonai D. Zaunius buvo „patogus ministras“ – ne Tautininkų sąjungos narys, tačiau lojalus ir patikimas. Susidarius ypatingoms aplinkybėms tokį užsienio reikalų ministrą buvo nesunku paaukoti ant vidaus politikos aukuro be didesnių nuostolių valdančiajam režimui.

Be J. Tūbelio, J. Lapėno, būta ir daugiau D. Zauniaus oponentų. „Kaune bebūdamas pasibaisėjau, užtat tokiais galvotrūkčiais sprukau šįkart iš jo. Vienas kito neapkenčia, ryškiausiai man teko susidurti su pavyzdžiu [Dovas] Zaunius – [Mikalojus] Lipčius^{**} ir daug kitų. Jei būtų [jų] valia, tuoj vienas kitą paskandintų (ir skandina)...“ – po apsilankymo laikinojoje sostinėje 1930-ųjų lapkričio mėnesį laiške J. Šauliui savo įspūdžiais dalijosi Jurgis Savickis¹²⁹.

Vis dėlto niekas taip atvirai neignoravo užsienio reikalų ministro kaip įtakingas Tautininkų sąjungos veikėjas ir Klaipėdos krašto gubernatorius A. Merkys. Ypač kad už jo mūru stovėjo J. Tūbelis. Iki 1931 m. priimant sprendimus Klaipėdos reikalais, taip pat ir liečiančiais santykius su Vokietija ar Klaipėdos bylos Tautų Sąjungos Taryboje eigą, J. Tūbelio ir A. Merkio tandemui priklausė lemiamas balsas. Užsienio reikalų ministrui buvo skiriamas tik jų valios vykdytojų vaidmuo. Ambicingasis A. Merkys užsienio reikalų ministro atžvilgiu elgėsi ypač arogantiškai

valstybės reikalus, tačiau A. Smetona nepritarė tam sumanymui. Žr. *Tautinės minties keliu. Lietuvių tautininkijos istoriniai bruožai*, Amerikos lietuvių tautinės sąjungos leidinys, Chicago, Illinois, 1979, p. 132.

* „Smetona laiko Zaunių ne todėl, kad jį randa tinkamu, bet todėl, kad nieko geresnio negali rasti“, – viename savo laiškų teigė A. Voldemaras. Žr. *Pastabos saulėlydžio valandą*, Vilnius: Mintis, 1992, p. 145.

** Mikas (Mikalojus) Lipčius (1894–1942) – Lietuvos kariškis, valstybės veikėjas, 1919 m. Krašto apsaugos ministerijos ypatingų reikalų valdininkas, 1919–1923 m. pirmasis Generalinio štabo Žvalgybos skyriaus viršininkas, 1923–1924 m. vidaus reikalų viceministras, 1927 m. baigė aukštąją Politinių mokslų mokyklą Paryžiuje ir iki 1940 m. dirbo Finansų ministerijos Finansų departamento direktoriumi. Kokia katė perbėgo tarp jo ir D. Zauniaus, neaišku.

¹²⁹ J. Savickio 1930 m. lapkričio 6 d. laiškas iš Stokholmo J. Šauliui, *Metmenys*, 1976, Nr. 31, p. 169–170.

Lietuvai patyrus rimtą pralaimėjimą Ženevoje! Kartu su J. Tūbeliu, remiami J. Lapėno, jie, kiekvienas turėdamas savo tikslų, 1930-ųjų rudenį beveik buvo pasiekę savo tikslą – D. Zaunius jau buvo padėjęs atsistatydinimo pareiškimą ant Prezidento stalo. Tačiau jiems nepavyko iki galo įgyvendinti savo plano, tačiau tai buvo tik laikinas užsienio reikalų ministro oponentų pralaimėjimas. Didžioji kova dar buvo priešakyje.

1.4. Du epizodai iš Lietuvos diplomatinės tarnybos gyvenimo

1.4.1. Kodėl panelė Magdalena Avietėnaitė netapo antrąja Aleksandra Kolontaj (moteris Lietuvos diplomatinėje tarnyboje)

Perpetua Dumšienė viename savo straipsnyje yra pastebėjusi, kad M. Avietėnaitė* yra moteris, verta atskiros knygos¹³⁰. Sunku būtų su tuo nesutikti, kadangi tai būtų knyga apie vienintelę moterį, prieškarį Lietuvoje ėjusią gan aukštas pareigas valstybės tarnyboje, apie pirmą moterį, Lietuvos diplomatę**. M. Avietėnaitės diplomatinė karjera tęsėsi per visą Pirmosios Respublikos laikotarpį: 1920 m. vasarą pradėjusi eiti URM vertėjos pareigas, ji nuosekliai kilo karjeros laiptais, iš vertėjos tapdama šifruotoja, vėliau slaptojo archyvo tvarkytoja ir užsienio reikalų ministro konfidencialiąja sekretore. Nuo 1924-ųjų pradžios M. Avietėnaitės pagrindinis darbas URM buvo susijęs su Elta ir Spaudos biuru***, t. y. su jai puikiai pažįstama sritimi, kurioje ji galėjo būti labiausiai naudinga Tėvynei ir kurioje Lietuvos diplomatinėje tarnyboje vargu ar jai kas galėjo prilygti. Nenuostabu, kad būtent M. Avietėnaitė netrukus ėmė vadovauti visam URM informacijos ir propagandos darbui. Galima teigti, jog šioje srityje ji buvo vienintelė moteris ne tik Lietuvo-

* M. Avietėnaitė (1892–1984 m.) vaikystėje su tėvais emigravo į JAV (1899 m.), 1914 m. Ženevos universitete baigė filologijos studijas, iki atvykimo į Lietuvą 1914–1920 m. redagavo „Amerikos lietuvi“.

¹³⁰ P. Dumšienė, XXVII knygos mėgėjai, *Draugo kultūrinis priedas*, 2009 m. sausio 24 d., p. 6.

** Kol skaitytojai tebelaukia knygos, skirtos M. Avietėnaitei, galima susipažinti su A. Butkuvienės monografija „Garsios Lietuvos moterys. XIV–XX a. pirmoji pusė“ (Baltos lankos, 2007), kurioje jai skirtas skyrelis (Garsinusi Lietuvą, p. 310–318). Beje, pagal moterų tarnautojų skaičių URM nusileido tik Švietimo ministerijai. 1934 m. URM dirbo 50 tarnautojų moterų, t. y. 27, 4 proc. visų ministerijos darbuotojų, tiesa, jos ėjo ne pačias aukščiausias pareigas. Žr. *Tarpukario Lietuva*, Kaunas: Šviesa, 2007, p. 49.

*** 1924–1926 m. M. Avietėnaitė ėjo Eltos direktorės pareigas.

je, bet ir visoje Europoje, užėmusi tokią aukštą poziciją. 1924 m. Berne vykusioje Pirmojoje tarptautinėje Europos telegramų agentūrų konferencijoje iš 33 dalyvių M. Avietėnaitė buvo vienintelė moteris¹³¹.

Sprendžiant iš amžininkų liudijimų ir Anelės Butkuvienės monografijos, M. Avietėnaitės būta išties spalvingos, nepaprastai energingos asmenybės. Apie tokius žmones paprastai sakoma, kad jų pilna visur ir kad be jų dalyvavimo niekas negali būti padaryta. Neatsitiktinai penkiolikos metų veiklos URM proga kolegų kolektyviniame sveikinime M. Avietėnaitei buvo linkima su „ta pačia energija dirbti ir toliau“¹³². Jos ryšiai ir įtaka neapsiribojo vien URM sienomis ir tai, matyt, buvo svarbiausia priežastimi T. H. Prestonui kasmet įtraukti ją į Lietuvos „vadovaujančių asmenų“ sąrašą, į kurį papildavo įtakingiausi asmenys Lietuvoje ir kuriame M. Avietėnaitė ir vėl buvo vienintele moterimi. Nepaisant jos ryšių su krikdemais, tautininkų Vyriausybė M. Avietėnaite visiškai pasitikėjo, dažnai siųsdama ją į užsienį propagandos tikslais¹³³. „Lietuvos Vyriausybė be panelės Avietėnaitės tai lyg vėlyvoji Romanovų monarchija be Virubovos“^{*}, – teigė britų diplomatas, pridurdamas, kad joks to meto Lietuvos „Kas yra kas?“ pobūdžio leidinys negalėjo apsieiti be šios energingos JAV lietuvių paminėjimo. Pasak jo, M. Avietėnaitė buvo gana iškalbinga, mėgstanti pareikšti savo nuomonę visais klausimais („Ji labai greitai užsivesdavo ir tada galėdavo kalbėti bet kokia tema – pradėdant nepakartojamu Lietuvos kurortų grožiu ar nepaprastai sparčia krašto pažanga švietimo srityje, baigiant Tautų Sąjungos Susisiekimo ir tranzito komiteto reikalais ir *last but not least* – baisiais lenkais Vilniuje“). Tiesa, kartais ji piktnaudžiaudavo klausytojų kantrybe („Ji galėdavo šnekėti be perstojo, žodžius lieti kaip iš gausybės rago tol, ko visiškai neišvargins savo klausytojo“)¹³⁴. Puiki charakteristika asmeniui, dirbančiam propagandos srityje! Tiesa, su viena išlyga – pasak T. H. Prestono,

¹³¹ A. Butkuvienė, *Garsios Lietuvos moterys, XIV–XX a. pirmoji pusė*, Vilnius: Baltos lankos, 2007, p. 313.

¹³² Ten pat, p. 314.

¹³³ H. M. Knatchbullo-Hugesseno 1930 m. rugsėjo 2 d. pranešimas A. Hendersonui „Lietuvos vadovaujančių asmenų sąrašas“, *PRO. FO*, 371, 14783, N 6173, 133.

* Ana Vyubova – geriausia Rusijos carienės Aleksandros Fiodorovos draugė ir įtakinga imperatoriaus rūmų freilina, daug metų praleido kartu su imperatoriaus šeima: lydėjo ją įvairiose kelionėse, dalyvavo uždaroje imperatoriaus šeimos šventėse.

¹³⁴ Ten pat.

susijaudinusi ginčo metu, M. Avietėnaitė imdavo nekontroliuoti savęs ir nevalingai galėdavo nutekinti labai svarbios informacijos¹³⁵.

1930-ųjų liepos 26 d. turėjo sueiti 10 metų, kai M. Avietėnaitė pradėjo dirbti URM. Tų metų pradžioje, įvertindamas jos darbą ir neabejodamas, kad ši energinga diplomatė galėtų būti labai naudinga Lietuvai dirbdama pasiuntinybėje užsienyje, ministras D. Zaunius, atsižvelgdamas į ilgus M. Avietėnaitės darbo centre metus ir į jos užimamas aukštas pareigas URM hierarchijoje bei turimą XIV kategoriją*, ryžosi iki tol Lietuvos diplomatinės tarnybos praktikoje precedento neturinčiam žingsniui – perkelti ją dirbti į pasiuntinybę užsienyje ir eiti ne bet kokias, o pasiuntinybės sekretoriaus, pasiuntinio pavaduotojo pareigas. Pati M. Avietėnaitė pageidavo būti paskirta į Lietuvos pasiuntinybę Romoje, Londone arba Vašingtone¹³⁶.

1930 m. vasario mėnesį URM Teisių administracijos departamento direktorius J. Aukštuolis „griežtai konfidencialiu“ tarnybiniu raštu informavo Lietuvos pasiuntinius – Petrą Klimą Paryžiuje, Kazį Bizauską Londone, Vaclovą Sidzikauską Berlyne, B. K. Balutį Vašingtone, V. Čarneckį Romoje ir B. Dailidę Rygoje – apie tokį ministro ketinimą, prašydamas jų pareikšti savo nuomonę šiuo klausimu. Kad pasiuntiniai galėtų objektyviai išsakyti savo nuomonę, minėtame rašte pretendentės pavardė nebuvo minima, tačiau įsakmiai pabrėžiama, jog, „vykstant tolimesniam ministerijos personalo pertvarkymui, planuojama į pasiuntinybę skirti sekretorių <...> moterį“, kuri galėtų pasiuntinį pavaduoti ne tik šiam išvykus, bet ir „šiai jau reikalui atsitikus“¹³⁷.

Netenka abejoti, kad pasiuntiniai nesunkiai susigaudė, apie kokią kandidatūrą kalbama. Sprendžiant iš tolimesnių jų veiksmų, perskaičius iš Kauno atėjusį raštą, pasiuntinius ištiko šokas! Paprastai pasiuntiniai sveikindavo bet kokią URM iniciatyvą, susijusią su personalo pasiuntinybėse stiprinimu. Dėl vieno vienintelio etato jie kaudavosi kaip liūtai, bandydami išplėsti šį grobį savo vadovaujamai

¹³⁵ H. M. Knatchbullo-Hugesseno 1930 m. rugsėjo 2 d. pranešimas A. Hendersonui „Lietuvos vadovaujančių asmenų sąrašas“, PRO. FO, 371, 14783, N 6173, 133.

* Turėdama XIV kategoriją, ji galėjo pretenduoti į pasiuntinybės sekretoriaus (ne sekretorės! – *aut. pastaba*) vietą, o daugelyje pasiuntinybių būtent sekretoriai nesant pasiuntinio atlikdavo *chargé d'affaires* funkcijas. M. Avietėnaitė – kone vienintelė moteris Pirmojoje Respublikoje, turėjusi tokią aukštą kategoriją valstybės tarnyboje.

¹³⁶ J. Aukštuolio 1930 m. balandžio 10 d. konfidencialus tarnybinis pranešimas Lietuvos pasiuntiniui Londone K. Bizauskui, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1003, l. 21.

¹³⁷ J. Aukštuolio 1930 m. vasario 24 d. slapta tarnybinis raštas Nr. 196 pasiuntiniui Prancūzijoje P. Klimui, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1003, l. 6. Analogiški raštai buvo pasiūsti visiems anksčiau išvardytiems adresatams. Ten pat, l. 12, 15, 20, 24, 28.

pasiuntinybei. Šį kartą viskas buvo kitaip. Netrukus į URM ėmė plaukti raštai, turintys vienintelį tikslą – žūtbut išvengti moters, pasiuntinio pavaduotojo.

Pirmieji sureagavo Lietuvos pasiuntiniai Londone ir Rygoje K. Bizauskas ir B. Dailidė. K. Bizauskas savo atsakymą į ministro pasiūlymą pradėjo apžvelgdamas pasaulinę praktiką ir pabrėždamas, kad tuo metu kitų valstybių diplomatinėse tarnybose aukštas pareigas užėmė vos viena moteris – Aleksandra Kollontaj,ėjusi SSRS pasiuntinio (*полпред*^{*}) pareigas Norvegijoje, vėliau Meksikoje, nuo 1930 m. Švedijoje (ji buvo pirmoji pasaulyje moteris, paskirta eiti pasiuntinio pareigas). K. Bizausko žiniomis, Airijos ambasadoje Vašingtone antrosios sekretorės pareigas anksčiau užėmė moteris, tačiau ji niekada nebuvo skiriama *chargé d'affaires*. Dar trys amerikietės ėjo vicekonsulų pareigas Ženevoje, Valparaise (Čilėje) ir Sirijoje¹³⁸.

Apžvelgdamas tuometinę padėtį Didžiosios Britanijos diplomatinėje tarnyboje K. Bizauskas konstatavo, kad britų užsienio tarnyboje, neskaitant techninio personalo, moterų nėra. „Paskyrimas moters pasiuntinybės sekretoriumi mūsų užsienio tarnyboje būtų sensacija, kuri rastų vietos viso pasaulio laikraščiuose“, – teigė K. Bizauskas, abejodamas, ar šį sumanymą įgyvendinti būtų naudinga pačiam paskirtajam asmeniui, kadangi „toks ypatingas išgarsėjimas uždėtų ypatingų reikalavimų, anot posakio „noblesse oblige“^{**}. Toliau K. Bizauskas vardijo sunkumus, su kuriais Londone galėtų susidurti Lietuvos laikinoji reikalų patikėtinė: pagal galiojančias tradicijas į tam tikras iškilmes Didžiojoje Britanijoje kviečiami tik vyrai, kaip tokiu atveju turėtų elgtis britų protokolais, neaišku; kasmet Karaliaus rengiamuose 4–5 *levées*^{***} taip pat dalyvauja vien vyrai¹³⁹. Atseit problemų būtų daugiau nei užtektinai.

Norėdamas užbėgti nesusipratimams už akių, K. Bizauskas pasirinko racionaliausią būdą D. Zauniaus idėjai palaidoti – prieš skiriant į Londoną pasiuntinio pavaduotoją moterį, jis siūlė pazonduoti *Foreign Office* nusistatymą dėl tokio paskyrimo, perspėdamas, kad „anglų vyriausybė gali nepanorėti laužyti tradicijų“. Lyg ir iš anksto nuspėdamas būtent tokią britų reakciją, jis siūlė („jei jau yra toks didelis noras skirti „tą moterį“ į atstovybę užsienyje“) skirti ją į konsulinę tarnybą

* *Полпред* – *полномочный представитель* (diplomatinis rangas, lygus pasiuntiniui, SSRS galiojo iki 1941 m.).

¹³⁸ K. Bizausko 1930 m. kovo 1 d. griežtai konfidencialus tarnybinis pranešimas Nr. 86 J. Aukštuoliui, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1003, l. 16–17.

** *Noblesse oblige* – aukšta kilmė įpareigoja.

*** Priėmimas Karaliaus rūmuose.

¹³⁹ Ten pat.

vicekonsulo pareigoms eiti, kartu pastebėdamas, kad moterį galima skirti tik į atstovybę, kurioje yra daugiau sekretorių, galinčių pavaduoti išvykusįjį pasiuntinį, ir tik ne į monarchines valstybes¹⁴⁰. Kitaip sakant, skirkit kur norit, tik ne į Didžiąją Britaniją!

Pasiuntinio Latvijoje B. Dailidės atsakymas buvo lakoniškas – esą, Rygoje pirmajam pasiuntinybės sekretoriui tenka atlikti daug delikačių misijų, kurias „tik vyrai gali atlikti“¹⁴¹. „Vargu bau, ar Rygoje moteris galėtų būti atstovybės pirmuoju ir vieninteliu sekretoriumi <...>. Nors tai būtų darbščiausia ir taktiščiausia moteris, man atrodo <...> sąlygos Rygoje per sunkios, juolab kad tai pirmas precedentas ir bus sukeltas tam tikras ūpas“, – pranešime į Kauną rašė B. Dailidė¹⁴¹.

Atsakymas, atėjęs iš Berlyno, liudijo V. Sidzikauską buvus įgudusiu užkulisių žaidimų meistru. Tuo metu, kai kiti pasiuntiniai atvirai kratėsi D. Zauniaus pasiūlymo, jis „karštai pritarė ministerijos sumanymui paskirti jo vadovaujamai pasiuntinybei dar vieną sekretorių“, iškart siūlydamas kitą pasiuntinybės personalo reorganizacijos variantą – pasiuntinybės sekretorių Leopoldą Dymšą pakelti į patarėjus, paskirti naują pirmąjį sekretorių ir pan. V. Sidzikausko siūlytoje schemoje vietos moteriai, pasiuntinio pavaduotojai, nebuvo numatyta... Jei vis dėlto į jo pasiūlymus nebūtų atsižvelgta, V. Sidzikauskas patarė Kaunui atsisakyti šio sumanymo, savo poziciją motyvuodamas tuo pačiu svarbiausiu argumentu, kaip ir K. Bizauskas, – „Berlyno diplomatiniam korpuse nėra nei vienos moters, pasiuntinybės sekretoriaus“¹⁴².

Kovo 5 d. URM pasiekė ir skubi telegrama iš pasiuntinio Romoje V. Čarneckio, glaustai informuojanti apie jo nepritarimą D. Zauniaus pasiūlymui, žadant „savo motyvuotą neigiamą nuomonę atsiųsti paštu“¹⁴³. Tenka manyti, kad siųsti skubią telegramą paskatino baimė, kad Kaune šiuo klausimu nebūtų priimtas sprendimas

¹⁴⁰ K. Bizausko 1930 m. kovo 1 d. griežtai konfidencialus tarnybinis pranešimas Nr. 86 J. Aukštuoliui, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1003, l. 16–17.

* Tai užuomina į pirmajam sekretoriui tenkančių žvalgybinių užduočių vykdymą. Tokios užuominos, B. Dailidės nuomone, turėjo pakakti, siekiant atkalbinti valdžią nuo šio sumanymo. Beje, niekam nebuvo paslaptimi, kad tarpukariu Rygoje aktyviai veikė įvairių valstybių žvalgybos.

¹⁴¹ B. Dailidės 1930 m. kovo 1 d. slaptas tarnybinis pranešimas J. Aukštuoliui, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1003, l. 22–23.

¹⁴² V. Sidzikausko 1930 m. kovo 5 d. griežtai konfidencialus tarnybinis raštas Nr. 216 J. Aukštuoliui, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1003, l. 13–14.

¹⁴³ Lietuvos pasiuntinio Italijoje V. Čarneckio 1930 m. kovo 5 d. telegrama Nr. 214, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1003, l. 11.

net nesulaukus jo reakcijos. Praėjus truputį daugiau nei savaitei, URM sulaukė ir platesnių V. Čarnecko paaiškinimų.

Savo turiniu jie buvo panašūs į kitų pasiuntinių atsakymus, nors tenka pripažinti, V. Čarneckis parodė tam tikro išradingumo argumentuodamas savo neigiamą nusistatymą šio sumanymo atžvilgiu. Jo teigimu, moteris Romoje negalėtų pavaduoti pasiuntinio, kadangi jį pavaduojančiam sekretoriui dažnai tenka kreiptis į Italijos valdžios institucijas, tarp jų ir į Karo, Laivyno ar Aviacijos ministerijas, todėl „kai kuriais atvejais sekretorius faktiškai eina ir karo atašė funkcijas, kartais jam tenka pristatinėti ir iš Lietuvos atvykusius karininkus Italijos karo ministerijoje, be to, reikia nusimanyti karo technikoje“ ir pan.¹⁴⁴

Siekdamas sustiprinti savo argumentų įtaigumą, V. Čarneckis kone desperatiškai teiravosi šios idėjos sumanytojų: negi tapusi laikinuoju reikalų patikėtinium moteris eitų į susitikimus su ambasadoriais, ministrais, nekaltant jau apie susitikimą su Benito Mussoliniu, ar pristatinėtų Lietuvos delegacijos narius Karaliaiui?! Tokia mintis jam atrodė neįmanoma. „Moterų diplomatų Romoje nėra ir, kiek žinau, niekuomet nėra buvę <...>“. Italai savo diplomatų tarpe nei centre, nei užsienyje neturi nei vienos moters“, – vis kartojo jis savo „plačiuose paaiškinimuose“, dar pridurdamas, kad „Italijos moterys iki šiol neturi lygių teisių su vyrais, jos neturi rinkimų teisės, nei teoriškai, nei praktiškai jos nėra skiriamos į aukštesnę administracijos postą <...>“*. Savo atsakymą jis baigė perspėjimu: „Toks paskyrimas čia būtų sutiktas su dideliu nusistebejimu <...>. Gautume daugiau nedėkingos reklamos“, ir, esą, jei kas manytų, kad Lietuva galėtų padaryti įspūdį italams („užimponuoti“) savo pažangiomis pažiūromis moterų emancipacijos atžvilgiu, tas labai klystų, kadangi Italija nėra tam tinkama vieta, moterų emancipacijos obalsiai Italijoje nėra madingi¹⁴⁵. Pranešimo pabaigoje V. Čarneckis metė svarbiausią savo kozirį – moters skyrimas pasiuntinio pavaduotoju yra „nesuderinamas ir su fašizmo doktrina, kurioje vyrui tenka kario vaidmuo, moteriai – šeima“, ironiškai pastebėdamas, kad „mūsų garbingų moterų teisių pionierių rolė čionai būtų, geriausiai atveju, vyrų nesuprasta, o moterų neįkainota“¹⁴⁶.

¹⁴⁴ V. Čarnecko 1930 m. kovo 13 d. griežtai konfidencialus tarnybinis raštas J. Aukštuoliui, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1003, l. 7–8.

* Rinkimų teisė moterims Lietuvoje suteikta 1918 m. lapkričio 2 d. Lietuvos valstybės Tarybai priėmus Steigiamojo seimo įstatymą (1919 m. lapkričio 20 d.) moterys Lietuvoje gavo ir visas politines teises.

¹⁴⁵ Ten pat.

¹⁴⁶ Ten pat, l. 9.

Sutrynęs į miltus pačią idėją, laiško J. Aukštuoliui pabaigoje Lietuvos pasiuntinys Romoje lyg niekur nieko pareiškė, esą, jis asmeniškai nėra priešišškai nusiteikęs išplėsti moterų teises, manydamas, kad moterų įtraukimas į diplomatinę tarnybą galėtų duoti nemažai naudos... Jam, esą, nemalonu neigiamai atsakyti URM, „tačiau jei eičiau į kompromisą, pasielgčiau ne taip, kaip reikalauja mano supratimas apie mūsų interesų saugojimą Italijoje <...>. Daugumas tų antifeministinių argumentų atpultų, jei moteris būtų skiriama šalia pirmojo sekretoriaus, pvz., kanceliariniam darbui ir be teisės pavaduoti atstovą“¹⁴⁷.

Pasiuntinys Vašingtone B. K. Balutis net nemėgino slėpti ar kaip nors maskuoti savo nepalankaus nusistatymo dėl ministro sumanymo. „Teoretiniai, žinoma, ką gali pasakyti – ar moterys neturi lygių teisių? Praktišku vienok, aš turiu nemažų abejonių dėl šios inovacijos naudingumo <...>. Kokia geresnė nauda gali būti mūsų užsieninei diplomatinei tarnybai įvedant joms moteris vietoj vyrų? Kvalifikacijas ir prityrimą jos privalo turėti ne mažesnę už vyrus. Tas ima ne vienus metus laiko, bet ir įsigijus jį <...> perspektyvos jos darbui diplomatinėje tarnyboje yra mažesnės, nes daugumoje atsitikimų apribotos laiku ligi ištekėjimo, kuomet daugumoj atsitikimų jos išeis iš tarnybos ir kelių metų treniruotė nueis niekais...“ – rašė jis laiške J. Aukštuoliui. Jo nuomone, moters paskyrimas laikinuoju reikalų patikėtiniu *State Department* gali būti nepriimtinas kaip „neįprastas ir nenormalus dalykas“. Tokiu atveju, esą, tektų peržiūrėti tarptautinį protokolą. „Ar mums, kaip naujai ir mažai valstybei, tinka ir dera sudarinėti tarptautinius precedentes? Diplomatinė tarnyba daugiau negu kas kita yra tradicijų padaras. Jaunai, kaip Lietuva, valstybei laužyti nusistovėjusias tradicijas be aiškiai visiems suprantamų ir pateisinamų priežasčių yra, mano supratimu, geriausiu atveju ne kas kita kaip tuščios pastangos būti „originaliu“ ir kitokiui nei visi kiti, o aršesniame atsitikime – „kiaušinio noras pamokyti vištą <...>, abu dalykai, kurių jaunos valstybės diplomatija privalo vengti. Aš nežinau nei vieno kito tokio precedento, kaip kad dabar mūsų sumanytas, jeigu neskaityti bolševikų labai nenusisėkusio mėginimo su madam Kollontaj...“ – piktinosi B. K. Balutis¹⁴⁸. Skirti moterį ar merginą, jo manymu, buvo galima tik į pasiuntinybes, turinčias pasiuntinį pavaduoti galintį patarėją, ir tik antrojo ar trečiojo sekretoriaus pareigoms, „bet ir tai nelabai pageidautina“.

¹⁴⁷ V. Čarneckio 1930 m. kovo 13 d. griežtai konfidencialus tarnybinis raštas J. Aukštuoliui, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1003, l. 9.

¹⁴⁸ B. K. Balučio 1930 m. vasario 11 d. (klaida, neteisingai nurodyta data, turėtų būti kovo 11 d. – *aut. pastaba*) visai konfidencialus tarnybinis pranešimas J. Aukštuoliui, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1003, l. 25–27.

Reziumuodamas B. K. Balutis sakė nežinąs, kokiais sumetimais kilo šis URM sumanymas, tačiau jis aiškiai „nėra labai laimingas“. „Kiek tas liečia specialią Jūsų propoziciją paskirti pasiuntinybės sekretoriumi Vašingtone moterį, kol aš čia esu pasiuntiniu, tai turiu atvirai pasakyti, kad man tas pasiūlymas, jeigu jis būtų padarytas, [nepriimtinas] dėl šių dviejų svarbiausių priežasčių: primo, aš, kaip Pasiuntinybės šefas, nenorėčiau padaryti mūsų Pasiuntinybės įvairių diplomatinių ir kitokių sensacijų objektu ir nenorėčiau būti tos inovacijos aiškintoju ir gynėju, nes neįžiūriu – bent tuo tarpu – toje inovacijoje jokios naudos valstybės interesams, bet priešingai, numatau įvairių nepageidaujamų tarnybai komplikacijų; secundo, kadangi Washingtono aš tuo tarpu esu vienas, be žmonos, tai man ir asmeniniai neįmanoma pasistatyti save – ir prieš žmoną, ir prieš pašalinius – keistoje ir „delikatnoj“ pozicijoje, turint pasiuntinybės sekretoriumi moterį, ypač kad iki šiol sekretorius gyvena Pasiuntinybėje“, – susierzinimo neslepė B. K. Balutis¹⁴⁹.

Pasiuntinys Prancūzijoje P. Klimas irgi nebuvo linkęs pritarti ministro D. Zaučiaus inovacijoms. „Moteriškė ministerio pavaduotoja, deja, bendruose Paryžiaus diplomatinės tarnybos sąlygose būtų be galo keblioje padėtyje, kuri iššauktų greičiau sensacinių kalbų nei [duotų] realių avantažų. Ypač reprezentacinė darbo dalis galėtų sukelti daug protokolinių painiavų“, – pranešime į URM tvirtino jis. Diplomatinę tarnybą prilyginęs karo tarnybai, P. Klimas sau būdingu stiliumi teigė, kad „moteriškė generolas ar pulkininkas lygiai tuo tarpu nėra įmanoma“¹⁵⁰.

Panašiai kaip ir V. Sidzikauskas, jis siūlė „kompromisą“ – moteriškė sekretorė galėtų eiti antraeiles pareigas, t. y. pareigas, kurios nenumato pasiuntinio pavadvimo funkcijų. Deja, teigė jis, Lietuvos pasiuntinybėje Paryžiuje tokio etato nėra. „Vietoj tų kombinacijų, kurias aš skaitau dar nepraktiškomis“, P. Klimas siūlė URM visai naują idėją („kur moteriškė būtų ne tik vietoje, bet gal net geriau už vyrišką atliktų savo uždavinius“) – prie pasiuntinybės Paryžiuje įsteigti „mažą propagandos centrą visam lotyniškam pasauliui“, kuris galėtų užpildyti visas propagandos darbo spragas ispaniškiems ir portugališkiems kraštams, kurie neturi jokios informacijos apie Lietuvą ir pan.¹⁵¹ Puikus ėjimas, kartu reiškiantis ir tai, kad „moteriškai sekretorei“ nebuvo vietos ir pasiuntinybėje Paryžiuje!

¹⁴⁹ B. K. Balučio 1930 m. vasario 11 d. (klaida, neteisingai nurodyta data, turėtų būti kovo 11 d. – *aut. pastaba*) visai konfidencialus tarnybinis pranešimas J. Aukštuoliui, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1003, l. 25–27.

¹⁵⁰ P. Klimo 1930 m. balandžio 1 d. konfidencialus pranešimas Nr. 1072 J. Aukštuoliui, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1003, l. 2.

¹⁵¹ Ten pat, l. 3.

Tokiu būdu visi šeši pasiuntiniai kategoriškai atsisakė savo pavaduotoju turėti moterį diplomatę. Tiesa, nevysiškai aišku, ar jie nenorėjo, kad tokias aukštas pareigas jų pasiuntinybėje eitų moteris, ar nepageidavo konkrečiai M. Avietėnaitės? Matyt, abu variantai jiems atrodė vienas už kitą blogesni. Šiaip ar taip, tokių nuotaičių URM vadovybė negalėjo nepaisyti. Balandžio mėnesį J. Aukštuolis informavo pasiuntinius, kad atsižvelgiant į jų neigiamą nuomonę moteris sekretorė „nebus pasiūsta ir <...> minėtai panelei prisieis, deja, ir toliau vargti centre...“¹⁵²

Tuometinių Lietuvos vyrų garbę gelbėja nebent tai, kad užsienio reikalų ministras apskritai neuždėjo veto M. Avietėnaitės pageidavimui dar pradinėje šios istorijos stadijoje. Mūsų manymu, nors D. Zauniui ir nepavyko įgyvendinti minėtos inovacijos, šiame mažame epizode jis elgėsi kaip moderniai mąstantis žmogus. Belieka tik apgailestauti, kad jo pozicijos nepalaikė to meto Lietuvos diplomatinės tarnybos elitas, patikimai prisidengęs tuo metu galiojusia tarptautine praktika.

M. Avietėnaitė liko ir toliau dirbti centre, 1938 m. ji buvo paskirta URM Spaudos departamento direktore. Ši nuostabi moteris sėkmingai darbavosi jai pavesuose diplomatijos baruose, pagarsėdama toli už Lietuvos ribų po sėkmingų Lietuvos pristatymų 1937 m. Paryžiaus ir ypač 1939 m. Niujorko pasaulinėse parodose. A. Butkuvienė atkreipė dėmesį į stebėtiną M. Avietėnaitės drąsą 1940 m. birželio dienomis: „Tuo metu, kai dalis valstybės vyrų bejėgiškai susitaikė su tragiška valstybės ir tautos lemtimi, ji darė tai, ką manė esant būtina tokiomis aplinkybėmis. Birželio 17-ąją, kai pradėjo dirbti prosovietinė Justo Paleckio vyriausybė, ji kartu su savo kolege išnešė iš Užsienio reikalų ministerijos slaptas bylas <...>. Parodė ne mažesnę drąsą gelbėdama Lietuvos aukso atsargas užsienyje.“¹⁵³ Štai kokios moters atsisakė Lietuvos pasiuntiniai 1930 m. pavasarį!

1.4.2. Dovas Zaunius: „Skaitau Rabinavičių pirmaeilium darbininku...“

(žydas Henrikas Rabinavičius Lietuvos diplomatinėje tarnyboje)

Praėjus vos kelioms savaitėms po perversmo, Ministras Pirmininkas A. Voldemaras viešai pareiškė, kad Lietuvos generalinis konsulas Niujorke H. Rabinavičius „nebebus generaliniu konsulu, nes žydas...“¹⁵⁴ H. Rabinavičius buvo tik vienas iš tų diplomatų ir konsulų, kuriuos vos tik atėjęs į valdžią A. Voldemaras buvo nusprendęs pakeisti. „Rabinavičiaus atvejis“ būtų niekuo neišsiskyręs iš kitų tokių atvejų

¹⁵² J. Aukštuolio 1930 m. balandžio 10 d. konfidencialus tarnybinis pranešimas K. Bizauskui, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1003, l. 21.

¹⁵³ A. Butkuvienė, *Garsios Lietuvos moterys*, p. 316.

¹⁵⁴ LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1016, l. 26.

(pvz., E. Galvanausko ar J. Gabrio), jei ne Lietuvos generalinio konsulo Niujorke tautybė. Ypač kad ją taip įsakmiai savo pareiškimе pabrėžė pats A. Voldemaras. Ką toks skandalingas pareiškimas turėjo reikšti? Ar tik Ministro Pirmininko asmeninę išpuolį prieš H. Rabinavičių, ar toks pareiškimas signalizavo naują Vyriausybės nuostatą diplomatinės tarnybos tautinės sudėties atžvilgiu?

Atsakymą į šį klausimą randame Lietuvos pasiuntinio JAV B. K. Balučio 1930 m. sausio 24 d. šifruotoje telegramoje užsienio reikalų ministrui D. Zauniui: „Jūsų asmeniniam orientavimuisi pranešu, kad savo laiku ir URM, ir valstybinėse sferose būta labai stiprių tendencijų ateityje diplomatinę tarnybą rezervuoti vien lietuviams.“¹⁵⁵ Taigi, nieko asmeniško. Darydamas šį pareiškimą A. Voldemaras ne tik patvirtino, kad tokios tendencijos egzistuoja, bet ir pradėjo praktiškai įgyvendinti tokias idėjas. Beje, tokių tendencijų tuo metu būta ir kitose valstybėse – Kaune kilus sumanymui skirti H. Rabinavičių Lietuvos pasiuntiniu Estijai, šios valstybės atstovai „draugiškai“ informavo B. K. Balutį, kad „jis, kaip žydas, nebūtų pageidaujamas“¹⁵⁶. Sunku pasakyti, kiek tokioms tendencijoms atsirasti A. Voldemaro aplinkoje turėjo įtakos estų „draugiškas“ atsisakymas suteikti H. Rabinavičiui agremaną, tačiau po šio epizodo URM ėmė stiprėti įtarimas, kad ateityje dėl H. Rabinavičiaus paskyrimo į kai kurias valstybes gali kilti problemų¹⁵⁷.

H. Rabinavičiaus atleidimo istorija papuolė į JAV laikraščius: „Vienintelis žydas Lietuvos diplomatinėje tarnyboje, Lietuvos generalinis konsulas Niujorke Henrikas Rabinavičius, atsistatydino iš savo posto po sausio mėnesio Ministro Pirmininko Voldemaro pareiškimo, kad jis norėtų, kad Lietuvai Niujorke atstovautų lietuvis, o ne žydas.“¹⁵⁸ Toks Lietuvos Ministro Pirmininko ir užsienio reikalų ministro pareiškimas šokiravo JAV žydų bendruomenę. Ir nors jos įtaka Amerikoje XX a. ketvirtojo dešimtmečio pradžioje negali būti prilyginta turimai šiandien, toks pareiškimas galėjo turėti labai nepageidautinų pasekmių Lietuvai. Ir ne tik turint galvoje galimą JAV žydų reakciją. Tenka nepamiršti ir įtakingos žydų bendruomenės Lietuvoje – tokiais pareiškimais buvo galima ilgam susigadinti santykius ir su Lietuvos žydais, o jie atliko toli gražu ne paskutinį vaidmenį Lietuvos ekonominiame gyvenime. Tačiau A. Voldemaro tokia perspektyva, atrodo, visai nebaugino.

Ne mažiau tokiu pareiškimu buvo šokiruotas ir pats Lietuvos generalinis konsulas Niujorke. Vis dėlto pirma jo reakcija į šį akibrokštą buvo santūri ir korektiška.

¹⁵⁵ B. K. Balučio 1930 m. sausio 24 d. šifruota telegrama D. Zauniui, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 1016, l. 7–8.

¹⁵⁶ Ten pat.

¹⁵⁷ Ten pat.

¹⁵⁸ *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 1016, l. 25.

„Šis incidentas negali tapti pretekstu kaltinti Lietuvos žmones ar Lietuvos Vyriausybę dėl sisteminio antisemitizmo“, – teigė H. Rabinavičius, pabrėždamas draugišką lietuvių ir žydų sugyvenimą nuo pat viduramžių, pogromų nebuvimą Lietuvoje carinės Rusijos metu ir žydų paramą atkuriant Nepriklausomą Lietuvą, taip pat ir kovojant su ginklu rankoje prieš bolševikus ir lenkus¹⁵⁹.

Po griežto „naujametinio“ pareiškimo buvo galima laukti skubių ir energingų Ministro Pirmininko veikslių, pakeičiant Lietuvos generalinį konsulą Niujorke. Tačiau laikas bėgo, o jų nebuvo. Praėjus daugiau kaip pusei metų po skandalingojo A. Voldemaro pareiškimo, H. Rabinavičius ir toliau ėjo generalinio konsulo pareigas. Apie priežastis, lėmusias tokią ilgą pauzę tarp žodžių ir veikslių, šiandien belieka tik spėlioti. Gali būti, kad Lietuvoje atsirado įtakingų H. Rabinavičiaus užtarėjų, neatmestina, kad A. Voldemaras paprasčiausiai laukė, stebėdamas reakciją į savo pareiškimą. Kad ir kaip ten būtų, vasaros antroje pusėje kiek prigesęs konfliktas vėl įsiliepsnojo, įžengdamas į antrąją ir paskutinę fazę.

Po užsitęsusių pauzės pirmasis aktyvių veikslių ėmėsi H. Rabinavičius. Įvykiai rutuliojosi nepaprastai sparčiai: 1927 m. rugpjūčio 1 d. H. Rabinavičius pareiškė pasitraukęs iš tarnybos¹⁶⁰, rugpjūčio 3 d. jis pasiuntė į URM protesto telegramą („protestuoju prieš Voldemaro ypatingą su manimi apsiėjimą...“¹⁶¹), rugpjūčio 4 d. išsiuntė į Kauną laišką Ministrui Pirmininkui A. Voldemarui¹⁶², o rugpjūčio 5 d. išplatino dar ir pareiškimą anglų kalba¹⁶³. Mums nežinomos priežastys, paskatinusios H. Rabinavičių pirmam imtis veikslių, galime tik spėti, kad liepos pabaigoje jis iš savo draugų URM ar Vyriausybėje galėjo gauti perspėjimą, jog jo atleidimas iš generalinio konsulo pareigų tėra tik dienų klausimas. Būtent tokia žinia galėjo paskatinti H. Rabinavičių užbėgti A. Voldemarui už akių. Tam tikra prasme jam pavyko pergudrauti Lietuvos Ministrą Pirmininką, kadangi pastarasis ryžtingų veikslių ėmėsi tik praėjus keturioms dienoms po H. Rabinavičiaus pareiškimo apie pasitraukimą, nurodydamas pasiuntinybei Vašingtone sulaikyti H. Rabinavičiaus

¹⁵⁹ LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1016, l. 25.

¹⁶⁰ Lietuvos pasiuntinybės Vašingtone sekretoriaus (laikinojo reikalų patikėtinio) M. Bagdono 1927 m. rugpjūčio 8 d. šifruota telegrama į URM, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1016, l. 19.

¹⁶¹ H. Rabinavičiaus 1927 m. rugpjūčio 3 d. telegrama į URM, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1016, l. 27.

¹⁶² LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1016, l. 21–24.

¹⁶³ Ten pat, l. 26.

algą, neišduoti paso ilgiau nei dviem savaitėms. Kartu H. Rabinavičiui turėjo būti perduotas ir Ministro Pirmininko įsakymas grįžti į Kauną¹⁶⁴.

Visi šie nurodymai buvo nedelsiant įvykdyti, tačiau pasitraukęs iš tarnybos H. Rabinavičius nesiruošė vykdyti A. Voldemaro įsakymų. Jis paprašė Lietuvos laikinojo reikalų patikėtinio JAV Miko Bagdono pranešti Ministrui Pirmininkui A. Voldemarui, kad iki išeinant iš tarnybos jis buvo visuomet pasirengęs pildyti ir visuomet pildė ministerijos įsakymus, tačiau „dabar aš esu privatus pilietis ir su visa mano pagarba Voldemarui, kaip Ministrui Pirmininkui, aš visgi manyčiau, kad jei Voldemaras nori matyti mane Kaune, jis turėtų man apie tai pranešti ne įsakymo keliu, ir todėl aš labai gailiuosi, kad į Voldemaro telegramą iš esmės atsakymo dabar nerandu galimybės duoti...“¹⁶⁵

Nepaisant kilusio konflikto, tada H. Rabinavičius liko lojalus Lietuvos valstybei^{*}. Net ir pasitraukęs iš tarnybos, B. K. Balučio prašomas, jis neatsisakė pakonsultuoti jo pasiuntinybės pastato Vašingtone pirkimo klausimu (vėliau H. Rabinavičiaus patarimai labai pravertė pasiuntinybės atstovams teisme ginant pasiuntinybės interesus). Svariai savo Tėvynei jis pasitarnavo ir „žydiškuose reikaluose bei sluoksniuose“ – besikuriančiai Lietuvos žydų federacijai Amerikoje ėmus rengti rezoliuciją, kurioje buvo smarkiai puolama Lietuvos Vyriausybė už „žydų skriaudimą“ ir „diktatūrą“ apskritai, H. Rabinavičiui, Lietuvos Vyriausybės nuskriaustam žydui, pasisėkė ne tik tą rezoliuciją palaidoti, bet ir apginti Lietuvos Vyriausybę nuo jai daromų priekaištų. „Man teko patirti, kad H. Rabinavičius visuomet lojalus, objektyvus ir palankiai gynė Lietuvos interesus“, – pranešime Ministrui Pirmininkui signalizavo B. K. Balutis¹⁶⁶.

Lietuvos pasiuntinys Vašingtone B. K. Balutis, beje, buvo vienas iš nedaugelio Lietuvos diplomatinėje tarnyboje nebijojęs pareikšti Ministrui Pirmininkui savo nuomonės net ir tais atvejais, kai ji nesutapdavo su A. Voldemaro nuomone. Išlaukęs beveik metus po H. Rabinavičiaus pasitraukimo, B. K. Balutis, pabrėždamas korektišką H. Rabinavičiaus elgesį ir ragindamas labiau atsižvelgti į plačius jo ryšius su Amerikos žydais, laiške A. Voldemarui rašė: „Mums ne tik kad nevertėtų antoganizuoti H. Rabinavičiaus, bet gal vertėtų palaikyti tampsresnius ryšius su

¹⁶⁴ URM generalinio sekretoriaus D. Zaunias 1929 m. rugpjūčio 5 d. šifruota telegrama pasiuntinybei Vašingtone, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1016, l. 20.

¹⁶⁵ M. Bagdono 1927 m. rugpjūčio 11 d. tarnybinis pranešimas Nr. 943 Ministrui Pirmininkui A. Voldemarui, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1016, l. 18.

* Deja, to negalima pasakyti apie H. Rabinavičiaus laikyseną sovietams okupavus Lietuvą.

¹⁶⁶ B. K. Balučio 1929 m. birželio 17 d. laiškas A. Voldemarui, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1016, l. 15–17.

juo.¹⁶⁷ Pasitaręs su naujuoju Lietuvos konsulu Niujorke Povilu Žadeikiu, pasiuntinys siūlė paskirti H. Rabinavičių garbės komerciniu atašė ar patarėju prie generalinio konsulato Niujorke. „Daugeliu atžvilgiu tai būtų mums naudinga <...>, jis nertųsi iš kailio, kad savo tokią poziciją pateisinti...“ – minėtame laiške rašė B. K. Balutis¹⁶⁸. Tačiau A. Voldemaras į Lietuvos pasiuntinio Vašingtone argumentus nebuvo linkęs atsižvelgti. Liepos 4 d. B. K. Balutį pasiekė URM generalinio sekretoriaus D. Zauniaus pasirašyta lakoniška telegrama: „Nesutinkama.“¹⁶⁹

1929 m. rugsėjo mėnesį paaiškėjo, kad tarnybos neteko ne tik H. Rabinavičius, bet ir pats A. Voldemaras. Pasikeitus Vyriausybės vadovui Lietuvoje, susidarė prielaidos vėl grįžti prie šio subtilaus klausimo. Inicijatyva šį kartą priklausė pačiam H. Rabinavičiui. 1930-ųjų pradžioje jis pasiuntė laišką užsienio reikalų ministrui D. Zauniui, kuriame teigė iš tarnybos atsistatydinęs^{*} tikrai todėl, kad buvo viešai užgautas spaudoje tiesioginio savo šefo A. Voldemaro, tačiau, kaip tvirtino buvęs Lietuvos generalinis konsulas Niujorke, jis visuomet buvo įsitikinęs, kad tai buvo ne Vyriausybės, o asmeninis A. Voldemaro išpuolis prieš jį¹⁷⁰. „Beveik 9 metus nuo pradžios mūsų Nepriklausomybės mano darbas valstybei paliko manyje prisirišimą ir didelį pašaukimą prie mūsų valstybės darbo“, – rašė H. Rabinavičius, pažymėdamas, kad jei URM norėtų pasinaudoti jo patirtimi ir noru dirbti, „aš būčiau pasiruošęs išvažiuoti iš šio krašto ir su visa savo energija atsiduoti Tėvynės darbui“. Kad neliktų jokių abejonių dėl jo patriotizmo, pabaigoje H. Rabinavičius pabrėžė, jog laišką rašęs „ne tam, kad vietos prašyčiau“¹⁷¹.

Kai tik šis laiškas pasiekė laikinąją sostinę, 1930 m. sausio 23 d. D. Zaunius jau siuntė H. Rabinavičiui atsakomąjį laišką, dėkodamas už pasiryžimą grįžti į Lietuvą tarnybon, informuodamas, kad URM svarstoma, kokią poziciją jam pasiūlyti¹⁷². Tokių pasiūlymų būta net keletas. Lietuvos pasiuntinys Didžiojoje Britanijoje K. Bižauskas manė, kad H. Rabinavičiui būtų tikslinga pasiūlyti generalinio konsulo

¹⁶⁷ B. K. Balučio 1929 m. birželio 17 d. laiškas A. Voldemarui, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 1016, l. 15–17.

¹⁶⁸ Ten pat.

¹⁶⁹ D. Zauniaus 1929 m. liepos 4 d. telegrama B. K. Balučiu, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 1016, l. 14.

* Būtent taip – kaip atsistatydinimą, bet ne atleidimą – H. Rabinavičius traktavo savo pasitraukimą.

¹⁷⁰ H. Rabinavičiaus 1930 m. sausio 9 d. laiškas D. Zauniui, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 1016, l. 12–12v.

¹⁷¹ Ten pat.

¹⁷² D. Zauniaus 1930 m. sausio 23 d. laiškas H. Rabinavičiui, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 1016, l. 11.

Londonė postą („geresnį kandidatą sunku būtų rasti“)¹⁷³. B. K. Balutis buvo įsitikinęs, kad jis labai tiktų Maskvoje, nors prieš skiriant H. Rabinavičių į Maskvą, siūlė išsiaiškinti, ar jis „sutiktų“, t. y. ar sugyventų su J. Baltrušaičiu? Priminęs ministerijai epizodą dėl H. Rabinavičiaus skyrimo į Estiją, patyręs B. K. Balutis siūlė iš anksto nusistatyti, kokią ateitį jis galėtų turėti Lietuvos diplomatinėje tarnyboje¹⁷⁴.

Pagalvojęs dvi dienas, pasikonsultavęs su J. Baltrušaičiu, D. Zaunius nusprendė H. Rabinavičių skirti į Maskvą. „Skaitau Rabinavičių pirmaeilium darbininku“, – rašoma užsienio reikalų ministro pasiuntinybei Maskvoje pasiųstoje telegramoje¹⁷⁵. Dar po kelių dienų, sausio 28 d., ministras pasiuntė telegramą ir į Niujorką, informuodamas H. Rabinavičių, kad nuo 1930 m. kovo 1 d. jis yra skiriamas pasiuntinybės patarėju Maskvoje, nurodant jam skubiai grįžti į Kauną¹⁷⁶. Nuo to momento, kai Kaune buvo gautas H. Rabinavičiaus laiškas, kuriame jis pareiškė apie savo norą ir toliau dirbti Tėvynės labui, buvo praėjusios vos 7 dienos... Stebėtinas D. Zauniaus operatyvumas sprendžiant ne pačius paprasčiausius klausimus!

Taigi, jei kokių diskriminacinių tendencijų iškart po perversmo Lietuvoje ir būtų, po A. Voldemaro pašalinimo jų atsisakyta, apie ką ir liudija H. Rabinavičiaus grąžinimas į diplomatinę tarnybą. Beje, tokių A. Voldemaro ketinimų nepalaikė ir negalėjo palaikyti „visų žydų Prezidentas“ A. Smetona, Ministras Pirmininkas J. Tūbelis, polinkio Lietuvos diplomatinę tarnybą rezervuoti tik lietuviams niekada nerodė ne tik D. Zaunius, bet ir jį užsienio reikalų ministro poste pakeitęs S. Lozoraitis, o ši – J. Urbšys.

¹⁷³ K. Bizausko 1930 m. sausio 8 d. konfidencialus tarnybinis pranešimas Nr. 67 D. Zauniui, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 1016, l. 13.

¹⁷⁴ B. K. Balučio 1930 m. sausio 24 d. šifruota telegrama D. Zauniui, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 1016, l. 7–8.

¹⁷⁵ D. Zauniaus 1930 m. sausio 25 d. telegrama J. Baltrušaičiui, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 1016, l. 6.

¹⁷⁶ D. Zauniaus 1930 m. sausio 28 d. telegrama į Niujorką H. Rabinavičiui, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 1016, l. 1.

1.5. Pirmasis modernios Lietuvos diplomatas „Grafas de Garliava“ (*Garlawa*)

1.5.1. Pastabos biografijos paraštėje

Juozas Paršaitis, arba Juozas Gabrys-Paršaitis^{*}, šia abiejų tėvų pavarde iš pradžių dažniausiai jis ir pasirašinėdavo, yra neabejotinai viena ryškiausių ir spalvingiausių XX a. Lietuvos istorijoje asmenybių. Vėliau, matyt, nusprendęs, kad pirmoji pavardės dalis netinka į politines aukštumas nusitaikiusiai asmenybei, liko tik J. Gabriu. Užsienyje pagal gimimo vietą J. Gabrys neretai pasivadindavo ir respektabiliai skambančiu „grafu de Garliava“ arba „J. Gabriu de Garliava“, tuo pat metu naudodamasis daugybe slapyvardžių, kuriuos šiandien vargu ar visus žinome^{**}. J. Gabrį dėl jo veiklos dar iki Nepriklausomybės atkūrimo pobūdžio būtų galima vadinti pirmuoju moderniosios Lietuvos diplomatu, žmogumi, ypač nusipelnusiu propaguojant Lietuvos vardą ir jos valstybines, tautines aspiracijas Europoje Pirmojo pasaulinio karo išvakarėse ir jo metu. Kaip teigė prof. Alfredas Erichas Sennas, J. Gabrys „neabejotinai žinomiausia lietuvių figūra Europos scenoje iki 1916 m.“¹⁷⁷ Jis pirmasis lietuvis, plačiai žinomas Europoje kaip vienas iš lietuvių tautinio judėjimo lyderių¹⁷⁸. Linas Saldukas jį vadina „Europos lietuviu, pralenkusiu savo epochą giliu mąstymu, nebijojusiu svarstyti įvairiausias Lietuvos valstybingumo formas“¹⁷⁹.

Sunku būtų paneigti J. Gabrio nuopelnus lietuvių tautai, garsinant jos vardą Europoje tuo metu, kai ne kiekvienas mokslininkas lingvistas žinojo apie tokios tautos egzistavimą. Antra vertus, kai kurie jo politinės veiklos aspektai Nepriklausomybės atkūrimo išvakarėse bei jos pradžioje yra nepaprastai prieštaringi: 1917–1919 m. dėl vadovavimo atsikuriančiai Lietuvos valstybei J. Gabrys bandė konkuruoti su Vilniuje veikusia Lietuvos Taryba. Nenorėdamas pripažinti Tarybos viršenybės 1918 m. rugsėjo mėnesį Loanos konferencijoje jis suėjo į ypač aštrų

* J. Paršaitis g. 1880 m. vasario 22 d. Garliavoje, mirė 1951 m. liepos 26 d. Šveicarijoje.

** Prieš Vokietiją nukreiptą propagandą jis varė pasirašinėdamas slapyvardžiu „Marie Camille Rivas“; tuo pat metu dirbdamas su *Auswärtiges Amt* naudojo pseudonimą „Garlawa“ (žr. A. E. Senn, *The Great Powers. Lithuania and the Vilna Question 1920–1928*, Leiden E. J. Brill, 1966, p. 8); Vokietijos pasiuntinio Šveicarijos pranešimuose į Berlyną J. Gabrys vadintas „Käufor“ pseudonimu (LCVA, f. 383, ap. 3, b. 175, l. 35–40).

¹⁷⁷ A. E. Senn, *The Activity of Juozas Gabrys for Lithuania's Independence, 1914–1920*, *Lituanus*, 1977, vol. 23, no 1, p. 16.

¹⁷⁸ J. T. McHugh, J. S. Pacy, *Diplomats Without a Country*, p. 51.

¹⁷⁹ J. Gabrys, *Tautos sargyba*, L. Saldukas, Įvadas, Vilnius: Versus Aureus, 2006, p. 8.

konfliktą su A. Smetona ir A. Voldemaru. Nepavykus susitarti J. Gabrys pradėjo Tarybos diskreditavimo Vakarų akyse kampaniją¹⁸⁰. Gerai su jo veikla susipažinusių autorių nuomone, J. Gabrys neabejotinai palaikė slaptą ryšį su Vokietijos ir kai kurių Santarvės valstybių (Prancūzijos, JAV) slaptosiomis tarnybomis¹⁸¹, tuo pat metu neužmiršdamas ieškoti kontaktų ir su bolševikų lyderiais. 1919 m. pradžioje, Lietuvoje sužinojus apie J. Gabrio laišką Vincui Mickevičiui-Kapsukui (kviečiantį bolševikus eiti į Lietuvą ir nuversti jos Vyriausybę), tuometinis teisingumo ministras M. Sleževičiaus Vyriausybėje Liudas Noreika buvo įsakęs J. Gabrį suimti, tačiau tam pavyko pasprukti iš šalies¹⁸². Atsidūręs Vokietijoje J. Gabrys skleidė įvairias paskalas apie tuometinę Vyriausybę, tuo pat metu tvirtindamas, kad jis tapsiąs Lietuvos pasiuntiniu Vokietijoje. Kaunas nebuvo pasiruošęs toleruoti tokios veiklos, informuodamas *Auswärtiges Amt*, kad pabėgęs iš Lietuvos J. Gabrys yra persekiojamas Lietuvos valdžios¹⁸³.

Vėliau, pasinaudodamas savo ryšiais Prancūzijoje, J. Gabrys bandė sutrukdyti Lietuvos delegacijai atvykti į Paryžiaus taikos konferenciją, siūlydamas jos nariams neišduoti vizų. Kai tas nepavyko, bandė konkuruoti su į Paryžių iš Lietuvos atvykusiais atstovais dėl teisės atstovauti atsikūrusiai valstybei. Nenumaldomas valdžios troškimas, beribės asmeninės ambicijos ir tiesiog liguistas poreikis dalyvauti politiniuose žaidimuose, įvairiose intrigose bei machinacijose vėl ir vėl įveldavo J. Gabrį į pavojingas kombinacijas. Knygą apie J. Gabrį parašęs istorikas ir diplomatas Alfonsas Eidintas teigė, kad 1919 m. pabaigoje J. Gabrys planavo ... nuversti Lietuvos Vyriausybę ir sudaryti jo paties vadovaujamą Kabinatą jau su bermontininkų ir barono Fridricho von Roppo pagalba¹⁸⁴. Juozas Purickis pranešimuose iš Šveicarijos rašė apie J. Gabrio, barono F. von Roppo intrigas su kolčiakininkais, kaltindamas juos prieš Lietuvą nukreipta ardomąja veikla¹⁸⁵.

¹⁸⁰ A. E. Senn, *Lietuvos valstybės atkūrimas 1918–1920 m.*, p. 47.

¹⁸¹ A. E. Senn, Garlawa: A Study in Emigry Intriguo, 1915–1917, *Slavonic and East European Review*, 1967, Nr. 45; to paties, *The Russian Revolution in Switzerland, 1914–1917*, Madison, 1971; to paties, *The Great Powers. Lithuania and the Vilna Question 1920–1928*, p. 8. Dėl J. Gabrio bendradarbiavimo su Vokietijos žvalgyba neabejoja ir kiti autoriai. Kita vertus, valstybės atkūrimo išvakarėse retas Lietuvos politikas sugebėjo išvengti įvairaus pobūdžio ir lygio kontaktų su vokiečiais.

¹⁸² A. Eidintas, *Slaptasis lietuvių diplomatas*, Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 1992, p. 184–185.

¹⁸³ J. Šaulio 1919 m. balandžio 12 d. telegrama J. Purickiui, *LCVA*, f. 923, ap. 1, b. 40, l. 135.

¹⁸⁴ A. Eidintas, *Slaptasis lietuvių diplomatas*, p. 185.

¹⁸⁵ J. Purickio 1919 m. rugsėjo 28 d. pranešimas Ministrui Pirmininkui M. Sleževičiui, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 19, l. 64–65, 66–67.

Dar prisiminus laišką V. Mickevičiui-Kapsukui norom nenorom imi galvoti, ar ne per daug veiklos vienam asmeniui? Kitaip sakant, atsiranda noras išsiaiškinti, kiek šiuose kaltinimuose tiesos ir kiek noro diskredituoti šį politiką, ir kiek paties J. Gabrio pastangų mistifikuoti savo veiklą ir asmenį? Dar prof. A. E. Senno iškeltos abejonės¹⁸⁶ neleidžia atmesti galimybės, kad J. Gabrių siekta sąmoningai sukompromituoti (pvz., kaltinant jį kartu su F. von Roppu rengus sąmokslą), neabejotina ir tai, jog tuometinėje Lietuvos valdžioje būta labai įtakingų asmenų, galėjusių norėti tokio pobūdžio kaltinimais paprasčiausiai susidoroti su pavojingu konkurentu. Antra vertus, platūs J. Gabrio ryšiai Vokietijoje ir kitose užsienio valstybėse, jo veiklos metodai, polinkis į konspiraciją ir įtartini ryšiai sudarė palankią dirvą plisti įvairiems gandams. Istorikams dar teks gerokai padirbėti Vokietijos ir kitų valstybių archyvuose siekiant išsiaiškinti, kurie iš šių J. Gabriui mestų kaltinimų buvo pagrįsti, o kuriais tik siekta jį sukompromituoti.

Trumpam laikui pradingęs iš Lietuvos politinio horizonto, į aktyvios politikos vandenį ši nenustygstanti asmenybė vėl išnėrė 1923 m. pradžioje, Klaipėdos įvykių metu (vėliau J. Gabrys labai didžiavosi savo vaidmeniu „atvaduojant“ Lietuvai Klaipėdą). Ministras Pirmininkas E. Galvanauskas su specialia misija 1923 m. sausio 11 d. net buvo pasiuntęs jį į Paryžių, tikėdamasis pasinaudoti J. Gabrio ryšiais *Quai d'Orsay* prancūzams nuraminti. Kiek jam pavyko paveikti prancūzų nuotakas, tikrų žinių neturime, tačiau neatrodo, kad E. Galvanauskas būtų didžiai vertinęs šios misijos rezultatus, kadangi ypatinguoju Vyriausybės įgaliotiniu Klaipėdoje netrukus buvo paskirtas A. Smetona. Kita vertus, apie J. Gabrio asmenį ir jo veiklą šiuo laikotarpiu (1923 m. pradžioje) archyvuose yra išlikę dokumentų, kurie verčia suabejoti jo ypatingais nuopelnais prijungiant Klaipėdos kraštą prie Lietuvos. Pvz., 1923 m. vasario 20 d. V. Sidzikauskas pranešime iš Berlyno prašė Ministrą Pirmininką E. Galvanauską „atkreipti dėmesį“ į pavojingą J. Gabrio veiklą¹⁸⁷. Iškalbinga buvo ir Mažosios Lietuvos vyriausiojo gelbėjimo komiteto pozicija jo atžvilgiu – J. Gabriui pabandžius tapti tarpininku sprendžiant Klaipėdos reikalus ką tik prie Lietuvos prijungto krašto lietuviai griežtai užprotestavo prieš bet kokių įgaliojimų jam suteikimą, „kuriais remdamasis jis galėtų atstovauti Klaipėdos krašto lietuviams“. Vienas iš tuometinių klaipėdiškių lietuvių lyderių Martynas Jankus laiške P. Klimui primygtinai teigė, kad su J. Gabriu jie „jokių ryšių neturi“¹⁸⁸.

¹⁸⁶ A. E. Senn, *Lietuvos valstybės atkūrimas*, p. 120.

¹⁸⁷ LCVA, f. 383, ap. 7, b. 421, l. 159–160.

¹⁸⁸ M. Jankaus 1923 m. gruodžio 13 d. telegrama P. Klimui, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 378, l. 84.

Nerasdamas sau vietos Lietuvos politikoje (žinoma, tik jos Olimpe), J. Gabrys pyko ant viso pasaulio. 1925 m. vasarą jis padavė į teismą A. Voldemarą, kuris viename savo straipsnių buvo pavadinęs jį „šnipo“¹⁸⁹. Teismas lyg ir išteisino J. Gabrių, o A. Voldemaras buvo nubaustas dviem savaitėmis kalėjimo. Tačiau pats bylos svarstymas, ypač A. Smetonos, M. Sleževičiaus ir kai kurių kitų procesų dalyvių liudijimai, sudavė skaudų smūgį J. Gabrio reputacijai. Sprendžiant iš šių liudijimų, svarbiausias „slaptajam diplomatai“ mestas kaltinimas nebuvo paneigtas. Išsisukti nuo kitokio nuosprendžio J. Gabriui padėjo tik krikdemų parama.

Praėjus dviem dienom po nuosprendžio paskelbimo jis ir vėl atsідūrė dėmesio centre – birželio 27 d. J. Gabrys parodoje lazda ėmė talžyti pirmojo Lietuvos Prezidento A. Smetonos biustą, savo veiksmus palydėdamas atitinkamais jo veiklos ir asmenybės įvertinimais¹⁸⁹. Kitam toks „pasilinksminimas“ nebūtų praėjęs be rimtų padarinių, o J. Gabrys ir vėl liko nenubaustas. Dar daugiau – nauja krikdemų Vyriausybė, vadovaujama Leono Bistro, nusprendė įgyvendinti seną J. Gabrio svajonę ir priimti jį URM tarnybon. 1926 m. vasario 24 d. užsienio reikalų ministro Mečislovo Reinio įsakymu Nr. 32 jis buvo paskirtas Lietuvos konsulu Karaliaučiuje. Tai buvo vienas pačių netikėčiausių ir keisčiausių paskyrimų Lietuvos diplomatinėje tarnyboje per visą tarpukario laikotarpį! Konsulu į Karaliaučių buvo skiriamas ne šiaip sau skandalingu elgesiu pasižymėjęs asmuo (išsišokimas parodoje ilgam liko visuomenės atmintyje), o žmogus, teisme nelabai įtikinamai išsigynęs „šnipo“ etiketės. Dar keisčiau šis paskyrimas turėjo atrodyti prisimenant tą aplinkybę, kad J. Gabrys buvo skiriamas į šalį, kurios naudai jis buvo įtariamasis slapta dirbęs!

Kokiais motyvais vadovavosi krikdemai siųsdami konsulu į Karaliaučių jau tuo metu gana susikompromitavusį asmenį? Noru jį laikyti toliau nuo Lietuvos? Gal jo priėmimas į tarnybą URM buvo krikdemų kerštas A. Smetonai ir A. Voldemarui? O gal netolimoje ateityje planuojant Lietuvos konsulato Karaliaučiuje pavertimą generaliniu konsulatu ir norint sustiprinti jo veiklą tikėtasi pasinaudoti nuo seno plačiais J. Gabrio ryšiais Vokietijoje? Deja, atsakymų į šiuos klausimus neturime. Tačiau bet tokiu atveju krikdemams neturėjo būti jokia paslaptimi, kad platūs J. Gabrio ryšiai galėjo būti pavojingi Lietuvai ir jos interesams, ypač tokioje neramioje ir daugeliu atžvilgiu svarbioje vietoje kaip Rytų Prūsijoje esantis Karaliaučius.

* A. Voldemaras teigė, jog jau 1918 m. iš skirtingų šaltinių žinojęs, kad J. Gabrys buvo „vokiečių šnipas“, o minėtą straipsnį jį paskatino parašyti prasidėję svarstymai dėl galimo J. Gabrio įtraukimo į Vyriausybės sudėtį. Žr. A. Voldemaras, *Pastabos saulėlydžio valandą*, p. 58–60.

¹⁸⁹ A. Eidintas, *Slaptasis lietuvių diplomatas*, p. 208–209.

Galimybė pasitarnauti Lietuvos valstybei užėmus atsakingą postą J. Gabrys nepasinaudojo, jokių didesnių darbų Karaliaučiuje nenuveikė. Gal tiesiog ir nespėjo nuveikti? – pasitikslintų reiklesnis skaitytojas. Vargu, atsakytume jam. Atsižvelgiant į J. Gabrio ambicijas (nenumaldomą norą vadovauti Vyriausybei pirmaisiais jos veiklos metais, būti joje užsienio reikalų ministru ar bent jau pasiuntiniu Vokietijoje) tenka manyti, kad šį paskyrimą J. Gabrys galėjo vertinti tik kaip laikiną stotelę savo diplomatinės karjeros URM pradžioje, tikėdamasis joje netrukus sulaukti ir rimtesnio pasiūlymo.

Jei tokių planų ir būta, jiems nebuvo lemta išsipildyti. Praėjus beveik 10 mėnesių po paskyrimo į Karaliaučių gruodžio 17 d. Kaune buvo įvykdytas valstybės perversmas. Galima tik įsivaizduoti J. Gabrio savijautą, kuomet jį pasiekė žinia apie Prezidento rinkimų rezultatus ir asmens pavardę, kuriam buvo pavesta sudaryti Vyriausybę! Naujieji Lietuvos lyderiai, pirmiausia A. Voldemaras, J. Gabrio „nuopelnų“ nebuvo linkę pamiršti. Nepaisant, kad pirmomis dienomis po perversmo Ministras Pirmininkas ir užsienio reikalų ministras turėjo daug rūpesčių ir be J. Gabrio, A. Voldemaras jau gruodžio 20 d. įsakymu Nr. 245 paskelbė atleidžiąs J. Gabrį iš konsulo Karaliaučiuje pareigų ir apskritai iš tarnybos URM „nuo gruodžio 16 d.“ Sprendžiant iš datų, kurios yra nurodytos šiame įsakyme, J. Gabrys buvo pašalintas atbuline data. Dar daugiau – atrodo, tai buvo pirmas A. Voldemaro įsakymas, liečiantis personalo klausimus URM. Skuba, kuria buvo paskelbta apie jo atleidimą, iškalbingai liudija A. Voldemaro požiūrį į J. Gabrio asmenį. 1927 m. sausio mėnesį J. Gabrys iš Karaliaučiaus išvyko į Šveicariją – Lietuvoje jam daugiau nebebuvo ką veikti.

1.5.2. Juozas Gabrys-Paršaitis: „Su tokiu užsienio reikalų ministru mes neatvaduosim Vilniaus, nesurinksime Lietuvos žemių, bet greičiausiai prarasime Klaipėdą ir gal patį Kauną, ir visą Lietuvą!“

Neprietelių D. Zaunius turėjo ne tik Tautininkų sąjungos vadovybėje, ypač priešiška jo atžvilgiu buvo nusistatęs J. Gabrys-Paršaitis. Lietuvos centriniame valstybės archyve yra išlikę nemažai jo laiškų, rašytų Prezidentui A. Smetonai ir kitiems aukščiausias pareigas valstybėje ėjusiems asmenims, kuriuose J. Gabrys negailestingai kritikavo D. Zaunių (ir daugelį kitų to meto Lietuvos diplomatų) už tariamas ar tikras klaidas, įvairius nusižengimus, nesugebėjimą eiti ministro pareigas ir pan. Jo labai intensyvų priešišumą D. Zauniui lėmė daugelis aplinkybių. Viena iš jų – D. Zauniaus lojalumas A. Voldemarui. Puldamas D. Zaunių, J. Gabrys puolė ir patį A. Voldemarą, kritikuodamas jo vedamos užsienio politikos kursą. Tačiau tai nebuvo vienintele J. Gabrio motyvacijos priežastimi,

kadangi ir pašalinus A. Voldemarą jo užsipuolimų įkarštis prieš D. Zaunių nė kiek nesumažėjo.

Vanodamas savo politinius oponentus J. Gabrys buvo pavydėtinai kibus ir „kūrybingas“. 1928 m. rugsėjo 14 d. laiške Prezidentui A. Smetonai jis stipriai užsipuolė V. Sidzikauską ir D. Zaunių už jų „nerūpestingumą“ prieš kelias dienas (rugsėjo 12 d.) Ženevoje vykusio Tautų Sąjungos Tarybos posėdžio, kuriame svarstyta pranešėjo lietuvių–lenkų byloje skyrimas, metu. „Pašaukus Lietuvos delegacijos pirmininką (t. y. V. Sidzikauską, kuris pavadavo jau iš Ženevos išvykusį A. Voldemarą, – *aut. pastaba*), jo salėje nebuvo. Tarybos pirmininkas pasiuntė sekretoriato valdininką į komisijas paieškoti Sidzikausko, tačiau tas nerado nei Sidzikausko, nei Zauniaus. Rado tik Sakalauską, tačiau tas nebūdamas delegacijos nariu negalėjo eiti prie Tarybos stalo (neturėjo tam įgaliojimų – *aut. pastaba*)“, – rašė jis laiške Prezidentui. Pasak J. Gabrio, salėje, kurioje tuo metu buvo susirinkusi rinktinė publika ir keli šimtai žurnalistų, atstovaujančių visai pasaulio spaudai, nuvilnijo šurmulyš...¹⁹⁰

Sprendžiant iš šio laiško, abu neleistiniai pasielgę Lietuvos diplomatai buvo verti ne tik pasmerkimo, bet ir griežtos nuobaudos. Tačiau J. Gabrio laiške, skirtame Prezidentui, V. Sidzikauskui ir D. Zauniui mesti kaltinimai netrukus sprogo kaip muilo burbulas. Rugsėjo 16 d. Tautų Sąjungos oficialus organas *Le Journal* oficialiai paaiškino, jog Lietuvos delegacija nebuvo kviesta dalyvauti tos dienos posėdyje, kadangi „toks pakvietimas būtų prieštaravęs procedūrai“. Tautų Sąjungos generalinis sekretorius viešai apgailestavo, kad šis nesusipratimas sukėlė įvairių komentarų spaudoje¹⁹¹.

Rodės, viskas – incidentas išsėmtas. Tik ne J. Gabriui. Jis ir toliau atkakliai laikėsi savo, teigdamas, esą, Tautų Sąjungos generalinio sekretoriaus pareiškimas buvo išgautas tik dėl V. Sidzikausko tarpininkavimo¹⁹². Gal tą kartą J. Gabrys ir būtų nusiraminęs, jei rugsėjo 18 d. jį nebūtų pasiekusi pritenkianti naujiena – grįžęs į Kauną D. Zaunius bus paskirtas URM generaliniu sekretoriumi! Ši žinia tiesiog pribloškė J. Gabrių. Rugsėjo 20 d. jis vėl rašė laišką Prezidentui. Nuo šiol visas J. Gabrio dėmesys sukoncentruojamas tik į vieno „kaltininko“ – D. Zauniaus – asmenį, bandant atkalbėti A. Smetoną nuo tokio paskyrimo. „Pabėgimas iš mūsų lauko!“ – vėl grįždamas prie rugsėjo 12 d. posėdžio neatlyžo jis, ignoruodamas Tautų Sąjungos generalinio sekretoriaus pareiškimą ir toliau reikalaudamas

¹⁹⁰ J. Gabrio 1928 m. rugsėjo 14 d. laiškas A. Smetonai, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 855, l. 215–219.

¹⁹¹ J. Gabrio 1928 m. rugsėjo 20 d. laiškas A. Smetonai, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 855, l. 210–211.

¹⁹² Ten pat.

griežtai nubausti kaltininką¹⁹³. „Nejaugi, pone Respublikos Prezidente, tas netikęs valdininkas užuot būtų nubaustas bus paaukštintas“, – piktinosi J. Gabrys. Norėdamas sustabdyti D. Zaunius paaukštinimą, jis griebėsi paskutinio argumento, perspėdamas A. Smetoną, kad skubus šio diplomato paskyrimas į naujas pareigas Tautų Sąjungoje sukėlė „įvairių kalbų“ („Čia tas p. Zaunius paskyrimas iššauktų didelio pasipiktinimo, nes tas „diplomatas“ (kabutės J. Gabrio – *aut. pastaba*) geros markės neturi. Visi mato ir žino ne tik dabartinį jo apsileidimą, bet atsimena jo darbus iš tų laikų, kuomet jis čia buvo mūsų nuolatinio delegatu“¹⁹⁴). Laiško Prezidentui dublikatai buvo pasiūsti Prezidento kanceliarijos viršininkui Pijui Bielskiui ir Ministro Pirmininko pavaduotojui J. Tūbeliui, kad šie „galėtų geriau orientuotis šioj byloj“¹⁹⁵. J. Gabrio pastangos nuėjo perniek. Nepaisant jo insinuacijų 1928 m. spalio 1 d. D. Zaunius tapo URM generaliniu sekretoriumi.

Nėra jokių abejonių, kad J. Gabrio „susirūpinimo“ valstybės reikalais varomąja jėga buvo toli siekiančios asmeninės ambicijos. Pašalinus A. Voldemarą jis vylėsi užimti prideramą vietą Lietuvoje. Vėl primindamas apie save, 1929 m. rugsėjo 25 d. jis nusiuntė sveikinimo telegramą Prezidentui A. Smetonai¹⁹⁶. Tačiau, pašalinus taip J. Gabrio nekenčiamą Ministrą Pirmininką, dar liko D. Zaunius, kurio jis neužmiršo ir toliau. Neapsiribodamas laiškais Prezidentui, J. Gabrys pylė pamazgas ant D. Zaunius galvos ir jo paties Ženevoje leidžiamo *Tautos sargo*, ambicingai pretendavusio būti „gynėju Lietuvos laisvės ir gyvųjų jos reikalų nuo svetimųjų ir savųjų“, puslapiuose. Kaip narsiai J. Gabrys gynė Lietuvą nuo „savųjų“ ir kokiais metodais, galima spręsti iš tose publikacijose vartoto žodyno*. Beje, laiškų rašymas Prezidentui, primygtinas raginimas atkreipti į jį dėmesį, visiškai nemaišė J. Gabriui *Tautos sarge* aršiai užsipulti ir patį A. Smetonos režimą. Prašydamas finansinės paramos savo veiklai (neretai ją gaudavo net ir iš A. Voldemaro!), kartu jis nevengė šantažuoti aukščiausius Lietuvos pareigūnus, prisidėjusius prie gruodžio 17 d. perversmo, perspėdamas, kad jiems yra dėl ko „susirūpinti“¹⁹⁷.

¹⁹³ J. Gabrio 1928 m. rugsėjo 20 d. laiškas A. Smetonai, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 855, l. 210–211.

¹⁹⁴ A. Eidintas, *Slaptasis lietuvių diplomatas*, p. 226.

¹⁹⁵ J. Gabrio 1928 m. rugsėjo 20 d. laiškas A. Smetonai, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 855, l. 210–211.

¹⁹⁶ J. Gabrio 1929 m. rugsėjo 25 d. laiškas A. Smetonai, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 855, l. 146–147.

* „D. Zaunius tinka į diplomatus kaip jautis į karietą, tą visi gerai žino“, esą, Ženevoje „dėl savo storžieviškumo <...> ir arogantiškumo jis yra pramintas feltfebeliu...“ – rašė *Tautos sargas* 1929 m. (balandis, Nr. 2).

¹⁹⁷ A. Eidintas, *Slaptasis lietuvių diplomatas*, p. 230.

Vis dėlto svarbūs ne tik moraliniai J. Gabrio veiklos aspektai, ne mažiau įdomi yra ir finansinė šio asmens veiklos pusė. Palikęs konsulo postą Karaliaučiuje, netekęs uždarbio šaltinio, J. Gabrys, atrodo, neturėjo jokių finansinių problemų ir net išgalėjo savo lėšomis leisti laikraštį! Toks finansinis pajėgumas kelia daugybę klausimų, tačiau neturėdami į juos atsakymo nevarginsime skaitytojo bendro pobūdžio samprotavimais. Tačiau turime pagrindo manyti, kad dalį iš Kauno gautų lėšų J. Gabrys panaudojo laikraščiui, nukreiptam prieš Lietuvos Vyriausybę, leisti! Nėra abejonių, praskleidus paslapties šydą, gaubiantį J. Gabrio finansinius šaltinius, būtų galima rasti atsakymą į daugelį klausimų, susijusių su jo veiklos užkulisine puse. Neabejotina, jog raktas į šias paslaptis yra užsienio valstybių (pirmiausia, Vokietijos ir Prancūzijos) archyvuose.

Nesugebėjęs užkirsti kelio D. Zauniui ir į užsienio reikalų ministro postą, J. Gabrys bandė atsirevanšuoti, pasiekdamas jo atstatydinimo. 1930 m. rudenį aplinkybės tam buvo nepaprastai palankios. D. Zauniaus nuolaidos Vokietijos užsienio reikalų ministrui Juliui Curtiui^{*} Klaipėdos byloje leido J. Gabriui nesunkiai numatyti, kaip Kaune bus pasitikta iš Ženevos grįžtanti Lietuvos delegacija ir jos vadovas. Spalio 2 d. jis vėl ėmėsi plunksnos, vėl rašė laišką A. Smetonai. Neįtikėtina, bet naują puolimą prieš taip nekenčiamą D. Zaunių jis ir vėl pradėjo nuo 1928 m. rugsėjo 12 d. epizodo! Dvejiems metams praėjus, jis vis dar kaltino Lietuvos delegatą dėl „neatsakingo elgesio“. Atrodytų, kuo čia dėtas D. Zaunius, juk delegacijos vadovu tada buvo V. Sidzikauskas? To ankstesniuose laiškuose neneigė ir pats J. Gabrys. Tačiau tokios smulkmenos mažai rūpi įgudusiam intrigų meistriui. Pagal naują jo sukurptą versiją Lietuvos delegatas tuo metu buvo „išvažiuavęs į kalnus su savo žmona angle ilsėtis, palikęs Lietuvos reikalus Dievo apvaizdai...“¹⁹⁸ Kadangi „žmoną anglę“ turėjo ne V. Sidzikauskas, o D. Zaunius, savaime aišku, ką jis laikė esant kaltu dėl tariamo nedovanotino aplaidumo.

Vien senų ir pramanytų kaltinimų pakartojimu J. Gabrys šį kartą nebuvo linkęs apsiriboti. Jis buvo įsitikinęs, kad Lietuvos delegacijos 1930 m. Tautų Sąjungos rudens sesijoje patirta nesėkmė sudarė unikalų galimybę kirsti mirtiną smūgį D. Zauniui. Ir jis kirtė! „Su tokiu užsienio reikalų ministru mes neatvaduosim Vilniaus, nesurinksime Lietuvos žemių, bet greičiausiai prarasime Klaipėdą ir gal patį Kauną, ir visą Lietuvą! <...> Ne Zauniui ir jam panašioms „diplomatams“ (kabutės J. Gabrio – *aut. pastaba*), karjeristams, kuriems visų pirma rūpi šiltos vietos,

* J. Curtius – Vokietijos užsienio reikalų ministras nuo 1929 m. spalio iki 1931 m. spalio (jam pasitraukus jo pareigas toliau ėjo H. Brüningas).

¹⁹⁸ J. Gabrio 1930 m. spalio 2 d. laiškas A. Smetonai, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 855, l. 132.

dienpinigiai ir kelionpinigiai, atitaisyti Voldemaro padarytas klaidas, nes jis kaip buvęs artimas jo bendradarbis darė jas su juo drauge ir už jas yra atsakingas. Jei Voldemaras nepadoriu ir neišmintingu elgesiu pastatė Lietuvą greta Albanijos, tai Zaunius nustūmė ją dar žemiau – gretinant su Liberija <...>. Jei mes taip būtume dirbę prieš karą, tai Nepriklausoma Lietuva nebūtų buvusi sukurta“, – iš anksto D. Zaunių laidojo J. Gabrys¹⁹⁹. Manydamas, kad kitos tokios progos daugiau gali ir nepasitaikyti, jis negailestingai „plakė“ visus Lietuvos delegacijos Ženevoje narius dėl „apsileidimo ir nedarbingumo“. Esą, nei vienas iš delegacijos narių „neatitinka reikalavimų“ (nepamiršdamas pažymėti, kad iš jų tik vienas D. Zaunius buvo įgijęs universitetinį išsilavinimą), jų vaidmuo „lygus nuliui, jie teesą tik statistai“, vadinamas juos „delegatais tranais“²⁰⁰.

Tačiau J. Gabrys ir vėl apsiskaičiavo. Pradėdamas naują intrigą ir informuodamas Prezidentą apie „pražūtingą“ Lietuvai užsienio reikalų ministro ir jo vadovaujamos delegacijos poziciją, jis nežinojo, kaip 1930 m. rudenį Kaune buvo priimamas sprendimas dėl nuolaidų Vokietijai ir kad sprendimas dėl susitarimo su Vokietija buvo priimtas su A. Smetonos bei J. Tūbelio žinia ir palaiminimu! Nežinojo J. Gabrys ir apie D. Zauniaus pasiūlymus Kaunui, todėl jo pastangos pasiekti, kad užsienio reikalų ministras būtų atstatydingas, ir tą kartą buvo nesėkmingos.

Skaitant J. Gabrio laiškus, rašytus A. Smetonai iš Ženevos 1928–1931 m. laikotarpiu, akivaizdu, kad jis ne tiek gynė Lietuvą nuo svetimųjų užmačių ir „nepatyrusių“ Lietuvos diplomatų klaidų, kiek reikalavo dėmesio savo personai. Suteikęs pats sau Lietuvos diplomatų prievaizdo vaidmenį Ženevoje, vis primindamas apie savo tikrus ar tariamus nuopelnus valstybei, J. Gabrys tikėjosi sulaukti jei ne pasiūlymo užimti užsienio reikalų ministro postą, tai bent tapti Lietuvos atstovu prie Tautų Sąjungos. Norėdamas grįžti į aktyvią politiką jis buvo pasiryžęs suregzti bet kokią intrigą, apkaltinti bet ką ir bet kuo, kad tik pasiektų geidžiamą tikslą. Nenuostabu, kad ministras D. Zaunius buvo vienu svarbiausių jo taikinių. Tačiau visos jo pastangos nuėjo perniek. Jam nepavyko nuversti užsienio reikalų ministro, nepavyko ir atkreipti į save dėmesio tiek, kad šis dėmesys būtų išreikštas kokiu tai konkrečiu jam pasiūlymu.

Taigi, vadovaudamas Užsienio reikalų ministerijai D. Zaunius kariavo daug ir įvairių „karų“, ir ne tik su svetimaisiais, bet ir savaisiais. Gindamas savo poziciją užsienio politikos ar kitais diplomatinei tarnybai svarbiais (pvz., URM reformos, personalo politikos ir kitais) klausimais jis buvo priverstas laviruoti, ir laisvas jis

¹⁹⁹ J. Gabrio 1930 m. spalio 2 d. laiškas A. Smetonai, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 855, l. 132.

²⁰⁰ Ten pat.

tebuvo tiek, kiek galėjo būti laisvas ministras „diktatūros be diktatoriaus“ sąlygomis. Vis dėlto D. Zauniui nelimpa ne tik S. Smetonienės, bet ir tautininkų mario-netės etiketė. Juo labiau jam netinka tik vokiečių klijuotas neiniciatyvaus svetim-os valios vykdytojo ar nereikšmingo smagračio Lietuvos užsienio politikoje vaidmuo. Greičiau jis buvo sunkios ir nepavydėtinos savo situacijos įkaitu, užsienio reikalų ministru, toli gražu ne visų suprastu ir tinkamai įvertintu to meto Lietuvoje.

1.6. Bičiulystės su Vaclovu Sidzikausku ir konflikto su Jurgiu Šauliu kaina

Vienintelis Vyriausybės narys ne katalikas, evangelikas ir dar nepartinis, įtakin-gų užtarėjų neturintis užsienio reikalų ministras privalėjo turėti kažkokią atramą diplomatinėje tarnyboje. Tokia jo atrama ir sąjungininku, bent jau taip manė pats D. Zaunius, buvo V. Sidzikauskas, Lietuvos nepaprastasis pasiuntinys ir įgaliotasis ministras Vokietijoje, vėliau Didžiojoje Britanijoje. V. Sidzikauskas – neabejotinai tuo metu viena ryškiausiai Lietuvos diplomatinėje tarnyboje švietusių žvaigždžių. Tai buvo įtakingas asmuo, ir ne tik užsienio politikoje. Kelis kartus V. Sidzikauskas realiai pretendavo į užsienio reikalų ministro postą ir tik nepalankiai susiklosčiu-sius aplinkybėms jis negalėjo įgyvendinti šio seniai siekto tikslo. Jo nuomonės san-tykių su Vokietija, Klaipėdos bylos klausimais paisė ne tik užsienio reikalų minis-tras, bet ir Prezidentas bei Ministras Pirmininkas.

D. Zaunių ir V. Sidzikauską siejo ne tik bendras darbas, bet ir asmeninė drau-gystė*. D. Zaunius patikėdavo savo bičiuliui pačias subtiliausias misijas, taip pat ir gana privataus pobūdžio. Būtent V. Sidzikauską jis siuntė į Vatikaną spręsti keblaus jo vedybų su antrąja žmona angle Dorote Rosalynn Law nutraukimo reikalo. Gerus ryšius Berlyne turintis V. Sidzikauskas buvo ir jo svarbiausias patarėjas santykių su Vokietija ir Klaipėdos klausimais. Kadangi tie santykiai be paliovos komplikavosi, V. Sidzikausko žinios, patirtis ir ryšiai buvo labai reikalingi ministrui D. Zauniui.

Taigi, V. Sidzikauskas buvo svarbus sąjungininkas, tačiau bėda buvo ta, kad ilgus metus dirbdamas užsienyje jis ne ką galėjo padėti savo bičiuliui laikinojo-je sostinėje vykusiose užkulisinėse kovose, kuriose D. Zauniaus nugaros nebuvo kam pridengti. Kitas klausimas: ar V. Sidzikauskas buvo patikimas ramstis? Ar

* A. Zauniūtė-Šaulys apie D. Zauniaus ir V. Sidzikausko santykius: „Tėvelis daug draugų neturėjo, artimiausias draugas – Vaclovas Sidzikauskas, biški sukčius, bet geras tėvelio draugas.“

jis vertino šią draugystę ir atsakydavo D. Zauniui tuo pačiu? Į tai dabar jau sunku atsakyti, tačiau, kaip teks įsitikinti skaitytojui, jie keliami ne be pagrindo, kadangi kartais Lietuvos pasiuntinys Berlyne leisdavo sau elgtis nelojaliai užsienio reikalų ministro atžvilgiu.

Neaišku, kaip ateityje būtų susiklosčiusi V. Sidzikausko karjera ir jo santykiai su D. Zauniumi, tačiau 1932 m. jam buvo pateikti rimti kaltinimai dėl valdiškų pinigų pasisavinimo ir kitų rimtų nusižengimų. Šie kaltinimai buvo ne tik sunkūs, bet ir sunkiai atremiami. Bent jau V. Sidzikauskui akivaizdžiai nesisėkė įtikinti kitų savo nekaltumu ir jam metamų kaltinimų nepagrįstumu. D. Zaunius šioje istorijoje vienareikšmiai stoji į savo bičiulio pusę, faktiškai tapdamas vienintele jo atrama ir viltimi^{*}. Tačiau net ir užsienio reikalų ministro parama negalėjo išgelbėti V. Sidzikausko. 1934 m. jis buvo nuteistas ir pašalintas iš Lietuvos diplomatinės tarnybos^{**}.

Palikus nuošalėje „Sidzikausko bylos“ teisinę pusę, galima teigti, kad šioje byloje kovodamos dėl įtakos susidūrė dvi tuo metu įtakingiausios grupuotės Lietuvos diplomatinėje tarnyboje: D. Zauniaus–V. Sidzikausko ir J. Šaulio. Abi grupuotės turėjo savo sąjungininkų ir rėmėjų. J. Šaulio stovyklai neabejotinai priskirtini S. Lozoraitis ir J. Savickis. Pirmajam, S. Lozoraičiui, pasiuntinybė Vatikane, tuomet vadovaujama J. Šaulio, tapo tramplinu į diplomatinės tarnybos Olimpą. Tiesa, iki 1932 m. rudens jaunasis S. Lozoraitis didesnės įtakos neturėjo, nors niekam nebuvo paslaptimi, kad už jo nugaros stovėjo ir jį rėmė įtakingi asmenys Kaune. Kur kas už S. Lozoraitį vyresnis J. Savickis, senas J. Šaulio bičiulis, diplomatinėje tarnyboje dirbęs kone nuo jos įsteigimo, didesnės įtakos taip pat neturėjo, tačiau jis aktyviai palaikė J. Šaulio pusę. Šią grupuotę neabejotinai rėmė K. Bizauskas ir Eltos direktorius Edvardas Turauskas, tačiau dėl suprantamų priežasčių abu krikdemai nebuvo linkę veltis į atvirą kovą.

Taigi, neskaitant įtakingo ir plačius ryšius laikinojoje sostinėje turėjusio J. Šaulio, jo šalininkai, rodės, negalėjo kelti didesnės grėsmės tokiems seniems bei įgudusiems diplomatijos ir politikos vilkams, kokiais buvo D. Zaunius ir V. Sidzikauskas. Ypač kad pirmasis buvo įsitaisęs užsienio reikalų ministro kėdėje, tiesa, niekas negalėjo duoti garantijų, kaip ilgai jis vadovaus diplomatinei tarnybai. Padėtis ėmė sparčiai keistis, kai 1932 m. rugsėjo 1 d. S. Lozoraitis buvo paskirtas URM

* A. Zauniūtė-Šaulys apie D. Zauniaus paramą V. Sidzikauskui: „Vaclovas Sidzikauskas buvo suktaš, tėvelis tą žinojo ir sakė, kad jis suktaš, bet jie vis tiek buvo draugai. Ir rėmė Vaclovą todėl, kad jis buvo jo draugas. Manau, kad tėvelis žinojo, kad kaltinimai Sidzikauskui buvo teisingi, visi žinojo <...>, gal negerai, kad tėvelis į tą bylą įsivėlė. Teisme jis bandė jį ginti, bet nepateisinti.“

** Išsamiau apie „Vaclovo Sidzikausko bylą“ žr. trečiojoje šio tomo dalyje.

Politikos departamento direktoriumi. Jis buvo paskirtas neatsiklausus ministro nuomonės. Taip sparčiai kopti karjeros laiptais buvo galima tik turint pirmųjų Lietuvos asmenų paramą. Nenuostabu, kad užsienio reikalų ministro ir Politikos departamento direktoriaus santykiai nesuklostė nuo pat pradžių. Tai patvirtina ir A. Zauniūtės-Šaulio prisiminimai[†]. S. Lozoraičiui užėmus antrąją pagal svarbą poziciją URM, abiejų grupuočių įtaka beveik susilygino. O po to, kai 1933 m. rugsėjo mėnesį jaunasis S. Lozoraitis, nepaisydamas subordinacijos, t. y. ignoruodamas gerai jam žinomą ministro (tuo metu išvykusio iš Lietuvos) nusistatymą dėl J. Šaulio, kreipėsi į Prezidentą A. Smetoną ir Ministrą Pirmininką J. Tūbelį ir pasiekė, kad būtų peržiūrėtas D. Zauniaus sprendimas dėl jo buvusio šefo pašalinimo iš diplomatinės tarnybos, iniciatyva galutinai perėjo į J. Šaulio vadovaujamos grupuotės rankas^{**}.

Dviejų anksčiau minėtų grupuočių egzistavimas diplomatinėje tarnyboje iki 1934 m. vasaros bent jau mums abejonių nekelia. Jų kova dėl įtakos – akivaizdi: J. Šaulys labai tiksliai siekė, kad V. Sidzikauskas būtų patrauktas baudžiamojon atsakomybėn, ne mažiau kryptingai siekdamas pašalinti ir D. Zaunių iš ministro posto; savo ruožtu, D. Zauniaus ir V. Sidzikausko tandemas ne mažiau energingai siekė pašalinti J. Šaulį iš diplomatinės tarnybos. Dviejų grupuočių susidūrimas neliko nepastebėtas. Apie šią kovą savo pranešimuose į Varšuvą rašė tuo metu Kaune legaliai dirbęs lenkų žurnalistas Tadeuzas Katelbachas, pažymėdamas, kad skandindamas D. Zaunių J. Šaulys kartu „veikia ir prieš Vokietijos šalininkus Vyriausybėje“^{201***}. Toks vertinimas, žinoma, neturėjo nieko bendro su tikrove, tačiau jis liudijo lenkų žurnalistą (apskritai Lenkiją) buvus labai suinteresuotą šios dvikovos baigtimi. Todėl nenuostabu, kad jis matė tai, ką ir norėjo matyti. Šiuo atveju ne tiek svarbu, jog siųsdamas tokius pranešimus į Varšuvą T. Katelbachas paprasčiausiai

* „Tėvelis su juo bendravo tik kai reikėjo, atrodo, kad nebuvo draugai, jie buvo konkurentai, vėliau jis (S. Lozoraitis – *aut. pastaba*) užėmė tėvelio vietą ir iškrapštė tėvelį iš užsienio politikos.“

** Pasitraukus D. Zauniui iš ministro posto ir jo vietą užėmus S. Lozoraičiui, šios dvi tarpusavyje kovojusios grupuotės nustojo egzistuoti. Jaunasis S. Lozoraitis labai sparčiai stiprino savo, kaip ministro, pozicijas, ir tomis aplinkybėmis J. Šaulio parama jam nebebuvo gyvybiškai reikalinga (ko negalima pasakyti apie J. Šaulį).

²⁰¹ T. Katelbacho 1933 m. gruodžio 1 d. pranešimas Lenkijos užsienio reikalų ministerijai; T. Katelbacho 1931 m. sausio 1 d. pranešimas Lenkijos užsienio reikalų ministerijai, *MZS*, f. 6078, l. 10–11 (išrašai gauti iš dr. Reginos Žepkaitės).

*** J. Šaulys buvo vienas iš nedaugelio Lietuvos diplomatų, turėjęs savo, skirtingą nuo vyravusio, požiūrį į Lietuvos santykius su Lenkija. Varšuvai šios J. Šaulio pažiūros nebuvo paslaptimi ir tai kėlė simpatijas jo atžvilgiu Lenkijoje. Apie J. Šaulio poziciją santykių su Lenkija atžvilgiu išsamiau bus rašoma Lietuvos diplomatinės istorijos trečiajame tome.

klaidino Lenkijos MSZ (*Ministerstwo Spraw Zagranicznych*), blogiau tai, kad, kaip jau buvo rašyta, ir Lietuvoje būta asmenų, kurie tikėjo ar apsimetė tikį tokiais paisalais. Nesantaika tarp D. Zauniaus ir J. Šaulio prasidėjo pastarajam esant Lietuvos pasiuntiniu prie Vatikano, kuomet ministras atvirai apkaltino pasiuntinį neatsakingai elgiantis ir nevykdant centro instrukcijų. Ir nors šie kaltinimai buvo visiškai pagrįsti, J. Šaulys liko įsitikinęs, kad tada D. Zaunius (kurį jis laikė savo mokiniu!) jo atžvilgiu pasielgė nepagarbiai¹. Tai buvo pirmasis iš keturių D. Zauniaus ir J. Šaulio konflikto raundų. Antrasis jų susidūrimas, savotiškas pirmojo raundo tęsinys, įvyko netrukus – šį kartą D. Zaunius, gavęs netikslią informaciją iš vidaus reikalų ministro S. Rusteikos, liečiančią Lietuvos santykius su Šventuoju Sostu, suklaidino J. Šaulį, pastatydamas jį į keblią padėtį Vatikane. Supratęs savo klaidą, užsienio reikalų ministras nedelsdamas įteikė Prezidentui A. Smetonai atsisattydinimo pareiškimą². Respublikos Prezidentui paprašius D. Zaunių ir toliau eiti ministro pareigas, futbolo terminais kalbant, po pirmųjų dviejų kovos Zaunius–Šaulys kėlinių rezultatas buvo lygus 1:1.

Toks ministro poelgis daro jam garbę, gaila tik, kad taip principingai jis nesielgė V. Sidzikausko atžvilgiu, kai į dienos šviesą ėmė kilti jo darbeliai Vokietijoje. J. Šauliui, pakeitusiam V. Sidzikauską pasiuntinio Vokietijoje poste, pateikus kaltinimus savo pirmtakui dėl šturkščių nusizengimų, prasidėjo trečiasis dviejų grupuočių raundas. Kaltindamas V. Sidzikauską, J. Šaulys tuo pačiu metu kaltino užsienio reikalų ministrą dangstant rimtai nusikaltusį pareigūną, bandant sabotuoti bylą. Bekompromisę savo poziciją J. Šaulys aiškino valstybės interesais, jos prestižo sumetimais. „Aš nerandu jokių pateisinamų argumentų dengti nusikaltimą ir nepateisinamą darbą. Jei p. Z. tai daro, tai gal turi tam svarbių sau motyvų (kitaip aš to nesuprasčiau), bet tai nėra dar motyvai visai vyriausybei prisiimti dėmę ir visą atsakomybę sau už darbus, kurie gali tik apteršti ilgam Lietuvos garbę ir pastatyti pavojun visą net mūsų nepriklausomybę: jei mes savo garbės nemokame apsaugoti, tai kas ja bepasirūpins?!“²⁰² Ką į šiuos kaltinimus galėjo atsakyti užsienio reikalų ministras? Nieko, bent jau nieko rimto. Tenka pripažinti, kad V. Sidzikausko gynimas tikrai kompromitavo ministrą D. Zaunių.

Visus savo skundus dėl V. Sidzikausko, apeidamas URM vadovybę, J. Šaulys adresavo tiesiai Prezidentui, tuo dar labiau siutindamas užsienio reikalų ministrą, kuris tokį pasiuntinio elgesį traktavo kaip subordinacijos pažeidimą. Tačiau

* V. Žalys, *Lietuvos diplomatijos istorija*, t. I, p. 560–576.

** Ten pat, p. 569.

²⁰² J. Šaulio 1932 m. gegužės 19 d. laiškas A. Smetonai, *Stasio Lozoraičio vyresniojo archyvas Romoje*.

ši kartą Prezidentūra nereagavo į D. Zauniaus nepasitenkinimą ir V. Sidzikausko byla buvo tiriamą toliau.

Jei po dviejų epizodų Vatikane D. Zauniaus ir J. Šaulio santykiai dar galėjo būti išgelbėti, tai po J. Šaulio pareikštų kaltinimų V. Sidzikauskui rubikonas buvo peržengtas, o tai reiškė, kad abi pusės ruošėsi lemiamam susidūrimui. Ir proga tam atsirado, kai J. Šaulys susiruošė antrą kartą vesti. Kaune sužinojus apie būsimąsias vedybas prasidėjo ketvirtasis dvikovos raundas. Rodos, ką galėjo jaudinti J. Šaulio vedybos? Koks ryšys tarp politikos ir diplomato vedybų? O jis egzistavo, ir dar tiesioginis. Problema buvo ta, kad J. Šaulio išrinktoji buvo italė, garsi operos dainininkė Mafalda Salvatini. Kitaip sakant, nuotaka ne Lietuvos, o Vokietijos pilietė. Tokiems atvejams buvo nustatyta speciali procedūra – Lietuvos diplomatai, su manę vesti užsienietę, privalėjo gauti URM vadovybės (ministro) sutikimą. Tokia tvarka galiojo nuo M. Sleževičiaus vadovavimo URM laikų. 1930 m. sausio 25 d., t. y. gerokai prieš antrąsias J. Šaulio vedybas, D. Zaunius pasirašė URM aplinkraštį Nr. 117, kuriame, nurodžius 1926 m. spalio 30 d. aplinkraštį ir pasiremiant Lietuvos įstatymais, primenama būtinybė „visiems užsienio tarnybos valdininkams, prieš vedant arba ištekant, gauti Užsienio Reikalų Ministerio sutikimą raštu. Nepildantieji šio aplinkraščio bus baudžiami iki atleidimo iš tarnybos“²⁰³.

Kitaip sakant, negavus užsienio reikalų ministro pritarimo vedyboms su užsieniete, pasekmės bet kuriam diplomatinės tarnybos nariui galėjo būti pačios rimčiausios. Tačiau J. Šaulys, ar tai iš nežinojimo, ar tai manydamas, kad tokie reikalavimai jam netaikytini (ypač dėl Prezidento A. Smetonos ir Ministro Pirmininko J. Tūbelio pažadų pritarti tokioms vedyboms), o greičiausiai dar ir nenorėdamas prašyti D. Zauniaus leidimo (toks prašymas J. Šauliui galėjo atrodyti jį žeminantis), nusprendė ignoruoti egzistuojančią tvarką. 1933 m. balandžio 4 d. laiške A. Smetonai J. Šaulys skundėsi, kad D. Zaunius dėl šių vedybų iškėlė jam „specialų reikalavimą“, arba, kaip jis sakė, „veto“, neparemtą „jokiais įstatymais ir jokiais URM draudimais, ligi šiol išleistais“! Tokią užsienio reikalų ministro poziciją („veto“ vedyboms) jis buvo linkęs sieti su V. Sidzikausko byla ir su judviejų santykiais. „Man sunku, labai sunku jausti, kad tokiu man sunkiu, asmeniškai intymiu reikalu norima man atkeršyti už tai, kad esu pildęs vien savo pareigas, vaduodamasis ne kito, o vien Valstybės interesu“, – laiške Prezidentui rašė J. Šaulys²⁰⁴.

J. Šauliui nenorint asmeniškai kreiptis į ministrą, tarpininko vaidmens ėmėsi J. Savickis, tuo metu pasiuntinys Stokholme. Jis parašė D. Zauniui net tris laiškus,

²⁰³ URM žinynas, 1933, p. 195.

²⁰⁴ J. Šaulio 1933 m. balandžio 4 d. laiškas A. Smetonai, *Stasio Lozoraičio vyresniojo archyvas Romoje*.

kuriuose buvo minimas šis „opus reikalas“, tačiau negavo į juos atsakymo²⁰⁵. Matyt, ministras nematė prasmės, kad J. Savickis tarpininkautų. Laiške J. Šauliui Lietuvos pasiuntinys Stokholme prisiminė dar pavasarį vykusius pokalbius su ministru jo vedybų klausimu. Tuomet D. Zaunius tvirtino, kad gerai informuotas šiuo klausimu Prezidentas su tokiomis vedybomis „niekuomet nesutiktų“, prašydamas J. Savickio dar kartą perspėti J. Šaulį neturėti jokių iliuzijų, kad nuotaikos laikinojoje sostinėje šiuo reikalu galėtų pasikeisti. Pasak J. Savickio, iš pokalbio su ministru jam nesusidaręs įspūdis, kad J. Šaulys privalomai turėtų vesti lietuvaite, tačiau jam pasirodė, kad „žmogus, kurį ketini vesti, nepriimtinas Kaunui politiniu atžvilgiu“²⁰⁶.

Po visų šių užkulisinių bandymų rasti sprendimą, taip ir negavęs savo tiesioginio šefo D. Zauniaus leidimo, 1933 m. rugsėjo mėnesį J. Šaulys vedė M. Salvatini. Užsienio reikalų ministro atsakymo į šį iššūkį ilgai laukti nereikėjo – jis paskelbė atleidžias J. Šaulį iš diplomatinės tarnybos. Beje, prisimindamas šį epizodą, jau po Antrojo pasaulinio karo rašytose pastabose S. Lozoraitis šį atleidimą vertino kaip D. Zauniaus ir V. Sidzikausko „kontrakciją“²⁰⁷. J. Šaulys, sužinojęs apie ministro sprendimą, spalio 1 d. vėl kreipėsi laišku į Prezidentą A. Smetoną: „Negi ministerini (taip originale, turėtų būti ministrui – *aut. pastaba*), kuris vienus traktuoja ir dengia su nesuprantamu ir nepaprastu palankumu, nežiūrint <...> nusikalstamų darbų, o <...> kitiems keršija su tokiu pat nepaprastu ir atkakliu griežtumu, kai šiems (t. y. J. Šauliui – *aut. pastaba*) sąžinė neleidžia nutylėti tų nusikalstamų darbų, – negi tokiam norinčiam atkeršyti ministerini leista būtų patenkinti savo pikta jausmą ir tam turėtų būti paaukota teisybė?! <...> Bet kai aš matau, kad piktas kerštas, iš pikto gimęs, ima prūsiškai pas mus švaistytis, negaliu prieš tai nepakilti. Aš priverstas esu prašyti Tamstos apginti mane nuo tokio keršto.“²⁰⁸

Šiame emocijingo laiške kažkodėl net neužsimenama apie jau minėtą užsienio reikalų ministro aplinkraštį Nr. 117, kuriuo remiantis, šiaip ar taip, atidėjus visas emocijas į šalį, pateisinamas J. Šaulio atleidimas iš diplomatinės tarnybos. Formaliai vertinant, ministras buvo teisus, be to, apie galimą tokio griežto sprendimo priėmimą Lietuvos pasiuntinys Berlyne buvo iš anksto perspėtas. J. Šaulio priemygtinis bandymas apeliuoti į tai, kad jo vedybos neprieštarauja jokiai galiojančiai

²⁰⁵ Metmenys, 1976, Nr. 31, p. 172–173.

²⁰⁶ Ten pat.

²⁰⁷ S. Lozoraičio pastabos, Roma 1979 m. vasario 26 d., *Stasio Lozoraičio vyresniojo archyvas Romoje*.

²⁰⁸ J. Šaulio 1933 m. spalio 1 d. laiškas A. Smetonai, *Stasio Lozoraičio vyresniojo archyvas Romoje*.

instrukcijai, jog D. Zaunius jam kelia „specialus reikalavimus“, skamba nerimtai ir verčia abejoti jo nuoširdumu.

Nusprendęs, kad reikalas baigtas, iškart po J. Šaulio atleidimo D. Zaunius išvyko į Ženevą, todėl tolimesnis veiksmas Kaune plėtojosi jam nedalyvaujant. Kaip kad jau buvo užsiminta, čia iniciatyvą parodė URM Politikos departamento direktorius S. Lozoraitis, ėmęsis tarpininkauti tarp J. Šaulio ir Prezidento A. Smetonos bei Ministro Pirmininko J. Tūbelio. Kaip rašo pats S. Lozoraitis, jis „pakartotinai intervenavo pas Tūbelį ir Prezidentą ir (J. Šaulio) atleidimas buvo atšauktas“²⁰⁹. S. Lozoraitis priduria: „Padėtį išgelbėjo tiktai Smetona.“^{210*} Kaip vertinti tokį

²⁰⁹ S. Lozoraičio pastabos, Roma 1979 m. vasario 26 d., *Stasio Lozoraičio vyresniojo archyvas Romoje*.

²¹⁰ Ten pat.

* Nėra visiškai aišku, ar D. Zaunius visai atleido J. Šaulį iš diplomatinės tarnybos, ar tik atšaukė jį iš pasiuntinio Berlyne pareigų. Čia pateiksime šio susidūrimo versiją, kaip ji atpasakojama J. Šaulio dienoraštyje: netrukus po J. Šaulio vedybų su M. Salvatini, rugsėjo 21 d., D. Zaunius apsilankė pas Prezidentą A. Smetoną ir pareikalavo, kad J. Šaulys, pažeidęs discipliną (vedęs be užsienio reikalų ministro leidimo), būtų atšauktas iš pasiuntinio Berlyne pareigų ir priskirtas prie URM Kaune. A. Smetona atsisakė patenkinti tokį ministro reikalavimą tuo pagrindu, kad sutikimą J. Šaulio vedyboms buvo davę jiedu su J. Tūbeliu! (žr. *J. Šaulio dienoraštis*, LNM R-24443, t. I, p. 341). Prezidentas, žinoma, galėjo nevaržomai dalyti leidimus vedyboms, tačiau pagal nuo 1926 m. URM galiojusią tvarką diplomatams, taip pat ir pasiuntiniams leidimus vedyboms galėjo duoti tik užsienio reikalų ministras. Suprasdamas, kad tokius jo veiksmus buvo galima vertinti ir kaip nepateisinamą kišimąsi sprendžiant jo kompetencijai nepriklausančius klausimus, A. Smetona bandė prisidengti J. Tūbeliu. O į Kauną atvykęs J. Šaulys, ieškodamas paramos ir užtarimo, kursavo tarp Prezidentūros ir Ministro Pirmininko namų, grasindamas, kad po tokio ministro poelgio jis pirmiausia einąs atostogų, o po jų pasitrauks iš tarnybos (S. Lozoraičio užrašai, 1973 m. kovo 23 d., *Stasio Lozoraičio vyresniojo archyvas Romoje*). Šantažas suveikė. Kitą dieną J. Tūbelis informavo J. Šaulį, kad Prezidentas pasirašė jo atšaukimo iš Berlyno dekretą (nuo lapkričio 1 d.), bet į Kauną jam grįžti nereikės, kadangi J. Šaulys bus skiriamas pasiuntiniu Italijoje, Prancūzijoje arba Čekoslovakijoje. „Šitas faktas tik pagreitinsiąs Sidzikausko bylą“, – reikšmingai pastebėjo J. Tūbelis. Iš Ministro Pirmininko J. Šaulys nuvyko tiesiai į Prezidentūrą ir ten užsitikrino A. Smetonos pritarimą dėl jo paskyrimo pasiuntiniu į Paryžių. Nesunkiai nuspėjama P. Klimo pasipriešinimą žadėjo palaužti... J. Tūbelienė (žr. *J. Šaulio dienoraštis*, LNM R-24443, t. I, p. 341). J. Tūbelio pranašystė išsipildė – netrukus iš V. Sidzikausko buvo pareikalauta atsistatydinti, jam to nepadarius grasinta atleisti jį iš diplomatinės tarnybos. A. Smetona perspėjo ir D. Zaunių, kad atsisakęs įvykdyti šį nurodymą jis privalės atsistatydinti (ten pat, p. 350). Įvartytas į kampą D. Zaunius buvo priverstas raštu pasiūlyti V. Sidzikauskui pačiam pasitraukti iš diplomatinės tarnybos (pažymėtina J. Šaulio reakcija į šią naujieną: „Zauniaus klausimas – einama prie jo likvidavimo“(!) (ten pat, p. 352). Prezidentui pasiteiravus D. Zauniaus dėl naujo J. Šaulio paskyrimo, tas šalta atsakė „neturįs jam ką pasiūlyti“. Toks įžūlus atsakymas šiaip jau ramų A. Smetoną išvedė iš kantrybės. Jis pažadėjo pats tą klausimą sureguliuoti, jei ministras per dvi dienas neras „ką pasiūlyti“ J. Šauliui... Tačiau tokį pažadą buvo lengviau duoti nei jį ištesėti, ypač kad D. Zaunius šiaip ar taip dar buvo užsienio reikalų ministru. Prezidentui teko atsitraukti. Lapkričio 24 d. jis davė nurodymą D. Zauniui atidėti J. Šaulio atšaukimą, kol bus apsispręsta dėl jo naujo paskyrimo, ir dar kartą įspėjo ministrą,

antrojo pagal pareigas asmens poelgį ministro atžvilgiu? Vargu ar toks neloyalus elgesys reikalauja išsamesnių komentarų – S. Lozoraitis paprasčiausiai provokavo D. Zaunių atsistatydinti.

J. Šaulio sugrįžimas reiškė ir Zauniaus–Sidzikausko tandemo, ir asmeniškai užsienio reikalų ministro pralaimėjimą. D. Zauniaus autoritetui ir prestižui buvo padaryta neatitaisoma žala. Nesiskaitymas su formaliai pagrįstu ministro sprendimu neišvengiamai kėlė klausimą: kieno rankose buvo reali valdžia URM? Sužinojęs, kad peržiūrėtas jo sprendimas dėl J. Šaulio atleidimo, ministras D. Zaunius grasino atsistatydinti, tačiau, kaip pastebėjo S. Lozoraitis, „vis dėlto neatsistatydino“²¹¹. Dėl priežasčių, kurios mums dabar nežinomos, D. Zaunius nusprendė atidėti savo pasitraukimą iš Vyriausybės.

J. Šaulys, beje, Prezidento paslaugos nepamiršo. 1933 m. gruodžio pabaigoje, kai Tautininkų sąjungoje buvo įvestas didelį opozicijos pasipiktinimą sukėlęs Vado atsakomybės principas, pakeitęs kolektyvinės atsakomybės principą, atsidėkodamas A. Smetonai, „reliatyvistu“ save vadinantis J. Šaulys palaikė šį sprendimą²¹².

Zauniaus–Sidzikausko pralaimėjimas ketvirtajame raunde faktiškai nulėmė tolimesnę dviejų grupuočių dvikovos eigą. Rezultatui esant 3:1 J. Šaulio grupuotės naudai, tolimesnė kova neteko prasmės, liko tik sutvarkyti formalumus. 1934 m. vasarą D. Zauniui atsistatydinus iš užsienio reikalų ministro pareigų, o V. Sidzikauskui paskelbus kaltinamąjį nuosprendį ir pašalinus jį iš diplomatinės tarnybos Zauniaus–Sidzikausko grupuotė buvo visiškai sunaikinta²¹³. Tokiomis aplinkybėmis J. Šaulys tapo vienu iš rimčiausių kandidatų į užsienio reikalų ministro postą, tačiau jo viltims nebuvo lemta išsipildyti. Viena to priežasčių – pasikeitusi Prezidento pozicija J. Šaulio atžvilgiu. Savo pranešimuose į Varšuvą T. Katelbachas teigė, kad J. Šaulio metodai siekiant pašalinti D. Zaunių atšaldė jo santykius su

kad per tris dienas nesulaukus V. Sidzikausko atsistatydinimo, jis bus pašalintas iš diplomatinės tarnybos. J. Šaulys spėjo, kad gavęs tokį ultimatumą D. Zaunius atsistatydins (ten pat, p. 353). Tačiau jis neatsistatydino, o J. Šaulys ir toliau liko pasiuntiniu Berlyne. Apie V. Sidzikausko bylą dar bus rašoma trečiojoje šio tomo dalyje, čia tik atkreipsime skaitytojo dėmesį į tiesioginį ryšį tarp J. Šaulio ir V. Sidzikausko problemų. Beje, kaip vėliau pripažins S. Lozoraitis, apie santykių trikampyje Zaunius–Sidzikauskas–Šaulys aiškinimąsi tuomet plačiai kalbėta ne tik Kaune, apie tai rašė ir Berlyno laikraščiai.

²¹¹ S. Lozoraičio pastabos, Roma 1979 m. vasario 26 d, *Stasio Lozoraičio vyresniojo archyvas Romoje*.

²¹² J. Šaulio 1933 m. gruodžio 26 d. laiškas A. Smetonai, *Stasio Lozoraičio vyresniojo archyvas Romoje*.

* Išsamiau apie D. Zauniaus atsistatydinimo iš užsienio reikalų ministro pareigų aplinkybes ir J. Šaulio vaidmenį žr. trečiajame Lietuvos diplomatinės istorijos tome.

A. Smetona²¹³. Naujuoju užsienio reikalų ministru daug kam netikėtai tapo S. Lozoraitis, tikrasis šios dvikovos laimėtojas.

1.7. Laikinoji Lietuvos sostinė ir jos diplomatinis korpusas

1.7.1. „Kas buvo kas?“ Kauno diplomatiniam korpuse

Diplomatinis korpusas Kaune buvo nedidelis, mažesnis nei Rygos ir maždaug tokio pat dydžio kaip Estijos sostinėje Taline. Ketvirtojo dešimtmečio pradžioje Kaune tiesiogiai rezidavo šeši – Estijos, Latvijos, Italijos, Prancūzijos, Vokietijos ir SSRS – nepaprastieji pasiuntiniai ir įgaliojami ministrai bei diplomatinio korpuso dekanas Vatikano nuncijus^{*}. Kitų valstybių – JAV, Didžiosios Britanijos, Belgijos, Ispanijos, Suomijos, Švedijos – nepaprastieji pasiuntiniai ir įgaliojami ministrai Lietuvai rezidavo Rygoje; Čekoslovakijos ir Norvegijos – Stokholme; Danijos ir Vengrijos (pastarajai valstybei 1933 m. atstovavo laikinasis reikalų patikėtinis), vėliau ir Norvegijos – Helsinkyje; Olandijos – Kopenhagoje; Austrijos (nuo 1933 m.) – Berlyne. Kaune nuolat rezidavo Danijos laikinasis reikalų patikėtinis (*chargé d'affaires*), 1931 m. dar du to paties rango Lietuvai akredituoti Turkijos ir Jugoslavijos diplomatai rezidavo Rygoje (1933 m. Jugoslavijai Rygoje atstovavo laikinasis reikalų patikėtinis, o Turkija apskritai prapuolė iš URM žinyno). Laikiniųjų reikalų patikėtinių lygiu Kaune buvo atstovaujamos JAV, Čekoslovakija ir Didžioji Britanija. Generalinius konsulatus Klaipėdoje turėjo Vokietija ir Suomija, konsulatus Lietuvoje buvo įsteigusios Latvija (Klaipėdoje ir Šiauliuose), Sovietų Sąjunga (Klaipėdoje nuo 1931 m. spalio mėnesio), Argentina ir Prancūzija (Kaune). Garbės konsulus (dažnai net po kelis) Lietuvoje turėjo Austrija, Belgija, Čekoslovakija, Danija, Italija (garbės konsulinę agentą), Norvegija, Olandija, Suomija, Švedija, Šveicarija ir Vengrija.

Didžiosios Britanijos atstovas T. H. Prestonas, apibūdinamas situaciją diplomatiniam korpuse laikinojoje sostinėje 1930 m. pradžioje, rašė: „Vokietijos pasiuntinys – nepaprastai įtakingas Kaune, turi pilną diplomatinį štabą; Prancūzijos pasiuntinys prastai aprūpintas, neefektyvi, nei vienas pasiuntinys tarnautojas

²¹³ T. Katelbacho 1933 m. gruodžio 1 d. ir 1931 sausio 1 d. pranešimai Lenkijos užsienio reikalų ministerijai, MZS, f. 6078, l. 10–11, 75 (išrašai gauti iš istorikės dr. R. Žepkaitės).

* Arba dėl konflikto su Lietuvos Vyriausybe jį pavadavęs žemesnio rango diplomatinis atstovas.

nemoka rusų kalbos, prastai dirba^{*}; Italijos pasiuntinybėje tik vienas Ministras (t. y. pasiuntinys – *aut. pastaba*), du–tris kartus per savaitę ateina vietinė mašininkė. Ministras nesidomi vietine politika; Daniją atstovauja reikalų patikėtinis ir vicekonsulas. Danai aktyvūs prekyboje; Čekoslovakiją – laikinasis reikalų patikėtinis, Ministras reziduoja Stokholme, į Lietuvą atvyksta kartą per metus.“²¹⁴

Įtakingiausia figūra Kauno diplomatiniam korpuse XX a. trečiojo dešimtmečio pabaigoje ir ketvirtąjo pradžioje (iki 1930 m. rudens) neabejotinai buvo Vokietijos pasiuntinys dr. H. Morahtas^{**}. Gerą akį turėjęs ir puikiai plunksną valdęs T. H. Prestonas taip apibūdino šį vokiečių diplomata: „Tipinis vokiečių pareigūnas, apsukrus derybininkas; linkęs į pompastiką. Paprastai demonstruoja paviršutinišką draugiškumą [britams] ir yra vienintelis pasiuntinys diplomatiniam korpuse Kaune, kuris niekada neaptarinėja su savo kolegomis vietos politinių klausimų (t. y. nesidalija turima informacija – *aut. pastaba*). Vokiečiai Kaune turi savo informacijos šaltinius, kuriais su niekuo nesidalina“, – teigė T. H. Prestonas²¹⁵. Artimai su H. Morahtu bendravęs ir vokiečiams simpatizavęs JAV konsulas R. W. Heingartneris savo dienoraštyje patvirtina, kad, nepaisant jų draugiškų ryšių, Vokietijos pasiuntinys nebuvo linkęs kalbėti apie savo santykius su lietuviais²¹⁶.

Tiesa, darbą Lietuvoje H. Morahtas pradėjo nelabai sėkmingai. Įteikdamas skiriamuosius raštus Lietuvos Prezidentui Kaziui Griniui 1926 m. spalio 18 d. naujasis Vokietijos pasiuntinys suerzino lietuvius pareikšdamas, kad Vokietija laiko Klaipėdos klausimą atvirą²¹⁷. Tada viešo skandalo pavyko išvengti ir labai greitai H. Morahtas tapo „*key figure*“ Kauno diplomatiniam korpuse²¹⁸.

Vokiečių diplomatai nebuvo labai populiarūs Kaune, negalėjo jie pasigirti ir ypatingomis simpatijomis savo atžvilgiu iš kitų diplomatinio korpuso atstovų

^{*} Naujasis Prancūzijos nepaprastasis pasiuntinys ir įgaliotasis ministras R. Ristelhueberis skiriamuosius raštus Respublikos Prezidentui įteikė 1930 m. vasario pradžioje.

²¹⁴ Didžiosios Britanijos konsulato Kaune 1930 m. vasario 11 d. memorandumas *Foreign Office* „Dėl Didžiosios Britanijos atstovavimo Lietuvoje“, PRO. FO, 371, 14784, N 1574, 66–74.

^{**} H. Morahtas atvyko į Lietuvą 1926 m. spalio 18 d., prieš tai buvo dirbęs Maroke, Londone vicekonsulu (Agadiro incidento metu), vėliau grąžintas į *Auswärtiges Amt*, prieš paskiriant į Kauną jis buvo Vokietijos *chargé d'affaires* Taline.

²¹⁵ A. Walkerio 1930 m. sausio 28 d. konfidencialus pranešimas Nr. 37 „Raportas apie užsienio valstybių misijų vadovus Kaune“ A. Hendersonui, PRO. FO, 371, 14783, N 692, 304.

²¹⁶ R. W. Heingartner, *Lithuania in the 1920s. A Diplomat's Diary*, p. 3.

²¹⁷ Ten pat, p. 51.

²¹⁸ Ten pat, p. 3.

pusės²¹⁹, tačiau H. Morahto padėtis buvo išskirtinė. Jo įtaką ir ypatingą vietą pripažįsta visi be išimties šaltiniai, tos pačios nuomonės yra ir amžininkai. „Šiandien Lietuvą tvarko Dr. Morahtas“, – tvirtino E. Galvanauskas²²⁰. Tai, žinoma, akivaizdus lazdos perlenkimas, siekiant sumenkinti tuometinės Lietuvos valdžios autoritetą. Tačiau pats H. Morahto išskyrimas iš kitų pasiuntinių yra visiškai logiškas ir pateisinamas. Per septynerius Lietuvoje praleistus metus šis diplomatas sugebėjo užmegzti artimus ryšius su pirmaisiais valstybės asmenimis: H. Morahtas palaikė artimus ryšius su Premjeru A. Voldemaru ir jį pakeitusiu J. Tūbeliu, jo santykiai su Prezidentu A. Smetona buvo paremti abipusiu pasitikėjimu – H. Morahtas leisdavo sau kritikuoti A. Voldemaro veiklą net ir jo galybės metu. Nepaisant, kad A. Voldemaras Lietuvoje buvo laikomas didžiausiu autoritetu užsienio politikos srityje, H. Morahtas nevengdavo A. Smetonai išsakyti nuomonę, kartais atvirai kritikuodamas tuometinio Premjero vykdomą užsienio politikos kursą. Didžiausių Vokietijos pasiuntinio priekaištų A. Voldemaras sulaukdavo dėl savo nepastovumo, žodžio nesilaikymo. „Negalima vieną kartą sakyti „taip, kitą kartą – ne“, – priekaištus dėl A. Voldemaro elgesio išsakydavo Prezidentui²²¹.

Skaitant H. Morahto pranešimus į Berlyną krenta į akis, kad Prezidentas su Vokietijos pasiuntiniu dažnai bei atvirai kalbėdavosi ne tik užsienio politikos, bet ir Lietuvos vidaus politikos klausimais. Šių pokalbių metu keistasi nuomonėmis pačiais jautriausiais, pvz., santykių su opozicija ar net atskiras personalijas liečiančiais klausimais. Toks atviravimas su užsienio valstybės pasiuntiniu, ypač stiprėjant trinčiai su Vokietija dėl Klaipėdos krašto, gali pasirodyti mažiausiai keistas, jei ne neatsakingas. Tačiau tenka atsižvelgti į svarbią aplinkybę – A. Smetonos akyse H. Morahtas buvo vienintelis aukšto rango Vokietijos diplomatas, gan palankiai nusiteikęs Lietuvos atžvilgiu, nuosekliai dirbęs, siekdamas, kad abi valstybės glaudžiau bendradarbiautų. Žinoma, geri santykiai su lietuvių politiniu elitu visiškai nereiškė, kad Vokietijos pasiuntinys Klaipėdos krašto priklausomybę Lietuvai būtų vertinęs kažkaip kitaip nei jo vadovybė Berlyne. H. Morahtas tiesiog buvo klasikinės Veimaro Vokietijos Rytų politikos atstovas.

Antilenkiškos prigimties lietuvių ir vokiečių aljansas pagimdė ir daugiau glaudaus abiejų šalių atstovų, tarp jų ir diplomatų, bendradarbiavimo pavyzdžių. Puikia

²¹⁹ PRO. FO, 371, 14780, N 2802, 52.

²²⁰ T. H. Prestono 1930 m. vasario 8 d. pranešimas Nr. 21 pasiuntinybei Rygoje, PRO. FO, 371, 14781, N 1122, 206.

²²¹ H. Morahto 1927 m. rugsėjo 13 d. pranešimas į *Auswärtiges Amt*, *Politische Archiv Auswärtiges Amt* (toliau – PAAA), *Gesandtschaft Kowno* (toliau – GK), Karton (toliau – K), 39.

šios sudėtingos ir prieštaringos partnerystės iliustracija Kaune buvo D. Zauniaus ir H. Morahto santykiai. Pirmasis – Lietuvos patriotas, kieto charakterio mažlietuvis su visa aktyviam Prūsijos lietuvininkui būdinga pasaulėžiūros spalvų gama, valstybininkas, svajojęs ne tik susigrąžinti Vilnių, bet ir prisimenantis nuskendusią Mažosios Lietuvos varpų legendą. Antrasis – patyręs diplomatas, klasikinės Vei-
maro Vokietijos Rytų politikos atstovas ir jos interesų visur, taip pat ir Klaipėdos krašte, gynėjas. Tai buvo verti vienas kito partneriai ir priešininkai.

Iki 1930 m. vidurio, kol dviejų valstybių santykiuose dar nebuvo taip aštriai iškilusi Klaipėdos problema, D. Zaunių ir H. Morahtą siejo ne tik daugybė darbo ryšių, bet ir savotiška partnerystė, gal net draugystė^{*}. Diplomatiniam korpuso Kaune vyravo nusistatymas, kad H. Morahtas darė veiksmingą įtaką Lietuvos Vyriausybei, taip pat ir D. Zauniui, kurį jis „traktavo kaip tikrą vokiečių, išskyrus jo vardą“²²². Apie tariamą D. Zauniaus „vokiškumą“ jau buvo rašyta, tačiau apskritai tenka sutikti su britų atstovo išvada – H. Morahtas gana subtiliai kurstė lietuviškąjį šovinizmą ir nacionalizmą, nukreipdamas jį Lenkijos link²²³. Kita vertus, D. Zaunius naudojosi Vokietijos pasiuntiniu, ypač kai reikėdavo atlaikyti Berlyno ir Klaipėdos vokiečių spaudimą dėl Lietuvos Vyriausybės priemonių bei metodų siekiant kuo sparčiau lituanizuoti Klaipėdos kraštą.

D. Zauniui tapus užsienio reikalų ministru, H. Morahtas nevengė ir viešai demonstruoti savo palankumo jo atžvilgiu. Britų diplomatinuose dokumentuose atkreipiamas dėmesys, kad Vokietijos pasiuntinys mėgo puikuotis greta Lietuvos užsienio reikalų ministro įvairių oficialių renginių, priėmimų metu²²⁴. Tačiau didžiausia jo paslauga ministrui buvo susijusi su D. Zauniaus ir nuncijaus R. Bartolono konfliktu. Užėmęs tariamai neutralią poziciją ir net bandęs tarpininkauti tarp abiejų konfliktuojančių pusių, iš tikrųjų Vokietijos pasiuntinys parėmė D. Zaunių šioje pastarajam daug nervų kainavusioje istorijoje. 1930 m. pradžioje, D. Zauniui, lydynam žmonos, išvykstant į Ženevą, H. Morahtas sukviėtė visą diplomatinį korpusą „naujos Zauniaus žmonos pažiūrėti ir palydėti jų į geležinkelio stotį“. Į palydas susirinko visas diplomatinis korpusas, išskyrus, žinoma, patį nuncijų. Tai, kad užsienio reikalų ministro ir nuncijaus konfliktas vyko kaip tik dėl šių D. Zauniaus vedybų, nesustabdė Vokietijos pasiuntinio surengti iškilmingas palydas Kauno

* A. Zauniūtė-Šaulys prisimena, kad H. Morahtas su žmona lankydavosi pas juos namuose.

²²² H. M. Knatchbullo-Hugesseno 1930 m. gegužės 27 d. metinis pranešimas A. Hendersonui „Baltijos valstybės 1929“, PRO. FO, 371, 14782, N 3721, 120.

²²³ Ten pat.

²²⁴ PRO. FO, 371, 14780, N 2802, 46.

geležinkelio stotyje. Tiesa, kai H. Morahtas pabandė organizuoti ir iš Ženevos parvykstančių Zaunių šeimos pasitikimą, jis patyrė nesėkmę. Grįžtantį D. Zaunių pasitiko tik Vokietijos ir Sovietų Sąjungos pasiuntiniai²²⁵. Šiaip ar taip, D. Zaunius negalėjo nepastebėti ir neįvertinti tokių Vokietijos pasiuntinio pastangų.

Ypatingą H. Morahto padėtį Kaune iliustruoja nedidelis, bet iškalbingas epizodas, nutikęs 1930-ųjų Naujųjų metų išvakarėse Ministro Pirmininko žmonos J. Tūbelienės surengto priėmimo, į kurį buvo susirinkusi visa Lietuvos aukštuomenė ir diplomatinis korpusas, metu. Prieš pat dvyliktą, kuomet į salę turėjo įžengti Prezidentas A. Smetona ir Vyriausybės nariai, prie H. Morahto ir M. Karskio netikėtai priėjo URM protokolo pareigūnas, pakviesdamas Vokietijos ir SSRS pasiuntinius su jų žmonomis į kitą kambarį, kad jie vėliu galėtų į salę įžengti kartu su Respublikos Prezidentu bei jo palyda. Diplomatinio korpuso dekanas nuncijus R. Bartolonis prisijungti prie procesijos nebuvo pakviestas. Šis epizodas iškalbingai atsako į klausimą „Kas buvo kas?“ diplomatiniam korpusui Kaune 1930-ųjų metų pradžioje. Tokia demonstracija, beje, sukėlė ne tik diplomatinio korpuso dekanui ir kai kurių kitų pasiuntinių nepasitenkinimą, bet ir tam tikras insinuacijas. Didžiosios Britanijos atstovas T. H. Prestonas tokį Vokietijos ir Sovietų Sąjungos pasiuntinių išskyrimą vertino „kaip incidentą, liudijantį Lietuvos užsienio politikos orientaciją“, kuri, jo nuomone, buvo tiesiogiai susijusi su D. Zauniaus vedama užsienio politikos linija²²⁶.

Atstovaudamas Vokietijos interesams ir juos nuosekliai gindamas, iki ketvirtąjo dešimtmečio pradžios, t. y. iki pat konflikto tarp abiejų valstybių dėl Klaipėdos krašto ūmaus paaštrėjimo, H. Morahtas sugebėjo nesugadinti savo santykių su lietuviais. Jautriais Klaipėdos reikalais, ypač konfliktinėse situacijose (o tokių nuo 1929–1930 m. buvo vis daugiau), jis laikėsi savotiškos taktikos, nuolat tvirtindamas, kad Vokietijos pasiuntinybė Kaune dirba pozityvia dvišalių santykių plėtros linkme, o nesusipratimai, kylantys Klaipėdos krašte, net ir tokie, kada lietuviai buvo linkę įžiūrėti Berlyno „šešėlių“, – Vokietijos generalinio konsulato Klaipėdoje atsakomybė. Ne visais atvejais ši taktika veikė, vargu ar ji galėjo ką nors apgauti Lietuvoje, tačiau iš dalies ji buvo naudinga abiem pusėms, padėdama „išsaugoti veidą“ ir bent jau normalių Lietuvos ir Vokietijos santykių regimybę.

Užimdamas tokią savotišką liniją, H. Morahtas vadovavosi, žinoma, ne kažkokiu neapibrėžiamu palankumu Lietuvai, o Vokietijos interesais, taip, kaip jis

²²⁵ T. H. Prestono 1930 m. sausio 02 d. pranešimas Nr. 10 H. M. Knatchbullui-Hugesseniui, *PRO*. FO, 371, 14781, N 695, 196–200.

²²⁶ Ten pat.

juos suprato, ir, žinoma, iš *Auswärtiges Amt* gaunamomis instrukcijomis. Jo palankumas Lietuvai ir lietuviams kilo iš abiejų valstybių interesų Lenkijos atžvilgiu artumo ar sutapimo. Lietuvos kovą su Lenkija dėl Vilniaus krašto H. Morahtas lygino su Vokietijos kova dėl Rytų Prūsijos likimo. Jis laikėsi nuomonės, kad Vokietija suinteresuota padėti Lietuvai „kiek įmanoma ir kiekvienoje situacijoje ginti ją, ypač tuomet, kai Lietuva bus spaudžiama padaryti tai, ką ji nenori padaryti“²²⁷. Rytų krypties Vokietijos užsienio politikoje prioriteto šalininkas H. Morahtas palaikė labai artimus ryšius su SSRS pasiuntinybe, kartais dalydamasis su sovietų atstovu slapčiausia informacija ir net suteikdamas jam galimybę susipažinti su iš Berlyno gaunamų šifruotų telegramų turiniu²²⁸. Ar jis taip elgėsi turėdamas *Auswärtiges Amt* pritarimą, ar savo iniciatyva, dabar sunku pasakyti. Tačiau sovietų pasiuntinys, suprantama, labai vertino tokį nedažnai tarp užsienio diplomatų pasitaikantį kolegų pasitikėjimą. Siekdamas apsaugoti H. Morahtą jis net siūlė Maskvai (NKID) neinformuoti apie šiuos jų pokalbius *Auswärtiges Amt* vadovybės, kad būtų išvengta galimų nesusipratimų.

H. Morahto atstovaujama politinė linija Lietuvos ir Vokietijos santykiuose buvo priimtina ir lietuviams. Deja, Veimaro Vokietijos eros pabaigoje tokia jo pozicija vis mažiau atitiko Berlyno požiūrį į santykius su Lietuva, ypač kiek šie santykiai buvo susiję su Klaipėdos problema. H. Morahto lankstumas, jo laikysena sprendžiant Klaipėdos reikalus kuo toliau, tuo labiau kėlė tam tikrų Vokietijos sluoksnių susierzinimą. Vokietijos pasiuntinio Kaune veikla buvo ypač nepatenkinti radikaliam nusiteikę Klaipėdos krašto vokiečių organizacijų lyderiai. H. Morahtas skundėsi T. H. Prestonui, kad Klaipėdos krašto vokiečiai kaltino jį nepakankamai energingai ginant jų interesus²²⁹. Klaipėdos vokiečių nepasitenkinimą Vokietijos pasiuntiniu užfiksavo net Lietuvos kriminalinė policija. „Klaipėdos krašto vietos šulai vėl pradeda rodyti nepasitenkinimą Vokietijos pasiuntiniu Lietuvoje H. Morahtu, kuris, anot jų, yra pagrindinis kaltininkas, kad tuo metu, kai gubernatorius kaip išmanydamas spaudžia vokiečius ir pilnu tempu lietuvių kraštą, Lietuva ir Vokietija ir toliau išlieka geruose santykiuose. Jų nuomone, kol H. Morahtas bus Kaune, tol Klaipėdos kraštas nieko gero nesulauks, jie mano, kalba, jog Vokietijos pasiuntinys iš Lietuvos valdžios net gaunąs „gan didoką

²²⁷ H. Morahto 1927 m. gruodžio 3 d. pranešimas į *Auswärtiges Amt*, PAAA, GK, K, 39.

²²⁸ Z. Butkus, The Diplomatic Cooperation Between Germany and USSR in the Baltic States in 1920–1940, *Lithuanian Foreign Policy Review*, 1999/3, p. 142–145

²²⁹ T. H. Prestono 1931 m. sausio 3 d. konfidencialus pranešimas Nr. 3 H. M. Knatchbullui-Hugesesnui, PRO. FO, 371, 15536, N 280, 6.

atlyginimą“. Kriminalinės policijos biuletenyje rašoma, kad Josephas Kraussas tuo klausimu taip išsireiškė: H. Morahtui vis tiek, ar pinigai iš Berlyno, ar iš Kauno, „nes ir pastarieji nesmirdi“²³⁰.

Aštriai Vokietijos pasiuntinį Lietuvoje kritikavo ir Rytų Prūsijos „vanagai“ (pvz., Dancigo oberburgamistras). H. Morahtas kaltintas nesuprantąs Vokietijos Rytų politikos tikslų ir visų dėl to kylančių pasekmių. Prieš jį nukreipti skundai siuntinėjami į *Auswärtiges Amt*, jo politiką kritikuojantys straipsniai, kuriuose nevengota ir atviro šmeižto, dažnai spausdinti Rytprūsių spaudoje. Pvz., Karaliaučiaus *Preussische Zeitung* (1932 m. vasario 12 d.) išspausdino straipsnį iškalbingu pavadinimu „Morahtą lauk!“ („Weg mit Moraht!“), kuriame Vokietijos pasiuntinys buvo kaltinamas ne tik reicho interesų išdavyste, bet ir bandyta jį sukompromituoti, skelbiant prasimanymus apie asmeninį H. Morahto gyvenimą Kaune. Fantazijos šių paskvilių autoriams tikrai netrūko. Minėtame straipsnyje buvo teigiama, kad įsigijęs lietuvių meiluzę Kaune, apakintas meilės, Vokietijos pasiuntinys rašė savo numylėtinei eilėraščius, kartu jodinėjo rytais ir pan.

Kitaip sakant, skaitytojui bandyta įteigti, jog H. Morahtas vietoje to, kad gintų Vokietijos ir vokiečių interesus Klaipėdos krašte, savo brangų laiką gaišo meilės nuotykiams! H. Morahtui prikašiota net tai, jog lankydamasis Klaipėdoje jis „visuomet apsistoja ne vokiečių, o lietuviškame viešbutyje“. Pažėrus aibę kaltinimų, straipsnis baigiamas ironišku pasiūlymu „suteikti Lietuvos pilietybę“ H. Morahtui ir griežtu pareiškimu, kad toks Vokietijos pasiuntinys Kaune „ilgiau likti nebegali“. *Auswärtiges Amt* lyg ir gynė H. Morahtą, pats reicho Kancleris už minėtą publikaciją *Preussische Zeitung* patraukė į teismą, norėta suspenduoti dienraštį savaitei, bet ... nesuspenduota. Ypač daug priekaištų Klaipėdos krašto ir Rytprūsių vokiečiai išsakė H. Morahtui dėl jo laikysenos „Otto Böttcherio byloje“^{*}, kurios metu jis, esą, siekė susitarti su Lietuvos Vyriausybe „be garbės, nepaisydamas Vokietijos ir vokiečių interesų Klaipėdos krašte“.

Visi šie kaltinimai apie pasiuntinio meilės nuotykius ar iš Lietuvos Vyriausybės gaunamus pinigus buvo grynų gryniausias melas, siekiant diskredituoti Vokietijos pasiuntinį. Iš dalies šios kampanijos sumanytojai ir vykdytojai pasiekė savo tikslą – H. Morahto padėtis susikomplicavo tiek, kad to negalėjo ignoruoti ir jo vadovybė *Auswärtiges Amt*. Vokietijos pasiuntinys 1930 m. pavasarį buvo iškviestas į

²³⁰ Kriminalinės policijos V rajono biuletenis Nr. 12, Kretinga, 1930 m. kovo 30 d., LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1000, l. 105.

* Apie O. Böttcherio bylą išsamiai bus rašoma trečiojoje šio tomo dalyje.

Berlyną, matyt, ir tam, kad pasiaiškintų ir dėl jam metamų kaltinimų, ir dėl nesugebėjimo Kaune efektyviai atstovauti reicho interesams.

Čia belieka pridurti, kad tokioje sunkioje padėtyje H. Morahtas atsidūrė ne iš karto, o tik nuo 1930-ųjų m. pavasario, ėmus komplikuotis dviejų valstybių santykiams. Per pusę metų jo padėtis pablogėjo tiek, kad, rodės, H. Morahtas netrukus bus priverstas palikti Kauną. Tačiau taip neatsitiko ir H. Morahtas iš Kauno išvyko tik 1933 m. Beje, tam tikrus sentimentus lietuviams ir Lietuvai H. Morahtas išsaugojo ir vėliau. 1940 m. vasarą, kuomet vokiečiai jau ruošėsi perduoti Lietuvos pasiuntinybę Berlyne sovietams, H. Morahtas, tuomet dirbęs centriniame *Auswärtiges Amt* aparate, atvyko į pasiuntinybę pareikšti užuojautos Lietuvai*. Tą patį padarė visi Lietuvoje dirbę Vokietijos nepaprastieji pasiuntiniai ir įgaliotieji ministrai²³¹.

H. Morahtą Vokietijos pasiuntinio poste pakeitęs dr. Erichas Wilhelmas Zechlinas lietuviams buvo pažįstamas dar nuo Pirmojo pasaulinio karo laikų, kuomet jis buvo vienas iš Vokietijos okupacinės civilinės administracijos (*Zivilverwaltung*) atstovų. Prieš atvykdamas į Lietuvą jis dirbo Vokietijos generaliniu konsulu Petrapilyje. Pirmojo pasaulinio karo metu užmegztos pažintys (į Lietuvą jis atvyko jau pažinodamas daugybę žymių žmonių) ir nebloga tuo sunkiu laikotarpiu užsitarnauta reputacija nepadėjo – E. W. Zechlinas neturėjo savo pirmtako įtakos Kaune, pagaliau, jis neturėjo H. Morahtui būdingo šarmo ir niekada nebuvo populiarus lietuvių visuomenėje. Susikomplicavus Lietuvos ir Vokietijos santykiams Vokietijos pasiuntinybė jautėsi vis labiau izoliuota, iki minimumo sumažėjo ir anksčiau jos turėtos galimybės gauti informaciją iš pirmų lūpų Prezidentūroje ir kitose Lietuvos valdžios institucijose.

Kaip patvirtina anksčiau minėtas naujametinis epizodas, antrasis pagal reikšmę diplomatiniam korpuse buvo Sovietų Sąjungos pasiuntinys. Maskva savo atstovais į užsienį dažniausiai skirdavo bolševikiniam režimui nusipelnčius asmenis, tuo neretai sudarydama nemažai keblumų priimančiai šaliai. Antai į Taliną pasiuntiniu buvo paskirtas Fiodoras Raskolnikovas** ir toks sovietų pasirinkimas diplomatinuose sluoksniuose buvo laikomas ypač netaktišku Maskvos poelgiu

* H. Morahtas mirė 1945 m. sovietų koncentracijos stovykloje. Žr. R. W. Heingartner, *Lithuania in the 1920s, A Diplomat's Diary*, p. 51.

²³¹ K. Škirpa, *Lietuvos nepriklausomybės sutemos (1938–1940). Atsiminimai ir dokumentai*, „Lietuvos kronika“ – AB „Vilspa“, Chicago–Vilnius, 1996, p. 460.

** F. Raskolnikovas (tikroji pavardė – Iljinas) tapo plačiai žinomas, kai, atsisakęs grįžti į SSRS, 1939 m. pavasarį paskelbė atvirą laišką J. Stalinui, kritikuojantį bolševikinį režimą. Netrukus po to jis iškrito pro langą... Kaip tvirtina rusų istorikas R. Medvedevas, tai buvo NKVD darbas.

arba sąmoningu Estijos įžeidimu, kadangi kovų už Nepriklausomybę laikotarpiu šis asmuo vadovavo sovietų revoliucinio Baltijos karinio jūrų laivyno operacijoms prieš Estiją. 1919 m. pradžioje Estijos gynyboje dalyvavęs Didžiosios Britanijos karališkasis laivynas F. Raskolnikovo vadovaujamą eskadrinį minininką „Spartak“ buvo paėmęs į nelaisvę, o jis pats buvo uždarytas į kalėjimą (po kelių mėnesių kalinimo F. Raskolnikovas iškeistas į 17 britų karo belaisvių)²³². Keli mėnesiai, praleisti Estijos kalėjime, NKID vadovybės nuomone, visiškai nesutrukdė ši revoliucionierių paskirti atstovu į Taliną.

Į Lietuvą taip pat buvo skiriami neįprastų diplomatui biografijų asmenys, turėję ne tik diplomatinio darbo patirties*. 1925–1927 m. Kaune labai aktyviai dirbo sovietų pasiuntinys Sergejus Aleksandrovskis, sugebėjęs nematomu voratinkliu apraizgyti įvairias Lietuvos gyvenimo sritis. Po 1926 m. perversmo, ar tai pervertinęs savo galias, ar dėl to, kad buvo priverstas vykdyti kai kuriuos specifinio pobūdžio Maskvos nurodymus, jis suėjo į aštrų konfliktą su Lietuvos valdžia ir buvo priverstas palikti Kauną apgailėtinomis aplinkybėmis.

Neabejotinai žymiausias bolševikas, kada nors atstovavęs Sovietų Sąjungai Lietuvoje, buvo Vladimiras Antonovas-Ovseenko**. „Jis turi bolševiko reputaciją, kadangi nepaiso įprastų moralinių ir socialinių normų“, – taip šis sovietų pasiuntinys, išbuvęs Lietuvoje ne visus metus, apibūdinamas britų diplomatinuose dokumentuose²³³. Kiti nagrinėjamojo laikotarpio sovietų pasiuntiniai – Aleksandras Arosjevas ir Adolfas Petrovskis – Kaune ilgai neužsibuvo, todėl ir jų vaidmuo buvo

²³² H. M. Knatchbullo-Hugesseno 1931 m. sausio 27 d. kasmetinis pranešimas Nr. 48 A. Hendersoniui „Baltijos valstybės 1930 metais“, PRO. FO, 371, 15540, N 1013, 224v.

* JAV konsulas R. W. Heingartneris dienoraštyje mini neįvardytą sovietų atstovą Kaune, kuris gy-rėsi ... „savo rankomis nužudęs du šimtus bolševikų priešininkų“. Sprendžiant iš įrašo dienoraštyje datos, tai gali būti arba S. Aleksandrovskis, arba jį pakeitęs A. Arosjevas. Žr. R. W. Heingartner, *Lithuania in the 1920s, A Diplomat's Diary*, p. 170. Daugiau apie S. Aleksandrovskį žr. V. Žalys, *Lietuvos diplomatijos istorija*, t. I, p. 228.

** V. Antonovas-Ovseenko (1884–1939 m.) buvo aristokratiškos kilmės, Rusijos kariuomenėje tarnavo leitenantu, Rusijos socialdemokratų, vėliau bolševikų partijos narys, aktyvus 1905 m. revoliucijos dalyvis. Kelis kartus caro valdžios buvo suimtas, kalintas, net nuteistas mirties bausme. 1917 m. buvo bolševikų partijos CK narys, vadovavo Žiemos rūmų šturmui, būtent jis areštavo A. Kerenskio vyriausybės ministrus. Norėdamas eliminuoti V. Antonovą-Ovseenko iš Rusijos politinio gyvenimo, kaip L. Trotskio šalininką, 1925 m. J. Stalinas išsiuntė jį atstovu į Čekoslovakiją, iš ten 1929 m. pradžioje – į Lietuvą. Sušaudytas 1939 m.

²³³ A. Walkerio 1930 m. sausio 28 d. konfidencialus pranešimas Nr. 37 „Užsienio valstybių misijų vadovai Kaune“ A. Hendersoniui, PRO. FO, 371, 14783, N 692, 304.

labiau fragmentiško pobūdžio^{*}. Pastarasis, beje, kaip ir jo pirmtakai, buvo senas bolševikų partijos narys, jaunystėje, kaip politinis kalinys, nemažai laiko praleidęs carinės Rusijos kalėjime. Kaip diplomatinio korpuso nariams mėgdavo pasakoti pats A. Petrovskis, metai, praleisti kalėjime, buvo laimingiausi metai jo gyvenime, ten su juo gerai elgėsi, puikiai maitino, naktimis jis galėjęs studijuoti, o dienomis miegoti, gyvenęs kaip norėjęs savo „švarioje ir patogioje kameroje“, naudojosi biblioteka, iš kurios gaudavo praktiškai bet kokią knygą, studijavo gamtos mokslus. Pasakojimą apie metus, praleistus kalėjime, sovietų diplomatas paprastai baigdavo pareiškimu, esą, jis nieko taip nenorėtų, kaip kartą per metus tris–keturis mėnesius praleisti politiniame kalėjime, kur galėtų pasigydyti ir pailsėti²³⁴. Mums nežinomas tolimesnis šio diplomato likimas, tačiau daugeliui jo kolegų pažintis su bolševikiniais kalėjimais baigėsi šūviu į pakaušį^{**}.

Dėl ypatingų Lietuvos ir Sovietų Sąjungos santykių pobūdžio sovietinių pasiuntinių įtaka Lietuvoje neretai buvo pervertinama. Tą pripažįsta ir patys diplomatinio korpuso nariai. Tarp jų ir T. H. Prestonas, kuris pranešime į Londoną tvirtino anksčiau pervertindavęs sovietų pasiuntinio įtaką Kaune, kartu pastebėdamas, kad „pirmu smuiku neabejotinai groja Dr. Morahtas“²³⁵. Tačiau, kaip jau buvo minėta, Vokietijos pasiuntinio dominavimas Kaune baigėsi 1930 m. rudenį, kilus pirmajai rimtai Lietuvos ir Vokietijos santykių krizei, po to, kai Berlynas nusprendė palaikyti Klaipėdos vokiečių skundą Tautų Sąjungos Taryboje.

^{*} A. Arosjevas, paskirtas į Lietuvą 1927 m. gegužės 21 d., iš Kauno išvyko 1928 m. gruodžio 1 d.; jį pakeitęs V. Antonovas-Ovseenko, paskirtas 1929 m. vasario 7 d., Lietuvą apleido 1930 m. sausio 19 d.; A. Petrovskis dirbo Lietuvoje ne visus metus (1930 m. sausio 31 – 1930 m. gruodžio 21 d.). A. Petrovskio tikroji pavardė – Salzberg, Lenkijos žydas, dėl savo kilmės, bet ne todėl, kad žydas, o kad kilęs iš Lenkijos, buvo įsivėlęs į konfliktą su Lietuvos karininkais (žr. V. Žalys, *Lietuvos diplomatinės istorija*, t. I, p. 529). URM taip pat turėjo priekaištų šiam diplomatui dėl jo pasisakymų Lietuvos–Lenkijos santykių, Vilniaus klausimais (ten pat, p. 530), tačiau kai Kauną pasiekė žinia apie A. Petrovskio perkėlimą atstovu į Persiją, URM susigriebta, kad jis buvęs „vienu pakenčiausiai“ sovietų atstovų Lietuvoje (D. Zauniaus 1930 m. lapkričio 5 d. telegrama P. Klimui, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1015, l. 18).

²³⁴ A. Walkerio 1930 m. sausio 28 d. konfidencialus pranešimas Nr. 37 „Užsienio valstybių misijų vadovai Taline“ A. Hendersonui, PRO. FO, 371, 14783, N 596, 271.

^{**} Be jau minėto V. Antonovo-Ovseenko, sušaudyti buvo ir kai kurie kiti buvę sovietų atstovai Lietuvoje, tarp jų J. Davtianas, S. Aleksandrovskis (*Очерки истории Министерства иностранных дел России*, т. II, 1917–2002 г., Москва: Олма-Пресс., 2002, с. 198–199), berods, tokio pat likimo susilaukė ir M. Karskis (kitų sovietų atstovų Lietuvoje likimas autoriui nežinomas).

²³⁵ T. H. Prestono 1930 m. vasario 8 d. pranešimas Nr. 21 pasiuntinybei Rygoje, PRO. FO, 371, 14781, N 1122, 206.

Praėjus keliems mėnesiams po Lietuvos ir Vokietijos delegacijų susirėmimo Ženevoje, 1930 m. gruodžio 21 d. į Lietuvą atvyko naujasis sovietų pasiuntinys M. Karskis. Po dviejų dienų, gruodžio 23 d., nepaisant Kalėdų švenčių, jis įteikė Respublikos Prezidentui skiriamuosius raštus. Taip skubėta dėl paprastos priežasties – Kaune norėta, kad naujasis sovietų pasiuntinys dalyvautų priėmimuose, rengiamuose Kalėdų ir Naujųjų metų proga.

„Šventa vieta tuščia nebūna“, – sako lietuvių patarlė. Spėjame, kad rusai turi panašią, kadangi, sprendžiant iš tolimesnių įvykių, neatsižvelgiant į tuometinę sovietų ir vokiečių partnerystę, energingas ir landus M. Karskis netruko pasinaudoti H. Morahto sunkumais ir, nepaisant savo jauno amžiaus (tuo metu jam buvo tik 32 metai!), tapti neabejotinai įtakingiausiu pasiuntiniu laikinojoje sostinėje. Skaitant M. Karskio dienoraščius negali nestebinti plačios jo pažintys Lietuvoje – visi norėjo su juo susitikti, visi norėjo su juo pasikalbėti. Pažymėtina, nuo pat pradžių naujasis sovietų pasiuntinys siekė užmegzti kuo glaudesnius ryšius ne tik su Lietuvos politikais (taip pat ir su opozicijos sluoksniais), diplomatais ir kariškiais, bet ir ieškojo artimesnio kontakto su platesne visuomene²³⁶. Ir darė tai labai sėkmingai. Kaip pranešime į *Foreign Office* teigė britų pasiuntinys H. M. Knatchbullas-Hugessenas, „draugiškai lietuvių atžvilgiu nusiteikęs, jis [Karskis] sugebėjo tapti jiems priimtiniu ir populiariu vyriausybinuose sluoksnuose“²³⁷. Nenuostabu, kad netrukus Žaliakalnio papėdėje įsikūrusios SSRS pasiuntinybės duris ėmė nuolat varstyti ne tik užsienio valstybių atstovai, bet ir Lietuvos ministrai, žurnalistai, visuomenės, inteligentijos atstovai. Kai kurie iš pastarųjų, nesuprasti ar neįvertinti Lietuvoje veikėjai, retas kuris ideologiniais sumetimais netiesiogiai sovietų pasiuntiniui siūlydavo savo draugystę ir paslaugas...

M. Karskiui netrukus perėjo ir anksčiau tik H. Morahtui priklausiusi privilegija kreiptis tiesiai į Prezidentą ar Ministrą Pirmininką. Tokia padėtis, kaip jau buvo minėta, labai nepatiko D. Zauniui. Ir ne tik todėl, kad apeidamas užsienio reikalų ministrą sovietų pasiuntinys nesilaikė nustatyto tokiomis atvejais protokolo. Aiškiai matoma distancija ministro ir pasiuntinio santykiuose išliko ir dėl

* M. Karskis (g. 1898–?), kaip ir A. Petrovskis, buvo Lenkijos žydas, Rostovo universitete baigęs teisės mokslus, 1918 m. – sovietų Dono Respublikos Vyriausybės narys, pilietinio karo metu įstojo į Raudonąją armiją, dalyvavo kovose su gen. A. Denikino savanorių armija. 1924 m. paskirtas NKID Lietuvos ir Lenkijos skyriaus vedėju, šias pareigas ėjo iki pat išvykstant į Lietuvą. Aktyvus 1926 m. Nepuolimo sutarties parengimo dalyvis.

²³⁶ King-Kong, *Diena*, 1934 m. vasario 4 d.

²³⁷ H. M. Knatchbullo-Hugesseno 1932 m. sausio 16 d. konfidencialus pranešimas Nr. 14 „Užsienio valstybių misijų vadovai Kaune“, *PRO. FO*, 371, 16268, N 567, 391/51.

kitos priežasties – dėl labai atsargaus, tiksliau, net atvirai nepalankaus, D. Zauniaus požiūrio į SSRS, į Lietuvos santykių su sovietais perspektyvas.²³⁷ Beje, per beveik penkerius vadovavimo Lietuvos užsienio reikalų ministerijai metus D. Zaunius nei karto su vizitu neapsilankė Maskvoje^{**}. Dėl teisybės tektų pastebėti: nei jis ten veržėsi, nei jo ten labai laukė. Mažosios Lietuvos sūnui D. Zauniui Rusija (SSRS) buvo nepalyginamai svietimesnė nei Didžiosios Lietuvos lietuviams. Priešingai nei dauguma didlietuvių, mokėjusių rusų kalbą dar nuo caro laikų, rusiškai D. Zaunius pramoko tik dirbdamas Lietuvos diplomatinėje tarnyboje²³⁸. Maskva jautė Lietuvos užsienio reikalų ministro nuotaikas SSRS atžvilgiu ir juo nepasitikėjo. „D. Zaunius nėra palankiai mūsų atžvilgiu nusiteikęs“, – konstatuota viename NKID dokumente²³⁹.

Beje, M. Karskis, kaip ir daugelis jo pirmtakų, turėjo vieną bendrą trūkumą – sovietų pasiuntiniai paprastai nemokėjo užsienio kalbų. Apibūdindamas naująją sovietų pasiuntinį, britų atstovas rašė: „M. Karskis – protingas žydas, gerai informuotas Baltijos valstybių politikos klausimais. Labai komunikabilus, norintis laisvai kalbėtis, tačiau moka tik rusų kalbą, todėl Kauno diplomatiniam korpuse be vertėjo jis gali kalbėtis tik su manimi ir su rusų kalbą mokančiais Čekoslovakijos, Latvijos ir Estijos pasiuntiniais.“²⁴⁰ Tiesa, dirbdamas ir gyvendamas laikinojoje sostinėje M. Karskis buvo pradėjęs mokytis prancūzų kalbos²⁴¹, tačiau neatrodo, kad jam būtų pavykę pasiekti bent kiek žymesnių rezultatų, kadangi iki pat išvykimo iš Lietuvos jis ir toliau galėjo bendrauti tik rusų kalba. Tačiau net ir toks kiekvienam diplomatui akivaizdus trūkumas nesukliudė M. Karskiui efektyviai dirbti Lietuvoje. Bet, galų gale, ir jis neišvengė S. Aleksandrovsčio likimo. 1936 m. pabaigoje, praleidęs Lietuvoje šešerius metus (ilgiau nei bet kuris kitas sovietų

* Iš A. Zauniūtės-Šaulio prisiminimų: „Tų laikų lietuvių diplomatai daugiau orientavosi į rusus, tėvelis ne. Tėvelis rusų nemėgo („sovietai neturėjo gero vardo pas mus“), nors buvo pradėjęs mokytis rusų kalbos.“

** Per visą ilgą savo diplomatinę karjerą SSRS sostinėje D. Zaunius lankėsi tik kartą, t. y. 1922 m. gruodžio pabaigoje, kuomet jis vadovavo Lietuvos delegacijai Maskvoje vykusioje Nusiginklavimo konferencijoje.

²³⁸ A. Gerutis, *Dr. Dovas Zaunius*, p. 459.

²³⁹ NKID Kolegijos nario B. Stomoniakovo 1930 m. vasario 22 d. slaptas laiškas SSRS A. Petrovskiiui, AVP SSSR, f. 0151, ap. 19, b. 2, p. 38, l. 30.

²⁴⁰ T. H. Prestono 1931 m. sausio 2 d. pranešimas Nr. 252 H. M. Knatchbullui-Hugesseniui, PRO. FO, 371, 15538, N 277, 175–178.

²⁴¹ H. M. Knatchbullo-Hugesseno 1932 m. sausio 16 d. konfidencialus pranešimas Nr. 14 „Užsienio valstybių misijų vadovai Kaune“, PRO. FO, 371, 16268, N 567, 391/51.

pasiuntinys), M. Karskis buvo netikėtai atšauktas į Maskvą. Staigus jo išvykimas sukėlė įvairių kalbų. Jau po Antrojo pasaulinio karo išleistuose atsiminimuose T. H. Prestonas spėjo, kad šio „netipinio“ sovietų diplomato atšaukimo priežastimi buvo jo artimi ryšiai su Vakarų valstybių diplomatais, užsiminė jis ir apie Maskvos kaltinimus M. Karskiui dėl „buržuazinio gyvenimo būdo Lietuvos sostinėje“²⁴². Visiškai gali būti, kad Kaune suburžuazėjęs M. Karskis nebekėlė Maskvai pasitikėjimo. Tačiau jo skubiam atšaukimui būta kur kas rimtesnių priežasčių. Pirmiausia jo kai kurie veiksmai 1935 ir ypač 1936 m., kuriuos Lietuvos Vyriausybė traktavo kaip neleistiną kišimąsi į Lietuvos valstybės vidaus reikalus, kaip piktnaudžiavimą jį priimančios šalies svetingumu, nors viešai apie tokį sovietų pasiuntinio veiklos vertinimą ir nebuvo pranešta.

Šventojo Sosto internuncijaus Riccardo Bartolonio diplomatinė karjera Kaune prasidėjo daug žadančiai – laikinojoje sostinėje jis buvo sutiktas ypač maloniai, 1928 m. lapkričio mėnesį Vatikano internunciatūra tapo nunciatūra, o 1929 m. sausio mėnesį pats R. Bartolonis – nuncijumi. Pagal tuo metu galiojusią tradiciją nuncijus automatiškai tapo ir diplomatinio korpuso dekanu. Tačiau idilija tęsėsi neilgai. Iš dalies dėl konflikto su užsienio reikalų ministru D. Zauniumi, iš dalies dėl savo nepatyrimo²⁴³, bet dar daugiau dėl atviro kišimosi į Lietuvos vidaus reikalus nuncijus R. Bartolonis pateko į Lietuvos valdžios nemalonę ir faktiškai negalėjo eiti savo, kaip diplomatinio korpuso dekanu, pareigų. „Vakar banketas pas Prezidentą – nuncijaus kėdė tuščia“, – rašė T. H. Prestonas²⁴³. Nuncijui R. Bartolonui dažnai nebūnant Kaune ar tiesiog neturint galimybių vykdyti dekanu funkcijų, diplomatinio korpuso dekanu pareigas *de facto* prisiimdavo Vokietijos pasiuntinys H. Morahtas. Nuncijui galutinai išvykus iš Lietuvos 1931 m. vasarą, H. Morahtas savo iniciatyva kreipėsi į *Auswärtiges Amt*, teiraudamasis, ar Berlynas neturėtų nieko prieš, jei jis pradėtų ir formaliai vykdyti dekanu pareigas. Gavęs iš savo valdžios labai diplomatišką atsakymą, leidusį jam pačiam priimti sprendimą, Vokietijos pasiuntinys pradėjo eiti diplomatinio korpuso Kaune dekanu pareigas. Beje, būtent po istorijos su nuncijumi Kauno diplomatiniam korpuse atsirado juokelis,

²⁴² Th. H. Preston, *Before the Curtain*, ed. J. Murray, A. Street, W. First, London, 1950, p. 242, 313.

* Riccardo Bartolonio paskyrimas į Kauną buvo pirmasis jo diplomatinėje karjeroje.

²⁴³ T. H. Prestono 1930 m. sausio 24 d. pranešimas Nr. 10 pasiuntinybei Rygoje, PRO. FO, 371, 14781, N 695, 196–200.

esą, daugelis jo narių kartkartėmis privalo pabūti *persona non grata*...²⁴⁴ Iškalbingas juokelis!

Praėjus pusmečiui po nunciiaus išvaymo, 1931 m. pabaigoje, į Lietuvą atvyko naujasis Vatikano atstovas Antonio Arata. Tiek Lietuvos diplomatams, tiek ir diplomatinio korpuso laikinojoje sostinėje nariams šis kur kas jauniau nei 48 metų atrodantis dvasininkas bei diplomatas padarė puikų įspūdį. „Iš pirmo žvilgsnio Arata daro labai gerą, atviro žmogaus įspūdį“, – pranešime į *Foreign Office* teigė Didžiosios Britanijos pasiuntinys H. M. Knatchbullas-Hugessenas²⁴⁵. Antra vertus, nors A. Arata turėjo žemesnį nei jo pirmtakas laikinojo reikalų patikėtinio diplomatinį rangą, tačiau diplomatinės patirties (iki paskiriant į Kauną, A. Arata šešerius metus buvo dirbęs nunciatūroje Čekoslovakijoje, vėliau patarėju nunciatūroje Lisabonoje), lankstumo ir takto – kur kas daugiau nei jo pirmtakas²⁴⁶. Be to, jis buvo pažįstamas su užsienio reikalų ministru D. Zauniumi dar nuo jų bendro darbo Čekoslovakijoje laikų. Istoriko Algimanto Kasparavičiaus nuomone, tai galėjo būti viena iš priežasčių, paskatinusių Šventąjį Sostą paskirti A. Aratą į Kauną. Šį kartą dėl šio sprendimo neapsirikta, kadangi netrukus Lietuvos ir Vatikano santykiai bendromis pastangomis palaipsniui grįžo į normalias vėžes²⁴⁷.

Iš didžiųjų Vakarų Europos valstybių ketvirtojo dešimtmečio pradžioje Italija buvo vienintelė, turėjusi nepaprastuosius ministrus ir įgaliotuosius pasiuntinius visose trijose Baltijos valstybėse. Britai, tiesa, niekaip negalėjo suprasti, kam italams to reikia, kam jiems tokios išlaidos, ypač pasaulinės ekonominės krizės sąlygomis? Kartais atsakymo į šį klausimą nežinojo ir patys italų diplomatai – Italijos pasiuntinys Taline net neslėpė neturįs ką veikti Estijoje, o Italijos pasiuntinio Rygoje padėtis buvo dar keblesnė: jis su Latvijos užsienio reikalų ministru negalėjo susikalbėti nei viena abiem jiems žinoma kalba ir dėl šios priežasties labai retai su juo susitikdavo²⁴⁸. Padėtis Kaune buvo kita, ir ne tik dėl Lietuvos teritorinio ginčo su Lenkija ar vis labiau besikomplikuojančių Kauno ir Berlyno santykių, bet ir dėl

²⁴⁴ H. M. Knatchbullo-Hugesseno 1931 m. gegužės 13 d. konfidencialus pranešimas Nr. 2 A. Hendersoniui, *PRO. FO, 371, 15536, N 3482, 76–76v.*

²⁴⁵ H. M. Knatchbullo-Hugesseno 1931 m. gruodžio 14 d. parengta Vatikano *chargé d'affaires* a. i. Lietuvoje Antonio Arata biografinė pažyma, *PRO. FO, 371, 15536, N 8155, 336.*

²⁴⁶ Ten pat.

²⁴⁷ A. Kasparavičius, *Tarp politikos ir diplomatijos. Šventasis Sostas ir Lietuvos Respublika*, Vilnius: LII leidykla, 2008, p. 381.

²⁴⁸ H. M. Knatchbullo-Hugesseno 1931 m. sausio 27 d. kasmetinis pranešimas Nr. 48 A. Hendersoniui „Baltijos valstybės 1930 metais“, *PRO. FO, 371, 15540, N 1013, 215.*

tam tikrų ideologinių simpatijų, ypač iš kai kurių lietuvių politikų, susižavėjusių itališkuoju fašizmo modeliu ir pačiu jo lyderiu B. Mussoliniu, pusės. Šios simpatijos savo ruožtu reiškėsi per įvairių delegacijų vizitus, apsikeitimus apdovanojimais. „Italijos pasiuntinys Kaune randasi tik dėl savo išpažįtamų psiaudo fašistinių idealų, kuriomis paremta dabartinė Lietuvos valdymo sistema“, – pranešime į *Foreign Office* pastebėjo H. M. Knatchbullas-Hugessenas²⁴⁹.

Pirmuoju Italijos pasiuntiniu Lietuvoje 1927 m. gegužės 13 d. tapo G. Amadoris. Diplomatinę karjerą pradėjęs *Palazzo Chigi** Romoje, prieš atvykdamas į Lietuvą jis buvo dirbęs Maskvoje, Bankoke ir Rygoje, laiptelis po laiptelio kopdamas karjeros laiptais. Kaunas buvo pirmasis jo, kaip pasiuntinio, postas²⁵⁰. Beje, kaip kad pasakojo pats G. Amadoris, iš Maskvos jis buvo atšauktas dėl jo pasiūlymų Romai nutraukti diplomatinis santykius su bolševikais²⁵¹. Amžininkai piešia labai prieštarinę Italijos pasiuntinio Lietuvoje paveikslą. Lietuviams, kad ir ne be keistenybių, G. Amadoris atrodė simpatiškas draugiškos valstybės atstovas. „Labai impulsyvus ir temperamentingas vyras, iš esmės nuoširdus Lietuvos draugas“, – apie jį atsiliepė tuometinio officiozinio *Lietuvos aid*o redaktorius V. Gustainis²⁵². Britų laikinasis reikalų patikėtinis Baltijos valstybėse A. Walkeris 1930 m. pradžioje taip apibūdino šį italų diplomatą: „Jis yra 44 metų amžiaus, nors atrodo bent 15 metų vyresnis, tai tipingas Italijos kraštutinio nacionalizmo atstovas, faktiškai senjoras „Italianissimo“, paprastai irzlus, susierzinęs, neurotiškas ir linkęs perdėti. Kalbėtis su juo vietos politiniais klausimais nelabai verta – iš jo mažai praktinės naudos, kadangi jis dažniausiai užima dogmatinę poziciją ir yra linkęs tuščiažodžiauti.“²⁵³

Vargu ar V. Gustainis būtų sutikęs su tokiu vertinimu. Ir tam jis, kaip lietuvis ir žurnalistas, turėjo svarių priežasčių. Reikalas tas, kad G. Amadoris kartais lietuviams padarydavo nemažai paslaugų. Būdamas Italijos, t. y. Klaipėdos Konvencijos signatarės, pasiuntiniu, turėdamas visą informaciją apie signatarų nusistatymą ar planus vienu ar kitu Konvencijos vykdymo klausimu, šia informacija G. Amadoris

²⁴⁹ H. M. Knatchbullo-Hugesseno 1931 m. sausio 27 d. kasmetinis pranešimas Nr. 48 A. Hendersonui „Baltijos valstybės 1930 metais“, PRO. FO, 371, 15540, N 1013, 215.

* *Palazzo Chigi* – Italijos užsienio reikalų ministerija B. Mussollinio laikais.

²⁵⁰ A. Walkerio 1930 m. sausio 28 d. konfidencialus pranešimas Nr. 37 „Užsienio valstybių misijų vadovai Kaune“ A. Hendersonui, PRO. FO, 371, 14783, N 692, 304.

²⁵¹ Ten pat.

²⁵² V. Gustainis, *Nuo Griškabūdžio iki Paryžiaus*, p. 144.

²⁵³ A. Walkerio 1930 m. sausio 28 d. konfidencialus pranešimas Nr. 37 „Užsienio valstybių misijų vadovai Kaune“ A. Hendersonui, PRO. FO, 371, 14783, N 692, 304.

kartais konfidencialiai pasidalydavo ir su lietuviais. Dažniausiai jis tai darydavo ne tiesiogiai per URM, o saugesniu keliu, pvz., per tą patį V. Gustainį²⁵⁴. Tokių saugių informacijos nutekimo kanalų jis turėjo ir daugiau. Atrodo, britai kažką įtarė apie tokią Italijos pasiuntinio veiklą. Šiaip ar taip, 1932 m. būtent G. Amadorį jie kaltino vienašališkai prolietuviška laikysena, pasak jų, tik dar labiau paskatinusia Lietuvą užimti ekstremistinę poziciją Klaipėdos klausimu. Britų pasiuntinio H. M. Knatchbullo-Hugesseno nuomone, Italijos pasiuntinio Kaune elgesys tada iš dalies „sugriovė vieningą signatarų frontą, tokį svarbų imantis bendrų akcijų“²⁵⁵.

Savo palankumą lietuviams G. Amadoris demonstravo ir kitais atvejais. Tautininkų viršūnės buvo dėkingos Italijos pasiuntiniui už jo poziciją kitu, ypač subtiliu – prof. I. Tamošaičio ir kunigo Vlodo Mirono apdovanojimo aukštais Italijos ordinais – reikalu. Vatikanas, sužinojęs apie būsimąjį šių dviejų lietuvių apdovanojimą, kreipėsi į *Palazzo Chigi*, priekaištaudamas, kad prieš apdovanojant dvasinio luomų asmenis privalu ne tik informuoti aukštąją dvasišką vyresnybę, bet ir gauti jos sutikimą. Kitaip sakant, Šventasis Sostas reikė nepasitenkinimą, kad toks apdovanojimas nebuvo suderintas su Vatikano nuncijumi Kaune ir Lietuvos vyskupu. *Palazzo Chigi* protokolo šefas su šiomis pretenzijomis supažindino G. Amadorį, kurio iniciatyva ir pristatymu prof. I. Tamošaitis ir kunigas V. Mironas ir buvo apdovanoti ordinais. Sužinojęs apie jam metamus priekaištus, G. Amadoris pasiuntė į Romą ilgą, išsamų ir piktoką laišką²⁵⁶.

Šiame laiške Italijos pasiuntinys nepaprastai išaukštino abiejų apdovanojimų padėtį Lietuvos valstybėje[†]. Jo nuomone, jei Vatikanas „rastų kokį kunigišką nekorektingumą šitų dviejų dekoruotų asmenų“, Šventasis Sostas turėtų reikalauti iš Lietuvos Vyriausybės atleisti juos iš užimamų pareigų (atsižvelgiant į prof.

²⁵⁴ V. Gustainis, *Nuo Griškabūdžio iki Paryžiaus*, p. 144.

²⁵⁵ H. M. Knatchbullo-Hugesseno 1933 m. sausio 19 d. kasmetinis pranešimas Nr. 25 J. Simonui „Baltijos valstybės 1932 metais“, *PRO. FO, 371, 17181, N 658, 171 (45)*.

²⁵⁶ *LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1071, l. 62*.

* „Kunigas Mironas labiausiai autoritetinga persona prie Respublikos Prezidento, taip pat partijos valdyboje, ir, kaip kad aš daug kartų pastebėjau savo pranešimuose, savo darbe inspiruojasi, kiek tatai galima, fašistų principais. Jis praktiškai veda Tautininkų partiją ir pataria Respublikos Prezidentui ministrų paskyrimus ir pasirinkimus, orientavimąsi vidaus politikos manevruose ir specialiai santykiuose su bažnyčia. Prof. Tamošaitis yra Lietuvos nacionalizmo teoretikas, jis buvo išrinktas tautininkų valdybos į neseniai į Italiją nuvykusią (lietuvių) misiją <...>. Jis ypatingai užsitarnavęs italų fašizmui, kurį yra išstudijavęs ir kurį kelia lietuvių spaudoje, ieškodamas susitarimo su bažnyčia fašistiniais principais“, – V. Mirono ir prof. I. Tamošaičio nuopelnus laiške vardijo G. Amadoris, savo sprendimą pristatyti juos apdovanojimui grįsdamas Italijos interesais (*LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1071, l. 63*).

I. Tamošaičio ir V. Mirono pareigas ir padėtį, net ir radus tokio „kunigiško neko-rektiškumo“ įrodymų, įgyvendinti tokį pasiuntinio pasiūlymą Vatikano atstovams būtų buvę ganėtinai keblu – *aut. pastaba*). „To nepadarius, aš turiu teisės manyti, kad tas Šventojo Sosto nepasitenkinimas eina iš mažų pavydų, iš vietinių politinių priešingumų, iš absoliučiai asmeninio arba partinio pobūdžio <...>“, – piktinosi G. Amadoris, nepamiršdamas pridurti, kad prieš keletą dienų jis su nuncijumi Italijos pasiuntinybėje sėdėjo prie vieno stalo su kunigu V. Mironu, o po pietų R. Bartolonis net pavėžėjo svečią savo automobiliu²⁵⁷.

„Aišku, jų (V. Mirono ir I. Tamošaičio – *aut. pastaba*) politinis veikimas yra blogai traktuojamas tos kunigijos dalies, kuri su nuncijumi priešakyje norėtų uždėti bažnytinę leteną visai svietiskai valdžiai, arba tos kunigų dalies, kuri politiškai yra susiorganizavusi Krikščionių demokratų partijoje ir kuri nori ir vėl paimti valdžią <...>. Yra aukštos kunigijos dalis, kuri norėtų praplėsti savo įtaką už tikybinės srities. Yra taip pat nemaža dalis aukštos kunigijos, kuri norėtų nei daugiau nei mažiau, kaip politinės hegemonijos. Todėl nei kunigas Mironas, nei kunigas Tamošaitis negali laukti jokios simpatijos iš sakytosios kunigijos, kartu su apaštališkuoju nuncijumi“, – savo požiūrį į Lietuvos valdžios ir Katalikų Bažnyčios konflikto priežastis dėstė Italijos pasiuntinys²⁵⁸. Nekalbant apie priekaištus Lietuvos kunigams, G. Amadoris faktiškai apkaltino nuncijų politinėmis intrigomis, kišimusi į Lietuvos vidaus reikalus, primindamas ir R. Bartolonio pastangas sutrukdyti („uždėti veto“) paskirti D. Zaunių užsienio reikalų ministru. Pasak Italijos pasiuntinio, R. Bartolonis be jokių užuolankų pareiškęs Prezidentui A. Smetonai, kad toks paskyrimas sukeltų „sunkumus nunciatūroje“...²⁵⁹

Amadoris nebūtų buvęs Amadoriu, jei šio į Romą išsiųsto laiško nuorašą jis nebūtų konfidencialiai („draugišku keliu“) perdavęs URM. Skaitant šį laišką, sunku atsikratyti įspūdžio, kad sprendimą dėl šios paslaugos lietuviams jis buvo priėmęs dar prieš imdamasis jį rašyti. Tik taip galima paaiškinti atvirą pataikavimą įtakingiesiems tautininkams. Ir ne tik jiems. Nepamirštas lieka ir užsienio reikalų ministras D. Zaunius, laiške aptinkame ir labai jam palankią konflikto su nuncijumi dėl jo antrųjų vedybų versiją*. Beje, kiek tai liečia konfliktą su R. Bartoloniu,

²⁵⁷ LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1071, l. 62.

²⁵⁸ Ten pat, l. 63–64.

²⁵⁹ Ten pat.

* Atmesdamas nuncijaus R. Bartolonio priekaištus D. Zauniui dėl antrųjų vedybų, G. Amadoris teigė: „Tuo tarpu kai realybėje ejo reikalas tiktai apie protestantą, legaliai išsiskyrusį ir legaliai iš naujo vedusį katalikę sulig Lietuvos įstatymais“ (LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1071, l. 63–64).

Italijos pasiuntinys nuosekliai rėmė Lietuvos Vyriausybę šiame ginče, kaltindamas nuncijų „peržengus visas pripažintas diplomatinei misijai ribas“²⁶⁰.

Lietuviai labai vertino tokią Italijos pasiuntinio, po H. Morahto išvykimo tapusio diplomatinio korpuso Kaune dekanu, poziciją. Beje, V. Gustainis nebūtų pritaręs G. Amadorio, kaip „tipingo Italijos kraštutinio nacionalizmo atstovo“, apibūdinimui. „Nešiodamas fašistų partijos ženklelį savo švarko atvarte, pasikalbėjimuose su jo pasitikėjimą pelniusiais asmenimis, G. Amadoris gana kritiškai atsiliepdavo ne tik apie fašizmo doktriną, bet ir apie jos kūrėją B. Mussolinį. Kartais jis pakritikuodavo ir J. Tūbelį, prieš tai įspėjęs savo pašnekovą, kad pokalbis konfidencialus“, – rašė V. Gustainis²⁶¹. Nebūtų jis sutikęs ir su kitu anksčiau minėtu britų teiginiu, neva tai G. Amadoris nieko neišmanė Lietuvos politikoje. Italijos pasiuntinio pažinčių laikinojoje sostinėje ratas buvo ne ką siauresnis nei T. H. Prestono. Pats buvęs žurnalistu, atvykęs į Lietuvą, jis siekė palaikyti itin glaudžius ryšius su vietos spaudos atstovais. Jo namuose nuolat lankydavosi didžiausių Lietuvos laikraščių redaktoriai ir žurnalistai, su kuriais G. Amadoris diskutuodavo įvairiais Lietuvos gyvenimo klausimais, taip „iš pirmų lūpų“ gaudamas jį dominusios informacijos. „Ponas italų ministeris visuomet puikiai žino, kas šiuo momentu Lietuvoje labiausiai aktualu“, – teigta viename Lietuvos dienraštyje²⁶².

Lietuvių santykiai su G. Amadoriu visgi nebuvo be šešėlio. Pietietiški charakterio bruožai kartais sudarydavo jam problemų, kartais baigdavosi ir nedideliais skandalais. V. Gustainis prisimena vieną iš tokių tragikomiškų įvykių, plačiai nuskambėjusių diplomatiniam korpuse ir net pasiekusių Romą. Pasak V. Gustainio, D. Zaunius, siekdamas palaikyti draugiškus santykius su užsienio valstybių diplomatais, dažnokai pasikviesdavo pietų tai vieną, tai kitą iš jų, kartu ta proga pakviesdamas ir kurį nors Lietuvos visuomenės ar politikos veikėją. 1930 m. vasario mėnesį^{*} pietų jis pasikvietė Kauno miesto burmistrą Joną Vileišį ir Italijos pasiuntinį G. Amadorį. Sėdant prie stalo, tą kartą D. Zaunius italą kažkodėl pasodino savo žmonai iš kairės, o burmistrą – iš dešinės, kas pagal diplomatinį protokolą reišė, kad J. Vileišis pasodintas garbingesnėje vietoje nei Italijos pasiuntinys. G. Amadoris dėl to labai užsigavo, nusprendęs, kad jei lietuviai nemoka elgtis su

²⁶⁰ V. Žalys, *Lietuvos diplomatijos istorija*, t. I, p. 574.

²⁶¹ V. Gustainis, *Nuo Griškabūdžio iki Paryžiaus*, p. 145.

²⁶² King-Kong, *Diena*, 1934 m. vasario 4 d.

* T. H. Prestonas teigė, kad šis D. Zaunius ir G. Amadorio konfliktas įvyko 1930 m. balandžio mėnesį.

Karališkosios Italijos ministru, tai jis galįs iš Lietuvos išvažiuoti, o Lietuvai pakak-
sį ir konsulo...²⁶³

Savo nuoskaudą temperamentingasis italas paskleidė po visą Kauną, diploma-
tinio korpuso nariams pareikšdamas nepriimsiąs kvietimų į priėmimus, į kuriuos
bus kviečiami ir lietuviai²⁶⁴. Atsižvelgiant į G. Amadorio temperamentą, buvo ga-
lima laukti, kad jis vis dėlto nesiims tokių kraštutinių priemonių. Tačiau Italijos
pasiuntinys savo žodį tesėjo, izoliuodamasis šešioms savaitėms, atsakydamas
dalyvauti bet kokiam viešame renginyje, kuriame galėjo sutikti lietuvius, neat-
vykdamas net į vakarienę, kurioje dalyvavo Prezidentas A. Smetona²⁶⁵. Neadekvati
G. Amadorio reakcija į iš esmės menką nesusipratimą, jo plepalai ir grasinimai
pasiekė URM. Lietuvos pasiuntinys prie Kvirinalio V. Čarneckis gavo jį nenudžiu-
ginusį nurodymą padaryti demaršą Romoje dėl netinkamo Italijos pasiuntinio el-
gesio. *Palazzo Chigi* pripažino G. Amadorį pasiėlgus netaktiškai, įsakydama jam
atsiprašyti, ką jis tuojau ir padarė²⁶⁶.

Šis nedidelis incidentas T. H. Prestono dėka pateko net į metinį Didžiosios Bri-
tanijos pasiuntinybės Rygoje pranešimą, į kurį paprastai buvo įtraukiami tik patys
svarbiausi metų įvykiai. Britiškoje incidento versijoje, beje, visiškai neatsižvelgia-
ma į neadekvačią nesusipratimo mastui G. Amadorio reakciją, kilęs konfliktas pa-
sakoamas perdėm D. Zauniui nepalankioje šviesoje, pabrėžiant, kad Italijos pa-
siuntinys, apkaltinęs Lietuvos užsienio reikalų ministrą nemandagiu elgesiu, buvo
„visiškai teisus“, apgailestaujant, kad G. Amadorio kreipimasis į Romą paramos
(„kurios jis, be jokios abejonės, nusipelnė“) liko be atsako. Beje, jei tikėtume šiuo
šaltiniu, incidentas buvo baigtas ne *Palazzo Chigi*, o J. Tūbelienės intervencijos
dėka, kuriai arbatėlės metu pavyko įtikinti G. Amadorį pamiršti turėtą nuoskaudą,
ir Italijos pasiuntinys „įsidėjęs savo garbę į kišenę priėmė pakvietimą į susitaikymo
vakarienę su Zauniumi“²⁶⁷. Incidentas buvo išsemtas, nepalikdamas abiem pusėms
nemalonesnių prisiminimų – kaip G. Amadoris lengvai supyko, taip lengvai jis
ir atsileido.

²⁶³ V. Gustainis, *Nuo Griškabūdžio iki Paryžiaus*, p. 144–145.

²⁶⁴ Ten pat.

²⁶⁵ H. M. Knatchbullo-Hugesseno 1931 m. sausio 27 d. kasmetinis pranešimas Nr. 48 A. Henderso-
nui „Baltijos valstybės 1930 metais“, *PRO. FO*, 371, 15540, N 1013, 240v.

²⁶⁶ V. Gustainis, *Nuo Griškabūdžio iki Paryžiaus*, p. 144–145.

²⁶⁷ H. M. Knatchbullo-Hugesseno 1931 m. sausio 27 d. kasmetinis pranešimas Nr. 48 A. Henderso-
nui „Baltijos valstybės 1930 metais“, *PRO. FO*, 371, 15540, N 1013, 240v.

Didžioji Britanija Baltijos valstybėse buvo atstovaujama pagal schemą „vienas trijose“, t. y. britų pasiuntinys, reziduojantis Rygoje, buvo skiriamas bendrai Lietuvai, Latvijai ir Estijai, į Kauną ir Taliną paskiriant konsulus, vėliau, nuo 1930 m. vasaros pradžios, laikinuosius reikalų patikėtinius. Britų pasiuntiniai nebuvo labai patenkinti šia – „vienas asmuo trijuose postuose arba trys postai viename asmenyje“^{268*} – schema. Einant savo pareigas iškart trijose gana skirtingose valstybėse, jiems kildavo nemažai problemų. Pvz., kelionė traukiniu iš Kauno į Rygą, nepaisant nedidelio atstumo, tais laikais trukdavo net aštuonias valandas, o iš Kauno į Taliną – net vienuolika valandų. Dar ilgiau būtų tekę važiuoti automobiliu, tačiau bent jau iki ketvirtojo dešimtmečio pabaigos kelionėms tarp trijų sostinių diplomatai paprastai rinkdavosi traukinį. Didžiosios Britanijos nepaprastasis pasiuntinys ir įgaliotasis ministras H. M. Knatchbullas-Hugessenas apie schemą „vienas trijose“ net sukūrė humoristinę poemą, be kita ko, atkreipdamas *Foreign Office* dėmesį, kad už tris darbus pasiuntiniui buvo mokama tik viena alga...²⁶⁹

Išskyrus kelis pirmuosius Nepriklausomybės metus, iki pat 1930–1931 m. Didžiosios Britanijos pasiuntiniai Lietuvai, rezidavę Rygoje, didesnės įtakos Kaune neturėjo, jų vaidmuo laikinojoje sostinėje buvo nedidelis, nepalyginamas su Vokietijos ir SSRS pasiuntinių, nors poreikis peržiūrėti santykius su Didžiąja Britanija buvo akivaizdus, apie tokią galimybę nuolat diskutuota spaudoje, tiesa, ji vertinta daugiau kaip teorinė ir, kas dar svarbiau, nuo Lietuvos valios nepriklausanti. Lyg patvirtindamas menką Didžiosios Britanijos interesą Lietuva jos pasiuntinys Baltijos valstybėms J. Addisonas, kaip jau minėta, retai apsilankydavo Kaune, o ir atvykęs didesnių darbų nenuveikdavo. Vienintelė tema, kuria J. Addisonas visada buvo pasirengęs mielai kalbėti, – Baltijos valstybių atsilikimas, šios Europos dalies, švelniai tariant, nepatrauklumas. Atvykęs į Rygą jis vis pabrėždavo apgailestaujantis, kad čia jam teksią gyventi neapibrėžtą laiką ateityje²⁷⁰. Padėtis ėmė keistis 1930-ųjų vasarą Didžiosios Britanijos pasiuntiniu Baltijos valstybėms paskyrus nepalyginamai aktyvesnį H. M. Knatchbullą-Hugesseną^{**}. Vis dėlto tikrai svarbiu ir Kaune labai

²⁶⁸ Sir Hugh Knatchbull-Hugessen. *Diplomat in peace and War*, London, John Murray, 1949, p. 67.

* Šios schemos Didžioji Britanija atsisakė tik okupacijos išvakarėse – 1940 m. birželio 12 d. Didžiosios Britanijos nepaprastasis pasiuntinys ir įgaliotasis ministras T. H. Prestonas įteikė Respublikos Prezidentui A. Smetonai skiriamuosius raštus (PRO. FO, 371, 24765, N 3686, 94–99).

²⁶⁹ Ten pat, p. 248–249.

²⁷⁰ R. W. Heingartner, *Lithuania in the 1920s. A Diplomat's Diary*, p. 239.

** Kadenciją Baltijos valstybėse 1934 m. baigusio H. M. Knatchbullo-Hugesseno (1886–1971 m.) dar laukė ilga diplomato karjera: Didžiosios Britanijos pasiuntinys Persijoje, ambasadorius Kinijoje,

laukiamu svečiu britų pasiuntinys tapo tik nuo 1931-ųjų metų pradžios, kuomet Didžioji Britanija, kaip Klaipėdos Konvencijos signatarė, buvo tiesiogiai įtraukta į Lietuvos ir Vokietijos ginčą dėl Klaipėdos ir net atliko savotišką tarpininko vaidmenį. Dėl šios priežasties, kaip savo atsiminimuose rašė H. M. Knatchbullas-Hugessenas, Kaune jam tekdavo lankytis kur kas dažniau nei Taline²⁷¹. Keičiantis Didžiosios Britanijos veiksmo reikšmei Lietuvos užsienio politikoje, per 1931–1932 m. britų pasiuntinio įtaka laikinojoje sostinėje labai išaugo. Lietuvos užsienio politikos poslinkiams nemažai reikšmės turėjo ir vis konkretesnę išraišką įgyjantys planai dėl platesnio įsiskverbimo į Didžiosios Britanijos rinką.

Kalbant apie Didžiosios Britanijos atstovus Lietuvoje atskirai tektų apsisistoti ties konsulo, vėliau laikinojo reikalų patikėtinio Lietuvoje T. H. Prestono asmeniu ir jo veikla^{*}. Priešingai nei jo pirmtakai, daugiau dėmesio skyrę pasilinksminimams nei darbui^{**}, 1929 m. vasarą į Lietuvą atvykęs konsulas T. H. Prestonas iškart kibo į darbą. Jo veikla neapsiribojo vien konsulinių funkcijų vykdymu – politiniai klausimai jį domino kur kas labiau nei konsuliniai. Apie tai liudijo ir reguliariai į Rygą Didžiosios Britanijos pasiuntiniui ėmę plaukti jo politiniai pranešimai, išsamiai informuojantys apie Lietuvos politines aktualijas ir diplomatinio korpuso gyvenimą laikinojoje sostinėje. Kadangi iš pradžių jo, kaip konsulo, padėtis Kaune akivaizdžiai neatitiko T. H. Prestono ambicijų ir jo atstovaujamos valstybės tarptautinės reikšmės, pirmaisiais darbo Lietuvoje metais šis „aukštas džentelmenas su monokliu oksfordišku veidu“²⁷² garsėjo ne tik domėjimusi politika, bet ir ekstravagantišku elgesiu.

Turkijoje, Belgijoje. Antrojo pasaulinio karo metu, jam būnant ambasadoriumi Ankaroje, jo albanų kilmės tarnas, Vokietijos agentas, per pusę metų (nuo 1943 m. spalio iki 1944 m. balandžio mėnesio) fotografuodavo slapčiausius ambasados seife saugomus dokumentus, taip pat ir tuos, kurie buvo susiję su būsimoju sąjungininkų išsilaipinimu Normandijoje. Nors 1944 m. H. M. Knatchbullas-Hugessenas buvo atšauktas iš Turkijos, ši labai sėkminga vokiečių žvalgybos operacija, žinoma „Cicero operacijos“ kodiniu pavadinimu, didesnio vaidmens jo karjeroje neturėjo.

²⁷¹ Sir Hugh Knatchbull-Hugessen. *Diplomat in peace and War*, p. 70–71.

^{*} T. H. Prestonas (1886–1976 m.) profesinę karjerą pradėjo Rusijoje, Didžiosios Britanijos konsulate Batumyje, vėliau dirbo konsulate Turine, iš kur ir buvo perkeltas į Lietuvą. Pats save jis lakė „Rusijos žinovu“ ir tai, matyt, turėjo reikšmės paskiriant jį į Lietuvą.

^{**} Sprendžiant iš R. W. Heingartnerio dienoraščio trečiojo dešimtmečio antrojoje pusėje Kaune rezidavę konsulai daug darbo neturėjo, o didžiausiu jų rūpesčiu buvo, kur ir kokioje kompanijoje praleisti vakarėlį. Tuo ypač garsėjo Didžiosios Britanijos konsulas C. D. Elphickas („garsus liberalas šampano atžvilgiu“), tikras Kauno salonų liūtas ir kompanijų siela. Žr. R. W. Heingartner, *Lithuania in the 1920s. A Diplomat's Diary*, p. 38, 48.

²⁷² King-Kong, *Diena*, 1934 m. vasario 4 d.

T. H. Prestonas buvo išties spalvinga asmenybė. Meno žmonės jo namuose ir britų atstovybėje Kaune lankėsi ne rečiau nei diplomatai. Bernardą Show pažinojęs T. H. Prestonas pats kūrė muziką, ketvirtojo dešimtmečio viduryje jo kūrybinių klausėsi ir juos vertino Kauno publika. Jis parašė muziką baletui „Nykštukas Grenadierius“, kuris buvo pastatytas Valstybės teatre, vėliau ir baletui „Baltosios rožės“. Šie baletai Kaune buvo rodomi bent kartą per metus, o jų muzikiniai fragmentai – atliekami įvairiuose koncertuose. Būdamas didelis Kauno baletto gerbėjas, T. H. Prestonas nepraleido nei vienos premjeros²⁷³. Jo pastangomis 1932 m. pavasarį Kaune lankėsi britų teatro kompanija „English Players“, vadovaujama Edwardo Stirlingo. Tai buvo pirmasis britų teatrinės grupės apsilankymas Lietuvoje, tapęs reikšmingu kultūriniu įvykiu Lietuvoje, – vaidinimų metu Valstybės teatro salė buvo sausakimša, anglų aktorių vaidybos buvo atvykę pažiūrėti Prezidentas A. Smetona ir visi Vyriausybės nariai. 1932 m. pabaigoje T. H. Prestonas organizavo ir žymaus britų dirigento Alberto Coates atvykimą į Kauną, turėjusio diriguoti Kauno opereje, tačiau tam sutrukdė netikėta jo liga²⁷⁴.

Ilgiau pagyvenęs laikinojoje sostinėje, britas prisitaikė prie lietuviško gyvenimo specifikos, nors lietuvių aspiracijų, jų pozicijos ginčuose su Lenkija ir Vokietija jis taip niekada ir nesuprato. Jam paprasčiausiai trūko simpatijų Lietuvai ir lietuviams, jų aspiracijoms ir sunkios jų padėties suvokimo. Tam tikra prasme jis buvo „didžiavalstybinio šovinizmo“ atstovas. Skaitant jo plačius politinius pranešimus, sunku atsikratyti įspūdžio, kad iš Rusijos imperijos sugebėjusi ištrūkti ir atsikurti Lietuvos valstybė jam atrodė tik nepateisinamas nesusipratimas ir laikinas darinys. Nors jis niekada apie tai nėra pasakęs ar net užsiminęs, turime pagrindo galvoti, kad jei jam būtų buvusi suteikta galimybė perbraižyti Rytų Europos politinį žemėlapi, didelė tikimybė, kad Lietuvai (ir kitoms Baltijos bei apskritai mažoms valstybėms) ten paprasčiausiai nebūtų numatyta vietos. T. H. Prestonas tikriausiai net neabejojo, kad anksčiau ar vėliau Lietuva turės įeiti į vienos kurios didžiosios kaimyninės valstybės – Rusijos, Lenkijos ar Vokietijos – sudėtį, o Latvija ir Estija grįš Rusijai (SSRS). Nors tolimesni įvykiai plėtojosi daugiau ar mažiau pagal šį scenarijų, spėtume, kad vėliau T. H. Prestono pažiūros galėjo šiek tiek keistis. Šaltojo karo pradžioje jo rašytuose atsiminimuose aptinkame ir nedidelį simpatijų ar užuojautos Baltijos valstybėms proveržį: jo manymu, lietuviai, latviai ir estai galėtų

²⁷³ A. Petraitytė, Politika per kultūrą. Užsienio valstybių Diplomatinis korpusas Kaune, *Darbai ir Dienos. Lietuva diplomatijos kuluaruose*, Nr. 30, 2002, p. 33.

²⁷⁴ H. M. Knatchbullo-Hugesseno 1933 m. sausio 19 d. kasmetinis pranešimas Nr. 25 J. Simonui „Baltijos valstybės 1932 metais“, *PRO. FO*, 371, 17181, N 658, 171 (44).

būti pavyzdžiu, kokių laimėjimų gali pasiekti mažos iš priespaudos išsilaisvinusios tautos²⁷⁵.

T. H. Prestono pažiūros į Lietuvos ir kitų dviejų Baltijos valstybių galimybę išsaugoti savo Nepriklausomybę ateityje tuo metu nebuvo išskirtinės. Tokios ar panašios nuomonės tuo metu laikėsi nemažai užsienio valstybių politikų ir diplomatų! Iškalbingas, lietuvių istoriografijoje plačiau neaptartas ir tinkamai neįvertintas faktas. Beje, kaip pastebėjo prof. A. E. Sennas, Vakarų diplomatai lygiai taip pat nesuprato ir lietuvių nuolat kartojamų argumentų apie savo teises į Vilnių, tokios jų kalbos tik stiprino Vakarų diplomatų abejones dėl Lietuvos valstybės gyvybingumo²⁷⁶. Ir nors jų vyriausybės viešai reišė paramą Lietuvos Nepriklausomybei, tarpusavyje užsienio diplomatai kalbėdavosi, jog Lietuva (kaip ir jos „laikinoji sostinė“) yra tik „laikina nepriklausoma valstybė“, kuriai lemta netrukus pakeisti savo statusą: arba sudaryti uniją su Lenkija, arba įeiti į demokratinės Rusijos sudėtį. Tokios mąstysenos apraiškas randame JAV konsulo Lietuvoje R. W. Heingartnerio dienoraštyje. Jis rašė: „Aš visą laiką maniau, kad šios pasienio valstybės yra per daug dirbtiniai dariniai, kad jų Nepriklausomybė būtų pastovi. Kai tik bolševikai bus nuversti ir Rusijoje atsiras demokratinė Vyriausybė, šios šalys savanoriškai grįš į Rusijos sudėtį. Tuo yra įsitikinę daugelis ir tai būtų logiškiausias Baltijos problemos sprendimas. Atrodo, ir lietuviai pradeda tai suprasti, bet jie tikisi, kad dėl savo geografinės padėties Lietuva sudarys išimtį. Lietuviai mano, kad likimas jiems lėmė būti tiltu tarp Rusijos ir Vokietijos, tačiau jie neatsižvelgia į Dancigo koridoriaus problemą, kuri, daugumos manymu, bus išspręsta Lietuvos sąskaita. Lenkija bus priversta gražinti Koridorių, bet už tai gaus Lietuvą. Tokiu būdu Lenkijai teks Klaipeida ir, jei Vokietija sutiks su tokiu sprendimu, ji bus atkirsta nuo Rusijos.“²⁷⁷ Tokią liūdną Lietuvai ateitį pranašavo ne tik R. W. Heingartneris. Didžiosios Britanijos konsulas Kaune Cyrilas Douglas Elphickas 1925 m. tvirtino, kad Lietuva išliks nepriklausoma ne ilgiau kaip trejus metus. Praėjus kelioms dienoms po 1926 m. gruodžio 17 d. perversmo, R. W. Heingartneris savo dienoraštyje rašė, kad ši pranašystė gali išsipildyti²⁷⁸. Vatikano atstovas Lietuvoje monsinjoras Luigi

²⁷⁵ Th. H. Preston, *Before the Curtain*, p. 238.

²⁷⁶ A. E. Senn įžanginis žodis R. W. Heingartnerio dienoraščiui. Žr. R. W. Heingartner, *Lithuania in the 1920s: A Diplomat's Diary*, p. 4–5.

²⁷⁷ R. W. Heingartner, *Lithuania in the 1920s. A Diplomat's Diary*, p. 40.

²⁷⁸ Ten pat, p. 81.

Faidutti taip pat buvo labai skeptiškai nusiteikęs dėl Lietuvos ateities, manydamas, kad ji neišvengiamai bus absorbuota aukštesnės Lenkijos kultūros²⁷⁹.

Laikydamasis tokių pažiūrų, T. H. Prestonas, žinoma, negalėjo suprasti, juo labiau palaikyti Lietuvos pozicijos jos ginčiuose su Lenkija (dėl Vilniaus) ir su Vokietija (dėl Klaipėdos). Klaipėdos klausimu brito atstovo simpatijos neabejotinai buvo vokiečių pusėje dar ir todėl, kad T. H. Prestonas, anot vokiečių istoriko Ernsto Albrechto Pliego, buvo germanofilas. Iš Kaune rezidavusių užsienio valstybių diplomatų glaudžiausius ryšius jis palaikė su Vokietijos pasiuntiniais H. Morahtu ir vėliau jį pakeitusiu E. W. Zechlinu²⁸⁰. Nuo savęs pridursime, kad rusų kultūrą garbinusį T. H. Prestoną iš dalies galima būtų laikyti ir rusofilu. Būtent Rusijai savo atsiminimuose jis skyrė pagrindinį dėmesį, nors ten jis ėjo tik neaukštas konsulo pareigas. Žinoma, kalbėdami apie šio britų diplomato simpatijas neturime galvoje sovietinės Rusijos. T. H. Prestono atsiminimai liudija, kad jis buvo labai sukrėstas bolševikų nusikaltimų ir visų pirma caro Nikolajaus II ir jo šeimos išžudymu. Vienuolika metų Kaune dirbęs ir gyvenęs Lietuvos bičiuliu T. H. Prestonas taip ir netapo, tačiau apleisdamas Kauną 1940 m. rugpjūčio 24 d. jis nuoširdžiai gailėjosi dėl Lietuvos valstybę ir lietuvių tautą ištikusios tragedijos.

Kiti užsienio valstybių atstovai Lietuvos politiniame gyvenime svarbesnio vaidmens neatliko, didesnės įtakos neturėjo. Prancūzų pasiuntinybės geriausi metai – 1927-ieji, kuomet pasiuntinys G. Puauxas, bandęs tarpininkauti Lietuvos ir Lenkijos ginče, trumpam buvo ėmęs dominuoti laikinojoje sostinėje, konkuruodamas dėl įtakos su Vokietijos pasiuntiniu H. Morahtu. Kaip savo dienoraštyje teigia JAV konsulas R. W. Heingartneris, daugelis Kauno diplomatinio korpuso narių į tokį netikėtą G. Puauxo iškilimą žiūrėjo net su pavydu, neslėpdami netikintys jo sėkme²⁸¹. Taip ir buvo, G. Puauxas patyrė visišką nesėkmę. Tačiau tai nebuvo jo kaltė. Tą kartą, kaip ir kiekvieną kitą kartą, kai buvo bandoma tarpininkauti padedant lietuviams ir lenkams perkirsti Gordijaus mazgą, jų prieštaravimai pasirodydavo kur kas stipresni nei interesas rasti abiem pusėms priimtina teritorinio konflikto sprendimą. Nepasisėkus šiai tarpininkavimo misijai, Prancūzijos pasiuntinybės vaidmuo gerokai sumenko. Ypač iš Kauno išvykus G. Puauxui. Jį pakeitęs R. Ristelhueberis daugiau dirbo kultūros nei politikos srityje, nuolat skųsdamasis „neturįs ką veikti“ Lietuvoje²⁸². Kitaip sakant, jis nuobodžiavo valstybėje,

²⁷⁹ R. W. Heingartner, *Lithuania in the 1920s. A Diplomat's Diary*, p. 201.

²⁸⁰ E. A. Plieg, *Das Memelland, 1920–1939*, Würzburg, 1962, S. 159.

²⁸¹ R. W. Heingartner, *Lithuania in the 1920s. A Diplomat's Diary*, p. 229.

²⁸² T. H. Prestono 1931 m. kovo 31 d. laiškas O. A. Scottui Rygoje, *PRO. FO*, 371, 15538, N 2314, 122.

turėjusioje teritorinius ginčus su dviem iš trijų savo kaimynų, kurių vienas – Prancūzijos sąjungininkė Lenkija, kitas – amžina priešininkė Vokietija! Nuobodžiavo, nors Kaunas buvo pirmasis postas jo diplomatinėje karjeroje, kur jis buvo paskirtas eiti pasiuntinio pareigas!

Matyt, norėdamas prasiblaškyti, šis prancūzas skaitė paskaitas Kauno visuomenei apie ... kinų kalbą ir kultūrą, Tunisą ir pan.* „Jis viešai niekuomet nekalba apie politiką, ar jį užkalbintų žurnalistas, ar net kolega. Jis taktiškai ir vykusiai nukryps nuo slidžių politinių temų“, – pastebėjo vienas lietuvių žurnalistas²⁸³. Toks atsiliepinimas gal ir gali būti suprastas kaip komplimentas diplomatui, gebančiam išvengti slidžių temų, tačiau vargu ar čia tikrai tas atvejis.

Amerikiečiai, kaip ir britai, naudojosi schema „vienas trijose“, t. y. skyrė vieną pasiuntinį iškart trims Baltijos valstybėms. Visi JAV pasiuntiniai Baltijos valstybėse, išskyrus pirmąjį Fredericką W. B. Colemaną, atstovavusį JAV Baltijos valstybėse 1922–1931 m., buvo karjeros diplomatai. 1937 m. amerikiečiai atsisakė „vienas trijose“ schemos, paskirdami į Lietuvą atskirą nepaprastąjį pasiuntinį ir įgaliojantį ministrą Oweną J. C. Noremą**.

JAV pasiuntiniui reziduojant Rygoje, Kaune amerikiečių interesams tiesiogiai atstovavo konsulas, o nuo 1930 m. gegužės mėnesio pabaigos – laikinasis reikalų patikėtinis. Pirmasis JAV *chargé d'affaires* Lietuvoje – Hughas S. Fullertonas į Lietuvos diplomatijos istoriją įeis kaip asmuo, nokautavęs užsienio reikalų ministrą D. Zaunių pačiu netikėčiausiu klausimu, kokio tik galima laukti iš užsienio valstybės diplomato. 1930 m. sausio pradžioje atėjęs pasikalbėti su ministru apie Vyriausybės santykius su Bažnyčia, tuomet dar konsulas H. S. Fullertonas „staiga, skaitydamas iš tam tikro popierėlio, paklausė: ar tiesa, kad Lietuvos Vyriausybės narių didesnioji dalis yra masonai?“²⁸⁴ Apstulbęs ministras ėmė kažką nerišliai aiškinti, esą, tai gana keistas klausimas, jam sunku net pasakyti, kas tie masonai, kad britų

* R. Ristelhueberis prieš atvykdamas į Lietuvą buvo dirbęs Tolimuosiuose Rytuose, Tunise ir generaliniu konsulu Ciuriche. Jam vadovaujant Prancūzijos pasiuntinybei Lietuvoje, nei vienas jos darbuotojas nemokėjo rusų (nekalbant apie lietuvių) kalbos. Ketvirtojo dešimtmečio pradžioje tai buvo didelis minusas bet kuriai pasiuntinybei, kadangi tokia padėtis gerokai mažino jos darbo efektyvumą.

²⁸³ King-Kong, *Diena*, 1934 m. vasario 4 d.

** O. Noremas, kaip ir F. Colemanas, nebuvo karjeros diplomatas. Į Estiją 1937 m. ir vėliau atskiras pasiuntinys nebuvo paskirtas, nors tokių planų ir būta. Žr. J. T. McHugh, J. S. Pacy, *Diplomats Without a Country*, p. 44.

²⁸⁴ 1930 m. sausio 8 d. *pro memoria* „Užsienio reikalų ministro Dr. Zauniaus pasikalbėjimas su Amerikos konsulu p. Fullerton“, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 1073, l. 51.

enciklopedijoje jis yra skaitęs, jog jų esama įvairių ir pan. H. S. Fullertono žinios apie masonus buvo tvirtesnės, jis teigė masonus pažinęs gyvendamas Amerikoje „ir ten jie yra žymūs kaip antikatalikai, bet patys nėra bedieviais, o yra protestantai...“²⁸⁵ Apie masonus Europoje JAV konsulas prisipažino „tikro vaizdo neturįs“, tačiau „turįs tokio įspūdžio, kad Europoje masonai skaitomi bedieviais...“²⁸⁵ Kiek atsigavęs po pirmojo šoko, D. Zaunius pareiškė negalįs pasakyti, ar Lietuvos Vyriausybės nariai yra masonai ar ne, „bet jam atrodo, kad jie labai geri, kartais per daug geri, katalikai“²⁸⁶.

Baigiantis pokalbiui, D. Zaunius pasidomėjo, ar H. S. Fullertonas šios informacijos kartais nebus gavęs iš nuncijaus? JAV konsului be jokių užuolankų atsakius teigiamai, daugiau klausimų ministras neturėjo. Apie H. S. Fullertono klausimą informavęs Prezidentą A. Smetoną²⁸⁷, D. Zaunius svarstė, ar nesiminti sankcijų prieš JAV konsulą ir ypač Vatikano nuncijų. Tą kartą nuspręsta šios temos daugiau nebeplėtoti. Šis kuriozinis epizodas rodo ne tik JAV konsulo naivumą, bet ir metodus, kuriais nuncijus R. Bartolonis kovojo su valstybės, kurioje jis rezidavo, Vyriausybe.

1932 m. pavasarį H. S. Fullertoną pakeitė naujasis JAV *chargé d'affaires* Maurice L. Staffordas, iki paskyrimo į Kauną buvęs JAV pasiuntinybės Santo Domingo (Dominikos Respublika) sekretoriumi. Lietuviai negalėjo nuslėpti nusistebėjimo, kad į Lietuvą skiriamas asmuo iš tokio tolimo Europai posto, kuris atitinkamai mažai yra susipažinęs su Europos, ypač Rytų, reikalais. B. K. Balučiui paprašius *State departament* personalo direktorių paaiškinti tokį paskyrimą lėmusius motyvus, jam buvo diplomatiškai atsakyta, kad parinkdami kandidatus į Kauną amerikiečiai turėjo sunkumų dėl dvejopų funkcijų, kurias laikinojoje sostinėje tenka vykdyti konsului, esą, JAV turi daug gerų konsulų, bet ne visi jie tinka eiti ir *chargé d'affaires* pareigas ir *vice versa*...²⁸⁸

Pirmasis Čekoslovakijos atstovas Lietuvai prof. Jaroslavas Galia į Lietuvą atvyko 1921 m. spalio pradžioje, dar iki diplomatiinių santykių tarp abiejų valstybių

* Čia reiktų pastebėti, kad ir pats D. Zaunius buvo protestantas...

²⁸⁵ 1930 m sausio 8 d. *pro memoria* „Užsienio reikalų ministro Dr. Zauniaus pasikalbėjimas su Amerikos konsulu p. Fullerton“, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1073, l. 51–52.

²⁸⁶ Ten pat.

²⁸⁷ D. Zauniaus 1930 m sausio 8 d. konfidencialus tarnybinis pranešimas Nr. 25 Respublikos Prezidentui A. Smetonai, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1073, l. 50.

²⁸⁸ B. K. Balučio 1932 m. sausio 13 d. rašto Nr. 58, pranešimas Nr. 4 „Naujas JAV konsulas Kaune“, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1244, l. 2–3.

užmezgimo. Pradėjęs darbą vicekonsulu, J. Galia palaipsniui kilo karjeros laiptais (1922 m. jis buvo paskirtas konsulu, o 1927 m. atidarius Čekoslovakijos pasiuntinybę Lietuvoje, kitų metų pradžioje, – ir laikinuoju reikalų patikėtinu)²⁸⁹. Dėl Lietuvos konflikto su Lenkija, Čekoslovakija, kaip ir kitos valstybės, buvo priversta atskirti atstovavimą Lietuvoje nuo atstovavimo Latvijoje ir Estijoje. Čekoslovakijos pasiuntiniai Lietuvai iki 1936 m. rezidavo Stokholme, Latvijai ir Estijai – Varšuvoje. Stokholme reziduojantys Čekoslovakijos pasiuntiniai Robertas Fliederis (nuo 1927 m.) ir 1930 m. rudens pradžioje jį pakeitęs Vladimiras Hurbanas į Kauną atvykdavo vos kartą per metus, Lietuvos reikalais mažai domėjosi²⁹⁰. O J. Galios aktyvumas galėjo kompensuoti net kelių konsulų darbą, ypač kad jis niekada neapsiribojo tik konsuliniais reikalais, mielai imdavosi ir politinių bei ekonominių klausimų. J. Galia buvo labai gerai pažįstamas su daugeliu Lietuvos politikų, jo išskirtinę padėtį Kaune liudija 1927 m. gegužės 16 d. A. Smetonos apsilankymas Čekoslovakijos konsulate (tai buvo antrasis Prezidento vizitas pas užsienio šalies diplomata po perversmo, pirmasis – 1927 m. balandžio 27 d. pas Vokietijos pasiuntinį H. Morahtą)²⁹¹. Ypač aktyviai J. Galia dirbo plėtojant ekonominius santykius tarp Lietuvos ir Čekoslovakijos.

Gan intensyvus darbas laikinojoje sostinėje šiam čekui netrukdė ir toliau kurti muziką. Jo sukurtas *Te Deum* buvo atliktas 1928 m. švenčiant pirmąjį Lietuvos Nepriklausomybės dešimtmetį²⁹². Tam tikrą laiką J. Galia ėjo ir Kauno konsulinio korpuso dekanu pareigas²⁹³. Prieš jam išvykstant iš Lietuvos 1928 m. rugpjūtį, Lietuvos Prezidentas įvertino jo indėlį plėtojant dvišalius santykius, apdovanodamas J. Galią 3-iojo laipsnio Vyčio Kryžius ordinu.

Beje, 1927 m. draugiškoji Čekoslovakija vos nepateikė Lietuvai netikėto ir nemalonaus siurprizo, informuodama Kauną apie savo planus suteikti savo pasiuntinui Varšuvoje įgaliojimus atstovauti Čekoslovakijai ne tik Lenkijoje, bet ir Latvijoje, Estijoje, Suomijoje ir ... Lietuvoje. Tokiai reorganizacijai pritarė ir Čekoslovakijos Prezidentas Edvardas Benešas. Tik maksimaliai neigiama Lietuvos reakcija į šį sušmanymą („Mes nepriėmėme nei vieno pasiuntinio, kuris būtų kartu akredituotas

²⁸⁹ D. Bukelevičiūtė, Čekoslovakijos diplomatinės tarnybos Lietuvoje (1921-1939) klausimu, *Lietuvos istorijos studijos*, Nr. 13, p. 45, 48, 51.

²⁹⁰ Ten pat, p. 48.

²⁹¹ Ten pat.

²⁹² R. W. Heingartner, *Lithuania in the 1920s. A Diplomat's Diary*, p. 95.

²⁹³ Ten pat, p. 96.

Varšuvoje, mes esame karo padėtyje su Lenkija²⁹⁴), reiškusi, kad Lietuvos Vyriausybė nepriims tokio pasiuntinio skiriamųjų raštų, priverstė čekoslovakus atsisakyti šio keisto, atsižvelgiant į Lietuvos ir Lenkijos santykių pobūdį, sumanymo.

1928 m. rugsėjo 1 d. į Lietuvą paskirtas naujasis Čekoslovakijos reikalų patikėtinis Miroslavas Niederlė didesnių ambicijų neturėjo, stambesnių planų nepuoselėjo, apsiribodamas atstovavimu Čekoslovakijos ekonominiams interesams Lietuvoje. Padėtis radikaliai pakito 1933 m. kovo mėnesį į Kauną atvykus jaunam ir energingam Čekoslovakijos laikinajam reikalų patikėtiniui Janui Skalickiui, prieš tai ketverius metus dirbusiam Vašingtone. Pavojingai besikeičianti tarptautinė padėtis, prieš abi valstybes kylantys iššūkiai sudarė prielaidas Lietuvai ir Čekoslovakijai suartėti. Ir nors šis suartėjimas nebuvo apvainikuotas jokių politinių susitarimų ar paremtas solidese ekonomine baze, bendri ar panašūs interesai santykius tarp dviejų valstybių pakėlė į naują lygmenį. Greitai lietuviškai pramokęs²⁹⁵ čekoslovakų diplomatas savo populiarumu lietuvių visuomenėje ir ryšių platumu laikinojoje sostinėje ne tik nenusileido, bet ir pranoko J. Galią. Ambasadorius K. Lozoraitis filme „Lietuvos diplomatijos šefas“ prisiminė itin glaudžius jo tėvo, S. Lozoraičio, santykius su J. Skalickiu.

1934 m. rudenį Čekoslovakijos užsienio reikalų ministerija ruošė antrąjį siurprizą lietuviams – Prahoje svarstyta galimybė pereiti prie schemos „vienas trijose“, t. y. skirti vieną pasiuntinį trims Baltijos valstybėms su rezidencija Rygoje. Čekoslovakai tokį savo sprendimą aiškino Baltijos santarvės (antantės) sudarymu, esą, dėl šio reikšmingo politinio įvykio reikėjo pereiti ir prie „naujo diplomatinių atstovybių pertvarkymo šiose šalyse“. Kaip bevertinsi, tai buvo gerokai per ankstyva iniciatyva, kadangi Baltijos santarvė savo pasiuntinių institucijos neturėjo. Šiuo subtiliu klausimu Praha konsultavosi su prof. J. Galia, kuris rekomendavo sprendimą atidėti iki kitų metų²⁹⁶. Vėliau, viską gerai įvertinus, šios idėjos atsisakyta, suprantant, kad bandymas sutaupyti biudžeto lėšas galėjo baigtis santykių su Kaunu paastrėjimu ir net Lietuvos pasiuntinio atšaukimu iš Prahos, įpareigojant kurį nors Vidurio Europoje rezidavusį Lietuvos pasiuntinį atstovauti jos interesams Čekoslovakijoje.

1936 m. Čekoslovakijos Vyriausybei nutarus paskirti J. Skalickį nuolat Kaune reziduojančiu nepaprastuoju pasiuntiniu ir įgaliotuoju ministru glaudaus bendradarbiavimo tendencijos dviejų valstybių santykiuose dar labiau sustiprėjo. Dar

²⁹⁴ D. Bukelevičiūtė, Čekoslovakijos diplomatinės tarnybos Lietuvoje (1921–1939) klausimu, p. 51.

²⁹⁵ King-Kong, *Diena*, 1934 m. vasario 4 d.

²⁹⁶ D. Bukelevičiūtė, Čekoslovakijos diplomatinės tarnybos Lietuvoje (1921–1939) klausimu, p. 54–55.

vieno pasiuntinio atsiradimas laikinojoje sostinėje buvo ne tik ne paskutinės svarbos politiniu įvykiu, bet ir tikra dovana vis didesnėje netikrumoje atmosferoje gyvenusiai Lietuvai! Tačiau džiaugtasi neilgai. Po dvejų metų lietuviai su nerimu stebėjo, kaip Čekoslovakija dėl Miuncheno suokalbčio netenka dalies savo teritorijos (Sudetų krašto). Praėjus pusei metų, 1939 m. kovo mėnesį, dalį savo teritorijos – Klaipėdos kraštą – prarado jau Lietuva. 1939 m. kovo 16 d. Vokietijai okupavus Prahą, J. Skalickis griežtai atsisakė Vokietijos pasiuntiniui E. W. Zechlinui perduoti Čekoslovakijos pasiuntinybę, tačiau, kaip teigė čekų istorikas Jindrichas Dejmekas, „apie veikiančios pasiuntinybės išlaikymą valstybėje, kurioje kitų valstybių atstovai gyveno amžinoje baimėje dėl tolimesnių Vokietijos veiksmų, nebuvo galvojama“²⁹⁷. Panaikinus pasiuntinybę J. Skalickis dar porą mėnesių gyveno Lietuvoje, po to išvyko į Didžiąją Britaniją ir Prancūziją, kur įsitraukė į pasipriešinimo kovą.

Atskirai tektų paminėti Latvijos ir Estijos atstovus Lietuvoje. Latviai Kaune turėjo gana didelę pasiuntinybę, tačiau nei jų, nei tuo labiau estų pasiuntiniai didesnio vaidmens iki 1933–1934 m., kol nebuvo pradėtas Baltijos santarvės sudarymo procesas, neatliko. Kalbų apie brolišką trijų sesių tarpusavio meilę per visą Nepriklausomybės dvidešimtmetį išsakyta nemažai, tačiau trinties, gadinusios Baltijos valstybių bendradarbiavimą, taip pat būta užtektnai.

Nelengvai klostėsi ir santykiai su kai kuriais Latvijos pasiuntiniais laikinojoje sostinėje. Vienas iš ryškesnių Latvijos pasiuntinių Lietuvoje neabejotinai buvo A. Baluodis, bandęs savo autoritetą sustiprinti įvairiausiomis priemonėmis. 1927 m. gegužės mėnesį, netrukus po Latvijos Prezidento mirties, Kaune pasklido gandas, kad A. Baluodis yra vienas iš kandidatų į Latvijos Prezidentus. Kaune kalbėta, kad šiuos gandas platino patys latviai, norėdami sureikšminti A. Baluodį, sustiprinti jo pozicijas laikinojoje sostinėje²⁹⁸.

A. Baluodis netapo Latvijos Prezidentu, bet 1928 m. pradžioje jis buvo paskirtas Latvijos užsienio reikalų ministru. Apie jo, vienu metu einančio Latvijos pasiuntinio Lietuvoje ir Latvijos užsienio reikalų ministro pareigas, konfliktą su A. Voldeparu dėl Liepojos–Romnų geležinkelio^{*}, pasibaigusį skandalingu A. Baluodžio

²⁹⁷ D. Bukelevičiūtė, Čekoslovakijos diplomatinės tarnybos Lietuvoje (1921–1939) klausimu, p. 56.

²⁹⁸ R. W. Heingartner, *Lithuania in the 1920s. A Diplomat's Diary*, p. 136.

* I 153 km ilgio geležinkelio linija iš Liepojos per Vilnių ir Minską ėjo į Romnus Ukrainoje. Prieš Pirmąjį pasaulinį karą šiuo geležinkeliu kasmet buvo pervežama apie 3 mln. keleivių ir daugiau kaip 6,5 mln. tonų krovinių. H. I. Rodgers, *Search for Security. A Study in Diplomatic Diplomacy, 1920–1934*, Archon Books, 1975, p. 75.

paskelbimu *persona non grata*, jau rašėme pirmajame šio veikalto tome^{*}. Abi pusės šiame ginče buvo įsitikinusios savo teisumu – lietuviai tiesiog duso iš išiučio, kaltindami tariamai į lenkų įtaką papuolusį A. Baluodį noru tapti „antruoju Mejerovicu“, latvis A. Voldemarą laikė „pasipūtėliu ir užsispyrėliu“²⁹⁹.

A. Voldemaras nepraleido progos atkeršyti savo *viza vi* Latvijoje. Paskirtas užsienio reikalų ministru, praleidęs Lietuvoje ketverius metus (1924–1928 m.), A. Baluodis iš Kauno išvyko negavęs aukščiausiojo Lietuvos apdovanojimo. Toks lietuvių elgesys A. Baluodį giliai įžeidė, ypač kad jam išvykstant iš laikinosios sostinės Lietuvos didžiojo kunigaikščio Gedimino II laipsnio ordinas buvo įteiktas Italijos pasiuntiniui G. Amadoriui³⁰⁰.

Nepalyginamai sėkmingiau klostėsi santykiai su kitu Latvijos pasiuntiniu Robertsu Liepiņšu (1928–1933 m.). Nepaisant savo jauno amžiaus^{**}, šis energingas ir sumanus diplomatas nemažai prisidėjo gerinant dviejų valstybių santykius, pirmiausia 1930 m. pabaigoje pasirašant Prekybos sutartį ir kitus susitarimus. O jį pakeitęs Latvijos laikinasis reikalų patikėtinis Voldemārsas Zīvertsas^{***} Kauno diplomatiniam korpuse buvo įgijęs labai prastą reputaciją dėl polinkio skleisti prasimanytus gandus. Kelios fantastiškos istorijos, kurioms kojas pritaisė būtent šis Latvijos diplomatas, papiktino ne tik lietuvius, bet susilaukė ir kitų valstybių reakcijos. Vienu atveju Didžiosios Britanijos pasiuntinys Rygoje *Foreign Office* nurodymu buvo net priverstas atkreipti Latvijos Vyriausybės dėmesį į neatsakingus V. Zīvertsas pareiškimus. Italijos pasiuntinys G. Amadoris, apibūdindamas diplomatinį korpuse Kaune, šį Latvijos atstovą buvo linkęs priskirti „*блестящих идуомов*“ kategorijai. Latvijai nusprendus atšaukti V. Zīvertsas, gavosi dar didesnis konfūzas. Rygai paprašius agremano naujam pasiuntiniui Karliui Freimaniui ir Kaunui jau davus sutikimą jo kandidatūrai, netrukus iš Latvijos Seimo tribūnos šiam asmeniui buvo pareikšti rimti kaltinimai dėl dalyvavimo kontrabandinėse operacijose! Kaune beliko viltis, kad latviai patys apsigalvos ir nesiūs

* V. Žalys, *Lietuvos diplomatijos istorija*, t. I, p. 480–482.

²⁹⁹ H. I. Rodgers, *Search for Security. A Study in Diplomatic Diplomacy, 1920–1934*, p. 75.

³⁰⁰ R. W. Heingartner, *Lithuania in the 1920s. A Diplomat's Diary*, p. 237–238.

** „Šis džentelmenas yra per jauno amžiaus būti pasiuntiniu <...>“, – rašoma britų pažymoje, apibūdinančioje užsienio valstybių misijų vadovus Kaune, dar pažymint, kad „nuo tokio aukšto rango jam yra apsisukusi galva“. Žr. H. M. Knatchbullo-Hugesseno 1932 m. sausio 16 d. konfidencialus pranešimas Nr. 14 „Užsienio valstybių misijų vadovai Kaune“, *PRO. FO*, 371, 16268, N 567, 391/51.

*** V. Zīvertsas – Latvijos laikinasis reikalų patikėtinis Lietuvoje (1933 m. rugsėjis – 1934 m. kovas).

susikompromitavusio asmens* į Lietuvą. Taip ir atsitiko. Beje, sprendimas siųsti K. Freimanį į Kauną, kol nebuvo paviešinta jį kompromituojanti informacija, buvo atsakomasis latvių žingsnis į J. Urbšio paskyrimą Lietuvos pasiuntiniu Latvijoje. J. Urbšys, nors ir pradėjęs kilti karjeros laiptais, tuo metu Lietuvos diplomatijos elitiui dar nepriklausė. Ryga tapo pirmuoju jo, kaip pasiuntinio, postu. Numatyti, kad šis nepaprastai kuklus, bet labai darbštus diplomatas bus Lietuvos užsienio reikalų ministru, tuo metu vargu ar kas galėjo, taip pat ir Lietuvoje. Todėl nenuostabu, kad 1933 m. pavasarį Ryga buvo nepatenkinta, jog į Latviją pasiuntiniu skiriamas asmuo, iki tol neužėmęs aukšto posto Lietuvos diplomatinėje tarnyboje³⁰¹.

Apie Estijos pasiuntinius Lietuvoje Henrichą Laretei, Johanną Leppiką ir kitus galima pasakyti tiek, kad šie žinomi ir gerbiami Estijoje asmenys Lietuvoje plačiau nepasireiškė. Kaunui ir Talinui tiesiog trūko intereso dvišaliam bendradarbiavimui. Tokią padėtį puikiai iliustruoja 1931 m. pabaigoje Estijos URM vykę svarstymai, ar tikslinga kai kuriose šalyse išlaikyti pasiuntinybes. Šių svarstymų metu pripažinta, kad tai dvišalių ekonominių santykių srityje neduoda laukiamo efekto (o toks efektas buvo net labai pageidautinas pasaulinės ekonominės krizės sąlygomis). Tarp trijų valstybių, kuriose galvota uždaryti pasiuntinybes, buvo ir Lietuva^{302**}. Vėliau, tiesa, politiniai išskaičiavimai persvėrė ekonominius ir šio sumanymo Taline buvo atsisakyta.

Kauno diplomatiniam korpuse būta diplomato, kurio ilgąmetį darbą Lietuvoje neperdedant būtų galima pavadinti sėkmės istorija. Tai Danijos *chargé d'affaires* Erikas Andreas Mathias Bieringas. Atvykęs į Lietuvą 1921 m. vasarą, karjerą laikinojoje sostinėje pradėjo eidamas konsulo pareigas, 1923 m. buvo pakeltas į generalinius konsulus, nuo 1925 m., kai Kaune buvo įkurta Danijos pasiuntinybė, iki pat išvykimo iš Lietuvos 1930 m. E. Bieringas ėjo *chargé d'affaires* pareigas. Nuo pat darbo Lietuvoje pradžios nuoširdžiai tikėjęs lietuvių tautos energija ir gražia jos ateitimi, savo tikėjimu bandęs užkrėsti ir Kopenhagą³⁰³, šis diplomatas

* Pasak istoriko Z. Butkaus, K. Freimanis (1890–1973 m.) pasiuntiniu Lietuvoje nebuvo paskirtas dėl vidaus partinių intrigų Latvijoje.

³⁰¹ M. Karskio 1934 m. sausio 30 d. slaptais dienoraštis Nr. 25, AVP SSSR, f. 151, ap. 24, b. 7, p. 48, l. 17, 25.

³⁰² H. M. Knatchbullo-Hugesseno 1932 m. sausio 29 d. kasmetinis pranešimas Nr. 43 J. Simonui „Baltijos valstybės 1931 metais“, PRO. FO, 371, 16271, N 883, 281 (18).

** Be pasiuntinybės Lietuvoje, Estija dar planavo uždaryti savo pasiuntinybę Romoje ir generalinį konsulatą Niujorke.

³⁰³ Lietuvos atstovo Estijoje V. Gailiaus 1922 m. lapkričio 19 d. pranešimas į URM, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 292, l. 42.

pasiekė puikių rezultatų. Sugebėjęs įgyti didelį Lietuvos Vyriausybės pasitikėjimą, kartu jis užtikrino Danijos kompanijoms didžiules užsakymų Lietuvoje apimtis jo sukurtam „Baltijos projektui“ (tiltų statyba, geležinkelių tiesimas, Klaipėdos žiemos uosto išplėtimo ir modernizavimo darbai ir pan.) įgyvendinti. Kaip teigė Vaidotas Mažeika, Lietuvai danų rangovai buvo priimtini ne tik dėl palankių kreditavimo sąlygų, bet ir dėl politinio neangažuotumo. Danai suprato ir saugojo šį savo pranašumą, jį akcentavo ir lietuviai³⁰⁴. E. Bieringo veikla ir apskritai danų aktyvumas buvo naudingas Lietuvai pirmiausia dėl to, kad mažino jos priklausomybę nuo Vokietijos kapitalo³⁰⁵.

Kiekviena sėkmės istorija turi savo pabaigą. 1929 m. E. Bieringui buvo pasiūlytas Danijos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Balkanų šalyse (Jugoslavijai ir Bulgarijai) postas su rezidencija Belgrade. Jis priėmė pasiūlymą ir naujas pareigas pradėjo eiti 1930 m. liepos 1 d. Kaip pabrėžė V. Mažeika, E. Bieringo darbo sėkmę Lietuvoje lėmė jo patirtis ir aiškus danų interesų naujose valstybėse suvokimas. Prieš išvykdamas E. Bieringas buvo apdovanotas I laipsnio Lietuvos didžiojo kunigaikščio Gedimino ordinu (dar prieš tai jis buvo apdovanotas III laipsnio Lietuvos didžiojo kunigaikščio Gedimino ir II laipsnio Vyčio ordinais). Jo išvykimo proga Lietuvos Prezidentas, priešingai nei buvo susiklosčiusi tradicija, surengė pietus E. Bieringo ir jo žmonos garbei, kuriuose dalyvavo Ministras Pirmininkas, visas Ministrų Kabinetas ir diplomatinis korpusas³⁰⁶.

Kiekviena sėkmės istorija turi ne tik savo pradžią, pabaigą, bet ir savo užkulisinę pusę. E. Bieringo sėkmė nedavė ramybės Lietuvos pasiuntiniui Švedijoje J. Savickiui^{*}, kuris rekomendavo D. Zauniui danui „duoti tik antro laipsnio ordiną“³⁰⁷. „Juo labiau žiūriu į danus, tuo daugiau jie man atrodo smulkaus kalibro žmonės. Nenorėdamas visai užgauti Bieringo, aš vis dėlto turiu konstatuoti, kad jis dirbo Lietuvoje kaip kokioje Mesopotamijoje, Siame ar Persijoje, kur danai turi tokios pat vaizboniškos ekspansijos, kaip ir Lietuvoje <...>. Nieko nepadaryta suvesti šias dvi tautas (lietuvių ir danų – *aut. pastaba*) arčiau politiniai ir kultūriškai <...>. Biznis, biznis ir dar kartą biznis“, – piktinosi J. Savickis, pastebėdamas, kad „švedai žiūri

³⁰⁴ V. Mažeika, *Danijos santykiai su Lietuva 1918–1940*, Vilnius: LII leidykla, 2002, p. 201.

³⁰⁵ Ten pat, p. 204.

³⁰⁶ Ten pat, p. 205.

* Lietuvos atstovas Švedijoje buvo traktuojamas kaip atstovas visai Skandinavijai.

³⁰⁷ J. Savickio 1930 m. birželio 5 d. šifruota telegrama Nr. 25 į URM, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1070, l. 137.

nepalyginamai plačiau, jie turi ir savo politinį nusistatymą Lietuvos atžvilgiu³⁰⁸. Gaila, kad J. Savickis neįvardijo to švedų „politinio nusistatymo“ Lietuvos atžvilgiu. Beje, J. Savickis žinojo į ką kreiptis, norėdamas sumenkinti danų diplomato darbą. Tuo metu E. Bieringas buvo patekęs į užsienio reikalų ministro nemalonę, kaltinusių daną paveikus Danijos „East Asiatic Company“ parduoti Lenkijai laivus „Lithuania“, „Polonia“ ir „Estonia“³⁰⁹. Nežinia, ar D. Zaunius perdavė tokias J. Savickio rekomendacijas Prezidentui, tačiau jei taip ir padarė, A. Smetona į jas neatsižvelgė. E. Bieringą pakeitęs *chargé d'affaires* Svenas P. Duurloo savo energija ir darbo rezultatais net iš tolo negalėjo prilygti savo pirmtakui. Palyginus šių dviejų Danijos atstovų darbo rezultatus Lietuvoje, galima teigti, kad siekiant pozityvaus rezultato lemiamas veiksnys yra ne tik valstybės interesai, bet ir asmens, juos įgyvendinančio, pastangos.

1.7.2. Lietuva ir jos laikinoji sostinė užsienio atstovų akimis

1.7.2.1. Trečiasis dešimtmetis: „Nei miestas, nei kaimas...“

Trečiojo dešimtmečio pradžioje Kaunas buvo ne tik vienintelė „laikinoji sostinė“ pasaulyje, bet ir mažiausiai į valstybės sostinę panašus miestas Europoje. Pirmaisiais Nepriklausomybės metais laikinojoje sostinėje apsilankiusiems užsieniečiams į atmintį ilgam įsirėždavo matytas vaizdas. Danijos konsulas E. Bieringas, pirmą kartą atvykęs į Kauną 1921 m., konstatavo: „Lietuvos sostinė daro mažo, tikrai vargingo ir aptriušusio Rusijos provincijos miesto išpūdį.“³¹⁰ Po dvejų metų, 1923 m., Lietuvoje apsilankęs italas Džiuzepė Salvatoris, paliko platesnį savo išpūdžių aprašymą: „Kai <...> vieną karštą liepos rytą išlipau Kaune pirmąsyk, suspaudė širdį. Pamaniau, negi šis didelis bažnytikėmis, toks neišvaizdus ir menkas, gali būti Europos valstybės sostine?“ Duobėtos gatvės, vežimai, daugybė žydų parduotuvių, įrengtų nepritaikytose kamaraitėse, barzdoti, nešvarūs, prastai apsirengę žmonės, purvas, dulkės, musės ir nenusakomas nuolatinis kvapas dezinfekuojančių medžiagų, kuriomis miesto valdžia bandė, matyt, greičiau sumažinti negu įveikti irimą įvairiausių atliekų, besiformuojančių po žeme“, – tokį Kauną tada matė italas. „Bent kiek gražesnius namus galima buvo suskaičiuoti vienos ran-

³⁰⁸ J. Savickio 1930 m. rugpjūčio 14 d. konfidencialus tarnybinis pranešimas Nr. 41 D. Zauniui, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1041, l. 6.

³⁰⁹ T. H. Prestono 1930 m. kovo 26 d. pranešimas Nr. 41 J. Addisonui, PRO. FO, 371, 14781, N 2489, 238–239.

³¹⁰ V. Mažeika, *Danijos santykiai su Lietuva 1918–1940*, p. 67.

kos pirštais: keletas kareivinių bei mokyklų, pora katalikiškų bažnyčių, rotušė ir stačiatikių cerkvė“, – konstatavo Dž. Salvatoris³¹¹. Abejojant, kad Šančių kareivinės ar stačiatikių Soboras galėtų būti priskiriami gražesnių namų kategorijai, tenka manyti, kad italas vardijo ne gražesnius, bet vienintelius didesnius to meto Kauno pastatus. Apibendrindamas išpūdžius, patirtus pirmojo apsilankymo Lietuvoje metu, Dž. Salvatoris diplomatiškai, t. y. vietinio lietuvių dailininko lūpomis, skelbė negailestingą nuosprendį – „purvina skylė“³¹².

Maždaug tuo pat metu į Kauną iš Prahos atvyko ir JAV vicekonsulas Charles W. Gerrity. Pirmą pažintis su šalimi, kurioje jam buvo lemta nuo šiol dirbti, amerikiečiui paliko neišdildomą išpūdį – šaltą vasario dieną nuo stoties į viešbutį jam teko važiuoti rusiškomis rogėmis, sėdint ant suoliuko be atramos. Nevalytos gatvės ir nykūs pastatai tiesiog šokiravo Ch. Gerrity, norėjusį jau kitą dieną išvažiuoti iš šio purvino miesto, tačiau dėl suprantamų priežasčių šiuos planus vicekonsului teko atidėti vėlesniam laikui³¹³. Kauno, „nei miesto, nei kaimo“, kaip kad trečiajame dešimtmetyje laikinąją sostinę vadino daugelis užsieniečių, vaizdą papildė V. Gustainis, primindamas, kad Kaune ilgą laiką nebuvo „jokio vandentiekio, jokios kanalizacijos, jokių asfaltu ar tašytu akmeniu išgrįstų gatvių, jokių autobusų <...>, net jokių artezinių šulinių geriamajam vandeniui pasisemti“. Dauguma gyventojų geriamuoju vandeniu apsirūpindavo iš Nemuno, ten pat, Nemune, buvo skalaujami ir išskalbti rūbai³¹⁴.

Taigi, pirmaisiais Nepriklausomybės metais į Kauną iš Europos ar JAV atvykusių svečių laukė jiems neįprasti išbandymai. Kad Kaunas buvo nepasiruošęs tapti sostine, kad ir laikinąją, liudija ir kitas atvejis – 1920 m. iš Berlyno atvykęs aukštas pareigas einantis Vokietijos diplomatas Herbertas von Dirksenas buvo apgyvendintas geriausiame tuo metu „Metropolio“ viešbutyje. Kitą rytą užsienio reikalų ministrui J. Purickiui pasiteiravus, kaip jis miegojo, svečias kukliai prisipažino nedrįsęs gulėti į lovą...^{315*} Tas pats nutiko ir anglų generolui F. P. Krosseriui, at-

³¹¹ Dž. Salvatoris, *Lietuva vakar ir šiandien*, Vilnius, 1992, p. 22–23.

³¹² Ten pat, p. 39.

³¹³ R. W. Heingartner, *Lithuania in the 1920s. A Diplomat's Diary*, p. 50–51.

³¹⁴ V. Gustainis, *Nuo Griškabūdžio iki Paryžiaus*, p. 27–28.

³¹⁵ Ten pat.

* J. Purickis nepatingėjo apžiūrėti kambarį, kuriame turėjo miegoti garbingas svečias, ir jį pamatęs iš gėdos net apstulbo. Valstybės prestižo sumetimais J. Purickis negalėjo toleruoti tokios padėties. Tuoj po šio nemalonaus įvykio URM iniciatyva buvo organizuota Lietuvos akcinė bendrovė, atpirkusi iš privataus savininko „Metropolį“ ir pavertusi jį valstybiniu viešbučiu. Netrukus buvo

vykusiam konsultuoti besikuriančios Lietuvos kariuomenės. Apgyvendintas „geriausiam“ Kauno viešbutyje generolas vėliau irgi skundėsi J. Purickiui, neturėjęs galimybės padoriai permiegoti ir pasinaudoti bent minimaliaisiais patogumais³¹⁶. Kad šie skundai buvo ne be pagrindo, galima spręsti ir iš B. K. Balučio prisiminimų: 1920 m. pradžioje laikinojoje sostinėje tik vienintelis pastatas Donelaičio gatvėje, kuriame buvo įsikūrusios net kelios valdžios institucijos (Ministrų Kabinetas, Užsienio reikalų ir Finansų ministerijos), turėjo centrinį apšildymą, visame mieste tebuvo šeši automobiliai, iš kurių penki priklausė Krašto apsaugos ministerijai, o šeštasis – Prezidentūrai³¹⁷.

Praėjus trejiems metams po Dž. Salvatorio apsilankymo Lietuvoje mažai kas pasikeitė. Konfliktas su Lenkija ir Klaipėdos krašto įjungimas į Lietuvos sudėtį absorbavo didžiąją valstybės biudžeto dalį. Todėl nenuostabu, kad iki sąlyginės stabilizacijos trečiojo dešimtmečio viduryje jokių didesnių, reikšmingesnių statybų nebuvo vykdoma net Kaune. Tiesa, 1925 m. pradėtas statyti išpūdingo dydžio ir nepaprastai prabangus varganame Lietuvos kontekste Valstybės banko pastatas, tačiau jo statyba baigta tik 1928 m. Kiti to meto laikinosios sostinės simboliai atrodė abejotinos vertės, kai kurie jų ne tiek puošė, kiek darkė bendrą miesto vaizdą. Vienas tokių – gen. Vlodo Nagevičiaus-Nagio 1921 m. stačiatikių cerkvėje įkurtas Karo muziejus ir šios cerkvės bokštas, turėjęs simbolizuoti „Vilniaus Gedimino bokštą“. Anot žymaus to meto architekto Vytauto Landsbergio-Žemkalnio, ta improvizacija buvo „gana klaidi ir neestetiška“, bet gen. V. Nagevičius būtinai norėjęs, kad Kaune dominuotų „Gedimino bokštas“³¹⁸.

Menkas permainingas laikinojoje sostinėje nuo pirmojo Dž. Salvatoris vizito laikų liudija ir 1926 m. birželio pabaigoje į Kauną iš Vienos atvykusio JAV konsulo Lietuvai R. W. Heingartnerio dienoraštis. Daugelis tuo metu Kaune rezidavusių užsienio valstybių atstovų reiškė jam užuojautą palikus Vieną, sarkastiškai teiraudamiesi, kaip patinka Kaunas?³¹⁹ Pirmosios vakarienės su naujuoju JAV konsulu

atliktas kapitalus viešbučio remontas, užsienyje nupirkti baldai ir po šių permainų „Metropolis“ daugiau mažiau atitiko tuometinius standartus. Bet tai neišsprendė visų problemų, kadangi vieno viešbučio Kaunui buvo aiškiai per mažai. Kiti mieste buvę viešbučiai, taip pat ir „Versalis“, neatitiko europietiško standartų. Praleidęs su žmona naktį „Versalyje“ („Metropolyje“ nebuvo laisvų kambarių), žymus prancūzų rašytojas Žiulis Romenas Prancūzijos pasiuntiniui Georges Dulongui pasiskundė, kad jį įkurdino „tvarte“ (V. Gustainis, *Nuo Griškabūdžio iki Paryžiaus*, p. 28–31).

³¹⁶ A. Gaigalaitė, J. Žeimantienė, J. Purickis-Vygandas, *Vilniaus knyga*, Vilnius, 2004, p. 50.

³¹⁷ Bronius Kazys Balutis. *Jo gyvenimas ir darbai*, p. 53.

³¹⁸ V. Landsbergis-Žemkalnis, *Iš atminties ekrano*, Vilnius: Versus Aureus, 2009, p. 200.

³¹⁹ R. W. Heingartner, *Lithuania in the 1920s. A Diplomat's Diary*, p. 24–25.

metu „visi skundėsi Kaunu“, jo monotonišku gyvenimu, patogumų trūkumu: nėra tinkamų namų, tie, kurie yra, daugiausiai be patogumų, naujų statybų mažai, neatrodo, kad padėtis artimiausiu metu keistųsi (dėl neaiškios miesto ateities niekas, net Vyriausybė, neinvestuoja į Kauną), mieste nėra tinkamų kavinių, gatvės – baisos, be šaligatvių ir pan.³²⁰ Kitaip sakant, tuo metu Kaune rezidavę užsienio valstybių atstovai buvo vienodos nuomonės, kad Kaunas – jau ne Europa, o labiausiai į vakarus nutolusi Azijos dalis. Jų nuomone, keleiviui, vykstančiam į Rytus, paskutinė stotelė Europoje – Eitkūnų miestelis Vokietijoje. Danijos laikinasis reikalų patikėtinis E. Bieringas nustatė dar tiksliau – tikroji Europos ir Azijos siena eina upeliu, tekančiu per Virbalį, skiriančiu Lietuvą nuo Vokietijos. Nors ir laikydami Lietuvą įdomia vieta darbui (pirmiausia dėl jos konflikto su Lenkija), daugelis užsienio valstybių atstovų neslėpė tik ir laukiantys to meto, kada galės išvykti iš Kauno³²¹.

Tokias nuotaikas nesunku suprasti, atsižvelgiant į tai, kad, kaip tvirtino R. W. Heingartneris, jų namas Kaune tuo metu buvo vienas iš nedaugelio, turėjusių vonią³²². Beje, savo iš Tilmanso nuomojamais, pačių įsirengtais namais, apstatytais ir papuoštais iš Vienos atsivežtais baldais ir paveikslais, JAV konsulo šeima labai didžiavosi. Užsienio atstovų žmonos aikčiodamos jų namus vadino „mažyte Europos dalimi Azijoje“ ar „civilizacijos oaze Lietuvos dykumoje“³²³. Tiesa, kartą Heingartnerių namus, kuriuose, be privataus konsulo buto, buvo dar ir konsulato patalpos, aplankęs JAV pasiuntinys Baltijos valstybėms F. Colemanas ironiškai pastebėjo, esą, „ne kiekvienas konsulatas gali auginti kalakutus savo nuostabioje sodo, kiemo ir ūkio kombinacijoje...“³²⁴ Pridursime, ne kiekvienam konsului vandenį tekdavo neštis iš kieme esančio šulinio ir neapsikentus triukšmo ir taršos šaudyti varnas darže...³²⁵

Visgi, kaip minėta, buvo manoma, kad Heingartneriai sėkmingai įsikūrė Kaune. Kai kuriems kitiems diplomatams ir konsulams pasisekė mažiau. Antai Prancūzijos konsulas (vėliau pasiuntinys) G. Puauxas daugiau kaip pusę metų negalėjo rasti tinkamo buto ir galų gale buvo priverstas apsigyventi nors ir dideliame 4 kambarių bute, bet be vonios ir kitų patogumų. G. Puauxui, beje, vandenį taip pat

³²⁰ R. W. Heingartner, *Lithuania in the 1920s. A Diplomat's Diary*, p. 16.

³²¹ Ten pat, p. 1–2, 11, 16, 59.

³²² Ten pat, p. 55.

³²³ Ten pat, p. 97, 111.

³²⁴ Ten pat, p. 60.

³²⁵ Ten pat. p. 105–106.

tekdavo neštis iš lauko. Neslėpdamas nenoriš ilgiau gyventi tokiomis sąlygomis, šis prancūzas blogiausiais Europoje diplomatiniais postais laikė esant Turkijos sostinę Ankarą, Albanijos – Tiraną ir Lietuvos – Kauną³²⁶.

Laikinojoje sostinėje trūkstant modernių, įprastas Europoje higienos ir sanitarijos normas atitinkančių pastatų, vokiečiai rado paprastą ir racionalų sprendimą – jie į Kauną iš Vokietijos atsivežė medinį surenkamą namą, kuri vokiečių darbininkai ir sumontavo ant Vytauto kalno^{*327}. Deja, tai neišsprendė visų problemų, kadangi ir šiame name netruko užsiveisti blakių, blusų ir tarakonų. „Niekas negali pasakyti gero žodžio Kaunui“, – teigė R. W. Heingartneris³²⁸.

Tiesa, trečiojo dešimtmečio antrojoje pusėje Kaune jau buvo pradėti statyti gana modernūs gyvenamųjų namų kvartalai Žaliakalnyje, tačiau mieste nesant centrinės kanalizacijos ir vandentiekio^{**} jų vidaus įrengimas ne visada atitiko puikią išorinę išvaizdą. Dar blogiau buvo tai, kad privatiems asmenims statantis naujus namus Žaliakalnyje miesto valdžia neturėjo pinigų nutiesti ten šaligatvių. Dėl šios priežasties palijus, ypač pavasarį, amžininkų liudijimu Žaliakalnio balose „būdavo galima ir nuskęsti“ ir tokia katastrofiška padėtis tęsdavosi tol, kol balos pačios neišdžiūdavo... Namų savininkai šią problemą bandė spręsti ant žemės nunesdami lentą kitą, tačiau tai mažai gelbėjo – siūbuodamos nuo praeivių svorio šios lentos dažnai aptaškydavo purvu ne tik jų drabužius, bet ir veidą³²⁹.

Be įprastų Europai buitinių patogumų, trečiajame dešimtmetyje Kaune trūko ir paslaugų arba jų kokybė neatitiko civilizuotame pasaulyje priimtų standartų. R. W. Heingartneris, sirgęs chronišku sinusitu, tik atvykęs į Kauną pirmiausiai domėjosi galimybe pasinaudoti vietos nosies gydytojų paslaugomis. Kadangi apsilankymas pas tuo metu garsiausią šios srities specialistą dr. Alekną pasitikėjimo jam nesukėlė (taip pat ir dėl jo kabineto nešvaros), visus dvejus metus, kuriuos šis JAV konsulas gyveno ir dirbo Lietuvoje, „nosies reikalais“ jis kiekvieną savaitę, žiemą–vasarą, traukiniu kratydavosi į Karaliaučių ir atgal, kartais konsultacijų pas

³²⁶ R. W. Heingartner, *Lithuania in the 1920s. A Diplomat's Diary*, p. 25, 27, 104,

* Šis namas ir dabar ten, Perkūno alėja 4, stovi, deja, kai paskutinį kartą jį teko matyti 2011 m. vasarą, jis buvo apleistas ir visų užmirštas.

³²⁷ Ten pat, p. 23–24.

³²⁸ Ten pat, p. 52.

** Kanalizacijos sistema Kaune pradėta įrenginėti 1924 m., darbus planuota baigti per 20 metų. R. W. Heingartner, *Lithuania in the 1920s. A Diplomat's Diary*, prof. A. E. Senno komentarai R. W. Heingartnerio dienoraščiui, p. 23.

³²⁹ Dž. Salvatoris, *Lietuva vakar ir šiandien*, p. 25.

gydytojus vykdamas net į Berlyną³³⁰. Ne ką geresnė padėtis buvo ir su kitų sričių medicinos, ypač dantų gydymo, specialistais Lietuvoje. R. W. Heingartnerio gyvenimo Kaune metais (1926–1928 m.) vienintelis normalus dantistas buvo iš JAV atvykęs dr. Vencius, bet ir tas ruošėsi išvykti iš Lietuvos³³¹.

Dienoraštyje R. W. Heingartneris atkreipė dėmesį ir į kitus to meto gyvenimo laikinojoje sostinėje keistumus. Pvz., jį stebino, kad taksi automobilių takso metrai už tą patį nuvažiuotą atstumą visada rodė gerokai skirtingą kainą. Dar labiau jį stebino vairavimo papročiai (tuo metu Lietuvoje automobilių greitis nebuvo ribojamas ir dėl šios priežasties avarijos buvo gana dažnas reiškinys) ir ypač girti taksi vairuotojai. Ne tik JAV konsulas, bet ir kiti užsienio valstybių atstovai skundėsi prastu servisu „Metropolyje“ ir ypač blogu restorano maistu („visur, kur tik įmanoma, svogūnai, mažas maisto pasirinkimas“ ir pan.). „Ir tai geriausias Kauno restoranas, kurį administruoja Lietuvos valdžia!“ – neslepė nusistebėjimo R. W. Heingartneris³³². Užsieniečius glumino ir nešvara gatvėse ir net valdžios institucijose, taip pat ir reprezentaciniame ne tik Kauno, bet ir visos Lietuvos statinyje – Valstybės banke³³³.

R. W. Heingartnerio dienoraštyje randame ir teigiamų įspūdžių, nors jų, ypač pirmojoje dalyje, nedaug. Vienas tokių – tai jo, kaip klasikinės muzikos gerbėjo ir žinovo (atvykusio iš Vienos!), atsiliepimai apie apsilankymą Kauno operoje. Ambroise Thomas operos „Mignon“ atlikimas JAV konsului paliko puikų įspūdį. Jo nuomone, Valstybės teatro orkestras prilygo Vienos orkestrui³³⁴. Tiesa, labai skeptiškai Lietuvos atžvilgiu nusistatęs T. H. Prestonas, taip pat didelis klasikinės muzikos gerbėjas ir net jos kūrėjas, mėgęs Kauno operą ir baletą, nebuvo linkęs pripažinti lietuvių pasiekimų ir šioje srityje. „Atsižvelgiant į miesto dydį, Kaune puiki opera, bet didžia dalimi tiek vokaliniu, tiek muzikiniu bei dekoraciniu aspektais tai rusų kūrinys“, – pranešime į Londoną rašė Didžiosios Britanijos laikinasis reikalų patikėtinis³³⁵.

Prasti užsienio atstovų atsiliepimai apie Kauną nebuvo jokia paslaptimi lietuviams. Pirmaisiais metais po Nepriklausomybės atkūrimo jie bandė teisintis

³³⁰ R. W. Heingartner, *Lithuania in the 1920s. A Diplomat's Diary*, p. 61, 123.

³³¹ Ten pat, p. 119.

³³² Ten pat, p. 26.

³³³ Ten pat, p. 25, 31.

³³⁴ Ten pat, p. 33.

³³⁵ T. H. Prestono 1931 m. lapkričio 14 d. pranešimas „Report on general local conditions“ Nr. 20 *Foreign Office* pasekretoriui, *PRO. FO*, 371, 15543, N 7605, 318.

paveldėję tokį caro laikų palikimą („Tai viskas, ką mums paliko vakarykščiai valdovai...“³³⁶), esą, Kauno plėtrą anksčiau ribojo karinės tvirtovės statusas^{*}. Vėliau sugalvota ir naujų argumentų savo apsilaidimui pateisinti. Tarp jų originaliausiai skambėjo bandymas susieti varganą vaizdą Kaune su viltimis atgauti Vilnių. Pokalbiuose su užsienio atstovais lietuviai paprastai klausimą keldavo taip: kam vystyti Kauną, jei atgavus Vilnių ten bus perkelta sostinė, o Kaunas neteks nemažos dalies gyventojų? Lietuviams šis argumentas atrodė gana svarus ir jie jį naudojo įvairiomis variacijomis. Pvz., B. K. Balučio žmona Marija (matyt, perpasakodama iš savo vyro girdėtus argumentus) lėtą Kauno plėtrą aiškino teberusenancia viltimi atgauti Vilnių, tvirtindama, kad būtent dėl šios priežasties niekas nerizikavo investuoti savo pinigų į laikinąją sostinę, kadangi susigražinus Vilnių „tai būtų buvusios bevertės investicijos!“³³⁷ Tokie argumentai skambėjo kažkaip keistai (negi atgavus Vilnių Kaune jau neberekėtų tiesti šaligatvių, tvarkyti gatvių?!) ir net pritemptai, tačiau dauguma lietuvių tada buvo optimistai. Antai A. Voldemaras nuolat pabrėždavo: laikinoji sostinė auga, vystosi, viskas daroma be finansinės paramos iš užsienio, auga, tiesa, lėtai, tačiau po 30 metų Kaunas bus moderniu miestu³³⁸. Beliko tik turėti kantrybės ir truputį palaukti...

Skaitant R. W. Heingartnerio dienoraštį krinta į akis, kad tik atvykusiam į Lietuvą JAV konsului laikinoji sostinė asocijavosi su jam svetima ir nepažįstama rusų kultūra. „Visą laiką maniau, kad vilkai gali gyventi tik kažkur toli Rusijos miškuose, bet Lietuva daugeliu atžvilgiu yra Rusija, net ir vilkų požiūriu...“³³⁹ – skaitome dienoraštyje pastabą, atspindinčią jo autoriaus savijautą ir minčių eigą. Iš Rusijos laikų išlikusiais papročiais R. W. Heingartneris buvo linkęs aiškinti ir kai kuriuos gyvenimo Kaune keistumus. Prie tokių JAV konsulas priskyrė, pvz., arbatos su citrina gėrimą arba jį stebinusį įprotį maudytis nuogai (šis įprotis nenustojo stebinti ir Rygoje bei Taline dirbusių užsienio diplomatų). Gerokai baisesnės jam atrodė kitos to meto gyvenimo Kaune realijos, pvz., grandinėmis surakintų kali-

³³⁶ Dž. Salvatoris, *Lietuva vakar ir šiandien*, p. 22.

* Kadangi aukštesni namai galėjo trukdyti šaudyti aplink miestą fortuose išdėstyta artilerijai, carinė valdžia draudė Kaune statyti aukštesnius nei dviejų aukštų pastatus. Ribojamas buvo ne tik natūralus Kauno augimas – strateginiais sumetimais carinė valdžia visiškai nesirūpino visu „pasisienio kraštu“, kaip kad ji vadino Lietuvą, kadangi, jos nuomone, karo su Vokietija pirmosiomis valandomis ši teritorija turėjo virsti mūšio lauku. Dėl šios priežasties Lietuvoje nevystytas kelių tinklas, nestatyti ir gražesni, brangesni pastatai.

³³⁷ R. W. Heingartner, *Lithuania in the 1920s. A Diplomat's Diary*, p. 54.

³³⁸ Ten pat, p. 263.

³³⁹ Ten pat, p. 43.

nių, lydimų karių su prie šautuvų prijungtais durtuvais, vedimas miesto gatvėmis. „Ir tai šalyje, kuri save vadina Respublika!“ – nuostabos ir pasipiktinimo šiuo „tipiška rusišku paveldu“ neslėpė JAV konsulas³⁴⁰.

R. W. Heingartneris pabrėžė ir platų rusų kalbos vartojimą visose laikinosios sostinės gyvenimo srityse. Tą patį tvirtino amžininkai ir kiti šaltiniai. Pvz., V. Landsbergis-Žemkalnis savo prisiminimuose rašė, kad Kaune pirmaisiais metais po Nepriklausomybės atkūrimo visur, visose valdžios institucijose, „skambėjo rusų kalba“³⁴¹. Daugelis žymių to meto Lietuvos žmonių net nemokėjo lietuvių kalbos, lengvai be jos apsieidami kasdieniame gyvenime. Net 1926 m., kuomet baigęs mokslus Italijoje jaunas architektas V. Landsbergis-Žemkalnis įsidarbino Susisiekimo ministerijoje, didžiulei jo nuostabai, visi ministerijos viršininkai, išskyrus vieną inžinierių, nemokėjo valstybinės kalbos ir net nesistengė jos pramokti³⁴².

Stiprias rusų kalbos pozicijas Lietuvoje pabrėžė ir T. H. Prestonas. „Net tarp tų lietuvių, kurie vadina save patriotais, lietuvių kalba ne visada dominuojanti“, – 1931 m. teigė britų diplomatas. Savo pranešime jis atkreipė dėmesį, kad Lietuvos Vyriausybės nariams jų patriotiškumas netrukdytų vesti svetimtautes, pastebėdamas, jog mažiausiai dviejų–trijų Lietuvos Vyriausybės narių žmonų lietuvių kalba buvo viensikiemenė ir nepaprastai skurdi³⁴³.

Pats T. H. Prestonas bendraudamas su Lietuvos valdžios vyrais mielai rinkdavosi rusų kalbą. Šia kalba greičiausiai paties brito iniciatyva dažniausiai vykdavo ir jo pokalbiai su Prezidentu A. Smetona. Didžiosios Britanijos laikinasis reikalų patikėtinis labai didžiavosi puikiu rusų kalbos mokėjimu, laikydamas tai dideliu savo pranašumu prieš diplomatinio korpuso narius, nemokėjusius rusų kalbos. Savo pranešimuose jis nuolat akcentuodavo: siekiant gauti informacijos ir efektyviai

³⁴⁰ R. W. Heingartner, *Lithuania in the 1920s. A Diplomat's Diary*, p. 1–2, 41, 155.

³⁴¹ V. Landsbergis-Žemkalnis, *Iš atminties ekrano*, p. 238.

³⁴² Ten pat, p. 240.

* T. H. Prestonas tvirtino, kad didysis Klaipėdos krašto lietuvintojas A. Merkys su savo žmona namie kalbėjosi rusiškai (žr. T. H. Prestono 1931 m. kovo 3 d. pranešimas Nr. 51, PRO. FO, 371, 15536, N 1693, 59–60). Beje, kaip rašė E. Galvanauskas, gubernatorius kartais net labai rimtų pašeke-sių metu įveldavo į savo kalbą „kokį rusišką išsireiškimą, kiek per rieboką lietuviškam skoniui“ (žr. G. Galva, *Ernestas Galvanauskas. Politinė biografija*, Čikaga: Akademinės skautijos leidykla, 1982, p. 400).

³⁴³ T. H. Prestono 1931 m. kovo 3 d. pranešimas Nr. 51 Didžiosios Britanijos laikinajam reikalų patikėtinui Baltijos valstybėse, PRO. FO, 371, 15536, N 1693, 59–60.

dirbti su Lietuvos įstaigomis mokėti rusų kalbą Kaune yra privaloma³⁴⁴. Dar daugiau – jis neslėpė, kad bendravimas su keliais Lietuvos valdžios rusų tautybės atstovais visais atžvilgiais skyrėsi nuo bendravimo su „tokiais atsilikusiais žmonėmis kaip lietuviai“, esą, bendraudamas su pirmaisiais jis jausdavo „tiesiog atgaivą“...^{345*}

Esant tokiai padėčiai Kaune įsikūrusios atstovybės stengdavosi įdarbinti rusų kalbą mokėjusius asmenis, dažniausiai rusų arba žydų tautybės. Šie rekrutai užsienio atstovų daugiau ar mažiau buvo laikomi Lietuvos reikalų ekspertais, nors iš tikrųjų tokiais nebuvo, kadangi lietuvių siekiai jiems ne mažiau nei užsienio valstybių atstovams buvo svetimi ir nesuprantami. Dėl šios priežasties šie „ekspertai“ ne tik kad nepadėdavo užsienio atstovams suprasti lietuvių, jų motyvų ir veiksmų, bet savo interpretacijomis jie tik dar labiau sukomplikuodavo padėtį.

Diplomatinio korpuso viduje rusų kalba buvo vartojama gana plačiai, nors Kaune rezidavusių užsienio valstybių atstovų tarpusavio bendravimo kalba dažniau buvo vokiečių, rečiau – prancūzų kalbos. Vokiečių kalbos pozicijos buvo ypač stiprios trečiajame dešimtmetyje. Pvz., iki 1926 m. perversmo Vyriausybei vadovavęs M. Sleževičius pokalbiams su užsienio atstovais ir svečiais rinkdavosi vokiečių kalbą³⁴⁶. Puikiai šią kalbą mokėjo Prezidentas A. Smetona ir kiti aukšti lietuvių pareigūnai. Tačiau susikomplikavus santykiams su Vokietija, ypač atėjus naciams į valdžią, vokiečių kalba nebeteko dominuojančių pozicijų Kauno diplomatiniam korpuso, užleisdama pirmenybę prancūzų kalbai.

Trečiojo dešimtmečio pabaigoje ir net ketvirtojo pradžioje Kaunas buvo išties daugiakalbis miestas. Lietuvių kalba, konkuruodama su kitomis kalbomis, dar tik

³⁴⁴ T. H. Prestono 1931 m. sausio 3 d. konfidencialus pranešimas Nr. 3 H. M. Knatchbullui-Hugesse-
nui, *PRO. FO*, 371, 15536, N 280, 5.

³⁴⁵ T. H. Prestono 1931 m. lapkričio 14 d. pranešimas „Report on general local conditions“ Nr. 20 *Foreign Office* pasekretoriui, *PRO. FO*, 371, 15543, N 7605, 316; T. H. Prestono 1931 m. kovo 3 d. pranešimas Nr. 51 Didžiosios Britanijos laikinajam reikalų patikėtiniui Baltijos valstybėse, *PRO. FO*, 371, 15536, N 1693, 59–60.

* Pirmąjį valstybingumo dešimtmetį, trūkstant įvairių sričių specialistų, į valstybės tarnybą Lietuvoje buvo priimami ne tik tautinių mažumų atstovai, bet ir kitų valstybių piliečiai. Ketvirtojo dešimtmečio viduryje ne lietuvių valdininkų skaičius valstybinėse įstaigose pastebimai sumažėjo. Pvz., 1934 m. 96 proc. visų valdininkų buvo politiškai lojalūs lietuvių tautybės vyriškos lyties asmenys. Iš likusių 3,8 proc. 1,29 proc. sudarė žydų kilmės valdininkai, 1,26 proc. – rusakalbiai (rusai, gudai, ukrainiečiai) ir 0,89 proc. – vokiečiai. Ketvirtojo dešimtmečio viduryje valstybės tarnyba kitataučiams jau buvo nepasiekiamą dėl nepakankamo valstybinės kalbos mokėjimo, tačiau pagrindinė priežastis, lėmusi palyginti mažą kitataučių skaičių valstybės administraciniame aparate, – valstybinė tautinė politika, skatinusi formuotis aktyvią lietuvių inteligentiją. Žr. *Tarpukario Lietuva*, p. 48.

³⁴⁶ R. W. Heingartner, *Lithuania in the 1920s. A Diplomat's Diary*, p. 25, 34.

skynėsi kelią į viešąjį gyvenimą. Be lietuvių, rusų ir vokiečių, Kaune plačiai vartotos lenkų ir jidiš kalbos. Baigdami šį trumpą kalbinę situaciją laikinojoje sostinėje apibūdinantį epizodą pateiksime dar vieną, mūsų nuomone, iškalbingą pavyzdį – trečiajame dešimtmetyje titrai kino teatruose buvo rodami iškart keturiomis kalbomis: lietuvių, rusų, vokiečių ir lenkų³⁴⁷, programa kabarete vienu metu vykdavo trimis – lietuvių, vokiečių ir rusų – kalbomis³⁴⁸. Tokia padėtis norom nenorom kelia klausimus: jei Lietuvai visgi būtų pavykę išlaikyti istorinę sostinę savo sudėtyje, ar nebūtų lietuvių kalba paskendusį kitų, svetimų, kalbų jūroje? Ar ji būtų pajėgusi ne tik atsilaikyti, bet ir suklestėti taip, kaip ji suklestėjo Pirmojoje Respublikoje? Atsižvelgiant į demografinę padėtį Rytų Lietuvoje (teritorijoje, į kurią pretendavo Lietuvos Respublika), tokie klausimai visiškai neatrodo retoriniai.

Vien tik Kaunu, žinoma, užsienio valstybių atstovų Lietuvos įspūdžiai neapsiribojo. Drąsiausieji iš jų, nepabijoję sudaužyti savo automobilių provincijos keliuose ar susidurti su kokiu prie automobilių nepripratusio arklį traukiamu vežimu, keliaudavo ne tik po Kauno apylinkes, bet pasiekdavo Klaipėdą, Palangą, aplankydavo ir kitus Lietuvos miestus. „Nors Lietuva graži šalis, keliai – pasibjaurėtini“, – teigė T. H. Prestonas, pažymėdamas, kad net ir pagrindiniai šalies keliai vėl rudenį, žiemą ir ankstyvą pavasarį buvo visiškai nepravažiuojami, o provincijos keliais apskritai buvo galima važiuoti vos kelias savaites vasaros viduryje. „Pasiguosti galima nebent tuo, kad Kaunas randasi tik 100 km nuo Vokietijos sienos, kur puikūs keliai...“^{**} – pastebėjo britų diplomatas.

* Trečiajame dešimtmetyje lenkų kultūros įtaka Lietuvoje buvo akivaizdi. Stiprias lenkų kalbos ir kultūros pozicijas Lietuvoje kai kurie užsienio stebėtojai (pvz., vokiečiai) buvo linkę aiškinti lenkiškosios katalikų dvasininkijos veikla, pažymėdami, kad lenkiškoji įtaka buvo prasiskverbusi net ir į aukščiausius valdžios sluoksnius, valdininkiją ir net į kariuomenę. Beje, lenkų kalbą namie vartojo ir kai kurie lietuviai, laikydami ją esant „kilminga šeimynine kalba“. Žydų pozicijos Lietuvoje buvo dar stipresnės. Kai kuriuose miesteliuose jie dažnai sudarydavo 60–70 proc. gyventojų, Kaune – apie 40–50 proc. visų gyventojų. Vokiškų šaltinių duomenimis, jų rankose net ir ketvirtąjo dešimtmečio viduryje buvo sutelkta apie 90 proc. visos Lietuvos prekybos ir amatų. Žr. Schulungsbrief Litauen. Leidėjas Abt. G.A. Gebiet 1, LCVA, f. 383, ap. 5, b. 68, l. 102. Tiesa, valstybės remiami, lietuviai nuolat stiprino savo pozicijas. Lietuvių kapitalo lyginamasis svoris Lietuvos eksporte 1934 m. sudarė 45 proc., 1935 – 72 proc., o 1939 – jau 81 proc. Žr. G. Vaskėla, *Lietuva 1939–1940 metais. Kursas į valstybės reguliuojamą ekonomiką*, Vilnius: LII leidykla, 2002, p. 184.

³⁴⁷ R. W. Heingartner, *Lithuania in the 1920s. A Diplomat's Diary*, p. 32.

³⁴⁸ Ten pat, p. 34.

** Didieji Lietuvos keliai baigti tiesti tik prieš pat okupaciją: Žemaičių plentas iškilmingai atidarytas 1939 m. liepos 9 d. (t. y. jau praradus Klaipėdą, todėl ėjo tik iki Gargždų, maršrutu Raseiniai–Kaltinėnai–Rietavas); 170 km ilgio Aukštaičių plentas baigtas tiesti 1940 m. (jo pradžia – Žemaičių plentas ties Babtais, toliau jis ėjo per Kėdainius–Ramygala–Panevėžį–Pasvalį iki Biržų).

Pasivažinėję po Lietuvą užsienio diplomatai vienu balsu tvirtino, kad po provincijoje matyto skurdo Kaunas jiems atrodė kaip didelis, klestintis ir turtingas miestas. Pasak R. W. Heingartnerio, vienintelis iš kitų Lietuvos miestų, pretendavęs būti vadinamas „miestu“³⁴⁹, Šiauliai, bet „Kaunas, palyginti su Šiauliais, buvo Paryžiumi“³⁴⁹. Kiti, pvz., vokiečiai, ir Šiaulių (kartu su Panevėžiu) nenorėjo priskirti tikrų miestų kategorijai. Trečiąjį ir ketvirtąjį pagal dydį Lietuvos miestus jie buvo linkę priskirti „kaimo miestelių“ kategorijai³⁵⁰. Netenka ir sakyti, kad nedideli provincijos miesteliai atrodė dar prasčiau nei Šiauliai ar Panevėžys. Vienas suomių žurnalistas, apžiūrėjęs Vilkijos miestelį, jį lydėjusiems lietuviams atvirai pasiūlė „tokius atsilikusius miestelius padeginėti, nes po gaisro jie daug gražesni atsistatytų...“³⁵¹ Dar egzotiškiau užsieniečių akimis atrodė gyvenimas Lietuvos kaime. „Kai kur valstiečiai gyvena kartu su gyvuliais, šildosi pečiumi, kuris paprastai įrengtas viduryje vienintelio kambario, o dūmai išeina per skylę lubose, kuri atstoja kaminą...“ – taip gyvenimą Lietuvos kaime aprašė T. H. Prestonas³⁵².

Lietuvos „sveikatingumo kurortai“, deja, irgi neatitiko Europos kurortams įprastų standartų. Pirmą kartą vykdamas į Birštoną R. W. Heingartneris teigė nesitikėjęs ten pamatyti dar vieną Karlsbadą, tačiau vis dėlto nesitikėjęs pamatyti ir tokį varganą vaizdą: visas miestelis – tai „du ar trys į tvartą panašūs mediniai pastatai, čia vadinami viešbučiais, ir dar tuzinas medinių vienaaukščių lūšnų, kurios čia tikriausiai laikomos vasarnamiais“. R. W. Heingartneriui ir jo palydovams atvykus į Birštoną (prezidentiniu automobiliu, lydimiems neįvardyto A. Smetonos giminaičio!) spalio viduryje, ten jau viskas buvo uždaryta žiemai, nebuvo net vietos, kur būtų galima išgerti puodelį arbatos. Išgelbėjo tik su lietuviškais kurortais geriau susipažinęs vicekonsulas Č. Geritis, turėjęs su savimi kišeninę gertuvę su konjaku. Kadangi taurelių jis visgi nebuvo su savimi pasiėmęs, kompanijai neliko nieko kito kaip tik užėiti į mažą parduotuvėlę ir paprašyti paskolinti jiems keletą stiklinių. Parduotuvėje dirbusi moteris, paėmusi nuo lentynų stiklines, kurios buvo skirtos parduoti, davė atvykėliams. Susėdę mažoje kamaraitėje, moters

* Sprendžiant iš šio įrašo dienoraštyje, Klaipėdos ir Panevėžio R. W. Heingartneris Lietuvos miestais nelaikė. Skirtumas tik tas, kad Klaipėdos jis, matyt, nelaikė Lietuvos miestu, o Panevėžio nelaikė miestu apskritai – *aut. pastaba*.

³⁴⁹ R. W. Heingartner, *Lithuania in the 1920s. A Diplomat's Diary*, p. 44, 236.

³⁵⁰ Schulungsbrief Litauen. Leidėjas Abt. G.A. Gebiet 1, LCVA, f. 383, ap. 5, b. 68, l. 101.

³⁵¹ V. Gustainis, *Nuo Griškabūdžio iki Paryžiaus*, p. 50.

³⁵² T. H. Prestono 1931 m. lapkričio 14 d. pranešimas „Report on general local conditions“ Nr. 20 *Foreign Office* pasekretoriui, PRO. FO, 371, 15543, N 7605, 312.

pavaišinti duona, amerikiečių konsulai sriubčiojo konjaką, stebėdamiesi lietuviško kurorto serviso lygiu. Beje, kelyje į Birštoną, grožėdamiesi Lietuvos gamta, jie nesutiko nei vienos mašinos...³⁵³

Ilgiau pagyvenę Kaune užsienio valstybių atstovai imdavo nebepestebėti nešvarių gatvių ir neišvaizdžių pastatų, bet atvykus iš atostogų Vienoje, Berlyne ar net po trumpo apsilankymo Rygoje ar Karaliaučiuje kontrastas su Kaunu būdavo net skaudus³⁵⁴. Kai kuriems užsienio valstybių atstovams jis sukeldavo gilią depresiją. Pvz., jau minėtam JAV vicekonsului Č. Geričiui po trumpų atostogų Rygoje grįžus į Kauną kontrastas buvo toks pribloškiantis, kad, norėdamas ateityje išvengti streso, jis nusprendė iki kadencijos pabaigos niekur iš laikinosios sostinės nebeišvažiuoti³⁵⁵.

Nei su Ryga, nei su Talinu Kaunas konkuruoti negalėjo. Talinas tuo metu laikytas vienu gražiausių Šiaurės Europos miestų³⁵⁶, o nepalyginamai už Estijos sostinę didesnę Ryga per visą tarpukarį neabejotinai buvo politiniu (ekonominiu) Baltijos valstybių centru, apie ką liudijo ir čia įsikūrusios užsienio valstybių pasiuntinybės, iš kurių buvo „dengiamos“ Estija ir Lietuva. R. W. Heingartneris Latvijos sostinei sentimentus jautė iš vaikystės, kadangi šiame mieste jo tėvas buvo dirbęs JAV konsulu. Natūralu, kad R. W. Heingartneris ir jo žmona žavėjosi vokiško stiliaus Rygos senamiesčiu, gatvių judrumu. Grįžęs iš vienos kelionės po Latviją JAV konsulas savo dienoraštyje pastebėjo, kad Latvijoje ir Estijoje rusiškų tradicijų išliko mažiau nei Lietuvoje, o latviams ir estams carinėje Rusijoje savo tautinį identitetą pavyko išsaugoti geriau nei lietuviams³⁵⁷.

Tiesa, Ryga patiko ne visiems. Didžiosios Britanijos pasiuntinys Baltijos valstybėms J. Addisonas, prieš tai gyvenęs Paryžiuje, Briuselyje ir Berlyne, pasibaisėjęs paskyrimu į tokią necivilizuotą vietą, tik atvykęs į Latviją, net kojų ten neapšilęs, skundėsi, kad Ryga yra labiausiai nepatrauklus miestas iš visų jo matytų, visi Latvijos sostinės gyventojai jam atrodė atstumiantys ir „kažkokie deformuoti“. Tiesa, tada jis dar nebuvo matęs Kauno, bet britas jau iš anksto prisipažino net bijantis apsilankyti laikinojoje sostinėje, būdamas įsitikinęs, kad ten negalima būti ilgiau

³⁵³ R. W. Heingartner, *Lithuania in the 1920s. A Diplomat's Diary*, p. 43–44.

³⁵⁴ Ten pat, p. 116.

³⁵⁵ Ten pat, p. 50–51.

³⁵⁶ H. M. Knatchbullo-Hugesseno 1931 m. spalio 19 d. konfidencialus pranešimas Nr. 389 į *Foreign Office*, PRO, FO, 371, 15543, N 7005, 298.

³⁵⁷ R. W. Heingartner, *Lithuania in the 1920s. A Diplomat's Diary*, p. 30.

nei 24 valandas, iš anksto nusistatydamas, kad jo vizitai į Lietuvą bus trumpi ir reti³⁵⁸.

Tačiau ir Kaunas turėjo savo gerbėjų. Pvz., JAV pasiuntinys Baltijos valstybėms Robertas P. Skinneris (1932–1933 m.) ir jo žmona tarp trijų Baltijos valstybių sostinių pirmenybę atvirai teikė Kaunui, tuo nepaprastai stebindami Didžiosios Britanijos pasiuntinį H. M. Knatchbullą-Hugesseną ir kitus užsienio diplomatus. Toks JAV pasiuntinio prielankumas Lietuvos laikinajai sostinei H. M. Knatchbullo-Hugesseno pranešimuose į Londoną susilaukė kandžių pastabų ir ironiškų komentarų³⁵⁹.

1.7.2.2. Ketvirtasis dešimtmetis: „Kaunas baigia nusimesti čigonišką didelės Rusijos gyvenvietės rūbą tam, kad būtų panašus į vakarietišką, šiek tiek amerikietišką miestą“

Pagyvenus Lietuvoje metus, R. W. Heingartnerio nuotaikos pradėjo keistis, pro anksčiau dienoraštyje vyravusias niūrias spalvas palaispniui ėmė prasiveržti ir šviesesnės gaidelės. Pvz., 1927 m. rugpjūčio 4 d. dienoraštyje randame įrašą: „Per trumpą laiką, kol mes čia, Kaunas labai pasikeitė į gerąją pusę. Remontuojami ar perstatomi namai Laisvės alėjoje, Kaunas tampa panašesnis į miestą...“³⁶⁰ Tais pačiais metais, prieš pat Kalėdas, JAV konsulas pastebėjo parduotuvių vitrinų puošimo „didelį skirtumą“³⁶¹. 1928 m. kovo mėnesį dienoraštyje atsirado įrašas, kad Kaune ruošiamasi didelėms statyboms³⁶², tų pačių metų balandžio mėnesį – kad Velykoms miestas papuoštas gerokai gražiau nei praėjusiais metais, pradėta statyti daug naujų namų³⁶³.

R. W. Heingartneris neklydo. Praėjus vos dvejiems metams po jo išvykimo, 1930–1931 m., Kaune prasidėjo didelės statybos, miestas išgyveno tikrą statybų bumą. Sparčiai buvo statomi ne tik nauji ir modernūs, puikiai įrengti gyvenamieji namai, bet ir išpūdingi administraciniai pastatai. 1930-aisiais baigtas statyti Vytauto Didžiojo muziejus, kitais metais – Centrinis paštas, Karininkų ramovė. 1931 m. Lietuvoje pastatytas rekordinis skaičius namų per visą Pirmosios

³⁵⁸ R. W. Heingartner, *Lithuania in the 1920s. A Diplomat's Diary*, p. 239.

³⁵⁹ H. M. Knatchbullo-Hugesseno 1933 m. sausio 2 d. konfidencialus pranešimas Nr. 2 J. Simonui, PRO. FO, 371, 17180, N 62/62/59, 306 (3).

³⁶⁰ R. W. Heingartner, *Lithuania in the 1920s. A Diplomat's Diary*, p. 154.

³⁶¹ Ten pat, p. 197.

³⁶² Ten pat, p. 230.

³⁶³ Ten pat, p. 241.

Respublikos laikotarpį – 26 tūkstančiai naujų pastatų³⁶⁴. 1931 m. į Lietuvą po aštuonerių metų pertraukos vėl atvykęs italas Dž. Salvatoris (savo įspūdžius aprašęs italų kalba išleistoje knygutėje*), teigė: „Per keletą metų senasis Kaunas baigia nusimesti čigoniską didelės Rusijos gyvenvietės rūbą tam, kad būtų panašus į vakarietišką, šiek tiek amerikietišką miestą.“³⁶⁵

Tokio didelio masto statyboms Lietuvoje trūko darbo rankų, todėl į Kauną važiavo darbininkai iš Latvijos ir Vokietijos³⁶⁶. Tačiau vien naujų namų statyba neapsiribota. Krizės išvakarėse ir pačioje jos pradžioje Danijos firmos laikinojoje sostinėje pastatė du labai miestui reikalingus tiltus: Petro Vileišio (Vilijampolės, atidarytas 1929 m. spalio 23 d.) ir Vytauto Didžiojo (Aleksoto, atidarytas 1930 m. sausio 11 d.). 1932 m. spalio mėnesį danai baigė tiesti nepaprastai svarbų Lietuvai geležinkelį ruože Telsiai–Kretinga, per Žemaitiją sujungusį Kauną su Klaipėda, o per Klaipėdą – ir su plačiuoju pasauliu. Pagaliau lietuviai iš laikinosios sostinės į Palangą galėjo vykti traukiniu aplenkdami Latvijos teritoriją. Ketvirtojo dešimtmečio pradžioje Kaune buvo išspręstos iki tol labai miesto įvaizdžiu ir gyvenimo kokybei kenkusios vandentiekio ir kanalizacijos problemos. Vokietijos pasiuntinys Lietuvoje H. Morahtas ir jo žmona Alma 1931 m. pavasarį susitikę su Heingartnerių šeima Frankfurte džiaugėsi permainomis Kaune ir labai gyrė vandens kokybę, esą, ji tokia gera, kad vandens nebereikia virinti³⁶⁷.

Permainas Lietuvos laikinojoje sostinėje pastebėjo ir britų diplomatai. Anksčiau savo pranešimuose į *Foreign Office* nuolat akcentavę chronišką Lietuvos atsilikimą, ketvirtojo dešimtmečio pradžioje visiškai netikėtai savo kolegoms Londone jie ėmė vis daugiau ir dažniau rašyti apie sparčią Lietuvos pažangą, vardydami konkrečius laimėjimus: paskelbtos tarptautinės varžytuvės automatinėms telefono stotims Kaune ir Klaipėdoje įrengti, naujai pastatytų ir fundamentaliai renovuotų namų skaičius vien laikinojoje sostinėje – 2 389, išasfaltuota 43 427 kv. metrų gatvių, pradėjo veikti funikulierius, pastatyti Nacionalinio karo muziejaus, Centrinio pašto rūmai ir pan. „Visa tai labai pakeitė Kauno išvaizdą“, – pripažino

³⁶⁴ Tarpukario Lietuva, p. 106.

* Autorius turi pagrindo manyti, kad ši knygutė dienos šviesą išvydo ne be Lietuvos URM paskatinimo ir finansinės paramos, tačiau, išskyrus keletą aiškiai propagandinio pobūdžio epizodų, Dž. Salvatorio pastebėjimai apie Lietuvos pažangą sutampa ir su kitų tuomet Lietuvoje apsilankusių svečių vertinimais.

³⁶⁵ Dž. Salvatoris, *Lietuva vakar ir šiandien*, p. 30–31.

³⁶⁶ Ten pat, p. 31.

³⁶⁷ R. W. Heingartner, *Lithuania in the 1920s. A Diplomat's Diary*, p. 270.

Didžiosios Britanijos pasiuntinys Baltijos valstybėms. Jo nuomone, krizės metu lietuviai leido sau statyti ir nepateisinamai brangius pastatus. Tokiu „nebūtinu liuksu“ Kaunui H. M. Knatchbullas-Hugessenas laikė Vytauto Didžiojo muziejaus ir Centrinio pašto rūmus³⁶⁸.

„Lietuvos miestuose namai dygsta lyg grybai po lietaus“, – pripažino ir T. H. Prestonas³⁶⁹. Visgi Didžiosios Britanijos diplomatų pranešimuose įdomiausia yra ne pats Lietuvos pažangos pripažinimas, o gana savotiškas statybos bumo priežasčių aiškinimas. „Sprendžiant iš to, kaip sparčiai vystosi Kaunas, kiek pinigų čia skiriama gyvenamųjų namų statybai, galima spręsti, kad Lietuva rimtai nebegalvoja, kad Vilnius kada nors gali grįžti į jos sudėtį, kad Vilnius kada nors vėl taps Lietuvos sostine, o jei taip atsitiktų, daugelis prarastų savo pinigus“, – 1931 m. pradžioje pranešime į Londoną rašė Didžiosios Britanijos pasiuntinys Baltijos valstybėms³⁷⁰. Prieš šios temos H. M. Knatchbullas-Hugessenas grįžo ir 1932 m. Tų metų rugsėjo mėnesį jis net laikė būtina atkreipti D. Zauniaus dėmesį į finansinės katastrofos, galinčios ištikti Lietuvą, grėsmę ... jei kartais Vilnius būtų grąžintas Lietuvai. „Tai užgautų daugelį lietuvių interesų“, – perspėjo britų pasiuntinys. Savo pranešime į *Foreign Office* statybų bumą Lietuvoje H. M. Knatchbullas-Hugessenas ir vėl aiškino lietuvių nebetikėjimu atgauti Vilnių³⁷¹.

Toks primygtinis ir specifinis statybų bumo priežasčių Lietuvoje aiškinimas britų pasiuntinio pranešimuose liudija, jog jis ir pats šventai tikėjo, kad kapitalinio Kauno tvarkymo bei modernizavimo lietuviai ėmėsi tik galutinai netekę vilties susigrąžinti savo istorinę sostinę. Kad ir kaip intriguojančiai skamba šios prielaidos, vargu ar galima išžvelgti tiesiogines sąsajas tarp statybų bumo Kaune ir vilčių dėl Vilniaus atgavimo praradimo. Mūsų manymu, H. M. Knatchbullas-Hugessenas neatsižvelgė į tai, kad Lietuvos Vyriausybė darė tą patį, ką panašiomis aplinkybėmis darė ir kitų valstybių vyriausybės, – spartindama statybas krašte ji paprasčiausiai stengėsi palengvinti vis stiprėjančios krizės našta. Be to, lietuviai kiekviena proga pabrėždavo, kad jie jokiomis aplinkybėmis neatsisakys savo teisių į Vilnių ir yra kupini ryžto kovoti, kad jį susigrąžintų. Ir tai nebuvo tuščios kalbos.

³⁶⁸ H. M. Knatchbullo-Hugesseno 1932 m. sausio 29 d. kasmetinis pranešimas Nr. 43 J. Simonui „Baltijos valstybės 1931 metais“, *PRO. FO, 371, 16271, N 883, 281 (53)*.

³⁶⁹ Th. H. Preston, *Before the Curtain*, p. 239.

³⁷⁰ H. M. Knatchbullo-Hugesseno 1931 m. vasario 16 d. konfidencialus laiškas *Foreign Office* Šiaurės departamento direktoriui H. J. Seymourui, *PRO. FO, 371, 15536, N 1368, 48*.

³⁷¹ H. M. Knatchbullo-Hugesseno 1932 m. sausio 29 d. kasmetinis pranešimas Nr. 43 J. Simonui „Baltijos valstybės 1931 metais“, *PRO. FO, 371, 16271, N 883, 281 (33)*.

1929 m. svarstant galimybę iškelti Prezidentūrą į naujus rūmus ar net pastatyti naują Prezidentūrą, šios idėjos atsisakyta ne tik dėl lėšų trūkumo, bet tikintis netrukus atgauti senąją Lietuvos sotinę Vilnių³⁷². Tokia buvo oficiali versija. Tenka manyti, kad A. Smetona niekur nesikėlė vengdamas politinių insinuacijų, ypač kad jis pats ne kartą buvo viešai pareiškęs, jog Prezidentūra gali būti keliama tiktai į Vilnių. Apie tokius savo ketinimus jis kiekviena proga primindavo ir užsienio valstybių atstovams.

Kaunui ėmus keistis lietuviai pamiršo ankstesnius savo verkšlenimus bei pasiaiškinimus ir ėmė net didžiutis savo laikinąją sostinę, tvirtindami, kad ji nenusileidžia Vilniui. Britų diplomatams ėmus skūstis gyvenimo sąlygomis laikinojoje sostinėje, Lietuvos pasiuntinys Londone K. Bizauskas pusiau juokais, pusiau rimtai pastebėjo: „Jei Jūs norite, kad anglų ministeris (Lietuvoje) įsitaisytų patogiai, tai turėtumėte padėti mums atgauti Vilnių!“ Į tokį pasiūlymą Didžiosios Britanijos *Foreign Office* parlamentinis pasekretorius Hughas Daltonas juokais atsikirto, esą, D. Zaunius Ženevoje jam sakęs, kad Kaunas „auga ir taisosi“ ir kad „patogumo atžvilgiu Kaune galima įsitaisyti patogiau nei Vilniuje...“ Lietuvos pasiuntinys tam neprieštaravo, pripažindamas, kad „Kaunas auga ir tobulėja, bet atstoti Vilniaus mums negali“³⁷³.

1931 m. vasarą *Foreign Office*, galbūt reaguodamas ir į pasikeitimus Lietuvoje, pavedė Didžiosios Britanijos pasiuntinybei Rygoje parengti specialų raportą apie gyvenimo kokybę Baltijos valstybėse, tikintis, kad tokia studija galėtų būti naudinga į Lietuvą, Latviją ir Estiją skiriamies britų diplomatams. Po kelių mėnesių, spalio 19 d., *Foreign Office* pasiekė išsamus H. M. Knatchbullo-Hugesseno raportas, kurio *motto* galėtų skambėti taip: „Kauną reikia pamatyti, kad jį suprastumei...“³⁷⁴ Neturėdami galimybės pateikti skaitytojui platesnės šio pranešimo apžvalgos, apsiribosime tik keliomis britų pasiuntinio rekomendacijomis į Baltijos valstybes siunčiamiems diplomatams. Visų pirma jiems buvo siūloma pasirūpinti ... kaliošais, kailiniais ir kailine kepure, būti pasiruošus pakelti ypač didelį stipraus ir neįprasto alkoholio kiekį, nusiteikti itin tolerantiškai (matyt, vietos papročių atžvilgiu – *aut. pastaba*), nepamiršti humoro jausmo ir ... musėgaudžio, kuris, pasak britų pasiuntinio, ypač turėjo praversti Kaune. Raporto pabaigoje

³⁷² *Tarpukario Lietuva*, p. 42.

³⁷³ K. Bizausko 1930 m. birželio 4 d. konfidencialus pranešimas Nr. 44 D. Zauniui, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 1031, l. 72–73.

³⁷⁴ H. M. Knatchbullo-Hugesseno 1931 m. spalio 19 d. konfidencialus pranešimas Nr. 389 į *Foreign Office*, *PRO. FO*, 371, 15543, N 7005, 298.

H. M. Knatchbullas-Hugessenas rašė negalįs susilaikyti nuo pagundos pasiūlyti iš anksto pasirūpinti ir koku nors „vikšriniu motoriniu transportu, nors jis ir paprastai nebūtinai miestuose arba pagrindiniuose keliuose, kur dar galima pravažiuoti, tačiau gali labai praversti vykstant į provinciją“³⁷⁵.

Tarp pavojų, tykojusių nepatyrusius britų diplomatus Baltijos valstybėse, H. M. Knatchbullas-Hugessenas priskyrė vietines vaišingumo tradicijas. Joms aprašyti pranešime skiriama daug vietos, perspėjant, kad svetingumas Baltijos valstybėse, kaip ir daugelyje kitų pasaulio šalių, maišomas su iki vėlumos trunkančiomis vaišėmis, kuomet valgoma ir geriama daugiau nei tai yra būtina. Įspėjęs apie laukiančius išbandymus, britų diplomatas nepatingėjo išvardyti konkrečius gėrimus, kurių diplomatom, konsulams ir šiaip keliautojams reikėjo ypač saugotis Lietuvoje. „Tie, kurie lankysis Kaune, saugokitės krupniko! Šio vietinio likerio saldumas primena pirmąją Makbeto sceną. Nors jis nepaprastai stiprus, jo poveikį pajusite ne iš karto“, – savo patirtimi dalijosi britų pasiuntinys. Jis negalėjo pamiršti ir kito brito skrandžiui neįprasto gėrimo, kuriuo buvo pavaišintas gruodžio mėnesį Lietuvoje tradiciškai Prezidento rengiamos medžioklės metu, – „stipri, geltonos spalvos mikstūra iš butelio su stumbro etikete, kurią geriant atrodo, jog gertum degantį skystį...“ Nors britas neprisiminė šio gėrimo pavadinimo, nėra abejonių, kad jis buvo vaišinamas „Stumbrine“. Populiariausių Lietuvoje gėrimų sąrašą H. M. Knatchbullas-Hugessenas baigia kažkokiu „aukščiausios kokybės“ iš uogų gaminamo gėrimo, „panašaus į raudoną rašalą ir tokio pat skonio kaip rašalas“, paminėjimu. Apibendrinamas šią kiekvienam diplomatom nepaprastai svarbią rekomendacijų dalį britų pasiuntinys saugumo sumetimais patarė Lietuvoje verčiau gerti degtinę nei minėtus originalius gėrimus. Kiek tai liečia vynus, jis tikrai nebuvo Lietuvoje gaminamų vynų mėgėjas, diplomatiškai pastebėdamas, kad ir patys lietuviai mieliau rinkosi prancūziškus vynus³⁷⁶.

Pasiuntinio neįprastai platūs ir vaizdingi samprotavimai apie vaišingumo papročius ir vietos gamybos alkoholinius gėrimus buvo gyvai ir ne be humoro jausmo aptarinėjami *Foreign Office* Šiaurės departamente. Kai kurie ten dirbę bendradarbiai laikėsi nuomonės, kad H. M. Knatchbullas-Hugessenas tiesiog nesugebėjo tinkamai įvertinti Baltijos šalių alkoholinių gėrimų privalumų. Apskritai Didžiosios Britanijos pasiuntinio Baltijos valstybėms raportas *Foreign Office* buvo įvertintas labai teigiamai, pažymint, kad J. Addisonas Baltijos valstybės matė kitaip,

³⁷⁵ H. M. Knatchbullo-Hugesseno 1931 m. spalio 19 d. konfidencialus pranešimas Nr. 389 į *Foreign Office*, PRO. FO, 371, 15543, N 7005, l. 297.

³⁷⁶ Ten pat.

pripažįstant, kad optimistinis H. M. Knatchbullo-Hugesseno požiūris labiau atitiko realią padėtį³⁷⁷.

Mažiau nei už mėnesio, lapkričio 14 d., *Foreign Office* pasiekė ir laikinojo reikalų patikėtinio T. H. Prestono pranešimas, apžvelgiantis gyvenimo Lietuvoje sąlygas ir specifiką. Šiame net 12 lapų dokumente aptariamos įvairiausios Lietuvos gyvenimo sritys: klimatas, sanitarija, sveikatos standartai ir medicina, rašoma apie sveikatingumo kurortus, drabužius, aptariami įvairūs kasdienio gyvenimo aspektai (kainos, ką verta ir ko neverta Lietuvoje pirkti ir pan.), analizuojama padėtis nekilnojamojo turto rinkoje, nurodomos nuomos kainos, atlyginimų, kuriuos tenka mokėti samdomiems vietos žmonėms, dydžiai, arbatpinigių „politika“, vertinami viešbučiai, nepamirštama ir Bažnyčia bei švietimo padėtis, nelieka be dėmesio poilsis ir pramogos Lietuvoje, automobiliai ir pan.

Šis pranešimas sudaro mums retą galimybę į Lietuvą ir jos pažangą pažvelgti užsieniečio, Didžiosios Britanijos diplomato, akimis. 1931 m. T. H. Prestonas matė prieštarinę Lietuvos vaizdą. Sanitarija – didelė pažanga gerinant sanitarines sąlygas, praktiškai visuose moderniuose pastatuose pradėjo veikti centralizuotas vandentiekis. Medicina – Lietuvoje dirba gana neblogi specialistai, tačiau gydydami jie „praktikuoja pesimizmą ir tik taikosi išlupti iš užsieniečio aukštesnę kainą“. Kaune yra gana neblogų vaikų ligų gydytojų, tačiau to negalima pasakyti apie okulistus (diplomatams ir jų šeimų nariams, vykstantiems dirbti į Lietuvą, rekomenduojama iš anksto, dar Anglijoje, pasirūpinti savo akimis). Tas pats pasakytina apie dantistus, ypač nerekomenduojama Lietuvoje atlikti dantų protezavimo ir kitų delikačių operacijų, tačiau paprastas dantų gydymas atliekamas gana gerai ir už visai priimtina kainą. Kaune galima gauti bet kokią medicininę pagalbą, išskyrus kai kuriuos patentuotus vaistus, kurie įvežami iš Vokietijos. Neseniai Kaune pastatytas didelis Karo ligoninės priestatas, tai vienintelė ligoninė, kurios paslaugomis patariama naudotis užsieniečiams, kadangi joje visiškai nauja, moderni įranga, palyginti švaru (nors seselės nėra tinkamai paruoštos ir prastas maistas). Paskutiniu metu Kaune atsirado nemažai privačių klinikų, tačiau kainos jose aukštos. Baigiant medicinines dalies apžvalgą pastebima, kad lietuviai labai didžiuojasi savo chirurgų, paprastai mokslus baigusių Karaliaučiuje arba turinčių patirties, įgytos Paryžiaus ar Berlyno klinikose, atliekamų operacijų kokybe. Nei vieno iš sveikatingumo kurortų – nei Birštono, nei Palangos – T. H. Prestonas nerekomenduotų užsieniečiui, kadangi ten nėra elementariausių patogumų: prastas maistas, tikrų viešbučių nėra,

³⁷⁷ *Foreign Office* Šiaurės departamento vidaus susirašinėjimas, 1931 m. spalio, PRO. FO, 371, 15543, N 7005, 296.

o pensionai neatitinka vakarietiškių standartų, nors ir yra labai pigūs. Tiesa, pranešime giriamas natūralus Palangos gamtos grožis, pabrėžiant, kad sąlygos maudynėms – puikios³⁷⁸. Automobiliai ir automobilizmas – Lietuvoje yra apie 3 000 automobilių, iš kurių apie 90 proc. amerikiečių gamybos, nors jau galima įsigyti ir britiškų automobilių, taip pat ir išsimokėtina. Draudimo nuo eismo įvykių Lietuvoje praktiškai neįmanoma gauti, tačiau galima nusipirkti draudimą nuo gaisro (kol automobilis stovi garaže). Nepaisant mažo automobilių skaičiaus, eismo įvykiai vyksta kiekvieną savaitę. Lietuvoje nėra greičio apribojimų, išgėrę vairuoja net autobusų vairuotojai, apskritai vairuoti Lietuvoje – pavojingas užsiėmimas. Benzinas kainuoja 80 centų už litrą, visoje šalyje nemažai degalinių. Vežti naujo ir gero automobilio į Lietuvą neapsimoka, jis subyrės nuvažiavęs jau 30–40 000 km, automobilis savo vertės čia netenka labai greitai³⁷⁸.

Tai toli gražu ne visas to meto Lietuvos vaizdo atpasakojimas, tačiau jis leidžia susidaryti tam tikrą nuomonę apie Lietuvą ketvirtojo dešimtmečio pradžioje. Pažymėtina, kad šis britų laikinojo reikalų patikėtinio Lietuvoje raportas savo vertinimais ir nuotaika gerokai skyrėsi nuo jau įprastų T. H. Prestono dejavimų bei nusiskundimų ir buvo gerai įvertintas Londone, atkreipiant dėmesį, kad jis „toli gražu nėra toks pesimistinis, kokio buvo galima laukti iš jo autoriaus“³⁷⁹.

Tokias studijas, beje, rašė ne tik britai. Vokiečių diplomatams, skiriamams į Lietuvą, *Auswärtiges Amt* buvo specialiai parengta išsami instrukcija, supažindinanti su gyvenimo Lietuvoje ypatumais, perspėjanti apie laukiančius nepatogumus, rekomenduojanti daugelį buitinių daiktų atsivežti iš Vokietijos. Tačiau ketvirtojo dešimtmečio pradžioje ir vokiečiai pripažino sparčią Lietuvos pažangą. *Berliner Tageblatt* korespondentas Rudolfas Herrnstadtas taip atsiliepė apie to meto gyvenimo kokybę laikinojoje sostinėje: „Dabartiniame Kaune jau maždaug viskas yra

* Ir be galo Palangą pamėgę lietuviai puikiai matė, kad ši net iš tolo negalėjo prilygti ne tik užsienio kurortams, bet net ir Nidai. Pvz., J. Šaulys, apsilankęs geriausiame tuo metu Nidos „Blodės“ viešbutyje (vokiečių akimis, tai buvo visiškai paprastas ir pigus viešbutis), pastebėjo, „kad Palanga bent ką panašaus į tokį viešbutį ar kavinę turėtų!“ Tokį atodūšį J. Šaulys palydėjo pripažinimu, jog „vokiečiai veikia...“, atseit, lietuviai įsteigti tokio viešbučio dar nesugeba. *Žr. J. Šaulio dienoraštis*, LNM R-24443, t. I, p. 201.

³⁷⁸ T. H. Prestono 1931 m. lapkričio 14 d. pranešimas „Report on general local conditions“ Nr. 20 *Foreign Office* pasekretoriui, *PRO. FO*, 371, 15543, N 7605, 319.

³⁷⁹ *Foreign Office* Šiaurės departamento bendradarbio L. Colliero 1931 m. lapkričio 30 d. pastabos, *PRO. FO*, 371, 15543, N 7605, 321.

„schön und gut“, išskiriant du dalykus – netašytų akmenų grindinį ir valgius bei patarnavimą „Metropolyje.“³⁸⁰

Kaunui prirėkė dar kelių metų gatvėms miesto centrinėje dalyje sutvarkyti. 1935 m. rugpjūtį Frankfurte apsilankęs ir su R. W. Heingartneriu susitikęs JAV konsulas Kaune Clarkas Porteris Kuykendallis užtikrino, kad jo pašnekovas laikinosios sostinės nebepažintų – Kaune nutiestos plačios asfaltuotos gatvės, pagrindinę gatvę puošia aukšti pastatai, daugelį medinių namų centrinėje miesto dalyje pakeitė modernūs mūriniai ar betoniniai pastatai, kuriuose įrengti liftai, centrinis šildymas, laikinojoje sostinėje organizuotas puikus susisiekimas autobusais ir pan.³⁸¹

Nepaisant lietuvių meilės savo laikinajai sostinei, jos puoselėjimo, tenka pripažinti, kad bendrame europietiškame kontekste tai buvo nedidelis provincialus miestas su tokiam miestui būdingu gyvenimo ritmu. Nesuklysim pasakydami, jog Kaunas buvo ramiausia Rytų ir Vidurio Europos sostinė, savotiškai žavi, bet ir turinti tam metui būdingų nepatogumų. Gyvenimo ir darbo sąlygos Vakarų diplomatams čia nebuvo lengvos, dažnai – neįprastos, deja, nepalyginamos su Rygos ar net ne mažiau už Kauną apsnūdusio, tačiau geriau sutvarkyto Talino.

Cituojant užsienio valstybių atstovų atsiliepimus apie to meto Lietuvą ir jos laikinąją sostinę, negalima nepaminėti P. Klimo požiūrio į tuometinius gyvenimo Lietuvoje standartus. Ypač kai kurie šio iškilaus lietuvių diplomato vertinimai bei apibendrinimai skeptiškumu ir kritiškumu nenusileidžia jau cituotiems užsienio valstybių atstovų pastebėjimams.

Antrojo pasaulinio karo pabaigoje rašytuose prisiminimuose* „Lietuvos diplomatinėje tarnyboje“ P. Klimas negailėjo kritikos tuometinei Lietuvos sostinei ir visam kraštui, apskritai lietuvių gyvenimo būdai. „Lietuva yra vienas kaimas. Jos miestai ir miesteliai neturi būdingos tautai reikšmės. Jie net atrodo svetimi. Pats Kaunas, tada laikinoji sostinė, veržėsi į miesto formas, bet dar buvo kaimietiškas jo turinys. Jis dar nesudarė atskiro tautos židinio. Jame susigrūdo įstaigos ir valdininkai, bet jis dar neturėjo savarankiškos gyvybės. Kaunas tik statėsi savo ateičiai. Bet ir statėsi jis kaimietišškai. Kiekvienas naujakuris čia stengėsi susikurti kaimo sodybos nuotaiką. Kauno urbanizmas neturėjo kitokios tradicijos <...>. Retam

³⁸⁰ V. Gustainis, *Nuo Griškabūdžio iki Paryžiaus*, p. 31.

³⁸¹ R. W. Heingartner, *Lithuania in the 1920s. A Diplomat's Diary*, p. 271.

* Šių P. Klimo atsiminimų parašymo data nėra tiksliai nustatyta, spėjama, kad pirmasis prisiminimų variantas galėjo būti rašytas 1944–1945, antrasis – 1965 m. Žr. P. Klimas, *Lietuvos diplomatinėje tarnyboje*, Č. Laurinavičiaus komentarai P. Klimo atsiminimams, Vilnius: Mintis, 1991, p. 183.

bažnytkaimy ir net vadinamajam miestely buvo galima rasti viešbutį, kavinę ar arbatinę ir dar rečiau ką nors panašaus į restoraną <...>. Mūsų miestai ir miesteliai dar neturi net elementariausio miestų požymio – sugebėjimo priimti žmonių srovę. <...> Turizmui (Lietuvoje) dar nebuvo sąlygų, ypač automobilistui. Benzino stoties* ar garažo reikėjo ieškoti kaip adatos šieno kūgyje. Net Kaune buvo sunku laikinai gyventi viešbutyje. Tai buvo ne gyvenimas, bet ekspedicija į džungles arba *camping*. Komforto sąvoka dar niekur neįsiskverbė į mūsų visuomenę“, – liūdną Lietuvos vaizdą piešė P. Klimas³⁸².

Labai kritiškai jis atsiliepė ir apie Palangą. Pagyręs natūralų Palangos grožį, pabrėžęs, kad su jos paplūdimiu negali susilyginti net Rivjeros pliažai, P. Klimas konstatavo, kad Palanga „neturi poilsiui reikalingo komforto. Nei viešbučiai, nei vilos, nei restoranai neteikia patogesnių nei darbo metu gyvenimo sąlygų. Atrodo, lyg poilsis būtų paverstas vargu ir apsinkintas nepatogumais. Jei nebūtų mielų pažinčių, buvimas Palangoje beveik atstotų asketišką atgailą“³⁸³. Penkiolika metų už Lietuvos ribų gyvenusį P. Klimą, lygiai kaip ir į Lietuvą atvykstančius Vakarų europiečius, stebino kai kurie lietuvių įpročiai. Anksčiau jau minėjome užsieniečius stebinusį Baltijos valstybėse paplitusį įprotį maudytis nuogai. Šis įprotis ne mažiau keistas atrodė ir P. Klimui. Rašydamas apie puikų paplūdimį Palangoje jis teigė: „Nepaprasta paplūdimio erdvė čia leidžia vyrams ir moterims turėti savo nuogalių kvartalus. Tai niekur Europoje nepraktikuojama. Kaimas ir čia ima viršų. Į maudymąsi jis (kaimas) visada žiūrėjo kaip į prausimąsi. Žmonėjimosi prasmė jam dar svetima, estetiinė nuotaika taip pat tolima. Ir miestiečiai Palangoje sukaimėja...“³⁸⁴

P. Klimas neslepė savo kritiškos nuomonės apie lietuvių buitį, jam Lietuvoje labiausiai trūko estetikos ir skonio: „Net pasiturintys inteligentai miegojo metalinėse lovose be čiužinių ir vilnionių matracų. Kiti tenkinosi studentiška sofa. Retai kur vaikai turėjo savo atskirus kambarius. Kambariai neturėjo savo specialios paskirties. Valgomuose ir salonuose buvo miegama, miegamuosiuose valgoma. Neturėjo kambariai ir pritaikytų baldų. Salonuose buvo galima užtikti prieškambario arba valgomojo kėdžių ir priešingai. Beveik jokio stiliaus nei stilingumo. Vienas švarumas grožio nesudaro, o estetiinės nuovokos niekur nebuvo matyti. Atrodė, tarytum į tai niekas nekreipė dėmesio. Visi dar tik buvo susirūpinę kaip išsiversti.

* T. H. Prestonas jau cituotame 1931 m. pranešime į *Foreign Office* teigė priešingai.

³⁸² P. Klimas, *Lietuvos diplomatinėje tarnyboje*, p. 133–134.

³⁸³ Ten pat, p. 134.

³⁸⁴ Ten pat.

Gyvenimas buvo provizorinis*. Jis buvo bepradedęs eiti į normalų, t. y. į komfortišką ir estetinį, bet barbariškoji sovietų invazija ir tas pastangas pavertė niekais...³⁸⁵

Skaitydamas šiuos P. Klimo atsiminimus šių eilučių autorius jau buvo pradėjęs galvoti, kiek per pozityviai aprašęs laikinosios sostinės pažangą, tačiau pasiskaičius P. Klimo išpūdžius iš kitų jo aplankytų šalių noras koreguoti anksčiau parašytą tekstą gerokai sumažėjo. Pasirodo, Praha, neabejotinai vienas gražiausių Vidurio Europos miestų, P. Klimui tik „įdomi“. „Tačiau koks skirtumas nuo Vakarų kraštų. Čia prasideda jau technikos kultas <...>. Ir tas jos gainiojamasis primena beždžionę su akiniais. Beveik kaip Maskvoje. O žmonės primityvai. Gatvėse moterys žygiuoja kaip kolonos...“ – savo išpūdžiais dalijosi lietuvių diplomatas, nepamiršdamas pridurti, kad čekoslovakų mitybos įpročiai pasirodytų keisti ir prancūzui. „Slaviški prūsai“, – negailestingą nuosprendį skelbė P. Klimas, niekur Čekoslovakijoje neradęs „delikatumo“³⁸⁶. Tokia pat dvasia P. Klimas aprašė ir apsilankymo Lenkijoje išpūdžius. Lenkai jam priminė „Afrikos beduinus“: žmonės pusnuogiai, saulės nudeginti, basi, apskurę. Net Lenkijos perlas Krokava jam „niekuo neimponavo“: gatvės ir aikštės apleistos, gražių pastatų beveik nėra, „Vavelis iš lauko mizernas, viduje sukimštas, be vieningo stiliaus“. Karaliaus rūmai gražūs, bet be skonio, Katedra „kaip senas sandėlis užkrautais grabais“. Lenkaitės – negražios ir pan.³⁸⁷

Kiek geresni P. Klimo išpūdžiai iš apsilankymo Vengrijoje, puikūs – iš Italijos, pagarbiai jis atsiliepė apie Angliją, tačiau nei viena šalis negalėjo prilygti jo dievinamai Prancūzijai. Blogiausių išpūdį jam padarė apsilankymas Sovietų Sąjungoje. Maskva P. Klimui tik „didelis kaimas <...>, menkiausia ir negražiausia Europos sostinė“. „Gyvenimas po žeme** puošnesnis nei viršuj. Gana simboliška“, – paviešėjęs pas J. Baltrušaitį, matyt, po apsilankymo ką tik atidarytoje vienoje iš tuo metu nedaugelio Maskvos metro stočių, teigė P. Klimas³⁸⁸. Labai kritiškas jis ir Vokietijos atžvilgiu, kuri jam panaši į kareivines³⁸⁹.

* Provizorinis – laikinas.

³⁸⁵ P. Klimas, *Lietuvos diplomatinėje tarnyboje*, p. 134.

³⁸⁶ Ten pat, p. 140.

³⁸⁷ Ten pat, p. 140–141.

** Turimas galvoje metro.

³⁸⁸ Ten pat, p. 146–147.

³⁸⁹ Ten pat, p. 137.

P. Klimo arogancija negali nestebinti. Kai kurie jo pastebėjimai, apibendrinimai kitų tautų atžvilgiu neretai užgaulūs, neobjektyvūs ir nepateisinami. „Esteto“ P. Klimo simpatijos ir antipatijos (ypač Vokietijos atžvilgiu) akivaizdžios – jis garbino viską, kas prancūziška, žavėjosi italų kultūra, pagarbiai atsiliepė apie britus ir jų laimėjimus, labai nepalankiai vertino vokiečius ir visus slavus be išimties. Šiame kritiniame kontekste P. Klimo perdėm skeptiškas atsiliepimas apie tarpukario Lietuvą jau nebeatrodo toks netikėtas. Tenka manyti, asmeninė patirtis ir patirtos nuoskaudos^{*}, ilgi metai, praleisti Prancūzijoje, atitolino jį ne tik nuo Lietuvos, bet ir labai paveikė jo pasaulėžiūrą.

1.7.2.3 „Mažasis Londonas – Klaipėda“^{**}

Gražia išimtimi Lietuvoje buvo Klaipėda ir visas pamario kraštas. Užsienio valstybių pareigūnai, dirbę generaliniuose konsulatuose ar konsulatuose Klaipėdoje, lyginant su jų kolegomis, reziduojančiais pasiuntinybėse laikinojoje sostinėje, turėjo lyg ir privilegijuotą padėtį. Kone keturis kartus už Kauną (su priemiesčiais) mažesnė Klaipėda buitinės situacijos prasme buvo pažengusi kur kas toliau. Klaipėdoje buvo geriau sutvarkytos gatvės ir šaligatviai, netrūko gerai įrengtų namų, puikių parduotuvių. Jai nebuvo būdingi tokie kontrastai kaip Kaunui, kur tvarka centrinėje miesto dalyje labai skyrėsi nuo apleistų, mažai nuo XIX a. pasikeitusių priemiesčių. „Klaipėdoje nebuvo prabangos, bet nesimatė nei skurdo“, – teigė dvylika metų (1927–1939 m.) Klaipėdoje gyvenęs E. Galvanauskas³⁹⁰. *Foreign Office* archyve yra išlikęs ir T. H. Prestono išpūdžių apsilankius Klaipėdos krašte 1929 m. aprašymas, kuriame jis lygindamas dvi Lietuvos dalis Didžiąją Lietuvą apibūdino kaip necivilizuotą, beveik azijatų šalį, o Klaipėdos krašte jis matė sunkiai dirbančią, sumanią ir kultūringą vokiečių bendruomenę. Brito pranešime Klaipėdos kraštas pristatomas kaip kultūros, švaros, pažangos, apskritai civilizacijos salelė purvo, skurdo, atsilikimo, tinginystės, nesąžiningumo, nemokšiškumo, prietarų ir intrigų dykumoje...³⁹¹ Visi čia cituoti pasakymai priklauso pačiam T. H. Prestonui, nepatingėjusiam įrašyti į savo raportą tiek epitetų.

* Negatyviam požiūriui į vokiečius ir sovietus negalėjo neturėti įtakos ir P. Klimo asmeninė patirtis, ypač Pirmojo ir Antrojo pasaulinio karo metu patirtos skriaudos.

** J. Saulienienė, R. Tarik, *Nugrimzdusi Klaipėda*, Klaipėda: DRUKA, 2009, p. 389.

³⁹⁰ G. Galva, *Ernestas Galvanauskas. Politinė biografija*, p. 391.

³⁹¹ T. H. Prestono 1929 m. gruodžio 23 d. pranešimas Nr. 170 Didžiosios Britanijos laikinajam reikalų patikėtiniui Baltijos valstybėse Rygoje, *PRO. FO*, 371, 14780, N 288, 44.

Pajūris ir uostas neabejotinai suteikė Klaipėdai savotišką, nepakartojamą koloritą, taip pat ir pramogų srityje. Pvz., Klaipėda, pasak amžininkų, turėjo tai, ko neturėjo Kaunas ir visa Lietuva, – Malkų gatvę, t. y. tikrą jūrininkų gatvę, nusitęsusią išilgai uosto. Sprendžiant iš to meto aprašymų, gyvenimas ten virė panašiai kaip ir kituose Europos uostamiesčiuose (Hamburge, Dancige ar Rygoje). „Čia yra pilna visokių restoranų, kuriuose galima pamatyti tokių scenų, kokias kartais padugnių filmuose matome“, – nei tai žavėdamasis, nei tai baisėdamasis apie Malkų gatvę rašė ten užklydęs žurnalistas iš laikinosios sostinės. Pasak jo, garsiausias šioje gatvėje buvo „Neptūno“ restoranas, kur „už bufeto stovi riebulė *fräulein*, drąsi, pripratusi grūstis tarp girtų jūrininkų pardavėja, toliau tamsiai raudonomis šviesomis apšviestas baras su „bardamomis“, kurių dekolė iki diržo (žinoma, nugaroj). Pašaliuose yra keletas atskirų kambarių. Griežia elektriškas piano arba armoška“, – spalvingai šią užėigą piešė jos lankytojas, pridurdamas, kad iki 24 valandos apytuščiam „Neptūne“ po vidurnakčio prasidėdavo „tikras pragaras“³⁹².

Žinoma, Klaipėdoje netrūko net ir labai padorių restoranų bei kavinių. Keturtojo dešimtmečio pradžioje pati aristokratiškiausia laikyta „Sommer“ kavinė, kur rinkdavosi fabrikantai, prekybininkai, kitaip sakant, pasiturintys lankytojai. Kas vakarą „Sommer“ grojo gyva muzika, o šokiai šeštadieniais užsitęsėdavo iki penktos ar šeštos valandos ryto. O sekmadieniais ši kavinė būdavo skiriama šeimyniniam poilsiui. Labai populiarios būdavo „Five o'clock“ popietės, į kurias paprastai mamos eidavo su dukromis. Šokiai sekmadieniais „Sommer“ netrukėdavo ilgiau nei iki pirmos valandos nakties. Antra pagal populiarumą kavinė Klaipėdoje buvo „Central Café“, kurią paprastomis dienomis dažniausiai okupuodavo garbaus amžiaus damos, pagal vokišką tradiciją rengdavusios ten „Kaffekränzchen“ (t. y. „kavos ratelius“). Šeštadieniais ir sekmadieniais „Central Café“ užpildydavo vidutinės klasės publika, įvairiausių įstaigų tarnautojai ir tarnautojos. Beje, „Central Café“ – vienintelė vieta Klaipėdoje, kur buvo galima išgirsti ir lietuviškas dainas („Plaukia sau laivelis“, „Kur bakūžė samanota“). Trečia pagal populiarumą mieste buvo „Mokka-Stuben“, vokiečių mokinių kavinė, po jos pagal lankomumą – „Werners Weinstuben“, į kurią, nepaisant ne kokios šios įstaigos reputacijos, nevengė užėiti ir vokiečių gimnazistės³⁹³. To meto Klaipėdoje, netoli švyturio, būta ir dar vienos unikalios – Krantinės – kavinės, iš kurios antrojo aukšto atsiverdavo puikus reginys į jūrą³⁹⁴.

³⁹² Era, Kaip ir kame klaipėdiškiai praleidžia laiką..., *Lietuvos žinios*, 1931 m. gegužės 22 d.

³⁹³ Ten pat.

³⁹⁴ G. Galva, *Ernestas Galvanauskas. Politinė biografija*, p. 390.

Lyginant to meto pramogas Kaune ir Klaipėdoje, vyravo bendra nuostata, esą, egzistuoja „didelis skirtumas tarp Kauno ir Klaipėdos gyventojų <...> – klaipėdiškiai yra rimtesni už kauniškius“, t. y. „kauniškiai linksminasi plačiau“, o klaipėdiškiai, „turiu galvoje ir tuos keliolika dažniau viešai pasirodančius lietuvius“, yra taupesni. Pvz., Klaipėdoje pramogaujančius ir „fundyti“ įpratusius didlietuvius stebindavo tai, kad vietos gyventojai „nuėję į kavinę kiekvienas moka už save, net panelė, jei ji nėra artimesnė kavalieriaus draugė, taip pat moka pati už save“. Dar vienas pramogavimo tradicijų skirtumas – klaipėdiškiai „prie vieno stiklo alaus sėdi keturias–penkias valandas, šoka. O jei kai kas ir per daug išilinksmina, tai tik ne vokietis“. Klaipėdoje gyvenantys didlietuviai, beje, palaispniui taip pat pradėjo persiimti vietos tradicijas. Tiesa, keliais požiūriais laikinoji sostinė ir uostamiestis buvo net ir labai panašūs – paprastą dieną, apie pusę septynių vakaro, abiejų didžiausių Lietuvos miestų gatvės būdavo kone apytuštės, o penktadienio vakarais, kai darbininkams būdavo išmokamos algos, Kauno ir Klaipėdos gatvėse padauginusių stiprų gėrimų būdavo užtektinai.

Krenta į akis, kad tarp populiariausių miesto kavinių nei vienos nebuvo lietuviškos. Tiesa, minima, kad „gražūs baliai būna Viktorijos viešbutyje, kuriuos rengia Moterų draugija, Vytauto komitetas ir panlietuvių draugijos“, tačiau „Lietuvių klubas tuščias, nuobodus“, o ir jaunesni lietuvių valdininkai mažai lankosi čia, „neturi noro ir pinigų“³⁹⁵. Krašto lietuviai, persikėlę per marias jų „mėgiamu dideliu keltu“, savaitgalio vakarais koncertus rengė „Kuršių marių pakrantės sveitainėje“. Tačiau „vasaros vakarais lietuvių ruošiami koncertai nesulaukė sėkmės. Ir programa būdavo gera, ir atlikimas neblogas, o dirigantai iš Kauno pakviesti, bet trūko klausytojų. Klaipėdiečiai jautėsi galį verstis ir be koncertų“, – neslėpė apmaudo E. Galvanauskas³⁹⁶. Beje, „Viktorijos“ viešbučio restorane grojusio džiazo orkestro muzikavimas tiesiogiai transliuotas per Lietuvos radiofoną. „Klaipėda buvo viena maloniausių mano gyvenimo stočių“, – konstatavo plačiai po pasaulį pasiblaškęs E. Galvanauskas³⁹⁷.

³⁹⁵ Era, Kaip ir kame klaipėdiškiai praleidžia laiką..., *Lietuvos žinios*, 1931 m. gegužės 22 d.

³⁹⁶ G. Galva, *Ernestas Galvanauskas. Politinė biografija*, p. 389–390.

³⁹⁷ Ten pat, p. 389.

1.7.3. Diplomatinio korpuso gyvenimo Kaune fragmentai

Diplomatinis korpusas laikinojoje sostinėje gyveno įprastą gyvenimą, jo nariai, be savo tiesioginių pareigų, lankydavo priėmimus, itin populiarius „*Thés dansant*“³⁹⁸, rengdavo labdaros vakarus, dalyvaudavo įvairiuose kultūrinuose renginiuose. Siekdami praskaidrinti monotonišką gyvenimą Kaune užsienio valstybių atstovai linksminosi kaip įmanydami, pvz., „Metropolyje“ jie surengė plačiai nuskambėjusį „driskių balių“, į kurį įvairių valstybių atstovai susirinko apsilvilkę skarmalais. Kitą kartą, kaukių balius metu, moterimi persirengusiam diplomatui „visi svečiai labai mandagiai bučiavo ranką, stebėdamiesi tos rankos vyriškumu...“³⁹⁹ Ketvirtojo dešimtmečio pradžioje Kaune kaip anekdotas pasakotas tikras ar tariamas atsitikimas, kai kaimyninės valstybės atstovybei, nepanorusiai išduoti vizos į užsienį studijų tikslais susiruošusiai šokėja, ši pasiūlė diplomatams įrodyti savo gabumus ir vakare „gražiai pašokus visam pasiuntinybės personalui tuoj gavo vizą“³⁹⁹.

Aktyviausias socialinis sezonas Kaune – rudens, žiemos ir pavasario mėnesiai, tuo metu vykdavo visi svarbiausi renginiai. Vasarą socialinis gyvenimas Kaune apmirdavo, turintys galimybių išvykdavo į pajūrį ar į savo vasarvietes provincijoje. Vasaros metu priėmimai buvo rengiami tik nacionalinių švenčių proga. Šiltuoju metų laiku užsienio valstybių diplomatai žaisdavo tenisą (T. H. Prestono teigimu, teniso kortai Kaune ir Taline buvo geresni nei Rygoje), plaukiodavo Nemune, lankydavo puikius Panemunės pliažus ar jodinėdavo žirgais. Kaip tvirtino T. H. Prestonas, Lietuvoje pasijodinėti skirtus neblogus žirgus buvo galima gauti už visai priimtina kainą, žirgų priežiūra nebuvo brangi, Kauno apylinkės labai tiko jodinėti⁴⁰⁰.

Ketvirtojo dešimtmečio pradžioje iš visų užsienio atstovybių Kaune gražiausią, geriausiai įrengtą pasiuntinybę turėjo Vokietija⁴⁰¹. Dažniausiai priėmimus laikinojoje sostinėje rengdavo Alma ir Hansas Morahtai, priėmimai Vokietijos pasiuntinybėje neretai vykdavo net du kartus per savaitę⁴⁰². Vokiečių rengiami priėmimai

* Vaišinimasis arbata ir kitais gėrimais vasaros ar rudens popietę, lydimas šokių (valso, tango, čarlstono ir kitų), grojant gyvai muzikai arba patefonui.

³⁹⁸ King-Kong, *Diena*, 1934 m. vasario 4 d.

³⁹⁹ Ten pat.

⁴⁰⁰ T. H. Prestono 1931 m. lapkričio 14 d. pranešimas „Report on general local conditions“ Nr. 20 *Foreign Office* pasekretoriui, *PRO. FO*, 371, 15543, N 7605, 317.

⁴⁰¹ A. Walkerio 1930 m. sausio 28 d. konfidencialus pranešimas Nr. 37 „Užsienio valstybių misijų vadovai Kaune“ A. Hendersonui, *PRO. FO*, 371, 14783, N 692, 304.

⁴⁰² T. H. Prestono 1930 m. vasario 8 d. pranešimas Nr. 21 pasiuntinybei Rygoje, *PRO. FO*, 371, 14781, N 1122, 206.

buvo ir patys prašmatniausi. R. W. Heingartneris savo dienoraštyje aprašė „įprastini“ priėmimą pas Morahtus, kuriame dalyvavo 80 svečių, grojo nedidelis orkestras ir pan.⁴⁰³ Tačiau susikomplicavus Kauno ir Berlyno santykiams bei H. Morahtui papuolus į Lietuvos valdžios nemalonę Vokietijos pasiuntinybės populiarumas pastebimai sumažėjo. Kita vertus, ar tai ekonomijos sumetimais (pasaulinė ekonominė krizė Vokietijai smogė itin skaudžiai), ar dėl politinių priežasčių, 1930 m. pavasarį *Auswärtiges Amt* gerokai sumažino pasiuntinybės Kaune finansavimą. H. Morahto žmona, iki tol ryškiausia persona tarp diplomatinio korpuso moterų, ėmė skųstis, esą, nuo šiol jiems tenka verstis „tik vienu tarnu ir iš savų pinigų mokėti pasiuntinybės automobilio vairuotojai ir net savais pinigais dengti automobilio remonto išlaidas“⁴⁰⁴.

Vokiečių sunkumais Kaune kaip mat pasinaudojo Sovietų Sąjungos pasiuntinybė, kuri, beje, buvo įrengta ne blogiau nei Vokietijos. Jos kieme žiemą būdavo įrengiama čiuožykla, kurioje mėgdavo čiuožinėti pasiuntinys M. Karskis. Sovietų pasiuntinybėje veikė mokykla jos tarnautojų vaikams⁴⁰⁵ (kiti diplomatinio korpuso narių vaikai mokėsi Kaune veikusioje Vokiečių mokykloje⁴⁰⁶).

Tačiau labiausiai sovietų „polpredstvo“ garsėjo dideliu vaišingumu. Į Kauną atvykus kokiam nors žinomam sovietų meno, ypač muzikos, veikėjui ta proga sovietų pasiuntinybė rengdavo didelius priėmimus⁴⁰⁷. Į tokius priėmimus buvo plačiai kviečiami lietuvių inteligentijos atstovai: rašytojai, artistai, laikraščių redaktoriai, žurnalistai. Darbu su augančia lietuvių inteligentija sovietų diplomatai skyrė daug dėmesio, laiko tam negailėjo. Žvelgiant iš laiko perspektyvos, tenka pripažinti, kad sovietai laikinojoje sostinėje dirbo profesionaliai, sėkmingai vykdydami ne tik diplomatinės misijas. Priėmimai sovietų pasiuntinybėje, beje, patiko ne visiems. J. Šaulio dienoraštyje (1931 m. rugsėjo 5 d.) randame tokį įrašą: „<...> pietūs pas bolševikus, iš viso 23 žmonės, tik lietuviai su pirmininku (J. Tūbeliu – *aut. pastaba*) priešakyje ir bolševikai, neapsakomai ilgi ir sudėtingi pietūs <...> namo grįžau pusę penkių.“⁴⁰⁸ Panašiai apsilankymus sovietų pasiuntinybėje prisiminė ir gen. S. Raštikis: nors rusų atstovybėje stalai visada būdavo per daug apkrauti

⁴⁰³ R. W. Heingartner, *Lithuania in the 1920s. A Diplomat's Diary*, p. 140.

⁴⁰⁴ PRO. FO, 371, 14780, N 2802, 52.

⁴⁰⁵ King-Kong, *Diena*, 1934 m. vasario 4 d.

⁴⁰⁶ T. H. Prestono 1931 m. lapkričio 14 d. pranešimas „Report on general local conditions“ Nr. 20 *Foreign Office* pasekretoriui, PRO. FO, 371, 15543, N 7605, 319.

⁴⁰⁷ V. Gustainis, *Nuo Griškabūdžio iki Paryžiaus*, p. 142.

⁴⁰⁸ J. Šaulio dienoraštis, LNM R-24443, t. I, p. 208.

turtingais valgiais, gėrimais ir garsiais rusiškais ikrais, tačiau „patys priėmimai ten būdavo nemaloniausi. Jei reikėdavo juose dalyvauti, tai būdavo daroma tik iš valstybinės pareigos“⁴⁰⁹. Taip kritiškai priėmimus sovietų pasiuntinybėje vertino nedaugelis, nemaža dalis lietuvių inteligentijos ten lankėsi ne tik ir ne tiek iš „valstybinės pareigos“.

Vaišingumu pasižymėjo ir Italijos pasiuntinys G. Amadoris. Anot V. Gustainio, Italijos pasiuntiniui patikdavo priimti svečius, dažnai rengdavo priėmimus ir vaišes, betgi labai nemėgdavo, jei jo svečiai neskubėdavo skirstytis. Po pietų, tik išgėrus tradicinį juodos kavos puodelį, G. Amadoris klausdavo: „Ar Jūsų automobilis čia? Jeigu nėra, tai mano automobilis yra Jūsų dispozicijoje...“ Atseit, laikas svečiams namo. Kitą kartą, lietuviams neskubant skirstytis, išradingasis šeiminkas paliepė tarnams nešti lovas į saloną, leisdamas suprasti, kad jie per ilgai užsiuvo⁴¹⁰. Tokie italų diplomato įpročiai buvo plačiai linksnuojami laikinojoje sostinėje, kadangi jie minimi ir kitų amžininkų. Teisybės dėlei tenka pripažinti, kad iš priėmimų kitose pasiuntinybėse G. Amadoris išeidavo pirmas⁴¹¹.

Su G. Amadorio vardu susijęs kuriozinis įvykis, minimas T. H. Prestono jau po Antrojo pasaulinio karo rašytuose atsiminimuose. Kartą G. Amadoris sumanė vakarienei pasikviesti Sovietų Sąjungos pasiuntinį M. Karskį ir Šventojo Sosto nuncijų, nors visiems buvo žinoma, kad Vatikanas nepripažino Sovietų Sąjungos, o sovietų diplomatams buvo draudžiama bendrauti su Vatikano atstovais. Abiem svečiams vis dėlto atvykus į vakarienę, nuncijus buvo pasodintas į garbiausią vietą stalo viduryje, iš šonų jam susėdo SSRS ir Italijos pasiuntiniai. Vakarienės metu G. Amadoris lyg tarp kitko pasiteiravo nuncijaus, kaip jis jaučiasi, sėdėdamas tarp komunisto ir fašisto? Nuncijus nesutriko, pastebėdamas: „Pagaliau visiems žinoma, jog Kristus buvo nukryžiuotas tarp dviejų vagių...“⁴¹² Šis epizodas liudija Italijos pasiuntinį ir Vatikano nuncijų turėjus puikų humoro jausmą!

Labai populiaru ne tik tarp diplomatų, bet ir tarp lietuvių buvo Čekoslovakijos pasiuntinybė. Viena tokio populiarumo priežasčių – plačiai pagarsėjęs atstovo J. Galios vaišingumas. Čekoslovakijos nacionalinės šventės proga jo rengiamuose priėmimuose šampano svečiams negailėta⁴¹³!

⁴⁰⁹ S. Raštikis, *Kovose dėl Lietuvos. Kario atsiminimai*, Vilnius: Lituanius, 1990, d. I, p. 484.

⁴¹⁰ V. Gustainis, *Nuo Griškabūdžio iki Paryžiaus*, p. 145.

⁴¹¹ R. W. Heingartner, *Lithuania in the 1920s. A Diplomat's Diary*, p. 232.

⁴¹² Th. H. Preston, *Before the Curtain*, p. 242.

⁴¹³ R. W. Heingartner, *Lithuania in the 1920s. A Diplomat's Diary*, p. 181.

Priėmimų metu, kurie neretai baigdavosi po vidurnakčio, o kartais užsitęsda-vo net iki ryto, buvo ne tik linksminamasi, bet ir dirbama, t. y. renkama informa-cija. Kaip teigė Didžiosios Britanijos laikinasis reikalų patikėtinis T. H. Prestonas, „niekas geriau už tam tikrą alkoholio kiekį neatpalaiduoja Lietuvos valdžios atsto-vų – nuo paties aukščiausio iki žemiausio rango – liežuvio. Daugiausiai informa-cijos oficialiuose priėmimuose galima surinkti pirmosiomis valandomis po vidur-nakčio, vynu keletą valandų tekėjus upeliais, tokiuose oficialiuose priėmimuose informacijos galima gauti žymiai daugiau nei Vakarų Europos vakarienių, kaip jas vadina lietuviai, metu. Vakarienių lietuviai jaučiasi labiau susikaustę, juos tada sunkiau prakalbinti“⁴¹⁴.

Pirmieji valstybės asmenys priėmimuose ketvirtajame dešimtmetyje lankyda-vosi retai. „Iš dabartinės Lietuvos vadovybės Prezidentas neina niekur (t. y. neda-lyvauja priėmimuose – *aut. pastaba*); Ministras Pirmininkas eina tik labai retais, išimtiniais atvejais, nors jų abiejų žmonos mielai priimta užsienio atstovų pakvie-timus“, – rašoma britų pasiuntinio pranešime. Atsižvelgdamas į tokią padėtį į Kau-ną atvykęs Didžiosios Britanijos pasiuntinys priėmimą ir vakarienę dažniausiai rengdavo Premjerui ir užsienio reikalų ministrui⁴¹⁵. Panašiai elgdavosi ir kitų vals-tybių atstovai. Kaip pastebėjo V. Šliogeris, tam tikrą išimtį Prezidentas A. Smetona darydavo tik Latvijos, Estijos ir Sovietų Sąjungos atstovams, kelis kartus apsilan-kydamas jų pasiuntinybių rengiamuose priėmimuose.

Lietuvos užsienio reikalų ministerija (dažniausiai Protokolo ir Spaudos bei in-formacijos skyriai) stengėsi supažindinti Kaune rezidavusius diplomatus su Lietu-va, jos gyvenimu bei tradicijomis, gamta ir lankytinomis vietomis. Trumpesnių iškylių metu diplomatom dažniausiai rodytas Pažaislio vienuolynas, Birštono ku-rortas, Kauno apylinkės. Tačiau organizuotos ir ilgesnės iškylos laivu, kurių metu diplomatinio korpuso nariams ar šiaip į Lietuvą iš užsienio atvykstantiems iški-liams svečiams siūlyta grožėtis vaizdingomis Nemuno pakrantėmis, neretai tokias ekskursijas pratęsiant iki Neringos ir Klaipėdos.

Siūlant svečiui pasiplaukioti laivu kartu jam buvo rodoma didžiausia pagar-ba ir dėmesys. Keliones motoriniu laivu Nemune labai mėgo Ministras Pirminin-kas A. Voldemaras ir užsienio reikalų ministras D. Zaunius. A. Voldemarui pasiū-lius iškylos laivu metu buvo švenčiama, pvz., JAV pasiuntinio Baltijos valstybėms

⁴¹⁴ T. H. Prestono 1931 m. sausio 3 d. konfidencialus pranešimas Nr. 3 H. M. Knatchbullui-Hugesse-nui, PRO. FO, 371, 15536, N 280, 5.

⁴¹⁵ H. M. Knatchbullo-Hugesseno 1931 m. spalio 19 d. konfidencialus pranešimas Nr. 389 į *Foreign Office*, PRO. FO, 371, 15543, N 7005, 298.

F. Colemano gimimo diena⁴¹⁶. A. Voldemaras kelionę laivu buvo žadėjęs ir JAV konsului R. W. Heingartneriui su žmona, tačiau, žuvus dviem lietuvių karo lakūnams, ši sumanymą teko atidėti. Padėti gelbėti nusprendė D. Zaunius, tada URM generalinis sekretorius. Prisiminęs S. Smetonienės pakvietimą Heingartnerių šeimai apsilankyti Palangoje D. Zaunius kilniaširdiškai pasiūlė amerikiečiams keliauti į pajūrį Lietuvos ... karo lėktuvu. Jie, suprantama, atsisakė šio pavojingo sumanymo⁴¹⁷.

Vienos tokių ekskursijų laivu metu nutikusį kuriozinį epizodą savo prisiminimuose ne be humoro jausmo aprašo M. Jankaus duktė Elzė. 1929 m. birželio 24 d. Jankų namuose, Bitėnuose, suskambo telefonas. Užsienio reikalų ministerijos tarnautojas pranešė, kad laivu „Vilnius“ prie Rambyno atplauks Tautų Sąjungos vicepirmininkas japonas Yotaro Sugimura ir jo vadovaujama Tautų Sąjungos delegacija (jos nariais buvo Italijos ir Graikijos atstovai). Elzės Jankutės bandymas paaiškinti, kad dėl blogo oro Joninių šventė apskritai gali neįvykti, URM pareigūnui nepadarė jokio įspūdžio. „Malonėkite pasirūpinti, kad delegacija būtų prie Rambyno tinkamai sutikta ir kad būtų parodytos įdomesnės apeigos“, – buvo pateiktas trumpas nurodymas. Nors oras tikrai buvo nepalankus Joninėms švėsti, lietus pylė kaip iš kibiro, URM instrukcija buvo įvykdyta net su kaupu. Kai Nemune prie Rambyno prisišvartavo „Vilnius“, Y. Sugimuros vadovaujamą delegaciją ir ją lydėjusius D. Zaunių, V. Sidzikauską, E. Turauską, A. Avietėnaitę pasitiko ne tik septintojo pėstininkų pulko orkestras, bet ir iš kažkur atsiradęs advokatas Rapolas Skipitis, apsuptas „senųjų Lietuvos vaidilučių“. Sprendžiant iš R. Skipičio surežisuoto pasitikimo scenarijaus, jis tikrai turėjo gerą humoro jausmą. Jo pasiūlymu Elzė prie aukuro turėjo tapti „vyriausiąja vaidilute“, kuri, progai pasitaikius, prisaikdintų Y. Sugimurą R. Skipičio sugalvota priesaika „lietuvių Dievaičiui Perkūnui“, prašant „užstoti Lietuvos reikalus Tautų Sąjungoje ir pagelbėti mums atsiimti iš lenkų Vilnių“. Negana to, jai buvo pavesta įteikti Tautų Sąjungos vicepirmininkui tautinę juostą su užrašu „Mes be Vilniaus nenurimsim!“

Pasakyta – padaryta. Įkopusius į Rambyno kalną svečius pasitikęs R. Skipitis, prieš tai niekada nederigavęs chorui, tą kartą sėkmingai atliko improvizuoto jungtinio vyrų ir moterų choro dirigento, sugiedojusio Lietuvos himną, pareigas. Baigus giedoti himną, „tautiniiais rūbais pasirėdžiusioms mergaitėms“ užkūrus ugnį aukure, R. Skipitis pasveikino aukštuosius svečius Bitėnų kaimo gyventojų vardu. Ceremonijoje vertėjo pareigas atlikęs D. Zaunius humoro jausmo trūkumu

⁴¹⁶ R. W. Heingartner, *Lithuania in the 1920s. A Diplomat's Diary*, p. 244.

⁴¹⁷ Ten pat, p. 260.

taip pat nesiskundė, pristatydamas R. Skipitį kaip ... „Bitėnų kaimo ūkininką“. Delegacijai priėjus prie aukuro, D. Zaunius paaikino, kad aukuro vieta „yra nuo prieškrikščioniškų laikų, esą, čia senosios Lietuvos laikais dievams pasišventusios lietuviškos-vaivadiškos kūrėdavo šventąją ugnį“. „Ūkininko“ R. Skipičio svečiams pristatyta vyriausioji „dabartinė vaivadiškos“ Elzė į prie aukuro priėjusio Y. Sugimuro klausimą „Ką jis privalas daryti?“ kukliai pasiūlė prisiekti senovės lietuvių Dievui Perkūnui. „Gerai, prašau sakyti priesaikos žodžius, aš prisieksiu“, – neatsisakė Tautų Sąjungos vicepirmininkas. „Prisiekiu lietuvių Dievui Perkūnui, kad aš Tautų Sąjungoje visuomet stosiū už Lietuvos reikalus ir darysiū, ką tik galėsiū, kad Vilnius būtų gražintas Lietuvai. Dievas Perkūnas tepadedā man“, – „vaivadiškos“ Elzės sakomus priesaikos žodžius kartojo Y. Sugimura⁴¹⁸. Pasibaigus šventei ant Rambynų kalno visi buvo patenkinti: svečiai, kad turėjo unikalią progą dalyvauti tikrose „pagoniškosiose apeigose“, šeimininkai, išgavę iš garbaus svečio tokį mielą kiekvieno lietuvių ausiai priesaikos tekstą. Ar japonas, graikas ir italas suprato, kad tai tik teatralizuotas vaidinimas, ar priėmė šį spektaklį rimtai, istorija nutyli.

Panašūs epizodai XXI a. pradžios Lietuvos užsienio reikalų ministerijos Protokolo tarnybos pareigūnams geriausiu atveju gali sukelti tik atlaidią šypseną. Skubu užtikrinti, jų kolegos, dirbę Protokolo tarnyboje pirmaisiais metais po Nepriklausomybės atkūrimo (1990 m.), galėtų skaitytojui papasakoti ne mažiau egzotišką istoriją, taip pat ir apie kūrėdavo, kuriuos jiems tekdavo daryti, siekiant užsitikrinti didžiųjų Vakarų valstybių atstovų dėmesį ir palankumą Lietuvos aspiracijoms bei interesams.

⁴¹⁸ P. Alšėnas, M. Jankus, *Mažosios Lietuvos patriarchas. Gyvenimas, darbai ir likimo lemties vingiai*, Torontas–Michigan–Cleveland, 1967, p. 108–111; *Dirva*, 1960 m. birželio 24 d.

II.

DIPLOMATINĖS KOVOS DVIEM FRONTAIS PRADŽIA

2.1. Vokiškojo revizionizmo akivaizdoje

1930 m. birželio 30 d. paskutinis prancūzų karys paliko dešinįjį Reino krantą. Baigėsi 12 metų trukusi šios Vokietijos teritorijos dalies okupacija. Tą progą šventė visa Vokietija – miestuose ir miesteliuose pastatai ir transportas buvo išpušti vėliavomis, bažnyčiose ištisą valandą skambino varpais, griaudėjo artilerijos saljutai. Euforija netrūkus praėjo, tačiau šventėms pasibaigus Vokietija jau buvo kita. Naujas nuotaikas Vokietijoje liudijo tuoj po Reino evakuacijos nuskambėjęs iškilmingas Vokietijos Prezidento Pauliaus Hindenburgo pareiškimas: taikos negali būti tol, kol nebus išlaisvintas Saro kraštas. Tą patį pakartojo ir Vokietijos užsienio reikalų ministras J. Curtius¹. Susidūrus su tokiu savotišku vokiečių „dėkingumu“, prancūzams eilinį kartą teko nuryti karčią piliulę, kitiems Vokietijos kaimynams, pirmiausiai Lietuvai ir Lenkijai, beliko tik laukti jos veiksmų Rytuose.

Tomis dienomis simbolizmo Vokietijoje būta kaip niekada daug. Užsienio valstybių spaudos atstovų neliko nepastebėta, kad iškilnių proga Prezidento P. Hindenburgo nurodymu vainikas buvo padėtas ne tik ant Pirmajame pasauliniame kare žuvusių vokiečių karių, bet ir ant G. Stresemanno kapo. Ir ištis vokiečiams buvo už ką pagerbti Veimaro Respublikos užsienio politikos architektą, atsargiai ir išmintingai vedusį Vokietiją ne tik jos, kaip didžiosios valstybės, statuso, bet ir po Pirmojo pasaulinio karo prarastų teritorijų susigrąžinimo keliu. Kita vertus, paradoksalu buvo tai, kad gelės ant G. Stresemanno kapo kartu simbolizavo ir jo eros Vokietijos užsienio politikoje saulėlydį ir naujos epochos pradžią.

Naujas etapas Vokietijos gyvenime sutapo su nepaprastai įtempta tarptautine padėtimi ir pasaulinės ūkio krizės sukeltomis komplikacijomis. Dėl šių ir kitų

¹ H. R. Winkler, *Arthur Henderson, The Diplomats 1919–1939*, ed. by Gordon A. Craig and Felix Gilbert, Princeton, New Jersey, Princeton University Press, 1994, p. 337.

procesų 1929–1930 m. sandūroje baigėsi sąlyginės stabilizacijos laikotarpis ir Veimaro Vokietija įžengė į paskutinę Respublikos gyvavimo fazę. Šiuo pereinamuoju laikotarpiu prasidėjo reicho politinės sistemos transformacija, kai ypač sustiprėjo radikalių nacionalistinių ir revanšistinių jėgų, visų antidemokratiškos jėgų, susivienijusių prieš Veimaro Respubliką, pozicijos. Jau 1930 m. Vokietijos nacional-socialistų partija tapo rimta politine jėga, turinčia galingą masių palaikymą. Apie tai liudijo rugsėjo 14 d. rinkimų į Reichstagą rezultatai, pranokę visus nacių lūkesčius – jie sugebėjo padidinti savo deputatų skaičių Reichstage nuo 12 iki 107 ir tapti antrąją pagal dydį politine partija Vokietijoje (už šią partiją balsavo 6,4 mln. vokiečių)². Nesiskaityti su tokia politine jėga nebuvo galima, neatsižvelgti į stiprėjančią jos įtaką šalies užsienio politikos raidai – juo labiau. Tokiomis aplinkybėmis permainos reicho užsienio politikoje buvo neišvengiamos. Vokietijos istoriko Eberhardo Kolbo nuomone, net G. Stresemannas – jei jis ir toliau būtų rikiavęs Vokietijos užsienio politiką – nieko nebūtų galėjęs pakeisti. Šis kone idealus diplomatas ir didis valstybininkas vargu ar būtų sugebėjęs tęsti ankstesnę lavravimo, kompromisų paieška pagrįstą užsienio politikos kursą, greičiausiai ir jis nebūtų galėjęs ignoruoti pasikeitusių nuotaikų šalyje ir atsispirti augančiam revanšistinių jėgų spaudimui³.

Revizionizmo bacila palaipsniui apsikrėtė visos be išimties Vokietijos politinio spektro, taip pat ir kairiosios jo dalies, partijos. Apie tai byloja nedidelis su Lietuva susijęs epizodas: kuomet Lietuvos socialdemokratai kreipėsi į savo kolegas Vokietijoje, prašydami juos paveikti savo Vyriausybę, kad ši nustotų kiršinti žmones Klaipėdos krašte, jiems buvo atsakyta, kad Vokietijos socialdemokratai yra socialdemokratais tik iki Eitkūnų, o nuo Eitkūnų jie yra jau tik vokiečiai⁴.

Kartu su šiomis kintančiomis nuotaikomis kito ir Vokietijos politinė sistema, ką liudijo Heinricho Brüningo vyriausybės sudarymas 1930 m. kovo pabaigoje. Permainų vėjų neišvengė ir *Auswärtiges Amt*. Naujasis užsienio reikalų ministras J. Curtius gana greitai atsisakė Carlo von Schuberto, nepamainomo valstybės sekretoriaus G. Stresemanno laikais, paslaugų. Šiame poste jį pakeitęs Bernhardas von Bülowas buvo kur kas radikalesnių pažiūrų atstovas. Natūralu, kad ir Brüningo–Curtiaus–Bülowo užsienio politika, pirmiausiai jos metodai, skyrėsi nuo G. Stresemanno ir C. von Schuberto. Priešingai nei jų pirmtakai, kurie

² E. Kolb, *The Weimar Republic*, London–Boston–Sydney–Wellington, 1988, p. 107.

³ Ten pat, p. 64–65.

⁴ Ūdra, Kaip vokiečiai germanizavo Mažosios Lietuvos jaunimą, *Laisvoji Lietuva*, 1957 m. sausio 24 d.

revizionistinius Vokietijos tikslus tikėjosi įgyvendinti ateityje (ši strategija, neužverdama durų būsimajai sienų revizijai Rytuose, leido naudotis sąlyginai lanksčiomis, nuosaikiomis priemonėmis), ši trijulė buvo nusiteikusi kur kas agresyviau. Ankstesnę kompromisų paiešką ėmė keisti greitų sprendimų siekis, naujos Vokietijos vadovybės reikalavimai, taip pat ir dėl sienų revizijos, skambėjo kur kas radikaliau – jie buvo reiškiami ne kaip tolimos ar neapibrėžtos perspektyvos klausimas, o kaip artimiausi uždaviniai, kuriuos buvo ruošiamasi neatidėliotinai spręsti. Kitaip sakant, Vokietija neišvengiamai traukėsi nuo G. Stresemanno kurso ir suko tautinio centrismo (*Abgrenzung*) politikos kryptimi.⁵

Posūkis Vokietijos užsienio politikoje, žinoma, neįvyko per naktį. Tarptautinės politikos dienotvarkėje Vokietijos reikalavimai liko tie patys: lygios teisės nusiginklavimo ar ginkluotės srityje, Jungo plano (*Young plan*) peržiūrėjimas ir sienų revizija. Tačiau Berlyno taktikoje atsirado ir naujų elementų, atsispindėjusių, pvz., Tautų Sąjungos Taryboje Lenkijai iškeltoje byloje dėl rinkimų Aukštutinėje Silezijoje. Šiuo žingsniu kone atvirai mėginta sudaryti palankias prielaidas sienų revizijai legalizuoti tarptautinėje plotmėje. Vokietijos narystė Tautų Sąjungoje tam, beje, visiškai nekludė. Netgi priešingai – Vokietija net neslėpė, kad savo revizionistinių tikslų ji tikisi pasiekti pasinaudodama Tautų Sąjungos pakto 19-uju straipsniu, numatančiu, kad Tautų Sąjungos Asamblėja gali inicijuoti peržiūrėti sutartis, „virtusias nebepritaikomomis“. Tiesa, vadovaudamasi šio straipsnio nuostatais, Tautų Sąjunga negalėjo priversti savo narių reviduoti anksčiau pasirašytąsias sutartis, tačiau „velnias tykojo detalėse“, t. y. „nebepritaikomos sutarties“ svarstymo procedūroje: remdamasi Pakto 19-uju straipsniu, Tautų Sąjunga galėjo siūlyti peržiūrėti sutartį, o valstybė, jos narys, formaliai galėjo su tokiu pasiūlymu nesutikti. Tačiau Tautų Sąjungos Asamblėjai vienu balsu nutarus, kad tam tikros sutarties revizija yra rekomenduotina, valstybė, gavusi tokią „rekomendaciją“, būtų pastatyta į labai keblią padėtį. Faktiškai ji būtų priversta rinktis – priimti siūlomą rekomendaciją arba pasitraukti iš Tautų Sąjungos. Abiem atvejais atsisakymo priimti tokias „rekomendacijas“ pasekmės buvo galima nesunkiai numatyti, ypač jei susidurtų didelės bei įtakingos ir „nepastebimos valstybės“ interesai. Tačiau net ir toks scenarijus jau nebetenkino Vokietijos. Nesitikėdami vienbalsio Asamblėjos pritarimo sienų revizijai, vokiečiai savo revizionistinę akciją planavo įgyvendinti siekdami sudaryti precedentų, kurie, nekeldami pavojaus taikai Europoje, įgalintų Vokietiją išskelti

⁵ E. Kolb, *The Weimar Republic*, p. 178

Tautų Sąjungos forume poreikį nustatyti Tautų Sąjungos pakto 19-ajam straipsniui privalomą procedūrą⁶.

Tokiomis aplinkybėmis 1930 m. rugpjūčio 10 d. Vokietijos okupuotų teritorijų ministro Gottfriedo Trevirano pareiškimas, kad sienų Rytuose revizijos siekis „virsta programiniu Vokietijos Vyriausybės klausimu“, sukėlė paniką kaimyninėse šalyse⁷. Lenkijoje pradėti rinkti pinigai povandeniniam laivui iškalbingu pavadinimu „Atsakas Treviranusui“ statyti⁸. Rygoje Vokietijos ministro pareiškime įžiūrėta grėsmė ne tik Lenkijai, bet ir Latvijai⁹. Po užsitęsios pauzės Kaune taip pat nuspręsta sureaguoti į šį pareiškimą kone aukščiausiu lygiu. „Tai buvo taikoma tiesiogiai Lenkijai, tačiau tai yra geras išspėjimas ir mums. Iš to turime pasimokyti“, – pastebėjo užsienio reikalų ministras D. Zaunius¹⁰.

1930 m. viešojo Vokietijos opinija nebesitenkino tik reikalavimu atstatyti *status quo ante* Dancigo koridoriuje, bet kėlė ir Aukštutinės Silezijos bei Austrijos anšliuso (*Anschluss*) klausimus¹¹. Jokių iliuzijų dėl Vokietijos intencijų nebeliko. Didžiosios Britanijos *Foreign Office*, atidžiai stebėjęs Vokietijoje vykusių procesus, 1930 m. priėjo prie išvados: Austrijos anšliuso ir Vokietijos bei Lenkijos sienų „modifikacijos“ klausimai neišvengiamai kils tarptautinėje dienotvarkėje¹².

Pažymėtina, jog 1930-ųjų m. pradžioje tiek Vokietijoje, tiek ir už jos ribų, svarstant apie teritorijas, kurių priklausomybė turėjo būti peržiūrėta pirmiausia, dažniausiai minėti Dancigo koridorius, Aukštutinė Silezija, iš dalies Saro kraštas (Austrijos anšliusas šiame kontekste sudarė ypatingą atvejį). Klaipėdos krašto priklausomybės klausimas nebuvo laikomas tokiu aktualių kaip šių įvardytų teritorijų. Tačiau tai nereiškė, kad Vokietija „pamiršo“ Klaipėdos kraštą ir nebandys jo susigrąžinti progai pasitaikius. Jei apie Klaipėdos kraštą vokiečiai tam tikrą laiką ir

⁶ R. Valsonokas, *Klaipėdos problema*, Klaipėda, 1932, p. 190–191.

⁷ H. R. Winkler, *Arthur Henderson, The Diplomats 1919–1939*, p. 337; Zaleskis pareiškė protestą prieš vokiečių ministerių kabineto nario kalbą, *Lietuvos aidas*, 1930 m. rugpjūčio 16 d.; Triukšmas dėl Trevirano kalbos, *Lietuvos aidas*, 1930 m. rugpjūčio 20 d.; Kova dėl Dancigo koridoriaus, *Lietuvos aidas*, 1930 m. rugpjūčio 21 d.

⁸ P. S. Wandycz, *The Twilight of French Eastern Alliances, 1926–1936. French–Czechoslovak–Polish Relations from Lokarno to the Remilitarization of the Rhineland*, Princeton University Press, 1988, p. 179.

⁹ H. I. Rodgers, *Search for Security. A Study in Baltic Diplomacy, 1920–1934*, p. 78.

¹⁰ Aktualūs politikos klausimai. Iš pasikalbėjimo su užsienio reik. min. Dr. Zaunium, *Lietuvos žinios*, 1930 m. rugsėjo 6 d., p. 3.

¹¹ R. Valsonokas, *Klaipėdos problema*, p. 191–192.

¹² H. R. Winkler, *Arthur Henderson, The Diplomats 1919–1939*, p. 337.

nekalbėjo taip atvirai kaip apie Koridorijų, tai visai ne todėl, kad ši teritorija sudarė kažkokią išimtį Vokietijos revizionistiniuose planuose. Šią nedidelę, Vokietijos požiūriu, teritorinę problemą tikėtasi išspręsti be didesnio triukšmo ir pasipriešinimo ir, suprantama, tinkamu laiku. Toks laikas galėjo ateiti tik po svarbiausių teritorinių klausimų, pirmiausia susijusių su Lenkija, sprendimo. Kitaip sakant, ruošdamasis spręsti teritorinius ginčus, Berlynas XX a. trečiojo dešimtmečio pradžioje vadovavosi gatvės muštynėse įprastomis taisyklėmis: iš pradžių smogti stipriausiam, pavojingiausiam priešininkui, o su visais kitais išsiaiškinti vėliau. Tokiu būdu tikėtasi per anksti „neišgąsdinti“ Lenkijos ir potencialių jos sąjungininkų, nesuteikti jiems laiko ir preteksto saugiklių, galinčių užkirsti kelią Vokietijai įgyvendinti savo planus¹².

Kaip į kasdien augančią Vokietijos revizionizmo grėsmę reaguota Lietuvoje? Opozicija, nevaržoma jokių išsipareigojimų ir neatsakinga už savo spaudos publikacijų tiesiogines ar netiesiogines pasekmes, apie vokiškojo revizionizmo pavojų rašė daug ir išsamiai, natūraliai ieškodama atsvaros naujai gimstančiai grėsmei atremti. Antai dr. A. Pakalniškis¹³ daugelyje savo straipsnių *Ryte* ragino nebepasitikėti Vokietija ir ... „nebūti užsispyrusiais“. „Patiems nesimti iniciatyvos yra nevykusi politika <...>. Gera politika – tai mokėjimas laiku padaryti kompromisą <...>, paliekant savo kitus norus vėlesniam laikui, kada juos bus galima įvykdyti“, – diplomatinės abėcėlės dėstė A. Pakalniškis¹³. Augančio pavojaus dėl Klaipėdos krašto išlaikymo Lietuvos sudėtyje akivaizdoje atviresnės užuominos į būtinybę normalizuoti santykius su Lenkija negalėjo būti. Taip galvojo ne tik krikdemai ir A. Pakalniškis, bet ir kitų opozicinių partijų atstovai.

O oficialioji spauda ir toliau be perstojo kultivavo „Dancigo koridoriaus temą“, reikšdama tvirtą įsitikinimą, kad vokiškojo revizionizmo grėsmė yra tik Lenkijai. „Lenkams neabejotinai teks atsitraukti į savo etnografinį kambarį <...>, tačiau lenkiško koridoriaus likvidavimas nesudaro jokio pavojaus kitoms tautoms“, – būdinę tam laikotarpiui poziciją dėstė *Lietuvos aidas*¹⁴. Tą patį viešai kalbėjo ir Lietuvos diplomatai. Pvz., D. Zaunius į klausimą, ar Reino evakuacija neturės neigiamos

* Reikalavimas grąžinti Klaipėdos kraštą Vokietijai pirmą kartą aiškiai ir viešai išsakytas *Staatspartei* suvažiavime Hanoveryje, kur, dalyvaujant Vokietijos Vyriausybės nariui, 1930 m. lapkričio 9 d. buvo priimta plati revizionistinė rezoliucija, numatanti ne tik atgauti kitas teritorijas, bet ir grąžinti Klaipėdos kraštą Vokietijai. Žr. R. Valsonokas, *Klaipėdos problema*, p. 191–192.

** Tai literatūrinis vieno iš Krikščionių demokratų partijos lyderio Leono Bistro pseudonimų.

¹³ Versalio sutarties keitimas ir Lietuvos reikalai, *Rytas*, 1930 m. rugsėjo 3 d. (vedamasis).

¹⁴ Pareinę evakuavus, *Lietuvos aidas*, 1930 m. liepos 1 d. (vedamasis).

įtakos ir Lietuvai, atsakė, kad tai gali pakenkti tik lenkams, bet ne Lietuvai, kadangi pagerėjus prancūzų ir vokiečių santykiams „savaiame iškyla Dancigo klausimas“. Gandus dėl galimos kompensacijos Lenkijai Lietuvos sąskaita jis laikė esant „tuščiu baubu“¹⁵. Ar Lietuvos užsienio reikalų ministras tik guodėsi ar kalbėjo nuoširdžiai? Sprendžiant iš kai kurių kitų, neviešų, URM dokumentų, apie nuoširdumą šiuo atveju negalėjo būti ir kalbos.

To meto Lietuvos URM dokumentai vienareikšmiai patvirtina – augančią Vokietijos grėsmę suvokė ne tik opozicija, bet ir Vyriausybė. 1929–1930 m. sandūroje Lietuvos diplomatai fiksavo besikeičiantį vokiečių toną ir jų griežtesnius reikalavimus dėl Klaipėdos krašto; Lietuvos saugumo policija ir žvalgyba perspėjo Vyriausybę apie įvairias (taip pat ir nelegalias) priemones, kuriomis Vokietija bandė susilpninti centro valdžios pozicijas krašte. Pagaliau po Reino evakuacijos Vokietijos spaudoje akivaizdžiai pagausėjo Klaipėdos kraštui skirtų publikacijų. Kitoks nei anksčiau buvo ir jų tonas. Vokiečių žurnalistai piktinosi, kad Lietuvos kareiviai vaikšto Klaipėdos gatvėmis, kad klaipėdiečių automobiliai privalo turėti bendrą visiems Lietuvos automobiliams ženklą „LT“ ir pan. Neliko be dėmesio ir kiti Vokietijos veiksmai. Vokietijos generalinis konsulas Klaipėdoje, remdamasis iš Berlyno gautomis instrukcijomis, pradėjo išdavinėti trijų tipų visas: „seniesiems memelenderiams“, „naujiesiems memlenderiams-neofitams“ (t. y. į kraštą naujai atvykusiems asmenims, kurių buvimas čia nebuvo traktuojamas kaip grėsmė krašto vokiškumui) ir „didlietuviams“ (į Klaipėdos kraštą persikėlusiams lietuviams, centrinei valdžiai atstovaujantiems valdininkams ir pan., t. y. asmenims, kurių buvimas krašte, Berlyno požiūriu, buvo nepageidaujamas ar kenkė Vokietijos interesams). Atitinkamas buvo ir mokestis už visas¹⁶. Kitaip sakant, lietuvius Klaipėdos krašte, panašiai kaip ir prancūzus Pareinėje, visais įmanomais būdais bandyta priversti pasijusti čia nepageidaujamais asmenimis.

Ignoruoti naujai kylančias grėsmes Vyriausybė negalėjo, tačiau net ir tokiomis aplinkybėmis, atsižvelgdama į platesnį kontekstą, valdžia ir jos poziciją atspindinti oficiozinė spauda, kaip jai ir pridera, privalėjo elgtis atsargiai, atsakingai, vengti didinti įtampą. Santūrią Vyriausybės poziciją Vokietijos atžvilgiu lėmė ne tik baimė išprovokuoti gerokai galingesnę kaimyninę valstybę imtis atsakomųjų priemonių (pvz., prekybos srityje), tam būta ir kitų, ne mažiau svarių, priežasčių. Prieš Vokietiją nukreiptos kampanijos spaudoje pradžia neišvengiamai būtų reiškusi ir pripažinimą, kad santykiai su reichu radikalčiai pakito, o tai savo ruožtu galėjo

¹⁵ *Rytas*, 1930 m. liepos 15 d.

¹⁶ Ar tai tokios vokiečių intencijos, *Lietuvos aidas*, 1930 m. rugpjūčio 1 d.

būti interpretuojama ir kaip pamato, ant kurio iki tol buvo statoma visa Lietuvos užsienio politika, praradimas. Be to, tai galėjo turėti nepageidaujamų pasekmių ir santykių su Lenkija, pirmiausiai dėl Vilniaus bylos, atžvilgiu. Tokį pasikeitimą buvo sunku suvokti, juo labiau apie tai viešai prabilti. Kita vertus, teko atsižvelgti ir į vidaus politikos aspektą – nenorėta skatinti fatalistinių nuotaikų visuomenėje. Čia būta dar ir kitos grėsmės – Vyriausybės sunkumais užsienio politikoje galėjo bandyti pasinaudoti ir opozicija. Taigi, priešasčių pateikti visuomenę raminančius pareiškimus Vyriausybė turėjo užtektinai. Kitas klausimas: ar Vyriausybė visiškai suvokė Vokietijos grėsmę ir kaip greitai ji numanė susidursianti su „antruoju frontu“? Vienareikšmiai atsakyti į šiuos klausimus nėra paprasta, akivaizdu tik tai, kad Klaipėdos klausimas tapo antrąja specifine Lietuvos užsienio politikos problema* anksčiau nei tikėtasi ir, kaip patvirtins tolimesni įvykiai, Vyriausybė tokiam scenarijui buvo visiškai nepasirengusi.

Europai pasyviai stebint augantį Vokietijos revanšizmą, reichas laisvinosi iš anksčiau jį varžusių pančių, sukdamas atviro Versalio sutarties revizijos keliu. Prancūzija ir juo labiau Didžioji Britanija neturėjo nei politinės valios, nei jokių efektyvių mechanizmų, pagaliau ir užtenkamai galingos pasipriešinti Vokietijai. Niekas nenorėjo ne tik pyktis, bet ir priekaištauti vokiečiams. Didžiosiose Vakarų Europos sostinėse viltasi išbristi iš bręstančios krizės su mažais nuostoliais, pirmiausiai kitų, tarp Vokietijos ir Sovietų Sąjungos įsispraudusių, valstybių sąskaita. O Vokietija ir toliau nuosekliai ėjo užsibrėžtu keliu – patenkinus vienus jos reikalavimus, tuoj pat buvo keliami kiti. Nuolaidos tik didino Berlyno apetitą. Klausimas „Quo vadis Germania?“ galėjo būti suprantamas ir kaip klausimas „Kur sustos ir ar išvis sustos Vokietija?“ Atsakymo į šį klausimą neturėjo niekas, nors tikėtasi, kad vokiečiai pasitenkins daline sienų revizija, todėl „didelio kraujo“, pirmiausiai Vakarų Europoje, pralieti nereikės.

Besikeičiančioje tarptautinėje konsteliacijoje apginti savo interesus Lietuvai kasdien darėsi vis sunkiau. Lietuvių Europoje niekas nesuprato, kadangi ir nenorėjo suprasti. Per menki buvo Lietuvos rūpesčiai, per menka jos svarba, ypač kai ant kortos galėjo būti pastatyta karo ar taikos Europoje alternatyva.

* Specifinėmis Lietuvos užsienio politikos problemomis laikotarpiu tarp dviejų pasaulinių karų laikytinos Vilniaus ir Klaipėdos problemos.

2.2. Prof. Augustino Voldemaro palikimas dr. Dovui Zauniui

2.2.1. Istorinis ekskursas: nesėkmingos Lietuvos diplomatijos pastangos išimti Klaipėdos bylą iš Tautų Sąjungos Tarybos dienotvarkės

Nuo Klaipėdos krašto įjungimo į Lietuvos valstybės sudėtį iki valstybės perversmo 1926 m. gruodžio mėnesį seimelio atstovai du kartus bandė skųsti Lietuvos Vyriausybę Tautų Sąjungos Tarybai dėl Konvencijos ir Statuto laužymo. Pirmą kartą, protestuodamas prieš klaipėdiškių skundo svarstymą Ženevoje, motyvuodamas savo poziciją Klaipėdos Konvencijos 17-ojo straipsnio nuostata, reglamentuojančia, kad peticijas Tautų Sąjungai gali teikti tik Tarybos nariai (bet ne atskiri asmenys, jų organizacijos ar įstaigos), Lietuvos Ministras Pirmininkas ir užsienio reikalų ministras E. Galvanauskas reikalavo skundą išmesti į šiukšlių dėžę. Tada, 1925 m. rugsėjo mėnesį, kai į jo argumentus nebuvo atsižvelgta, Lietuvos atstovas trenkė kumščiu į Tarybos stalą ir demonstratyviai pasišalindamas iš posėdžio net apvertė savo kėdę¹⁷. Nepaisant energingo protesto, skandalingai pasibaigęs Tarybos posėdis apčiuopiamos naudos Lietuvai neatnešė, greičiau atvirkščiai.

Antrą kartą keletas Klaipėdos seimelio narių su skundu prieš Lietuvą kreipėsi 1926 m. rudenį, šį kartą per Tautų Sąjungos sekretoriatą. Atstovauti Lietuvai Ženevoje prasidedančioje Tautų Sąjungos sesijoje Vyriausybė paskyrė V. Sidzikauską, kaip jis pats rašo savo atsiminimuose, laikydama jį „Konvencijos žinovu“. Toks paskyrimas sukėlė nedidelį konfliktą tarp dviejų Lietuvos diplomatų – reaguodamas į tokį paskyrimą, iš Ženevos išvyko D. Zaunius, tuomet buvęs nuolatinis atstovu prie Tautų Sąjungos. „Tas nesusipratimas greitu laiku buvo likviduotas ir mano santykiai su Zauniumi nesudrumsti; jis pyko ne ant manęs, o ant vyriausybės“, – teigė V. Sidzikauskas¹⁸.

Atsiminimuose V. Sidzikauskas kone su pasididžiavimu rašo apie savo nuopelnus svarstant Klaipėdos vokiečių skundą: jis, reikalaudamas atmesti skundo svarstymą, įteikė Tarybai motyvuotą memorandumą; jo argumentų paveiktas Didžiosios Britanijos užsienio reikalų sekretorius A. Chamberlainas pasiūlęs sudaryti specialią Teisininkų (juriskonsultų) komisiją*, turėjusią per dešimt dienų apsvarstyti kilusią teisinę kontroversiją. Pasak V. Sidzikausko, ši komisija „sutiko

¹⁷ Homo sum, Po Ženevos, *Lietuvos aidas*, 1930 m. spalio 9 d., p. 1; G. Galva, *Ernestas Galvanauskas*, p. 356; A. Gerutis, *Dr. Dovas Zaunius*, p. 127.

¹⁸ V. Sidzikauskas, *Lietuvos diplomatijos paraštėje*, Atsiminimai, Vilnius: Vaga, 1994, p. 134.

* Tautų Sąjungoje paprastai šis organas vadintas Juristų komitetu.

su mano teze ir pasiūlė Tautų Sąjungos Tarybai seimelio peticiją atmesti¹⁹. V. Sidzikauskas pabrėžė, kad Juristų komiteto Teisininkų komisijos posėdžiai vykę draugiškoje atmosferoje, pvz., Lietuvos diplomatus atsisakius priimti kai kuriuos tos komisijos narių siūlymus dėl to, kad juos priėmus jis rizikuoja būti „pakartas“ Kaune, Prancūzijai atstovaujantis vienas šios komisijos narių Henris Fromageotas juokaudamas ciniškai pastebėjo, kad medicina laikanti pakorimą viena iš maloniausių mirčių²⁰.

Deja, V. Sidzikauskas sakė tik dalį tiesos. Rugsėjo 20 d. Tautų Sąjungos juristų komitetas išnaginėjęs procedūrinę klausimo pusę iš tiesų pripažino, kad seimelis ar jo nariai neturi peticijos teisės, t. y. jie negali tiesiogiai kreiptis su skundais į Tautų Sąjungą. Tačiau tame pačiame Juristų komiteto raporte teigiama, kad Tautų Sąjungos Taryba pripažįsta kiekvieno savo nario, taigi ir Vokietijos, teisę priimti Klaipėdos krašto gyventojų skundus dėl Konvencijos ir Statuto vykdymo^{*}. Išklaušęs Juristų komiteto sprendimą, Lietuvos delegacijos vadovas V. Sidzikauskas rezervavo savo Vyriausybės teisę pačiai spręsti dėl jos piliečių ir autonominių organų teisės tiesiogiai kreiptis į užsienio valstybes su skundais prieš Lietuvos Vyriausybės administracinius aktus. Šis rezervas buvo įrašytas į Tarybos posėdžio protokolą²¹. Deja, vėliau tai Lietuvai mažai padėjo.

Grįžęs į Kauną, nors Vyriausybėje manyta kitaip, V. Sidzikauskas skelbėsi pasiekęs reikšmingą pergalę Klaipėdos byloje, tvirtindamas, esą, Lietuvos valdžios institucijos galinčios leisti arba neleisti savo piliečiams kreiptis su skundais į užsienio valstybes ar tarptautines institucijas. Vargu ar puikus Klaipėdos Konvencijos ir Statuto žinovas V. Sidzikauskas pats tikėjo, kad į jo rezervą ateityje bus atsižvelgta. Trimituoti apie tariamai Ženevoje pasiektą pergalę vertė prieš jį tuo metu atsivėrusi reali galimybė užimti užsienio reikalų ministro postą, nors V. Sidzikauskas negalėjo nesuprasti, kad Tarybos priimtas Juristų komiteto raportas (kurio, deja, jis, kaip

¹⁹ V. Sidzikauskas, *Lietuvos diplomatijos paraštėje*, p. 134.

²⁰ Ten pat, p. 134–135.

* Svarstant seimelio narių skundus prieš Lietuvą Tautų Sąjungoje kilo du principiniai klausimai: ar gali Lietuvos piliečiai su skundu kreiptis į užsienio valstybę, pvz., Tautų Sąjungos Tarybos narį; ar užsienio valstybė gali (ir kaip) naudotis jos gauta informacija? Svarstant antrąjį klausimą nugalėjo Vokietijos pozicija, kadangi pasiremiant 1926 m. Juristų komiteto raportu Tarybos narė turėjo teisę rinkti informaciją „iš visų galimų šaltinių“, taip pat ir iš Lietuvos piliečių (žr. J. Robinzonas, *Klaipėdos konvencijos komentaras*, Kaunas, 1934, t. I, p. 176–177). 1926 m. Juristų komiteto raportas Klaipėdos krašte buvo suprastas taip, kad Tautų Sąjungai adresuoti skundai turi būti siunčiami kuriam nors Tarybos nariui, kuris savo atsakomybe su atitinkamu lydraščiu skundą pateiks Tarybai (ten pat, p. 174–175).

²¹ R. Valsonokas, *Klaipėdos problema*, p. 251.

Lietuvos delegatas, neužginčijo iš esmės, pasitenkindamas tik rezervu) faktiškai prieštaravo Klaipėdos Konvencijai, nepripažinusiai klaipėdiškiams peticijos teisės (išskyrus Konvencijos 11-ojo straipsnio dėl tautinių mažumų apsaugos^{*}). Tai buvo rimta Lietuvos delegacijos vadovo Ženevoje klaida, sudariusią labai pavojingą precedentą ateičiai^{**}. Gaila tik, kad savo atsiminimuose V. Sidzikauskas niekaip nekommentuoja šio sau nepalankaus epizodo.

Po 1926 m. gruodžio 17 d. perversmo Vyriausybės vadovu tapęs A. Voldemaras, suprasdamas, kad Lietuvos argumentacija Klaipėdos byloje grynai teisiniu požiūriu nėra be priekaištų, nusprendė išbandyti, jo požiūriu, labiau praktiškesnį kelią, pasiryždamas kai kuriuos probleminius klausimus dėl Klaipėdos spręsti tiesioginių derybų su Vokietija būdu. 1927 m. birželio 14 d. A. Voldemarui ir G. Stresemannui pavyko pasiekti Ženevoje žodinį susitarimą dėl ginčytinų Klaipėdos klausimų sprendimo „tuo reikalu neužimant ilgai Tarybos“ dėmesio. Siekdamas išimti skundą iš Tarybos dienotvarkės A. Voldemaras buvo priverstas daryti nuolaidų, pažadėdamas ne vėliau kaip rugsėjo mėnesį surengti rinkimus Klaipėdos krašte, įsipareigodamas kartu dirbti su seimelio pasitikėjimą turinčia direktorija ir pan. Atsižvelgdamas į šiuos pažadus, G. Stresemannas pareiškė Tarybai nebereikalaui, kad ginčo svarstymas būtų tęsiamas²².

A. Voldemaras nebuvo pirmasis Lietuvos Vyriausybės vadovas, kuris, vadovaudamasis platesniais Lietuvos užsienio politikos interesais, pirmiausia noru užsitikrinti Berlyno paramą prieš Varšuvą, buvo pasiryžęs padaryti rimtas nuolaidas Vokietijai. Jo pasirinktas kursas bendrame Lietuvos užsienio politikos per pirmąjį Nepriklausomybės dešimtmetį kontekste nebuvo jokia išimtimi. Negalėjo A. Voldemaras pretenduoti ir į provokiškosios orientacijos autorystę. Šiuo pramintu taku bandė eiti dauguma Lietuvos Vyriausybių, nepriklausomai nuo jų politinės pakraipos. Lietuvių politinio elito sąmonėje Vokietijos parama buvo suvokiama kaip privaloma istorinės sostinės susigrąžinimo prielaida ir būtina sąlyga.

1927 m. viduryje, kuomet užkulisinė lietuvių ir lenkų diplomatinė dvikova buvo pačiame įkarštyje, Lietuvos politikoje Vokietijos atžvilgiu ėmė ryškėti nauji

* Klaipėdos seimelio narių inspiruoti skundai Tautų Sąjungos Tarybai paprastai neapsiribojo tik tautinių mažumų ir jų teisių gynimo klausimais.

** Panašiai V. Sidzikausko „laimėjimą“ Ženevoje vertino ir R. Valsonokas, manydamas, kad vienintelis kelias ateityje neutralizuoti šio raporto pasekmes Lietuvos interesams Klaipėdos byloje – nedelsiant priimti įstatymą, uždraudžiantį Lietuvos piliečiams kreiptis su skundais prieš Lietuvos Respubliką į užsienio valstybes. Deja, to nebuvo padaryta. Žr. R. Valsonokas, *Klaipėdos problema*, p. 253.

²² Homo sum, Po Ženevos, *Lietuvos aidas*, 1930 m. spalio 9 d., p. 1.

ir gana svarbūs niuansai. Priešingai nei jo pirmtakai, A. Voldemaras nekėlė maksimalių tikslų, pvz., sudaryti muitų uniją ar karinę sąjungą su Vokietija. Pasirašydamas daugelį dvišalių sutarčių jis siekė sutvarkyti Lietuvos ir Vokietijos santykius, kartu sustiprinti ir Lietuvos pozicijas ginče su Varšuva. Tačiau norint užsitikrinti, kad būtų pasirašytos palankios Lietuvai sutartys (pvz., Prekybos ar sienos su Vokietija nustatymo sutartis), reikėjo ir Vokietijai pasiūlyti kažką apčiuopiamo. O Vokietiją labiausiai domino koks nors susitarimas (dėl suprantamų priežasčių toks susitarimas galėjo būti tik slaptas), įteisinantis jos dalyvavimą sprendžiant Klaipėdos reikalus. A. Voldemaras, atrodo, neprieštaravo tokiems Vokietijos norams, tikėdamasis panaudoti tam tikras atsvaras ir saugiklius būsimosiose sutartyse ir taip apsaugoti Lietuvos interesus.

Lietuvos Ministro Pirmininko nesustabdė net ir tai, kad jo sutikimas tiesiogiai tartis su Vokietija Klaipėdos reikalais grynai teisiniu, nekalbant apie politinį, požiūriais buvo ydingas ir net pavojingas Lietuvai. Dar daugiau – jis prieštaravo Klaipėdos Konvencijos raidei ir dvasiai! Visus ginčytinus klausimus Lietuva privalėjo spręsti tik su šios Konvencijos signatarais! Tačiau Lietuvos Ministrui Pirmininkui tuo metu buvo žūtbūt reikalinga Vokietijos parama, todėl bandydamas reanimuoti Vilniaus bylą jis šias „smulkmenas“ paprasčiausiai ignoravo. Antra vertus, tokiai politikai pateisinti turėta ir daugiau argumentų. Gali pasirodyti paradoksalu, tačiau A. Voldemaro politika, ignoruojanti valstybių signatarių, Tautų Sąjungos Tarybos narių, teises, užfiksuotas Klaipėdos Konvencijoje, tuo pat metu harmoningai derėjo su Tautų Sąjungoje įprasta ginčų sprendimo praktika! Sprendžiant rimtesnius valstybių nesutarimus, Tautų Sąjungoje vis stiprėjo tendencija atsirandančius probleminius klausimus bandyti išspręsti ne viešos diskusijos prie Tarybos stalo, o šalių susitarimo keliu. Kitaip sakant, pagal nusistovėjusią praktiką daugelis skundų svarstymų būdavo atidedami, suteikiant galimybę abiem ginče dalyvaujančioms pusėms pačioms rasti jų sprendimą. Panaikinus ginčo pagrindą, kitame Tarybos posėdyje būdavo galima „su pasitenkinimu“ konstatuoti, kad šalių susitarimu ginčo nebėra. Kreiptis į NTTTT ankstyvojoje ginčo svarstymo fazėje Tautų Sąjungoje nebuvo įprasta. Tokiu keliu būdavo einama tik šalims nepajėgiant susitarti ir tik tuo atveju, jei byla būdavo grynai juridinio pobūdžio. Politinėse bylose paprastai to bandyta išvengti.

2.2.2. Augustino Voldemaro ir Gustavo Stresemanno 1928 m. sausio 29 d. džentelmeniškasis susitarimas („Voldemaro protokolas“)

Įkvėptas pirmosios sėkmės 1927 m. birželio mėnesį, norėdamas turėti laisvas rankas svarbiausiame Lenkijos fronte, A. Voldemaras ryžosi tęsti rizikingą žaidimą

su Vokietija. Kadangi reichas nesiruošė apsiriboti tik neformaliomis ir Lietuvą niekaip neįpareigojančiomis konsultacijomis ar trumpalaikiais žodiniais susitarimais, žingsnis po žingsnio Kaunas ir Berlynas judėjo slaptu dvišalio susitarimo pasirašymo kryptimi. Pokalbius šia tema Kaune inicijavo Vokietijos pasiuntinys H. Morahtas, vėliau, po Tarybos posėdžio Ženevoje (1927 m. liepos mėnesį), šiuo reikalu tarėsi ir abiejų šalių užsienio reikalų ministrai²³. Pažanga derybose šiuo subtiliu klausimu ėmė ryškėti po A. Voldemaro ir G. Stresemanno pasitarimų Berlyne (1927 m. spalio 3–5 d.), kur, pasak Lietuvos Ministro Pirmininko, pasiekta „toli einančio susitarimo dėl pažiūrų abi puses interesuojančiais klausimais“²⁴.

„Toli einantis susitarimas dėl pažiūrų vienodumo“ buvo patvirtintas 1928 m. sausio 29 d. specialiu Lietuvos Ministro Pirmininko A. Voldemaro ir Vokietijos užsienio reikalų ministro G. Stresemanno pasirašytu slaptu protokolu, vėliau Lietuvoje gavusiu „Voldemaro protokolo“ pavadinimą. Tai buvo visiškai slaptas dokumentas (padaryti tik keturi jo nuorašai, visi vokiečių kalba²⁵), apibendrinantis, kaip pažymėta protokole, A. Voldemaro ir G. Stresemanno „politinių pokalbių“ (vykusių Berlyne sausio 25–28 d.), kurių metu ieškota „nekliudomo bendradarbiavimo politinėje ir ekonominėje srityse“, rezultatus²⁵.

Pats protokolo tekstas labai trumputis, vos pusantro puslapio^{**}. Jame įvardyti septyni A. Voldemaro ir G. Stresemanno aptarti klausimai, kuriais pavyko pasiekti pažiūrų bendrumo arba bent artumo. Pirmajame protokolo punkte „Trečiųjų teismo ir taikomosios sutarties“ (arbitražo) pasirašymas traktuojamas kaip Lietuvos ir Vokietijos „draugiškų santykių ženklas“; antrajame pažymima, kad pasitarimų Berlyne metu abi pusės „išnaudojo galimybę užbaigti ilgai vedamas derybas dėl atskirų sutarčių“ (vardijamos pasirašytos sutartys: Pasienio santykių reglamentavimo, Laivininkystės, Vokietijos karių pensijos ir pan.); trečiajame konstatuojama, kad būsimosios derybos dėl Prekybos sutarties pasirašymo vyks protokolo pirmajame priede išvardytomis sąlygomis; ketvirtajame fiksuojami A. Voldemaro

²³ Žr. 1930 m. lapkričio 17 d. *pro memoria* (be parašo), LCVA, f. 383, ap. 7, b. 939, l. 1.

²⁴ B. Daščioras, Mažasis pasienio susisiekimas tarp Lietuvos ir Vokietijos 1919–1928 m., *Istorija*, 1974, t. 14 (2), p. 76–81.

* Autorius dėkoja daktarui Hektorui Vitkui, išvertusiam šį dokumentą į lietuvių kalbą.

²⁵ LCVA, f. 922, ap. 1, b. 50, l. 2.

** Autoriui iki šiol taip ir nepavyko rasti LCVA „Voldemaro protokolo“ projektą ar jo originalo lietuvių kalba. Netiesiogiai tai patvirtina prielaidą, kad protokolo projektą rengė Vokietijos pusė, o tai leidžia manyti, jog ir pati iniciatyva tokiam susitarimui priklausė Vokietijai.

paaškinimai Klaipėdos reikalais^{*}; penktasis skirtas turtinių Vokietijos piliečių nuostolių klausimams aptarti^{**}; šeštasis – optantų problemai^{***}; paskutiniajame, septintajame, konstatuota, kad klausimai, kurie protokole arba jo prieduose „nėsulaukė skubaus išsprendimo, po tam tikro laiko bus įtraukti į rengiamą Prekybos sutartį“²⁶.

Prie protokolo pridėti du nepaprastai svarbūs priedai. Pirmajame aptartos sąlygos, kuriomis gali būti pasirašyta dviejų valstybių Prekybos sutartis (veterinarijos reikalai^{****}, abiejų pusių pageidavimai dėl tarifų^{*****}, įmonių steigimo teisė^{*****}, transporto, t. y. vidaus vandenų laivininkystės, ir patikslinimai dėl geležinkelių

* A. Voldemaras išreiškė G. Stresemannui siekį „užtikrinti Klaipėdos kraštui taikingo ir naudingo vystymosi Lietuvos valstybės sudėtyje kryptį, vengiant, kur tik to reikalauja draugiškų Vokietijos ir Lietuvos santykių išlaikymo interesus, susipriešinimo pozicijų dėl Klaipėdos Konvencijos, neišskiriant ir jos priedėlių bei Klaipėdos Statuto“. A. Voldemaras pateikė paaškinimus ir dėl Lietuvos pozicijos Klaipėdos Konvencijos antrojo priedo, daugiausiai liečiančius Klaipėdos uosto ir jo direkcijos funkcionavimo klausimus.

** Lietuvos Ministras Pirmininkas įsipareigojo artimiausiu metu teigiamai išspręsti iki tol nepatenkintus Vokietijos piliečių turtinius ieškinius.

*** Optantų klausimu A. Voldemaras „pateikė paaškinimą, kad Lietuvos Vyriausybė netaikys Klaipėdos krašte pasilikusių optantų ir jų šeimų narių atžvilgiu Optacijos sutartyje numatytos jų išskeldinimo nuostatos“. Tokios pozicijos Lietuvos Vyriausybė buvo pasiruošusi laikytis tik tuo atveju, jei Vokietija sutiks pasirašyti Prekybos sutartį pirmajame protokolo priede nustatytais sąlygomis. Jei sutartis nebūtų pasirašyta, protokolas numatė „tokią nesėkmę kompensuoti <...> abipusiu ir draugišku susitarimu“ dėl optantų išvykimo.

²⁶ LCVA, f. 922, ap. 1, b. 50, l. 2–3.

**** Lietuvos Vyriausybė įsipareigojo suderinti Lietuvos veterinarijos taisykles su Vokietijoje veikusiomis, suteikti šiuo klausimu Vokietijos Vyriausybei ir Prūsijos valdžios organams visą jų pageidaujamą informaciją (LR žemės ūkio ministerijoje turėjo būti įdarbintas vienas Vokietijos veterinarijos tarnautojas, dar vienas Vokietijos tarnautojas turėjo stebėti Lietuvos eksportinių gyvulių ūkius bei skerdyklas, taip pat ir „Maisto“ eksportinę skerdyklą Kaune, be to, Vyriausybė įsipareigojo į Lietuvą išleisti keturis inspektorius veterinarinei kontrolei vykdyti).

***** Numatomoje pasirašyti Prekybos sutartyje, atsižvelgdama į Lietuvos ekonominius interesus, Vokietijos Vyriausybė buvo pasiruošusi atsisakyti anksčiau „raštiškai pareikštų pageidavimų dėl muitų tarifų pakeitimų“, savo ruožtu Lietuva turėjo įsipareigoti palengvinti veislinių gyvulių ir kitų krovinių importo iš reicho sąlygas ir panaikinti eksporto muitus kai kuriems į Vokietiją išvežamiems gaminiams.

***** Protokole pažymima, kad Prekybos sutartyje įmonių steigimo reglamentavimo atžvilgiu bus laikomasi Vokietijos pateikto pasiūlymo suteikti svetimšaliams Lietuvoje „lygiateisiškumo pagrindus“.

tarifų* klausimai). Antrasis protokolo priedas skirtas Klaipėdos krašto problemoms aptarti. Šešiuose iš septynių šio priedo punktų A. Voldemaras arba pateikia paaiškinimus dėl kai kurių Lietuvos politikos krašte aspektų, arba ten fiksuojami tam tikri Lietuvos Ministro Pirmininko įsipareigojimai vienu ar kitu klausimu. Pvz., priedo pirmajame punkte A. Voldemaras „sutinka, kad gubernatorius iš savo pusės neįtakotų seimelio įstatymų leidimo ir posėdžio tvarkos“**; antrajame vienpusiškai pareiškia, kad „abipusiai abejonės keliančios žinios“ Vokietijos spaudoje dėl numatomų Klaipėdos direktorijos pertvarkymų turėtų būti lygiagrečiai papildomos Vokietijos Vyriausybės pareiškimais, paaiškinančiais, kad direktorijos sudarymą liečiančius pakeitimus Lietuva įgyvendins vadovaudamasi parlamentiniais, demokratiniais principais; trečiajame pasižada duoti nurodymus gubernatoriui ir karo komendantui Klaipėdos krašte, kad „visų su karo padėtimi grindžiamų cenzūros priemonių taikymas perduodamas galutiniam gubernatoriaus sprendimui“, kartu žadėdamas, kad karo padėtis „privalo būti kaip įmanomai labiau sušvelninta“; ketvirtajame aptaria kalbų klausimą***; penktajame – tarnautojų pilietybės****; šeštajame – svetimšalių lankymosi Klaipėdos krašte taisykles*****.

Svarbiausias antrajame protokolo priede neabejotinai yra septintasis punktą „Taikus nesutarimų likvidavimas“. Šiame punkte Vokietijos Vyriausybė,

- * Lietuva ir Vokietija susitarė „principiniai pašalinti geležinkelių tarifų skirtumus tarp Karaliaučiaus ir Klaipėdos“.
- ** Protokolo antrojo priedo pirmojo punkto pabaigoje teigiama, kad išsiskyrus nuomonėms dėl Statuto 12-ojo straipsnio (nustatančio seimelio sušaukimo ir paleidimo procedūrą, gubernatoriaus ir direktorijos vaidmenį joje) traktavimo šis klausimas ir toliau „lieka atviras“.
- *** Lietuvos Vyriausybė žadėjo „rūpintis, kad jos tiesioginėje subordinacijoje esančiose valstybės įmonėse, kiek tai yra svarbu atitinkamiems gyventojams, būtų užtikrintas vokiečių ir lietuvių kalbų lygiateisiškumas“. Tarnautojams ar atsakingiems pareigūnams, nemokantiems svetimų kalbos, suteikiamas dvejų metų laikotarpis (skaičiuojant nuo 1928 m. sausio 1 d.), per kurį, „atsižvelgiant į jų profesiją, pastarieji asmenys privalo įgyti trūkstamas svetimų kalbos žinias, po ko jiems suteikiamas papildomas trejų metų laikotarpis laisvam svetimų kalbos įvaldymui. Šiuo laikotarpiu tarnautojų bei atsakingų pareigūnų padėtis dėl nepakankamo svetimų kalbos žinių lygio nebus bloginama“.
- **** „Įstatyminės nuostatos dėl pilietybės klausimo tų tarnautojų ir mokytojų, kurie priskiriami autonominėms Klaipėdos krašto įstaigoms ar dar bus prie jų priskirti ir kurie turi svetimą pilietybę, turi būti kuo skubiausiai būdu įteisinti. Iki šiuo klausimu bus sudaryta atskira sutartis, tokių asmenų padėtis dėl jų pilietybės pobūdžio nebus bloginama.“
- ***** „Jeigu šis klausimas Prekybos sutartyje nebus galutiniai išspręstas, nuostatos dėl svetimšalių lankymosi Klaipėdos krašte kuo skubiausiai būdu numatytos išspręsti atskiru dvišaliu susitarimu. Ponas Ministras Pirmininkas Voldemaras, remdamasis savo 1927 m. spalio 3 d. išsakytu paaiškinimu, sutinka, kad jis traktuoja būsimą susitarimą dėl aptariamų asmenų įmonių steigimo, jų lankymo, apsigyvenimo ir dokumentų jiems suteikimo.“

remdamasi Klaipėdos Konvencijos 17-uju straipsniu suteiktomis Tautų Sąjungos Tarybos nariui teisėmis, pažymi neatsisakanti savo teisių atkreipti Tarybos dėmesį į kiekvieną „šios sutarties nuostatų pažeidimą“, tačiau, kiek tai liečia Tautų Sąjungos Taryboje nustatytą šio straipsnio svarstymo procedūrą, Vokietijos Vyriausybė mananti esant tikslinga „tiksliai kvalifikuoti išskylančių prieštaravimų mastą su tikslu, kad Tautų Sąjungos Taryba nesvarstytų bereikalingų tokio pobūdžio klausimų“. Taigi Vokietijos Vyriausybė sutiko, kad, nesant galimybių išspręsti Lietuvos ir Vokietijos prieštaravimų dėl Klaipėdos krašto diplomatinio keliu, abi pusės gali kreiptis į tarpininką, t. y. joms priimtina „kvalifikuotą asmenį“. „Lietuvos Vyriausybė iš savo pusės yra pasiruošusi, kur tik tai įmanoma, tokio asmens nuomonę priimti kaip sprendimų pagrindą. Jeigu toks susitarimas taip pat nebus pasiekiamas, tada bus vadovaujama „Trečiųjų teismo ir taikomojoje“ (arbitražo) sutarties nustatyta procedūra – konkretizuojama ginčų sprendimo procedūra. Abi pusės manė esant būtina pažymėti, kad Klaipėdos bylos kėlimas tarptautinėje arenoje (ar tai Taryboje, ar pasinaudojant tarpininko paslaugomis) neatitinka Lietuvos ir Vokietijos interesų²⁷.

Tarpininkavimo tarp Lietuvos ir Vokietijos procedūra buvo numatyta ir jau minėtoje Arbitražo sutartyje. Šiam tikslui turėjo būti sudaryta „Nuolatinė taikomoji taryba“ iš penkių narių (po vieną narį savo nuožiūra turėjo skirti Lietuva ir Vokietija, kiti trys išrinkti bendru susitarimu, tačiau jie negalėjo būti Lietuvos ir Vokietijos piliečiais, kitaip sakant, šie trys nariai turėjo būti užsieniečiais, vienas iš jų turėjo būti skiriamas Nuolatinės taikomosios tarybos pirmininku)²⁸. Tačiau ši procedūra negalėjo būti pritaikyta ginčams dėl Klaipėdos spręsti, kadangi tokio pobūdžio ginčai buvo tik valstybių, Klaipėdos Konvencijos signatarių, Tautų Sąjungos Tarybos ir galimai NTTTT prerogatyva. Todėl natūraliai kyla klausimas, kuriai valstybei „Voldemaro protokole“ galėjo būti skiriamas tarpininko tarp Lietuvos ir Vokietijos Klaipėdos reikaluose vaidmuo? Atsižvelgiant į slaptą susitarimo pobūdį, tokiu tarpininku negalėjo būti kviečiami, pvz., valstybių signatarių piliečiai. Norint išvengti paviešinti slaptą susitarimą, tokiu tarpininku galėjo būti tik valstybė, turėjusi šimtaprocentinį abiejų šalių pasitikėjimą ir interesą išlaikyti paslapyje patį tarpininkavimo faktą. Tuo metu buvo tik viena valstybė, atitikusi šiuos kriterijus, – Sovietų Sąjunga. Išlaikyti konfidencialumą, beje, buvo svarbu ne tik siekiant neužsitraukti valstybių – Klaipėdos Konvencijos signatarių – rūstybės,

²⁷ LCVA, f. 922, ap. 1, b. 50, l. 2–8.

²⁸ „Trečiųjų teismo ir taikomosios sutarties“ 7 str., *Lietuvos sutartys su svetimomis valstybėmis*, Kaunas, 1930, t. I, p. 490.

būta ir daugiau priežasčių, vertusių tokias misijas laikyti paslapyje. Viena jų – nenoras suteikti opozicijai ir dar vieną progą apkaltinti Vyriausybę išdavus tautos ir valstybės interesus.

Skaitydami protokolą ir jo priedus, turime progos įsitikinti, kad iš esmės tai yra 1927 m. vasarą V. Voldemaro prisiimtų įsipareigojimų G. Stresemannui įforminimas dvišaliu susitarimu, konkretizuojantis Lietuvos nuolaidas Vokietijai. Kad ir ką būtų sugalvojęs A. Voldemaras, protokolo vienpusiškumas negali nestebinti, kitaip sakant, šalių prisiimti įsipareigojimai yra, švelniai tariant, nepalyginami. Protokole apstu tokių pasakymų: Lietuvos Ministras Pirmininkas „sutinka“, „išreikšė savo siekį“, „pateikė paaiškinimus“, „Lietuvos Vyriausybė laikysis prisiimtų įsipareigojimų“ ir pan. Faktiškai įsipareigojimus prisiėmė tik viena pusė, Lietuva, kadangi A. Voldemaro pageidavimai daugeliu atvejų, pvz., dėl Vokietijos Vyriausybės komentarų direktorijos sudarymo klausimais, liko visiškai be atsako (t. y. tik protokole šiuo klausimu nerandame jokių konkrečių kitos pusės įsipareigojimų). Be jau minėtų įsipareigojimų, apribojančių gubernatoriaus galias ir sušvelninančių karo padėtį Klaipėdos krašte, A. Voldemaras padarė ir daugiau nuolaidų, pvz., buvo priimtas kompromisinis susitarimas dėl lietuvių ir vokiečių kalbų lygiateisiškumo krašte. Priminsime, kad toks kalbų lygiateisiškumas, užfiksuotas Klaipėdos Statuto 27-ajame straipsnyje, turėjo pradėti galioti nuo 1930 m. sausio 1 d., o protokole vokiečiams pavyko išsiderėti papildomą trejų metų laikotarpį „laisvam lietuvių kalbos įvaldymui“. Kitaip sakant, vokiečių valdininkai Klaipėdos krašte iki 1933 m. pradžios galėjo ir toliau ignoruoti lietuvių kalbą, nebijodami jokių sankcijų.

Lietuvos interesams su tam tikromis išlygomis daugiau palankūs protokolo straipsniai, susiję su Prekybos sutarties pasirašymu. Lietuvos Vyriausybė, sutikdama priimti Vokietijos reikalavimus dėl veterinarijos kontrolės, nusileisdama dėl geležinkelių tarifų tarp Klaipėdos ir Karaliaučiaus sulyginimo ir kitais svarbiais klausimais, vis dėlto sugebėjo į protokolo tekstą įtraukti punktą, kuriuo reichas už minėtas nuolaidas būsimojoje Prekybos sutartyje atsisakė ankstesnio reikalavimo dėl muitų tarifų pakeitimo (t. y. jų padidinimo)*. Dar vienas A. Voldemaro laimėjimas – Prekybos sutarties pasirašymo susiejimas su optantų problemos sprendimu. Kitaip sakant, negavusi Prekybos sutarties Lietuva turėjo teisę reikalauti ankstesnio susitarimo dėl optantų vykdymo, t. y. jų išvykimo iš Lietuvos. Taigi, išskyrus sutikimą peržiūrėti ankstesnius reikalavimus dėl muitų pakeitimo ir Prekybos

* Deja, vėliau tai nesutrukdė Vokietijai didinti tarifų iš Lietuvos importuojamai žemės ūkio produkcijai.

sutarties pasirašymo susiejimą su optantų problemos sprendimu, protokole daugiau nebuvo jokių Vokietijos įsipareigojimų.

2.2.3. „Voldemaro protokolo“ mįslė lietuvių istoriografijoje

Kad ir kaip norėjo A. Voldemaras išlaikyti protokolo pasirašymo paslapyje, jam tai nepavyko. Lietuvos prisiimti įsipareigojimai buvo plačiai aptarinėjami Vokietijos spaudoje²⁸. Informacija apie A. Voldemaro nuolaidas G. Stresemannui praslydo ir į Lietuvos laikraščius, nors grįžęs į Kauną Ministras Pirmininkas viešai bandė užginčyti, kad Berlyne jis prisiėmęs „kažkokius įsipareigojimus“. Tuo pat metu A. Voldemaras neprieštaravo, kad gubernatorius A. Merkys paneigtų susitarimo faktą Klaipėdos krašto spaudoje. A. Merkys nesutiko. Jis reikalavo, kad Ministras Pirmininkas atšauktų savo parašą po protokolu²⁹. Manančių, kad padaryta didelė, tiesiog nedovanotina klaida, Kaune būta ir daugiau, ir ne tik opozicijoje. Vienas tokių – V. Sidzikauskas, tiesiogiai dalyvavęs pasirašant „Voldemaro protokolą“, kuris nepritarė A. Voldemaro prisiimtiems įsipareigojimams Vokietijai ir nelabai to slėpė (tai matyti iš V. Sidzikausko laiško A. Merkiui)³⁰.

Po Vokietijos spaudoje pasirodžiusių publikacijų pats kažkokio dokumento pasirašymo Berlyne faktas nebebuvo didele paslaptimi Lietuvoje, nors asmenis, galėjusius Kaune matyti patį protokolą ir jo priedų tekstus, būtų galima suskaičiuoti ant vienos rankos pirštų. A. Voldemarui ir toliau kategoriškai neigiant pasirašius slaptą susitarimą su Vokietija, jam grįžus iš Berlyno, Lietuvos ir Vokietijos ginče dėl Klaipėdos krašto stjo pauzė. Ne mažiau iškalbingai atrodė ir laikinas šios problemos „iškritimas“ iš Tautų Sąjungos Tarybos dienotvarkės – Klaipėdos krašto vokiečiai kažkaip netikėtai nustojo skųstis Tautų Sąjungos Tarybai, Lietuvos ir Vokietijos delegacijos nustojo ginčytis prie Tarybos stalo. Tokia įvykių eiga netiesiogiai patvirtino, kad egzistuoja tam tikras džentelmenišką susitarimas ir derinamos dviejų šalių pozicijos dėl Klaipėdos reikalų. Kadangi visuomenė teigiamai įvertino taip staigiai užbaigtą – o to tiesiog nebuvo galima nepastebėti – aršią polemiką su Vokietija dėl Klaipėdos, niekas per daug nepuolė aiškintis, kokį vis dėlto susitarimą Berlyne pasirašė A. Voldemaras. Visi abejojantys turėjo progos dar kartą įsitikinti tuometinio Ministro Pirmininko politiniu genijumi. Beje, tokių

* Yra pagrindo manyti, kad vokiečiai sąmoningai nutekino šią informaciją spaudai, taip pastatydami A. Voldemarą į keblią padėtį ne tik signatarų, bet pirmiausia Lietuvos visuomenės akyse.

²⁹ S. Mikulicz, *Kłaipeđa w polityce europejskiej 1918–1939*, Warszawa, 1976, s. 167.

³⁰ Ten pat.

nuotaikų paveiktas, kartą pats A. Voldemaras neatsargiai buvo prasitaręs žurnalistas apie specialaus protokolo su Vokietija egzistavimą³¹.

Tyla prieš audrą tęsėsi apie pustrėčių metų. Padėtis radikalčiai pasikeitė Vokietijai palaikius kelių Klaipėdos seimelio narių skundą prieš Lietuvą Tautų Sąjungos Taryboje 1930 m. rudenį. Kadangi ši Vokietijos žingsnį buvo galima vertinti kaip grįžimą prie ankstesnės agresyvios politikos Klaipėdos problemos atžvilgiu, diskusija Lietuvos spaudoje dėl „Voldemaro protokolo“ vėl atsinaujino. Šį kartą, nors pats A. Voldemaras jau buvo atsidūręs politinėje nuošalėje, ji įgijo kitą, kur kas didesnę, mastą ir aštrumą. Apie A. Voldemaro ir G. Stresemanno slapto susitarimo pasekmes rašyta jau ne Vokietijos, o pirmuosiuose Lietuvos opozicijos dienraščių *Rytas* ir *Lietuvos žinios* puslapiuose. *Lietuvos aidas* bandymas ir toliau neigti „Voldemaro protokolo“ egzistavimą, kuriam vangiai antrino ir užsienio reikalų ministras D. Zaunius, skambėjo neįtikinamai. Netrukus ir oficiozinė spauda buvo priversta pakeisti savo poziciją, iš esmės netiesiogiai pripažindama, kad slapta susitarimą su Vokietija A. Voldemaras tikrai pasirašė.

Atrodė, prasidėjus šiai diskusijai, anksčiau „Voldemaro protokolą“ gaubusi paslapties skraistė turėjo galutiniai nukristi. Tačiau taip neatsitiko. Protokolo tekstas nei tada, nei vėliau nebuvo paskelbtas. Jokių konkretesnių žinių apie šį slapta A. Voldemaro ir G. Stresemanno susitarimą nerandame net ir po Antrojo pasaulinio karo Lietuvos diplomatų rašytuose prisiminimuose. Kitaip sakant, toks susitarimas arba visiškai neminimas, arba apie jį užsimenama tik puse lūpų, arba supainiojama tiek, kad net ir specialistui sunku susigaudyti, apie ką rašoma.

Šiuo požiūriu itin iškalingi V. Sidzikausko, asmens, tiesiogiai dalyvavusio derybose Berlyne 1928 m. sausio pabaigoje, atsiminimai. Buvęs Lietuvos pasiuntinys Berlyne atsiminimuose rašė: „Voldemarui perėmus Užsienio reikalų ministeriją, jo buvo rimtai ketinta ginčus dėl Klaipėdos Konvencijos ir Statuto spręsti diplomatinio būdu su Vokietijos vyriausybe. Tuo tikslu jis 1929 m. sausio mėn. pasirašė su Stresemannu vadinamąjį konsiliacijos susitarimą.“³²

Šie du sakiniai yra puikus pavyzdys to, kaip, esant norui ir gabumams, galima dar labiau supainioti ir taip supainiotą reikalą. Apie kokį susitarimą rašo V. Sidzikauskas – apie „Trečiųjų teismo ir taikomąją sutartį“ (konsiliacijos) ar „Voldemaro

³¹ Užsienių reikalų minist. Dr. Zaunius apie Klaipėdos, Vilniaus, tranzito per administracinę liniją ir kitus reikalus, *Lietuvos žinios*, 1930 m. spalio 18 d., p. 3.

* *Auswärtiges Amt* dokumentų rinkinyje (ADAP) protokolas taip pat nepublikuotas, nors minimas anotacijoje. Protokolo originalas saugomas *Auswärtiges Amt* archyve, Sutarčių skyriuje (Abt. IV, Veträge, Litauen, Nr. 7).

³² V. Sidzikauskas, *Lietuvos diplomatijos paraštėje*, p. 135.

protokolą“? Atsakyti į šį klausimą nėra taip lengva, kaip gali pasirodyti iš pirmo žvilgsnio. Visų pirma į akis krenta neteisingai nurodyta data – 1929 m. sausio mėnuo. Abu susitarimai, kaip jau buvo nurodyta, buvo pasirašyti 1928 m. sausio mėnesį. Tenka manyti, kad į V. Sidzikausko atsiminimų tekstą įsivėlė korektūros klaida arba nurodydamas susitarimo pasirašymo datą jis paprasčiausiai suklydo. Šią klaidą pastebėjo ir ištaisė Albertas Gerutis, atkreipdamas dėmesį, kad konsiliacijos susitarimas galėjo būti pasirašytas ne 1929 m., o 1928 m. sausio mėnesį³³. Tačiau V. Sidzikauskas, kone geriausias Lietuvoje Klaipėdos Konvencijos ir Statuto ekspertas, negalėjo nežinoti, kad Klaipėdos reikalai negalėjo būti sprendžiami arbitražo keliu! Formaliai jie priklausė tik signatarų kompetencijai!

A. Gerutis apgailestaudamas pastebėjo, kad V. Sidzikauskas savo straipsnių serijoje tik keliais sakiniais, be detalių, paminėjo šį svarbų Lietuvos diplomatijos epizodą^{**}. Pacitavęs anksčiau minėtus du sakinius iš šio žymaus lietuvių diplomato atsiminimų, A. Gerutis laikėsi nuomonės, kad kalbama apie Konsiliacijos sutartį, t. y. „Trečiųjų teismo ir taikomąją sutartį“. Toliau skaitome: „<...> bet esu nuomonės, kad pasiuntinys, praėjus beveik pusei šimtmečio, per siaurai interpretavo šios sutarties prasmę.“ Esą, „vargu ar galėjo būti, kad sutartis pasirašyta „su tikslu“, t. y. siekiant ginčus, kylančius iš Klaipėdos Konvencijos ir Statuto, išspręsti „betarpiškai su Vokietijos vyriausybe. Negalima paneigti, kad prof. Voldemaras bandė atsiremti Berlynu ir kad jis politiniais sumetimais ieškojo susitarimo su Stresemannu, taip pat Klaipėdos krašto reikalais, bet kad „tuo tikslu“ sudaryta sutartis su Berlynu, tikrai taip negalėjo būti³⁴“, – tvirtino A. Gerutis, dar pabrėždamas, kad tai būtų reiškę „Vokietijos sulavinimą su Klaipėdos Konvencijos signatarinėmis valstybėmis“³⁵.

Šia prasme A. Gerutis visiškai teisus – Vokietija, net ir labai to norėdama, nebūtų galėjusi pasirašyti viešos sutarties, įgalinančios ją dalyvauti sprendžiant

³³ A. Gerutis, *Dr. Dovas Zaunius*, p. 194.

^{*} Yra ir kitokių nuomonių dėl „Voldemaro protokolo“ pasirašymo datos. Pvz., E. Galvanauskas dar 1930 m. teigė, kad A. Voldemaras ir G. Stresemannas minėtą dokumentą pasirašė 1928 m. kovo mėnesį. Žr. 1930 m. lapkričio 17 d. *pro memoria* (be parašo), LCVA, f. 383, ap. 7, b. 939, l. 1. Aki vaizdi tokio gerai informuoto ir įtakingo asmens klaida tik patvirtina mūsų teiginį, kad nors pats slapto susitarimo faktas ir buvo žinomas amžininkams, jie nežinojo jokių konkretesnių detalių, spėliodami net dėl protokolo pasirašymo datos.

^{**} Tuo metu, kai A. Gerutis rašė komentarus V. Sidzikausko atsiminimams, jie buvo paskelbti JAV lietuvių savaitraštyje *Dirva* (1977 m. gruodžio 15 d.).

³⁴ Ten pat, p. 194–195.

³⁵ Ten pat, p. 195.

Klaipėdos reikalus. Tokią teisę, kaip kad jau buvo rašyta, turėjo tik valstybės signatarės – Didžioji Britanija, Prancūzija, Italija ir Japonija! Ir jos paprasčiausiai nebūtų leidusios Lietuvai pasirašyti tokį susitarimą su Vokietija. Suprasdamas tai, A. Gerutis rado kitą paaiškinimą: V. Sidzikauskas, esą, teisingai nurodė sutarties pavadinimą, tačiau neteisingai interpretavo jos pasirašymo tikslą! Tačiau vargu ar pats A. Gerutis tikėjo tuo, ką rašė. Kas jau kas, bet patyręs diplomatas ir dar teisininko išsilavinimą turėjęs V. Sidzikauskas net senatvėje negalėjo susipainioti, koku tikslu buvo pasirašyta Konsiliacijos sutartis!

To tikrai negalėjo būti. Savo atsiminimuose V. Sidzikauskas įsakmiai pabrėžė, kad jis kalba apie susitarimą, kurį A. Voldemaras pasirašė su Vokietija, siekdamas ginčus dėl Klaipėdos tiesiogiai spręsti su ja diplomatinio keliu. Kitoje vietoje, vėl grįždamas prie šio epizodo, V. Sidzikauskas prisiminė pokalbį su Vokietijos užsienio reikalų ministru pasiūlęs jam kilusį ginčą išspręsti „diplomatinio keliu“, kaip tai numatyta Voldemaro ir Stresemanno konsiliacijos susitarime. J. Curtius tada atsakęs Lietuvos pasiuntiniui, kad jau per vėlu ir kad „*res venit ad triarios*“, t. y. „reikalas atiduotas teisėjams“ (t. y. perduotas Tautų Sąjungos Tarybai nagrinėti – *aut. pastaba*)³⁶. Mūsų manymu, V. Sidzikauskas, puikiai susipažinęs su visais tuometinių Lietuvos ir Vokietijos santykių užkulisiais, žinojo ką kalba, užsimindamas apie A. Voldemaro susitarimą su G. Stresemannu. Lakoniška V. Sidzikausko užuomina jo atsiminimuose apie šį konsiliacijos susitarimą yra bene vienintelis, nors ir netiesioginis, „Voldemaro protokolo“ egzistavimo pripažinimas lietuvių istoriografijoje.

Jei taip, neišvengiamai kyla klausimas, kodėl V. Sidzikauskas, nepaneigdamas paties susitarimo fakto ir gerai žinodamas „Voldemaro protokolo“ pasekmes Lietuvai, savo prisiminimuose pateikė vos trumpą užuominą ir dar tokią, kuri gali būti (ir buvo) skirtingai interpretuojama? Dabar belieka tik spėlioti apie V. Sidzikausko motyvus, tačiau hipotetiškai galima teigti, kad, rašydamas atsiminimus, jis sąmoningai nebuvo linkęs plačiau kalbėti šiuo subtiliu klausimu. Ir V. Sidzikausko atsargumas čia nesudaro jokios išimties – jis turi savo paaiškinimą ir logiką.

Tenka pripažinti akivaizdų faktą – Nepriklausomos Lietuvos diplomatai ir politikai, atsidūrę emigracijoje (nekalbant apie tuos, kurie dėl įvairių priežasčių liko okupuotoje Tėvynėje), apskritai per daug neatviravo. Rašydami atsiminimus, jie rėmėsi jiems žinomais faktais, kiekvienas savaip aprašydamas juos supusią aplinką ar apibendrinamas savo patirtį. Tai buvo sąžiningai parašyti darbai, tačiau akivaizdu ir kitkas – Pirmosios Respublikos diplomatų prisiminimuose nėra faktų, kurie dėl vieno ar kitų priežasčių galėjo kompromituoti tuometinę Lietuvos

³⁶ V. Sidzikauskas, *Lietuvos diplomatijos paraštėje*, p. 135.

valstybę, jos diplomatinę tarnybą. Pvz., Jonas Budrys-Polovinskas po karo persikėlęs į Jungtines Amerikos Valstijas taip niekada ir nepripažino savo tikrojo vaidmens prijungiant Klaipėdos kraštą prie Lietuvos 1923 m. pradžioje, o ir toliau buvo linkęs kalbėti apie „sukilėlius ir sukilimą“ Klaipėdos krašte³⁷. J. Urbšys net 1988 m. kalbėdamas su šių eilučių autoriumi dėl tų pačių priežasčių „niekaip negalėjo prisiminti“, kad Baltijos santarvės sutartis (pasirašyta Ženevoje 1934 m. rugšėjo 12 d.) turėjo slaptą papildomą protokolą, nors save laikė vos ne šios sutarties iniciatoriumi*.

Tokio „užmaršumo“ priežastis lėmė tuometinė situacija. Lietuvai esant okupuotai, kuomet SSRS ir LTSR istorikai (vieni valdžios pavedimu, kiti savo iniciatyva, bet visi vadovaudamiesi marksistine–leninine ideologija – tokie buvo laikai) nevengdami atvirų falsifikacijų tik ir ieškojo progos „nepasiteisinsiam buržuaziniam Lietuvos valstybės modeliui“ sukompromituoti. Tokiomis aplinkybėmis V. Sidzikauskas, J. Urbšys, J. Budrys-Polovinskas ir kiti savo prisiminimuose buvo priversti vengti bet kurių faktų, kurie galėjo būti interpretuojami Lietuvos valstybės ir jos Nepriklausomybės nenaudai. Kitaip sakant, jie bijojo, ir visai pagrįstai, kad jų atvirumas nebūtų panaudotas prieš Lietuvą, pačią jos valstybingumo idėją. Šiame kontekste visiškai nekeista, kad „Voldemaro protokolas“, nepaprastai

³⁷ 1962 m. J. Budrys-Polovinskas, tuo metu ėjęs Lietuvos generalinio konsulo Niujorke pareigas, kalbėdamas su prof. A. E. Sennu buvo labai atsargus. Charakteringas momentas – prof. A. E. Sennui pradėjus ruošti magnetofoną įrašui, J. Budrys, stebėjęs šias pastangas „su vis augančiu nepasitikėjimu“, pažadėjo papasakoti „daugiau“, jei tik prof. A. E. Sennas išjungs „tą daiktą“. Tačiau net ir išjungus magnetofoną, J. Budrys, beje, kaip ir V. Sidzikauskas (pastarasis, tiesa, su tam tikrom išlygom), „kad ir silpnai argumentuodami“, bandė dėstyti prof. A. E. Sennui tradicinę tų įvykių, t. y. „sukilimo“, versiją. „Man visada atrodė labai keista, kad daugelis vengia atvirai kalbėti apie 30–40 metų senumo įvykius“, – reziumavo prof. A. E. Sennas. Beje, jo nuomone, V. Sidzikauskas ir M. Krupavičius buvo „išimtimi“ platesniame kontekste (žr. A. E. Senn, Detalės ir asmenybės, *Acta Historica Universitatis Klaipedensis IV. 1923 metų sausio įvykiai Klaipėdoje*, Klaipėda, 1995, p. 51, 52, 56). Perskaitę V. Sidzikausko prisiminimus „Lietuvos diplomatinės paraštėje“ turime apgailestaudami pripažinti, kad jokios „išimties“ iš bendros taisyklės jis nesudarė.

* J. Urbšio „užmaršumo“ priežastis labai paprasta – vienas iš sovietų ultimatumo (1940 m. birželio 14 d.) kertinių kaltinimų Lietuvai buvo tariamai slaptos, prieš Sovietų Sąjungą nukreiptos Baltijos valstybių karinės sąjungos sudarymas. Tiesa, ne visai aišku, kur ir kokiomis aplinkybėmis galėjo būti pasirašytas toks susitarimas. Kadangi ultimatumė minima Baltijos santarvės sutartis, tenka manyti, jog sovietai įtarė (arba žinojo), kad ši sutartis turėjo slaptą papildomą protokolą. Toks protokolas tikrai egzistavo, šių eilučių autoriui jį pavyko rasti Estijos archyvuose (ir pirmą kartą paskelbti), tačiau ten nėra nei užuominos apie Baltijos valstybių karinį bendradarbiavimą, juo labiau nukreiptą prieš SSRS. Šį slaptą protokolą sudaro tik du trumpi straipsneliai, aptariantys Lietuvos specifinių užsienio politikos problemų (Klaipėdos ir Vilniaus) įtaką Baltijos valstybių tarpusavio bendradarbiavimui. 1940 m. vasarą Maskvoje apskritai neigęs sovietų kaltinimus, visų pirma dėl tariamos karinės sąjungos sudarymo, J. Urbšys ir vėliau nenorėjo kalbėti šiuo klausimu.

įdomus, reikšmingas ir kartu kontroversiškas Lietuvos ir Vokietijos slaptosios diplomacijos produktas, ilgam buvo dingęs iš Lietuvos diplomacijos istorijos. Jei tų įvykių liudinininkai būtų atsidūrę kitomis aplinkybėmis laisvoje Lietuvoje, nėra abejonių, kad apie „Voldemaro protokolą“ (ir ne tik) būtų išgirdę kur kas anksčiau ir kur kas įdomesnių detalių. Antra vertus, nėra ko gėdintis Lietuvos diplomacijos kelių ir klystkelių. Niekam ne paslaptis – ginant savo interesus diplomacijoje neapsieinama be slaptų schemų ir užkulisinių susitarimų. O sudėtingoje situacijoje niekas, ypač maža valstybė, ginanti savo interesus kovoje su kur kas galingesniu oponentu, nėra apsaugota nuo klaidų ar kontroversiškų ėjimų.

„Voldemaro protokolo“ kontekste įdomus prieškarinėje Lietuvoje (1932 m.) išleistas vienintelis konceptualus Rudolfo Valsonoko ³⁸ veikalas, analizuojantis Klaipėdos problemą. Savo darbe, aptardamas 1928–1932 m. padėtį, autorius atkreipė dėmesį į 1928 m. pradžioje pakitusį Vokietijos nusistatymą Klaipėdos krašto atžvilgiu, pabrėždamas, kad, vadovaudamasi savo Rytų politikos interesais, Vokietija ryžosi išsižadėti atviros intervencijos į Klaipėdos krašto reikalus. Ir toliau reikšmingai pastebėjo: „Ir kadangi to meto bendra Lietuvos politinė būklė objektyviai vertė vyriausybę ieškoti užsienio politinės atramos orientacijoje į Vokietiją, tai pastarosios pastangos neutralizuoti Klaipėdos klausimą ir tuo būdu eliminuoti jį iš Vokietijos ir Lietuvos savitarpio santykių rado visišką Vyriausybės (Lietuvos – *aut. pastaba*) pritarimą.“³⁸ Dėl to, R. Valsonoko nuomone, 1928 m. pradžioje Klaipėdos krašte nusistovėjo sąlyginė politinė pusiausvyra, kuri *mutatis mutandis* veikė politinę krašto raidą iki pat 1930 m. rudens³⁹. Dar daugiau – savo veikale R. Valsonokas

* R. Valsonokas ne tik puikiai rašė, atrodo, savo Lietuvos vidaus ir užsienio politikos analize jis neengdavo pasidalyti ir su kitų valstybių atstovais, neretai užsukdamas ir į SSRS pasiuntinybę. Rusijos URM archyve autoriui pavyko rasti dvi labai įdomias pažymas (AVP SSSR, f. 151, ap. 20, b. 7, p. 21, l. 6–13; AVP SSSR, f. 151, ap. 19, b. 3, p. 21, l. 68–79). Viena iš jų skirta Lietuvos ir Vokietijos 1936 m. rugpjūčio 5 d. pasirašyto ekonominio susitarimo analizei (su plačiu įvadu, apžvelgiančiu dviejų valstybių ekonominių prekybinių santykių raidą iki 1936 m.). Šioje slaptoje pažymoje minimas ir 1928 m. A. Voldemaro ir G. Stresemanno pasirašytas „džentelmeniškasis susitarimas“. Kitoje, rašytoje 1937 m., nagrinėjami Lietuvos ir Vokietijos santykiai Klaipėdos problemos kontekste. Šios dvi pažymos turi daug panašumų: abi jos nepasirašytos, abi rašytos ta pačia lotyniško šrifto mašinėle rusų kalba, lietuviškos pavardės rašomos be klaidų. Dar daugiau – pažymoje vartojama terminologija identiška tai, kurią randame R. Valsonoko „Klaipėdos problemoje“, pateikiami net tie patys statistiniai duomenys. Į akis krenta ir pažymų autoriaus pozicija SSRS atžvilgiu – ji gana neutrali, bet tokia, kad būtų priimtina Maskvai, t. y. iš esmės SSRS politika vertinama pozityviai, apeinant visus aštrius kampus. Visa tai leidžia spėti, kad minėtos pažymos priklauso R. Valsonoko plunksnai.

³⁸ R. Valsonokas, *Klaipėdos problema*, p. 307.

³⁹ Ten pat.

kelis kartus minėjo „kažkokį“ susitarimą su Vokietija, leidusį pasiekti minėtą Klaipėdos klausimo dviejų valstybių santykiuose neutralizaciją⁴⁰. Tačiau koks tai susitarimas, koku pagrindu buvo pasiekta trumpalaikė šios problemos neutralizacija, autorius nekonkretizuoja. Kodėl? Atsakymas paviršutiniškas. Apie Lietuvos užsienio politikos užkulisius puikiai informuotas R. Valsonokas neabejotinai žinojo apie A. Voldemaro ir G. Stresemanno susitarimą (tą patvirtina mūsų rasti dokumentai Rusijos / SSRS užsienio politikos archyve). Tačiau, atsižvelgiant į veikalo turinį, jo aiškiai išreikštą proletuvišką liniją, R. Valsonokas ir jo monografijos išleidimo iniciatoriai (tokiais galėjo būti A. Merkys ir Užsienio reikalų ministerija) nebuvo suinteresuoti pavišinti šį faktą.

Nors ir keista, ne daugiau aiškumo dėl „Voldemaro protokolo“ ir lietuvių istorikų darbuose, rašytuose sovietiniu laikotarpiu. Atrodo, LTSR istorikai pagal tuo metu vyravusias tradicijas lyg ir neturėjo praleisti progos eilinį kartą prikalti prie kryžiaus „vokiečiams parsidavusią buržuazinę-fašistinę“ (to meto terminologija) Lietuvos Vyriausybę dėl nacionalinių interesų išdavystės, tačiau taip nėra. Lietuvos ir Vokietijos santykius tyrinėjusių sovietinių lietuvių autorių (Roberto Žiugždos, Petronėlės Žostautaitės, Balio Daščioro darbuose 1928 m. sausio 29 d. slapstas Lietuvos ir Vokietijos susitarimas neminimas. Nagrinėdami Kauno ir Berlyno santykius kalbamuojų laikotarpiu (ir per visą Pirmosios Respublikos gyvavimo dvidešimtmetį) minėti autoriai tik konstatavo Lietuvos nuolaidžiavimo Vokietijai politiką. Su tuo sunku nesutikti, tačiau „nuolaidžiavimo Vokietijai politika“ negali būti nagrinėjama atskirai nuo bendro Lietuvos užsienio politikos konteksto ir tuometinės tarptautinės situacijos Rytų Europoje. Tiesa, R. Žiugždos monografijoje randame sakinį, kurį būtų galima traktuoti ir kaip užuominą į „Voldemaro protokolą“: 1929 m. Lietuvos Vyriausybė „patvirtino 1928 m. sausio 29 d. A. Voldemaro duotą pažadą nesiimti priemonių prieš Klaipėdos krašto įstaigų tarnautojus – Vokietijos piliečius tik dėl to, kad jie yra svetimšaliai“⁴¹. Kitame to paties autoriaus rašytame straipsnyje jau konkrečiai nurodoma, kad 1928 m. sausio 29 d. Lietuva ir Vokietija pasirašė slaptą protokolą, kuriuo A. Voldemaras pasižadėjo svetimšalių tarnautojų klausimą sureguliuoti specialia sutartimi ir nesiimti radikalių veiksmų prieš optantus⁴². Tačiau „Voldemaro protokolas“ toli gražu neapsiribojo

⁴⁰ R. Valsonokas, *Klaipėdos problema*, p. 308–309, 312.

⁴¹ R. Žiugžda, *Lietuva imperialistinių valstybių planuose. 1917–1940*, Vilnius: Mokslas, 1983, p. 76.

⁴² R. Žiugžda, *Lithuania in International Relations in the 1920's. Acta Universitatis Stockholmiensis. Studia Baltica Stockholmiensia. The Baltic in International Relations between the Two World Wars*, University of Stockholm, 1988, p. 75.

įsipareigojimais dėl svetimšalių valdininkų ar optantų padėties Klaipėdos krašte. Tai leidžia manyti, kad protokolo tekstas nebuvo žinomas R. Žiugždai.

„Voldemaro protokolas“ lietuvių istoriografijoje neminimas ir atkūrus Nepriklausomybę. Pvz., P. Žostautaitė perėmė R. Valsonoko teiginį dėl laikino Vokietijos Vyriausybės neutraliteto Klaipėdos krašto atžvilgiu⁴³, tačiau, kodėl Vokietija pakeitė savo politiką Klaipėdos klausimo atžvilgiu, ji nepaiškino. Apie permainų Vokietijos politikoje priežastis J. Skirius neužsiminė ir plačiame straipsnyje, skirtame A. Voldemaro užsienio politikai aptarti, nors čia detalai išvardijami visi 1928 m. sausio 25–29 d. Lietuvos ir Vokietijos Berlyne pasirašyti susitarimai⁴⁴. „Voldemaro protokolas“ neminimas nei Zenono Butkaus tyrimuose⁴⁵, nei vokiškųjų šaltinių pagrindu parengtame naujos kartos lietuvių istoriko Audriaus Pauros darbe⁴⁶.

Paradoksalu, tačiau tai, kas lietuviams ilgą laiką taip ir liko mįsle, nebuvo jokia paslaptimi Lenkijos Liaudies Respublikos istorikui Sergiuszui Mikuliczui. 1976 m. išleistoje monografijoje, skirtoje Klaipėdos problemai Europos politikoje 1918–1939 m., šis lenkų autorius gana išsamiai analizavo Lietuvos ir Vokietijos pasirašyto protokolo turinį, nepalikdamas be dėmesio ir kai kurių jautrių lietuviams momentų⁴⁷. Kita vertus, skaitant S. Mikuliczio tekstą, galima spėti, kad jis visgi nebuvo matęs paties susitarimo ir rėmėsi tik Lenkijos diplomatų pranešimais apie patį susitarimo faktą ir numanomą jo turinį. Iš čia ir akivaizdūs netikslumai S. Mikuliczio tekste, susiję su Lietuvos ir Vokietijos prisiimtais įsipareigojimais (pirmiausia kiek tai lietė tariamą Vokietijos generalinio konsulato Klaipėdoje įgaliojimų ir teisių išplėtimą, kai kuriuos Lietuvos Vyriausybės įsipareigojimus optantų atžvilgiu ar apskritai nežinia iš kur minėto autoriaus paimtą „vienintelę Vokietijos nuolaidą Lietuvai“ dėl kažkokių referentūros egzaminų laikymo ir pan.)⁴⁸.

Šioje monografijoje aptinkame ir daugiau niuansų, kurių negalime nepakomentuoti. Pvz., S. Mikuliczas teigė, kad grįžęs į Kauną A. Voldemaras nuslėpė nuo

⁴³ P. Žostautaitė, *Klaipėdos kraštas 1923–1939 m.*, Vilnius: Mokslas, 1992, p. 79.

⁴⁴ J. Skirius, Prof. Augustinas Voldemaras – tvirtos užsienio politikos šalininkas (1926 12 16 – 1929 09 19), *Lietuvos užsienio reikalų ministrai*, Kaunas, 1999, p. 238–239

⁴⁵ Pvz., Z. Butkus, *The Diplomatic Cooperation Between Germany and USSR in the Baltic States in 1920–1940*, *Lithuanian Foreign Policy Review*. 1999/3, Vilnius, 1999.

⁴⁶ A. Paura, *Lietuva Veimaro Respublikos ir Trečiojo Reicho užsienio politikoje*, Vilnius: Versus Aureus, 2005.

⁴⁷ S. Mikulicz, *Klaipėda w polityce europejskiej 1918–1939*, s. 165–168.

⁴⁸ Ten pat, p. 165–166.

Prezidento, Vyriausybės ir visuomenės patį susitarimo faktą!⁴⁹ Jei dėl Lietuvos visuomenės Lenkijos istorikas visiškai teisus, tai teiginį dėl Prezidento neinformavimo reikėtų laikyti esant visišku nesusipratimu – tik grįžęs iš Berlyno, praėjus trimis dienoms po protokolo pasirašymo, A. Voldemaro pavedimu tuometinis URM Ekonomikos departamento direktorius D. Zaunius persiuntė Prezidentui A. Smetonai su Vokietija pasirašyto slapto susitarimo tekstą⁵⁰. Sprendžiant iš prie susitarimo pridėto lydraščio, A. Smetonai nieko nereikėjo aiškinti, jam tik nusiųstas jau pasirašytas dokumentas. Vadinas, Prezidentui tai nebuvo joks netikėtumas, o tai reiškia, kad vykdamas į Berlyną A. Voldemaras turėjo Prezidento įgaliojimus tokiam susitarimui pasirašyti arba bent jau buvo iš anksto informavęs jį apie tokio protokolo pasirašymo galimybę. Tektų patikslinti ir S. Mikuliczo tvirtinimą dėl Vyriausybės ignoravimo – taip, grįžęs iš Berlyno, A. Voldemaras nesušaukė Ministrų Kabineto posėdžio ir nesupažindino jo narių su pasirašyto protokolo turiniu. Tačiau tvirtinti, kad Vyriausybėje niekas nežinojo apie Berlyne pasirašytą dokumentą taip pat negalima, juk ir pats S. Mikuliczas pripažįsta, kad apie tokį susitarimą buvo informuoti A. Merkys, V. Sidzikauskas, taigi, apie jį galėjo žinoti ir kai kurie Vyriausybės nariai. Antraip, iš kur S. Mikuliczo monografijoje minima slapta dalies Lietuvos politinio elito rezistencija?

Lenkijos istoriko samprotavimus apie tai, kas ir kiek Kaune buvo informuotas apie protokolo pasirašymą ir jame esančius įsipareigojimus, plačiau pakomentavome nenorėdami sutikti su iškreiptu A. Voldemaro vaidmeniu Lietuvos užsienio politikoje. Mūsų nuomone, kad ir koks įtakingas bei savarankiškas užsienio politikoje tuo metu buvo A. Voldemaras, pats vienas, neinformuodamas A. Smetonos arba negaudamas bent jau tylaus Prezidento pritarimo, Ministras Pirmininkas negalėjo priimti tokio svarbaus valstybei sprendimo. Pagaliau, tam tikra prasme čia neišvengiamai kyla ir atsakomybės už šį žingsnį Lietuvos užsienio politikoje ir jo pasekmes klausimas.

2.2.4. Ko siekė Gustavas Stresemannas ir ko tikėjosi Augustinas Voldemaras?

Pasirašydamas protokolą A. Voldemaras sutiko su rimtomis nuolaidomis Vokietijai (ir Klaipėdos vokiečiams) svarbiais Klaipėdos kraštui klausimais. Pirmiausiai tai pasakytina apie anksčiau minėtus įsipareigojimus dėl kai kurių Lietuvos politikos

⁴⁹ S. Mikulicz, *Kłaipeđa w polityce europejskiej 1918–1939*, s. 167.

⁵⁰ Konfidencialiai. Nuorašas Nr. 1. URM Ekonomikos departamento direktoriaus D. Zauniaus 1928 m. sausio 31 d. tarnybinis raštas A. Smetonai, LCVA, f. 922, ap. 1, b. 50, l. 1.

krašte aspektų. Tačiau, ir tai ne mažiau svarbu, Berlyne prisiimti įsipareigojimai akivaizdžiai prieštaravo to meto Lietuvos politikos pamatiniams principams Klaipėdos krašte. Neišvengiamai kyla daugybė klausimų: gal genialiu žaidėju diplomatijoje save laikęs A. Voldemaras tiesiog nesuprato, kad ištesėjus Berlyne duotus pažadus Lietuvos interesus krašte gynusio gubernatoriaus institucijos galios būtų pastebimai suvaržytos, tuo pat metu nelojalios Lietuvai seimelio daugumos įtaka krašte būtų neišvengiamai išaugusi? Gal tokia perspektyva Lietuvos Ministro Pirmininko visiškai negąsdino? Sunku tuo patikėti. Kadangi A. Voldemaras vis dėlto ryžosi padėti savo parašą po protokolu, tam jis turėjo turėti rimtų sumetimų. Kokius? Ir atvirkiščiau – kokie galėjo būti Vokietijos motyvai ir išskaičiavimai atsakyti anksčiau praktikuotos gana efektyvios Lietuvos klupdymo prie Tautų Sąjungos Tarybos stalo taktikos?

Galima daryti bendrą prielaidą, kad pasirašydami 1928 m. sausio 29 d. susitarimą Kaunas ir Berlynas siekė išvengti atviro konflikto dviejų šalių santykiuose arba bent jau norėjo atidėti jį vėlesniam laikui. Jei priimtume šią prielaidą, G. Stresemanno parašas po protokolu gali būti interpretuojamas ir kaip netiesioginis Vokietijos nesuinteresuotumo pirmalaikė krize Klaipėdos krašte patvirtinimas. Kitaip sakant, 1928 m. pradžioje Berlyne nenorėta rimtai gadinti santykių su Lietuva, t. y. tuo metu vokiečiai dar nepageidavo susidurti su alternatyva, kada jiems būtų tekę apsispręsti: arba atvirai palaikyti partikuliarizmą Klaipėdos krašte (tokiu atveju santykiai su Lietuva būtų neišvengiami susikomplicavę, o tai, savo ruožtu, prilygo Lietuvos stūmimui į Lenkijos glėbį); arba atsiriboti nuo partikuliarizmo ir bent jau iš dalies prarasti įtaką Klaipėdos krašte. Kadangi nei vienas šių scenarijų neatitiko G. Stresemanno Rytų politikos tikslų, Vokietijos pasiuntiniui Kaune H. Morahtui buvo duoti nurodymai neleisti, kad reichas per anksti turėtų rinktis⁵¹.

Praplečiant minėtą kontekstą, būtų galima teigti, kad inicijuodamas pasirašyti slaptą susitarimą su Lietuva Berlynas siekė bent jau laikinai suderinti du sunkiai suderinamus reichs užsienio politikos – platesnius Rytų politikos ir prarastų teritorijų susigrąžinimo (šiuo atveju, ir Klaipėdos krašto) – interesus. G. Stresemanno parašas po „Voldemaro protokolu“ gali būti laikomas kulminaciniu šios dvilypės Vokietijos užsienio politikos Lietuvos atžvilgiu tašku. Šią prielaidą patvirtina ir *Auswärtiges Amt* dokumentai. Antai 1933 m. pabaigoje Vokietijos pasiuntinys Kaune E. W. Zechlinas viename pranešime į Berlyną rašė: „Konfliktą tarp mūsų [Vokietijos] politinių interesų turėti [savo pusėje] Lietuvą iš vienos pusės ir mūsų prievolių Klaipėdos kraštui iš kitos pusės mes visą laiką bandėme spręsti taikais

⁵¹ R. Valsonokas, *Klaipėdos problema*, p. 311.

sutarimo su Lietuva keliu. Šios politikos kulminacija buvo 1928 m. sausį pasiekti susitarimai su tuometiniu Ministru Pirmininku Voldemaru.⁵²

Tenka pripažinti, kad kol Vokietijos užsienio politikai vadovavo G. Stresemannas, pasiuntinys H. Morahtas gana sėkmingai vykdė jam pavestą misiją, bandydamas eliminuoti arba bent jau neutralizuoti konfliktinį pradą ne tik iš Kauno ir Berlyno, bet ir Kauno bei Klaipėdos santykių. Apie šias H. Morahto pastangas rašyta net atviruose to meto šaltiniuose, pastebint, kad Vokietijos pasiuntinybė Kaune „nuoširdžiai reiškė nepasitenkinimą Klaipėdos vokiečių užgaidomis“⁵³. Plėtodamas šią mintį R. Valsonokas teigė, kad dėl tokio paralelizmo Vokietijos užsienio politikoje neretai susidarydavo tokia padėtis, kuomet „dešinioji nežino, ką daro kairioji“, esą, pasiklydusi tarp savo skirtingų interesų Kaune ir Klaipėdoje Vokietija ištisus ketverius metus negalėjo rasti šios dilemos sprendimo⁵⁴. Sunku būtų prieštarauti šioms išvadoms, tačiau, išskirdamas Vokietijos užsienio politikoje šiuos du – sąlyginai pozityvų ir destruktivyvų – aspektus, R. Valsonokas, mūsų manymu, dramatiuoja situaciją. Net ir susidūrusi su minėta dilema ir dėl savo Rytų politikos interesų laikinai atsisakiusi atviros intervencijos į Klaipėdos reikalus, Vokietija turėjo ir kitų priemonių savo interesams apsaugoti.

Vokietijos laikinas atsitraukimas nuo ankstesnės pozicijos Klaipėdos byloje, žinoma, nebuvo besąlyginis. Atviros intervencijos į Klaipėdos krašto reikalus ir tiesioginės paramos partikuliaristiniams gaivalams atsisakyta tik su sąlyga, kad ir Lietuvos Vyriausybė atsisakys stiprėjančių krašto lituanizacijos politikos tendencijų. O tokių Lietuvoje būta, ir net labai stiprių. Pasirašydamas protokolą Berlyne G. Stresemannas turėjo ir kitų, labiau taktinio pobūdžio, išskaičiavimų. Vokietija buvo suinteresuota Klaipėdos reikalų svarstymą iš Tautų Sąjungos Tarybos laikinai perkelti į dvišalių santykių sritį, kartu sumažindama valstybių, Klaipėdos Konvencijos signatarių, intervencijos tikimybę ir jos efektyvumą. Sukeičiant akcentus neišvengiamai, nors ir netiesiogiai, buvo apribojamos Lietuvos galimybės ginčytinuose klausimuose remtis Klaipėdos Konvencija ir Statutu. Šiaip ar taip, kad ir kokie netobuli buvo Konvencija bei Statutas, šie dokumentai suteikė centro valdžiai ir krašte gyvenusiems lietuviams nemažai teisių ginant savo pozicijas krašte, kur kas daugiau nei to pageidavo Vokietija ir Klaipėdos vokiečiai. Taigi, naudodama

⁵² Vokietijos pasiuntinio Lietuvoje E. W. Zechlino 1933 m. gruodžio 12 d. politinis pranešimas į *Auswärtiges Amt* „Santykiai tarp Lietuvos ir Lenkijos“, *Documents on German Foreign Policy*, 1959, vol. II, no 125, p. 216–224.

⁵³ R. Valsonokas, *Klaipėdos problema*, p. 186–187, 311.

⁵⁴ Ten pat.

įvairius spaudimo, taip pat ir ekonominius, svetus, Vokietija tikėjosi efektyviau paveikti lietuvių politiką Klaipėdos krašte nei ginčo prie Tarybos stalo metu. Kitaip sakant, spręsdama anksčiau minėtą dilemą, Vokietija apsisprendė išbandyti racialesnį metodą, nusistatydama savo tikslų siekti ne nuolatiniais kaltinimais Lietuvai Tautų Sąjungos Taryboje (kad ir dėl tos paprastos priežasties, jog Berlyno reikalavimai toli gražu ne visada atitiko Konvencijos ir Statuto raidę bei dvasią, ir atitinkamai britai ir prancūzai toli gražu ne visais atvejais besąlygiškai galėjo atsižvelgti į visas Vokietijos užgaidas), o paprastesniu ir tiesesniu, tiesioginių kontaktų su Lietuva, keliu.

Kartu, inicijuodama pasirašyti 1928 m. sausio 29 d. protokolą, Vokietija siekė įgyti specialų statusą sprendžiant Klaipėdos bylą, iš esmės suteikiantį jai tokias pat teises kaip ir valstybėms, Klaipėdos Konvencijos signatarėmis. Kita vertus, ji siekė net ir nustumti britus, prancūzus ir italus (nekalbant apie japonus, kurių net nereikėjo stumti) į antrąjį planą ir užimti dominuojančią poziciją sprendžiant Klaipėdos reikalus. Rodės, tokie planai turėjo susilaukti nors šio tokio valstybių signatarių pasipriešinimo, kadangi Vokietijos politika (atsižvelgiant į 1924 m. Didžiosios Britanijos, Prancūzijos, Italijos priimtus įsipareigojimus) iš dalies kėlė grėsmę ir joms pačioms. Klausimas – ar Londone, Paryžiuje ir Romoje žinota apie protokolą pasirašymą? – kol kas lieka be atsakymo. Bent jau šių eilučių autoriui užsienio valstybių archyvuose nepavyko rasti duomenų, leidžiančių vienareikšmiai atsakyti į šį klausimą. Antra vertus, drįstume spėti, kad net ir tuo atveju, jei valstybės signatarės būtų turėjusios nepaneigiamų duomenų apie Berlyne pasirašytą dokumentą, vargu ar jos būtų griežtai protestavusios prieš tokį akivaizdų Klaipėdos Konvencijos sulaužymą. Labai tikėtina, kad gavusios patvirtinimą, kad toks susitarimas pasirašytas, jos būtų pasitenkinusios formaliu, labiau prestižo išskaičiavimų paremtu, protestu. Šiaip ar taip, slapto protokolo su Lietuva pasirašymą pagrįstai galima laikyti esant puikia Vokietijos gebėjimo paveikti Lietuvą, tiksliau, jos vidaus bei užsienio politiką, iliustracija. Turėdami savo rankose tokį protokolą Vokietijos diplomatai galėjo būti ramūs – jie įgijo dokumentą, įgalinantį juos kietai ir efektyviai ginti Vokietijos ir vokiečių interesus Klaipėdos krašte, ir, kas ne mažiau svarbu, tuo pat metu išvengti bet kokių rimtesnių įsipareigojimų Lietuvai.

Atsižvelgiant į šias išvadas, klausimas dėl A. Voldemaro išskaičiavimų ryžtantis pasirašyti tokį susitarimą su Vokietija kyla dar aštriau. Kokiais motyvais vadovavosi Lietuvos Ministras Pirmininkas, priimdamas Vokietijos pasiūlymą? Kas vertė jį taip rizikuoti? Atsakyti į šiuos klausimus nėra lengva. A. Voldemaras ir jo politika dėl šio asmens polinkio į sudėtingas kombinacijas, įvairias vingrybes ir konspiraciją apskritai nelengvas tyrimo objektas. Analizuojant jo motyvus

visada yra nemaža galimybė suklysti, supaprastinti arba, atvirkščiai, sureikšminti šio asmens nuopelnų ar klaidų Lietuvos valstybei reikšmę. Vis dėlto, panagrinėjus Lietuvos tarptautinę padėtį 1927 m. pabaigoje – 1928 m. pradžioje, žinant ir svarbiausius uždavinius, kuriuos sprendė A. Voldemaro vadovaujama lietuvių diplomacija, galima bandyti atspėti jo minčių eigą, nors nebūtinai šis bandymas gali būti sėkmingas.

Prisimenant kai kuriuos voldemariškosios diplomatijos niuansus⁵⁴, galima spėti: pirma, dėdamas savo parašą po protokolu Lietuvos Premjeras net nesiruošė laikytis kai kurių Berlyne priimtų įsipareigojimų; antra, kiek tai liečia padėtį Klaipėdos krašte, Lietuvos politiką ir krašto interesus, A. Voldemaras galėjo tikėtis, kad pažadėjus nuolaidų, nors ir neskubant jų įgyvendinti, pats protokolo pasirašymas sukurs Lietuvos siekiams palankią atmosferą. Matyt, tikėtasi, kad separatistinis Klaipėdos krašto elementas, nebegalėdamas toliau remtis ar spekuliuoti atvira Vokietijos parama, *nolens volens* turės užimti laukimo poziciją⁵⁵. Jei taip būtų atsitikę, prieš Lietuvą būtų atsivėrusi viliojanti perspektyva pasinaudoti atsiradusiu atokvėpiu savo pozicijoms krašte sustiprinti, nepaisant pažadų, duotų Vokietijai. Ir iš tiesų netrukus po „Voldemaro protokolo“ pasirašymo Lietuvos Vyriausybė energingai pradėjo leisti Klaipėdos krašto įstatymus, juos derinti su bendra Lietuvos įstatymdavyste, pradėjo rengti bendrą teisinį kodeksą ir ėmėsi kitų panašaus pobūdžio veiksmų, turėjusių paspartinti abiejų Lietuvos dalių unifikaciją. Šį procesą neišvengiamai turėjo lydėti tolesnė ir net spartesnė Klaipėdos krašto lituanizacija. Neatsitiktinai būtent 1928 m. didlietuviai pradėjo masiškai keltis į Klaipėdos kraštą^{**56}.

* T. y. A. Voldemarui buvo būdinga netesėti pažadų ar nesilaikyti principų politikoje, keli tokie atvejai aprašyti šio veikalų pirmajame tome (p. 276 ir kt.).

⁵⁵ R. Valsonokas, *Klaipėdos problema*, p. 307.

** A. Voldemaras ypač aktyviai naudojo infiltracinį mechanizmą, galėjusį pakeisti demografinę padėtį krašte: iki 1932 m. pradžios iš Didžiosios Lietuvos į Klaipėdos kraštą atsikraustė gyventi apie 8 000 asmenų, tarp jų 6 000 lietuvių ir apie 2 000 žydų. Pastarieji, tarp kurių nemažai buvo pramoninkų, amatininkų, daugiausia įsikūrė Klaipėdos mieste (1932 m. pradžioje Klaipėdos mieste gyveno 888 žydų šeimos). Tarp lietuvių persikėlėlių daugiausiai – apie 5 000 – buvo darbininkai, iš jų apie 2 000 įsikūrė Klaipėdoje. Pagaliau apie 1 000 ateivių iš Didžiosios Lietuvos sudarė valdininkai ir įvairūs tarnautojai, kurių dauguma apsigyveno Klaipėdoje. Priminsime, tuo metu krašte galėjo gyventi apie 145 000, o Klaipėdos mieste – apie 41 000 gyventojų. Žr. R. Valsonokas, *Klaipėdos problema*, p. 273–274.

⁵⁶ V. Žalys, *Ringens um Identität. Warum Litauen zwischen 1923 und 1939 im Memelgebiet keinen Erfolg hatte / Kova dėl identiteto. Kodėl Lietuvai nesisekė Klaipėdoje tarp 1923 ir 1939 metų*, Verlag Nordostdeutsches Kulturwerk, Lüneburg, 1993, p. 52.

A. Voldemaro planai neapsiribojo vien noru pakeisti padėtį Klaipėdos krašte Lietuvos naudai ar siekiu išimti Klaipėdos bylą iš Tautų Sąjungos Tarybos dienvartarkės. Pasiryždamas pasirašyti protokolą su G. Stresemannu jis turėjo planų ir interesų, neapsiribojančių Klaipėdos krašto sienomis. Pats svarbiausias iš jų, nepaisant to, kad apie tai protokole nebuvo net užsiminta, – susigrąžinti Vokietijos paramą prieš Lenkiją, be kurios visos pastangos reanimuoti Vilniaus bylą grėsė likti tik iliuzija. Tenka prisiminti, kad „Voldemaro protokolas“ buvo pasirašytas netrukus po Tautų Sąjungos Tarybos gruodžio 10 d. rezoliucijos priėmimo. Netikėta ir nepalanki Lietuvai Vokietijos pozicija Ženevoje⁵⁷, rodė, turėjo bent jau kuriam laikui atšaldyti Lietuvos ir Vokietijos santykius. Tačiau atsitiko kaip tik priešingai. 1928 m. sausio mėnuo baigėsi vieša abiejų valstybių partnerystės demonstracija, savotišku sutarčių paradu – buvo pasirašyta daugybė svarbių susitarimų. Tokia įvykių eiga liudijo, kad Ženevoje lietuviams buvo įvartyta nemažai baimės, pirmiausiai dėl galimybės prarasti Vokietijos paramą prieš Lenkiją. Palaidydami, kad gruodžio 10 d. būtų priimta Tarybos rezoliucija, numatanti Lietuvos ir Lenkijos derybas, vokiečiai puikiai žinojo ką daro. Derybų su Lenkija išvakarėse A. Voldemarui Vokietijos paramos reikėjo labiau nei bet kada anksčiau. Kitaip sakant, vokiečių diplomatija sukūrė situaciją, kurioje Lietuva buvo priversta daryti nuolaidų dėl jos politikos Klaipėdos krašte ir kartu bandyti remtis Berlynu prieš Varšuvą – ideali situacija Vokietijai ir labai kebli Lietuvai. Net ir tuo atveju, jei pasukus specialių santykių su Vokietija nustatymo linkme tikėtasi laimėti Lietuvai ir ekonominių dividendų.

O tokių vilčių, sprendžiant iš protokolo teksto, tikrai būta ir jos buvo siejamos su Prekybos sutarties su Vokietija pasirašymu. Apie tokias sąsajas savo slaptoje pažymoje (skirtoje sovietams!) užsiminė ir R. Valsonokas, pabrėždamas, kad 1929 m. spalio 30 d. Lietuvos ir Vokietijos pasirašyta Prekybos sutartis gali būti traktuojama kaip tam tikra kompensacija Lietuvai už nuolaidas Klaipėdos krašte⁵⁷. Apie ryšį, egzistuojantį tarp protokolo ir Prekybos sutarties, tiesa, labai neapibrėžtai, NKID buvo užsiminęs ir J. Baltrušaitis⁵⁸.

* Pasak R. Valsonoko, 1927 m. gruodžio 10 d. Tautų Sąjungos Tarybos rezoliucija – „tai tylus lenkų ir vokiečių susitarimas Lietuvos interesų kaina“. Žr. R. Valsonokas, *Klaipėdos problema*, p. 184–185.

⁵⁷ Lietuvos ir Vokietijos 1936 m. rugpjūčio 5 d. pasirašyto ekonominio susitarimo pagrindai, AVP SSSR, f. 151, ap. 19, b. 3, p. 21, l. 70.

⁵⁸ B. Stomoniakovo 1930 m. gegužės 22 d. slaptas laiškas SSRS pasiuntiniui Lietuvoje A. Petrovskui, AVP SSSR, f. 0151, ap. 19, b. 2, p. 38, l. 63–64.

Minėtoje R. Valsonoko pažymoje užsiminta ir apie dar vieną sąsają: pasak jo, 1928 m. Vokietija sutikusi pasirašyti sienos sutartį su Lietuva tik su sąlyga, jog A. Voldemaras padės savo parašą po protokolu⁵⁹. Atsižvelgiant į tai, kad sutartis dėl sienos ir protokolai buvo pasirašyti tą pačią dieną, toks spėjimas atrodo visai pagrįstas. Jei tikrai taip, kad ir kaip skirtingai šiandien traktuotume Vokietijos įsipareigojimus, priištus pasirašant Sienos sutartį^{*}, A. Voldemarui Lietuvos sienų vakuose (kitaip sakant, Klaipėdos krašto Lietuvos valstybės sudėtyje pripažinimas) iš reicho pusės turėjo būti didžiausia paskata pasirašyti protokolą. Pagaliau tokia sąsaja paaiškina ir tai, kas iki šiol atrodė mįslinga ir net nepaaiškinama, t. y. atsako į klausimą, kokiais išskaičiavimais vadovaudamasi Vokietija įteikė Lietuvai tokią neįtikėtina vertingą dovaną – pripažino Klaipėdos kraštą Lietuvai! Patikslinsime,

⁵⁹ Lietuvos ir Vokietijos 1936 m. rugpjūčio 5 d. pasirašyto ekonominio susitarimo pagrindai, AVP SSSR, f. 151, ap. 19, b. 3, p. 21, l. 70.

* Istorikai kartais skirtingai traktuoja 1928 m. sausio 29 d. Lietuvos ir Vokietijos sutartį dėl „Sienos dalykų sutvarkymo“. Vieni tvirtina, kad šia sutartimi Vokietija pripažino Klaipėdos kraštą Lietuvai, kiti laikosi nuomonės, jog tai buvusi grynai techninė sutartis, nereiškusi šios teritorijos pripažinimo Lietuvos valstybei. Pirmajame šio veikalio tome buvome linkę pritarti antrajai nuomonei, tačiau susipažinę su naujais dokumentais esame priversti pakeisti ankstesnę nusistatymą. Šią permainą lėmė ne A. Smetonos, D. Zauniaus, P. Klimo, V. Sidzikausko ar kitų to meto Lietuvos politikų bei diplomatų minėtos sutarties vertinimai, o Vokietijos atstovų pareiškimai, nusakantys jų tuometinę poziciją. Pvz., diskutuodami įvairiais Klaipėdos problemos aspektais su Lietuvos pasiuntiniu *Auswärtiges Amt* valstybės sekretorius B. von Bülowas ir H. A. von Moltke ne kartą yra raminę V. Sidzikauską, pabrėždami, kad Vokietija ne tik neturi jokių pretenzijų į Klaipėdos kraštą, „o turi Reichstago ratifikuotą Sienos sutartį“ (žr. NKID referento Lietuvai Mortyš 1930 m. rugsėjo 5 d. slapta pažyma „Lietuva“, AVP SSSR, f. 0151, ap. 19, b. 8, p. 38, l. 12). 1930-ųjų pradžioje Vokietijos diplomatai dar neginčijo fakto, kad pasirašydamas Sienos sutartį reichas pripažino Klaipėdos kraštą Lietuvai. Tai sudarydavo jiems tam tikrų problemų, ypač kai kalbant apie galimą sienų peržiūrėjimą Rytų Europoje vokiečiams tekdavo dėstyti skirtingą poziciją dėl Dancigo koridoriaus ir Klaipėdos krašto. Jiems teko laviruoti. Ypač nepavydėtina buvo H. Morahto padėtis. Kalbėdamas su lietuviais jis privalėjo sakyti tai, kuo pats netikėjo, – Klaipėdos kraštas yra Lietuvos dalis. Su Kaune reziduojančiais kitų valstybių diplomatais jis buvo atviresnis. „Reichas niekada nepripažino [Lenkijai] Koridoriaus, tačiau nustatant sieną su Lietuva Vokietija buvo priversta 1928 m. sausio 28 d. Stresemanno ir Voldemaro sutartimi su bloga gracija pripažinti Lietuvos suverenitetą Klaipėdos kraštui“, – Vokietijos poziciją sienų klausimu dėstė jis T. H. Prestonui. Ir čia pat pridūrė: „Vokiečiai visą laiką ir toliau tiki, kad abiem – tiek Koridoriaus, tiek ir dėl Klaipėdos krašto – atvejais padėtis pasikeis jiems palankia prasme.“ Vokietijos pasiuntinybės Kaune sekretorius Blanckas buvo nusiteikęs labiau pesimistiškai. Kalbėdamas su britų laikinuoju reikalų patikėtiniu jis pastebėjo, jog „vokiečiai yra tiek pavargę nuo Klaipėdos problemų, kad jei tik jie atgautų Koridorių, jie nusiplautų rankas, atsisakytų Klaipėdos krašto, palikdami lietuvius ir lenkus kovoti tarpusavyje“ (žr. T. H. Prestono 1930 m. liepos 7 d. pranešimas Nr. 100 H. Knatchbullui-Hugessenui, PRO. FO, 371, 14780, N 5076, 61). Kitaip sakant, pasirašydamas Sienos sutartį Vokietija pripažino Klaipėdos kraštą Lietuvai, tačiau pasikeitus aplinkybėms ji neabejotinai buvo pasiruošusi atsisakyti 1928 m. priištų įsipareigojimų.

pripažinti pripažino, tačiau tik laikinai! Berlynas iki tol, kol pasikeis aplinkybės, siekė įgyti svertą, kuris leistų sustabdyti krašto sulietuvinimą. O toks pavojus, vokiečių nuomone, buvo visai realus.

Galima įvairiai svarstyti, reikėjo ar nereikėjo pasirašyti tokį dokumentą su Vokietija. Bent jau A. Voldemaro akimis žiūrint, tokio su Klaipėdos Konvencija nesuderinamo protokolo pasirašymas iš dalies galėjo būti pateisinamas ir dėl kitų priežasčių. Šiaip ar taip, nors Klaipėdos krašto suverenu Lietuva tapo valstybių signatarių (Didžiosios Britanijos, Prancūzijos, Italijos ir Japonijos) dėka, atsižvelgiant į šios teritorijos istorinę praeitį, geografinę padėtį, pagaliau net ir į kultūrinę ar demografinę situaciją, ne teisiniu, o grynai realios politikos požiūriu Klaipėdos klausimas pirmiausia buvo Lietuvos ir Vokietijos santykių problema. Remdamiesi Konvencija ir Statutu, Lietuvos teisininkai galėjo pateikti daugybę juridinių argumentų, kad taip nėra, tačiau ignoruoti šių realių buvo neįmanoma.

Vokietijai įstojus į Tautų Sąjungą ir tapus Tarybos nare Lietuvai teko skaitytis su akivaizdžiu faktu, kad bet kuris Tarybos narys turėjo teisę atkreipti jos dėmesį į kiekvieną atvejį, kai, jo nuomone, Lietuvos valdžia pažeidė Klaipėdos Konvencijos ar Statuto nuostatus. Būti tąsomai Tautų Sąjungoje kiekvieną kartą dėl įvairių kaltinimų Lietuva neturėjo jokio intereso, tai neigiamai veikė valstybės prestižą, nestiprino ir jos pozicijų krašte. Ar buvo įmanoma ignoruoti šias realijas? Vargu. Kita vertus, sunku būtų prieštarauti teigiantiems, kad suėdamas į tiesioginį kontaktą su Vokietija dėl Klaipėdos reikalų A. Voldemaras padarė strateginio pobūdžio klaidą, tik pastebėsime, jog 1927 m. viduryje (kuomet pradėta galvoti apie tokio specialaus susitarimo pasirašymą) ir 1928 m. pradžioje (protokolo pasirašymo metu) Vokietija dar buvo visiškai kita. Ne tik A. Voldemaras, bet ir daugelis kitų, kur kas geriau informuotų, Europos lyderių vargu ar galėjo numatyti tokią greitą Veimaro Vokietijos baigtį.

Nors A. Voldemaras visiškai nemanė pralošęs diplomatinę dvikovą G. Stresemannui, šiame kontekste tenka atkreipti dėmesį dar į keletą momentų. Tikintis sustiprinti Lietuvos pozicijas derybų su Lenkija 1928 m. išvakarėse ir leidžiantis į pavojingus susitarimus, Kaune, deja, nebuvo atsižvelgta į keletą svarbių ir net lemtingų aplinkybių. Visų pirma, galima teigti, kad dėdamas parašą po slapto protokolu A. Voldemaras vadovavosi klaidingai suvoktomis Vokietijos intencijomis. Kitaip sakant, Vokietijos pasiūlymas tiesiogiai tartis dėl ginčytinų klausimų sprendimo Klaipėdos krašte Kaune klaidingai įvertintas – tik kaip prieš Lenkiją nukreiptos Berlyno politinės strategijos elementas, tikintis sušvelninti Klaipėdos problemos poveikį platesniems Vokietijos interesams Rytuose, kartu ir santykiams su Lietuva. Antra vertus, Lietuvos Vyriausybės vadovas akivaizdžiai pervertino

Lietuvos galimybes pakeisti padėtį Klaipėdos krašte, kartu deramai neįvertindamas Lietuvai nelojalių elementų ir įvairių revanšistinio pobūdžio organizacijų Vokietijoje (pirmiausiai Rytų Prūsijoje) gebėjimo pasipriešinti jo unifikaciniams planams įgyvendinti. Nepasisėkė Lietuvai įgyvendinti ir strateginio A. Voldemaro tikslo – užsitikrinti Vokietijos paramą prieš Lenkiją. Vokiečių parama Vilniaus byloje 1928 m. ir vėliau taip ir liko daugiau moralinio nei praktinio pobūdžio, o ir protokole, kaip jau buvo minėta, apie tokią paramą neužsiminta nei vienu žodžiu*.

Labai greitai, jau 1929 m. antroje pusėje, abi pusės galėjo konstatuoti, kad jų viltys buvo visiškai nepagrįstos. Vokietija netruko įsitikinti, kad Lietuvos Vyriausybė net nemano atsisakyti Klaipėdos krašto lituanizavimo ir glaudesnio jo „suaugimo“ su Didžiąja Lietuva politikos. Antra vertus, praėjus dvejiems metams po „Voldemaro protokolo“ pasirašymo ir pati Vokietija jau buvo kita, keitėsi ir jos Rytų politikos tikslai bei metodai. Anksčiau, rodos, neišsprendžiama dviejų nesuderinamų interesų dilema sprendėsi pati savaime ir, deja, ne Lietuvos naudai. Kitaip sakant, Vokietijos interesų požiūriu Klaipėdos reikalai (platesne prasme teritorinis aspektas Vokietijos Rytų politikoje) palaipsniui ėmė nustelbti jos politinį interesą Lietuvoje. Tokiomis aplinkybėmis Vokietija daugiau nebematė prasmės vengti atviro kišimosi į Klaipėdos reikalus, juo labiau atlikti taikdario vaidmens krašte.

Nepasiteisino ir Lietuvos lūkesčiai pasinaudojant „Voldemaro protokolu“ sustiprinti savo pozicijas Klaipėdos krašte. Nors šį protokolą tuometinis Lietuvos Ministras Pirmininkas buvo linkęs vertinti kaip savo pergalę, tačiau realijos pasirodė ne tokios šviesios kaip tikėtasi. Viena vertus, „atokvėpis“ buvo pernelyg trumpas išsikeltiems tikslams įgyvendinti. Kita vertus, G. Stresemanno parašas po protokolu toli gražu nereiškė, kad sumažės paramos srautas, ėjęs iš Vokietijos į Klaipėdos kraštą. Šie srautai tik pakeitė kryptį arba buvo geriau užmaskuoti. Vokietijai oficialiai atsisakius remti vokiškąjį elementą krašte, šios funkcijos energingai ėmėsi gausios Rytų Prūsijos revanšistinės organizacijos. Be to, Kaune netruko įsitikinti, kad „Voldemaro protokolu“ prisiimti įsipareigojimai kai kuriais svarbiais kasdienio gyvenimo Klaipėdos krašte klausimais yra rimtesnė kliūtis Lietuvos unifikacinei programai nei tikėtasi jį pasirašant. Retrospektyviai žiūrint, galima teigti, kad A. Voldemaras pervertino protokolo teikiamas Lietuvai galimybes ir Vokietijos pasiryžimą pasyviai stebėti Lietuvos Vyriausybės politiką Klaipėdos krašte.

* Protokolas ir nebuvo tam skirtas, tačiau jį pasirašius turėjo būti sudarytos prielaidos Lietuvai ir Vokietijai labiau suartėti, kartu sustiprinti ir jų bendradarbiavimą, nukreiptą prieš Lenkiją.

2.3. Lietuvos ir Vokietijos santykiai XX a. trečiojo ir ketvirtojo dešimtmečių sandūroje – permainų išvakarėse. Trys Lietuvos ir Vokietijos derybų raundai

Nepraėjus ir dviem savaitėms po Ministro Pirmininko A. Voldemaro pašalinimo iš posto, 1929 m. spalio 3 d. nuo širdies smūgio netikėtai mirė vos 51 metų amžiaus Veimaro Vokietijos Kancleris ir užsienio reikalų ministras G. Stresemannas. Abu šie asmenys atliko visiškai skirtingą vaidmenį Europos politikoje, kaip skirtingos buvo ir valstybės, kurioms jie atstovavo. Simboliška, kad šių dviejų labai nepanašių, tačiau savo valstybėse didelį įtaką turėjusių asmenų pasitraukimas sutapo su reikšmingomis permainomis ir net lūžio Lietuvos ir Vokietijos santykiuose momentu. 1929 m. vasaros antroje pusėje, praėjus pusantrų metų po „Voldemaro protokolo“ pasirašymo, konfliktinis pradas dviejų valstybių santykiuose vėl ėmė stelbti partnerystės ir bendradarbiavimo dvasią.

2.3.1. *Auswärtiges Amt* Rytų departamento direktorius Oskaras

Trautmannas: „Mes gyvename ne tik santykių, bet ir abipusio pasitikėjimo krizę“

1929 m. rugpjūčio 21 d., grįžęs iš atostogų, V. Sidzikauskas kaip įprasta atvyko į *Auswärtiges Amt*, tikėdamasis sužinoti naujienas. Tačiau ši kartą vietoje įprasto pokalbio jo laukė netikėtas ir nemalonus siurprizas. Lietuvos pasiuntinį priėmęs *Auswärtiges Amt* Rytų departamento direktorius O. Trautmannas be ilgų išvedžiojimų pareiškė, kad Vokietijos ir Lietuvos santykiai patiria rimtą krizę, o visos Vokietijos Vyriausybės pastangos draugiško susitarimo keliu išspęsti ginčijamus klausimus tinkamo atgarsio Kaune nerado. „Mes jau nebeturime daugiau nė vilties, nė kantrybės, gi ilgiau toji padėtis tęstis negali“, – grėsmingai pareiškė Vokietijos diplomatas⁶⁰.

Apstulbinęs V. Sidzikauską tokiu kategorišku pareiškimu, O. Trautmannas, negailėdamas griežtų pasisakymų gubernatoriaus A. Merkio atžvilgiu, ėmė berti kaltinimus Lietuvos Vyriausybei dėl Klaipėdos krašte tebeveikiančios karo padėties ir cenzūros, dėl to, kad uždarinėjamos vokiškos mokyklos, nemokamos pensijos Pirmojo pasaulinio karo invalidams. Faktiškai jis kaltino Lietuvos Vyriausybę panaikinus Klaipėdos krašto autonominį statusą! Pateikęs šiuos rimtus kaltinimus Vokietijos diplomatas perspėjo, kad Reichstogas gali pareikšti nepasitenkinimą

⁶⁰ V. Sidzikausko 1929 m. rugpjūčio 24 d. konfidencialus pranešimas Nr. 151 URM generaliniam sekretoriui D. Zauniui, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 858, l. 70.

susidariusia padėti. Ne mažiau Lietuvos pasiuntinį nustebino ir O. Trautmanno tvirtinimas, kad didelės krizės Klaipėdos krašte iki šiol pavyko išvengti tik Klaipėdos seimelio daugumos partijų „didelės kantrybės dėka“. Tačiau jis neabejojo, kad krizė neišvengiamai turės įvykti⁶¹. „Visame kame reiškiasi antivokiška tendencija“, – Lietuvos Vyriausybės politiką Klaipėdos krašte apibendrinio O. Trautmannas, žadėdamas apie padėtį asmeniškai referuoti Vokietijos užsienio reikalų ministrui G. Stresemannui, pastebėdamas, kad iki šiol to nepadarė tik todėl, jog vis dar tikėjosi, kad Lietuvai ir Vokietijai pavyks rasti „priimtina *modus vivendi*“. „Tegul jis (G. Stresemannas – *aut. pastaba*) sprendžia, ką toliau daryti, viena aišku, taip toliau tęstis negali“, – pareiškė O. Trautmannas⁶².

V. Sidzikauskas bandė teisintis, teigdamas, kad tie nesutarimai, ypač klausimas dėl Lietuvos valstybės prievolių buvusiems Vokietijos valdininkams Klaipėdos krašte, yra ne teisinio, o politinio pobūdžio ginčas ir tik tokioje plotmėje jis gali būti išspręstas. O. Trautmannui pasiūlius šiuos ginčus pavesti abiejų valstybių teisininkams „preliminariai aptarti“, Lietuvos pasiuntinys išsisuko nuo tiesaus atsakymo į šį pasiūlymą, pabrėždamas „negalys šio klausimo iš esmės diskutuoti“. Kaltininkų dėl susidariusios padėties jis primygtinai siūlė ieškoti „ne Kaune ar gubernatūroje, o seimelio daugumos partijų tarpe, kurios iki šiol neparodė reikiamo noro bendradarbiauti su Lietuvos įstaigom“⁶³. Suprasdamas savo pozicijos silpnumą, V. Sidzikauskas nusprendė ... pareikšti kaltinimus reichui. Lietuvos pasiuntinys apskundė Vokietijos generalinį konsulą Klaipėdoje, kad tas nedalyvavo Tautos šventėje! Kitas kaltinimas buvo dar originalesnis – V. Sidzikauskas teigė, jog dirižablis „Graf von Zeppelin“ kažkuriame tarptautiniame skrydyje specialiai pasirinko Kauną aplenkiantį maršrutą! Po tokių kaltinimų atėjo eilė nustepti Vokietijos diplomatu. Kaltinimą dėl dirižablio O. Trautmannas atmetė, teigdamas apie tai nieko negirdėjęs. Priekaištų Vokietijos generaliniam konsului Klaipėdoje Waltherui Maenssui jis niekaip nekommentavo, matyt, nusprendęs ignoruoti tokio pobūdžio kaltinimus. Tokią Vokietijos diplomato laikyseną V. Sidzikauskas suprato savaip. Pranešime į URM jis spėjo, kad Vokietijos generalinis konsulas Tautos šventėje nedalyvavo ne be *Auswärtiges Amt* žinios ir pritarimo⁶⁴. Matyt, apibendrinamas Lietuvos pasiuntinio priekaištus, *Auswärtiges Amt* Rytų departamento

⁶¹ V. Sidzikausko 1929 m. rugpjūčio 24 d. konfidencialus pranešimas Nr. 151 URM generaliniam sekretoriui D. Zauniui, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 858, l. 70.

⁶² Ten pat, l. 71.

⁶³ Ten pat, l. 71–72.

⁶⁴ Ten pat, l. 72.

direktorius pesimistiškai pastebėjo: „Mes gyvename ne tik santykių, bet ir abipusio pasitikėjimo krizę.“⁶⁵

Ne mažiau už patį pokalbį įdomūs ir kiti, kur kas reikšmingesni, V. Sidzikausko pastebėjimai ir išvados, užfiksuoti pranešime, kurį jis iškart po susitikimo su O. Trautmannu išsiuntė į Kauną. Šiame rugpjūčio 24 d. pranešime pirmą kartą po ilgesnės pertraukos vėl konstatuota, kad Lietuvos ir Vokietijos santykiai gerokai atšalo. Rašydamas apie nuotaikas Vokietijoje, V. Sidzikauskas neslėpė nusivylimo ir nepasitikėjimo Lietuva, pabrėždamas, kad tokios nuotaikos iš *Auswärtiges Amt* persimetė į Reichstagą, spaudą, ekonomines, finansines sritis, aukštojo mokslo įstaigas, pamažu apimdamos visus reicho sluoksnius. „Klaipėdos kraštas, kuris buvo lyg ir užmirštas, vėl pradėdamas visais linksniais linksniuoti“, – teigė Lietuvos pasiuntinys⁶⁶.

Kad ir kaip būtų keista, nepaisant griežto O. Trautmanno tono ir savo paties pastebėjimų apie pasikeitusias nuotaikas Vokietijoje Lietuvos atžvilgiu, didesnių komplikacijų dvišaliuose santykiuose Lietuvos pasiuntinys nenumatė. Jo nuomone, susidurdama su rimtomis tarptautinėmis problemomis Vokietijos Vyriausybė vengs kelti bylą Lietuvai Tautų Sąjungos Taryboje net ir tuo atveju, jei manys turinti tam rimtą pagrindą. Vietoje to, prognozavo V. Sidzikauskas, *Auswärtiges Amt* pateiks keletą konkrečių faktų, vokiečių nuomone, įrodančių Lietuvos Vyriausybės padarytą Klaipėdos Konvencijos ar Statuto pažeidimą, siūlydama sureguliuoti ginčus dėl Klaipėdos pagal „Voldemaro protokole“ numatytą procedūrą, t. y. siūlydama pasinaudoti tarpininko paslaugomis⁶⁷.

Bijodamas, kad tokios jo prognozės gali sudaryti laikinojoje sostinėje pavojingą Lietuvos saugumo iliuziją, V. Sidzikauskas perspėjo, kad Vokietijos Vyriausybės pasyvumas ir „palyginti menkas reagavimas į žinomų Klaipėdos krašto sluoksnių riksmą“ yra laikinas. Sustiprinusi savo padėtį Vakaruose, atgavusi politinio manevro laisvę, Vokietija neišvengiamai atsisuks į Rytus. Siekdamas sustiprinti savo žodžių poveikį, V. Sidzikauskas priminė net kelis kartus jam pakartotą *Auswärtiges Amt* pareigūno Hanso Adolfo von Moltkės užuominą: „Jūs dar pasigailėsite, kad neįvertinote Vokietijos Vyriausybės rodomo prielankumo ir noro įgyvendinti tikrai draugiškus dviejų šalių santykius, bet jau būsią per vėlu.“⁶⁸ Atsižvelgdamas

⁶⁵ V. Sidzikausko 1929 m. rugpjūčio 24 d. konfidencialus pranešimas Nr. 151 URM generaliniam sekretoriui D. Zauniui, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 858, l. 72.

⁶⁶ Ten pat, l. 73.

⁶⁷ Ten pat, l. 72–73.

⁶⁸ Ten pat, l. 73–74.

į tokias nuotaikas ir į tai, kad kitų metų pradžioje Ženevoje Lietuvai vėl teks susikauti su Lenkija prie Tarybos stalo, V. Sidzikauskas siūlė padaryti „vieną kitą gestą, parodyti norą išlyginti nuomonių skirtumus ir padaryti gero išpūdzio Vokietijos politiniuose sluoksniuose <...>, susitarti su seimeliu dėl vieno kito įstatymo prastūmimo“⁶⁹.

2.3.2. Lietuvos pasiuntinys Vokietijoje Vaclovas Sidzikauskas: „Mes esame prieaugyje žymaus Vokietijos politikos pakitėjimo Lenkijos atžvilgiu“

Nuotaikų Vokietijoje pasikeitimas Lietuvos atžvilgiu buvo tik pusė bėdos. 1929 m. rudenį Lietuvos diplomatinė tarnyba susidūrė su kur kas grėsmingesniu iššūkiu. Pavojus, beje, kilo ten, kur jo niekas nelaukė: amžini priešininkai – Vokietija ir Lenkija – ėmėsi pastangų normalizuoti dvišalius santykius! 1929 m. spalio 23 d. Kauną pasiekė aliarmuojanti telegrama iš Berlyno – V. Sidzikauskas informavo iš „tikrų šaltinių“ sužinojęs apie laikinai Vokietijos užsienio reikalų ministro pareigas einančio J. Curtiaus neviešą pareiškimą dėl Vokietijos Vyriausybės ketinimų išspręsti visus ginčus su Lenkija! Dar daugiau, Lietuvos pasiuntinys tvirtino, kad tokie planai turi nemenką politinę paramą Vokietijoje⁷⁰.

Kaune viltasi, kad V. Sidzikausko informacija nepasitvirtins, tačiau kitas Lietuvos pasiuntinio pranešimas skambėjo dar grėsmingiau. „Mes esame prieaugyje žymaus Vokietijos politikos pakitėjimo Lenkijos atžvilgiu. Vokietijos politinės sferos įsitikino ar baigia įsitikinti, kad ligšiolinė jų politika su sakytąja valstybe nedavė pageidaujamų rezultatų“, – apibendrindamas surinktą informaciją apie spalio 23 d. pranešimą rašė V. Sidzikauskas⁷¹. Jo informacijos šaltinis pateikė ir daugiau šio sensacingo scenarijaus detalių: nusprendusi peržiūrėti reicho politiką Europos Rytuose *Wilhelmstrasse*^{*}, pasiryžusi stiprinti bendradarbiavimą su Lenkija, pasirašyti Prekybos sutartį ir net atsisakyti finansinių pretenzijų Varšuvai (dėl Vokietijos piliečių turto sunaikinimo Lenkija privalėjo sumokėti Vokietijai apie 400 mln. aukso markių), jei tik ši išsipareigos neliesti Lenkijoje likusių 12 000 vokiečių kolonistų ir

⁶⁹ V. Sidzikausko 1929 m. rugpjūčio 24 d. konfidencialus pranešimas Nr. 151 URM generaliniam sekretoriui D. Zauniui, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 858, l. 74.

⁷⁰ V. Sidzikausko 1929 m. spalio 23 d. šifruota telegrama į URM, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 858, l. 25–26.

⁷¹ V. Sidzikausko 1929 m. spalio 31 d. konfidencialus pranešimas Nr. 184 D. Zauniui, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 858, l. 18.

^{*} *Auswärtiges Amt* pastatas Berlyne buvo *Wilhelmstrasse* gatvėje.

pan.⁷² „Su ekonomiškai stipria Lenkija mes lengviau susikalbėsime ir teritoriniais klausimais, tačiau tam bus reikalingas dar dešetkas kitas metų“, – spalio 23 d. tariamai pareiškęs J. Curtius⁷³. Lyg to dar būtų negana, Berlyne imta svarstyti ir apie Vokietijos pasiuntinybės Varšuvoje pakėlimą į ambasados rangą.

Norėdamas gauti informaciją iš pirmų lūpų spalio 31 d. V. Sidzikauskas pasiprašė pokalbio pas *Auswärtiges Amt* Rytų departamento direktorių O. Trautmanną. Lietuvos pasiuntiniui pasiteiravus, ar tikrai Vokietijos pasiuntinybė Lenkijos sostinėje netrukus gali tapti ambasada, Vokietijos diplomatas patvirtino, kad tokia galimybė tikrai svarstoma. Pažymėjęs nepritariąs tokiam žingsniui, O. Trautmannas priekaištavo pasiuntiniui, esą, „Lietuvos nesukalbamumas kai kuriais santykių su Vokietija klausimais, visų pirma jos politika Klaipėdos krašte, tik stiprina šitą Vokietijos politinių sferų srovę“⁷⁴. V. Sidzikausko užuomina, kad Lietuvos visuomenė galinti labai neigiamai reaguoti į tokį Berlyno žingsnį, Vokietijos diplomatus nepadarė jokio įspūdžio, jis tik sausiai pastebėjo, kad reicho politikos Lenkijos atžvilgiu klausimus sprendžia didesnę įtaką nei jis turintys asmenys. Nepalikdamas jokių vilčių Lietuvos pasiuntiniui dėl Vokietijos ketinimų rimtumo O. Trautmannas dar pridūrė, kad „šiomis dienomis“ užsienio reikalų ministras J. Curtius ir Vokietijos pasiuntinys Varšuvoje Ulrichas Rauscheris apie derybų su Lenkija eigą referavo Prezidentui P. Hindenburgui. Sprendžiant iš V. Sidzikausko atmintinės, ši žinia jį galutinai įtikino, kad Lietuva netrukus galinti atsidurti visiškai kitoje nei iki šiol padėtyje. „Visa tai <...>, žinoma, nebus vienu užsimojimu įgyvendinta. Bet tai yra simptomai, nukrypimai nuo ligšiolinės velionies Stresemanno politikos“, – pranešime į URM konstatavo Lietuvos pasiuntinys Berlyne⁷⁵.

Informacija, gauta iš Berlyno, sukėlė didelį nerimą Kaune. V. Sidzikauskui buvo pavesta išsiaiškinti Vokietijos Vyriausybės intencijas ir referuoti URM⁷⁶. Vykdydamas gautą instrukciją lapkričio 12 d. V. Sidzikauskas susitiko su valstybės sekretoriumi C. von Schubertu. Lietuvos pasiuntinys neslėpė, kad Vokietijos „naujasis kursas“ Lenkijos atžvilgiu kelia jam didelį susirūpinimą, pridurdamas, kad tam

⁷² V. Sidzikausko 1929 m. spalio 31 d. konfidencialus pranešimas Nr. 184 D. Zauniui, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 858, l. 19.

⁷³ Ten pat, l. 19–20.

⁷⁴ Ten pat, l. 20.

⁷⁵ Ten pat, l. 20–21.

⁷⁶ D. Zauniaus 1929 m. lapkričio 7 d. šifruota telegrama į Berlyną, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 858, l. 17.

tikra dalis Lietuvos visuomenės „daro iš to toli einančias išvadas“⁷⁷. C. von Schubertas, kaip ir O. Trautmannas, taip pat nepaneigė, kad Vokietijos Vyriausybė svarstanti visų teisinių ir finansinių ginčų likvidavimo su Lenkija galimybę, kartu abejodamas, ar tokia sutartis su lenkais, atsižvelgiant į jo žodžiais, didelę jai opoziciją, gali būti ratifikuota Reichstage⁷⁸.

V. Sidzikausko toks atsakymas visiškai netenkino ir jis atvirai pasiteiravo apie spalio 23 d. J. Curtiaus pareiškimą. *Auswärtiges Amt* valstybės sekretoriaus atsakymas į šį klausimą buvo daugiau nei diplomatiškas. Viena vertus, jis kategoriškai neigė Lietuvos pasiuntinio turimą informaciją, kita vertus, iš esmės jis ginčijo tik du V. Sidzikausko teiginius: C. von Schubertas nesutiko, kad Vokietijos teritorinių reikalavimų įgyvendinimas galėtų būti atidėtas dešimčiai ar daugiau metų, pareikšdamas, jog toks tvirtinimas yra absurdiškas (!); jis nesutiko ir su teiginiu, esą, Vokietija turinti intereso sustiprinti Lenkiją ekonomiškai, nes su ekonomiškai stipria Lenkija bus lengviau susikalbėti ir politiniais (t. y. teritoriniais – *aut. pastaba*) klausimais⁷⁹.

Nieko paguodžiančio V. Sidzikauskas neišgirdo ir dėl Vokietijos pasiuntinybės Varšuvoje statuso pakeitimo. Atkreipęs dėmesį, kad neseniai savo ambasadas Lenkijos sostinėje įkūrė Vatikanas, Prancūzija, Italija ir Didžioji Britanija, o artimiausiu laiku jų pavyzdžiu galinčios pasekti JAV ir Turkija, C. von Schubertas sakėsi bijąs, kad atsisakius šio sumanymo Vokietija galinti atsidurti keblioje padėtyje. Pažymėjęs asmeniškai esąs prieš Vokietijos pasiuntinybės Varšuvoje pakėlimą į ambasados rangą, visiškai sutikęs su V. Sidzikausku, kad tokiu atveju būtų pabrėžiamas Lenkijos, kaip didžiosios valstybės, statusas, *Auswärtiges Amt* valstybės sekretorius visgi neatmetė galimybės, kad Vokietija gali būti priversta pasekti kitų didžiųjų valstybių pavyzdžiu⁸⁰.

Pokalbio pabaigoje V. Sidzikauskui užsiminus apie kažkokius Paryžiuje vykstančius pokalbius dėl galimo Vokietijos ir Lenkijos susitarimo Lietuvos sąskaita, C. von Schubertas griežtai ir kategoriškai pareiškė, kad tokios kalbos „yra politiškai nesubrendusių fantastų svajonė ir kad Vokietijos Vyriausybė niekuomet nesiels į panašios rūšies kombinacijas, kurios paliestų Lietuvos suverenumą ir teritorinį integralumą“. Užtikrinęs, kad Berlynui labai svarbu palaikyti kuo glaudesnius

⁷⁷ V. Sidzikausko 1929 m. lapkričio 13 d. konfidencialus pranešimas Nr. 196 D. Zauniui, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 858, l. 29.

⁷⁸ Ten pat, l. 29–30.

⁷⁹ Ten pat, l. 30–31.

⁸⁰ Ten pat, l. 31–32.

ir draugiškesnius santykius su Lietuva, kad jokių pasikeitimų reicho politikoje neįvyko ir neįvyks, C. von Schubertas visgi nepraleido progos pasiūsti perspėjimą Kaunui, išreikšdamas savo susirūpinimą kai kuriais Lietuvos Vyriausybės veiksmais Klaipėdos krašte ir įsitikinimą, jog šis kraštas privalas būti „jungiančiąja grandimi tarp Lietuvos ir Vokietijos, o ne nesantaikos obuoliu“ („*Trait d'union, o ne Zankapfel*“)⁸¹.

Susipažinus su V. Sidzikausko pokalbių su O. Trautmannu ir C. von Schubertu atmintinėmis, akivaizdu, kad abu susitikimai vyko pagal vieną scenarijų – aukšti *Auswärtiges Amt* pareigūnai neneigė santykių su Lenkija normalizavimo galimybės, nepraleisdami progos priminti Lietuvos Vyriausybei apie galimas jos politikos Klaipėdos krašte pasekmes. Kaune dar analizuojant gautą informaciją, lapkričio 26 d. iš Berlyno atėjo dar vienas V. Sidzikausko pranešimas, liudijantis, kad rimtos problemos gali užklupti Lietuvą kur kas anksčiau nei buvo galima tikėtis. Remdamasis „autentišku šaltiniu“ Lietuvos pasiuntinys tvirtino, kad derybų su Vokietija dėl Prekybos sutarties pasirašymo metu Lenkijos delegacija „bent vieną kartą į dieną“ prikišanti Vokietijai jos 1928 m. sausio 29 d. sienos su Lietuva sutartį, ypač šios sutarties baigiamąjį protokolo dalį, kurioje užfiksuotas Lietuvos Vyriausybės pareiškimas, kad „siena tarp Lietuvos ir Lenkijos dar nėra nustatyta“, ir tuos sutarties straipsnius, kuriuose minima Lietuvą ir Lenkiją skirianti „demarkacinė linija“⁸². Negalėdama pakeisti šios sutarties, Lenkijos delegacija primygtinai siūlė į baigiamąjį Lenkijos–Vokietijos Prekybos sutarties protokolą įtraukti formuluotę, nustatančią, kad susitarimai dėl susisiekiimo ir tranzito lengvatų nebus taikomi „Lenkijos–Lietuvos sienai“⁸³. Vokiečiams atsisakius patenkinti šį reikalavimą, Lenkijos delegacija, remdamasi Lietuvos Vyriausybės deklaracija, pridėta prie sienos sutarties su Vokietija, tokią frazę siūlė įrašyti į baigiamąjį protokolą kaip vienašalę Lenkijos Vyriausybės deklaraciją, kurią Vokietijos Vyriausybė „priimtų domėn“.

⁸¹ V. Sidzikausko 1929 m. lapkričio 13 d. konfidencialus pranešimas Nr. 196 D. Zauniui, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 858, l. 33.

* „Sutartis tarp Lietuvos Respublikos ir Vokietijos Valstybės sienos dalykams sutvarkyti“ buvo pasirašyta 1928 m. sausio 29 d., t. y. jau po Tautų Sąjungos Tarybos 1927 m. gruodžio sprendimo dėl abi valstybes skiriančios demarkacinės linijos pavadinimo administracine linija. Tenka manyti, kad šios sutarties II skyriaus 2 straipsnio 3 pastraipoje formuluotė apie „demarkacinę liniją tarp Lietuvos ir Lenkijos“ atsirado prof. A. Voldemaro pastangomis.

⁸² *Lietuvos sutartys su svetimomis valstybėmis, (1919–1929)*, t. I, p. 500, 513.

⁸³ V. Sidzikausko 1929 m. lapkričio 26 d. konfidencialus pranešimas Nr. 210 D. Zauniui, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 858, l. 6.

Vokiečių delegacijai nesutikus ir su šiuo pasiūlymu, baigiamajame protokolo projekte, lenkams reikalaujant, vis dėlto buvo įrašyta miglota formuluotė, kad Prekybos sutarties nuostatai dėl susisiekimo ir tranzito lengvatų nebus taikomi tais atvejais, kai kuri nors kaimyninė susitariančių šalių kaimynė „uždarys savo sieną su viena susitariančių valstybių“. Be to, lenkų delegacija pasiūlė ir vokiečiai sutiko, kad pasirašant Prekybos sutartį būtų pasikeista notomis tarp Lenkijos užsienio reikalų ministro A. Zaleskio ir Vokietijos pasiuntinio Varšuvoje Ulricho Rauscherio. Savo notoje, patikslindama minėtą formuluotę baigiamajame protokole, Lenkijos Vyriausybė turėjo pareikšti, kad „šiuo metu nėra susisiekimo ir prekių judėjimo per Lenkijos–Lietuvos sieną“, o Vokietijos Vyriausybė tokį pareiškimą turėjo priimti domėn⁸⁴.

V. Sidzikausko gauta informacija liudijo apie labai Lietuvai pavojingą Lenkijos Vyriausybės norą susilpninti jos interesų neatitinkančius Lietuvos ir Vokietijos sutarties dėl sienos straipsnius, tikintis išgauti dokumentą, kuriame egzistuojantis *status quo* galėtų būti interpretuojamas ir kaip sienos tarp Lietuvos ir Lenkijos pripažinimas iš Vokietijos pusės⁸⁵. Siekdamas išvengti tokio scenarijaus V. Sidzikauskas bandė įtikinti vieną Vokietijos delegacijos derybose su Lenkija vadovų Ernstą Eisenlohą, kad lenkų pageidaujamo turinio notos Vokietijos Vyriausybė negalinti priimti. Vokietijos diplomatas žadėjo Lietuvos pasiuntiniui dėti visas pastangas, kad būtų apsiribota tik A. Zaleskio nota, kurioje būtų pasakyta tik tiek, kad dėl anksčiau cituotos frazės iš baigiamojo protokolo „šiuo metu nėra tranzito ir tiesioginio prekių keitimosi tarp Lenkijos ir Lietuvos“⁸⁶.

Ar buvo galima tikėti tokiais pažadais? Atsakymas į šį klausimą turėjo paaiškėti tik Vokietijos ir Lenkijos derybų pabaigoje. Šiaip ar taip, 1929 m. lapkričio mėnesio pabaigoje grėsmė, kad Vokietijos ir Lenkijos prekybos sutarties baigiamajame protokole galėjo atsirasti nuoroda į Lietuvos ir Lenkijos „sieną“, buvo visiškai reali. Perspektyva atsidurti tarp Berlyno ir Varšuvos girnų jau nebeatrodė tokia neįmanoma kaip anksčiau. Klausimas – *Quo vadis Germania?* – Kaune skambėjo kaip niekada aktualiai.

⁸⁴ V. Sidzikausko 1929 m. lapkričio 26 d. konfidencialus pranešimas Nr. 210 D. Zauniui, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 858, l. 7.

⁸⁵ Ten pat.

⁸⁶ Ten pat, l. 8.

2.3.3. Pirmasis Lietuvos derybų su Vokietija raundas: Kaunas, 1929 m. spalio 23–25 d.

1929 m. spalio 23 d., t. y. tą pačią dieną, kai URM pasiekė šifruota V. Sidzikausko telegrama apie sensacingą Vokietijos užsienio reikalų ministro J. Curtiaus pareiškimą, *Lietuvos aidu* pirmajame puslapyje buvo išspausdintas vedamasis iškalbingu pavadinimu „Mes tikime“. Nepaisant glaudžių URM santykių su oficiozu, vedamąjį rašęs vargu ar galėjo žinoti apie minėtą Lietuvos pasiuntinio Berlyne telegramą, tačiau toks sutapimas buvo labai simbolinis ir simptomiškas.

Apie ką gi rašyta minėtame *Lietuvos aidu* vedamajame? Jo autorius atkreipė skaitytojo dėmesį į Kaune sklindančius „tuščius, bet aliarmuojančius“ gaudus: neva tai Vokietija ir Lenkija pradėjusios slaptas derybas Dancigo koridoriaus ir kitais sienos revizijos klausimais, atseit lenkai, suprasdami, kad jiems nepavyks išlaikyti Koridoriaus ir Aukštutinės Silezijos, už šių teritorijų grąžinimą Vokietijai bandė išsiderėti kompensacijų Lietuvos sąskaita, tokiu būdu norėdami užsitikrinti sau platesnį išėjimą prie Baltijos jūros. Oficiozas drąsinosi, kad tai tik absurdiškos šnekos ir gandai, esą, Tautų Sąjungai įgyjant vis daugiau reikšmės, „mes turime absoliutaus pagrindo tvirtinti, kad tarptautiniame gyvenime Lietuva dabar yra ne be objektas, bet subjektas“ ir kad be Lietuvos žinios ją liečiančiais reikalais niekas nei viešai, nei slaptai derėtis ar kitokių siurprizų rengti negali⁸⁷.

Toliau tipišku tų laikų *Lietuvos aidui* stiliumi vedamajame reiškia užuojauta „kiekvienam vokiečiui“, kuriam, esą, skaudu matyti, kad dalis jo Tėvynės, t. y. Rytų Prūsijos, yra atkiršta svetimoms valstybės teritorijoms. Klaipėdos krašto, suprantama, vedamojo autorius vokiečių Tėvynei nepriskyrė. Pripažinęs, kad po G. Stresemanno išmintingos politikos Vakarų Europos politiniuose sluoksniuose atsiranda vis daugiau asmenų, pritariančių Vokietijos teritorinėms aspiracijoms Rytuose, oficiozas vis dėlto neabejojo, kad lenkų iš Koridoriaus niekas neišprašys, nes jokios kompensacijos negalės jų patenkinti. „Vokiečių–lenkų sienos revizijos dienos ateis, bet tik tada, kada ateis Rytų ir Vakarų Galicijos, baltgudžių ir Vilniaus klausimo sprendimo valanda. Tada vokiečiai be ypatingų kompensatų galės iš lenkų gauti tai, kas jiems teisingai priklauso“, – drąsinosi *Lietuvos aidas*. Vedamasis baigiamas karingu pareiškimu: „Mes Lietuvos nepriklausomybę visiškai pasitikime ir tik nusišypsoms iš tų bailių, kurie nervinasi dėl kažin kokių Lietuvai slapta statomų kilpų.“⁸⁸

* Spėjama, kad *Lietuvos ryto* redaktorius V. Gustainis.

⁸⁷ Mes tikime, *Lietuvos aidas*, 1929 m. spalio 23 d., p. 1 (vedamasis).

⁸⁸ Ten pat.

Lietuvos aido vedamasis ir V. Sidzikausko telegrama buvo ne vieninteliais reikšmingais 1929 m. spalio 23 d. įvykiais. Tos pačios dienos *Lietuvos aido* šeštajame puslapyje, „Kronikos skyrelyje“, buvo išspausdinta trumpa žinutė, informuojanti apie Vokietijos delegacijos atvykimą į Kauną „tartis dėl Klaipėdos valdininkų“. Be dviejų į Lietuvą atvykusių vokiečių pavardžių, jokios kitos informacijos oficiozo skaitytojui nebuvo pateikta⁸⁹.

Trumpa žinutė *Lietuvos aide* visiškai neatitiko šio vizito reikšmės. 1929 m. rudenį didžiausios įtampos šaltiniu tarp Lietuvos ir Vokietijos vėl tapus Klaipėdos klausimams, abi valstybės nusprendė pabandyti sureguliuoti kai kuriuos ginčytinus klausimus derybų keliu. Kadangi nuslėpti tokių derybų buvo neįmanoma, o pasirinktasis tiesioginių derybų Klaipėdos reikalais kelias nelabai derėjo su Klaipėdos Konvencijos nuostatais, Kaune ir Berlyne buvo nuspręsta plačiau šių derybų neafišuoti, pažymint tik, kad jų metu sprendžiami techniniai klausimai.

Lietuvos interesus derybose gynė D. Zaunius, tuo metu dar URM generalinis sekretorius, ir Klaipėdos krašto gubernatorius A. Merkys (pastarasis, tiesa, dalyvavo tik viename derybų posėdyje), Vokietijos delegacijoje buvo *Auswärtiges Amt* slaptasis tarėjas ir referentas Baltijos šalių reikalais Eckhardas von Schackas, Teisingumo ministerijos patarėjas dr. Lutterlohas ir Vokietijos pasiuntinys Lietuvoje H. Morahtas. Tris dienas vykusiose derybose bandyta rasti sprendimą dviejų valstybių ginče dėl Lietuvos prievolių, buvusių Vokietijos valdininkų Klaipėdos krašte atžvilgiu, daugiausia dėmesio skiriant taip vadinamųjų priedų prie algų (*Zinsloses Darlehen*)⁹⁰, kuriuos Vokietija mokėjo kai kuriems Klaipėdos krašto valdininkams ir po krašto atskyrimo nuo reicho, klausimui. Lietuvos Vyriausybės požiūriu, tokios išmokos buvo neteisėtos, jas buvo galima interpretuoti ir kaip svetimos (t. y. Lietuvos) valstybės pareigūnų papirkinėjimą. Beje, nei išmokama suma, nei tikslus tokias išmokas gaunančiųjų sąrašas Klaipėdos krašte centro valdžios atstovams nebuvo žinomas. Šios išmokos buvo mokamos per Vokietijos generalinį konsulatą Klaipėdoje, o tai, savo ruožtu, buvo puiki galimybė manipuluoti didele valdininkų grupe krašte⁹⁰.

⁸⁹ Atvažiavo tartis dėl Klaipėdos valdininkų, *Lietuvos aidas*, 1929 m. spalio 23 d., p. 6.

* Klaipėdos kraštą prijungus prie Lietuvos vietos valdininkų vokiečių algos sumažėjo maždaug per pusę, lyginant su tomis, kurias jie gaudavo, kai kraštas priklausė reichui. Neprocentinės paskolos (taip vadinamosios *Zinsloses Darlehen*) turėjo sulyginti krašto valdžios mokamas algas valdininkams su algomis, mokėtomis tuo metu Vokietijoje.

⁹⁰ I. Jakubavičienė, Vokietijos generalinis konsulas – pagrindinis politinis Klaipėdos krašto gubernatoriaus varžovas XX amžiaus 3–4-uoju dešimtmečiais, Nauji požiūriai į Klaipėdos miesto ir krašto praeitį, *Acta Historica Universitatis Klaipedensis XVII*, 2008, p. 137.

Vokietijos delegacija, sutikdama, kad padėtis „absoliučiai nenormali“, visgi, remdamasi išimtinai savo šalies teisės aktais, gynė Vokietijos teisę mokėti algų reiche ir Lietuvoje skirtumą buvusiems Vokietijos valdininkams Klaipėdos krašte. Vokiečių nuomone, buvo du praktiniai šios problemos sprendimo būdai: įteisinti šio skirtumo mokėjimą atitinkama dviejų valstybių sutartimi arba vienkartinė kompensacija, kurią išmokėjus ši problema savaime turėjo išnykti⁹¹.

Pasiūlymas išmokėti vienkartinę kompensaciją neabejotinai buvo žingsnis į priekį, liudijantis, be kita ko, ir Vokietijos norą pasiekti abiem pusėms priimtina susitarimą šiuo jautriu klausimu. Toks pasiūlymas apskritai atitiko ir Lietuvos interesus, būtent tokį šios problemos sprendimo būdą siūlė ir V. Sidzikauskas⁹². Tačiau D. Zaunius, pasak jo paties, pasirinko „negatyvų metodą“, t. y. derybas jis pradėjo užimdamas kategorišką poziciją, teigdamas, kad Vokietijos teisės aktai Lietuvos Vyriausybės niekaip nepareigoja ir neuždeda jai jokių prievolių pasirašyti susitarimą dėl valdininkų su Vokietija⁹³. Kitaip sakant, pirmajame derybų etape D. Zaunius visas savo pastangas nukreipė Vokietijos delegacijos pozicijos teisinės bazės kritikai. Jis bandė panaudoti prieš vokiečius jų pačių ginklą – remdamasis Vokietijos teisininkų parengtu memorandumu^{*}, D. Zaunius nesutiko pripažinti Vokietijai prievolės tenkinti buvusių jos valdininkų teises, pareikšdamas, kad tai yra Lietuvos Vyriausybės atsakomybė. Iki tol išmokas Klaipėdos krašto valdininkams jis, vadovaudamasis Lietuvos įstatymais, laikė esant neteisėtas⁹⁴. Pasak jo, ir patys valdininkai neprieštaravo tokiai interpretacijai. Apie tai, esą, liudijo jų reakcija į krašto direktorijos įsakymą, draudžiantį jiems iš svetimoms valstybėms priimti bet kokius pinigus ir reikalaujantį visas pretenzijas reikšti direktorijai (kad jas būtų galima patenkinti teisėtu keliu)^{**}. Gavę tokį direktorijos nurodymą valdininkai į

⁹¹ D. Zaunius 1929 m. spalio 26 d. *pro memoria* „Apie derybas su vokiečių delegacija *Zinsloses Darlehen* likvidavimo klausimu“, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 929, l. 56.

⁹² V. Sidzikausko 1929 m. rugpjūčio 24 d. konfidencialus pranešimas Nr. 151 D. Zauniui, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 383, l. 74.

⁹³ D. Zaunius 1929 m. spalio 26 d. *pro memoria* „Apie derybas su vokiečių delegacija *Zinsloses Darlehen* likvidavimo klausimu“, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 929, l. 56–58.

^{*} Plačiau šiuo klausimu žr. V. Sidzikausko 1929 m. rugpjūčio 24 d. konfidencialus pranešimas Nr. 151 D. Zauniui, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 858, l. 70; D. Zaunius 1929 m. rugpjūčio 30 d. laiškas V. Sidzikauskui, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 858, l. 65.

⁹⁴ Ten pat, l. 58–59.

^{**} Sužinojęs apie Klaipėdos krašto direktorijos rengiamą nutarimą, draudžiantį krašto valdininkams priimti bet kokias finansines išmokas iš užsienio valstybių, Vokietijos generalinis konsulas Klaipėdoje W. Maensas aplankė direktorijos pirmininką O. Kadgiehną, „įtikinamai“ prašydamas

direktoriją nesikreipė, tuo arba pripažindami negauną jokių išmokų iš svetimų valstybių, arba taip išreikšdami savo atsisakymą nuo visų pretenzijų Vokietijai. Jei taip, teigė D. Zaunius, Vokietija, remdamasi savo įstatymais, neturi jokių teisių mokėti priedų prie algų Klaipėdos krašto valdininkams, ypač kad jų niekas nereikalauja⁹⁵. Tiesą sakant, tai buvo labai savotiškas Klaipėdos valdininkų vokiečių atsisakymo kreiptis į direktoriją aiškinimas, ir Vokietijos delegacija tą gerai suprato, tačiau pats direktorijos sprendimas buvo naudingas centro valdžiai.

D. Zaunius buvo labai gerai pasiruošęs deryboms. Kai kurie jo klausimai Vokietijos delegacijai buvo ne tik labai nepatogūs, bet ir vertė jos narius painiotis tarp savo pateikiamų argumentų. Štai, pvz., derybų epizodas, rodantis, kaip URM generalinis sekretorius įviliodavo į spąstus patyrusius Vokietijos diplomatus. Į D. Zauniaus klausimą, nuo kada, vadovaujantis Vokietijos įstatymais, Klaipėdos krašto valdininkai buvo laikomi galutinai išėję iš Vokietijos tarnybos, jam atsakoma: nuo galutinio Klaipėdos krašto perėmimo momento ir nuo Lietuvos pilietybės optacijos. Kitas D. Zauniaus klausimas – ar valdininkas, atsisakęs būti perkeltas iš Klaipėdos krašto į Didžiąją Lietuvą ir grįžęs į Vokietiją, ten būtų laikomas pasitraukusiu iš tarnybos? – pastatė vokiečių delegaciją į aklavietę. Supratę papuolę į spąstus Vokietijos delegacijos nariai vienbalsiai atsisakė atsakyti į šį klausimą. D. Zaunius pastebėjimu, kad toks atsisakymas irgi yra atsakymas. „Mūsų neigytvus tezės išdėstymas <...> į vokiečius padarė gan didelio įspūdžio“, – iškart po derybų posėdžio rašytoje atmintinėje pabrėžė D. Zaunius⁹⁶.

Priremta D. Zauniaus argumentų Vokietijos delegacija buvo priversta pripažinti, kad tik Vokietijos įstatymais paremtas algų skirtumų mokėjimas be specialaus susitarimo su Lietuva yra neteisėtas. Išgavęs tokį pripažinimą, D. Zaunius iškart pareiškė, kad Lietuvos Vyriausybė atsisakanti pasirašyti su Vokietija susitarimą ar kitu būdu įteisinti minėtas išmokas Klaipėdos krašto valdininkams, tvirtindamas, kad ši krašto gyventojų kategorija mažiausiai nukentėjo pasikeitus

jo nepriimti tokio nutarimo. O. Kadgiehnas, pabrėžęs, kad toks prašymas jį statas į labai keblią padėtį, pasiteiravo, ar šį pokalbį jis privalęs laikyti oficialiu ar privačiu? W. Maenso toks tiesus klausimas neišgąsdino, jis atkirto, kad direktorijos pirmininkas jų pokalbį galės laikyti oficialiu ir net informuoti apie jį gubernatorių. O. Kadgiehnas taip ir padarė. A. Merkys, savo ruožtu, apie tokį neleistiną Vokietijos generalinio konsulo kišimąsi į Klaipėdos reikalus informavo Ministrą Pirmininką ir kitus Vyriausybės narius. Žr. D. Zauniaus 1929 m. birželio 29 d. *pro memoria*, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 888, l. 6.

⁹⁵ D. Zauniaus 1929 m. spalio 26 d. *pro memoria* „Apie derybas su vokiečių delegacija *Zinsloses Darlehen* likvidavimo klausimu“, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 929, l. 58–59.

⁹⁶ Ten pat, l. 59.

krašto statusui. Pasak ministro, Vyriausybė negalėtų politiškai pateisinti tokio susitarimo, kadangi jį pasirašius nukentėtų kitos krašto gyventojų kategorijos.

Toks iš pirmo žvilgsnio kategoriškas pareiškimas visiškai nereiškė atsisakymą pasirašyti Vokietijos pageidaujama susitarimą. Pirmąjį derybų raundą sąmoningai vedęs ir atvedęs į aklavietę D. Zaunius pradėjo antrąją derybų fazę, pareikšdamas: „Taigi, mūsų tezė tokia – mes galėtume kalbėti apie algų skirtumo valdininkams mokėjimo legalizavimą tikrai platesniu pamatu“, siūlydamas vokiečiams pateikti Lietuvai „tokį platesnį pamatą“⁹⁷. Vokietijos delegacijos, beje, toks D. Zauniaus pasiūlymas visiškai nenustebino, tačiau atsargūs vokiečiai neskubėjo imtis iniciatyvos į savo rankas. „Nurodydami į kai kurias mano po didelių pietų vakare prieš tai pareikštas mintis, vokiečiai sako, kad jie mielai noru ir patys pasiūlytų platesnei bazei pamatą ir kad jie apie tai galvos, bet jie pirmiau prašo mane išdėstyti savo projektus“, – kamuolį į Lietuvos lauką grąžino Vokietijos delegacija⁹⁸.

D. Zaunius buvo pasirengęs tokiai įvykių eigai, kadangi bent jau kol kas derybos vyko pagal jo numatytą scenarijų. Atsižvelgdamas į Vokietijos delegacijos prašymą jis pradėjo dėstyti ilgą ir labai komplikotą schemą, kurią įgyvendinus turėjo gerokai sumažėti Klaipėdos krašto žemės ūkio prasiskolinimas kreditoriams iš Vokietijos ir kartu per painią nusavinimo bei kompensacijų schemą atlyginti nuostoliai „labiausiai nukentėjusioms Klaipėdos krašto piliečių kategorijoms“. Ši schema, taikoma ne tik vokiečių kilmės valdininkams, turėjo būti finansuojama Vokietijos pinigais, tačiau administruoti ją turėjo Lietuvos institucijos. Į Vokietijos delegacijos klausimą, ar Lietuvos Vyriausybė sutiktų kompensuoti Vokietijai už jos piliečių turto nusavinimą, D. Zaunius atsakė neigiamai, pažymėdamas, kad „toks atsisakymas nuo kompensacijos ir būtų ta platesnė bazė, kurios pagalba būtų galima legalizuoti algų skirtumo mokėjimą“. Pastebėję, jog D. Zauniaus pasiūlymo juridinė bazė „šiek tiek sunki“, vokiečiai, abejodami, ar jie galėtų priimti tokį pasiūlymą, vis dėlto domėjosi, apie kokias sumas kalbama⁹⁹.

Vokietijos delegacijai kategoriškai neatsisakius svarstyti D. Zauniaus pasiūlymo, derybos perėjo į naują, trečiąją, fazę. Atrodo, tokia įvykių eiga buvo netikėta ir pačiam URM generaliniam sekretoriui. „Klausimo sunkumas dabar pasirodo ki-toje vietoje nei pradžioje buvo manyta. Mes manėme, kad vokiečiai nesutiks duoti jokių kompensatų už papildomų algų mokėjimo legalizavimą. Dabar gi tikrai lieka

⁹⁷ D. Zauniaus 1929 m. spalio 26 d. *pro memoria* „Apie derybas su vokiečių delegacija *Zinsloses Darlehen* likvidavimo klausimu“, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 929, l. 60.

⁹⁸ Ten pat.

⁹⁹ Ten pat, l. 60–61.

tik surasti tų kompensatų tinkamą formą bei dydį“, – teigė D. Zaunius, konstatuodamas, kad labiausiai vokiečiai prieštaravo išmokėti vienkartinę kapitalizuo- tą sumą. Beje, priešingai nei V. Sidzikauskas, D. Zaunius nebuvo visiškai įsitiki- nęs, kad šis variantas priimtinas Lietuvai, manydamas, kad sumos, kurios turėjo būti išmokėtos valdininkams, galėjo kelti grėsmę lietuvių pozicijoms ir interesams Klaipėdos krašte. Pvz., vokiečių skaičiavimais, ne pats aukščiausias krašto valdi- ninkas, ištarnavęs 25 metus, galėjo gauti 20 000 vokiečių markių, arba 50 000 litų kompensaciją. Tokių sumų išmokėjimas vokiečiams, D. Zauniaus nuomone, galėjo turėti sunkių pasekmių Lietuvos interesams krašte¹⁰⁰.

Baigiantis deryboms, Vokietijos delegacija, pripažindama nesanti įsitikinu- si, kad Berlynas pritaris jos idėjai, vis dėlto pateikė naują pasiūlymą dėl tolesnės derybų bazės: Vokietijos Vyriausybė turėjo įsipareigoti keletą metų mokėti Lietu- vos Vyriausybei tam tikrą pinigų sumą, kuri susidarytų iš „sumos A“ ir „sumos B“, tačiau oficialiai figūruotų tiktai „A plus B“ bendroji suma. Į „sumą A“ turėjo būti įtraukta kapitalizuota visų valdininkų pretenzijų dėl algų skirtumų susidariu- si suma; iš „sumos B“ Lietuvos Vyriausybė galėtų atlyginti kitus krašto gyventojų nuostolius. Tokiu būdu ir algų skirtumo mokėjimai, ir šie papildomi mokėjimai ki- toms krašto asmenų kategorijoms sudarytų platesnę bazę, kuria Kaunas galėtų pa- teisinti sutikimą su algų skirtumo mokėjimu. Perduodama Lietuvai bendrą sumą Vokietija nenurodytų, iš ko ji sudaryta, ir jos mokėjimo tikslą apibūdintų pačia bendriausia forma. Lietuvos Vyriausybė, savo ruožtu, ar tai viešajame dokumente, ar kitokiu būdu turėtų paaiškinti, kuriam tikslui ji išleis šią sumą, pasižadėdama fiksuoti valdininkų teises, jų atlyginimą, teisę į pensiją ir pan. D. Zauniui pažadė- jus rimtai išstudijuoti šį pasiūlymą sutarta derybas atidėti iki gruodžio pradžios¹⁰¹.

Derybų išvakarėse V. Sidzikausko nuogaštavimai, kad Berlyne vyraujančios nepalankios nuotaikos Lietuvos atžvilgiu galinčios paveikti derybų eigą, nepasi- teisino. Atmosfera derybų metu buvo kuo geriausia. „Čionai jokio nepasitikėjimo ar kartumo visiškai nesimatė“, – pasibaigus deryboms laiške pasiuntiniui Berly- ne rašė D. Zaunius¹⁰². „Puikią vokiečių nuotaiką“ derybų metu URM generalinis sekretorius pabrėžė ir telegramoje gubernatoriui A. Merkiui, ragindamas jį kuo

¹⁰⁰ D. Zauniaus 1929 m. spalio 26 d. *pro memoria* „Apie derybas su vokiečių delegacija *Zinsloses Dar- lehen* likvidavimo klausimu“, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 929, l. 62.

¹⁰¹ Ten pat, l. 63.

¹⁰² D. Zauniaus 1929 m. spalio 28 d. laiškas V. Sidzikauskui, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 929, l. 55–55v.

skubiau įsitraukti į derybas¹⁰³. Sprendžiant iš kai kurių D. Zauniaus užuominų, Vokietijos delegacija Kaune ne tik daug dirbo, bet ir turėjo progos susipažinti su tikru lietuvišku vaišingumu. „Derybose alkoholis lošia šiokios tokios rolės“, – neslėpė D. Zaunius¹⁰⁴. Pasikeitusias nuotaikas liudijo ir tai, kad spalio 26 d. *Lietuvos aidas* apie atidėtas derybas informavo jau ne šeštajame, o pirmajame puslapyje¹⁰⁵. Taigi, spalio pabaigoje abi pusės buvo gana optimistiškai nusiteikusios dėl galimybės gruodžio mėnesį išspręsti ginčą dėl *Zinsloses Darlehen*.

Praėjus maždaug dviem savaitėms po Vokietijos delegacijos išvykimo iš Kauno, D. Zaunius buvo paskirtas užsienio reikalų ministru. Yra pagrindo manyti, kad puikus jo pasirodymas spalio 23–25 d. vykusiose derybose padėjo Prezidentui A. Smetonai apsispręsti dėl naujo užsienio reikalų ministro kandidatūros.

2.3.4. Antrasis Lietuvos derybų su Vokietija raundas: Kaunas, 1929 m. gruodžio 3–17 d.

2.3.4.1. Padėtis antrojo derybų raundo išvakarėse

Spalio pabaigoje Kaune vyravęs optimizmas, kad antrajame derybų raunde pavyks pasiekti susitarimą su Vokietija ginčytiniais klausimais, lapkričio pradžioje ėmė pastebimai slūgti, o mėnesio viduryje ir visiškai išgaravo. Pradėjusi derybas su Lenkija dėl santykių normalizavimo Vokietija ėmė vis atkakliau reikalauti Lietuvos politikos Klaipėdos krašte permainų. Apie tai liudijo jau minėtas lapkričio 12 d. V. Sidzikausko pokalbis su valstybės sekretoriumi C. von Schubertu, kuomet, užėjus kalbai apie Klaipėdos reikalus, tas staiga susirūpino Lietuvos pozicijomis krašte, primindamas V. Sidzikauskui Lietuvos pareigą „daboti, kad Klaipėdos krašte nebūtų varoma germanizacija“, ir ragindamas „būdėti, kad krašte nebūtų sudaromas frontas prieš Kauną!“¹⁰⁶ Ką turėjo galvoje Vokietijos diplomatas, paaiškėjo tik po jo užuominos, kad tokio „fronto“ Klaipėdos krašte lengviausiai pavyktų išvengti, Lietuvai „padarius vieną kitą platesnį gestą ir gal ne taip stropiai žiūrint įstatymų ar sutarčių raidės“. Reaguodamas į šią užuominą V. Sidzikauskas pastebėjo, kad „plačius gestus lengviau daryti didelėms valstybėms“, kartu prašydamas valstybės

¹⁰³ D. Zaunius 1929 m. spalio 24 d. telegrama gubernatoriui A. Merkiui, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 929, l. 65.

¹⁰⁴ D. Zaunius 1929 m. spalio 24 d. telegrama pasiuntinybei Berlyne, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 929, l. 64.

¹⁰⁵ Derybos dėl Klaipėdos valdininkų atidėtos, *Lietuvos aidas*, 1929 m. spalio 26 d., p. 1.

¹⁰⁶ V. Sidzikausko 1929 m. lapkričio 13 d. konfidencialus pranešimas Nr. 196 D. Zauniui, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 858, l. 33–34.

sekretoriaus neužmiršti duoti atitinkamą instrukciją gruodžio mėnesį į Kauną besiruošiančiai Vokietijos delegacijai¹⁰⁷.

Ką turėjo reikšti antrojo derybų rando išvakarėse iš Berlyno nuskambėjęs raginimas „ne taip stropiai žiūrėti įstatymų ar sutarčių raidės“? Klaipėdos Statuto tylų peržiūrėjimą? Visų ginčytinų klausimų sprendimą vokiečių pageidaujamo būdu? Lietuviams beliko tik spėlioti apie vokiečių intencijas. Tačiau buvo akivaizdu, kad Vokietija keitė toną Lietuvos atžvilgiu. 1929 m. lapkričio 18 d. kalbėdamasis su Vokietijos pasiuntiniu H. Morahtu tik ką Lietuvos užsienio reikalų ministru paskirtas D. Zaunius neslėpė nerimo dėl Vokietijos politikos, esą, ima aiškėti, kad „vokiečiai pradeda vykdyti prieš Lietuvą jėgos politiką“¹⁰⁸. „Vokiečiai, šiek tiek palengvėjęs jų padėčiai Vakaruose, pradėjo rodyti dantis ir urgėti, taip kad gruodžio 2 d. pasikalbėjimo su vokiečių delegacija perspektyvos nėra jau labai malonios“, – laiške J. Baltrušaičiui rašė D. Zaunius¹⁰⁹. Šiuos užsienio reikalų ministro žodžius buvo galima suprasti kaip nurodymą Lietuvos pasiuntinui Maskvoje kai kuriuos Lietuvos ir Vokietijos santykių aspektus aptarti *NKID*. Apie pasikeitusias nuotakas Berlyne signalizavo ir Vokietijos pasiuntinys Kaune H. Morahtas, užsimindamas D. Zauniui, kad *Auswärtiges Amt* „per daug esąs nervingas“¹¹⁰.

Likus kelioms dienoms iki derybų pradžios, *Lietuvos aidas* santykiams su Vokietija paskyrė platų vedamąjį, intriguojančiu pavadinimu „Pasikalbėkime atviriau. Keletas pastabų dėl lietuvių santykių su vokiečiais“. Gana objektyviai peržvelgęs dviejų valstybių santykių raidą nuo 1918 m., nevengdamas įvardyti įtampos židinių, pripažinęs, kad Klaipėdos krašto prijungimas prie Lietuvos sukūrė probleminį foną⁴, *Lietuvos aidas*, kaip ir pridera oficiozui, Vokietijos delegacijos atvykimo išvakarėse vedamąjį baigė optimistine gaida, pareiškdamas, kad „visi daviniai kalba už teigiamą Lietuvos ir Vokietijos santykių raidą, kad esant gerai valiai abiejose pusėse (dėl to mes neabejojame) pavyks visi nelygumai iš kelio laimingai

¹⁰⁷ V. Sidzikausko 1929 m. lapkričio 13 d. konfidencialus pranešimas Nr. 196 D. Zauniui, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 858, l. 33–34.

¹⁰⁸ A. Gaigalaitė, *Dr. Dovas Zaunius ir jo diplomatija*, p. 268.

¹⁰⁹ D. Zauniaus 1929 m. lapkričio 19 d. laiškas J. Baltrušaičiui, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 1029, l. 17–19.

¹¹⁰ D. Zauniaus 1929 m. gruodžio 2 d. *pro memoria*, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 918, l. 134.

* Pažymėtina, kad Klaipėdos klausimą *Lietuvos aidas* buvo linkęs traktuoti ne kaip politinę ar ekonominę, o kaip psichologinio pobūdžio problemą. Neneigdamas, kad „vokiečių dvasios gelmėse teberusena viltis“ susigrąžinti kraštą, oficiozas visgi guodėsi, kad „atsakingi vokiečių užsienio politikos vadai <...> atsisako minties kada nors šį kraštą atsiimti“. Žr. Pasikalbėkime atviriau. Keletas pastabų dėl lietuvių santykių su vokiečiais, *Lietuvos aidas*, 1929 m. lapkričio 30 d.

pašalinti¹¹¹. Vokietijos delegacijai jau atvykus į Kauną, gruodžio 4 d., *Lietuvos aidas* „Kronikos“ skyrelyje buvo išspausdinta tik trumpa žinutė, kuria buvo informuojama apie patį Vokietijos delegacijos atvykimo faktą ir neaiškiai užsimenama, kad, Vokietijos pasiuntiniui grįžus iš atostogų, tarp naujojo Lietuvos užsienio reikalų ministro ir H. Morahto URM „vyksta pasitarimai, kurių tikslas išsiaiškinti kai kuriuos Lietuvą ir Vokietiją liečiančius klausimus“¹¹². Kad ir kaip būtų keista, opozicijos spauda Vokietijos delegacijos atvykimo faktą visiškai ignoravo.

Antrasis Lietuvos ir Vokietijos derybų raundas prasidėjo gruodžio 3 d., t. y. dieną vėliau nei buvo sutarta, ir tęsėsi net dvi savaites. Tai buvo ne tik vienos ilgiausių, bet ir vienos sunkiausių derybų D. Zauniaus diplomatinėje karjeroje. Tiesa, priešingai nei spalio mėnesį, šį kartą Lietuvos delegacijoje buvo net trys nariai – užsienio reikalų ministrui talkininkavo Klaipėdos krašto gubernatorius A. Merkys, pirmąsias dvi dienas derybose dalyvavo ir Lietuvos pasiuntinys Berlyne V. Sidzikauskas (epizodiškai delegacijos darbe dalyvavo ir URM referentas Juozas Sakalauskas). Vokietijos delegacijoje buvo tie patys asmenys kaip ir spalio mėnesį: Vokietijos pasiuntinys Kaune H. Morahtas, *Auswärtiges Amt* slaptasis tarėjas E. von Schackas ir Teisingumo ministerijos slaptasis tarėjas Lutterlohas. Pastarojo įtraukimas į Vokietijos delegacijos sudėtį labai pradžiugino D. Zaunių, kadangi šis Vokietijos teisininkas savo nešališka laikysena labai prisidėjo sukuriant pozityvią ir darbinę atmosferą spalio mėnesio derybose*.

Priešingai nei tikėtasi, į Kauną neatvyko Lietuvos reikalus *Auswärtiges Amt* kuravęs pareigūnas H. A. von Moltke, kurį įtraukus į Vokietijos delegacijos sudėtį būtų buvę galima kai kurių Klaipėdos reikalų svarstymą sieti su platesniais politiniais Lietuvos ir Vokietijos santykių aspektais. Toks D. Zauniaus noras nebuvo paslaptimi vokiečiams, jis buvo akivaizdus derybų spalio mėnesį metu, apie jį Berlyne signalizavo ir V. Sidzikauskas, pagaliau derybų Kaune metu tam neprieštaravo ir Vokietijos delegacija. Tačiau nuo spalio mėnesio padėtis pasikeitė. Apie tai liudijo antrojo derybų raundo išvakarėse Berlyno išreikštas pageidavimas susiaurinti derybų bazę. V. Sidzikauskui buvo aiškiai pasakyta, kad Vokietija neberandanti reikalo kalbėtis plačiais politiniais klausimais, siūlydama pasitenkinti priedų

¹¹¹ Pasikalbėjime atviriau. Keletas pastabų dėl lietuvių santykių su vokiečiais, *Lietuvos aidas*, 1929 m. lapkričio 30 d.

¹¹² Kronika, *Lietuvos aidas*, 1929 m. gruodžio 4 d., p. 6.

* Laiške V. Sidzikauskui apie šį Vokietijos delegacijos narį D. Zaunių taip atsiliepė: „Kaip tikras juristas ir plačių pažiūrų žmogus jis labai dažnai buvo mano pusėje ir prieš savo kolegas, ir jiems be galo gadindavo derybas.“ Žr. D. Zauniaus 1929 m. spalio 28 d. laiškas V. Sidzikauskui, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 929, l. 55–55v.

prie atlyginimų ir mokytojų išvaremo iš Klaipėdos krašto klausimų svarstymu¹¹³. Lietuvos atstovai svarbiausiu derybų klausimu ir toliau laikydami nesutarimus dėl Vokietijos Vyriausybės Klaipėdos krašto valdininkams mokamų papildomų išmokų iš principo neprieštaravo Vokietijos pageidavimui apsvarstyti ir mokytojų, Vokietijos piliečių, galimo iškraustymo iš Klaipėdos krašto klausimą*, savo ruožtu pasiūlydami į derybų dienotvarkę įtraukti ir diskusiją dėl Klaipėdos krašto Statuto 27-ojo straipsnio (dėl lietuvių ir vokiečių kalbų lygybės Klaipėdos krašte) interpretacijos.

2.3.4.2. Diskusijos dėl Vokietijos neprocentinių paskolų Klaipėdos krašto valdininkams

Svarbiausias derybų dienotvarkėje, kaip ir spalio mėnesį, buvo priedų prie algų klausimas. Derybų pradžioje Vokietijos delegacija pabandė jį išspręsti pačiu primityviausiu būdu – ėmę girti puikią Lietuvos ekonominę padėtį vokiečių diplomatai reikė nuomonę, kad Lietuvai sparčiai žengiant pažangos keliu algų, mokamų Vakarų Europoje ir Lietuvoje, dydis „greitu laiku“ susilygins, taigi, reikia tik truputį palaukti ir ši problema išsispres savaime¹¹⁴. Lietuviams neparodžius didesnio entuziazmo laukti tokių šviesių ateities perspektyvų ir pageidaujant šį klausimą spręsti kiek anksčiau, Vokietijos delegacija pasiūlė ir toliau mokėti skirtumą tarp valdininkams Vokietijoje ir Klaipėdos krašte mokamų algų ir net tam tikra suma prisidėti prie bendrojo visų valdininkų Klaipėdos krašte algų pakėlimo¹¹⁵. Pirmąją šio pasiūlymo dalį Lietuvos delegacija nedvejodama atmetė kaip „nepateisinamą ir neteisėtą“. Kiek pasvarsčius, atmestas ir pasiūlymas dėl Vokietijos prisidėjimo prie bendro algų Klaipėdos krašte pakėlimo, pabrėžiant, kad Lietuvos Vyriausybė negalinti be pagrindo kelti algas Klaipėdos krašte neatsižvelgdama į su visoje Lietuvoje mokamų algų dydį¹¹⁶. Kaune neabejota, kad priėmus tokį iš pirmo žvilgsnio patrauklų pasiūlymą tik padidėtų takoskyra tarp Lietuvos ir jos autonominės da-

¹¹³ D. Zaunias 1929 m. gruodžio 2 d. *pro memoria* „Pirmoji savaitė derybų su vokiečių delegacija papildomųjų Klaipėdos krašto valdininkų algų ir Vokietijos piliečių mokytojų iš Klaipėdos krašto iškraustymo klausimais“, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 918, l. 87.

* Kadangi šis klausimas iš anksto nebuvo įtrauktas į derybų dienotvarkę, pirmajame posėdyje D. Zaunius pareiškė norįs jį diskutuoti diplomatiniu keliu, t. y. su pasiuntiniu H. Morahtu, o ne delegacijų posėdyje. Vokiečiai sutiko su tokiu pasiūlymu.

¹¹⁴ Ten pat.

¹¹⁵ Ten pat, l. 88.

¹¹⁶ Ten pat.

lies, kas neišvengiamai susilpnintų ir net sukompromituotų centro valdžią Lietuvos visuomenės akyse.

Lietuvos delegacijai atsakius priimti tokį „kilniaširdį“ gestą, toliau derybų metu svarstyti įvairūs šios jautrios problemos aspektai. Lietuviams atvirai piktinantis, kad Vokietijos generalinis konsulas Klaipėdoje papirkinėja svetimos valstybės valdininkus (būtent taip Lietuvos atstovai vertino mokamas išmokas), Vokietijos atstovai pasiūlė kompensacijas mokėti per Lietuvos valdžios kontroliuojamas įstaigas. Lietuvos delegacija atmetė ir šį pasiūlymą, kadangi jį priėmus būtų tik patvirtintas pats tokių išmokų teisėtumas. Atmestas buvo ir dar vienas vokiečių pasiūlymas, numatantis algų skirtumus mokėti ne per Lietuvos valdžios institucijas, o per draudimo bendroves, su kuriomis Vokietijos Vyriausybė būtų pasirašiusi atitinkamas sutartis. Lietuvos delegacijai šis variantas taip pat buvo nepriimtinas, kadangi vokiečių pasiūlymas numatė draudimo bendrovėms galimybę pačioms pasirinkti mokėjimo – vienkartinės kompensacijos ar kas mėnesinės išmokos – formą¹¹⁷.

D. Zaunius kategoriškai prieštaravo bet kuriam Vokietijos delegacijos pasiūlymui, kuriame buvo bent užsimenama apie mėnesines išmokas, pažymėdamas, kad reguliariai jas mokant Klaipėdos krašto valdininkų sąmonėje tik dar labiau sutvirtėtų įsitikinimas, kad jie nėra galutinai išėję iš Vokietijos tarnybos. Tokios nuotaikos, pasak jo, labai neigiamai veikė padėtį krašte: viena vertus, vietoje pasišventusio tarnautojo krašte formavosi „dviem ponams tarnaujantis valdininkas“, kita vertus, tokie valdininkai visiškai neturėjo lietuvių visuomenės pasitikėjimo, kuri įtarė, kad mainais į įvairias pašalpas Vokietijos Vyriausybė neoficialiai igydavo ir teisę duoti šiems valdininkams neoficialius nurodymus. Visiems šitiems neaiškumams išvengti D. Zaunius matė tik vieną kelią – Vokietijos Vyriausybė turėjo viešai ir aiškiai pareikšti, kad Lietuvos pilietybę pasirinkę vokiečiai valdininkai laikomi galutinai nutraukę visus ryšius su reichu ir už jų ankstesnę tarnybą bus atsiskaityta sumokant jiems vienkartinę kompensaciją¹¹⁸.

Vokiečiams nereaguojant į šiuos pasiūlymus, D. Zaunius netikėtai užsiminė H. Morahtui gavęs žinių, kad „šiomis dienomis“, t. y. jau vykstant deryboms, Klaipėdos krašto valdininkams vėl pradėti mokėti algų skirtumai^{*}. „Jei tikrai tokie

¹¹⁷ D. Zaunius 1929 m. gruodžio 2 d. *pro memoria* „Pirmoji savaitė derybų su vokiečių delegacija papildomųjų Klaipėdos krašto valdininkų algų ir Vokietijos piliečių mokytojų iš Klaipėdos krašto iškraustymo klausimais“, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 918, l. 97.

¹¹⁸ Ten pat, l. 93–94.

* 1929 m. birželio mėnesį, ruošdamasi deryboms su Lietuva, Vokietijos Vyriausybė buvo laikinai sustabdžiusi priedų Klaipėdos krašto valdininkams mokėjimą.

mokėjimai įvyktų, tai aš negalėčiau pasakyti, kokios iš to gali būti pasekmės mūsų santykiams, ypačiai mūsų deryboms. Be abejo, pasitikėjimas vokiečių vyriausybės žodžiu Lietuvos visuomenėje labai nupultų ir aš nežinau, ar būtų galima toliau su vokiečių delegacija kalbėti“, – apie galimą derybų nutraukimą įspėjo Lietuvos užsienio reikalų ministras¹¹⁹.

H. Morahtas ir E. von Schackas kategoriškai tvirtino, kad Vokietijos Vyriausybė nei skatiko nebuvo davusi Klaipėdos krašto valdininkams, kad pinigai, skirti toms išmokoms, ir toliau lieka deponuoti Vokietijos bankuose¹²⁰. Atsakydamas į tai D. Zaunius tik pastebėjo, kad kiekvienu kitu atveju jam būtų pakakę tokio Vokietijos delegacijos pareiškimo, tačiau dabar Vokietijos Vyriausybės „žodis jau yra sukompromituotas jos ligšioliniais pasielgimais“, atseit, anksčiau neigusi, dabar ji pripažįsta tuos mokėjimus. „Lietuvos visuomenė vis tik netikės, kad čia nesama Vokietijos Vyriausybės nelojalaus akto“, – ir toliau savo nuomonės laikėsi D. Zaunius¹²¹. Jis pareiškė neatmetantis galimybės, kad šįsyk pinigai mokami „kairiąja ranka, ne dešine“, t. y. pinigai Klaipėdos valdininkams gali būti išmokami per tarpininkus, formaliai nesusijusius su Vokietijos Vyriausybe¹²².

Kalbant apie šį derybų epizodą tenka pastebėti, kad D. Zaunius neturėjo jokių faktų, patvirtinančių jo įtarimus Vokietijai dėl dvigubo žaidimo. Dar daugiau, jis nebuvo gavęs ir jokios informacijos apie tariamai vėl pradėtus mokėti priedus prie algų Klaipėdos krašte. Lietuvos užsienio reikalų ministras paprasčiausiai blefavo. Aštrindamas padėtį derybose, užsimindamas, kad nutraukus derybas Lietuvos Vyriausybė bus priversta vienašališkais priemonėmis užtikrinti savo interesus, jis siekė išgauti Vokietijos delegacijos sutikimą išmokėti vienkartinę kompensaciją vokiečių valdininkams Klaipėdoje.

Po ilgų derybų Vokietijos delegacija su tam tikromis išlygomis pagaliau sutiko atsižvelgti į lietuvių primygtinius reikalavimus, pasiūlydama vienkartinę 5 mln. litų kompensaciją krašto valdininkams, kurią išmokėjusi Vokietijos Vyriausybė turėjo būti laikoma esanti laisva nuo visų ankstesnių įsipareigojimų jų atžvilgiu. Kadangi tokia „kapitalizacijos schema“ dar turėjo būti patvirtinta Berlyne,

¹¹⁹ D. Zaunius 1929 m. gruodžio 2 d. *pro memoria* „Pirmoji savaitė derybų su vokiečių delegacija papildomųjų Klaipėdos krašto valdininkų algų ir Vokietijos piliečių mokytojų iš Klaipėdos krašto iškraustymo klausimais“, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 918, l. 96.

¹²⁰ Ten pat, l. 99.

¹²¹ Ten pat.

¹²² Ten pat, l. 96.

sutarta palaukti *Wilhelmstrasse* sprendimo¹²³. Vokietijos delegacijos preliminarus sutikimas išmokėti vienkartinę kompensaciją buvo svarbus Lietuvos delegacijos, pirmiausia D. Zauniaus, laimėjimas. Ta pačia proga Lietuvos užsienio reikalų ministras siūlė išspręsti ir kitą įsisenėjusią problemą, susijusią su galimybe Lietuvos pilietybę pasirinkusiems Klaipėdos krašto valdininkams išsaugoti ir Vokietijos pilietybę. Kadangi tokia procedūra buvo nesuderinama su Lietuvos pilietybės įstatymu, ministras primygtinai pageidavo aiškumo ir šiuo klausimu[†].

2.3.4.3. Diskusijos dėl Klaipėdos Statuto 31-ojo straipsnio

Netikėtai aštrios diskusijos išsirutuliojo ir dėl galimo Klaipėdos krašto mokytojų, Vokietijos piliečių, išvairo iš Klaipėdos krašto po 1930 m. sausio 1 d. Abi pusės skirtingai interpretavo Klaipėdos Statuto 31-ąjį straipsnį^{**}, radikaliai skyrėsi ir požiūriai į šių mokytojų veiklą: Lietuvos Vyriausybė juos laikė pavojingais propagandistais, kryptingai dirbančiais prieš lietuvių pozicijas krašte; Vokietijos (ir krašto vokiečių) aktyve šie mokytojai buvo labai svarbia Klaipėdos krašto vokiškumo išsaugojimo grandimi. Ir nors Vokietijos delegacija derybų Kaune metu tvirtino, jog Berlynas nepageidauja, kad jie grįžtų į Vokietiją tik „dėl ekonominių sumetimų“¹²⁴, visiems buvo aišku, jog tai pirmiausia yra politinio pobūdžio ginčas, kurio sprendimas galėjo turėti didelę reikšmę padėčiai krašte.

Vokietija kategoriškai nesutiko pripažinti Lietuvos Vyriausybei teisės po 1930 m. sausio 1 d. iškraustyti tam tikrą skaičių mokytojų, Vokietijos piliečių, iš Klaipėdos krašto. Remdamiesi reiche galiojusiais įstatymais, vokiečiai bandė tvirtinti, kad šie mokytojai savo pareigas gali eiti iki gyvos galvos. Kita vertus, vokiečiai primygtinai apeliavo į „Voldemaro protokolu“ Lietuvos prisiimtą įsipareigojimą

¹²³ T. H. Prestono 1929 m. gruodžio 23 d. pranešimas Nr. 170 Didžiosios Britanijos laikinajam reikalų patikėtiniui Baltijos valstybėse Rygoje, *PRO. FO*, 371, 14780, N 288, 41.

* Visi Klaipėdos krašto valdininkai vokiečiai, priėmę Lietuvos pilietybę, savo rankose turėjo ir Vokietijos valdžios įstaigų išduotus dokumentus, garantuojančius jiems, kad grįžę į Vokietiją atgaus ir Vokietijos pilietybę. D. Zaunius tvirtino, kad Vokietijos Vyriausybė neturinti teisės tokių dokumentų išdavinėti.

** Pagal Klaipėdos Statuto 31-ąjį straipsnį už švietimo reikalus atsakingos krašto įstaigos iki 1930 m. sausio 1 d. galėjo savarankiškai spręsti svetimšalių mokytojų įdarbinimo krašte klausimus. Tiesa, gubernatoriui pateikus įrodymų, kad šie „varo Lietuvos interesams priešingą politinę agitaciją“, direktorija neturėjo teisės palikti jų krašte. Po 1930 m. sausio 1 d. svetimšaliai mokytojai galėjo likti dirbti krašte tik gavus Lietuvos Vyriausybės sutikimą. Žr. J. Robinzonas, *Klaipėdos krašto konvencijos komentaras*, p. 651–652.

¹²⁴ Ten pat, l. 42–43.

nebloginti svetimšalių valdinininkų padėties krašte, kol Lietuvoje nebus priimtas įstatymas, reguliuojantis jų padėtį. Negalėdami atsiriboti nuo ankstesnių slaptų įsipareigojimų, lietuviai laikėsi principinės nuostatos, kad ginčo tarp dviejų valstybių negalima spręsti remiantis vienos iš konflikte dalyvavusių pusių vidaus įstatymais, pagrįstai siūlydami vadovautis tarptautine teise. Remdamiesi Klaipėdos Statutu, jie neabejojo Lietuvos Vyriausybės teise po 1930-ųjų sausio 1 d. savarakiškai spręsti svetimšalių mokytojų pasilikimo krašte galimybę. Tiesa, D. Zauniaus ir A. Merkio pozicijos šiuo klausimu pastebimai skyrėsi: užsienio reikalų ministras, vadovaudamasis griežtai teisinėmis normomis, akcentavo Lietuvos teisę imtis radikalių priemonių prieš vokiškąją agitaciją krašte variusius mokytojus; gubernatorius operavo daugiau politinėmis kategorijomis, apskritai nematydamas galimybių mokytojams, Vokietijos piliečiams, po nurodyto termino pasilikti Klaipėdos krašte.

Baimindamasis, kad gubernatoriaus tiesmukiškumas gali pakenkti Lietuvos interesams derybose, o gal ir vadovaudamasis kitais sumetimais, apie kuriuos bus kalbama kiek vėliau, D. Zaunius nepageidavo šio klausimo svarstyti delegacijų posėdyje. Pasitaręs su Respublikos Prezidentu A. Smetona, užsiti krinęs ir A. Merkio palaikymą savo sumanymui įgyvendinti (žinoma, net ne užsimindamas jam apie tikruosius savo motyvus), gruodžio 5 d. užsienio reikalų ministras pasikvietė H. Morahtą atskirai pasikalbėti į URM. Į Daukanto 13 atvykusiam Vokietijos pasiuntiniui, D. Zauniaus žodžiais, buvo padarytas „programinis pareiškimas visais klausimais“. „Jei siekiama prieiti prie žmoniškų santykių tarp Lietuvos ir Vokietijos, reikia pašalinti tuos akmenis, kurie tiems santykiams kliudo. Didžiausias akmuo ant to kelio yra Klaipėdos krašte vokiečių varoma agitacija, ypač mokyklose“, – savo ilgą monologą pradėjo ministras, sakydamas negalįs suprasti Vokietijos pageidavimo, kad Lietuvos Vyriausybė atsisakytų Klaipėdos Statuto 31-uoju straipsniu jai suteiktų teisių. D. Zaunius tvirtino, kad dėl kai kurių mokytojų priešiškos veiklos mokyklos Klaipėdos krašte buvo tapusios „didžiausios priešvalstybinės ir antilietuviško agitacijos centru“. „Net Lietuvos valstybės egzistavimas ir Klaipėdos krašto priklausomybė prie tos valstybės neigiamas <...>. Ten nėra vietos nei Lietuvos istorijai, nei literatūrai, o skiepijama tik „*Deutschland ueber alles*“ dvasia visais pavidalais“, – neslėpė nepasitenkinimo ministras, kaltindamas Vokietijos Vyriausybę nelegaliomis pašalpomis remiant vokiečius mokytojus krašte. Negana to, jis kaltino Berlyną ir kurstant krašto direktoriją, siekiančią stabdyti pamainos, galėjusios pakeisti Vokietijos mokytojus, rengimą. D. Zaunius neslėpė, ir šį kartą jis neblefavo, jog Lietuvos Vyriausybė turinti įrodymų, kad mokytojais

svetimšaliai* savo pragaištingą darbą krašte varė toli gražu ne savo iniciatyva. Esą, užteko jiems kolektyviai pareikšti apie norą grįžti į Vokietiją ir jie iškart gavo nurodymą iš Vokietijos pasilikti krašte. Nepriimtina ministru buvo ir Vokietijos pozicija šiuo klausimu prasidėjusių derybų metu. „Čia jau ne be savo piliečių laisvės kitoje šalyje saugojimas, bet politinis savo valdininkų į kitą šalį grūdimo aktas“, – pareiškė jis, pabrėždamas, kad negalima palikti Vokietijos mokytojus krašte jau vien todėl, kad jie nemoka abiejų valstybinių kalbų ir todėl negali atlikti savo pareigų augindama jaunąją krašto kartą¹²⁵.

Rezumavęs, kad padėtį Klaipėdos krašte būtina „pakeisti iš pamatų“, pabrėžęs, kad be to „geri santykiai tarp Lietuvos ir Vokietijos yra neįmanomi“, Lietuvos užsienio reikalų ministras netikėtai ultimatyviai pareiškė: „Jeigu vokiečiai būtinai užsispirs varyti Klaipėdos krašte vokietinimo akciją ir jeigu jie reikalaus palikti dabartinę padėtį, tai aš į tai žiūriu kaip į mums mestą pirštinę, kurią aš pakelsiu (*sic!*). Klausimas Lietuvai yra tiek svarbus, kad jis reiškia Lietuvai jos tautinių aspiracijų klausimą ir Lietuvos Vyriausybė susitikusi savo kelyje su formaliu Vokietijos pasipriešinimu <...> bus priversta pakeisti iš pat pamatų savo politikos kryptį ir savo nusistatymą Vokietijos link.“¹²⁶ (*sic!*)

Diplomatijos istorijoje ne toks ir dažnas atvejis, kai valstybė, turinti vos 2 mln. gyventojų, grasina keliasdešimt kartų už ją didesnei valstybei! Vokietijos pasiuntiniui, žinoma, toks Lietuvos užsienio reikalų ministro tonas buvo daugiau nei netikėtas. Tačiau sureaguoti H. Morahtas nespėjo. Įtampai pasiekus maksimalų tašką, D. Zaunius netikėtai sušvelnino toną, pasiūlydamas Vokietijos pasiuntiniui „konsiliacinę programą“, kitaip sakant, tylų susitarimą: atsižvelgdama į lietuviškos visuomenės nuotaikas krašte Lietuvos Vyriausybė negalės visiškai ignoruoti 1930 m. sausio 1 d. termino ir po sausio 1 d. bus priversta išvaryti iš krašto tam tikrą skaičių mokytojų, ne Lietuvos piliečių („kitaip lietuviškoji krašto visuomenė neatsikratys įspūdžio, kad krašte šeimininkauja Berlynas“). Tačiau, pažymėjo ministras, savo teise Kaunas nesinaudos beatodairiškai, „be sistemos“, t. y. prieš 1930 mokslo metų pabaigą mokytojai nebus masiškai varomi iš Klaipėdos krašto. Kartu jis neslėpė, kad 1931 m., prieš Velykas, t. y. prieš pat mokslo metų pabaigą,

* Sprendžiant iš įvairių dokumentų, nelojaliais Lietuvai buvo laikomi daugiau nei šimtas Klaipėdos krašto mokyklose dirbusių mokytojų, Vokietijos piliečių (skirtinguose šaltiniuose nurodomi skirtingi mokytojų skaičiai: vienuose – 119, kituose – 125 ir pan.).

¹²⁵ D. Zaunius 1929 m. gruodžio 2 d. *pro memoria* „Pirmoji savaitė derybų su vokiečių delegacija papildomųjų Klaipėdos krašto valdininkų algų ir Vokietijos piliečių mokytojų iš Klaipėdos krašto iškraustymo klausimais“, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 918, l. 89.

¹²⁶ Ten pat, l. 90.

iš krašto bus išvaryti 20–30 mokytojų, Vokietijos piliečių, kurie turės būti pakeisti mokytojais, krašto gyventojais. Pažymėjęs, kad išvaromi bus tik tie mokytojai, kurių veikla nukreipta prieš Lietuvos interesus („kuriuos jau seniai reikėjo iškraustyti“), D. Zaunius pasiūlė: „Mums, žinoma, būtų žymiai maloniau sutvarkyti šitą reikalą, koordinuojant savo žygius su Vokietijos Vyriausybės žygiais ir išvengiant tiesioginio mokytojų išvaramo. Tačiau tą galima padaryti tik Vokietijos Vyriausybei pačiai sutikus nuo sausio 1 d. atsiimti tuos mokytojus, kuriuos mes jums nurodysime.“ Ir lyg tarp kito pridūrė, kad ateityje visi mokytojai, Vokietijos piliečiai, bus iškraustyti iš krašto „ne ilgiau kaip per dvejus metus“¹²⁷.

Į H. Morahto pastabą, kad jis „negalįs sutikti su vokiečių kultūros naikinimu Klaipėdos krašte“, D. Zaunius atkirto nemanąs, kad „lietuvių kalbos šmeižimas būtų vokiečių kultūros požymiu“. Pažymėjęs, kad abi kultūros Klaipėdos krašte gali kuo puikniausiai egzistuoti viena šalia kitos, ministras ironiškai pastebėjo: „Jei-gu tokias mokyklas baigusieji žino tiktai šovinistines vokiečių dainas ir pirmoje eilėje „*Deutschland ueber alles*“, o apie lietuviškas dainas, kurios, be abejo, turtin-gesnės už vokiškąsias, neturi nei mažiausio supratimo, tai čia vienas iš charakte-ringų to vokiečių „kultūrinimo“ pavyzdžių...“¹²⁸

Padėkojęs pašnekovui „už atvirą, kad ir griežtą pasikalbėjimą“, H. Morahtas pareiškė kuo išsamiau informuosiantis Vokietijos Vyriausybę apie šio pareiškimo turinį, nepamiršdamas paminėti ir ministro pažado pakelti Lietuvai mestą pirštį, ir įspėjimo, kad nesutarimas šiuo klausimu gali turėti įtakos Lietuvos politikos krypties Vokietijos atžvilgiu pasikeitimui¹²⁹. Tai buvo kone atviras grasinimas, tačiau, sprendžiant iš D. Zauniaus atmintinės, didesnio įspūdžio šie Vokietijos pa-siuntinio žodžiai jam tada nepadarė.

Pozicijoms nesuartėjus, Vokietijos delegacija užsiminė apie galimybę, galbūt padėsiančią išspręsti ginčą, pasinaudoti „Voldemaro protokolu“ arba Lietuvos ir Vokietijos arbitražo (Trečiųjų teismo ir taikomąja) sutartimi nustatyta procedūra. Jei tokiu būdu vokiečių diplomatai tikėjosi pagąsdinti lietuvius, jiems aiškiai nepavyko. Ginčo internacionalizavimo perspektyva Lietuvos delegacijos visiškai neišgąsdino. Atvirkščiai, D. Zaunius, nors apie tai Vokietijos delegacijai ir nebuvo pasakyta, buvo pasiruošęs eiti net toliau, nei siūlė vokiečiai. Vietoje arbitražo

¹²⁷ D. Zauniaus 1929 m. gruodžio 2 d. *pro memoria* „Pirmoji savaitė derybų su vokiečių delegacija papildomųjų Klaipėdos krašto valdininkų algų ir Vokietijos piliečių mokytojų iš Klaipėdos krašto iškraustymo klausimais“, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 918, l. 90–91.

¹²⁸ Ten pat, l. 92.

¹²⁹ Ten pat.

procedūros ar tarpininkavimo misijos galimą mokytojų iš Klaipėdos krašto iškraustymo klausimo svarstymą jis planavo nieko nedelsdamas perkelti į Tautų Sąjungą¹³⁰. Neatsisakydamas pasinaudoti Vokietijos delegacijos pasiūlymu ir net demonstratyviai ėmęs kamantinėti vokiečius, kuri iš anksčiau minėtų procedūrų bus pasirinkta, D. Zaunius perspėjo – susitarti dėl jo pasiūlytos „konsiliantiškos programos“ galima tik dabar vykstančių derybų metu. Vokietijai pralaimėjus bylą arbitraže „reikalai bus visai kiti“ – tuomet vietoje kalbų apie „lėtą“ mokytojų iškraustymą Lietuvos Vyriausybė, remdamasis Klaipėdos Statutu jai suteiktomis teisėmis, bus priversta imtis vienašališkų ir ryžtingų veiksmų¹³⁰.

2.3.4.4. Ar Klaipėdos krašto valdininkai vokiečiai privalėjo mokėti lietuvių kalbą?

Dovo Zauniaus „švilpuko teorija“

Vokietijos delegacijai vėl priminus Lietuvai jos įsipareigojimus, priisiimtus „Volde-maro protokolu“, D. Zaunius sutiko griežtai konfidencialiai aptarti būsimuosius centro valdžios veiksmus krašte, supažindindamas vokiečius ir su įstatymo, reguliuojančio svetimtaučių valdininkų padėtį krašte, projektu^{**131}. Tačiau jis pabrėžė, kad priimdama šį įstatymą Lietuvos Vyriausybė kartu išleis ir kalbų įstatymą, skirtą daugiausiai krašto valdininkams. Šis pareiškimas sukėlė naują diskusijų audrą. Vokietijos delegacijos nuomone, toks įstatymas buvo visiškai nereikalingas ir net prieštaraujantis valdininkų teisėms. Ir vėl, remdamiesi išimtinai Vokietijos įstatymais ir visiškai ignoruodami Klaipėdos Statutą, vokiečiai ėmė kategoriškai tvirtinti, kad reikalavimas mokėti abi oficialias krašto kalbas yra nesuderinamas su valdininkų teisėmis ir negali būti taikomas, jog vienos kalbos nemokančio valdininko Lietuvos valdžia negalinti atleisti iš tarnybos ir pan. Pavargęs nuo siūlymų Vokietijos delegacijos nariams pasiskaityti Klaipėdos Statutą, D. Zaunius paprasčiausiai pastebėjo, kad, jo nuomone, „valdininkas yra tam, kad tarnautų visuomenei, o

* Nors D. Zaunius net neabejojo, kad bylą Ženevoje prieš Vokietiją dėl Statuto 31-ojo straipsnio (t. y. dėl galimo mokytojų išvaymo) Lietuva laimėsianti, tokiam užsienio reikalų ministro pasiūlymui nebuvo pritarta. O gaila, kadangi pergalė ginče dėl mokytojų galėjo lemtingai paveikti visą Lietuvos ir Vokietijos ginčo eigą 1930 m.

¹³⁰ D. Zauniaus 1929 m. gruodžio 9 d. *pro memoria* „Antroji savaitė derybų su vokiečių delegacija papildomųjų Klaipėdos krašto valdininkų algų ir Vokietijos piliečių mokytojų iš Klaipėdos krašto iškraustymo klausimais“, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 918, l. 78.

** Tokį įstatymą Lietuvos Vyriausybė buvo įsipareigojusi priimti „Voldemaro protokolu“.

¹³¹ D. Zauniaus 1929 m. gruodžio 11 d. *pro memoria* „Derybos su vokiečių delegacija papildomųjų Klaipėdos krašto valdininkų algų ir Vokietijos piliečių mokytojų iš Klaipėdos krašto iškraustymo klausimais“, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 918, l. 46.

ne kad visuomenė tarnautų valdininkui¹³². Kitaip sakant, vadovaujantis Statutu ir sveiku protu, abiejų kalbų nemokantis valdininkas paprasčiausiai negalėjo tinkamai atlikti savo pareigų. Toks, rodos, visiškai suprantamas padėties vertinimas Vokietijos delegacijai atrodė kaip didžiausias vokiečių valdininkų teisių Klaipėdos krašte pažeidimas!

Vokietijos delegacijai nuolat prikišant Lietuvai jos įsipareigojimus, prisiimtus pasirašant „Voldemaro protokolą“, D. Zaunius perskaitė Vokietijos pasiuntiniui „jų pačių evangelijos“, t. y. G. Stresemanno pasirašyto šio protokolo dalį, liečiančią tokius įsipareigojimus, ir konstatavo, kad Vokietijos Vyriausybė neturinti jokios teisės „statyti Lietuvai sunkenybių valdininkų kalbų klausimu“¹³³. H. Morahtui neturint kuo atsikirsti, abi pusės sušvelnino savo pozicijas, imdamos svarstyti įvairius kalbų problemos sprendimo būdus, tarp jų ir kompromisinį variantą, pagal kurį 30–40 metų amžiaus valdininkai Klaipėdos krašte lietuvių kalbos egzaminą privalėjo išlaikyti per 3 metus, tie, kurių amžius buvo tarp 40 ir 50 metų, – per 5 metus¹³⁴.

Kalbant apie šių dviejų abiem pusėms labai aktualių įstatymų priėmimą Klaipėdos seimelyje, D. Zaunius ironiškai pastebėjo: „<...> formaliai mes galime Klaipėdos krašto organų leidžiamą įstatymą vetuoti arba ne, galime su jais geruoju susikalbėti dėl įstatymo turinio ir tuo būdu įstatymą praveisti. Bet toks pravedimas reikalaus, kad p. Dressler* po pasikalbėjimo su gubernatoriumi bėgtų pas generalinį konsulą Maenss ir prašytų pasakyti <...>, kaip Berlynas „švilpia“, kokį jie švilpuką duoda. Konsulas turės siųsti šifruotas telegramas Berlynan, turės gauti atsakymus, o tai bus bereikalingas pinigų ir laiko gaišinimas. Tuo būdu, jei vokiečių delegacija nori didelį žygį padaryti, bus daug lengviau, jei mes čia, privačioje formoje, pasikalbėsime apie valdininkų įstatymą, kurį mes manome išleisti, ir vokiečiai, su juo susipažinę ir gal šiek tiek savo mintis dėl jo pareiškę, užtikrins mums savo „švilpuko“ tokį ar kitokį toną. Tuo keliu mes pasieksime tai, kad ir generaliniam konsului Klaipėdoje neberekės daugiau naudotis šifru bei atsakymus

¹³² D. Zaunius 1929 m. gruodžio 11 d. *pro memoria* „Derybos su vokiečių delegacija papildomųjų Klaipėdos krašto valdininkų algų ir Vokietijos piliečių mokytojų iš Klaipėdos krašto iškraustymo klausimais“, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 918, l. 48–49.

¹³³ D. Zaunius 1929 m. gruodžio 12 d. *pro memoria* „Derybos su vokiečių delegacija papildomųjų Klaipėdos krašto valdininkų algų ir Vokietijos piliečių mokytojų iš Klaipėdos krašto iškraustymo klausimais“, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 918, l. 15.

¹³⁴ T. H. Prestono 1929 m. gruodžio 23 d. pranešimas Nr. 170 Didžiosios Britanijos laikinajam reikalų patikėtiniui Baltijos valstybėse Rygoje, PRO. FO, 371, 14780, N 288, 43.

* Konradas Dressleris – Klaipėdos krašto seimelio pirmininkas.

gauti, ir Klaipėdos krašto seimelio nariams nereikės bėgioti tarp gubernatoriaus ir Vokietijos generalinio konsulato. Tasai kelias, nors oficialiai absoliučiai neleistinas, ir mes čia kalbame visai neoficialinėje formoje, praktiškai vis tik greičiau gali pri-vesti prie gero galo.“¹³⁵

Po neslepamos ministro ironijos kauke slėpėsi labai racionalus sumanymas eliminuoti arba bent jau sumažinti Klaipėdos vokiečių lyderių galimybes daryti įtaką priimant minėtus įstatymus. Nesunkiai perpratusi šį sumanymą, Vokietijos delegacija pareiškė nepripažįstanti D. Zauniaus „švilpuko teorijos“, vietoje jos pasiūlydama kitą išeitį iš aklavietės: esą, visiškai pakaktų, jei iki įstatymo, reguliuo-jančio svetimšalių valdininkų padėtį, paskelbimo Lietuvos užsienio reikalų minis-tras garantuotų, kad svetimšaliai valdininkai be priežasties nebus atleidžiami iš tarnybos ir nebus traktuojami blogiau nei Lietuvos valdininkai¹³⁶. Beje, vokiečiai pageidavo ne šiaip garantijų, o garantijų raštu. Nors toks pageidavimas visiškai atitiko Lietuvos įsipareigojimą, užfiksuotą „Voldemaro protokole“, šį kartą D. Zau-nius kategoriškai atmetė vokiečių pasiūlymą, trumpai pareiškdamas, kad „apie tai negali būti ir kalbos“. Dar daugiau, jis pareiškė nesutiksiąs duoti net ir žodinių garantijų. Tokią savo poziciją ministras motyvavo paprastai: per paskutinius še-šerius metus Lietuvos Vyriausybė Klaipėdos krašte nebuvo atleidusi nei vieno vo-kiečių valdininko. Jo nuomone, tokiomis aplinkybėmis „negalime būti įtarti norį tais valdininkais atsikratyti“. D. Zaunius kategoriškai atmetė vokiečių bandymą pateikti tam tikras analogijas su padėtimi Lenkijos ir Vokietijos santykiuose, t. y. su Lenkijos atitinkamais įsipareigojimais reichui^{*}, pabrėždamas, kad Lietuvoje vi-siškai skirtinga padėtis. Jo netenkino ir Vokietijos delegacijos pažadas tokią ga-rantiją laikyti visiškai konfidencialia, apie jos egzistavimą žodžiu informuojant tik Reichstago užsienio reikalų komisiją¹³⁷. Tiesa, sprendžiant iš abiejų pusių pareiški-mo, kad šis klausimas atidedamas „Lietuvos pusei pareiškus, jog ji nemato jokių

¹³⁵ D. Zauniaus 1929 m. gruodžio 12 d. *pro memoria* „Derybos su vokiečių delegacija papildomųjų Klaipėdos krašto valdininkų algų ir Vokietijos piliečių mokytojų iš Klaipėdos krašto iškraustymo klausimais“, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 918, l. 18–19.

¹³⁶ D. Zauniaus 1929 m. gruodžio 11 d. *pro memoria* „Derybos su vokiečių delegacija papildomųjų Klaipėdos krašto valdininkų algų ir Vokietijos piliečių mokytojų iš Klaipėdos krašto iškraustymo klausimais“, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 918, l. 47–48.

* Turimas galvoje Varšuvos įsipareigojimas nesupirkinėti vokiškų dvarų Lenkijos teritorijoje.

¹³⁷ D. Zauniaus 1929 m. gruodžio 12 d. *pro memoria* „Derybos su vokiečių delegacija papildomųjų Klaipėdos krašto valdininkų algų ir Vokietijos piliečių mokytojų iš Klaipėdos krašto iškraustymo klausimais“, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 918, l. 16.

galimybės padaryti jokio pareiškimo raštu¹³⁸, tenka manyti, kad vėlesnėje derybų fazėje D. Zaunius buvo kiek pakeitęs savo poziciją, nebeprieštaraudamas dėl garantijų žodžiu, tačiau tokių ministro garantijų Vokietijos delegacijai nepakako.

Tokiu būdu derybų antrojoje pusėje kalbų klausimas tapo svarbiausiu dviejų delegacijų diskusijų objektu, visus kitus ginčus nustumdamas į antrąją planą. Reziumuodamas tarpinius derybų rezultatus (gruodžio 10 d.) D. Zaunius teigė: „Dabar visas klausimas susiveda į valdininkų kalbų įstatymą, t. y. į tai, ar Lietuvos Vyriausybė galės priversti Klaipėdos krašto valdininkus išmokti lietuvių kalbą <...>. Jei šiuo klausimu pavyktų susitarti, pavyks susitarti ir kitais.“¹³⁹ Deja, rasti šios problemos sprendimo taip ir nepavyko. Prie šio klausimo sutarta grįžti vėliau¹⁴⁰.

Be šių, derybų metu svarstyti ir kiti abiem pusėms aktualūs Klaipėdos reikalai: pensijų Pirmojo pasaulinio karo veteranams, tarnavusiems Vokietijos kariuomenėje, mokėjimo, Klaipėdos krašto gyventojų ėmimo į Lietuvos kariuomenę (turėjusio prasidėti 1930 m. rudenį) ir kt.¹⁴¹ Diskusijos dėl jų buvo ne mažiau karštos nei anksčiau minėtais klausimais.

¹³⁸ D. Zaunius 1929 m. gruodžio 12 d. *pro memoria* „Derybos su vokiečių delegacija papildomųjų Klaipėdos krašto valdininkų algų ir Vokietijos piliečių mokytojų iš Klaipėdos krašto iškraustymo klausimais“, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 918, l. 17.

¹³⁹ D. Zaunius 1929 m. gruodžio 11 d. *pro memoria* „Derybos su vokiečių delegacija papildomųjų Klaipėdos krašto valdininkų algų ir Vokietijos piliečių mokytojų iš Klaipėdos krašto iškraustymo klausimais“, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 918, l. 49.

¹⁴⁰ H. Knatchbullo-Hugesseno 1931 m. sausio 27 d. kasmetinis pranešimas Nr. 48 A. Hendersonui „Baltijos valstybės 1930 metais“, *PRO. FO*, 371, 15540, N 1013, 238v.

¹⁴¹ T. H. Prestono 1929 m. gruodžio 23 d. pranešimas Nr. 170 Didžiosios Britanijos laikinajam reikalų patikėtiniui Baltijos valstybėse Rygoje, *PRO. FO*, 371, 14780, N 288, 43.

* Lietuvos delegacijai patvirtinus įsipareigojimą mokėti pensijas krašte gyvenantiems Vokietijos karo veteranams, diskusija daugiau vyko dėl sumos, kurią planuota šiam tikslui skirti. Lietuvių siūloma 6,6 mln. litų visiškai netenkino Vokietijos delegacijos, pageidavusios kone dvigubai didesnės (11 mln. litų) sumos. Kita vertus, vokiečiai piktinosi, kad šią sumą Lietuvos Vyriausybė planavo imti iš bendro krašto administracijos biudžeto, kurio nemenką dalį sudarė Klaipėdos krašto sumokami mokesčiai (muitų, akcizų ir pan.). Nors Lietuvos delegacija ir buvo sutikusi išmokas pensijoms padidinti 2 mln. litų, susitarti šiuo klausimu derybose Kaune nepavyko (žr. T. H. Prestono 1929 m. gruodžio 23 d. pranešimas Nr. 170 Didžiosios Britanijos laikinajam reikalų patikėtiniui Baltijos valstybėse Rygoje, *PRO. FO*, 371, 14780, N 288, 42).

2.3.4.5. 1929 m. gruodžio 17 d. protokolo pasirašymas. Kodėl Dovas Zaunius pamiršo Antaną Merkį?

Gruodžio 17 d., po dvi savaites trukusių sunkių pokalbių, Lietuvos ir Vokietijos delegacijos pasirašė derybų baigimo protokolą, kuriame užfiksavo rezultatus: pirmajame protokolo punkte konstatuotas abipusis sutarimas priedų prie algų klausimą išspręsti išmokant vienkartinę kompensaciją valdininkams Klaipėdos krašte, tiesa, Vokietijos delegacija šiuo klausimu padarė daugybę išlygų; antrajame protokolo punkte konstatuota, kad sutarimas dėl Klaipėdos krašto Statuto 31-ojo straipsnio interpretavimo „negalėjo būti pasiektas“, išdėstant ir abiejų pusių pozicijų skirtumus šiuo klausimu^{*}; protokole pabaigoje pažymėta, kad kiek tai susiję su 1928 m. sausio 29 d. Berlyno (Voldemaro) protokolo II priedo 5 punkto suderinimu, abi delegacijos sutarė, kad iki anksčiau minėto klausimo įstatymiško sureguliuavimo (t. y. iki įstatymo, reguliuojančio svetimšalių valdininkų padėtį Lietuvoje, priėmimo) Vokietijos pilietybę turinčių mokytojų padėtis „neturinti pablogėti“¹⁴².

Tą pačią gruodžio 17 d. *Lietuvos aide* buvo išspausdinta trumpa žinutė, informuojanti skaitytojus apie „Vokietijos ministerijos atstovų“ išvažiavimą į Berlyną¹⁴³, o kitą dieną oficialus paskelbė Eltos pranešimą, skelbiantį, kad remiantis Klaipėdos Konvencijos 13-uoju straipsniu nuo 1930 m. sausio 1 d. Klaipėdos krašte pradės veikti Lietuvos karinės prievolės įstatymas. Tokį pranešimą buvo galima suprasti ne tik kaip priminimą krašto gyventojams apie jų pareigą Tėvynei ir apie neišvengiamai artėjantį klaipe diečių naujokų šaukimą į Lietuvos kariuomenę, bet ir kaip signalą visuomenei, kad derybų Kaune metu Vokietijai nebuvo nuolaidžiaujama.

Kaip vertinti gruodžio mėnesio derybų rezultatus? Pirmiausia tenka atkreipti dėmesį į didelę visų derybų metu vyravusią įtampą. Šiuo požiūriu atmosfera labai skyrėsi nuo buvusios spalio mėnesio derybų metu. Ši įtampa kilo akivaizdžiai išsiskyrus Lietuvos ir Vokietijos delegacijų pozicijoms esminiais Klaipėdos reikalais. Dėl šios priežasties abiem pusėms faktiškai nepavykus susitarti nei vienu klausimu,

* „Iš vokiečių pusės buvo laikomasi požiūrio, kad nuo 1930 m. sausio 1 d. Lietuvos Vyriausybės sutikimas bus reikalingas tik naujai įdarbinant reicho pilietybę turinčius mokytojus, o pratęsiant jau dirbančių krašte reicho pilietybę turinčių mokytojų tarnybą jo nereikės. Tuo tarpu Lietuvos delegacija atkakliai laikėsi požiūrio, kad 31 straipsnis nusako tik pereinamąją nuostatą laikotarpiui iki 1930 m. sausio 1 d., kuriam pasibaigus ne Lietuvos pilietybę turinčių mokytojų įdarbinimui reikalingas Lietuvos Vyriausybės sutikimas, ir pasireiškia Statuto 29 str. visuotinė nuostata“ (žr. 1929 m. gruodžio 17 d. Lietuvos ir Vokietijos pasirašytas protokolas, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 929, l. 1–1v).

¹⁴² 1929 m. gruodžio 17 d. Lietuvos ir Vokietijos pasirašytas protokolas, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 929, l. 1–1v.

¹⁴³ *Lietuvos aidas*, 1929 m. gruodžio 17 d., p. 5.

derybos buvo atidėtos iki 1930 m. vasario mėnesio, iki to laiko Vokietijos delegacija turėjo išsiaiškinti savo Vyriausybės nuostatas principinės svarbos klausimais. Vis dėlto gruodžio 17 d. protokolo negalima vertinti kaip nesėkmę. Mat po ilgų ir sunkių derybų, po įvairių D. Zauniaus viražų ir net šantažų jam beveik pavyko įtikinti Vokietijos delegaciją priimti jo siūlomą „paskolų be nuošimčių“ arba priedų prie algų likvidavimo scenarijų. Pirmajame protokolo punkte užfiksuotą Vokietijos delegacijos poziciją neabejotinai tektų vertinti kaip didelį naujojo Lietuvos užsienio reikalų ministro laimėjimą. Tiesa, vokiečių į protokolą įrašyti rezervai šią pergalę lengvai galėjo nubraukti arba bent jau jos šventimą nukelti į neapibrėžtą ateitį. Kita vertus, vokiečiai pasirūpino įdėti ir kitą saugiklį – protokolo pirmajame punkte prisiimti jų įsipareigojimai turėjo įsigalioti tik juos ratifikavus Berlyne. Visi kiti derybų dienotvarkėje buvę klausimai buvo atidėti. Vienas toks atidėtas klausimas – dėl mokytojų, Vokietijos piliečių, galimo išvaymo iš Klaipėdos krašto (Statuto 31-asis straipsnis) – nors protokole ir nebuvo apie tai užsiminta, abiejų pusių sutarimu turėjo būti perduotas arbitražui arba tarpininkavimo misijai nuspręsti („kaip kad tą numato Stresemanno–Voldemaro arbitražo paktas, t. y. 1928 m. sausio paktas arba džentelmeniškas susitarimas“^{144*}). Su tuo sutikdami vokiečiai, beje, labai rizikavo, kadangi lietuviai vienašališkų veiksmų mokytojų atžvilgiu galėjo imtis jau po 1930 m. sausio 1 d. Tolimesni įvykiai, tiksliau, A. Merkio veiksmai tuoj po Naujųjų metų, parodė, kad vokiečių į protokolą įdėti saugikliai nebuvo pakankami. Manydami, kad Lietuva, tiksliau, gubernatorius, nesiryš radikaliems veiksams, vokiečiai klydo. Šia klaida A. Merkys nedelsdamas ir pasinaudojo, nelabai paisydamas užsienio reikalų ministro nuomonės.

Tenka pripažinti, kad D. Zauniaus rankas derybų metu labai pančiojo Lietuvos „Voldemaro protokolu“ prisiimti įsipareigojimai. Derybų eigos analizė liudija, kad ginče su Vokietija dėl Klaipėdos krašto reikalų Lietuvos Vyriausybė neprieštaravo ir toliau remtis „Voldemaro protokolu“, tiesa, jos pozicijoje išryškėjo nauji niuansai – nuolat kartodamas pažadus ir toliau laikytis jo pirmtako prisiimtų įsipareigojimų, tuo pat metu D. Zaunius akivaizdžiai vengė aiškiai juos įvardyti. Vietoje to, remdamasis Klaipėdos Statutu, jis siekė abiejų pusių susitarimo kai kuriais konkrečiais (pvz., kalbų vartojimo) klausimais, primygtinai pageidaudamas nubrėžti raudoną liniją, kurią peržengus „Voldemaro protokolu“ numatytos

¹⁴⁴ T. H. Prestono 1929 m. gruodžio 23 d. pranešimas Nr. 170 Didžiosios Britanijos laikinajam reikalų patikėtiniui Baltijos valstybėse Rygoje, *PRO. FO*, 371, 14780, N 288, 42–43.

* Tokia pastaba T. H. Prestono pranešime liudija, kad britams galėjo būti žinoma apie slaptą 1928 m. Lietuvos ir Vokietijos susitarimą.

dvišalės Lietuvos ir Vokietijos konsultacijos sprendžiant jų ginčus dėl Klaipėdos reikalų turėjo būti baigtos ir už kurios ginčas turėjo būti perkeltas į Tautų Sąjungos Tarybą, tokiu būdu įgydamas visus tarptautinio konflikto požymius. Kitaip sakant, D. Zaunius supratimu, abi pusės turėjo sutarti dėl principinio klausimo – aiškiai nusistatyti ribą, iki kurios Berlyno ir Klaipėdos krašto vokiečių reikalavimai gali būti svarstomi dvišalių konsultacijų (derybų) keliu, ir anapus kurios Vokietijos Vyriausybė turėjo atsisakyti palaikyti Klaipėdos krašto seimelio skundus Ženevoje.

Vokiečiai nesunkiai perprato D. Zauniaus tikslus. Siekdami dar labiau supančioti Lietuvos užsienio reikalų ministro veiksmų laisvę jie pakeitė taktiką – anksčiau su kitais Kaune rezidavusio diplomatinio korpuso nariais niekuomet nesidaliję svarbia politine informacija, ši kartą ir derybų eigoje, ir ypač joms pasibaigus Vokietijos diplomatai (pirmiausia pasiuntinybės patarėjas dr. Sayuras) kaip niekada buvo kalbūs, dosniai dalydamiesi savo išpūdziais apie derybas¹⁴⁵. Toks vokiečiams nebūdingas atviravimas turėjo ir paslėptų tikslų – jis gali būti vertinamas ir kaip bandymas valstybių signatarių akyse sukompromituoti Lietuvos Vyriausybę ir kartu paspausti Kauną, padarant jį labiau sukalbamesnį.

Sprendžiant iš Didžiosios Britanijos atstovo Kaune T. H. Prestono pranešimų vokiečiams bent jau iš dalies pavyko pasiekti savo tikslus. Iš vokiečių diplomatų gaudamas nemažai svarbios informacijos britas savo pranešimus rašė Vokietijai palankia linkme, Kaune vykusias derybas vertindamas kaip visišką nesėkmę. Atkreipęs dėmesį į skirtingą lietuvių ir vokiečių laikyseną deryboms pasibaigus (priešingai nei vokiečiai, lietuviai labai nenoriai dalijosi informacija su užsienio diplomatais), T. H. Prestonas, save kažkodėl laikydamas „bešališku stebėtoju“, tvirtino, kad po šios nesėkmės Lietuvos ir Vokietijos santykiai papuolė į „visišką aklavietę, turinčią daug permanentinių požymių“. Visą atsakomybę dėl tokios padėties jis, suprantama, buvo linkęs perkelti ant Lietuvos pečių. Analizuodamas jau minėtas vokiečių laikysenos permainas jis spėliojo, kad dėl lietuvių nesukalbamumo netolimoje ateityje vokiečiai visiškai gali ieškoti „kitų valstybių“ (valstybių signatarių – *aut. pastaba*) paramos sprendžiant Klaipėdos reikalus¹⁴⁶. Kitaip sakant, britas signalizavo, kad gali susidaryti vieningas santarvės valstybių ir Vokietijos frontas Klaipėdos byloje. Jo požiūris į lietuvių ir jų politiką buvo perdėm neigiamas. „Lietuviai nieko negali laimėti prievartaudami visais atžvilgiais už juos pranašesnius klaipe diečius. Dar daugiau, vesdama neprotingą politiką Klaipėdos krašte Lietuvos

¹⁴⁵ T. H. Prestono 1929 m. gruodžio 23 d. pranešimas Nr. 170 Didžiosios Britanijos laikinajam reikalų patikėtiniui Baltijos valstybėse Rygoje, *PRO. FO*, 371, 14780, N 288, 40.

¹⁴⁶ Ten pat.

Vyriausybė rizikuoja prarasti Vokietijos paramą, kurios jai labai reikia santykiuose su Lenkija“, – savo pranešime teigė T. H. Prestonas¹⁴⁷. Tokie britų atstovo laikinojoje sostinėje signalai ir apibendrinimai labai kenkė Lietuvos interesams Klaipėdos byloje, kompromitavo jos Vyriausybę.

Prieš baigdami šį anksčiau istorikų nenagrinėtą Lietuvos diplomatijos istorijos epizodą, norime atkreipti skaitytojo dėmesį į vieną niuansą, mūsų nuomone, vėliau turėjusį nemažai reikšmės Lietuvos politikos Klaipėdos byloje užkulisiams. Turime galvoje užsienio reikalų ministro D. Zauniaus ir gubernatoriaus A. Merkio santykius. Skaitant nepaprastai išsamias D. Zauniaus atmintines apie Kaune vykusią derybų eigą gali susidaryti įspūdis, kad iš Lietuvos pusės jose dalyvavo tik vienas asmuo – užsienio reikalų ministras. Apie kitus delegacijos narius, pirmiausia apie A. Merkjį, šiose atmintinėse beveik neužsimenama, lyg gubernatorius derybose visai nebūtų dalyvavęs. Tačiau A. Merkio vaidmuo derybose nebuvo toks nežymus, kad kaip bandė pristatyti užsienio reikalų ministras. Vokietijos delegacijos nariai nuo Kaune rezidavusių užsienio valstybių atstovų neslėpė, jog būtent kategoriška gubernatoriaus pozicija atvedė derybininkus į aklavietę, būtent užsispyręs germanofobas A. Merkys, pasak jų, buvo „visų nelaimių priežastimi“¹⁴⁸. O D. Zauniaus vaidmenį derybose vokiečiai vertino visiškai kitaip. Nepaisant visų ministrų „ultimatumų“ ir virazų, vokiečių nuomone, D. Zaunius darė viską, kas jo galioje, norėdamas „pasitikti vokiečius pusiaukelėje“, t. y. ieškodamas kompromiso¹⁴⁹. Atsižvelgdami į aplinkybes, kuriomis buvo išsakytas toks vertinimas, neturime pagrindo abejoti vokiečių pateiktos informacijos patikimumu. Tačiau toks vertinimas prieštarauja D. Zauniaus rašytose atmintinėse pieštam vaizdui, kuriame būtent jis, ministras, derybų metu buvo stipriausiu ir kone vieninteliu vokiečių oponentu, ryžtingai gynusiu (ir sėkmingai apgynusiu!) Lietuvos interesus sunkioje ir nelygioje priešpriešoje su Vokietijos delegacija! Beje, išgirdęs tokį Lietuvos užsienio reikalų pastangų įvertinimą T. H. Prestonas neslėpė, jog ši tema jį labai sudomino, kadangi ir jis visą laiką manęs, kad D. Zaunius veda provokiškąjį kursą...¹⁵⁰

Iš pirmo žvilgsnio abu šie minėti momentai (kiek netikėtas D. Zauniaus vaidmens derybose vertinimas iš vokiečių pusės ir ypač Didžiosios Britanijos atstovo pastebėjimas), mūsų nuomone, paaiškina šių neatitikimų priežastis. Drįstume

¹⁴⁷ T. H. Prestono 1929 m. gruodžio 23 d. pranešimas Nr. 170 Didžiosios Britanijos laikinajam reikalų patikėtiniui Baltijos valstybėse Rygoje, *PRO. FO*, 371, 14780, N 288, l. 44.

¹⁴⁸ Ten pat, l. 42–43.

¹⁴⁹ Ten pat, l. 40.

¹⁵⁰ Ten pat.

teigti, kad rašydamas minėtas atmintines D. Zaunius sąmoningai bandė sureikšminti savo vaidmenį derybų procese. Tik į ministro kėdę sėdusio D. Zauniaus bandymas pristatyti save kaip nuoseklų ir ryžtingą lietuvių interesų gynėją buvo tam tikru atsaku į laikinojoje sostinėje sklandžiusius gandus apie tariamai provokišką jo orientaciją. Suprasdamas, kad jo veiksmai įdėmiai sekami, siekdamas sustiprinti savo, kaip ministro, padėtį, D. Zaunius nusprendė įrodyti, kad yra kaip tik priešingai. Tenka nepamiršti, kad minėtos atmintinės pirmiausia buvo skirtos Prezidento A. Smetonos ir Ministro Pirmininko J. Tūbelio akims. Iš čia ir visi minėti demonstratyvūs „ultimatumai“, grasinimai Vokietijos delegacijai ir net keistokai skambantys D. Zauniaus samprotavimai apie neabejotiną lietuviškųjų dainų pranašumą prieš vokiškąsias. Ministro intencijas galima suprasti, tačiau bėda buvo ta, kad šias atmintines neišvengiamai turėjo perskaityti ir gubernatorius A. Merkys, kuriam vargu ar galėjo patikti tai, ką jis jose perskaitė...

Šios mūsų prielaidos visiškai nemenkina D. Zauniaus pasiekimų derybose su Vokietija. Ypač kad derybų posėdžiuose griežtai kalbėjęs savo atmintinėse jis išdėstė net ir labai racionalią poziciją. Apie tai liudija įrašas atmintinėje, padarytas iškart po mūsų anksčiau minėto grasinimo „pakelti vokiečių Lietuvai mestą pirštinę“. Rodos, po tokio epizodo turėjo eiti koks nors bravūriškas pasiūlymas. Nieko panašaus. Diskusijoje su Vokietijos delegacija viešai parėmęs A. Merkį dėl galimo mokytojų iš Lietuvos išvaymo, atmintinėje jis siūlo labai racionalius ir atsargius veiksmus Vyriausybei: „Mūsų veikimas [Statuto] 31 str. pamatu privalo būti toks, kuris politiškai mums nesudarytų sunkenybių, t. y. kad reikia vengti visų žygių, kurie užsienio akimis žiūrint galėtų atrodyti beprasmiu aštrumu, kaip pvz., didesnio mokytojų skaičiaus išvaymas mokslo metams nepasibaigus, palikimas mokyklų be mokytojų ir panašiai.“¹⁵¹ Deja, praėjus vos trimis savaitėms paaiškėjo, kad ne visi Lietuvos delegacijos nariai buvo tokie atsargūs ir išmintingi kaip užsienio reikalų ministras.

2.3.5. Gruodžio 17 d. protokolo ratifikacijos vingiai. Dovo Zauniaus vizitas Berlyne (1930 m. kovas)

1929 m. gruodžio 31 d. priėmimo Klaipėdos gubernatūroje metu, laikrodžiui mušant vidurnaktį, gubernatorius A. Merkys, kreipdamasis į susirinkusius svečius (Naujuosius metus pasitikti į gubernatūrą susirinko 150 svečių), linkėjo, kad

¹⁵¹ D. Zauniaus 1929 m. gruodžio 2 d. *pro memoria* „Pirmoji savaitė derybų su vokiečių delegacija papildomųjų Klaipėdos krašto valdininkų algų ir Vokietijos piliečių mokytojų iš Klaipėdos krašto iškraustymo klausimais“, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 918, l. 97–98.

ateinantys metai būtų sugyvenimo ir ramybės metais¹⁵². Praėjus kelioms dienoms po šio palinkėjimo, sausio 3 d., gubernatorius paskelbė apie būsimąjį 11 mokytojų, Vokietijos piliečių, išvaramą iš Klaipėdos krašto. Toks A. Merkio žingsnis sukėlė didelį Vokietijos ir Klaipėdos krašto vokiškosios visuomenės dalies pasipiktinimą. Apie šį savo sprendimą gubernatorius raštu informavo direktorijos pirmininką O. Kadgiehną, pabrėždamas, kad šie mokytojai, kaip svetimšaliai, nebeturėjo teisės pasilikti krašte. Rašto pabaigoje, lyg tarp kitko, buvo užsiminta ir apie tai, kad ištremiamieji buvo nelojalūs Lietuvos valstybei. Kaltinimas mokytojams dėl nelojalaus Lietuvai elgesio į raštą pateko D. Zauniaus iniciatyva, tačiau gubernatoriaus rašte akcentai buvo sudėti visai ne taip, kaip siūlė užsienio reikalų ministras. Susipažinęs su gubernatoriaus raštu O. Kadgiehnas nusprendė, kad šie mokytojai išvaromi tik todėl, jog jie yra svetimšaliai. Informuodamas minėtus mokytojus apie jiems gresiantį atleidimą jis nei žodžiu neužsiminė, kad jie kaltinami nelojaliu Lietuvai elgesiu¹⁵³.

Gubernatoriaus rašto turinys buvo labai netikėtas ir D. Zauniui. Sužinojęs apie jį, ministras nedelsdamas paskambino A. Merkiui. Tarp dviejų Vyriausybės narių įvyko nelabai malonus pokalbis. D. Zaunius priekaištavo gubernatoriui, kad šis tokiu savo raštu, tiksliau, jame pateikta argumentacija, sudaręs jam „didžiausių sunkumų“. Ministras priminė gubernatoriui Lietuvos prisiimtus įsipareigojimus „Voldemaro protokolu“, įsakmiai nurodydamas, kad gubernatoriaus veiksmai jiems prieštarauja¹⁵⁴.

Pagrįstą D. Zauniaus kritiką A. Merkys priėmė labai asmeniškai, įžvelgdamas joje pavojų savo, kaip gubernatoriaus, autoritetui. Iš pradžių jis bandė tvirtinti, kad minėtas raštas buvo parašytas „pilname kontakte“ su D. Zauniumi, tačiau tas neparodė noro dalytis atsakomybe. Neneigdamas, kad jis šiuo klausimu buvo kalbėjęs su gubernatoriumi, ministras atkirto A. Merkiui, jog išsiųstasis tekstas nebuvo su juo suderintas ir jis jo net nebuvo skaitęs¹⁵⁵. Priremtas prie sienos A. Merkys ėmė teisintis, „kitaip to rašto parašyti negalėjęs“. D. Zaunius irgi kiek atsitraukė, sutikdamas, kad rašte gubernatorius „faktiškai dėstė Lietuvos Vyriausybės nusistatymą šiuo klausimu“, tačiau pamokomai pareiškė, kad kol nebus įvykdyti „Voldemaro protokolu“ prisiimti įsipareigojimai ir ratifikuoti gruodžio 17 d. susitarimai, apie

¹⁵² Lietuvos žinios, 1930 m. sausio 2 d., p. 3.

¹⁵³ D. Zauniaus 1930 m. vasario 19 d. *pro memoria* „Dėl Klaipėdos krašto gubernatoriaus rašto 11 vokiečių mokytojų ištremimo reikalu“, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1072, l. 159.

¹⁵⁴ Ten pat, l. 159–160.

¹⁵⁵ Ten pat, l. 161.

„ši principinį savo nusistatymą Lietuvos Vyriausybė tuo tarpu turi tylėti“¹⁵⁶. Akivaizdžiai nenorėdamas aštrinti santykių su įtakingu A. Merkiu, užsienio reikalų ministras pareiškė sutinkąs ir su tuo, kad dabar Lietuvos Vyriausybė negalinti atsakyti politinės linijos, kurios gubernatorius laikėsi Statuto 31-ojo straipsnio atžvilgiu „ištisis pereitus metus prieš direktoriją ir šiaip jau viešai reiškę“ (toks „sutikimas“ visiškai nereiškė, kad ministras pritarė gubernatoriaus „linijai“), tačiau jis kategoriškai nesutiko, kad svetimšalių valdininkų ištrėmimas būtų argumentuojamas vien „svetimšalio požymiu“, primindamas savo anksčiau išsakytą primygtinį prašymą, kad toks žingsnis turėtų būti motyvuojamas tik mokytojų nelojaliu Lietuvai elgesiu.

Kalbėdamas su gubernatoriumi D. Zaunius ypač akcentavo tą žalą, kurią sausio 3 d. raštas galėjo padaryti Lietuvos ir Vokietijos santykiams, pabrėždamas, kad tokia argumentacija „nelaimingu būdu“ duoda progos vokiečiams kaltinti Lietuvą netesint savo pažadų. „Šito rašto akivaizdoje labai sunku vokiečiams prikišti, kad dėl jų kaltės iki šiol nėra ratifikuotas gruodžio susitarimas, nes jie mums atkerta, kad minėtas gubernatoriaus raštas 11 mokytojų ištrėmimą argumentuoja tik tuo, kad jie yra svetimšaliai, ir tuo būdu [jie] sukėlė visas suinteresuotas sferas Klaipėdoje, kurios, matydamos šitame rašte aiškų prasižengimą su viena joms labai svarbia gruodžio susitarimo dalimi, deda visas pastangas, kad neleistų Vokietijos Vyriausybei įgyvendinti ir tas susitarimo dalis, kurios Lietuvai yra naudingos“, – tokius ministro žodžius buvo galima suprasti ir kaip atsakomybės dėl užsitęsusio gruodžio protokolo ratifikavimo perkėlimą ant gubernatoriaus pečių¹⁵⁷.

A. Merkiui nebuvo kur trauktis. Jis pareiškė „iš tikro“ mokytojų ištrėmimą argumentavęs tikrai jų nelojaliu elgesiu, „o visa, kas jo pasakyta dėl svetimšalių negalėjimo būti valdininkais Klaipėdos krašte, yra pasakyta tik tam, kad išdėstytų savo politinį nusistatymą, kuris nebuvo pakeistas“. Gubernatorius sutiko pareikšti direktorijos pirmininkui, kad šis netiksliai argumentavo savo raštą mokytojams, ir kad tie valdininkai yra ištremiami ne už tai, kad jie svetimšaliai, bet tik dėl jų nelojalaus Lietuvai elgesio. Išklauses A. Merkio ministras pastebėjo, kad remdamasis tokiu pareiškimu jis tikisi galėsiąs šį reikalą su vokiečiais sutvarkyti¹⁵⁸.

Pirmas rimtesnis susirėmimas baigėsi užsienio reikalų ministro pergale. Šį kartą D. Zauniui pavyko perkalbėti užsispyrusį A. Merki, nors ir pavėluotai,

¹⁵⁶ D. Zaunius 1930 m. vasario 19 d. *pro memoria* „Dėl Klaipėdos krašto gubernatoriaus rašto 11 vokiečių mokytojų ištrėmimo reikalui“, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1072, l. 160–161.

¹⁵⁷ Ten pat.

¹⁵⁸ Ten pat, l. 161.

pakeitę akcentus lietuviai manėsi išgelbėję situaciją. Tačiau ką apie tokią lietuvių politiką turėjo galvoti vokiečiai?! Neatrodo, kad šis aspektas labai rūpėjo gubernatoriui. Jam akivaizdžiai trūko diplomatinės patirties, jis nemokėjo ir nenorėjo laukti, nesugebėjo maskuoti, neišduoti priešininkui savo planų, kol tam neatėjo laikas. Kitaip sakant, A. Merkys ginčė su vokiečiais ir Vokietija elgėsi kaip buvo įpratęs – daugiau kaip kariškis nei politikas. Tačiau toks elgesio modelis buvo labai pavojingas, ypač santykiuose su Vokietija. Kita vertus, per tuos metus, kuriuos A. Merkys praleido Klaipėdos krašte kaip gubernatorius, vokiečiai buvo spėję ne tik puikiai jį pažinti, bet ir išmokę pasinaudoti jo klaidomis, pirmiausia sėkmingai kompromituodami Lietuvą valstybių signatarių akyse. Sausio 3 d. raštas tam suteikė puikiausią progą!

Skandalas, kilęs dėl gubernatoriaus ketinimo ištremti 11 mokytojų, nesutrukė A. Merkiui sausio pabaigoje pasiūsti į Berlyną Klaipėdos mokytojų seminarijos direktorių Mykolą Krukį ir šios seminarijos vyresnįjį mokytoją Vilių Bajorą, pavedant jiems išsiaiškinti galimybę priemokas prie algų gauti ir tiems krašto valdininkams, kurie anksčiau jų nebuvo gavę. Tarp tokių dauguma buvo mažlietuviai, iki Klaipėdos krašto prijungimo prie Lietuvos dirbę reicho valdininkais krašte, po prijungimo lojaliai bendradarbiavę su naująja valdžia. Tarpininkaujant Lietuvos pasiuntinybei Berlyne, sausio 23 d. ši dviejų asmenų delegacija apsilankė *Auswärtiges Amt*, kur ją priėmė slaptas tarėjas E. von Schackas. Pokalbio su Vokietijos diplomatu metu Klaipėdos mokytojų lietuvių delegacija pareiškė 2 pageidavimus: pirma, algų skirtumus krašte mokėti ir tiems valdininkams, kurie jų anksčiau negaudavo (kaip buvę Vokietijos valdininkai turėjo teisę gauti šias priemokas), tokį savo pageidavimą jie motyvavo gruodžio derybose Kaune tariamai pasiektais susitarimais; antra, jie reikalavo, kad visi krašto valdininkai, anksčiau buvę Vokietijos valdininkais, būtų traktuojami vienodai. M. Krukis pareiškė, kad valdininkai, kuriems jie atstovauja, sutiktų su vienkartinio kompensacijos išmokėjimu¹⁵⁹.

Išklausęs šių pageidavimų E. von Schackas paneigė, kad Kaune tais reikalais buvo derėtasi*, pažymėdamas, kad Vokietijos Vyriausybė iki šiol net nežinojo, kad algų skirtumai išmokami ne visiems, kuriems jie priklauso, žadėdamas pasirūpinti, kad šis klausimas būtų palankiai išspręstas¹⁶⁰. Jis siūlė delegacijai grįžus į Klaipėdą

¹⁵⁹ Klaipėdos mokytojų seminarijos direktoriaus M. Krukio ir vyr. mokytojo V. Bajoro pranešimas apie pasitarimus Berlyne 1930 m. sausio 23–24 d., LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1097, l. 284.

* Iš esmės E. von Schackas buvo teisus, šis klausimas derybose Kaune nors ir buvo paminėtas, tačiau išsamiau juo nekalbėta, jokių įsipareigojimų Vokietija nebuvo prisiėmusi.

¹⁶⁰ M. Krukio ir V. Bajoro pranešimas apie pasitarimus Berlyne 1930 m. sausio 23–24 d., LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1097, l. 284.

įteikti Vokietijos generaliniam konsului valdininkų sąrašą, kuriems tokios pašalpos nebuvo mokamos. E. von Schackas neslėpė, kad ateityje, siekiant pašalinti visus nesusipratimus su Lietuvos valdžia, krašte likusiems buvusiems Vokietijos valdininkams galvojama išmokėti vienkartinę piniginę kompensaciją. Tačiau, pabrėžė jis, Vokietijos valdžia tokią sutartį galėsianti pateikti Reichstagui tik tuo atveju, jei jai bus suteiktos garantijos, kad iki Klaipėdos krašto įjungimo į Lietuvos sudėtį ten tarnavę Vokietijai valdininkai nepraras anksčiau įgytų teisių. Kitaip sakant, pasinaudodamas klaipėdiečių delegacijos atvykimu, E. von Schackas siuntė Kaunui žinią: norint, kad tokia sutartis būtų ratifikuota Reichstage, Klaipėdos krašto seimelis turėjo priimti du – dėl svetimšalių valdininkų padėties ir valdininkų kalbų – įstatymus ir tik po to, kai gubernatorius patvirtins šiuos įstatymus, „bus galima tartis apie smulkmenas“¹⁶¹.

Klaipėdiečiams bandant pratęsti pokalbį pašalpų klausimu, jiems jau kiek aštresniu tonu buvo patarta „šio klausimo daugiau nebekelti, kad viso to dalyko nesukomplikavus ir sau, ir savo draugams nepakenkus“. Kitą dieną slaptasis tarėjas E. von Schackas vėl pakartojo savo pažadą pasirūpinti tais valdininkais krašte, kuriems iki tol algų skirtumai nebuvo mokami, tačiau išklė dar vieną sąlygą – gubernatorius turėjo sutikti, kad pašalpas už pirmąjį 1930 m. ketvirtį Vokietija galės mokėti pagal anksčiau veikusią schemą. „Toku atveju galima būtų pilnai kompensuoti ir tiems, kurie anksčiau skirtumų negavo“, – pastebėjo Vokietijos diplomatas¹⁶². Atsisveikindamas su klaipėdiečiais, slaptasis tarėjas palinkėjo, kad valdininkai Klaipėdos krašte „neturėtų jaustis arba lietuviais, arba vokiečiais“, o, būdami memelenderiais, jie „turėtų sudaryti memelenderišką frontą“¹⁶³. Dviprasmiškai skambantis palinkėjimas...

Nepaisydama pažadų, Vokietija neskubėjo ratifikuoti gruodžio 17 d. protokolo. Kauno nekantrumas didėjo. 1930 m. vasario pradžioje V. Sidzikauskui buvo pavesta šį klausimą iškelti *Auswärtiges Amt*. Išklausęs Lietuvos pasiuntinio pretenzijų, H. A. von Moltke (vasario 6 d.) pareiškė, kad Vokietijos Vyriausybė „nei per jotą nenukrypo ir nemano nukrypti nuo gruodžio susitarimo ir bendros politinės linijos, ji turi tik techninio pobūdžio sunkumų, kuriuos tikisi nugalėti dviejų savaičių bėgyje“. Eilinį kartą nuraminęs V. Sidzikauską, jis ir vėl pakartojo ankstesnius Vokietijos reikalavimus: ragino Lietuvą greičiau priimti svetimšalių valdininkų ir

¹⁶¹ M. Krukio ir V. Bajoro pranešimas apie pasitarimus Berlyne 1930 m. sausio 23–24 d., *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 1097, l. 285.

¹⁶² Ten pat, l. 285–286.

¹⁶³ Ten pat, l. 286.

kalbų įstatymus, netikėtai užsimindamas apie Vokietijos pasirengimą atsisakyti ankstesnių savo pageidavimų dėl kalbos įstatymo, siūlė pradėti derybas Kaune su pasiuntiniu H. Morahtu dėl Klaipėdos krašto valdininkų, reicho piliečių, padėties. Jo nuomone, trečiąją Lietuvos ir Vokietijos derybų raundą buvo galima pradėti vasario pabaigoje¹⁶⁴.

Tačiau ir praėjus dviem savaitėms po šio pokalbio gruodžio 17 d. protokolas nebuvo ratifikuotas. Vasario pabaigoje E. von Schackas į Kauną taip ir neatvyko. Kodėl? Berlynas niekaip negalėjo ryžtis ratifikuoti gruodžio 17 d. protokolo, ir ne tik todėl, kad pati ratifikacijos procedūra buvo gana sudėtinga, – *Auswärtiges Amt* tiesiog baiminosi, kad Lietuvos Vyriausybė gali pasinaudoti tokiu žingsniu savo pozicijoms krašte dar labiau sustiprinti. Po sausio 3 d. vokiečių diplomatai niekaip negalėjo apsispręsti, kokią taktiką jiems pasirinkti: ar ratifikuoti protokolą ir tokiu būdu priversti Lietuvos Vyriausybę atsisakyti vienašališkų veiksmų, ar ir toliau delsti, didinant įtampą ir spaudimu verčiant Lietuvą išgryninti situaciją, priimant minėtus du įstatymus. Nežinodamas kaip elgtis, vasario pabaigoje H. A. von Moltke toliau kartojo, kad gruodžio susitarimas bus „šiomis dienomis ratifikuotas“¹⁶⁵. Tačiau taip neatsitiko.

Kol Berlynas svarstė, kaip pasielgti, H. Morahtas be paliovos varstė URM duris, bandydamas atkalbėti lietuvius nuo 11 mokytojų išvaymo iš Klaipėdos krašto. Lietuvos užsienio reikalų ministro ir Vokietijos pasiuntinio pokalbiams tomis dienomis apibūdinti tinka patarlė – vienas apie batus, kitas apie ratus: H. Morahtas vis kartojo tuos pačius argumentus – mokytojų likimas gali būti svarstomas tik priėmus svetimšalių padėtį Lietuvoje reguliuojantį įstatymą, vėl ir vėl cituodamas „Voldemaro protokolą“ Lietuvos prisiimtą įsipareigojimą priimti tokį įstatymą; D. Zaunius teigė nenorįs ir negalįs kalbėti su pasiuntiniu šiuo klausimu, kol jam „nebus aišku, koks gruodžio mėnesio susitarimų likimas“¹⁶⁶. Pasak ministro, virš jo galvos kabąs Damoklo kardas ir jis nieko negalįs padaryti, kol bus neaišku dėl gruodžio mėnesių susitarimų. „Jeigu jums rūpi prieš realizuojant tuos susitarimus žinoti, kaip bus su kalbamais mokytojais, tai man priešingai, prieš tvarkant tų mokytojų padėtį, rūpi žinoti, kaip bus su gruodžio mėnesio susitarimais“, – atvirai pareiškė jis H. Morahtui, neatmesdamas galimybes, kad, vokiečiams atsisakius

¹⁶⁴ V. Sidzikausko 1930 m. vasario 6 d. šifruota telegrama Nr. 18 į URM, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1070, l. 3.

¹⁶⁵ V. Sidzikausko 1930 m. vasario 26 d. šifruota telegrama Nr. 23 į URM, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1070, l. 200.

¹⁶⁶ D. Zaunius 1930 m. kovo 1 d. *pro memoria* „Pasikalbėjimas su Vokiečių pasiuntiniu Moraht mokytojų svetimšaliu reikalu“, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1072, l. 153–154.

vykdyti gruodžio susitarimus, dėl mokytojo pasilikimo Klaipėdos krašte jis bus priverstas kreiptis į tarptautines instancijas¹⁶⁷.

H. Morahtui vis bandant priminti „Voldemaro protokolą“, D. Zaunius paprastai imdavo abstrakčiai samprotauti apie Lietuvos šiuo protokolu prisiimtų įsipareigojimų pobūdį, prieidamas prie išvados, kad „nuo pažado sutvarkyti minėtosios asmenų kategorijos padėtį įstatymo keliu iki susitarimo dėl įstatymo turinio yra be galo tolimas kelias“. Jis sakėsi negalįs „dabar“ žengti tuo keliu, bijodamas, kad vokiečiai nebandytų panaudoti gruodžio susitarimų ratifikavimo kaip spaudimo įrankio Lietuvos nusistatymui paveikti. Jo logika buvo paprasta ir aiški: „Mes ne vieną sykį susitarėm, kad prieš tolimesnius pasikalbėjimus tarpusavio santykiams reguliuoti įgyvendinsim tai, kas buvo sutarta gruodžio mėnesį.“ Būtent dėl šios priežasties jis sakėsi negalįs sutikti su vokiečių noru „nuo šio susitarimo atsimesti“. Pagaliau, jei vokiečiai klausimą dėl mokytojų padėties sureguliovimo kels kaip išankstinę gruodžio protokolo ratifikavimo sąlygą, „aš turiu laukti, kad vokiečiai dar ir kitų sąlygų suras, pvz., pareikšdami pretenzijas dėl žemės reformos“, – ironizavo užsienio reikalų ministras¹⁶⁸. Vokietijos pasiuntiniui paneigus sąsajas tarp mokytojų padėties sureguliovimo ir gruodžio protokolo ratifikavimo, tačiau ir vėl pareiškus, kad Berlynui prieš įvykdant gruodžio susitarimus svarbu žinoti, kaip bus su ligšioliniais Vokietijos piliečiais mokytojais, ratas užsidarydavo.

Tokiais atvejais D. Zaunius ir vėl griebdavosi šantažo. „Mažai Jūs mane pažįstate, jeigu manote, kad palikdami atviru gruodžio mėnesio susitarimo realizavimo klausimą išgausite iš manęs didesnio palankumo mokytojų likimo traktavime. Priešingai, toks klausimo pastatymas sukelia manyje didžiausio įtarimo Vokietijos politikos atžvilgiu ir gali man padaryti tikrai tokios įtakos, kad padarytų mane žymiai kietesniu ir daugiau užsispyrusiu bei atsargiu sprendžiant kalbamų mokytojų pilietybės klausimą, negu <...> iš bendros Vokietijos Vyriausybės laikyosenos būčiau įsitikinęs, kad ji tą klausimą nori sutvarkyti praktiškais, o ne savo įtakos plėtimo sumetimais“, – baigiantis vienam tokių pokalbių pareiškė ministras. H. Morahtui beliko tik pastebėti, kad jis pasistengsiąs šitą pareiškimą perduoti savo Vyriausybei „galimai tokioj formoj, kuri būtų suprantama“¹⁶⁹.

Siekdamas išsiaiškinti Vokietijos intencijas, grįždamas iš Prahos 1930 m. kovo mėnesio viduryje, D. Zaunius kelioms dienoms sustojo Berlyne, kur turėjo puikią

¹⁶⁷ D. Zauniaus 1930 m. kovo 1 d. *pro memoria* „Pasikalbėjimas su Vokiečių pasiuntiniu Morath mokytojų svetimšaliu reikalu“, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1072, l. 154.

¹⁶⁸ Ten pat, l. 154.

¹⁶⁹ Ten pat.

galimybę su aukščiausiais *Auswärtiges Amt* pareigūnais aptarti abiem pusėms aktualius klausimus. Pokalbių *Auswärtiges Amt* metu D. Zaunius buvo pabrėžtinai konstruktyvus. Pvz., jis pareiškė esąs pasirengęs atsižvelgti į kai kuriuos Vokietijos pageidavimus su sąlyga, kad „atmainų reikalavimai tuo ir baigtųsi“. Kitaip sakant, vietoj to, kad kelti vis naujus reikalavimus, jis siūlė laikytis ankstesnių susitarimų. Nevisiškai aišku, kaip toks pasiūlymas derėjo su Lietuvos prisiimtais įsipareigojimais „Voldemaro protokolu“, tačiau Lietuvos užsienio reikalų ministrui tuo metu labiausiai rūpėjo 1929 m. gruodžio 17 d. protokolo likimas. Kalbėdamas apie nepateisinamai užsitęsusių šio protokolo ratifikavimą jis ironiškai pastebėjo, kad gruodžio susitarimai jam ima atrodyti kaip Suvalkų sutartis¹⁷⁰.

Lakmuso popierėliu, turėjusiu parodyti, ar įmanomas Lietuvos susitarimas su Vokietija, turėjo tapti D. Zauniaus Berlyne iškeltas kalbų – lietuvių ir vokiečių – vartojimo Klaipėdos krašte klausimas. Susidūrus su sunkumais prastumiant per Klaipėdos krašto seimelį kalbų įstatymą, įtvirtinantį abiejų kalbų vartojimo lygiateisiškumą, Lietuvos užsienio reikalų ministras (matyt, remdamasis vasario 6 d. H. A. von Moltkės pareiškimu dėl pasikeitusios Vokietijos Vyriausybės pozicijos kalbų įstatymo atžvilgiu) pasiūlė vokiečiams pasiūsti į Klaipėdą vieną iš derybas laikinojoje sostinėje vedusių asmenų, kur jis, susitikęs su Vokietijos generaliniu konsulu ir seimelio vokiečių daugumos partijų nariais, galėtų jiems atvirai pasakyti, kad kito kelio, kaip tik priimti Lietuvos Vyriausybės siūlomą kalbų įstatymą, nėra. Didžiausiai D. Zauniaus nuostabai, vokiečiai sutiko su šiuo pasiūlymu!¹⁷¹ Dar daugiau, pokalbiuose su Vokietijos užsienio reikalų ministru J. Curtiumi ir valstybės sekretoriumi C. von Schubertu buvo konstatuotas „visiškas pažiūrų vienodumas visais klausimais“, lietušiais Lietuvą ir Vokietiją! Vokiečiai eilinį kartą pakartojo ir pažadą greičiau įgyvendinti 1929 m. gruodžio susitarimus!¹⁷²

Vizito Berlyne rezultatai kuriam laikui nuramino D. Zaunių. Grįžęs į Kauną, interviu užsienio ir Lietuvos žurnalistams metu jis tvirtino, kad, nepaisant opozicijos keliamo triukšmo, Lietuvai nėra jokio pagrindo keisti politikos Vokietijos ir Lenkijos atžvilgiu¹⁷³.

¹⁷⁰ 1930 m. balandžio 7 d. atmintinė (be parašo, spėjama, D. Zauniaus) „Antras etapas derybų su vokiečiais dėl valdininkų klausimo Klaipėdos krašte“, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 939, l. 366.

¹⁷¹ Ten pat.

¹⁷² Užsienių reikalų ministeris Berlyne, *Lietuvos aidas*, 1930 m. kovo 15 d.

¹⁷³ Žurnalistų pasikalbėjimas su užsienio reikalų ministru dr. Zaunium, *Lietuvos aidas*, 1930 m. kovo 18 d.

2.3.6. Eckhardo von Schacko misija Klaipėdoje. Trečiasis Lietuvos derybų su Vokietija raundas: Kaunas, 1930 m. kovo 31 – balandžio 8 d.*

Lietuvos užsienio reikalų ministro apsilankymo Berlyne metu sutartą Klaipėdos krašto vokiečių įtikinimo priimti centro valdžios siūlomą kalbų įstatymą misiją buvo pavesta atlikti *Auswärtiges Amt* slaptajam tarėjui E. von Schackui, kuris 1930 m. kovo 23 d. išvyko į Klaipėdos kraštą. H. A. von Moltke primygtinai įkalbinėjo V. Sidzikauską vykti kartu, tikindamas, kad padėtis yra rimta ir vienas E. von Schackas „visų sunkumų neįveiksiantis“. Pasitaręs su gubernatoriumi, D. Zaunius nusprendė, kad Lietuvos pasiuntinio atvykimas netikslingas¹⁷⁴. Kaune bijota, kad V. Sidzikauskui ir E. von Schackui drauge atvykus į Klaipėdos kraštą galėjo susidaryti įspūdis, jog Klaipėdos reikalai tvarkomi diplomatinio keliu, ir ne su signatarais, o tiesiogiai su Vokietija¹⁷⁵.

Klaipėdoje slaptasis tarėjas E. von Schackas praleido savaitę ir visą tą laiką jis buvo atsidūręs lyg tarp kūjo ir priekalo. Jei H. Morahtas nemelavo – *Auswärtiges Amt* jam buvo pavedusi ne tik pakeisti Klaipėdos seimelio daugumos partijų atstovų nuomonę dėl kalbų įstatymo, bet nurodžiusi pasinaudojant proga nuraminti Klaipėdos vokiečius, kartu sumažinant ir įtampą krašte. Atlikti pavestos misijos jam nepavyko. Vokietijos spaudos stipriai remiami Klaipėdos vokiečių lyderiai nenorėjo nieko girdėti apie nuolaidas centrinei valdžiai. Vokietijos Vyriausybę, ypač gruodžio mėnesį derybose Kaune dalyvavusią Vokietijos delegaciją (kurios nariu buvo ir E. von Schackas), jie kaltino pardavus vokietybę, jokiū būdu nesutikdami priimti, jų vertinimu, „išdavikiško“ kalbų įstatymo¹⁷⁶. H. Morahtas vėliau skundėsi, kad memelenderiai tapo „nebevaldomi“¹⁷⁷. Apie sunkumus, su kuriais susidūrė slaptasis tarėjas, nutuokė ir Kaune. „Kiek vokiečių delegatui Klaipėdoje teko išgirsti

* Mūsų manymu, 1930 m. kovo 31 d. Kaune prasidėjusios derybos buvo ne antruoju (kaip kad įvardijama D. Zauniaus atmintinėje), o trečiuoju Lietuvos ir Vokietijos derybų raundu (pirmasis raundas – 1929 m. spalio, antrasis – 1929 m. gruodžio mėnesiais).

¹⁷⁴ V. Sidzikausko 1930 m. kovo 26 d. šifruota telegrama Nr. 38 į URM, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1070, l. 181.

¹⁷⁵ 1930 m. balandžio 7 d. atmintinė (be parašo, spėjama, D. Zauniaus) „Antras etapas derybų su vokiečiais dėl valdininkų klausimo Klaipėdos krašte“, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 939, l. 365.

¹⁷⁶ Ten pat, l. 366.

¹⁷⁷ T. H. Prestono 1930 m. balandžio 16 d. pranešimas Nr. 49 H. Knatchbullui-Hugessenui, PRO. FO, 371, 14780, N 2802, 49.

karčių žodelių, mes to, žinoma, konstatuoti negalime, bet mes labai aiškiai įsivaizduojame, kad jų būta nemažai ir nesilpnų...“ – atmintinėje rašė D. Zaunius¹⁷⁸.

Susidūrus su ryžtingu Klaipėdos vokiečių lyderių pasipriešinimu, svečio iš Berlyno pasiryžimas laikytis kovo mėnesį reicho sostinėje pasiekto susitarimo gerokai prablėso. Pasikonsultavęs su vokiškųjų partijų seimelyje nariais, E. von Schackas įteikė gubernatoriui naujus pasiūlymus dėl kalbų įstatymo. Susipažinęs su jais A. Merkys pastebėjo, kad jie visiškai prieštaravo tam įstatymui, kuris po ilgo vargo buvo sutartas tarp Lietuvos ir Vokietijos vyriausybių¹⁷⁹.

Kovo 31 d. E. von Schackui iš Klaipėdos atvykus į Kauną laikinojoje sostinėje prasidėjo trečiasis Lietuvos ir Vokietijos derybų raundas. Šį kartą nei apie svečio iš Vokietijos atvykimą, nei apie prasidedančias derybas *Lietuvos aidas* savo skaitytojų neinformavo. Derybų dienotvarkėje buvo tie patys trys svarbiausi klausimai: dėl priedų prie vokiečių valdininkų atlyginimų; dėl galimo vokiečių mokytojų išvarmavimo iš Klaipėdos krašto (kandidatų sąrašė tuo metu jau buvo 80 mokytojų) ir dėl lietuvių bei vokiečių kalbų Klaipėdos krašte vartojimo. Veikiantys asmenys irgi tie patys: Lietuvos delegacijoje – D. Zaunius ir A. Merkys, Vokietijos – H. Morahtas ir E. von Schackas.

Po savaitės, praleistos Klaipėdoje, *Auswärtiges Amt* slaptojo tarėjo pozicija buvo visiškai pasikeitusi. Berlyne konstatuoto Lietuvos ir Vokietijos „visiško pažiūrų vienodumo“ ir abipusio noro greičiau įgyvendinti 1929 m. gruodžio mėnesio susitarimus nebuvo likę nei pėdsako. Apie tai akivaizdžiai liudijo Vokietijos delegacijos pasiūlymai dėl kalbų įstatymo, sukėlę daugiausia ginčų. Lietuvos atstovai, primindami vokiečiams jų pažadus, nurodydami ankstesnius susitarimus, ir toliau laikėsi Statuto 27-ojo straipsnio, pripažįstančio abiejų kalbų lygybę krašte, iš čia kylančios krašto valdininkams prievolės lygiai mokėti ir vartoti abi kalbas. Vokietijos delegacijos nariai, kategoriškai neneigdami, kad ateityje mokėti abi kalbas turėtų būti privaloma krašto tarnautojams, vis dėlto laikėsi nuostatos, jog minėtas Statuto straipsnis tik implikavo krašto gyventojams laisvę pasirinkti norimą kalbą, bendraujant su krašto valdžios institucijų atstovais¹⁸⁰. Vadovaudamiesi tokia principine nuostata vokiečiai siūlė išmesti į kalbų įstatymo projektą įrašytą prievolę valdininkui kalbėti su interesantais ta kalba, kuria į jį kreipiamasi, reikalaudami,

¹⁷⁸ 1930 m. balandžio 7 d. atmintinė (be parašo, spėjama, D. Zauniaus) „Antras etapas derybų su vokiečiais dėl valdininkų klausimo Klaipėdos krašte“, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 939, l. 366.

¹⁷⁹ Ten pat.

¹⁸⁰ T. H. Prestono 1930 m. balandžio 16 d. pranešimas Nr. 49 H. Knatchbullui-Hugessenui, *PRO. FO*, 371, 14780, N 2802, 47–48.

kad kitos tarnybai reikalingos kalbos nemokančiam valdininkui nebūtų taikomos per griežtos sankcijos (svarbiausiu Vokietijos delegacijos rūpesčiu buvo gauti garantijas, kad tokiu atveju valdininkai nebūtų atleidžiami iš darbo, ji siūlė apsiriboti „bendru nurodymu į disciplinarines taisykles“); be to, pateikė atitinkamas pataisas dėl kalbų egzaminų komisijos paskyrimo (siūlydami, kad teisė ją sudaryti būtų ne gubernatoriaus, o seimelio kompetencija; vokiečių nuomone, valdininkas, sulaukęs 45 metų amžiaus, privalėjo būti atleistas nuo pareigos mokytis kitos kalbos (lietuviai siūlė prailginti šį terminą iki 50 metų)¹⁸¹.

Dėl vienintelio – egzaminų komisijos skyrimo klausimo – abi pusės buvo beveik susitarusios, tačiau delegacijoms rimtai susiginčijus dėl kitų kalbos įstatymo punktų, pirmiausia dėl sankcijų antrosios oficialios krašto kalbos nemokantiems valdininkams (lietuvių nuomone, tai buvo pats svarbiausias klausimas), toliau ši tema derybose svarstyta nebuvo. Beje, sankcijų klausimu E. von Schackas nesutiko daryti jokių nuolaidų¹⁸². Lietuvos delegacijai užėmus ne mažiau kategorišką poziciją, susitarti buvo neįmanoma. Įtampa buvo didžiulė, ką patvirtina lakoniškas įrašas D. Zauniaus atmintinėje: pietų pas Vokietijos pasiuntinį metu „prieita net prie gana tragingo pasikalbėjimo“¹⁸³.

Kaip bevertinsi, bet, pasidavusi seimelio daugumos partijų atstovų įtakai, Vokietijos delegacija užėmė gana keistą poziciją. Priėmus vokiečių reikalavimą, neįpareigojantį valdininką atsakyti interesantui kalba, kuria į jį kreipiamasi, neišvengiamai turėjo kilti klausimas, ką darys, tarkim, Klaipėdos krašto vokiečiai, jei krašte dirbantis lietuvių valdininkas (o tokių skaičius pamažu didėjo), nors ir mokantis vokiečių kalbą, laikysis tokios pat pozicijos, t. y. atsisakys kalbėti vokiškai? Kita vertus, kaip tokį Vokietijos delegacijos reikalavimą buvo galima suderinti su Klaipėdos krašto priklausymu Lietuvai? Ir kaip tokiu atveju centrinė valdžia galėjo užtikrinti normalų gyvenimą krašte, jo administravimą?

Staiga pasikeitusi Vokietijos pozicija Kaune įvertinta vienareikšmiai, kaip atsisakymas laikytis Klaipėdos Statuto 27-ojo straipsnio nuostatos dėl abiejų kalbų lygiateisiškumo ir kaip atsisakymas „Voldemaro protokole“ nustatyto penkerių metų termino, per kurį vokiečių valdininkai Klaipėdos krašte privalėjo išmokti lietuvių kalbą. Tačiau jokie lietuvių argumentai ir priekaištai nepriverstė vokiečių pakeisti savo pozicijos. Balandžio 7 d. abi delegacijos buvo priverstos pripažinti, kad dėl

¹⁸¹ 1930 m. balandžio 7 d. atmintinė (be parašo, spėjama, D. Zauniaus) „Antras etapas derybų su vokiečiais dėl valdininkų klausimo Klaipėdos krašte“, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 939, l. 366–367.

¹⁸² Ten pat, l. 367.

¹⁸³ Ten pat, l. 368.

valdininkų kalbų įstatymo susitarti nepavyks. D. Zaunius apmaudavo: „Berlynas nors ir norėjo, bet nesugebėjo be didžiausio skandalo priversti Klaipėdos krašto vokiečių nusileisti kalbų klausimu.“¹⁸⁴ Tačiau ar tikrai Berlynas nuoširdžiai norėjo susitarti kalbų klausimu? Ar tikrai E. von Schackas Klaipėdoje padarė viską, kad įtikintų seimelio daugumos partijų lyderius sušvelninti savo poziciją ir priimti racionalius lietuvių pasiūlymus? Yra pagrindo tuo abejoti. Atsakymus į šiuos klausimus galima rasti *Auswärtiges Amt* archyve, deja, mums neteko matyti instrukcijų, kurias prieš išvykdamas į Klaipėdą ir Kauną buvo gavęs slaptasis tarėjas, tačiau neatmestina, kad vokiečių diplomatija žaidė dvigubą žaidimą.

Po daugiau nei savaitę užsitęsusių diskusijų dėl kalbų įstatymo Lietuvos užsienio reikalų ministrui neliko nieko kito kaip pareikšti: „Mes esame tokioje padėtyje, kad mes, kaip geri kaimynai, ir vieni, ir kiti visas galimas priemones panaudojome, kad prietume prie susitarimo, ir konstatavę, kad negalime šio susitarimo atsiekti, sutarsim, kad šituo punktu kiekvienas nueisime atskirais keliais ir kiekvienas elgsimės sulig savo įsitikinimu, bet kad dėl to bendra gera kaimyniška atmosfera neprivalėtų pagesti. Susitarėm būti atskiros nuomonės.“¹⁸⁵ Labai diplomatiškas, net gražus pareiškimas, tačiau ši geros valios demonstracija slėpė ir kone atvirą grasinimą vienašališkai spręsti klausimus, kuriais abiem pusėms nepavyks susitarti.

Baigiamajame derybų etape kalbėta apie galimybę panaikinti *Zinsloses Darlehen* paprastu notų pasikeitimu. Kadangi toks scenarijus abiejų pusių buvo aptartas jau anksčiau, Vokietijos delegacija tam iš principo neprieštaravo, tačiau išskėlė kelias išankstines sąlygas: Lietuvos Vyriausybė turėjo patvirtinti, kad Klaipėdos krašto valdininkams ir toliau galioja senieji Vokietijos (Prūsijos) valdininkų įstatymai ir kad jų turimi paskyrimai tarnybai pripažįstami jiems iki gyvos galvos¹⁸⁶. D. Zaunius neprieštaravo pirmajam pageidavimui, pastebėdamas, kad senieji vokiečių (prūsų) įstatymai, išleisti iki prijungiant Klaipėdos kraštą prie Lietuvos, krašte „veikia automatiškai, kiek jie nėra atmainyti vėlesniais įstatymais“¹⁸⁷. Vokietijos delegacija, įkvėpta tokio atsakymo, D. Zauniaus žodžiais, „nedrąsiai“ bandė tvirtinti, kad Klaipėdos krašte valdininkų teisės turėtų būti reguliuojamos ir remiantis naujais reicho įstatymais, paskelbtais jau atskyrus kraštą nuo Vokietijos! Tai buvo daugiau nei įžūlus pareiškimas, verčiantis abejoti Vokietijos delegacijos

¹⁸⁴ 1930 m. balandžio 7 d. atmintinė (be parašo, spėjama, D. Zauniaus) „Antras etapas derybų su vokiečiais dėl valdininkų klausimo Klaipėdos krašte“, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 939, l. 375.

¹⁸⁵ Ten pat, l. 368–369.

¹⁸⁶ Ten pat, l. 369.

¹⁸⁷ Ten pat, l. 370.

narių teisine kompetencija, tačiau iškalbingai bylojantis apie jų politinį angažuotumą. „Šią tezę betgi [vokiečiai] greit turėjo atsiimti man užklausus, kokių būdu šalyje gali veikti įstatymai, kurioje jie nebuvo paskelbti?“ – trumpai pastebėjo D. Zaunius¹⁸⁸.

Pripažinimą, kad krašte ir toliau veikia senieji Vokietijos (Prūsijos) įstatymai, D. Zaunius atsisakė įdėti į Lietuvos notą, teigdamas: „Jeigu aš įdėsiu į savo notą pareiškimą, kad aš skaitau vokiečių valdininkystės teisę veikiančia tol, kol ji nebus atmainyta klaipeidietiškais įstatymais, aš tuo lyg ir pripažinčiau, kad tos teisės centro vyriausybės įstatymais atmainyti nebūtų galima.“¹⁸⁹ Kiek padiskutavus, rastas kompromisinis sprendimas: Vokietijos notos pabaigoje Lietuva turėjo būti prašoma pareikšti sutinkanti ir toliau šitiems valdininkams taikyti vokiečių teises, o Lietuvos notos pabaigoje šia proga turėjo būti pareikšta, kad „<...> tiems valdininkams veikia Vokietijos ar Prūsų valdininkų teisės“¹⁹⁰.

Siekdamas užbėgti už akių įvairiems nesusipratimams ateityje pokalbio pavoje Vokietijos įstatymų galiojimo Klaipėdos krašte tema pabaigoje D. Zaunius manė esant būtina dar kartą pabrėžti: „Abiem pusėms yra aišku, kad toks [Lietuvos] pareiškimas negali atmainyti faktinės juridinės padėties ir kad įstatymai, kurie Klaipėdos krašte nėra paskelbti, t. y. įstatymai, kurie išleisti Vokietijoje po krašto atskyrimo nuo Vokietijos, Klaipėdos krašte neveikia.“ Jau minėtą Vokietijos prašymą pripažinti Klaipėdos krašto valdininkams teisę eiti savo pareigas iki gyvos galvos užsienio reikalų ministras atmetė, nurodydamas negalįs patenkinti jo tol, kol Lietuvoje nebus priimtas įstatymas, reguliuojantis svetimšalių valdininkų padėtį¹⁹¹. Išklausęs ministro, E. von Schackas, „nors jam ir labai sunku“, žadėjo padaryti viską, kas nuo jo priklauso, kad Vokietijos Vyriausybė sutiktų pasikeisti Kaune suderintomis notomis. Pasiėkusios principinio susitarimo, abi pusės rezervavo sau teisę pateikti ir naujų pasiūlymų¹⁹².

Apibendrinamas trečiojo raundo derybų išpūdžius D. Zaunius pabrėžė, kad Vokietijos Vyriausybei „<...> be galo rūpi priėti prie gerų santykių su mumis, ir, jeigu kalbų įstatymo klausimu nebuvo galima priėti prie rezultatų, tai dėl to, kad be didžiausio skandalo ir pats Berlynas negalėjo priversti klaipeidiečius vokiečius.

¹⁸⁸ 1930 m. balandžio 7 d. atmintinė (be parašo, spėjama, D. Zauniaus) „Antras etapas derybų su vokiečiais dėl valdininkų klausimo Klaipėdos krašte“, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 939, l. 371.

¹⁸⁹ Ten pat, l. 372.

¹⁹⁰ Ten pat.

¹⁹¹ Ten pat, l. 370.

¹⁹² Ten pat, l. 372.

Jeigu jie betgi neprivertė klaipėdiečių šovinistų priimti kalbų įstatymą, tai negalima pamiršti, kad jie sutiko pasikeisti notomis nelaukiant valdininkų įstatymo išleidimo, t. y. padarė tai, ko Berlyne jokių būdu nenorėjo mums pažadėti. Turint omenyje sunkią gruodžio mėnesio rezultatų realizavimo eigą, ir šiandien dar negalima tvirtai tvirtinti, kad reikalai jau pabaigti. Per daug čia arti reikalas paliečia vokiečių ekspansijos interesus¹⁹³. Kitaip sakant, atsakomybę dėl Lietuvos ir Vokietijos nesugebėjimo susitarti kalbų įstatymo klausimu ministras buvo linkęs perkelti tik ant Klaipėdos „šovinistų“ pečių. Tačiau čia ir vėl kyla klausimas, ar tik D. Zaunius nepervertino Vokietijos noro palaikyti draugiškus santykius su Lietuva? Kaip parodys tolimesni įvykiai, šis klausimas ne be pagrindo.

Prieš išvykdamas iš Kauno E. von Schackas privačiai bandė tarpininkauti dėl dviejų vokiečių mokytojų (Meyerio ir Zecho) Klaipėdos krašte grąžinimo į darbą. Pasak Vokietijos diplomato, šie darbą praradę mokytojai atsidūrė gatvėje, nors jų kaltė buvo tik ta, kad jie savo kolegų vardu tarpininkavo kontaktuojant su Vokietijos Vyriausybe. „Gal jie kartais ir išsišoko, nelojaliai elgėsi ir tuo užsitraukė gubernatoriaus nepasitikėjimą“, – Lietuvos užsienio reikalų ministrą graudeno *Auswärtiges Amt* slaptasis tarėjas, prašydamas jo atsižvelgti į „bendrą atmosferą“. Jis net pareiškė, kad „didžiausias kaltininkas yra ne jie, o vokiečių vyriausybė(!), kuri per vėlavimą šitą klausimą rimtai likviduoti“. Šį nedidelį epizodą skaitytojo dėmesiui pateikiame ne dėl kiek neįprasto Vokietijos diplomato prašymo, o dėl Lietuvos užsienio reikalų ministro atsakymo į šį prašymą. Iš klausęs E. von Schacko, D. Zaunius pastebėjo: „Iš gruodžio mėnesio susitarimų realizavimo aš laukiau didžiausios pacifikacijos ir atmosferos neutralizavimo Klaipėdoje ir manau, kad likvidavus praitį mes bendrai turėsime praveisti plačią užmiršimo politiką.“ Esą, tos „užmiršimo politikos“ eigoje ateityje jis galėsias su E. von Schacku kalbėti ir apie tuos du jo minėtus asmenis¹⁹⁴. Deja, „užmiršimo politika“, apie kurią kalbėjo Lietuvos užsienio reikalų ministras, taip ir liko tik gražia, bet neįgyvendinta idėja. Beje, dėl abiejų pusių kaltės.

2.3.7. „Nėra prasmės gaišinti laiko...“ Kodėl Vokietija atsisakė Kaune pasiektų susitarimų?

Tuo metu, kai Lietuvos užsienio reikalų ministras kalbėjo apie „plačią užmiršimo politiką“ Klaipėdos krašte, Vokietijoje ir krašto viduje vis labiau stiprėjo atvirai

¹⁹³ 1930 m. balandžio 7 d. atmintinė (be parašo, spėjama, D. Zauniaus) „Antras etapas derybų su vokiečiais dėl valdininkų klausimo Klaipėdos krašte“, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 939, l. 375.

¹⁹⁴ Ten pat.

revanšistinės jėgos, pasisakiusios prieš bet kokią memelenderių bendradarbiavimą su Lietuvos valdžia. Joms nereikėjo jokių slaptų ar viešų susitarimų su Lietuva, paliekančių kraštą jos sudėtyje. Juo labiau jos nieko nenorėjo girdėti apie jokią „užmiršimo politiką“. 1930-ųjų pavasarį šios jėgos dar negalėjo lemti Vokietijos Vyriausybės sprendimų, tačiau pastaroji jau nebegalėjo ignoruoti šių jėgų pozicijos. „Vokietijoje įvykiai eina ta kryptimi, kad ne didžiausi parlamentarizmo šalininkai priversti nutilti, o jų priešininkų ir material, ir morali įtaka auga. Kur visa tai nuves – sunku pasakyti. Viena tik aišku, kad ir Vokietijos vidaus evoliucija eina ne parlamentarizmo naudai“, – buvo priverstas konstatuoti oficiozas¹⁹⁵. Tuo netruko įsitikinti ne tik Lietuvos Vyriausybė, bet ir Vokietijos pasiuntinys Kaune H. Morahtas.

Deryboms pasibaigus, atidžiai jų procesą sekęs T. H. Prestonas pranešime Didžiosios Britanijos pasiuntiniui Baltijos valstybėms teigė, kad balandžio 8 d. derybos buvo nutrauktos nepavykus susitarti nei vienu klausimu ir net nepaskelbus jokio oficialaus komunikato apie jų eigą ar rezultatus, nesusitarus ir dėl derybų atnaujinimo datos¹⁹⁶. Savo ruožtu, remdamasis iš T. H. Prestono gauta informacija, pasiuntinys H. Knatchbullas-Hugessenas jau vėliau, 1930-ųjų metinėje ataskaitoje *Foreign Office*, irgi tvirtino, kad balandžio derybos ne šiaip baigėsi, o „buvo staiga nutrauktos“¹⁹⁷.

Ar tikrai? Sprendžiant iš cituotos D. Zauniaus atmintinės, išsamiai aprašančios derybų eigą, taip pat ir jų baigiamąją fazę, D. Zauniaus ir E. von Schacko išsiskyrimas nebuvo toks dramatiškas – Vokietijos diplomatas paliko Kauną visai neblogai nusiteikęs. Nepavykus susitarti dėl kalbų įstatymo, t. y. susitarus, kad šiuo klausimu nesusitarta, abi delegacijos be didesnių ginčų visiškai priartėjo prie *Zinsloses Darlehen* likvidavimo notų pasikeitimo. Atsimeriant, kad derybos šiuo sudėtingu klausimu vyko nuo 1929 m. spalio mėnesio ir kokią svarbą lietuvių diplomatai skyrė šiai jautriai temai, tai savaime buvo neblogas rezultatas. Pagaliau apibendrinamas savo įspūdžius po šių derybų D. Zaunius visiškai nebuvo linkęs dramatuoti padėties ir net pažymėjo Vokietijos Vyriausybės norą palaikyti kuo geriausius santykius su Lietuva. Kaltais dėl to, kad Kaune nepavyko pasiekti

¹⁹⁵ Parlamentarizmo krizė Vokietijoje, *Lietuvos aidas*, 1930 m. balandžio 3 d., p. 1 (vedamasis).

¹⁹⁶ T. H. Prestono 1930 m. balandžio 16 d. pranešimas Nr. 49 H. Knatchbullui-Hugessenai, *PRO. FO*, 371, 14780, N 2802, 48.

¹⁹⁷ H. Knatchbullo-Hugesseno 1931 m. sausio 27 d. kasmetinis pranešimas Nr. 48 A. Hendersonui „Baltijos valstybės 1930 metais“, *PRO. FO*, 371, 15540, N 1013, 238v.

geresnių rezultatų, tuo metu jis laikė esant tik Klaipėdos krašto vokiečius, žinoma, ne visus, o tik tuos, kuriuos jis vadino „šovinistais“.

Visgi, kaip paaiškinti T. H. Prestono Didžiosios Britanijos pasiuntiniui pasiųsto pranešimo dramatiškumą? Mūsų manymu, užtenka žvilgtelti į pranešimo datą – jis parašytas balandžio 16 d., t. y. praėjus savaitei po E. von Schacko išvykimo iš laikinosios sostinės. Tuo metu padėtis jau buvo pasikeitusi, nes *Auswärtiges Amt* netikėtai apsisprendė nepritarti savo slaptą tarėjo iš Kauno parsivežtiems notų projektams dėl *Zinsloses Darlehen* likvidavimo. Norėdama atsiriboti nuo laikinojoje sostinėje pasiektų susitarimų, *Auswärtiges Amt* skubos tvarka reikėjo išplatinti informaciją apie visiškai nepasisekusias derybas Kaune, suverčiant visą kalnę ant Lietuvos pečių. Būtent tokio pobūdžio informaciją balandžio 16 d. ir gavo T. H. Prestonas iš Vokietijos pasiuntinio laikinojoje sostinėje, atitinkamai informuodamas ir H. Knatchbullą-Hugesseną. Tokiu būdu vokiečių suklandintas britų atstovas ir prilipdė kojas tyliai sensacijai apie dramatišką Lietuvos ir Vokietijos derybų pabaigą.

Nei D. Zaunius, nei V. Sidzikauskas net neįtarė, kad Vokietija ir vėl atsiskys jau pasiekto susitarimo. Apie tai, kad gruodžio protokolų ratifikavimas eilinį kartą atidedamas, V. Sidzikauskui buvo užsiminta *Auswärtiges Amt* balandžio 15 d.¹⁹⁸ Pasiuntinys šią žinią skubiai perdavė į URM. D. Zauniaus reakcija į gautą informaciją buvo žaibiška. Jau kitą dieną jis pasiuntė šifruotą telegramą į Berlyną: „Vokiečiams jau antrąkart atmetus su jų delegacija ilgose, nuodugniose derybose pasiektus rezultatus, prieinu išvados, kad [jie] tyčia vilkina arba yra bejėgiai, ir kad nėra prasmės gaišinti laiko ir prisieina klausimą spręsti savomis priemonėmis.“¹⁹⁹

Kodėl Berlynas apsigalvojo, staiga nusprendęs nepritarti E. von Schacko iš Kauno parvežtoms notoms? Norint atsakyti į šį klausimą tenka grįžti maždaug dvi savaites atgal. Kovo 27 d., t. y. tuo metu, kai slaptasis *Auswärtiges Amt* tarėjas buvo kalamas prie kryžiaus Klaipėdoje, socialdemokratams pareiškus apie savo pasitraukimą iš Didžiosios koalicijos, Hermano Müllerio vadovaujama Vokietijos Vyriausybė atsistatydino. Naująją vyriausybę Prezidentas P. Hindenburgas pavedė sudaryti Centro frakcijos Reichstage vadovui H. Brüningui. Dėl Prezidento paramos H. Brüningas per rekordiškai trumpą laiką sugebėjo suformuoti mažumos Vyriausybę ir be socialdemokratų. Reichstage balsuojant už pasitikėjimą naująja

¹⁹⁸ V. Sidzikausko 1930 m. balandžio 15 d. šifruota telegrama Nr. 44 į URM, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1070, l. 165.

¹⁹⁹ D. Zauniaus 1930 m. balandžio 16 d. šifruota telegrama Nr. 276 V. Sidzikauskui, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 939, l. 363.

Vyriausybė, nacionalistams netikėtai nusprendus ją palaikyti, pasitikėjimo votumą H. Brüningo Vyriausybė gavo net didesniu balsų skaičiumi nei buvo laukta. Lietuvos spaudoje gretimos valstybės vyriausybių pasikeitimas buvo aktyviai komentuojamas. „Dėl naujos Vokietijos Vyriausybės politinės spalvos, galima sakyti, ji yra kompromisas vidurio su dešiniąja“, – naujosios vyriausybės politinę pakraipą apibendrino *Lietuvos aidas*. J. Curtiaus pasilikimą užsienio reikalų ministro poste oficiozas buvo linkęs vertinti kaip garantiją, kad didesnių reicho užsienio politikos pasikeitimų nebus²⁰⁰. *Lietuvos aidas* korespondentas Berlyne, atkreipęs dėmesį į H. Brüningo pareiškimą dėl Vokietijos užsienio politikos tęstinumo, Lietuvos ir Vokietijos santykių perspektyvas vertino net ir labai optimistiškai: „Yra davinčių manyti, kad iš naujosios Vokietijos Vyriausybės galima laukti dar didesnio mūsų interesų supratimo negu iki šiol“, matyt, dėl to, kad, kaip rašė žurnalistas, „Brüningo ministrų kabinete padidėjo įtaka tų sluoksnių, kurie nėra linkę didesniems kompromisams su Lenkija“²⁰¹. Bėda buvo ta, kad tą patį buvo galima pasakyti ir Lietuvos atžvilgiu.

Diplomatiniais kanalais gaunama informacija apie pokyčius Vokietijoje nebuvo tokia optimistinė. Informuodamas apie galimus pokyčius *Auswärtiges Amt* V. Sidzikauskas tvirtino, kad jau priimtas sprendimas dėl C. von Schuberto pakeitimo B. von Bülowu. Jo duomenimis, tos pačios jėgos užsienio reikalų ministro poste vietoje J. Curtiaus norėjo matyti Okupuotųjų žemių ministrą G. Treviranusą, tačiau joms nepavyko įgyvendinti šio plano. Lietuvos pasiuntinys tokius ketinimus vertino kaip „charakteringus ir reikšmingus“, pažymėdamas, kad tiek C. von Schubertas, tiek J. Curtius minėtoms jėgoms atrodė „per daug taikingi ir per daug nuolaidūs, ypač lenkams“. „Mums tai gali išeiti bent *rebus sic stantibus*“, tik naudon“, – pranašavo V. Sidzikauskas²⁰². Šiuo atveju jo nuomonė visiškai sutapo su *Lietuvos aidas* Berlyno korespondento pozicija, abu jie vadovavosi paprasta schema: „Kas blogai Lenkijai, gerai Lietuvai.“ Nepraėjus ir dešimčiai metų paaiškėjo, kad abu jie klydo.

Nepaisant Prezidento P. Hindenburgo paramos, mažumos Vyriausybės padėtis Reichstage negalėjo būti stipri. Nuolat puldinėjama radikalų iš kairės ir dešinės,

²⁰⁰ Parlamentarizmo krizė Vokietijoje, *Lietuvos aidas*, 1930 m. balandžio 3 d., p. 1 (vedamasis).

²⁰¹ Viator, Lietuva ir naujoji Vokietijos vyriausybė (Iš mūsų Berlyno korespondento), *Lietuvos aidas*, 1930 m. balandžio 11 d., p. 2.

* „Aplinkybėms taip besiklostant“ arba „Kai tokios aplinkybės“ (lot.).

²⁰² V. Sidzikausko 1930 m. gegužės 3 d. slapta pranešimas Nr. 51, D. Zauniui, LCVA, f. 671, ap. 1, b. 6, l. 18–19.

ji buvo priversta laviruoti, eiti į kompromisus ir pan. Ignoruoti radikaliųjų jėgų reikalavimo „apginti“ už reicho ribų atsidūrusius vokiečius naujoji Vyriausybė negalėjo, o ir nenorėjo. Būtent dėl šios priežasties, dėl vis augančio radikaliųjų jėgų spaudimo, *Auswärtiges Amt* ir nusprendė atsakyti ankstesnių susitarimų su Lietuva. Tokiu būdu instrukcijos, kurias gavo E. von Schackas prieš vykdamas į Lietuvą imtos laikyti nebeatitinkančiomis reicho interesų. Siekiant sumėtyti pėdas ir kartu permesti atsakomybę ant Lietuvos pečių į spaudą buvo perduota informacija apie „visišką derybų Kaune nesėkmę“.

Beje, iki šios pasikeitusios Vokietijos pozicijos apie Kaune vykstančias derybas Lietuvos visuomenei nieko nebuvo žinoma. Ir tik pasirodžius šioms publikacijoms Vokietijos spaudoje opozicinės partijos ėmė domėtis, kokios čia derybos vyksta laikinojoje sostinėje? Balandžio 22 d., remdamosi Vokietijos spaudoje skelbta informacija, *Lietuvos žinios* išspausdino Lietuvos visuomenę nustebinusį straipsnį apie Kaune vykusias ir prieš Vėlykas staiga „pertrauktas“ Lietuvos ir Vokietijos derybas. Opozicinis dienraštis piktinosi, kad visuomenė apie derybas su Vokietija nebuvo informuota: Elta nepaskelbė jokie komunikato nei apie derybų pradžią, nei pabaigą, nei apie jų eigą, o ir *Lietuvos aidas* neinformavo savo skaitytojų apie tokias derybas. „Atrodo, kad derybos su Vokietija neturėtų valstybei bent kiek svarbesnės reikšmės arba būtų koks vidaus techninis reikalas, apie kurį visuomenei nėra reikalo ir žinoti“, – stebėjosi dienraštis, primindamas valdžiai, kad „visuomenė yra tas ramstis, kuris savo opinija visuomet palaikys teisėtus vyriausybės žygius“²⁰³.

Pasiremdamos Vokietijos spaudoje paskelbta informacija *Lietuvos žinios* informavo savo skaitytojus, kad Kaune derėtasi „dėl kalbų ir algų“ Klaipėdos krašte, tačiau derybos nutrauktos nepasiekus rezultato. Dienraščio vedamajame neslėpta nusistebėjimo derybų objektu, pažymint, kad, pvz., kalbų vartojimą Klaipėdos krašte aiškiai nusako Statuto 27-asis straipsnis, pripažįstantis lietuvių ir vokiečių kalbas „lygiai oficialiomis“. „Todėl jokios derybos šiuo klausimu su Vokietija nereikalingos, o priešingos pusės pretenzijas į tokių klausimų sprendimą reikia laikyti kišimusi į svetimos valstybės reikalus“, – reziūmavo *Lietuvos žinios*. Dar labiau stebėtasi „Vokietijos iki šiol mokamais priedais Klaipėdos valdininkams“. „Ir čia viskas aišku – Lietuvos valdininkai tuo pačiu metu negali būti ir Vokietijos valdininkais. Jokios išmokos iš užsienio jiems negali būti toleruojamos, juo labiau kad Klaipėdos klausimu Vokietija Lietuvai nėra joks kontrahentas, nes Klaipėdos Konvencija pasirašyta ne su Vokietija, o su Didžiąja Britanija, Prancūzija, Italija ir

²⁰³ Dėl derybų su Vokietija, *Lietuvos žinios*, 1930 m. balandžio 22 d., p. 1 (vedamasis).

Japonija“, – patarimų Vyriausybei negailėjo valstiečių liaudininkų organas²⁰⁴. Kitą dieną šį straipsnį be jokių komentarų perspausdino ir krikdemų *Rytas*. Abi šios publikacijos opozicinėje spaudoje kompromitavo Vyriausybę visuomenės ir valstybių signatarių akyse. Kita vertus, juos išspausdinus pokalbiuose su Vokietijos atstovais D. Zaunius įgijo anksčiau nenaudotą ginklą – nesutikdamas priimti vieną ar kitą siūlymą nuo šiol ir jis galėjo apeliuoti į visuomenės spaudimą.

Bet grįžkime į Berlyną. Balandžio 16 d. Lietuvos pasiuntinys buvo pakviestas į *Auswärtiges Amt* ilgesniam pokalbiui su Rytų departamento direktoriumi O. Trautmannu. Be kabineto šeimnininko, pokalbyje dar dalyvavo H. A. von Moltke, E. von Schackas, vėliau prisijungė ir *Auswärtiges Amt* referentas Liedke. Tokia gausi kompanija rodė, kad vokiečiai šiam susitikimui skyrė ypatingą reikšmę. Pokalbį su Lietuvos pasiuntiniu pradėjęs trumpa derybų dėl valdininkų padėties Klaipėdos krašte sureguliuavimo apžvalga, O. Trautmannas pareiškė, kad Vokietijos „vidaus žinybos“ nepritariančios E. von Schacko iš Kauno atsivežtiems notų projektams, joms nepriimtinas vienkartinės kompensacijos metodas, atseit, tokiu atveju gresia pavojus, kad vienkartinę kompensaciją gavęs valdininkas, grįžęs į Vokietiją, galėtų teismo keliu reikalauti vėl būti priimamas į tarnybą²⁰⁵.

Tai reikė atsisakymą nuo vienintelio, po ilgų ir sunkių derybų abiejų pusių suderinto ir lietuviams derybose kone svarbiausio susitarimo! Išgirdęs apie naujas kliūtis jau sutartam pasikeitimui notomis, V. Sidzikauskas pasipiktino. „Mes darėme malonumą (nuolaidą – *aut. pastaba*) Jums, leisdami į derybas mūsų valdininkus liečiančiais klausimais“, – kalbėjo pasiuntinys, stebėdamasis, kad dabar *Auswärtiges Amt* bando pakreipti šį reikalą taip, lyg Lietuva būtų prašančioji pusė, o vokiečiai darytų jai malonę. „Kaune sutartas projektas yra tas maximum, toliau kurio mes neisime“, – lyg kirviu nukirto V. Sidzikauskas²⁰⁶.

Lyg laukęs tokios reakcijos, O. Trautmannas ėmė abstrakčiai samprotauti apie „kryžkelėje atsidūrusius Vokietijos ir Lietuvos santykius“, pabrėždamas, kad Vokietijos visuomenė ir spauda yra labai nepatenkintos Klaipėdos krašte viešpatuojančia nepasitikėjimo atmosfera, tokios padėties kaltininku laikydama gubernatorių A. Merkį. Per daug nesirinkdamas žodžių, *Auswärtiges Amt* Rytų departamento direktorius pareiškė, kad iš Klaipėdos krašto piliečių yra atimtos Europoje

²⁰⁴ Dėl derybų su Vokietija, *Lietuvos žinios*, 1930 m. balandžio 22 d., p. 1 (vedamasis).

²⁰⁵ V. Sidzikausko 1930 m. balandžio 17 d. konfidencialus pranešimas Nr. 45 D. Zauniui, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 1097, l. 266–267.

* Tekste – „vokiečiams“.

²⁰⁶ Ten pat.

elementariomis laikomos teisės ir dėl centro valdžios struktūrų, pirmiausia policijos, veiksmų klaipėdiečiai jaučiasi esą lyg perkelti Afrikon!²⁰⁷

V. Sidzikauskas nemanė galįs nereaguoti į tokius Lietuvą įžeidžiančių pareiškimus. Pasak jo, tariamas nepasitenkinimas Lietuva buvo dirbtinai sukeltas, neslėpdamas, kad tokį nepasitenkinimą jis vertinąs „kaip atsidėkojimą už mūsų Vyriausybės rodytą per daug didelį prielankumą“. „Kuris iš Vokietijai anksčiau priklausiusių kraštų turi tiek teisių ir laisvių kaip Klaipėdos kraštas? Kodėl tylima dėl Tirolio, Elzaso, Sudetų vokiečių, Silezijos, Poznanės?“ – retoriškai klausė Lietuvos pasiuntinys²⁰⁸. „Juk mes galėjome seniai iškraustyti visus valdininkus, Vokietijos piliečius, mokytojus, visus teisėjus ir kitus <...>. Jūs būtumėte galėję skusti mus Tautų Sąjungos Tarybai, bylą būtų galima tęsti metų metais, tačiau aišku, kad nei vienas iš išvartų valdininkų nebūtų sugražintas. Tad kame tada tas Lietuvos Vyriausybės ar gubernatoriaus „nedraugiškumas“?! – neslėpdamas apmaudo teiravosi V. Sidzikauskas. Emocingo pasisakymo pabaigoje Lietuvos pasiuntinys pažymėjo, kad toliau tokios padėties toleruoti negalima ir *Auswärtiges Amt* atsisakius ratifikuoti E. von Schacko iš Kauno atvežtą susitarimą Lietuvai „teks perkratyti visą klausimų kompleksą iš pačių pamatų“²⁰⁹. Po šio pokalbio į Kauną rašytą pranešimą V. Sidzikauskas baigė rekomendacija: „Toliau su Schack sutarto projekto neiti, tolesnių nuolaidų nedaryti.“²¹⁰ Pastebėsime, kad paprastai Lietuvos pasiuntinys į URM siūsdavo kitokio pobūdžio pasiūlymus.

2.3.8. *Duo ut des?*^{*}

Balandžio pradžioje lyg Perkūnas iš giedro dangaus trenkė žinia – Vokietija padidinanti agrarinius muitus visoms be išimties valstybėms! Vėliau, tiesa, paaiškėjo, jog išimčių vis dėlto būta. Sprendimą protekcionistinėmis priemonėmis apsaugoti savo rinką naujoji Vokietijos Vyriausybė teisino katastrofiška savo žemės ūkio būkle. Muitai pakelti pienui, sviestui, sūriams, kiaulėms, galvijams, t. y. visoms svarbiausioms Lietuvos eksporto prekėms, kurių dauguma būdavo išvežama būtent į Vokietiją. Lietuvai, kaip žemės ūkio kraštui, tai buvo nepaprastai skaudus smūgis. Jis buvo tuo skaudesnis, kad kaip tik tuo metu (1929 m. pabaigoje – 1930 m.

²⁰⁷ V. Sidzikausko 1930 m. balandžio 17 d. konfidencialus pranešimas Nr. 45 D. Zauniui, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1097, l. 267.

²⁰⁸ Ten pat.

²⁰⁹ Ten pat, l. 268.

²¹⁰ Ten pat.

* *Duo ut des (lot.)* – duodu, kad ir tu man duotum.

pradžioje) Lietuvos valdžia buvo pradėjusi nepaprastai didžiuotis stabilia valstybės ekonomine ir finansine padėtimi, apie tai vos ne kasdien skambiomis antraštėmis trimitavo oficiozas, sąlyginai gerą Lietuvos padėtį pradiniu pasaulinės ekonominės krizės laikotarpiu buvo ne kartą pažymėję ir užsienio valstybių atstovai.

Netikėtas Vokietijos sprendimas buvo gyvai aptarinėjamas Lietuvos spaudoje. Oficiozas smerkė nedraugišką, nekaimynišką poelgį, neatitinkantį dviejų valstybių santykių dvasios, tvirtindamas, kad bendrame Vokietijos importe net vieno procento nesudaranti Lietuvos dalis negalėjo turėti neigiamos įtakos padėčiai reiche. Tokia mintis neišvengiamai kėlė klausimą, ar už tokio žingsnio kartais nesislepia tolimesni Vokietijos užsienio politikos siekiai?²¹¹ Lietuvos *aido* prielaidą, kad pakeldama tarifus Lietuvai Vokietija galėjo vadovautis ne tik ekonominiais sumetimais, patvirtino ir Vokietijos diplomatai. Minėtame balandžio 16 d. pokalbyje *Auswärtiges Amt*, keičiantis abipusiais priekaištais, O. Trautmannas netikėtai pareiškė, kad Vokietijos Vyriausybės nutarimui pakelti muitus Lietuvos žemės ūkio produktų eksportui turėjo įtakos ir Lietuvos politika Klaipėdos krašte bei Berlyne viešpataujantis nepasitenkinimas Lietuva. Toks atviras pareiškimas pribloškė V. Sidzikauską, jam beliko tik pastebėti, kad, pakėlus muitus, žinoma, nebus lengviau toliau plėtoti Lietuvos ir Vokietijos santykius²¹².

Neapsiribodamas šiuo pokalbiu, balandžio 24 d. V. Sidzikauskas padarė oficialų demaršą *Auswärtiges Amt*^{**}, nurodydamas, kad dėl naujų įvestų aukštų tarifų sunkiau eksportuoti Lietuvos žemės ūkio produktus į Vokietiją, pakartodamas savo ankstesnį pareiškimą, kad nauja padėtis „be galo neigiamai atsiliepia abiejų valstybių santykiams“²¹³. Apie šį Lietuvos pasiuntinio demaršą pranešta per Vokietijos radiją, apie jį rašė dauguma dienraščių, atkreipdami dėmesį, kad iškart

* Tuo metu, kai pasaulį jau visa jėga krėtė ekonominė karštligė, 1930 m. balandžio 12 d. *Lietuvos aidas* išėjo su iškalbinga antrašte „Ekonominio sveikėjimo akivaizdoje“.

²¹¹ Ūkio santykiai su Vokietija, *Lietuvos aidas*, 1930 m. balandžio 26 d., p. 2–3 (vedamasis).

²¹² V. Sidzikausko 1930 m. balandžio 17 d. konfidencialus pranešimas Nr. 45 D. Zauniui, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 1097, l. 268.

** Prieš muitų tarifų pakėlimą protestavo ir kitos valstybės. Ypač stipriai protestavo Lenkija, kuri kreipėsi net į Tautų Sąjungą, apkaltindama Vokietiją pažeidus ekonominę pusiausvyrą tarp abiejų valstybių. Labai nepatenkinti buvo suomiai, o Rumunija net paskelbė nebetaikysianti Vokietijai minimalių tarifų, kas iš esmės reiškė muitų karą. Kaip atsakas į šį Vokietijos žingsnį Olandijoje ir Švedijoje prasidėjo jos prekių boikotas (žr. Lietuvos pasiuntinybės Vokietijoje Pirmojo sekretoriaus, pasiuntinio pavaduotojo L. Dymšos 1930 m. rugpjūčio 16 d. pranešimas apie Vokietijos vidaus ir užsienio politiką Nr. 4440, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 1043, l. 31).

²¹³ Lietuvos pasiuntinys kreipėsi į Vokietijos vyriausybę, *Lietuvos aidas*, 1930 m. balandžio 24 d., p. 1.

po pokalbio *Auswärtiges Amt* dėl muitų pakėlimo V. Sidzikauskas skubiai išvyko į Kauną.

Lietuviai iš pradžių dar bandė aiškinti, kad toks reicho žingsnis nesuderinamas su Lietuvos ir Vokietijos 1928 m. pasirašyta Prekybos sutartimi, vokiečiai tvirtino, kad pasirašytoji sutartis nedraudžia jiems kelti muitų, esą, jie niekada ir nežadėję jų nekelti. Vokiečiai buvo teisūs. Lietuvos prekybos sutartyje su Vokietija nebuvo nustatytas joks konkretus galvijų ar kiaulių išvežimo kontingentas, į ją nebuvo įtraukta jokių sanitarinių ar veterinarinių apribojimų, galėjusių varžyti šios rūšies Lietuvos eksportą į Vokietiją. Tačiau ten nebuvo ir Vokietijos pažado nedidinti maito tarifų. Pasinaudodami tokia padėtimi, Lietuvos eksportuotojai, geru žodžiu minėdami tokią privilegijuotą padėtį jiems užtikrinusį A. Voldemarą, gerokai padidino Lietuvos eksportą į Vokietiją. Kadangi reichas niekada ir nieko neduodavo veltui, jis ir šį kartą nesijautė pralaimėjęs. Atvirkščiai, mainais į Prekybos sutartį gavę „Voldemaro protokolą“ vokiečiai jautėsi visai komfortabiliai. Beje, būtent tada ir atsirado pašaipus priežodis, esą, „Vokietijos atstovas Kaune p. Morahtas valdo Lietuvą kiaulių pagalba“²¹⁴. Tačiau viltys, kad mažojo diktatoriaus pradėta idilija truksianti amžinai, nepasiteisino. Stiprėjantys abiejų valstybių nesutarimai dėl Klaipėdos krašto grėšė palaidoti jų ankstesnę partnerystę. Lietuvos ir Vokietijos santykių permainos neliko nepastebėtos Lenkijos. *Gazeta Polska* balandžio pabaigoje konstatavo: „Lietuva netenka Vokietijoje sąjungininko savo lygiolinei priešlenkiškai politikai <...>. Laikai, kada vokiečiai lošdavo Lietuva prieš Lenkiją, negrįžtamai praėjo, juo labiau kad lietuvių vokiečių antagonizmas eina gilyn dėl Klaipėdos. P. [ponui] Zauniui nepadės nedrąsūs koketavimai su p. Morahtu. Mat tikrovė yra galingesnė už dievobaimingus lietuvių politikų pageidavimus.“²¹⁵

Vokietijos atsisakymas nuo balandžio mėnesį Kaune pasiektų susitarimų, skaudžiai Lietuvos interesus užgavusios Vokietijos protekcionistinės priemonės, negalėjo praeiti be pasekmių. Retas atvejis – šį kartą oficiozo ir opozicinės spaudos vertinimai ir tonas buvo kone identiški. „Būtų labai neatsargu ir neišmintinga savo šalies eksportą, nuo kurio pareina viso krašto gerovė, orientuoti tik į vieną, nors išoriniu atžvilgiu labai patogią rinką. Esą, naujų rinkų suradimas ilgainiui Lietuvai galėtų duoti ne tik ekonominės, bet ir politinės naudos“, – samprotavo *Lietuvos aidas*, ta proga siūlydamas Vyriausybei prisiminti romėnų patarlę „*Do ut des*“²¹⁶. Oficiozui antrino ir opozicinis krikdemų *Rytas*: „Patogiausiose sąlygose būdami prie

²¹⁴ Lenkų spauda apie Lietuvos santykius su Vokietija, *Lietuvos žinios*, 1930 m. balandžio 25 d., p. 2.

²¹⁵ Ten pat.

²¹⁶ Ūkio santykiai su Vokietija, *Lietuvos aidas*, 1930 m. balandžio 26 d., p. 2–3 (vedamasis).

Vokietijos rinkų mes per daug su ja susirišome ir per daug tapome nuo jos prigulmingi. Kiekvienas politinis gestas skaudžiai atsiliepia į šių valstybių ekonominius santykius, kas ekonomikoje yra nepakenčiama <...>. Visiems aišku, kad vien tik su Vokietija palaikymas artimų ekonominių santykių neturi plačių perspektyvų. Lietuvos Vyriausybei neatidėliotinai reikia dėti pastangas surasti pastovesnės ir patogesnės mūsų gaminiams rinkos, kurios duotų galimybės nors kiek atsipalaiduoti nuo to vokiško slogučio.“²¹⁷

Šį kartą tai nebuvo tik paprastas pasigraudėnimas. „Kai kuriuose politiniuose sluoksniuose girdėti balsų už politikos Vokietijos atžvilgiu peržiūrėjimą <...> ir galbūt orientacijos keitimą ar modifikavimą <...>. Dabar tenka konstatuoti, jog Vokietijos politika Lietuvos atžvilgiu kinta blogon pusėn ir su tuo tenka skaitytis“, – teigta *Lietuvos žiniose*²¹⁸. Atrodo, kad taip arba panašiai galvojo ir daugiau šalies politikai įtaką turinčių asmenų. Didžiosios Britanijos diplomatai tuo metu buvo gavę žinių, kad pakėlus muitus Kaune pradėta svarstyti apie atsakomųjų žingsnių Vokietijai poreikį. Tokių galėjo būti du – pakelti muitus prekių importui iš Vokietijos ir net paskelbti boikotą Vokietijoje pagamintoms prekėms. Jei tikėtume britų diplomatais, šie planai nebuvo įgyvendinti tik dėl stiprių Vokietijos importuotojų pozicijų Lietuvoje. Todėl vietoje atsakomųjų priemonių Vokietijai Lietuvos Vyriausybė pradėjo ieškoti naujų rinkų savo žemės ūkio produktams, labai domėdamasi galimybe plačiau patekti ir į Didžiosios Britanijos rinką. Tiesa, kol buvo ieškoma naujų rinkų (per naktį užsienio prekybos neperorientuosi), nepaisant pablogėjusių prekybos sąlygų su Vokietija, Lietuvos žemės ūkio produktai ir toliauėjo ten kaip eję²¹⁹, tiesa, kur kas blogesnėmis sąlygomis.

Lietuva nesinėmė jokių atsakomųjų priemonių prieš Vokietiją: atsižvelgiant į Lietuvos užsienio prekybos geografiją bei struktūrą tai būtų tolygu savižudybei – pakėlus muitus Lietuvos užsienio reikalų ministro ir Vokietijos pasiuntinio pokalbiuose Kaune atsirado naujas elementas, dar labiau apsunkinęs galimybę susitarti abiem pusėms priimtinomis sąlygomis. D. Zaunius net nebandė slėpti nuo H. Morahto, jog pakėlus muitus Lietuva iš Prekybos sutarties su Vokietija „praktiškai jokios naudos neturinti“, leisdamas suprasti, kad toks Vokietijos žingsnis dar labiau

²¹⁷ M. Š., Mūsų ekonominiai santykiai su Vokietija, *Rytas*, 1930 m. balandžio 22 d., p. 2.

²¹⁸ Santykių su Vokietija būviui besikeičiant, *Lietuvos žinios*, 1930 m. balandžio 28 d., p. 1 (vedamasis).

²¹⁹ H. Knatchbullo-Hugesseno 1931 m. sausio 27 d. kasmetinis pranešimas Nr. 48 A. Hendersonui „Baltijos valstybės 1930 metais“, *PRO. FO*, 371, 15540, N 1013, 238v.

atpalaiduoja jam rankas ir jis imąs rimtai galvoti apie „Zinsloses Darlehen likvidavimą savo jėgomis“²²⁰.

2.3.9. *Auswärtiges Amt* ragina lietuvius gelbėti Hanso Morahto prestižą.

Gegužės 17 d. susitarimas

1930-ųjų metų pavasaris Vokietijos pasiuntiniui H. Morahtui buvo iš tiesų sunkus. Pirmą kartą per darbo Lietuvoje metus jis pajuto šaltuką, dvelkiantį savo pusėn ne tik iš radikalčiai nusiteikusių Klaipėdos vokiečių, bet ir iš savo tiesioginės vadovybės *Auswärtiges Amt*. Kai kurie aukšti pareigūnai Berlyne neslėpė savo ketinimų pakeisti pasiuntinį Lietuvoje. Antai 1930 m. balandžio pradžioje pokalbio su V. Sidzikausku metu Vokietijos vicekancleris Hermanas Dietrichas užsiminė darąs žygių, kad Vokietijos Vyriausybė turėtų Kaune „pirmos eilės“ diplomata²²¹. Toks pareiškimas galėjo reikšti tik vieną – virš H. Morahto galvos susitelkė juodi debesys.

Vokietijos pasiuntiniui atsidūrus tarp dviejų ugnių, atsitiko tai, ko anksčiau nebuvo galima net įsivaizduoti, – H. Morahtas ėmė skųstis Kaune rezidavusiems užsienio valstybių atstovams savo sunkia padėtimi! Balandžio 16 d. pokalbio su britų atstovu T. H. Prestonu metu Vokietijos pasiuntinys skundėsi „blogu efektu“, kurį Klaipėdos problemos sudaro „apskritai labai draugiškiems“ Vokietijos ir Lietuvos santykiams, apgailestaudamas, kad Lietuvos Vyriausybė atmetė Vokietijos delegacijos pasiūlymus likviduoti *Zinsloses Darlehen* (nors tai buvo netiesa!). Paaimanavęs dėl šių nesėkmių H. Morahtas prisipažino, jog ir jo paties padėtis „šiuo metu“ nėra lengva, kadangi stipriai prieš jį nusistatę Klaipėdos krašto vokiečiai kaltina jį esant „per daug prolietuvišku ir su pakankama energija neginant jų interesų“²²².

Apie Vokietijos pasiuntinio sunkumus T. H. Prestonas parašė išsamų pranešimą, labai sudominusį Didžiosios Britanijos pasiuntinį Baltijos valstybėms H. Knatchbullą-Hugesseną ir *Foreign Office* Šiaurės departamentą. Jokios simpatijos ar juo labiau užuojautos Londone H. Morahtas nesulaukė. T. H. Prestono pranešimo paraštėje randame gegužės 2 d. datuotą negailestingą *Foreign Office* Šiaurės departamento bendradarbio Laurence Colliero įrašą: „Dėl dabartinės savo padėties Moraht pirmiausiai turėtų kaltinti pats save, per daug jis Lietuvos Vyriausybei pataikavo

²²⁰ D. Zaunias 1930 m. gegužės 7 d. konfidencialus tarnybinis pranešimas Nr. 416 V. Sidzikauskui, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1097, l. 258.

²²¹ V. Sidzikausko 1930 m. balandžio 3 d. konfidencialus pranešimas Nr. 43 D. Zauniui, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1043, l. 53–55.

²²² T. H. Prestono 1930 m. balandžio 16 d. pranešimas Nr. 49 H. Knatchbullui-Hugessenai, PRO, FO, 371, 14780, N 2802, 48–49.

ir nuolaidžiavo...“ Ta proga Šiaurės departamente prisiminti ir kai kurie ankstesni Vokietijos pasiuntinio poelgiai, susilaukę ne tik britų, bet ir kitų Kaune rezidavusių diplomatų pasmerkimo, pvz., jo atsisakymas paremti kai kuriuos į Lietuvos Vyriausybės nemalonę patekusius diplomatinio korpuso narius. Apibendrinamas nuotaikas *Foreign Office* Vokietijos pasiuntinio Lietuvoje atžvilgiu L. Collieras pastebėjo, kad H. Morahto atšaukimas „būtų visai neblogas dalykas“²²³.

Pačioje gegužės pradžioje H. Morahtui gavus nurodymą skubiai atvykti į Berlyną, L. Colliero pranašystės dėl Vokietijos pasiuntinio pakeitimo, rodės, pradėjo pildytis. Dar visai neseniai įtakingiausiam Kauno diplomatinio korpuso nariui išvykstant iš laikinosios sostinės diplomatai tarpusavyje kalbėjo, kad H. Morahtas gali ir negrįžti. Apie šį Vokietijos pasiuntinio apsilankymą Berlyne, galėjusį nulėmti jo karjerą, deja, žinome tik tiek, kad gegužės 3 d., šeštadienį, H. Morahtą priėmė Vokietijos Prezidentas P. Hindenburgas, o gegužės 5 d. apie padėtį Lietuvoje jis referavo Vokietijos užsienio reikalų ministrui J. Curtiui. Į Kauną H. Morahtas planavo grįžti antradienį, gegužės 6 d.²²⁴

Kaip vėliau pats H. Morahtas prisipažino, Berlyne jo laukė šaltas dušas. Ypač sunkus buvo jo pokalbis su J. Curtiumi, kuris prikišo H. Morahtui „*diplomatische niederlage*“, t. y. „diplomatinių pralaimėjimą“²²⁵. Taip įvertinusi savo pasiuntinio Kaune veiklą, *Auswärtiges Amt* vadovybė vis dėlto nusprendė užbaigti jau daugiau kaip pusmetį vykstančius ginčus dėl priedų buvusiems Vokietijos valdininkams Klaipėdos krašte mokėjimo. Apsilankęs Lietuvos pasiuntinybėje Berlyne H. Morahtas pareiškė, kad *Auswärtiges Amt* atsisakanti ankstesnių savo reikalavimų ir sutinkanti pasikeisti notomis, kaip kad paskutinį kartą su E. von Schacku Kaune sutarta. O. Trautmannas patvirtino šią informaciją, pridurdamas norįs padaryti notoje kelis nedidelius pakeitimus, kurie bus priimtini Lietuvai, kartu išreiškdamas pageidavimą, kad Vokietijos pasirašyta nota nebūtų skelbiama²²⁶. O. Trautmannas buvo įsitikinęs, kad jam sutikus pripažinti su E. von Schacku suderintus

²²³ PRO. FO, 371, 14780, N 2802, 46.

²²⁴ V. Sidzikausko 1930 m. gegužės 3 d. slaptas pranešimas Nr. 51 D. Zauniui, LCVA, f. 671, ap. 1, b. 6, l. 16.

²²⁵ D. Zauniaus 1930 m. gegužės 7 d. konfidencialus tarnybinis pranešimas Nr. 416 V. Sidzikauskui, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1097, l. 258.

²²⁶ V. Sidzikausko 1930 m. gegužės 3 d. slaptas pranešimas Nr. 51 D. Zauniui, LCVA, f. 671, ap. 1, b. 6, l. 16.

notų tekstus, apsikeitimą notomis buvo galima atlikti H. Morahto grįžimo į Kauną dieną²²⁷.

„Tiek iš trumpo pasikalbėjimo vakar su Curtiumi, tiek iš *Auswärtiges Amt* sferų nusistatymo turiu įspūdį, kad čia norima santykių su Lietuva neaštrinti, pagedaujant nukreipti juos į draugiškesnę vagą“, – pranešime į URM rašė V. Sidzikauskas, pažymėdamas, kad vokiečiai neatsisako svarstyti ir ekonominių lengvatų suteikimo Lietuvai, tokiu būdu kompensuojant dėl muitų pakėlimo jos patirtus nuostolius²²⁸. Informuodamas apie ateinančią savaitę prasidedančias derybas dėl Lietuvos eksporto į Vokietiją pagyvavimo, pasiuntinys primygtinai siūlė „vengti visko, kas galėtų staiga paaštrinti mūsų santykius su Vokietija“. Jo nuomone, Vokietijos siūlomą notą „greičiausiai teks pasirašyti...“²²⁹ Vietoje nuolatinio badymosi su Vokietijos diplomatais, V. Sidzikauskas siūlė parengti ilgalaikį Lietuvos politikos Klaipėdos krašte planą ir „visu rimtumu jį vykdyti“²³⁰.

Praleidęs Berlyne mažiau nei savaitę H. Morahtas grįžo į Kauną. Kaip savo pranešime rašė T. H. Prestonas, Vokietijos pasiuntinys grįžo „visiškai pasikeitęs“²³¹. Iš ankstesnio, savimi patenkinto ir savo jėgomis pasitikinčio, H. Morahto buvo likęs tik blankus šešėlis. Kone tiesiai iš traukinio jis nuskubėjo į URM supažindinti D. Zaunius su *Auswärtiges Amt* pasiūlymais. Didelei pasiuntinio nuostabai, išklauses jo Lietuvos užsienio reikalų ministras neskubėjo džiaugtis, kad pagaliau bus galima susitarti ir išspręsti užsitęsusių ginčą. Dar labiau H. Morahtas nustebė, kai D. Zaunius atsisakė patvirtinti kai kuriuos savo ankstesnius susitarimus su slaptuoju tarėju E. von Schacku. Pvz., ministras nebesutiko notose minėti, kad Klaipėdos krašte ir toliau galioja senieji Vokietijos (Prūsijos) įstatymai. Tai buvo mažas, bet saldus kerštas vokiečiams už ankstesnius jų žaidimus. Tuo ministras neapsiribojo, užsimindamas dar ir apie galimybę „savomis priemonėmis“ išspręsti kai kuriuos ginčytinus klausimus.

Toks grasinimas ne juokais išgąsdino Vokietijos pasiuntinį. Per metus, praleistus Lietuvoje, spėjęs gerai pažinti lietuvius jis net neabejojo, kad Lietuvos

²²⁷ V. Sidzikausko 1930 m. gegužės 3 d. slaptas pranešimas Nr. 51 D. Zauniui, LCVA, f. 671, ap. 1, b. 6, l. 16.

²²⁸ Ten pat, l. 17.

²²⁹ Ten pat.

* V. Sidzikausko žiniomis, tokį ilgalaikį planą jau buvo parengęs gubernatorius A. Merkys, deja, archyvuose mums nepavyko jo rasti.

²³⁰ Ten pat, l. 18.

²³¹ PRO. FO, 371, 14780, N 2802, 52.

Vyriausybė Klaipėdos krašte gubernatoriaus rankomis tikrai gali imtis radikalių priemonių prieš „korumpuotus“ ar dėl antrosios oficialios kalbos nemokėjimo savo pareigų tinkamai nesugebančius eiti valdininkus. Šį kartą pasiuntinio reakciją į D. Zauniaus pareiškimą buvo visai ne tokia, kokios buvo galima laukti. Vietoje anksčiau kartotų argumentų apie Vokietijos išsipareigojimus prieš savo buvusius valdininkus H. Morahtas netikėtai ėmė kalbėti apie jam asmeniškai gresiančius nemalonumus, leisdamas suprasti, kad Lietuvai įgyvendinus šiuos grasinimus jam gali „nusukti sprandą“²³².

Užsimindamas Vokietijos pasiuntiniui apie planus „savomis jėgomis“ sutvarkyti kai kuriuos Klaipėdos reikalus šį kartą D. Zaunius neblefavo. Tuo metu jis rimtai svarstė galimybę siūlyti Vyriausybei imtis represijų prieš nelojalius, išmokas iš svetimos valstybės gaunančius Klaipėdos krašto valdininkus. Tokius ministro ketinimus patvirtina jo susirašinėjimas su Lietuvos pasiuntiniu Berlyne. Tuoj po susitikimo su Vokietijos pasiuntiniu V. Sidzikauskui rašytame laiške D. Zaunius užsimena planuojantis „artimiausiomis dienomis gerokai pasistūmėti pirmyn su sustiprintos apsaugos įstatymo projektu“, susidarydamas sau priemones *Zinsloses Darlehen* mūsų pačių jėgomis likviduoti“. Ministras prašė pasiuntinybės parengti jam pranešimą apie Lietuvos–Vokietijos ekonominius, prekybinius santykius, „nes klausimas krypta ton pusėn, kad *Zinsloses Darlehen* klausimą susitarimo keliu, o ne savo pačių priemonėmis mes galėsime likviduoti tiktai tuomet, jei vokiečiai ekonominėje srityje parodys, kad jiems tikrai rūpi palaikyti Lietuvą“²³³. Kitaip sakant, per V. Sidzikauską Lietuvos užsienio reikalų ministras perspėjo, kad jis galėtų atsisakyti planų savomis priemonėmis likviduoti *Zinsloses Darlehen*, jei Vokietija sutiktų palengvinti Lietuvos padėtį, grąžindama tokius tarifus, kokie jie buvo iki pakėlimo. Tą patį gegužės 7 d. pokalbyje D. Zaunius pakartojo ir H. Morahtui: „Nepasiekus patenkinimo ekonominėje srity, neskaitau galimu daryti koncesijų, o manau, kad įvedus sustiprintos apsaugos įstatymą turėsime priemonių bausti valdininkus kyšininkus.“²³⁴

²³² D. Zauniaus 1930 m. gegužės 7 d. konfidencialus tarnybinis pranešimas Nr. 416 V. Sidzikauskui, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1097, l. 258.

* Sustiprintos apsaugos padėtis turėjo pakeisti Klaipėdos krašte galiojusią karo padėtį. Tokio pobūdžio įstatymai tuo metu veikė daugumoje Europos valstybių. Vokietija irgi nebuvo išimtis. 1930 m. kovo mėnesį Vokietijoje buvo priimtas „Respublikai ginti įstatymas“ (žr. *Lietuvos aidas*, 1930 m. kovo 25 d., p. 1).

²³³ Ten pat, l. 258–259.

²³⁴ D. Zauniaus 1930 m. gegužės 7 d. šifruota telegrama Nr. 331 V. Sidzikauskui, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1097, l. 256.

D. Zauniui atsisakius priimti *Auswärtiges Amt* pasiūlymus H. Morahto padėtis tapo net sunkesnė nei iki jo išvykimo į reichą gegužės pradžioje. Nepavydėtinoje padėtyje atsidūrusiam pasiuntiniui į pagalbą atėjo *Auswärtiges Amt* vadovybė. Gegužės 9 d., vakarienės pas sovietų atstovą Berlyne Nikolajų Krestinskį metu, J. Curtius ir V. Sidzikauskas turėjo gerą progą išsamiai aptarti Lietuvos ir Vokietijos santykius. Pokalbio metu Vokietijos užsienio reikalų ministras neslėpė susirūpinimo dviejų valstybių santykių perspektyvomis, kartu pabrėždamas ir Vokietijos Vyriausybės norą turėti su Lietuva „tikrai draugiškus santykius“ ir net užsimindamas apie galimybę suteikti jai ekonominių lengvatų. Toks pareiškimas akivaizdžiai nesiderino su balandžio 16 d. pokalbio *Auswärtiges Amt* atmosfera! Vakarienėje dalyvavęs Rytų departamento direktorius O. Trautmannas šį kartą žaibais nebesisvaidė. Vietoje to jis primygtinai įkalbinėjo V. Sidzikauską paveikti D. Zaunių, kad tas sutiktų priimti paskutinį Vokietijos pasiūlytą kompromisinį tekstą, „nes tik tuo būdu, esą, bus galima išgelbėti Moraht prestižą ir gal likimą...“²³⁵

Sunku pasakyti, kiek Lietuvos pasiuntinį Berlyne jaudino H. Morahto likimas, tačiau J. Curtiaus užuominos dėl ekonominių lengvatų jį nepaprastai sudomino. Tarytum visiškai pamiršęs prieš tris savaites į URM pasiūstą rekomendaciją nebedaryti nuolaidų Vokietijai, dabar V. Sidzikauskas tvirtino „turįs rimto pagrindo manyti, kad dėl ekonominių reikalų pavyks susitarti“, siūlydamas dėl Klaipėdos reikalų santykių neaštrinti²³⁶.

Sidzikauskas nebūtų buvęs Sidzikausku. Siūlydamas priimti Vokietijos Vyriausybės pasiūlymą, jis čia pat pridūrė: „Ir aš esu tos nuomonės, kad Morahto atsivežtas tekstas mums nepriimtinas.“ Lietuvos pasiuntinys Vokietijoje pateikė URM jo paties parengtą veiksnių planą: 1) atsakymą į H. Morahto pasiūlymą vilkinti, o paskui pareikšti, kad susidariusiomis aplinkybėmis Ministrų Kabinetas atsisako pasiūlytu būdu *Darlehen* (t. y. priedų prie algų) ir apskritai valdininkų klausimą reguliuoti; 2) panaikinti karo padėtį, išleisti Valstybės apsaugos įstatymą reicho pavyzdžiu, tik jokių būdu nevertoti termino „sustiprintos apsaugos“ padėtis; 3) ruoštis spręsti mokytojų ir apskritai svetimšalių valdininkų klausimą; 4) netremti ir tuo tarpu negrasinti mokytojų ištrėmimu, vengti karo komendantų intervencijos. Galutinį nusistatymą dėl Vokietijos siūlomo pasikeitimo notomis V. Sidzikauskas rekomendavo atidėti, kol nepaaiškės Vokietijos Vyriausybės

²³⁵ V. Sidzikausko 1930 m. gegužės 9 d. slapto pranešimas Nr. 52 D. Zauniui, LCVA, f. 671, ap. 1, b. 6, l. 20.

²³⁶ Ten pat.

politika Lietuvos atžvilgiu (taip ir ūkio srityje) ir bus priimta Lietuvos „piatiletka“ Klaipėdos krašto reikalais²³⁷.

Kitaip sakant, gegužės 3 d. pranešime V. Sidzikauskas siūlė jokių būdu neaštrinti santykių su Vokietija ir pasirašyti jos siūlomas notas, gegužės 9 d. pranešime notų pasirašymą jis patarė nukelti į neapibrėžtą ateitį ir galų gale jų visai nepasirašyti. Toks pasiuntinio „lankstumas“ primena žaidimą „Ir tam davė, ir kitam“. Deja, ministras negalėjo sau leisti žaisti tokius žaidimus, jam teko apsispręsti ir priimti sprendimą. Gegužės 12 d. D. Zaunius pakartojo Vokietijos pasiuntiniui savo principinę poziciją ir vėl pabrėždamas, kad *Zinsloses Darlehen* problemą Lietuvos Vyriausybė yra pasirengusi sutvarkyti savarankiškai. „Morahtas nors ir nusiminęs, bet ne be vilties“, – teigė D. Zaunius, apibūdindamas Vokietijos pasiuntinio reakciją į jo žodžius²³⁸.

Lietuvos užsienio reikalų ministro taktika pasiteisino. Vokietijos Vyriausybė sutiko pasikeisti notomis D. Zauniaus reikalaujamomis sąlygomis. Oficiali pasikeitimo notomis ceremonija įvyko URM gegužės 17 d. H. Morahto pasirašytoje notoje Vokietijos Vyriausybė įsipareigojo savo buvusius valdininkus laikyti galutinai išbrauktais iš reicho valdininkų sąrašo, už teisių praradimą įsipareigojo jiems suteikti „vienkartinį, galutinį atlyginimą, kurio dydis bus atskirai nustatytas“; šie valdininkai negalėjo turėti jokių pretenzijų reichui ir teisės reikalauti būti priimti atgal į tarnybą Vokietijoje. Asmenų sąrašus, kuriems bus išmokama vienkartinė kompensacija, kaip ir jos dydį, buvo numatyta suderinti vėliau²³⁹. Atsakomojoje notoje Lietuvos Vyriausybė pareiškė priimanti dėmesin vienkartinės galutinės kompensacijos išmokėjimą, pasilikdama sau teisę „patikrinti ir palyginti abiejų pusių turimus valdininkų sąrašus“, išskeldama sąlygą, kad šios kompensacijos būtų išmokamos tarpininkaujant Lietuvos įstaigoms²⁴⁰. Didžiosios Britanijos diplomatų žiniomis, vėliau buvo sutarta, kad bendra vienkartinės kompensacijos suma sudarys 2 mln. reichsmarkių²⁴¹.

²³⁷ V. Sidzikausko 1930 m. gegužės 9 d. slaptas pranešimas Nr. 52 D. Zauniui, *LCVA*, f. 671, ap. 1, b. 6, l. 20–21.

²³⁸ D. Zauniaus 1930 m. gegužės 12 d. šifruota telegrama Nr. 347 V. Sidzikauskui, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 1097, l. 255.

²³⁹ 1930 m. gegužės 17 d. H. Morahto nota, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 1097, l. 84–85.

²⁴⁰ D. Zauniaus 1930 m. gegužės 17 d. H. Morahtui įteikta nota, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 1097, l. 87.

²⁴¹ H. Knatchbullo-Hugesseno 1931 m. sausio 27 d. kasmetinis pranešimas Nr. 48 A. Hendersonui „Baltijos valstybės 1930 metais“, *PRO*. FO, 371, 15540, N 1013, 239.

Gegužės 20 d. *Lietuvos aide* pasirodė trumpa žinutė, informuojanti skaitytojus apie notų pasikeitimą su Vokietija dėl buvusių Vokietijos valdininkų Klaipėdos krašte „juridinės padėties reikalų“, pažymint, kad Lietuvai sutikus į jos ir Klaipėdos krašto tarnybą perėję ir iš Vokietijos tarnybos galutinai išėję valdininkai gaus vienkartinę kompensaciją²⁴².

Rodės, ši mūsų Lietuva laimėjo, svetimos valstybės galimybės paveikti jos valdininkus gerokai sumažėjo. D. Zaunius susilaukė sveikinimų ir pagyrų. „Labai sveikinu derybų galą su vokiečiais. Tai yra tikrai Tamstos rimtas laimėjimas ir svarbus nuopelnas. Taip turi įkainoti dalyką kiekvienas objektyvus žmogus. Jei ir teko kiek nusileisti, tai turėjo būti tikrai neišvengiama <...>, kad išvengtų įsisenėjusios ligos bet kuri kaina nėra brangi“, – šlovino ministrą J. Baltrušaitis²⁴³.

Tačiau šventinės nuotaikos Kaune nesijautė. Atvirksčiai, nerimas dėl Vokietijos tolydžiai augo. „Vokiečiai Klaipėdos krašte visiškai sužūlėjo, o Vokietijos atstovai, su kuriais jau ne kartą buvo susitarta dėl Klaipėdos reikalų, kiekvieną kartą dezavuoja anksčiau pasiektus susitarimus“, – praėjus vos kelioms dienoms po pasikeitimo notomis *NKID* skundėsi J. Baltrušaitis. Informavęs Maskvą apie gegužės 17 d. susitarimą Lietuvos pasiuntinys neslėpė abejojęs jo ilgalaikiškumu²⁴⁴. Šį kartą J. Baltrušaitis nesuklydo.

Netrukus paaiškėjo, kad Vokietija net nemano laikytis duotų pažadų – vietoje vienkartinės piniginių kompensacijos Klaipėdos valdininkai gaudavo pranešimą apie jiems skirtos sumos įrašymą į *Reichsshuld* sąskaitą, kitaip sakant, jie galėdavo savo obligacijas arba parduoti, arba jas pasilikdami gauti nustatytus 7 proc. palūkanų²⁴⁵. Tai buvo atvira korupcija, užsienio valstybės tarnautojų papirkinėjimas, kuriuo buvo siekiama ir toliau šiuos valdininkus laikyti priklausomus nuo Vokietijos!

²⁴² Susitarta dėl Klaipėdos krašto valdininkų, *Lietuvos aidas*, 1930 m. gegužės 20 d., p. 1.

²⁴³ J. Baltrušaičio 1930 m. gegužės 21 d. konfidencialus laiškas D. Zauniui, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 1042, l. 23–23 v.

²⁴⁴ B. Stomoniakovo 1930 m. gegužės 22 d. slaptas laiškas A. Petrovskiui, *AVP SSSR*, f. 0151, ap. 19, b. 2, p. 38, l. 63–64.

²⁴⁵ *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 963, l. 42.

2.4. Padėtis Klaipėdos krašte

2.4.1. „Klaipėdos Mussolini“* gubernatorius Antanas Merkys ir jo politika

A. Merkys nepitarė Ministro Pirmininko A. Voldemaro įsipareigojimams Vokietijai sušvelninti politiką Klaipėdos krašte ir pirmiausia tiems, kurie buvo susiję su jo, kaip gubernatoriaus, galių sumažinimu. Apie tai A. Merkys atvirai kalbėjo ir Kaune, ir Klaipėdoje, nebijodamas užsitraukti įtakingo Premjero rūstybės**. Užėmęs tokią ryžtingą poziciją gubernatorius užsitikrino sau visišką radikaliai nusiteikusių Klaipėdos krašto lietuvių lyderių paramą. Pastarieji, beje, neturėjo jokių kompleksų A. Voldemaro atžvilgiu. Nutekėjus informacijai apie Lietuvos Ministro Pirmininko Berlyne priimtus įsipareigojimus Klaipėdos krašto lietuvių lyderiai neslėpė nepasitenkinimo, jų pareiškimuose buvo galima išgirsti ir priešiško gaidelių. Pvz., Mažosios Lietuvos patriarchas M. Jankus atvirai pareiškė, kad krašte gyvenantys lietuviai nepalaiko tuometinės Lietuvos valdžios ir yra pasirengę kovoti prieš jos provokiškąją politiką! Jei tikėtume lenkiškais šaltiniais, M. Jankus prašė slaptose misijose įgudusį N. Naftalį nuvykti į Lenkijos konsulatą Karaliaučiuje ir perduoti žinią – germanofiliška A. Voldemaro politika kelia sumaištį Klaipėdos krašte, ir, tokioms aplinkybėms esant, pageidaujama, kad Lietuva suartėtų su Lenkija²⁴⁶. Tai buvo nedviprasmiškas perspėjimas Vyriausybei – Klaipėdos krašto mažlietuvių lyderiai, sprendžiant jiems aktualius klausimus, tik statistais likti nebuvo nusiteikę.

Žinoma, A. Voldemaras negalėjo atskleisti klaipėdiškiams tikrųjų savo tikslų ir sumanymų. Tačiau kokie bebūtų buvę jo planai, vieno, ko tikrai negalėjo išspręsti

* Tokiu iškalbingu pavadinimu („Klaipėdos Mussolini“) vienas seniausių ir populiariausių Švedijos dienraščių *Stockholm Dagbladet* 1931 m. birželio 21 d. išspausdino ilgą, gana palankų Lietuvai straipsnį. Šiame straipsnyje plačiai rašyta apie gubernatoriaus veiklos metodus, pats A. Merkys vertintas kaip „stipriausias Klaipėdos žmogus“ („Klaipėdos Mussoliniu“ jį, pasirodo, vadino Klaipėdos krašto vokiečiai). Straipsnyje teigiama, kad net gubernatoriaus priešai buvo priversti pripažinti jo stiprią individualybę, gudrumą ir griežtumą. „Tai pavojingas vyras!“ – konstatavo straipsnio autorius (žr. Švedai apie Klaipėdos Mussolini, *Lietuvos aidas*, 1931 m. liepos 10 d., p. 5).

** A. Voldemaras ir A. Merkys – seni politiniai konkurentai. Po 1926 m. gruodžio perversmo tik pasipriešinus Prezidentui K. Griniui A. Merkys netapo Ministru Pirmininku ir buvo priverstas tenkintis krašto apsaugos ministro postu, tiesa, neilgam. Dėl konflikto su Premjeru (A. Voldemaras kaltino jį dokumentų klastojimu perkant ginkluotę Lietuvos kariuomenei) jau 1927 m. vasarą A. Merkys buvo priverstas atsistatydinti (žr. A. Voldemaras, *Pastabos saulėlydžio valandą*, Vilnius, 1992, p. 69). A. Kasperavičius abejoja šiais kaltinimais, manydamas, kad tai galėjo būti paprastas susidorojimas su pavojingu konkurentu (žr. A. Kasperavičius, Antanas Merkys – paskutinis Ministras Pirmininkas, *Lietuvos Respublikos Ministrai Pirmininkai*, Vilnius, 1997, p. 440–441).

²⁴⁶ S. Mikulicz, *Klaipėda w polityce europejskiej 1918–1939*, s. 167–168.

„Voldemaro protokolas“ net ir palankiomis 1928 m. sąlygomis, tai iš esmės pakeisti padėties Klaipėdos krašte, sumažinti Lietuvai nelojalių ir prolietuviškosios orientacijos jėgų antagonizmo, suvaldyti augančios jų priešpriešos. Stiprėjančio konflikto Klaipėdos krašte ištakos glūdėjo kur kas giliau nei galėjo siekti nuolaidos, numatytos „Voldemaro protokole“. Priešpriešos priežastis lėmė skirtingas didlietuvių ir vokiečių (mažlietuvių – atskira istorija) savo padėties suvokimas ir atitinkamai skirtingas požiūris į Klaipėdos Konvenciją ir Statutą^{*}. Lietuviai, prisijungę lopinėli Mažosios Lietuvos prie atkurto valstybės, ne tik jautėsi nors iš dalies išpildę savo seną politinę svajonę, jie manėsi esą šeimininkais krašte. Kaune vadovautasi principine nuostata, kad visiškas Klaipėdos krašto integravimas yra gyvybiškai svarbi Nepriklausomos Lietuvos funkcionavimo sąlyga. Trečiajame dešimtmetyje ir ketvirtąjo pradžioje autonominis krašto statusas Kaune nebuvo traktuojamas kaip rimta kliūtis dviem paraleliai turėjusiems vykti procesams – krašto lituanizacijai ir unifikacijai, t. y. visiškai jo integracijai į Lietuvos valstybės sudėtį. „Klaipėdos krašto autonomija, mano nuomone, tebuvo *laikinas sprendimas* (išskirta mano – *aut. pastaba*), pravėręs vartus politiškai sujungti to paties kūno dalis“, – teigė E. Galvanauskas²⁴⁷, asmuo, kurio dėka Klaipėdos kraštas buvo įtrauktas į Lietuvos valstybės sudėtį, tačiau kurio jokia būdu negalima prisikirti prie radikaliosios politikos krypties krašte šalininkų.

Klaipėdos krašto vokiečiams ir daliai jiems prijauciančių provokiškosios orientacijos mažlietuvių nauja padėtis, t. y. patekimas į Lietuvos valstybės sudėtį, atrodė nenatūrali ir laikina. Vokiečiams, besivadovaujantiems šūkiu „Nemunas yra mūsų upė, bet ne mūsų siena“, Klaipėdos kraštas kaip Nepriklausomos Lietuvos dalis apskritai atrodė kaip didžiausia istorinė neteisybė ir klaida, kuri anksčiau ar vėliau būsimi atitaisyta. Klaipėdos Konvencija ir Statutu sudarytą padėtį traktuodami kaip laikiną, centro valdžios oponentai laikėsi tik tų Statuto nuostatų, kuriais buvo ginamos vokiškosios pozicijos krašte, ir kiekviena proga, dažnai nevengdami demonstracijų, ignoravo tuos Statuto punktus, kuriais turėjo būti užtikrinti Lietuvos valstybės ir lietuvių interesai. Tam tikra prasme, kad ir kaip tai atrodytų paradoksalu, centro valdžios ir jos oponentų krašte požiūriai į Statutą sutapo – šis dokumentas geras tik tiek, kiek jis atitiko jų interesus. Išsikristalizavus šioms viena kitai priešingoms pozicijoms lietuvių ir vokiečių sugyvenimas Klaipėdos krašte

* Klaipėdos Konvencija – tarptautinis teisinis Klaipėdos krašto įjungimo į Lietuvos valstybę aktas; Statutas – sudėtinė Konvencijos dalis, krašto autonominių aktų rinkinys, prilygstantis Konstitucijai.

²⁴⁷ G. Galva, *Ernestas Galvanauskas. Politinė biografija*, p. 372

negalėjo būti darnus, ypač kad abi pusės savo interesams ginti linko naudoti pačias radikaliausias priemones. Tokiomis aplinkybėmis konfliktas buvo neišvengiamas. Po centro valdžios ir autonomistų santykių pamatais buvo padėta bomba su laikrodžio mechanizmu, kurio rodyklė nenumaldomai artėjo prie lemtingos padalos²⁴⁸.

Šioje sudėtingoje situacijoje būta dar vieno svarbaus niuanso. Nemaža dalis krašto mažlietuvių dėl įvairių priežasčių stiprėjančioje priešpriešoje neskubėjo palaikyti nei vienos, nei kitos pusės, t. y. nei vokiečių, nei didlietuvių. Šiai krašto gyventojų kategorijai priklausę mažlietuviai faktiškai buvo didžiausiu Lietuvos rezervu ir resursu. Tačiau jų viltys sulaukti Kauno dėmesio ir paramos per savo vaidmens administruojant kraštą ir plėtojant ekonominį gyvenimą įtvirtinimą palaipsniui blėso. Didelės dalies mažlietuvių situacija jau ketvirtojo dešimtmečio pradžioje gali būti sulyginama nebent su įvaikio padėtimi, kuris, nuo pat gimimo atskirtas nuo šeimos ir ilgus metus gyvenęs su itėviais, vokiečiais, grįžo į šeimą, Lietuvą, tačiau joje deramai neįvertintas ir net atstumtas buvo priverstas vėl ieškoti itėvių peties, prie kurio galėtų prisiglausti. Lietuvos nesugebėjimas patraukti į savo pusę šio rezervo bei resurso, nepajėgumas visais įmanomais ir neįmanomais būdais (finansiniais, ekonominiais, politiniais ir pan.) pririšti prie savęs šio elemento laikytinas didžiausia Lietuvos politikos Klaipėdos krašte nesėkme.

Vis dėlto, kol Vokietija nepasuko atviro Versalio sutarties revizijos keliu, padėtis Klaipėdos krašte dar nebuvo tokia kritiška. Amortizuojančiai padėtį krašte veikė ir „Voldemaro protokolai“, pradėjęs „nestabilaus stabilumo“ periodą, kurio metu karo kirvis tarp gubernatoriaus ir seimelio kuriam laikui buvo užkastas į žemę. Šiuo „neginkluotos kovos“ laikotarpiu centro valdžiai Klaipėdos krašte atstovavo gubernatorius A. Merkys²⁴⁹.

A. Merkys – viena iš stipriausių asmenybių to meto Lietuvos politiniame elite. Tai vėliau, lemtingomis 1940-ųjų birželio dienomis, jis bus kaltinamas neryžtingumu, bailumu ir net išdavyste, o tada, ketvirtojo dešimtmečio pradžioje, A. Merkys garsėjo kaip „kietos rankos vyras“²⁴⁹. Tuo metu Prezidentas A. Smetona buvo jam

²⁴⁸ V. Žalys, *Kova dėl identiteto*, p. 34–36.

* A. Merkys (1887 01 20 – 1955 03 05) – Klaipėdos krašto gubernatorius nuo 1927 m. rugsėjo 1 d. iki 1932 m. gegužės 19 d.

²⁴⁹ S. Raštikis, *Kovose dėl Lietuvos. Kario atsiminimai. I dalis*, 1956, p. 632.

palankus ir juo pasitikėjo^{*250}. Ignoruodamas įtakingojo A. Voldemaro priešišku-
mą A. Merkiui, Prezidentas nebuvo suinteresuotas jį pašalinti iš Lietuvos politinio
gyvenimo. Todėl, nepaisant A. Voldemaro mestų kaltinimų, nepraėjus ir mėnesiui
po atsistatydinimo iš krašto apsaugos ministro posto, A. Merkys buvo paskirtas
į labai atsakingas Klaipėdos krašto gubernatoriaus pareigas. Sunku nesutikti su
A. Kasperavičiumi, teigiančiu, kad skirdamas A. Merkį šioms pareigoms Presiden-
tas A. Smetona norėjo Klaipėdoje turėti visiškai patikimą žmogų, vieną iš žymiau-
sių tautininkų veikėjų²⁵¹. Tačiau neišvengiamai kyla klausimas: kaip, atsižvelgiant
į konfliktą su A. Voldemaru, A. Merkys turėjo eiti gubernatoriaus pareigas, ypač
kad Ministro Pirmininko rankose buvo sutelkti visi vykdomosios valdžios svertai?
Negi A. Smetona pasirinko A. Merkį, ignoruodamas galimas Premjero ir guber-
natoriaus konflikto pasekmes Lietuvos interesams Klaipėdos krašte? Ieškant atsakymo
į šį klausimą verta plačiau panagrinėti motyvus, lėmusius tokį Prezidento
A. Smetonos pasirinkimą.

Viena nekelia abejonių – to meto Lietuvoje sunku buvo rasti kitą tokį tinkamą
asmenį Klaipėdos krašto gubernatoriaus pareigoms. A. Merkys buvo įgijęs teisi-
ninko išsilavinimą (nors teisininko praktika ir nesivertė), galėjusį jam labai pra-
versti pirmiausiai teisinėse diskusijose su seimelyje susitelkusiais centro valdžios
oponentais. Iki atvykimo į Klaipėdą jis buvo įgijęs ir didelę administracinio darbo
patirtį, kas irgi buvo nemažas A. Merkio, kaip gubernatoriaus, privalumas. Be to,
jis pasižymėjo kaip energingas, valingas ir griežtas vadovas. Amžininkai, net ir
A. Merkio kritikai, pripažįsta A. Merkį buvus „plačių polėkių“ (nors ir sunkiai savo
sumanymus įgyvendinančiu) politiku²⁵², kas taip pat buvo nemažas A. Merkio pri-
valumas, ypač lyginant jį su pilkais jo pirmtakais gubernatoriaus poste. Neabejoti-
na, kad pasirinkus tokią kandidatūrą buvo siekiama parodyti Lietuvos visuomenei,
taip pat ir Klaipėdos krašto gyventojams didėjančią valdžios, pirmiausia paties Pre-
zidento A. Smetonos, dėmesį Klaipėdos krašto reikalams.

Tačiau Prezidentas galėjo turėti ir daugiau išskaičiavimų. Taip pat ir to-
kių, apie kuriuos tada nebuvo priimta viešai kalbėti. Aiškėjant diktatūriniams

* Amžininkų atsiminimuose minimas Prezidento A. Smetonos nepasitikėjimas A. Merkiu (ir net jo baimė) atsiradęs gerokai vėliau, ketvirtojo dešimtmečio pabaigoje, kuomet ims skliti kalbos, kad A. Merkys pretenduoja pakeisti A. Smetoną Prezidento poste.

²⁵⁰ A. Kasperavičius, Antanas Merkys – paskutinis Ministras Pirmininkas, *Lietuvos Respublikos Mi-
nistras Pirmininkas*, p. 436, 440.

²⁵¹ Ten pat, p. 441.

²⁵² G. Galva, *Ernestas Galvanauskas. Politinė biografija*, p. 399–400.

A. Voldemaro polinkiams, tiek valstybėje, tiek ir Tautininkų sąjungos viduje A. Smetona nebuvo suinteresuotas, kad stiprus Ministro Pirmininko priešininkas, taigi, ir jo, Prezidento, sąjungininkas, pasitrauktų į politikos šešėlį. Kaip tik atvirkščiai, Tautininkų sąjungoje tuo metu įtakingas A. Merkys galėjo tapti tvirta Prezidento atrama vis stiprėjančioje priešpriešoje su Ministru Pirmininku. Kitaip sakant, A. Merkiui Prezidento A. Smetonos „Vidurainės linijos“ politikoje buvo skiriamas svarbus atsvaros A. Voldemarui vaidmuo. Beje, ketvirtojo dešimtmečio antrojoje pusėje A. Smetona lygiai taip pat bandys pasinaudoti A. Merkiu, siekdamas neutralizuoti populiarumą visuomenėje sparčiai įgyjančiam gen. S. Raštikiui.

Pašalinus A. Voldemarą, A. Merkio padėtis valstybėje labai sustiprėjo. Ministru Pirmininku tapus J. Tūbeliui, A. Merkys ir toliau liko potencialiu kandidatu į premjero postą. Puikiai suprasdamas, kad jo valanda dar neatėjo, jis palaikė draugiškus ir artimus ryšius su J. Tūbeliu²⁵³. Geri buvo ir jo santykiai su naujai išrinktu Tautininkų sąjungos generaliniu sekretoriumi J. Lapėnu. Tokiu būdu gubernatorių užsitikrino sau trijų labai įtakingų asmenų valstybėje paramą ir palaikymą. Tiesa, A. Merkys nei tada, nei vėliau nebuvo pasiruošęs tenkintis kitų jam Lietuvos politikoje skiriamu vaidmeniu. „Valingo, išsilavinusio, apsuokraus bei ambicingo“²⁵⁴ A. Merkio garbės troškimas natūraliai sutapo su ne mažiau ambicingais jo planais, tiek asmeniniais, tiek ir valstybiniais-politiniais. O tokių planų A. Merkys turėjo, net ir labai toli siekiančių, ypač atsižvelgiant į silpną J. Tūbelio sveikatą.

Paskirtas gubernatoriumi į Klaipėdą, A. Merkys suprato, kad ant svarstyklių pastatytas ne tik jo – valstybininko ir politiko – prestižas, bet kad nuo jo darbo ten rezultatų priklausys ir jo politinė ateitis. A. Merkys neabejojo, jog patyrus nesėkmę jam galėjo ilgam tekti antraeiliai vaidmenys valstybėje. Ir atvirkščiai, įrodžius savo gebėjimus Klaipėdos krašte, prieš jį galėjo atsiverti labai viliojančios perspektyvos. Tenka manyti, kad tokia alternatyva turėjo reikšmingą įtaką A. Merkio politiniam kursui Klaipėdos krašte. Noras pasižymėti, ypač pašalinus A. Voldemarą, galėjo paskatinti gubernatorių pasirinkti gana radikalius Lietuvos interesų gynimo Klaipėdos krašte metodus. Aplinkybių verčiamas, A. Merkys rinkosi gerai apgalvotą taktiką su „dvigubu dugnu“. Viena vertus, Klaipėdos kraštas su daugybe neišspręstų problemų buvo labai dėkinga vieta neeiliniams jo sugebėjimams atstovaujant Lietuvos interesams pasireikšti. Kita vertus, tvirta ranka ir kietais metodais tvarkęsis Klaipėdoje, net ir patyręs nesėkmę, A. Merkys tikėjosi Kauno paramos ir supratimo, vildamasis, kad atėjus laikui jo tvirtumas Prezidentūroje bus deramai

²⁵³ LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1001, l. 1.

²⁵⁴ V. Šliogeris, *Antanas Smetona*, p. 142.

įvertintas. Kitaip sakant, posūkį radikalizmo link Lietuvos politikoje Klaipėdos krašte galėjo lemti ne tik siekis įgyvendinti „lituanizacijos projektą“ ar vis stiprėjantis Vokietijos kišimasis į krašto vidaus gyvenimą ir seimelio daugumos partijų nelojali Lietuvai pozicija – toks posūkis galėjo būti nematomomis gijomis susijęs ir su kai kuriais asmeniniais A. Merkio planais bei pragmatiniais išskaičiavimais.

Iki tam tikro laiko A. Merkys Klaipėdos krašte jautėsi esąs visišku padėties šeimininku. Kaip prisimena kiek vėliau gubernatūroje dirbęs Martynas Anysas, A. Merkys mėgdavęs sakyti: „Gubernatūra – tai aš! Kai aš išvykstu į Kauną, gubernatūrą užrakinu ir sugrįžęs ją vėl atidarau.“ Dėl šio posakio klaipėdiečiai jį lygindavo su prancūzų Karaliumi Liudviku XIV ir jo žinomu posakiu „Valstybė – tai aš“ (*L'état c'est moi*). Pasak M. Anyso, kadangi A. Merkio galia gubernatūroje „tikrai buvo aukščiausia, tai šis posakis gal ir buvo pamatuotas“²⁵⁵. Beje, iš pradžių jam visai neblogai sekėsi, net ir netaikant radikalų metodų. Pirmaisiais mėnesiais eidamas naujas pareigas jis suformavo vokiečio O. Kadgiehno vadovojamą direktoriją, kurios darbui seimelio daugumos partijos lemiamos įtakos neturėjo. Ši direktorija laikėsi „auksinio vidurio“ taktikos, t. y. ieškodama kompromisinių sprendimų tarp centro valdžios ir autonominių organų ji lanksčiai bendradarbiavo tiek su gubernatoriumi, tiek ir su seimeliu. Tai buvo nauja padėtis ir jos atsiradimas vertintinas kaip neabejotina gubernatoriaus A. Merkio politikos Klaipėdos krašte sėkmė.

Netrukus paaiškėjo ir kiti palankūs gubernatoriaus veiklos Klaipėdos krašte rezultatai. Stabilizavusis padėčiai, ne be A. Merkio pastangų, krašte atsirado naujų vokiškųjų politinių jėgų (*Wirtschaftspartei*, *Verband der Landwirtschaft*), kurios besivadovaudamos grynai pragmatiniais interesais nematė reikalo eskaluoti konfrontacijos su centro valdžios įstaigomis²⁵⁶. 1930 m. gegužės 19 d. rinkimuose į Klaipėdos miesto tarybą Ekonominė partija (*Wirtschaftspartei*) – ir vėl ne be gubernatoriaus palaikymo – gavo daugiausiai vietų. Tai buvo nepaprastai svarbi A. Merkio politikos pergalė, rodanti, kad Vokietijos šalininkų pozicijos ir įtaka Klaipėdos mieste mažėja. Tokia padėtis, jei būtų pratęsta, galėjo sudaryti prielaidas lietuviams ir vokiečiams bendradarbiauti, pagaliau ir krašto ekonominei gerovei augti.

A. Merkio sėkmė ir ypač atsirandanti naujų vokiečių politinių partijų opozicija ne juokais išgąsdino seimelyje įsitvirtinusias daugumos partijas. Norėdamos sužlugdyti gubernatoriaus politiką, užkirsti kelią stiprėjančioms centro valdžios

²⁵⁵ M. Anysas, *Kova dėl Klaipėdos. Atsiminimai. 1927–1939*, Kultūrai remti draugija, Čikago, 1978, p. 65.

²⁵⁶ P. Žostautaitė, *Klaipėdos kraštas 1923–1939*, p. 79; Svarbūs pasitarimai dėl Klaipėdos krašto reikalų, *Lietuvos aidas*, 1929 m. spalio 15 d.

institucijų ir vietos gyventojų bendradarbiavimo tendencijoms, vokiečių partijos seimelyje ryžosi atvirai destrukcijai. Gegužės 22 d., pusę dvyliktos nakties(!), nepraėjus ir 24 valandoms po gubernatoriaus A. Merkio išvykimo gydytis į Bad Nojenaro kurortą Vokietijoje, vokiečių daugumos partijų blokas, nepaisydamas, kad iki O. Kadgiehno kadencijos pabaigos buvo likę vos 10 dienų, apkaltino direktorijos pirmininką ignoruojant seimelį ir nesugebant ginti krašto autonomijos ir pareiškė jam nepasitikėjimą. Posėdyje kalbėjęs atstovas Jonnes Gubba pabrėžė, kad nepasitikėjimas reiškiamas tik O. Kadgiehnui, o ne apskritai direktorijai. Kiek padiskutavus dėl formuluočių (kitų pasisakiusiųjų nuomone, nepasitikėjimo pareiškimas direktorijos pirmininkui kartu reiškė ir nepasitikėjimą visa direktorija), J. Gubbos pasiūlymui pritarta. Prieš šį pasiūlymą balsavo tik 3 lietuvių ir 1 darbininkų seimelyje atstovas²⁵⁷.

Atstatydinus O. Kadgiehno direktoriją krašte prasidėjo dirbtinai sukelta vidaus politinė krizė, užsitęsusi daugiau nei pusę metų (iki 1931 m. sausio 12 d.). Su krizės pradžia baigėsi ir „stabilaus nestabilumo“ laikotarpis Klaipėdos krašte. Seimelio sprendimą sukelti politinę krizę krašte lėmė ne tik vidaus aplinkybės. Daugumos partijų pasiryžimas eiti atviros konfrontacijos keliu tiesiogiai siejosi ir su posūkiu Vokietijos užsienio politikoje. Krašto vokiečių lyderiai, palaikantys glaudžius ryšius su Rytų Prūsijos revanšistinėmis organizacijomis ir Vokietijos generaliniu konsulatu Klaipėdoje barometro tikslumu užfiksavo pasikeitusias Berlyno pažiūras į teritorines problemas ir jų sprendimo būdus.

Pavedus O. Kadgiehnui ir toliau eiti pareigas, kol bus sudaryta nauja direktorija, A. Merkys grįžęs į Klaipėdą pradėjo derybas su seimelio daugumos partijomis dėl naujos direktorijos sudarymo. Iš pradžių pasiūliusios du kandidatus į pirmininko postą, seimelio daugumos partijos, ne be Vokietijos generalinio konsulato Klaipėdoje patarimo, netrukus pakeitė taktiką, kategoriškai atsisakydamos toliau teikti gubernatoriui kandidatus į direktorijos pirmininko vietą. Vietoje to jos reikalavo, kad direktorijos pirmininku būtų paskirtas daugumos pasitikėjimą turintis asmuo. Užsispyrusiai reikalaujamos sau teisės rinkti direktorijos pirmininką, o gubernatoriui palikdamos teisę tik pasiūlytą kandidatą tvirtinti, daugumos partijos pageidavo ne tartis, o diktuoti savo valią gubernatoriui²⁵⁸. Tokia jų pozicija prieštaravo Statuto reglamentui, tačiau padrąsintos savo gebėjimo paveikti svečius

²⁵⁷ Klaipėdos krašto seimelis pareiškė nepasitikėjimą krašto direktorijos pirmininkui, *Lietuvos aidas*, 1930 m. gegužės 23 d., p. 1.

²⁵⁸ P. Žostautaitė, *Klaipėdos kraštas 1923–1939*, p. 80–81.

iš Berlyno* ir permainų Vokietijos viduje bei jos užsienio politikoje, centro valdžiai krašte oponavusios jėgos mėgino remti gubernatorių A. Merkį prie sienos, kartu didindamos spaudimą Berlynui, reikalaujamos griežtesnės pozicijos Lietuvos Vyriausybės krašte vykdomos politikos atžvilgiu.

Gubernatorius A. Merkys nebuvo linkęs pasyviai stebėti tokios vokiečių daugumos partijų seimelyje veiklos. Laikydamasis iš esmės to paties politinio kurso kaip ir jo pirmtakai, jis konceptualizavo du pagrindinius principus, lietusius centro ir autonominės valdžių santykius ir reglamentavusius politinį gyvenimą krašto viduje. Pirmasis „A. Merkio principas“ – vykdomoji valdžia Klaipėdos krašte turėjo būti pagrįsta kompromisu tarp valstybės interesų ir vietos gyventojų valios; antrasis – politinis gyvenimas krašte turėjo būti grindžiamas Statute užfiksuotu valdžios padalijimu ir vykdomosios valdžios organų savarankiškumu. Kitaip sakant, gindamas Lietuvos interesus krašte ir norėdamas užkirsti kelią vokiečių kontroliuojamo seimelio kišimuisi į krašto administraciją, A. Merkys siekė nustatyti tam tikrą politinių galių krašte pusiausvyrą, vadovaudamasis schema „lietuviška direktorija prieš vokiečių partijų daugumos valdomą seimelį“. Retrospektyviai žvelgiant, tai buvo kone vienintelė galimybė centro valdžiai išlaikyti savo pozicijas ir įtaką krašte, ypač kad formuojant direktoriją gubernatoriaus žodis buvo gan svarus, o Statuto 17-ojo straipsnio formuluotės gana miglotos**.

A. Merkio pastangomis Kaune pradėti rengti įstatymai (parengta 12 įstatymų projektų), kuriais planuota peržiūrėti centro ir autonominių organų santykius. Kadangi Vyriausybė nebuvo įsitikinusi, kaip į juos sureaguos Berlynas ir Klaipėdos Konvencijos signatarai, šie įstatymai rengti slaptai, neinformuojant apie jų turinį nei šalies visuomenės, nei Klaipėdos krašto gyventojų. Apie parengiamąjį darbą visuomenė galėjo spėlioti tik iš kai kurių užuominų dienraščiuose. Paslapties atmosfera, kurioje buvo rengiami minėti įstatymai, neišvengiamai gimdė daugybę gandų.

Vokiečiai, tiek Berlyne, tiek Klaipėdos krašte, susirūpino. 1930 m. pradžioje Vokietijos spaudoje prasidėjusi arši kampanija, nukreipta prieš A. Merkį, vasaros

* Apie tokį gebėjimą akivaizdžiai liudijo E. von Schacko misija Klaipėdoje 1930 m. kovo pabaigoje.

** Įstatymų leidžiamosios valdžios funkcijas Klaipėdos krašte vykdė seimelis, renkamas krašto gyventojų tiesioginiu ir slaptu balsavimu trejiems metams; vykdomoji valdžia krašte pagal Statuto 17-ąjį straipsnį buvo direktorijos rankose. Gubernatorius, kaip centro valdžios atstovas krašte, turėjo teisę iš vietinių gyventojų skirti direktorijos pirmininką, pirmininkas – pasirinkti jos narius (iki 5 asmenų). Pagal Statutą seimelis jokios įtakos sudarant direktoriją neprivalėjo turėti, tačiau seimeliui pareiškus nepasitikėjimą direktorija, ji privalėjo atsistatydinti. Antra vertus, paskirta direktorija turėjo seimelyje paskelbti savo deklaraciją ir gauti jo pasitikėjimą.

viduryje įgijo išties išpūdingą mastą. Dėl savo polinkio taikyti diktatoriškus metodus politikoje A. Merkys Vokietijos spaudoje buvo lyginamas su A. Voldemaru ir neretai vadinamas „slaptuoju diktatoriumi“. O „slaptasis diktatorius“, suprantama, turėjo turėti ir slaptų kėslų. Ir tokie buvo rasti! Vokietijos spaudoje tvirtinta, kad gubernatorius A. Merkys nutekindamas į Klaipėdos krašto spaudą A. Voldemarui nepalankią informaciją slapta kenkė Ministrui Pirmininkui. Tačiau tuo „slaptojo diktatoriaus“ intrigos neapsiribojo. Vokietijos spauda įtarė, kad A. Merkys sąmoningai rengė provokacijas, nukreiptas prieš Klaipėdos krašto vokiečius, norėdamas sukelti jų nepasitenkinimą Lietuvos Vyriausybės veiksmais, surežisuodamas veiksma taip, kad vietos vokiečiai manytų, jog prieš juos nukreipti gubernatoriaus veiksmai tėra tik A. Voldemaro nurodymų vykdymas. Kitaip sakant, Vokietijos spaudoje net neabejota, kad A. Merkys „norėjo sugriauti Augustino Voldemaro kabineto politinį prestižą <...> ir ilgainiui tai jam pasisėkė“²⁵⁹.

Nepasitikėdama gubernatoriumi ir apskritai lietuviais, Vokietijos spauda nuolat ragino savo Vyriausybę mažiau kreipti dėmesio į tai, kas kalbama Kaune, o daugiau į tai, kas vyksta Klaipėdos krašte. O gubernatoriumi ten, pasirodo, buvo prieš visus vokiečius ir vokiečių reichą nusistatęs asmuo! Būtent taip Vokietijos spaudoje vertintos A. Merkio pažiūros. Nusikalbėta iki tokio lygio, kad tariamai „jis toks didelis vokiečių priešas ir taip jų nekenčias, jog net nesiskaitęs su Lietuvos politika Vokietijos atžvilgiu“²⁶⁰. Ir, žinoma, Klaipėdos kraštą A. Merkys valdęs „rusiškais metodais“...²⁶¹

Vokiečių pasitikėjimą gubernatoriumi, beje, prarado ne iš karto. Priešiškų jo asmeniui publikacijų srautas pastebimai išaugo po 1930 m. sausio 15 d. A. Merkio kalbos, pasakytos švenčiant krašto prijungimo prie Lietuvos septintąsias metines. Šioje gubernatoriaus kalboje buvo gana bravūriškai tvirtinama, kad Klaipėdos kraštas 80 proc. esąs lietuviškas, o vietos lietuviai buvo raginami rodyti daugiau aktyvumo krašto gyvenime. Tai buvo klaida ir jos pakako krašto vokiečių bei Vokietijos pasitikėjimui prarasti. Būtent po šios kalbos vokiečiai ėmė primygtinai reikalauti pakeisti A. Merkį. To reikalavo ne tik seimelio daugumos partijų atstovai, to reikalavo ir Vokietijos spauda. Tenka prisiminti, kad kai kurie politiniai straipsniai Vokietijos, kaip ir Lietuvos, spaudoje neretai buvo rašomi gavus valdžios struktūrų nurodymą²⁶².

²⁵⁹ LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1001, l. 1.

²⁶⁰ Vokiečių spaudos akcija prieš p. Merkį, *Lietuvos aidas*, 1930 m. liepos 25 d., p. 1–2.

²⁶¹ LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1001, l. 1, 4.

²⁶² Vokiečių spaudos akcija prieš p. Merkį, *Lietuvos aidas*, 1930 m. liepos 25 d., p. 1–2.

2.4.2. Dovo Zauniaus Klaipėdos pacifikacijos strategija

Gegužės 22 d. naktinis seimelio demaršas tiesiog šokiravo Kauną. Niekam nekilo abejonių, kad laikas tokiam akibrokštui pasirinktas neatsitiktinai. Klaipėdos vokiečiai neabejotinai vylėsi, kad gubernatoriui išvykus gydytis, jiems bus lengviau sudaryti jų pageidaujamos sudėties „vokišką“ direktoriją. Netrukus paaiškėjo, kad ilgesniu gubernatoriaus nebuvimu pasinaudoti planavo ne tik daugumos partijų seimelyje atstovai.

Iš pradžių tiek Kaune, tiek Klaipėdoje (gubernatūroje) svarstyta, ar nereikėtų paleisti seimelio ir paskelbti naujų rinkimų. Tokį scenarijų siūlė O. Kadgiehnas, kartu primygtinai pageidavęs, kad gubernatorius kuo skubiau grįžtų į Klaipėdą. Pasitaręs telefonu su D. Zauniumi ir V. Sidzikausku, A. Merkys nutarė nesikarščiuoti. Dar daugiau, kalbėdamas su V. Sidzikausku, jis sūlė, vadovaudamasis užsienio politikos sumetimais ir nenorėdamas, kad Tranzito bylos svarstymas Tautų Sąjungoje sutaptų su seimelio paleidimu, bei siekdamas užtikrinti Lietuvai Vokietijos Vyriausybės paramą prieš Lenkiją, neskubėti paleisti seimelį! Tokiai A. Merkio pozicijai visiškai pritarė D. Zaunius ir V. Sidzikauskas. Konstatavus visišką nuomonių šiuo klausimu sutapimą sutarta kiek palaukus priimti O. Kadgiehno direktorijos atsistatydinimą, pavedant jam eiti pirmininko pareigas, kol bus sudaryta nauja direktorija²⁶³.

Tomis įtemptomis dienomis D. Zaunius ir A. Merkys per Lietuvos pasiuntinę Berlyne (V. Sidzikauskui ir L. Dymšai teko tarpininkų tarp Kauno ir Bad Nojenaro vaidmuo) palaikė nuolatinį ryšį telefonu. Nepaisant anksčiau pasitaikiusių kai kurių įtampų ir nesutarimų, gegužės pabaigoje ir birželio mėnesį užsienio reikalų ministro ir gubernatoriaus bendradarbiavimas buvo kone idealus. D. Zaunius primygtinai ragino A. Merkį daugiau rūpintis sveikata, tęsti gydymą Bad Nojenare ir neskubėti grįžti į Lietuvą. Klaipėdos reikalus jis žadėjo paimti į savo rankas, įsipareigodamas tinkamai instruktuoti ir gubernatorių pavaduojantį juriskonsultą A. Lisauską. A. Merkys neprieštaravo tokiems ministro planams ir net siūlė jam nesitenkinti vien tuo, ką jam referuos A. Lisauskas, o pačiam nuvykti dieną kitai į Klaipėdą „pauostinėti“ ir susidaryti nuomonę apie ten esančią padėtį²⁶⁴. Retas kilniaširdiškumas, prisimenant, kad anksčiau bet kokia D. Zauniaus intervencija į Klaipėdos reikalus sukeldavo didžiausią gubernatoriaus nepasitenkinimą.

O padėtis Klaipėdoje buvo labai sudėtinga. Centro valdžios pasitikėjimą turėjusiam O. Kadgiehnui buvo daromas didelis spaudimas visais įmanomais būdais.

²⁶³ V. Sidzikausko 1930 m. gegužės 24 d. konfidenciali *pro memoria*, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1078, l. 105.

²⁶⁴ Ten pat.

Įtakingas seimelio narys, Klaipėdos agrarinės partijos (*Die Memelländische Landwirtschaftspartei*) vienas lyderių J. Gubba, pamatęs į direktoriją einantį O. Kadgiehną, nusistebėjo: „Ar jis vis dar sėdi čia?“ Seimelio pasitikėjimą praradusio O. Kadgiehno nepalaidė net kiti direktorijos nariai. Antai vienas jų, Adomas Vorbeckas, net davė nurodymą direktorijos finansų skyriui nebemokėti „buvusiam pirmininkui“ algos²⁶⁵. Susijaudinęs „senis“ (taip O. Kadgiehną savo pranešimuose vadino A. Lisauskas), kurio pasiryžimas imtis griežtų priemonių prieš direktoriją tuo metu jau buvo visiškai išblėsęs, prašė gubernatūros duoti jam raštišką dokumentą, patvirtinantį, kad jam pavedama ir toliau eiti direktorijos pirmininko pareigas. Vietoje tokio rašto A. Lisauskas ragino neskubėti atsistatydinti, pažymėdamas, jog jis galys būti ramus dėl savo ateities, kad centro valdžia nemananti koku nors būdu jo nuskriausti, žadėdamas, kad O. Kadgiehnas įeis ir į kitos direktorijos sudėtį²⁶⁶.

Vis dėlto, neapsikentęs ujimo, gegužės 27 d. O. Kadgiehnas atnešė į gubernatūrą net tris savo atsistatydinimo rašto projektus: vieną, informuodamas apie savo ir visos direktorijos atsistatydinimą, kitus du, kiek skirtingų formuluočių, pranešdamas tik apie savo atsistatydinimą, kiti direktorijos nariai ir toliau turėjo eiti savo pareigas. Kitą dieną laikinai Klaipėdos gubernatoriaus pareigas einantis juriskonsultas A. Lisauskas priėmė pirmąjį iš trijų minėtų raštų²⁶⁷. Pasiremdamas Klaipėdos krašto Statutu, A. Lisauskas prašė O. Kadgiehno ir jo vadovaujamos direktorijos, kol nebus paskirtas naujas pirmininkas ir sudaryta nauja direktorija, ir toliau eiti savo pareigas²⁶⁸.

Su tokia O. Kadgiehno atsistatydinimo formuluote nenorėjo sutikti ne tik seimelio daugumos partijos, bet ir likę direktorijos nariai, informuodami juriskonsultą A. Lisauską, kad jie nebuvo davę savo sutikimo tokiam pareiškimui ir šiuo klausimu nebuvo priimtas joks direktorijos nutarimas. Šiuos perspėjimus ignoravusį A. Lisauską seimelis ir kiti direktorijos nariai apkaltino Statuto 17-ojo straipsnio

²⁶⁵ Laikinai Klaipėdos gubernatoriaus pareigas einančio A. Lisausko laiškas D. Zauniui (be datos), LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1078, l. 98v.

²⁶⁶ V. Sidzikausko 1930 m. gegužės 24 d. konfidenciali *pro memoria*, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1078, l. 103–104.

²⁶⁷ A. Lisausko 1930 m. birželio 14 d. tarybinis pranešimas Nr. 5562 Ministrui Pirmininkui J. Tūbeliui, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1078, l. 65; A. Lisausko laiškas D. Zauniui (be datos), LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1078, l. 98.

²⁶⁸ A. Lisausko 1930 m. gegužės 28 d. raštas Klaipėdos direktorijos pirmininkui O. Kadgiehnui, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1078, l. 100.

pažeidimu, griežtai protestuodami prieš tokį centro valdžios atstovo elgesį²⁶⁹. Direktorijos pirmininko poste likęs O. Kadgiehnas, savo ruožtu, buvo apkaltintas savivaliavimu, bandymu paralyžuoti seimelio darbą, sąlygų seimeliui vykdyti savo, kaip įstatymus leidžiančio organo, funkcijas nesudarymu²⁷⁰.

O D. Zaunius su didžiausia energija ėmėsi Klaipėdos reikalų. Gubernatoriui išvykus į kurortą pagaliau jam buvo suteikta puiki proga pasireikšti Klaipėdos krašte! Užsienio reikalų ministras tiek įsijautė į naują vaidmenį, kad net ir jam tiesiogiai pavaldžių Berlyno pasiuntinybėje dirbusių diplomatų bandymas (laiko taupymo sumetimais) kontaktuoti tiesiai su Klaipėdos valdžios organais sukėlė kuo griežčiausią jo reakciją. Gegužės 31 d. URM referentas P. Sidzikauskas ministro pavedimu atkreipė pasiuntinybės Berlyne dėmesį „į netoleruotiną, neleistiną atvejį“, kuomet kilus krašto direktorijos krizei jos pareigūnai telefonu kalbėjosi su „kai kuriais“ Klaipėdos krašto valdžios organais, duodami jiems nurodymų ir patarimų, „o tie, savo ruožtu, vėl skambindavo į pasiuntinybę tais pačiais reikalais“. URM atkreipė pasiuntinybės dėmesį, kad „tokie atsitikimai yra neleistas dalykas ir turi būti smerktini“^{*271}. Dėl tokio subordinacijos nepaisymo D. Zaunius manė esant reikalinga pasiskųsti net A. Merkiui, prikišant ir A. Lisauskui, kad „tai yra netvarka“, ypač kad vokiečiai kontroliuoja telefono tarp Lietuvos ir Vokietijos linijas, ir tokie pokalbiai „sudaro klaidinantį įspūdį“²⁷². Kitaip sakant, užsienio reikalų ministras perspėjo pasiuntinybę Berlyne vengti metodų, kuriuos Klaipėdoje taikė Vokietijos generalinis konsulas.

Planuodamas tolimesnius veiksmus, iš pradžių D. Zaunius susipažino su A. Lisausko rekomendacijomis. Tas siūlė įvairius kandidatus, galėjusius vadovauti „pereinamajai“, t. y. laikinajai, direktorijai, turėjusiai dirbti iki kitų rinkimų į seimelį. Tarp kandidatų į tokios direktorijos pirmininkus ar narius A. Lisauskas siūlė ir E. Borhertą, tačiau šis nei į direktorijos narius, nei į pirmininkus eiti nesutiko, norėdamas turėti visai laisvas rankas būsimuosiuose rinkimuose. E. Borhertas,

²⁶⁹ A. Lisausko 1930 m. birželio 14 d. tarybinis pranešimas Nr. 5562 J. Tūbeliui, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 1078, l. 65–66.

²⁷⁰ Ten pat, l. 67.

* D. Zauniaus nepasitenkinimo priežastimi tapo du telefoniniai O. Kadgiehno pokalbiai su Lietuvos pasiuntinybe Berlyne, vienas jų – gegužės 23 d. su V. Sidzikausku, kitas – gegužės 28 d. su L. Dymša.

²⁷¹ URM referento P. Sidzikausko 1930 m. gegužės 31 d. slaptas tarnybinis pranešimas Nr. 488 Lietuvos pasiuntinybei Berlyne, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 1010, l. 76.

²⁷² 1930 m. (spėjama, gegužės 30 d.) D. Zauniaus slaptas tarnybinis pranešimas A. Merkiui, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 1010, l. 88–91.

savo ruožtu, pritardamas, kad lietuvis būtų paskirtas direktorijos pirmininku, visgi perspėjo, jog bandymas sudaryti tik lietuviškos sudėties direktoriją būtų neprotingas, pasisakydamas už mišrios sudėties direktorijos sudarymą²⁷³.

Nei A. Lisausko, nei Endriaus Borherto pasiūlymai D. Zauniaus nesudomino. Jiems paprasčiausiai trūko platesnio horizonto ir politinio polėkio. Savo parengtą kelių pakopų direktorijos sudarymo schemą užsienio reikalų ministras išdėstė gegužės 30 d. slaptame laiške gubernatoriui A. Merkiui, kurį į Bad Nojenarą nugabeno P. Klimas, turėjęs supažindinti gubernatorių su D. Zauniaus pasiūlymais ir jais remiantis aptarti „artimiausią Lietuvos Vyriausybės programą Klaipėdos krašte“. Kadangi vokiečiai neabejotinai kontroliavo visus pasikalbėjimus telefonu (tarp Kauno–Berlyno ir Berlyno–Bad Nojenaro), kaip ir susirašinėjimą laiškais ir telegramomis, D. Zaunius primygtinai siūlė A. Merkiui kontaktams su Lietuva naudotis per P. Klimą jam perduotu specialiu šifru²⁷⁴.

Į Bad Nojenarą A. Merkiui pasiūstoje D. Zauniaus Klaipėdos pacifikacijos strategijoje buvo numatyti du etapai. Pirmajame direktorijos pirmininku siūlyta paskirti labai energingą ir „labai piktą“ asmenį, kuris būtų visiškai nepriimtinas seimeliui. Sudarant tokio asmens vadovaujamą direktoriją, kurią D. Zaunius apibūdino kaip „Kovos direktoriją“, ir ypač paskiriant jos pirmininką, buvo siekiama pašurpinti seimelio daugumos partijas, parodyti joms, kad nesugebant susitarti su centru galimas ir toks variantas. „Kovos direktorija“ turėjo neskubėti prisistatyti seimeliui, o prisistačiusi, žinoma, gauti jo nepasitikėjimą. Pagal D. Zauniaus sumanymą „Kovos direktorijai“ buvo numatytas labai trumpas – vos šešių savaitių – gyvavimo laikotarpis, tačiau ir šio laiko turėjo pakakti tinkamam išpūdziumi seimelio daugumos partijoms sudaryti. Atsistatydinus „Kovos direktorijai“, antrajame etape turėjo būti einama prie „pozityvesnės kombinacijos“, t. y. pozityvesnio asmens, turėjusio vadovauti direktorijai, paskyrimo, kuris turėjo pasirodyti seimeliui „pačiu angelu“, lyginant jį su prieš tai buvusiu direktorijos pirmininku.

Užsienio reikalų ministras, tiesa, abejojo, kad ir ši „pozityvi kombinacija“ gautų seimelio pritarimą. Kitaip sakant, jis spėjo, kad naujų rinkimų į seimelį siekiančios daugumos partijos pareikš nepasitikėjimą bet kuriam gubernatoriaus parinktam direktorijos pirmininkui ir jo komandai. Tačiau net ir negavusi seimelio pasitikėjimo „Pozityvioji direktorija“ turėjo padėti centro valdžiai lojalioms

²⁷³ A. Lisausko laiškas D. Zauniui (be datos), LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1078, l. 98.

²⁷⁴ 1930 m. (spėjama, gegužės 30 d.) D. Zauniaus slaptas tarnybinis pranešimas A. Merkiui, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1010, l. 88–91.

jėgoms tinkamai pasirengti rinkimams ir sėkmingai juose pasirodyti (D. Zaunius nuomone, „pozityvi kombinacija turėjo būti tokia, kad „suteiktų mums minimum problemų ir maksimum garantijų, kad direktorijos rankose esantis valstybės aparatas rinkimų metu duotų geriausių rezultatų“)²⁷⁵.

Principinės, pirmailės svarbos klausimais D. Zaunius laikė esant naujų rinkimų į seimelį datos pasirinkimą (svarstė, ar reikėtų juos skubinti, ar nukelti vėlesniam laikui), prašė gubernatoriaus išsakyti savo nuomonę dėl kandidatų, galėjusių vadovauti „Kovos“ ir „Pozityviajai“ direktorijoms, apskritai domėjosi A. Merkio nuomone apie jo siūlomą schemą. „Iš vieno V. Sidzikausko pranešimo supratau, kad Tamsta norėtumei palengvinti man padėti Tautų Sąjungoje, vengiant debesuotos atmosferos rugsėjo mėnesį, kad rugsėjo mėnesį chroniškas konfliktas dėl naujos direktorijos sudarymo dar nebūtų pasidaręs aktuali“, – rašė jis laiške A. Merkiui, dėkodamas jam už tokias intencijas, už „šitą atsižvelgimą į užsienio politikos reikalus“²⁷⁶.

Taigi, D. Zaunius rūpinosi tuo, kuo ir privalėjo rūpintis užsienio reikalų ministras, nepageidaujantis, kad Klaipėdos vidaus problemos nepakenktų Lietuvos interesams ne mažiau jai svarbioje Tranzito byloje su Lenkija. Tačiau toliau ministro minčių eiga pakrypo visiškai netikėta vaga. „Pirmoje eilėje mums turėtų rūpėti ne šie klausimai, o vien tik tai, koku būdu turėti geriausius šansus rinkimams Klaipėdos krašte praveisti“, – teigė jis, imdamas mąstyti jau ne kaip užsienio reikalų ministras, o kaip Klaipėdos krašto gubernatorius. Visiškai ignoruodamas tarptautinį aspektą, toliau D. Zaunius formulavo konkrečius klausimus A. Merkiui, pabrėždamas, kad tolimesnės politikos pasirinkimą turėjo lemti vien tik Lietuvos interesai krašte. Laiško pabaigoje dar kartą pažymėjęs, jog „Kaune į Klaipėdos reikalus žiūrima labai ramiai, kartais jie net truputį bagatalizuojami“²⁷⁷, kad „tuo tarpu iš vokiečių pusės tuo reikalu taip pat dar nerodoma susirūpinimo“, D. Zaunius prašė A. Merkio patarimų jo iškeltais klausimais, iškart po to linkėdamas gubernatoriui „užmiršti, kad Klaipėda egzistuoja iš pasišvęsti vien savo gydymuisi“²⁷⁷. Nuširdus ir jaudinantis rūpestis A. Merkio sveikata dvelkia iš kiekvieno D. Zaunius laiško, rašyto gubernatoriui tą vasarą...

²⁷⁵ 1930 m. (spėjama, gegužės 30 d.) D. Zaunius slaptas tarnybinis pranešimas A. Merkiui, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1010, l. 88–91.

²⁷⁶ Ten pat.

* *Bagatellisieren* (vok.) – menkinti.

²⁷⁷ Ten pat.

Tik išsiuntus laišką A. Merkiui, kitą dieną pas užsienio reikalų ministrą apsilankė H. Morahtas pageidaujamas pasikalbėti apie direktorijos sudarymą Klaipėdoje. „Laikiausi labai atsargiai, norėdamas duoti tuo suprasti, kad direktorijos sudarymo reikalu kalbėtis su vokiečių atstovu nelabai vietoje“, – rašė D. Zaunius savo *pro memoria*. Tačiau Vokietijos pasiuntinys lengvai nepasidavė. Jis priminė ministrui „Voldemaro protokolą“ ir juo Lietuvos prisiimtas tam tikras prievolės dėl direktorijos sudarymo. Pasiuntinio spaudžiamas D. Zaunius sutiko pasikeisti nuomonėmis šiuo klausimu, pažymėdamas, kad jis sutinka labai privačiai pasidalyti kai kuriomis mintimis, kurios jo „galvoje sukasi“. Pirmoji – Klaipėdoje reikia sudaryti „Kovos direktoriją“. H. Morahtas „labai to išsigando“ ir neslėpdamas savo nepasitenkinimo pabrėžė, kad toks žingsnis labai neigiamai atsilieptų abiejų valstybių santykiams. Tiesa, neturėdamas instrukcijų šiuo klausimu jis buvo priverstas patikslinti kol kas kalbą ne Vokietijos Vyriausybės vardu ir „ne koku tai grasiinančiu tonu, o tonu žmogaus, kuriam rūpi negadinti užsimezgę geri santykiai“. Baigiantis pokalbiui Vokietijos pasiuntinys pasiteiravo, ką lietuviai maną pasiekti su savo „Kampfdirektorium“? D. Zaunius išvengė tiesaus atsakymo į šį klausimą, esą, „klausimas dar nėra aiškus ir, galų gale, jis čia nėra kompetentingas“, jis dar turėsiąs tai aptarti su gubernatoriumi A. Merkiu²⁷⁸.

Po kelių dienų, birželio 3 d., H. Morahtas vėl prisistatė į URM kalbėtis direktorijos sudarymo klausimu. Šį kartą jis jau turėjo savo Vyriausybės instrukcijas, tačiau ir D. Zaunius buvo suderinęs savo poziciją su gubernatoriumi A. Merkiu, todėl buvo nusiteikęs itin karingai. Vokietijos pasiuntinys informavo ministrą apie nepaprastą Berlyno susirūpinimą „Kampfdirektorium“ sudarymu, tačiau D. Zaunius nelabai norėjo girdėti, ką kalba H. Morahtas. Visą atsakomybę dėl pasunkėjusios padėties Klaipėdoje jis buvo linkęs perkelti ant seimelio pečių, pažymėdamas, kad „su seimeliu mums nėra ko skaitytis, kad pats seimelis šito mūsų nusistatymo teisingumą yra prirodęs“. Įvardijęs keletą tokių nelegalių seimelio poelgių centro valdžios atžvilgiu, D. Zaunius kategoriškai pareiškė: „Tokiomis aplinkybėmis aš nebematau, kad būtų prasmės su seimeliu skaitytis.“²⁷⁹

Iš pradžių H. Morahtas dar bandė atkalbėti Lietuvos Vyriausybę nuo tokių planų, tačiau ministras buvo neperkaltamas. „Bauginu kiek galėdamas su „Kampfdirektorium“, nuduodamas, kad mes esame pasiryžę eiti iki galo, parodyti seimelio

²⁷⁸ D. Zaunius 1930 m. birželio 2 d. *pro memoria* „Pasikalbėjimas su Vokiečių pasiuntiniu Morath“, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1072, l. 105–106.

²⁷⁹ 1930 m. birželio 3 d. *pro memoria* „Užsienio reikalų ministro Zaunius pasikalbėjimas su vokiečių pasiuntiniu Morath“, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1078, l. 79.

nesąmonę ir duoti suprasti, kad mes ir visai galim apsieiti be seimelio...“, – vėliau užrašys jis savo *pro memoria*²⁸⁰. Matydamas, kad jo argumentai neturi jokios įtakos, H. Morahtas metė į mūšį sunkiąją artileriją. Jis perspėjo D. Zaunių, kad Lietuvos Vyriausybei neatsisakius savo planų sudaryti „Kampfdirektorium“, Vokietijos užsienio reikalų ministrui J. Curtiui Ženevoje busią labai sunku laikytis tos linijos, kurią jis buvo žadėjęs D. Zauniui. Kitaip sakant, jam gali tekti atsiimti savo pažadą dėl paramos Lietuvai Tranzito byloje. Tačiau toks grasinimas nepadarė didesnio įspūdžio Lietuvos užsienio reikalų ministrui. D. Zaunius netikėtai arogantiškai pareiškė, kad jam svarbus ne tiek J. Curtiaus laikymasis Ženevoje, kiek „kiaulių muitas“, t. y. Vokietijos pakelti muitai jų eksportui į reichą! Toks pareiškimas tiesiog apstulbino Kaune prie visko jau spėjusį priprasti pasiuntinį. Matydamas nušėtimą pasiuntinio veide ministras paaiškino: J. Curtius Ženevoje laikysis taip, kaip jam diktuoja Vokietijos politikos interesai, o jis, D. Zaunius, – taip, kaip jam liepia Lietuvos interesai²⁸¹.

Supratęs, kad pasikarščiavo, D. Zaunius sušvelnino toną, imdamas kalbėti apie savo pastangas ir nuopelnus tiek Lietuvos santykiams su Vokietija, tiek ir apie savo paramą asmeniškai H. Morahtui. Tai buvo užuomina į balandžio mėnesį iš Berlyno nuskambėjusį prašymą „gelbėti Morahto prestižą ir gal likimą“, į kurį, tiesą sakant, ministras jei ir atsižvelgė, tai tikrai ne tam, kad padėtų sunkioje padėtyje atsidūrusiam pasiuntiniui, o siekdamas labai pragmatinių tikslų ir net bandydamas pasinaudoti H. Morahto sunkumais. Norėdamas, jog Vokietijos pasiuntinys labiau įvertintų jo pastangas, D. Zaunius priminė, kad, nepaisant labai didelių sunkumų, jam pavyko pasiekti, jog visi vienuolika Klaipėdos krašto mokytojų, kurie sausio 3 d. gubernatoriaus nurodymu privalėjo apleisti Klaipėdą, gavo leidimą likti krašte. D. Zaunius negalėjo nepasigirti, kad, nesant gubernatoriaus, visus Klaipėdos reikalus dabar sprendžia jis. Jis reikšmingai užsiminė H. Morahtui planuojąs trumpam nuvykti į Klaipėdą „truputį pažiūrėti, koks ten oras“. Atseit, jis ten vyksta šeimyniniais reikalais, bet galbūt ta proga jis galės susitikti ten su vienu kitu tenykščiu veikėju...²⁸²

D. Zauniui iš dalies pavyko pasiekti tikslą – pasiuntinys buvo labai sunerimęs. Prieš įžengdamas į ministro kabinetą H. Morahtas jau buvo susiplanavęs kelionę į Vokietiją, į Lietuvą ketindamas grįžti dar iki Sekminių. Tačiau pokalbio metu

²⁸⁰ 1930 m. birželio 3 d. *pro memoria* „Užsienio reikalų ministro Zauniaus pasikalbėjimas su vokiečių pasiuntiniu Morath“, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 1078, l. 79–80.

²⁸¹ Ten pat, l. 80.

²⁸² Ten pat.

pasiuntinys ėmė abejoti, ar tokiomis aplinkybėmis jis gališ nors trumpam apleisti laikinąją sostinę. H. Morahtas net klausė ministro patarimo, kaip jam pasielgti, atvirai prisipažindamas, kad jei Klaipėdoje „nors kas nors įvyktų jam nesant Lietuvoje, tai Vokietijos Vyriausybė jį už tai, turbūt, pakartų“. D. Zaunius kilniaširdiškai leido jam vykti, žadėdamas, kad Klaipėdoje „nieko ypatingo neįvyks <...>, bent jau iki kokio antradienio po Sekminių“. Toks dviprasmiškas pažadas, panašus ir į paslėptą grasinimą, tik dar labiau sukėlė nerimą Vokietijos pasiuntiniui ir jis paprašė garantijų. „Aš jam atsakiau, kad jokio, nė privačiausio, užtikrinimo negaliu duoti, manau tik tiek, kad Sekminės toks laikas, kada kiekvienam žmogui sveika pavažiuoti į sodžių“, – „nuramino“ H. Morahtą Lietuvos užsienio reikalų ministras...²⁸³

Gal tuo šis klausimas ir būtų buvęs išsemtas, tačiau H. Morahtas padarė nedovanotiną klaidą, prisipažindamas, kad jis rengiasi dalyvauti Karaliaučiaus tarptautinės teisės akademijos posėdyje, kuriame bus svarstoma Klaipėdos Statuto probleminiai klausimai. Esą, nedalyvaudamas tokiaame posėdyje jis galėtų turėti sunkumų, nes neatvykimas galėjo būti interpretuojamas ir kaip Vokietijos pasiuntinio Lietuvoje nesidomėjimas „tokiais klausimais“. Sužinojęs apie pasiuntinio kelionės tikslą, D. Zaunius perspėjo jį dėl kito pavojaus – jo dalyvavimas tokiaame posėdyje Lietuvos Vyriausybės galėtų būti įvertintas kaip „per didelis domėjimasis tokiais reikalais“, ir kad jis jam padarytų didelę paslaugą, sutvarkydamas reikalus taip, kad pasiuntinys minėtame posėdyje negalėtų dalyvauti. Tokiu atveju jam netektų sakyti kalbų, po kurių jam Lietuvoje nebebūtų gyvenimo... Baigdamas pokalbį D. Zaunius pažymėjo paliekąs priimti sprendimą pačiam H. Morahtui²⁸⁴.

A. Merkio paragintas, užsienio reikalų ministras apsilankė Klaipėdoje. Laiške gubernatoriui apie šią kelionę jis rašė: „Brangus Antanai, buvau Tavo sostinėje per Sekmines. Tiesa, labai trumpai, bet ir prieš tai turėjau progos matyti klaipėdiečius, ypatingai Kadgiehną, kurį buvau pasikvietęs pietų. Smulkmenų čia Tau nerašysiu, nes vokiečiai būtų durni, jei šitų laiškų neskaitytų. Apie burokus, pievas ir girnas* ir man, ir Tau būtų per ilga. Padėtį geriausiai kvalifikuoti vokiečių priežodžiu: „Nichts wird so heiss gegessen wie gekocht.“** Kitaip sakant, po apsilankymo Klaipėdoje jis nematė priežasčių gubernatoriui skubėti į Klaipėdą. „Mane ta žinia (A. Merkys planavo grįžti birželio 15 d. – *aut. pastaba*) biskį baugina, nes manau,

²⁸³ 1930 m. birželio 3 d. *pro memoria* „Užsienio reikalų ministro Zauniaus pasikalbėjimas su vokiečių pasiuntiniu Morath“, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1078, l. 80.

²⁸⁴ Ten pat.

* „Burokai, pievos, girnos“ – tai neabejotinai šifro žodžiai, turėję visiškai kitą prasmę.

** „Reikalai ne tokie blogi, kaip gali atrodyti“ (vert. iš vok. k.)

kad toks Tavo žygis yra iššauktas per dideliu susirūpinimu ta sriuba, kurios mes karštos vis tiek nesrėbsim. Dėl [to] Tau ir rašau, kad Tu, dėl Dievo meilės, žiūrėk pirmoje eilėje savo sveikatą pataisyti. Žinoma, jeigu Tavo gydymosi planams, visiškai nesiskaitant su Klaipėdos reikalais, atitiktų išvažiuoti jau 14 (d.), ir jeigu atostogų pratęsimas vienai kitai savaitei Tavo sveikatai ypatingos naudos negalėtų atnešti, tuomet važiuok. Bet jeigu tu turi bent kiek dar reikalo pasigydyti, tai jokių būdu neleisk Klaipėdos gironoms daryti įtakos į savo kelionės planus. Ligi šio mėnesio pabaigos tie reikalai be jokių nuostolių gali palaukti ir jie ramiai lauks, jei Tu dar nebūsi grįžęs. Bet jeigu Tu sykį grįši Lietuvon, tai, žinoma, prisieis paimti šaukštą į rankas. Taigi, nemanyk, kad Tu galėsi Lietuvoje belykaip ilsėtis <...>. Taigi, mano konkluzija^{*} – aš dar užtikrinu Tau ramumą dviejų savaitių. Jeigu Tu manai, kad per tas dvi savaites gali padaryti savo sveikatai gero (jei dar tikiesi sustiprinti savo sveikatą), tai tuo Tu ir pačiam darbui ateityje padarysi daug naudos, ir nebijok ten dar kurį laiką panuobodžiauti“, – gubernatoriaus grįžimą bent jau iki liepos pradžios vis bandė atidėti užsienio reikalų ministras²⁸⁵.

Iš kur toks susirūpinimas gubernatoriaus sveikata? Tuo metu Kaune plačiai sklandė gandai, kad grįžęs iš atostogų A. Merkys gali būti atšauktas iš Klaipėdos. Italijos pasiuntinys G. Amadoris tiesiai paklausė D. Zauniaus: „Pasakykite, ar ponas Merkys sugrįžęs iš atostogų bus Krašto apsaugos ministru, ar nebus?“ Ministras bandė išsisukti, pastebėdamas, kad tai ne visai korektiškas klausimas. Italijos diplomatas nepasimetė, suformuluodamas klausimą kitaip: „Ar bus permainų Klaipėdos gubernatūroje?“ Ministras apsimetė nesupratęs klausimo, atseit, jis negalys įsivaizduoti, kad gubernatorius kartu galėtų būti ir krašto apsaugos ministru. Spiriamas prie sienos ir kitų užsienio diplomatų, D. Zaunius nei patvirtino, nei paneigė tų gandų²⁸⁶. Apie tai, beje, jis visiškai atvirai rašė laiške A. Merkiui. Mes nedisponuojame faktais, galinčiais patvirtinti šią hipotezę, tačiau esame įsitikinę, kad D. Zaunius tikrai nebūtų prieštaravęs, jog Klaipėdoje būtų pakeistas gubernatorius.

Tačiau grįžkime prie D. Zauniaus sumanymo. Gubernatorius lyg ir neprieštaravo užsienio reikalų ministro pasiūlymui dėl „Kovos direktorijos“ sudarymo^{**}. Jo nuomone, seimeliui pareiškus nepasitikėjimą Martyno Reizgio direktorija, ši dar turėjo keletą savaitių laikinai eiti savo pareigas, o po to turėjo būti sudaryta

* Konkluzija (lot. *conclusio*) – išvada.

²⁸⁵ D. Zauniaus 1930 m. birželio 11 d. privatus laiškas A. Merkiui, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 1078, l. 75–75v.

²⁸⁶ Ten pat, l. 75.

** „Kovos direktorijos“ pirmininku jis siūlė M. Reizgį, nariais – O. Kadgiehną ir H. Dugnių (į pastarojo vietą turėta ir daugiau kandidatų: J. Toleikį, dr. Ozelį, J. Dovilą).

direktorija, kurios pirmininku jis siūlė skirti Hermaną Dugnių. Dėl savo sudėties* ši direktorija tik iš dalies galėjo pretenduoti į „pozityviosios“ vaidmenį. Gubernatoriaus nuomone, tokios, seimelio pasitikėjimą turinčios, direktorijos tuo metu nebuvo įmanoma sudaryti. H. Dugniaus direktorijos svarbiausias tikslas tačiau turėjo likti tas pats – pasiruošti ir suorganizuoti rinkimus. „Kokia direktorija dabar bebūtų sudaryta, jai vis tiek teks diriguoti iš gubernatūros“, – reikšmingai pastebėjo gubernatorius laiške D. Zauniui. Naujus rinkimus į seimelį jis siūlė daryti rugsėjo arba spalio mėnesį, kaip kad numatė Statutas, praėjus 6 savaitėms po seimelio kadencijos pabaigos**²⁸⁷. Dabar jau A. Merkys apskritai ragino neskubėti („Aš dar patempčiau“ porą savaičių, tada bus galima sudaryti tokią direktoriją, kuri praves rinkimus“), matyt, pageidaudamas pats dalyvauti visuose procesuose.

Kitaip sakant, iš pradžių neprieštaravęs, kad jam nesant Klaipėdos reikalus tvarkytų jo pavaduotojo A. Lisausko padedamas D. Zaunius, atostogoms einant į pabaigą, gubernatorius ėmė stabdyti bet kokias užsienio reikalų ministro iniciatyvas, reikalaudamas iki jo grįžimo nesiimti jokių radikalesnių veiksmų. Pasikeitus gubernatoriaus pozicijai, vos prasidėjusi D. Zauniaus intervencija į politinius procesus Klaipėdoje įstrigo, o A. Merkiui grįžus visi jo pasiūlymai taip ir liko dūlėti gubernatūros ir URM stalčiuose. Nepavykus pasižymėti vidaus politikos batalijoje Klaipėdoje D. Zauniui ir vėl teko grįžti prie užsienio reikalų.

2.5. Lietuviškoji dėlionė Vokietijos ir Sovietų Sąjungos kortų kaladėje

2.5.1. Lietuvos santykiai su Sovietų Sąjunga tarpininkavimo misijos išvakarėse: Vlodo Mirono zondavimas. Kodėl Augustinas Voldemaras netapo Lietuvos pasiuntiniu Maskvoje?

1930-ųjų pradžioje Maskva susigriebė – sovietų pozicijos Lietuvoje nėra tokios stiprios kaip norėta, jų įtaka ribojama nesant svarbiam elementui – platesniems ryšiams su opozicijos sluoksniais. Glaudesnį ryšį su Krikščionių demokratų ir

* Gubernatoriaus nuomone, ši direktorija turėjo būti sudaryta iš jau žinomų krašto veikėjų: M. Reizgio, M. Reišio, O. Kadgiehno, G. Schultzo, E. Czesklebbo.

** Tuo metu A. Merkys dar buvo nusistatęs leisti seimeliui dirbti visą savo kadenciją (ji turėjo baigtis rugsėjo 30 d.).

²⁸⁷ A. Merkio 1930 m. birželio 11 d. laiškas (iš Bad Nojenaro) D. Zauniui, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1078, l. 57.

Valstiečių liaudininkų partijomis, jų lyderiais sovietai prarado netrukus po 1926 m. gruodžio 17 d. perversmo. Iš dalies tai buvo neišvengiama. Krikščionims demokratams atšaukus savo narius iš Vyriausybės, diktatoriškais valdymo metodais pasižymėjęs Ministras Pirmininkas neslėpė netoleruosiąs kišimosi į Lietuvos vidaus reikalus, todėl nenorėdami gadinti santykių su Vyriausybe sovietai norom nenorom buvo priversti apriboti savo ryšius su opozicijos sluoksniais. Antra vertus, sovietų diplomatų santykiai su opozicija pašlijo ir dėl kitos priežasties. A. Volde- maras nepraleisdavo progos pabrėžti opozicijos atstovams, kad Sovietų Sąjunga remianti jo politiką²⁸⁸. Po tokių pareiškimų didelėmis simpatijomis SSRS atžvilgiu ir taip nepasižymėjusių krikdemų noras ieškoti kontaktų su sovietais dar labiau sumažėjo.

Pasikeitus Vyriausybei Lietuvoje tokia padėtis Maskvos daugiau nebetenki- no. Tik atvykęs į Kauną naujasis sovietų pasiuntinys Lietuvoje A. Petrovskis gavo NKID instrukciją, nurodančią atnaujinti kontaktus su opozicija, nustatant glau- džius ryšius su visu politiniu spektru Lietuvoje. Kalbantis su opozicijos atstovais Maskva A. Petrovskiui siūlė primygtinai pabrėžti – Sovietų Sąjunga visada palaikė, palaiko ir palaikys Lietuvos Nepriklausomybę, nesvarbu, kuri politinė partija būtų valdžioje. Kad skambėtų įtikinamiau, sovietų pasiuntinys turėjo mesti ir dar vieną, naują, argumentą – esą, Maskva palaikė Lietuvos Nepriklausomybę net ir A. Volde- maro vadovavimo Vyriausybei laikais, kurį „mes, kaip komunistai, turėjome mažiausiai pagrindo palaikyti“²⁸⁹.

Sprendžiant iš instrukcijos A. Petrovskiui, 1930 m. pradžioje Maskva dau- giausia dėmesio skyrė opozicijos gretose esančiam M. Sleževičiui ir valstiečiams liaudininkams, kurių padėtis tuo metu buvo nepaprastai sunki. Sovietai įtarė kai- rių opozicijos sparną stengiantis suartėti su tautininkais, tačiau ši aplinkybė ne tik nekliudė, bet net ir didino jų interesą susigrąžinti ankstesnius ryšius su šia partija. Maskva neabejojo, valstiečiams liaudininkams ir charizmatiniam jų lyderiui atei- tyje gali tekti svarbus vaidmuo Lietuvos politiniame gyvenime²⁹⁰. Jie klydo. Bent jau tuo metu, ketvirtojo dešimtmečio pradžioje, Valstiečių liaudininkų partijos įta- ka valstybėje ir toliau nenumaldomai mažėjo.

²⁸⁸ B. Stomoniakovo 1930 m. vasario 2 d. slaptas laiškas SSRS A. Petrovskiui, AVP SSSR, f. 0151, ap. 19, b. 2, p. 38, l. 12–13.

²⁸⁹ Ten pat.

* Užuomina į A. Voldemaro vaidmenį priimant sprendimą dėl keturių komunarų sušaudymo Lietuvoje.

²⁹⁰ Ten pat.

Labiausiai priešiška Sovietų Sąjungos atžvilgiu tarp Lietuvos politinių partijų, Maskvos manymu, buvo nusistatę kur kas už valstiečius liaudininkus įtakingesni krikščionys demokratai. Vadovaudamasis gautomis instrukcijomis A. Petrovskis privalėjo „užmegzti gerus asmeninius santykius“ ir su krikdėmų lyderiais, pirmiausia su L. Bistru. Pagaliau, susitikus su visų politinių partijų atstovais, sovietų pasiuntiniui buvo rekomenduojama susitikti ir su A. Voldemaru, „su kuriuo pas mus buvo geri santykiai ir kuris, tikėtina, dar suvaidins savo vaidmenį Lietuvoje“²⁹¹.

Praėjus mėnesiui po šių instrukcijų gavimo į trečiąją pagal svarbą planą nustumto A. Voldemaro „akcijos“ netikėtai vėl pakilo. „Kadangi dėl ligos J. Tūbelio pasitraukimas iš Ministro Pirmininko pareigų beveik nuspręstas, Lietuvos užsienio politikos, jos orientacijos kontekste svarbiausias klausimas – kas jį pakeis? Tautininkų susitaikymas su A. Voldemaru ir jo grįžimas į valdžią būtų naudingas Lietuvos Nepriklausomybei, todėl toks scenarijus atitinka ir SSRS interesus“, – laiške A. Petrovskiui rašė NKID kolegijos narys B. Stomoniakovas. „Ar jau matėtės su A. Voldemaru?“ – vis primygtiniau teiravosi A. Petrovskio. Laukiant permainų Lietuvoje, sovietų pasiuntiniui nurodyta nauja būsimųjų jo susitikimų seka: pirmiausia ir toliau rekomenduojama susitikti su M. Sleževičiumi, tada su A. Voldemaru, vėliau „gal ir L. Bistru“²⁹².

Kol NKID iš naujo rikiavo savo pasiuntinio susitikimų eiliškumą, Kaunas pateikė šurprizą, kurio Maskvoje niekas nesitikėjo. Kovo viduryje įtakingas Tautininkų sąjungos veikėjas, vyriausiasis kariuomenės kapelionas V. Mironas konfidencialiai pasiteiravo A. Petrovskio, kaip sovietai vertintų A. Voldemaro ... paskyrimą Lietuvos pasiuntiniu Maskvoje? Pasakyti, kad tai buvo netikėtas klausimas sovietams, tolygu nieko nepasakyti. Mūsų manymu, šis epizodas – didžiausias lietuvių diplomatijos šurprizas Sovietų Sąjungai per visą tarpukario laikotarpį!

Žinoma, Maskvai iškart turėjo kilti daugybė klausimų: gal Kaunas blefuoja? Jei ne, ko siekiama skiriant A. Voldemarą į Maskvą? Iš pradžių buvo aišku tik tiek – nepaisant, kad V. Mironas jokių ypatingų pareigų valstybėje neturėjo, niekam nebuvo paslaptimi, jog jis buvo labai artimas Prezidentui A. Smetonai. Tai, savo ruožtu, liudijo apie rimtus ketinimus.

Vienareikšmės nuomonės dėl A. Voldemaro paskyrimo Lietuvos pasiuntiniu Sovietų Sąjungoje Maskvoje neturėta. Santykius su Lietuva kuruojantis

²⁹¹ B. Stomoniakovo 1930 m. vasario 2 d. slaptas laiškas SSRS A. Petrovskiui, AVP SSSR, f. 0151, ap. 19, b. 2, p. 38, l. 12–13.

²⁹² B. Stomoniakovo 1930 m. kovo 12 d. slaptas laiškas A. Petrovskiui, AVP SSSR, f. 0151, ap. 19, b. 2, p. 38, l. 36.

B. Stomoniakovas, tiesa, ne be išlygų, buvo linkęs pritarti šiam sumanymui. *NKID* kolegijos nario laiške A. Petrovskiui randame dėmesio vertų pamąstymų, atskleidžiančių jo minčių eigą šiuo subtiliu klausimu: Sovietų Sąjungai „visais atvejais naudingiau, kad Voldemaras liktų Kaune, kadangi jo buvimas Lietuvoje automatiškai įtakoja Lietuvos poziciją ginče su Lenkija. Smetona ir Tūbelis priversti skaitytis su Voldemaru, bijodami, kad jų bandymas žengti žingsnį atgal nuo ankstesnės principinės pozicijos Lenkijos atžvilgiu gali tik nepaprastai sutvirtinti Voldemaro pozicijas bei įtaką Lietuvoje ir grąžinti jį į politinę avansceną“. Tačiau, jei būtina išsiųsti A. Voldemarą į užsienį, tokiu atveju, B. Stomoniakovo nuomone, sovietams „naudingiau, kad jis būtų Maskvoje nei Vašingtone ar kurioje Europos sostinėje. Kaprizingas ir užsispyręs Voldemaras su savo perdėtu prestižo suvokimu, žinoma, būtų nepatogiu pasiuntiniu, tačiau toks pasiuntinys labai apsunkintų Lietuvos Vyriausybei pasiekti susitarimą su Lenkija. Be to, [toks paskyrimas] viso pasaulio spaudos akyse būtų Lietuvos antilenkiškos politikos manifestavimu“²⁹³.

Dar kol šis klausimas bus svarstomas *NKID* kolegijoje, A. Petrovskiui, jokiū būdu neužsimenant apie konfidencialią V. Mirono iniciatyvą, primygtinai nurodyta kuo greičiau pasimatyti su A. Voldemaru, sužinoti, ką jis pats galvoja apie tokią galimybę (sovietai net neabejojo, kad pats A. Voldemaras nieko nenutuokė apie planus skirti jį pasiuntiniu į Maskvą!). Jei pokalbio su A. Voldemaru metu paaiškėtų, kad jis norėtų pasilikti Lietuvoje, A. Petrovskis buvo įpareigotas tokį jo sprendimą visokeriopai palaikyti²⁹⁴.

Kadangi reikalas buvo skubus, *NKID* kolegijoje „Voldemaro klausimas“ svarstytas kovo 23 d., net nepaisant to, kad A. Petrovskis dar nebuvo spėjęs susitikti su A. Voldemaru ir informuoti Maskvą dėl jo intencijų. *NKID* dokumentai liudija, kad V. Mirono konfidenciali iniciatyva buvo pastačiusi sovietus į keblią padėtį. Viena vertus, posėdžio metu konstatuota: „Tokio aršaus fašisto, kaip A. Voldemaras, buvimas Maskvoje keltų daug nepatogumų <...>, todėl mes neturime palaikyti jo skyrimo į Maskvą net ir tuo atveju, jei jį būtų nuspręsta išsiųsti pasiuntiniu į užsienį.“ Kita vertus, jei Lietuvos Vyriausybė oficialiai paprašytų agremano A. Voldemarui, SSRS būtų nepatogu atsakyti neigiamai²⁹⁵. Kitaip sakant, jei toks paskyrimas būtų perkeltas į formalią plotmę, Sovietų Sąjungai neliktų nieko kito kaip tik sutikti su

²⁹³ B. Stomoniakovo 1930 m. kovo 22 d. slaptas laiškas A. Petrovskiui, *AVP SSSR*, f. 0151, ap. 19, b. 2, p. 38, l. 39.

²⁹⁴ Ten pat.

²⁹⁵ B. Stomoniakovo 1930 m. balandžio 2 d. slaptas laiškas A. Petrovskiui, *AVP SSSR*, f. 0151, ap. 19, b. 2, p. 38, l. 45.

A. Voldemaro kandidatūra. Kad taip neatsitiktų, A. Petrovskis gavo naujas instrukcijas: šiuo klausimu Kaune su niekuo (taigi, ir su pačiu A. Voldemaru – *aut. pastaba*) nekalbėti, tikintis, kad akivaizdus nenoras tęsti pokalbių šia tema lietuvių bus tinkamai įvertintas. Jei V. Mironas vis dėlto grįžtų prie šios temos, sovietų pasiuntinys privalėjo atsakyti, esą, asmenine jo nuomone, A. Voldemaro kandidatūra visiškai tinka Sovietų Sąjungai, ir, jei V. Mironas pageidauja, jis galės pasiųsti oficialų užklausimą Maskvai²⁹⁶. Tokios užuominos, NKID nuomone, turėjo pakakti priverčiant Kauną atsisakyti šio sumanymo neįžeidžiant nei A. Smetonos, nei paties A. Voldemaro. Beje, išlaikyti paslaptįje galimo A. Voldemaro paskyrimo į Maskvą nepavyko. Apie tai tapo žinoma ir diplomatinio korpuso Kaune nariams²⁹⁷. Informaciją nutekinti galėjo arba sovietų pasiuntinys, arba pats kandidatas į Lietuvos pasiuntinius Sovietų Sąjungoje.

Šiaip ar taip, A. Voldemaro paskyrimo pasiuntiniu Maskvoje klausimas netrukus nebebuvo aktualus. Tiesa, nevisiškai aišku, ar šio sumanymo atsisakyta po V. Mirono pokalbio su sovietų pasiuntiniu, ar apsigalvojo pats A. Smetona. Beje, A. Voldemaro išsiuntimas pasiuntiniu į Maskvą, be privalumų (laikyti pavojingą konkurentą toliau nuo Lietuvos), turėjo ir akivaizdžių trūkumų: viena vertus, Maskvoje buvo neįmanoma jo kontroliuoti, antra vertus, atsižvelgiant į A. Voldemaro sugebėjimus ir polinkius, niekas negalėjo garantuoti, kad atsidūręs Sovietų Sąjungoje jis nepateiks dar didesnių ir pavojingesnių siurprizų savo politiniams oponentams Lietuvoje.

Praėjus vos keliems mėnesiams po V. Mirono zondavimo A. Petrovskis gavo dar vieną NKID instrukciją: „Atidžiai stebėkite Vyriausybės ir A. Voldemaro santykius, konfliktas aštrėja.“²⁹⁸ Gerai informuoti apie laikinosios sostinės vidaus politinio gyvenimo užkulius sovietai tiksliai užfiksavo artėjančią krizę, tačiau kitas Lietuvos valdžios žingsnis ir jiems tapo dideliu netikėtumu. Liepos 24 d., apie 16 val., iš pasivaikščiojimo grįžtantį A. Voldemarą prie pat namų, Maironio ir Donelaičio gatvių sankryžoje, pasitiko policijos pareigūnai. Buvusiam Ministrui Pirmininkui buvo parodytas Kauno komendanto nutarimas Nr. 987, kuriam buvo rašoma: „Prof. Augustiną Voldemarą, gyvenantį Maironio gatvėje Nr. 15, kaip pavojingą visuomenės tvarkai ir rimčiai asmenį, išsiųsti iš Kauno miesto ir

²⁹⁶ B. Stomoniakovo 1930 m. balandžio 2 d. slaptas laiškas A. Petrovskiui, AVP SSSR, f. 0151, ap. 19, b. 2, p. 38, l. 45.

²⁹⁷ 1930 m. gegužės 16 d. *pro memoria* „Užsienio reikalų ministro Zauniaus pasikalbėjimas su Anglijos konsulu Preston“, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1072, l. 117–118.

²⁹⁸ B. Stomoniakovo 1930 m. gegužės 22 d. slaptas laiškas A. Petrovskiui, AVP SSSR, f. 0151, ap. 19, b. 2, p. 38, l. 66.

apskrities vieneriems metams į Kretingos apskritį ir laikyti jį policijos priežiūroje.“ A. Voldemarui susipažinus su jam pateiktu dokumentu, pasiūlyta jį pasirašyti. Iš pradžių jis atsisakė tai padaryti. Policijos pareigūnams pagrasinus, kad jam atsisakius vykdyti nurodymus prieš jį bus panaudota jėga, buvusiam Ministrui Pirmininkui teko paklusti. Tiesa, jis ir toliau bandė protestuoti, ginčytis su policija, reikalaudamas į protokolą įrašyti, esą, jis yra teisėtas Lietuvos Ministras Pirmininkas ir užsienio reikalų ministras, tačiau jo žodžiai didesnio įspūdžio policijos pareigūnams nepadarė. A. Voldemarui nebeliko nieko kito kaip susirinkti daiktus kelionei. Policijai atjungus prabangiame tarnybiniame bute buvusius tris telefonus, A. Voldemaras pareikalavo užantspauduoti butą. Policininkams įvykdžius šį reikalavimą, eksdiktatorius buvo įsodintas į automobilį ir išvežtas į Platelius. Jo ištrėmimas susilaukė plataus atgarsio užsienyje. Apie buvusio Lietuvos Ministro Pirmininko ištrėmimą pirmuosiuose puslapiuose rašė Didžiosios Britanijos, Prancūzijos, Vokietijos dienraščiai, sensacinga žinia pateko į daugelio šalių radijo programas. A. Voldemaro šalininkai Lietuvoje buvo ištikti šoko. Valdžios ryžtingumas jiems tapo dideliu netikėtumu. Komentuodamas A. Voldemaro ištrėmimą Rygos dienraščiui *Сегодня* J. Tūbelis pareiškė, kad buvęs Ministras Pirmininkas ištremtas remiantis Karo stovio įstatymu. Į klausimą, kuriam laikui, buvo atsakyta: „Visam laikui, kol šalyje galios Karo stovio įstatymas.“²⁹⁹

2.5.2. Trys Kauno pasiūlymai Maskvai

Lietuvos ir Lenkijos tranzito bylai atsidūrus Tautų Sąjungos Tarybos dienotvarkėje ir lygiagrečiai prasidedant diplomatinėms kovoms antrajame – Klaipėdos – fronte, tarptautinės izoliacijos akivaizdoje atsidūrusiai Lietuvai santykių su Sovietų Sąjunga reikšmė įgijo dar didesnę nei anksčiau svarbą. Sovietų diplomatinę paramą lietuvių diplomatija bandė užsitikrinti įvairiais būdais. Didžiausios viltys buvo siejamos su Maksimo Litvinovo apsilankymu laikinojoje sostinėje. Tai nebuvo nauja idėja – SSRS užsienio reikalų komisaro^{*} Kaune laukta dar 1929 m. vasarą, tačiau veltui. 1930-ųjų pavasarį M. Litvinovo atvykimo siekta ne mažiau energingai. Tokiam vizitui Kaune ruošiasi labai rimtai, dalyvaujant pirmiesiems valstybės

²⁹⁹ Dar apie Voldemaro ištrėmimą, *Lietuvos žinios*, 1930 m. liepos 26 d., p. 5; Ministerių Pirmininkas p. Tūbelis apie p. Voldemaro išsiuntimą, *Lietuvos žinios*, 1930 m. liepos 28 d., p. 1.

^{*} M. Litvinovas SSRS užsienio reikalų liaudies komisaru patvirtintas 1930 m. liepos 21 d., tačiau dėl sunkios ligos G. Čičerinui nuolat gydantis užsienyje NKID darbui jau 1928 m. faktiškai vadovavo būtent M. Litvinovas. *Жг. Очерки истории Министерства Иностранных Дел России*, Москва, 2002, т. 3, с. 346–347.

vyrams parengta daugybė pasiūlymų, kurie, lietuvių manymu, turėjo sudominti ir Maskvą.

Gavęs atitinkamas instrukcijas, 1930 m. gegužės 10 d. *NKID* apsilankęs J. Baltrušaitis išdėstė tris pasiūlymus dėl Lietuvos ir Sovietų Sąjungos santykių „sustiprinimo“: pakartotas pakvietimas M. Litvinovui atvykti su vizitu į Lietuvą; antrasis Kauno pageidavimas suformuluotas labai neapibrėžtai, pastebint, kad Lietuvos Vyriausybė būtų suinteresuota „kokios nors naujos“ sutarties su Sovietų Sąjunga pasirašymu; ir pagaliau sovietų delegacija buvo pakviesta dalyvauti rugsėjo mėnesį Lietuvoje rengiamuose Vytauto Didžiojo vainikavimo jubiliejaus renginiuose³⁰⁰.

Maskva Lietuvos pasiūlymų paketą įvertino kaip statantį ją į labai keblią padėtį. „Dėl M. Litvinovo vizito į Kauną, manau, nesutiksime, kadangi lenkai ir jų draugai gali tokį vizitą savaip interpretuoti“, – laiške sovietų pasiuntiniui A. Petrovskiui rašė B. Stomoniakovas³⁰¹. Tiesa, pats jis tokiam vizitui neprieštaravo („Asmeniškai aš pasisakau už M. Litvinovo atvykimą į Kauną, pakeliui į Vokietiją...“), tačiau laikėsi nuomonės, kad *NKID* kolegija „tikriausiai nesutiks ir lietuviai labai įsižeis“³⁰². Kiek tai liečia *NKID* kolegiją, B. Stomoniakovas klydo. Apvargsčiusi ši klausimą *NKID* kolegija nusprendė vizito galimybės iš principo neatmesti, o sprendimą dėl M. Litvinovo atvykimo į Lietuvą priimti vėliau³⁰³. Užbėgdami į priekį, pastebėsime, kad SSRS užsienio reikalų liaudies komisaro Kaune nesulaukta nei 1930, nei 1931, nei vėlesniais metais.

Beje, gegužės 10 d. J. Baltrušaitis sugebėjo taip perduoti pakvietimą M. Litvinovui, kad *NKID* kilo abejonių, kieno vardu, savo ar Vyriausybės, užsienio reikalų liaudies komisaras kviečiamas į Kauną. SSRS pasiuntinybei Lietuvoje buvo pavesta išsiaiškinti šį niuansą. Maždaug po dviejų savaičių *NKID* pasiekė A. Petrovskio atsakymas – kvietimą M. Litvinovui atvykti į Kauną J. Baltrušaitis perdavė ne savo iniciatyva, o vykdydamas Vyriausybės nurodymą. Susipažinęs su šiuo pranešimu, laiške A. Petrovskiui B. Stomoniakovas nesusilaikė nuo kandaus komentaro Lietuvos pasiuntinio atžvilgiu: „Jis yra tiek atsargus ir bailus, kad savo atsakomybe nedrįstu kviesti Litvinovo į Kauną.“³⁰⁴

³⁰⁰ B. Stomoniakovo 1930 m. gegužės 14 d. slaptas laiškas A. Petrovskiui, *AVP SSSR*, f. 0151, ap. 19, b. 2, p. 38, l. 60.

³⁰¹ Ten pat.

³⁰² Ten pat, l. 59.

³⁰³ B. Stomoniakovo 1930 m. gegužės 22 d. slaptas laiškas A. Petrovskiui, *AVP SSSR*, f. 0151, ap. 19, b. 2, p. 38, l. 67.

³⁰⁴ Ten pat, l. 68.

Toks nepalankus ir net paniekinamas vieno įtakingiausių *NKID* vadovų atsi-
liepimas apie Lietuvos pasiuntinį ne tik išsklaido mitą sovietus buvus labai geros
nuomonės apie J. Baltrušaitį, jis reikalauja ir trumpo komentaro. Bet kurios vals-
tybės pasiuntinys, kad ir koks drąsus jis būtų, nesuderinęs su centru, nėra įgalio-
tas „savo atsakomybe“ kviesti kitos valstybės užsienio žinybos vadovą atvykti su
vizitu į jo atstovaujama valstybę*. Kadangi šiuo atveju priekaištas J. Baltrušaičiui
yra daugiau nei keistas, galima spėti buvus kažkokių kitų priežasčių tokiam susier-
zinimui pasireikšti. Mūsų manymu, B. Stomoniakovo mesta frazė (o tokių *NKID*
dokumentuose yra ir daugiau) dar kartą liudija, kad, nepaisant J. Baltrušaičio di-
plomatinio darbo metodų, balansuojančių ant kritinės savo valstybės interesų gy-
nimo ir pasidavimo svetimai įtakai ribos, nepriklausomai nuo sovietų iki tol jam
rodyto palankumo ir net *NKID* nuopelnų sukuriant ypatingą (pozityvų) J. Baltru-
šaičio, „kapitalistinės“ valstybės atstovo, įvaizdį (atvejis, neturintis precedento to
meto sovietų diplomatijos praktikoje), nepaisant viso to, ketvirtą dešimtmečio
pradžioje Maskva nebebuvo patenkinta J. Baltrušaičiu. Tiksliau sakant, Maskvos
netenkino menka jo įtaka Kaune priimamiems sprendimams, todėl sovietai neslė-
pė, kad, pasiūlius jiems priimtina kandidatūrą, jie neprieštarautų, jog pasiuntinys
būtų pakeistas. Tokioje „pakabintoje“ būsenoje J. Baltrušaitis išbuvo iki pat 1932 m.
pabaigos. 1933–1935 m. jo padėtis Maskvoje vėl sustiprėjo, tačiau šis pasikeitimas
sietinas ne tiek su jo, kaip pasiuntinio, veikla, kiek su maksimaliu prosovietinės
orientacijos tendencijų Lietuvos užsienio politikoje sustiprėjimu. Tomis aplinky-
bėmis Kaune ieškota bet kokios progos santykiams su Sovietų Sąjunga sustiprinti,
todėl J. Baltrušaičiui net nereikėjo įkalbinėti Vyriausybę priimti vieną ar kitą Mas-
kvos pasiūlymą.

Kalbant apie Lietuvos pasiuntinio Maskvoje darbo metodus negalima neužsi-
minti ir apie ne mažiau specifinę sovietų pasiuntinio Kaune A. Petrovskio veiklą.
Diplomatiniėje praktikoje yra įprasta, kad pasiuntinys atlieka tam tikrą stūmoklio
vaidmenį, siūlydamas savo Vyriausybei įvairias idėjas, stengdamasis aktyvizuoti
dvišalių santykių dienotvarkę, o centras, atsižvelgdamas į platesnį kontekstą, at-
lieka vadovo koordinatoriaus, iš dalies ir filtro vaidmenis. A. Petrovskiui atvy-
kus į Lietuvą ši schema veikė atvirkštine tvarka: pasiuntiniui joje teko stabdžio,
NKID – be instrukcijas siunčiančio, dar ir objektyvaus arbitro vaidmuo. Kai ku-
riais atvejais *NKID* net tekdavo malšinti savo pasiuntinio negatyvumą. Pvz., atsi-
naujinus svarstymams dėl M. Litvinovo vizito į Kauną, A. Petrovskis pirmiausia

* Diplomatiniėje praktikoje gali būti ir išimčių, specialių atvejų, padiktuotų kokių nors *force majeure* aplinkybių, tačiau Lietuvos ir Sovietų Sąjungos santykiuose tokių aplinkybių 1930 m. pavasarį nebuvo.

ėmė aiškintis, kas pas ką turi važiuoti? Ar tai iš nežinojimo, ar dėl kitų priežasčių, jis bandė įpiršti *NKID* mintį, kad ne M. Litvinovas turi vykti į Kauną, o J. Tūbelis – į Maskvą, esą, dabar Lietuvos Ministro Pirmininko vizito eilė. Kadangi pirmasis atvejis atrodo neįtikėtinas, t. y. eiliškumo tvarką turėjo gerai žinoti ne tik pasiuntinys, bet ir žemiausio rango sovietų pasiuntinybės laikinojoje sostinėje darbuotojas, tenka manyti, kad tokia A. Petrovskio pozicija buvo nulemta kažkokių kitų priežasčių, greičiau primityvaus noro įsiteikti savo vadovybei. Šiaip ar taip, B. Stomoniakovui teko jį pataisyti: 1925 m. Georgijus Čičerinas lankėsi Kaune, 1926 m. M. Sleževičius – Maskvoje, taigi, dabar „mūsų eilė“³⁰⁵. Savo nuomonę A. Petrovskis turėjo ir dėl Lietuvos karo lakūnų eskadrilės vizito į Maskvą. Lietuvių lakūnų ketinimą pakeliui į SSRS sostinę nusileisti Latvijoje jis buvo linkęs vertinti kaip „nenorą demonstruoti draugystės su SSRS“. B. Stomoniakovas ir čia nieko blogo neižvelgė³⁰⁶. Atvirkščiai, *NKID* kolegijos narys ne tik neprieštaravo skrydžiui su tarpiniu nusileidimu Latvijoje, bet ir paaiškino A. Petrovskiui jo pozicijos ir Sovietų Sąjungos interesų neatitikimą. „Tokiu atveju (t. y. su nusileidimu Latvijoje – *aut. pastaba*) lietuvių karo lakūnų vizitas nebeatrodys tokiu odiozinium, kitaip užsienyje toks vizitas bus suprastas kaip Lietuvos ir SSRS bendradarbiavimo karinėje srityje demonstracija, kas, esant dabartinei tarptautinei padėčiai, nepageidautina“, – auklėjo pasiuntinį B. Stomoniakovas³⁰⁷.

Apie veiksnius, galėjusius turėti įtakos tokiai A. Petrovskio pozicijai, jau esame rašę šio veikalo pirmajame tome³⁰⁸. Čia tik pastebėsime, kad nepalankus Lietuvai sovietų pasiuntinio nusistatymas nebuvo jokia paslaptis jos Vyriausybei. Tiesa ir tai, kad ir lietuviai jo nelabai mėgo. Pirmaisiais darbo Lietuvoje mėnesiais A. Petrovskis neturėjo bent kiek didesnio autoriteto, taigi ir įtakos Kaune. Blogiau buvo tai, kad tokia pasiuntinio rezistencija mažino jo darbo veiksmingumą Lietuvoje. Tokia padėtis Maskvos netenkino, todėl netrukus A. Petrovskis buvo atšauktas iš Lietuvos.

Lygiagrečiai su M. Litvinovo vizitu į Kauną Maskvoje svarstytas ir lietuvių pageidavimas pasirašyti „naują“ sutartį. Beje, užsimindamas apie tokį savo Vyriausybės norą B. Stomoniakovui (gegužės 10 d.) J. Baltrušaitis apsiribojo pareiškimu,

³⁰⁵ B. Stomoniakovo 1930 m. gegužės 22 d. slaptas laiškas A. Petrovskiui, *AVP SSSR*, f. 0151, ap. 19, b. 2, p. 38, l. 68.

³⁰⁶ Ten pat.

³⁰⁷ B. Stomoniakovo 1930 m. kovo 22 d. slaptas laiškas A. Petrovskiui, *AVP SSSR*, f. 0151, ap. 19, b. 2, p. 38, l. 38–39.

³⁰⁸ V. Žalys, *Lietuvos diplomatijos istorija*, t. I, p. 529–530.

kad Kaune laukiama SSRS pasiūlymų. Kokios sutarties pageidauta, sovietams nevisiškai buvo aišku, apie tai Lietuvos pasiuntinys nepasakė nei žodžio. Šių eilučių autoriaus disponuojami dokumentai atsakymo į šį klausimą taip pat neduoda, tačiau gal nesuklysimė teigdami, kad abiejų pusių planai dėl sutarties pasirašymo ši kartą iš esmės skyrėsi.

Yra pagrindo manyti, kad J. Baltrušaičio užuomina *NKID* dėl „naujos“ sutarties pasirašymo buvo ne kas kita, kaip bandymas sugrąžinti į dvišalių santykių dienotvarkę 1929 m. slaptai svarstytą Lietuvos ir SSRS karinės sąjungos pasirašymo galimybę. Tokiu atveju tampa suprantama ir J. Baltrušaičio laikysena pokalbio *NKID* metu. Signalizuodama apie savo intencijas ir atiduodama iniciatyvą sovietams dėl „naujos“ sutarties pasirašymo lietuvių diplomatija, pasimokiusi iš ankstesnių nesėkmių, bandė apsaugoti Lietuvos interesus ir prestižą, jei patirtų nesėkmę. Rengiant būsimojo pokalbio *NKID* instrukcijas J. Baltrušaičiui, Kaune, matyt, galvota taip: jei sovietai užkibs, galima bus grįžti prie šios jautrios temos, jei Maskva nereaguos (kas savo ruožtu reikš, kad dėl karinės sutarties pasirašymo jos pozicija nuo 1929 m. lieka nepakitusi), bent jau nebūsime patys susikompromitavę...

Atsižvelgiant į to meto Lietuvos ir Sovietų Sąjungos santykių sutartinę bazę, žinant, kuria kryptimi dirbo lietuvių diplomatija, ieškodama saugumo garantijų, pagaliau ir prisimenant panašius atvejus trečiajame dešimtmetyje, ši hipotezė mums atrodo visiškai įtikinama. Antra vertus, juk ne pirmalaikio Nepuolimo sutarties pratęsimo pageidauta Kaune (toks sovietų pasiūlymas atmestas dar 1929 m. kaip Lietuvai nieko neduodantis). Beje, sovietams siūlytas ne sutarties „pratęsimas“, o naujos „pasirašymas“; juo labiau – ne Arbitražo sutarties pasirašymas (Maskvos pasiūlymas dėl tokios sutarties Lietuvoje įvertintas kaip labai problemiškas ir nesuderinamas su jos naryste Tautų Sąjungoje); o apie norą pasirašyti Prekybos sutartį paprastai tokiomis užuominomis nekalbama.

Siūlydama pasirašyti „naują“ sutartį lietuvių diplomatija demonstravo neįtikėtiną lankstumą. Pokalbio *NKID* metu J. Baltrušaitis pabrėžė: jei tik sovietai pageidautų, „naują“ sutartį būtų galima pasirašyti nebūtinai laikinojoje sostinėje ir nebūtinai M. Litvinovo vizito metu. Esą, progų tam 1930 m. būta užtektinai (pvz., Taikos sutarties dešimtmečio jubiliejaus paminėjimas, galimas Nepuolimo sutarties pratęsimas)³⁰⁹. Beje, J. Baltrušaičio pasiūlymas pasinaudoti Nepuolimo sutarties pratęsimu kaip pretekstu, tinkama proga „naujai“ sutarčiai pasirašyti taip pat

³⁰⁹ B. Stomoniakovo 1930 m. gegužės 14 d. slaptas laiškas A. Petrovskiui, *AVP SSSR*, f. 0151, ap. 19, b. 2, p. 38, l. 60.

patvirtina mūsų spėjimą, kad Kaune tuo metu turėta kur kas ambicingesnių sumanymų nei tik automatiškai pratęsti 1926 m. rugsėjo 28 d. sutartį.

Kiek tai susiję su sovietais, Maskva 1930 m. net nesvarstė galimybių pasirašyti su Lietuva jokių „naujų“ sutarčių (bet jau mums SSRS užsienio politikos archyve nepavyko aptikti jokių tai patvirtinančių dokumentų). B. Stomoniakovo manymu, jei *NKID* kolegijoje ir būtų nutarta atsižvelgti į tokį Kauno pageidavimą, tam būta tik vienos galimybės – pirmalaikis Nepuolimo sutarties pratęsimas. „Jei vizitas įvyks, Kaune būtų galima pratęsti Nepuolimo sutartį penkeriems metams“, – rašė jis laiške A. Petrovskuiui³¹⁰.

Tačiau ir toks variantas sovietams atrodė abejotinos vertės. B. Stomoniakovo nuomone, jei Nepuolimo sutartis būtų pratęsta, likus vos 16 mėnesių iki jos termino pabaigos, SSRS priešai galėjo įžiūrėti „paslėptus tikslus“³¹¹. Pats B. Stomoniakovas pasisakė už tai, kad Nepuolimo sutartis būtų pratęsta („ir toliau už tai pasisakysiu“), tačiau kaip ir per M. Litvinovo vizitą jis nesitikėjo, kad *NKID* kolegija pritarė³¹². Šį kartą jo prognozės pasitvirtino. Apsvarsčius šį klausimą *NKID* kolegijoje pirmalaikis Nepuolimo sutarties pratęsimas laikytas netikslingu.

Nepriimtinas Maskvai buvo ir sovietų delegacijos dalyvavimas Vytauto Didžiojo vainikavimo jubiliejaus renginiuose Lietuvoje. „Siųsti delegacijos negalėsime, kadangi rengiama šventė nacionalistinio ir monarchistinio pobūdžio“, – atsisakymo motyvus nurodė B. Stomoniakovas³¹³.

Taigi, Maskva atmetė visus tris Kauno pasiūlymus dviejų valstybių santykiams „sustiprinti“. Tokiam sprendimui priimti neprireikė ir mėnesio. Kaip reaguos Lietuva? *NKID* dėl to iliuzijų neturėta. „Mūsų pozicija visais trimis klausimais taip mažai atitinka lietuvių lūkesčius, kad bijau santykių atšalimo <...>. Jei D. Zaunius klaustų dėl per J. Baltrušaitį perduotų trijų pasiūlymų, reikia atsakyti, kad jie dar neapsvarstyti *NKID* kolegijoje“, – buvo nurodyta A. Petrovskuiui³¹⁴. Nenorint galutinai atstumti lietuvių, *NKID* svarstyta, kaip parodyti nors minimalų dėmesį Lietuvai. „Aišku, galėtume savo spaudoje plačiai pažymėti Taikos sutarties

³¹⁰ B. Stomoniakovo 1930 m. gegužės 22 d. slaptas laiškas A. Petrovskuiui, AVP SSSR, f. 0151, ap. 19, b. 2, p. 38, l. 67.

³¹¹ B. Stomoniakovo 1930 m. gegužės 14 d. slaptas laiškas A. Petrovskuiui, AVP SSSR, f. 0151, ap. 19, b. 2, p. 38, l. 60.

³¹² Ten pat, l. 59.

³¹³ Ten pat.

³¹⁴ Ten pat, l. 58–59.

dešimtmetį, pasikeisti sveikinimo telegramomis, tačiau tai visai ne tai, ko tikisi lietuviai“, – konstatavo NKID kolegijos narys³¹⁵.

Su tuo sunku nesutikti. 1929 m. po kelių mėnesių derybų su sovietais A. Voldeparas buvo priverstas pastebėti, kad Maskva „siūlo nieko, ar net mažiau nei nieko“³¹⁶. 1930 m. nuotaikos Kaune buvo dar slogesnės. Nepaisant visų lietuvių diplomatijos pastangų, jokie rezultato pasiekti ir vėl nepavyko. Tiksliau, rezultatas buvo, tik ne toks, kokio tikėtasi. Sovietų Sąjungos nenoras rodyti bet kokius palankius gestus Lietuvos atžvilgiu buvo daugiau nei akivaizdus.

Tokia padėtis negalėjo neturėti pasekmių dvišaliams santykiams. Iškilus atšalimo grėsmei, Maskvoje, vadovaujantis principu, kad geriausia gynyba yra puolimas, vietoje gestų paieškos nuspręsta pereiti prie priekaištų ir spaudimo metodų. Praėjus vos keliems mėnesiams nuo J. Baltrušaičio pasiūlymų, kaip sustiprinti santykius, t. y. vasaros pradžioje, A. Petrovskis signalizavo Maskvai: nepaisant „ypatingų“ abiejų valstybių santykių pobūdžio, Lietuvos spaudoje vis daugiau antisovietinio pobūdžio publikacijų. Kampanija prieš Sovietų Sąjungą Lietuvos spaudoje, jo nuomone, buvo vedama ne be tylaus Lietuvos Vyriausybės pritarimo. Sovietų pasiuntinys piktinosi, kad prieš SSRS nukreipti straipsniai spausdinami ne tik opozicinėje spaudoje, bet ir oficioze. NKID reakcijos ilgai laukti nereikėjo. „Toliau nebegalime toleruoti antisovietinių *Lietuvos aid*o išpuolių, ypač kad oficiozo linija nustatoma Užsienio reikalų ministerijoje“, – sakoma instrukcijoje A. Petrovskiui, kartu nurodant „rimtai pasikalbėti“ šiuo klausimu su D. Zauniumi³¹⁷. Sovietų pasiuntinys nedelsdamas įvykdė gautą instrukciją, tačiau pokalbis vyko visai ne taip, kaip jis tikėjosi. A. Petrovskiui primygtinai reikalaujant „baigti šią netvarką („кончатъ это безобразіе“)³¹⁸, D. Zaunius lyg niekur nieko atkirto negalįs nieko padaryti, Lietuvoje spauda laisva, rašo ką nori...

Ar tikrai tuo metu *Lietuvos aide* pagausėjo antisovietinių publikacijų? Dėmesingai pervertę 1930 m. *Lietuvos aid*o komplektą, jokių atvirų prieš Sovietų Sąjungą nukreiptų publikacijų ten neradome. Tik tiek, kad oficiozo puslapiuose mažiau nei ankstesniais metais ditirambų Sovietų Sąjungai ir entuziazmo dėl „ypatingų“ dviejų valstybių santykių naudos Lietuvai. Žinoma, jei „antisovietinėmis

³¹⁵ B. Stomoniakovo 1930 m. gegužės 14 d. slaptas laiškas A. Petrovskiui, AVP SSSR, f. 0151, ap. 19, b. 2, p. 38, l. 60.

³¹⁶ V. Žalys, *Lietuvos diplomatijos istorija*, t. I, p. 402.

³¹⁷ B. Stomoniakovo 1930 m. liepos 12 d. slaptas laiškas A. Petrovskiui, AVP SSSR, f. 0151, ap. 19, b. 2, p. 38, l. 80.

³¹⁸ Ten pat.

publikacijomis“ nelaikyti vis stiprėjančio Lietuvoje nepasitenkinimo dėl kai kurių niuansų ekonominiuose-prekybiniuose dviejų valstybių santykiuose. Tačiau tokiam nepasitenkinimui turėta realaus pagrindo. Nuo SSRS dempingo politikos kentėjo ne tik Lietuva, bet ir kitos, ypač agrarinės, Rytų Europos valstybės³¹⁹. Dempingo (ne atsitiktinės, o nuolatinės) politikos tikslai visais laikais buvo tie patys – per nugarbingą konkurenciją, t. y. eksporto prekių žemesnėmis nei savikainos kainomis pardavimą, išstumti iš rinkos konkurentus, monopolizuojant kiek galima didesnę užsienio valstybės rinkos dalį. Sovietų dempingo politika ne tik diskriminavo kitų užsienio valstybių prekes, ji neigiamai veikė ir vietos gamintojo galimybes parduoti savo produkciją vidaus rinkoje konkurencinėmis kainomis. „Sovietai panaudoja savo užsienio prekybos monopolį tam, kad dezorganizuotų Europos pramonę. Civilizuotos valstybės turėtų susitarti ir atsisakyti visokio sovietų kreditavimo ir energingai gintis nuo jų dempingo“, – buvo rašoma *Journal de Geneve* straipsnyje, kurį perspausdino ir krikdemų *Rytas*^{320*}.

Dempingo politika buvo tik dalis problemos prekyboje su Sovietų Sąjunga. Savo arsenale Maskva turėjo ir kitą unikalų ginklą – užsienio prekybos monopolį. Siekdami savo tikslų, šį ginklą (ir prieš Antrąjį pasaulinį karą, ir po jo) sovietai naudojo labai efektyviai. Schema buvo paprasta, bet veikė be priekaištų – SSRS valstybiniai užsakymai buvo suteikiami tik sutikus patenkinti tam tikras politines sąlygas. Atsisakius atsižvelgti į sovietų reikalavimus, užsakymus grasinta perkelti į kitas valstybes. Antra vertus, ir sutikimas dar negarantavo sovietų užsakymų, kadangi Maskva ne visada laikydavosi susitarimų. Bent jau Lietuvos atveju politinės nuolaidos niekada nebuvo kompensuotos kiek žymesne ekonomine nauda. Net ir prasiėdę SSRS industrializacijai ir milijonams jos gyventojų susidūrus su bado šmėkla, Maskva nebuvo linkusi didinti lietuviškų maisto produktų importo net ir labai priimtinais kainomis, kartu bent iš dalies išlyginant dviejų valstybių prekybos balansą. Dėl Sovietų Sąjungos dempingo politikos patirti ekonominiai nuostoliai

³¹⁹ Г. Хильгер, А. Мейер, *Россия и Германия. Союзники или враги?*, Москва: ЦЕНТРПОЛИГРАФ, 2008, с. 288–289.

³²⁰ Sovietų dempingas, *Rytas*, 1930 m. balandžio 5 d., p. 2.

* 1931 m. interviu Rygos dienraščiui *Сегодня* savo požiūrį į sovietų dempingą pakomentavo ir Ministras Pirmininkas J. Tūbelis: „Ši problema turėtų būtų svarstoma dviem aspektais: moralinio ir prekybinio. Iš moralinės pusės negali būti dviejų nuomonių, kadangi Rusijos gyventojai kenčia, patiria didelį pačių svarbiausių prekių nepriteklį, kurias sovietų vyriausybė eksportuoja į užsienio rinkas. Tačiau grynai iš verslo taško žiūrint, padėtis visai kita, prisimenant, kad praktiškai visos valstybės, tiek didelės, tiek mažos, palaiko ekonominius santykius, ryšius su SSRS“ (žr. *Сегодня*, 1931 m. gegužės 5 d.).

ir Maskvos ekonominis egoizmas išprovokavo atsakomąją, tiesa, nedidelio masto, reakciją – 1930 m. pavasarį Lietuvoje prasidėjo labai Maskvą suerzinusi sovietinių prekių boikoto kampanija. Sovietų pasiuntinybės pranešime į *NKID* nurodoma, kad šią boikoto kampaniją inspiravo vienas iš akcinės bendrovės „Maistas“ savininkų Jonas Vailokaitis³²¹.

Sovietų pasiuntinys Kaune A. Petrovskis, žinoma, gerai suprato lietuvių nepasitenkinimo priežastis, tačiau tai netrukde jam pranešimuose į *NKID* kaltinti Lietuvos Vyriausybę palaikant antisovietines nuotakas spaudoje. Antra vertus, *NKID* vadovybė ir pati neprieštaravo tokiai pasiuntinio linijai, matyt, tikėdamasi atsakomybę dėl galimo santykių atšalimo iš anksto perkelti ant Kauno pečių.

Priekaištais Lietuvai dėl antisovietinių publikacijų neapsiribota. 1930 m. vasario pradžioje Maskva ėmė vis primygtiniau kaltinti naująją Lietuvos Vyriausybę „nepilnai“ vykdant 1926 m. džentelmenišką susitarimą. A. Petrovskiui nurodyta rimtai pakalbėti šiuo klausimu su A. Smetona, J. Tūbeliu ir D. Zauniumi, pažymint, kad Maskva „ir toliau pareigingai vykdyt“ šį susitarimą³²². To paties reikalauta ir iš Lietuvos Vyriausybės. Kas sukėlė tokį griežtą sovietų diplomatijos demaršą? Dėl to negali būti dviejų nuomonių – akivaizdu, kad nepaisant visos konspiracijos, Maskvai tapo žinoma apie Lietuvos ir Lenkijos pasiuntinių Berlyne V. Sidzikausko ir Romano Knollio kontaktus, kurių metu svarstyta Lietuvos atstovo susitikimo su maršalu Józefu Klemensu Piłsudskiu galimybė^{*}. Iš kokių šaltinių nutekėjo informacija, šiandien belieka tik spėlioti. Kur kas įdomesnis kitas šios diplomatinės sovietų intervencijos aspektas. Maskvos susirūpinimas slaptais Lietuvos ir Lenkijos atstovų kontaktais neabejotinai kėlė pagundą Kaunui pasinaudoti iš čia kylančiomis galimybėmis. Spėjame, kad būtent tokia kontekste galėjo gimti mintis pasiūlyti Maskvai pasirašyti „naują“ sutartį. Nepavykus atnaujinti neoficialių derybų su Sovietų Sąjunga dėl karinės sutarties pasirašymo, šis keliukas palaipsniui nuvinguriavo į naujo „džentelmeniško“ susitarimo pasirašymą 1931 m.

NKID nurodymu A. Petrovskio Kaune padarytas pareiškimas dėl sovietų pasirengimo „pareigingai“ laikytis 1926 m. slapto susitarimo buvo pamirštas jau už kelių dienų. Dar daugiau, pačiam A. Smetonai pažadėjęs keistis slapta informacija, dėl savo naivumo ar nepatyrimo sovietų pasiuntinys atsidūrė tiesiog kvaile padėtyje.

³²¹ A. Petrovskio 1930 m. rugsėjo 6 d. visiškai slaptas pranešimas Nr. 276 B. Stomoniakovui, egz. Nr. 2, *AVP SSSR*, f. 0150, ap. 19, b. 1, p. 38, l. 236–237.

³²² B. Stomoniakovo 1930 m. vasario 2 d. slaptas laiškas A. Petrovskiui, *AVP SSSR*, f. 0151, ap. 19, b. 2, p. 38, l. 12–13.

* Apie šį slaptą lietuvių ir lenkų santykių epizodą bus rašoma trečiajame šio veikalo tome.

Iškart po pokalbių su Prezidentu savo iniciatyva, t. y. neturėdamas specialių Maskvos instrukcijų, A. Petrovskis informavo D. Zaunių apie Estijos užsienio reikalų ministro Jaan Lattiko pakvietimą į Maskvą. Tokį pakvietimą J. Lattikas gavo iškart po Estijos Prezidento Otto Strandmanno apsilankymo Varšuvoje. A. Petrovskio entuziazmas Maskvoje buvo įvertintas kaip neatsakinga savivalė. Baiminantis, kad D. Zaunius gali nutekinti šią informaciją užsienio pasiuntinybėms Kaune, sovietų pasiuntiniui buvo griežtai nurodyta informuoti Lietuvos užsienio reikalų ministrą, kad „jo asmeninė iniciatyva nerado pritarimo Maskvoje“. Remiantis tuo pačiu „džentelmenišku“ susitarimu, jam liepta paneigti ankstesnę informaciją dėl J. Lattiko pakvietimo į Maskvą³²³. Galima tik įsivaizduoti A. Petrovskio savijautą jam atėjus į URM iš NKID gautai instrukcijai įvykdyti. Kur kas lengviau numanyti, ką apie tokią sovietų politiką galvojo D. Zaunius.

2.5.3. Vokietijos ir Sovietų Sąjungos santykiai Veimaro epochos pabaigoje

Vienas nuosekliausių Rytų orientacijos Vokietijos užsienio politikoje apologetų ambasadorius Maskvoje Ulrichas Brockdorffas-Rantzau laiške Vokietijos Prezidentui P. Hindenburgui 1926 m. vasarą buvo priverstas pripažinti, kad Rapalo sutartimi nustatyti ypatingi santykiai su Sovietų Sąjunga greičiau buvo „vedybos per prievartą, o apie vedymas iš meilės negali būti net kalbos“. Neapsiribodamas tokia konstatacija, ambasadorius U. Rantzau jautė pareigą dar ir įspėti – perdėtos viltys dėl artimesnių santykių su SSRS apskritai yra „klaidingos ir net pavojingos“. Jo nuomone, taktikos sumetimais Vokietijos santykiai su Sovietų Sąjunga „iki tam tikro laipsnio turi būti paremti blefu, t. y. naudinga yra sudaryti didesnio artumo su Rusija iliuziją, nei yra iš tikrųjų“³²⁴.

Jei 1926 m. vasarą tokie Vokietijos ambasadoriaus Maskvoje apibendrinimai ir pasiūlymai kai kam galėjo skambėti nelauktai, tai praėjus vos trejiems–ketveriems metams, dviejų valstybių santykiams atsidūrus ant krizės slenksčio, jie skambėjo labai aktualiai ir net pranašiskai. Vokietijos ir Sovietų Sąjungos santykių atšalimo laikotarpį, prasidėjusį trečiojo dešimtmečio pabaigoje, lėmė daugelis priežasčių, tarp jų ir šio veikalų pirmajame tome jau minėtos personalinės permainos abiejų valstybių diplomatinėse tarnybų elite, kurias daugelis amžininkų vertino kaip

³²³ B. Stomonikovo 1930 m. vasario 22 d. slaptas laiškas A. Petrovskui, AVP SSSR, f. 0151, ap. 19, b. 2, p. 38, l. 30.

³²⁴ В. А. Шишкин, *Становление внешней политики послереволюционной России (1917–1930 годы) и капиталистический мир: от революционного «западничества» к «национал-большевизму»*, Санкт Петербург, 2002, с. 294.

Rapalo šalininkų pozicijų NKID ir *Auswärtiges Amt* vadovybėse susilpnėjimą³²⁵. Tačiau būta ir daugiau priežasčių, nulėmusių rimtus sovietų ir vokiečių bendradarbiavimo pokyčius. Praėjus dešimčiai metų po Didžiojo karo pabaigos Europa jau buvo kita. Spartėjanti politinės-teritorinės Versalio sistemos korozija negalėjo neturėti įtakos Berlyno ir Maskvos santykiams. 1927 m. sausio 31 d. Tarptautinei karinei kontrolės komisijai nustojus vykdyti savo funkcijas, Vokietija ėmė laisvintis nuo Versalio sutarties 168-ojo straipsnio, draudusio kurti karinę pramonę ir vystyti ginkluotąsias pajėgas reicho teritorijoje. Vokietijos priklausomybė nuo SSRS vykdant slaptas karines programas pastebimai sumažėjo, o platų mastą anksčiau įgijęs slaptas abiejų valstybių bendradarbiavimas karinėje srityje neišvengiamai pradėjo slūgti³²⁶. Ir atvirkščiai, silpstančią Rapalo dvasią Vokietijos užsienio politikoje juo toliau, tuo labiau ėmė gožti Lokarno dvasia, tūkstančiais saitų vis labiau rišantį reichą su Vakarų valstybėmis.

Neigiamai sovietų ir vokiečių bendradarbiavimą veikė ir kai kurie procesai, vykę Sovietų Sąjungos viduje. Vokiečiai neslėpė savo pasipiktinimo dėl Vokietijos piliečių teisinės padėties Sovietų Sąjungoje. Didelio rezonanso reiche susilaukė išgalvoti kaltinimai SSRS dirbusiems Vokietijos specialistams Šachtų byloje. Ši byla atvėrė akis net tiems, kurie anksčiau advokatavo už dviejų valstybių glaudesnę bendradarbiavimą. Gustavas Hilgeris, Vokietijos ambasados Maskvoje patarėjas ekonomikos klausimais, buvo vienas tokių. Šachtų byla padarė jam tokį slegiantį įspūdį, kad jis net ėmė abejoti, ar civiliztuotas pasaulis apskritai gali palaikyti normalius santykius su sovietų Rusija³²⁵. Nepalankiai vokiečiai vertino ir SSRS prasiėjusį industrializacijos procesą. Gigantiški sovietų užmojai kėlė didelį Vokietijos verslo sluoksnių susirūpinimą. Sovietų Sąjunga, kaip Vokietijos pramonės produkcijos importuotoja, buvo idealiu prekybos partneriu reichui ir šioje schemeje dvie-

* V. Žalys, *Lietuvos diplomatijos istorija*, t. I, p. 408–409.

* Pasirašius Rapalo sutartį SSRS ir Veimaro Vokietija nepaprastai aktyviai ir įvairiapusiškai bendradarbiavo karinėje srityje. Maskva ir Berlynas buvo pasirašę daugiau nei penkiolika slaptų kontraktų ir susitarimų, apimančių įvairiausias karinio bendradarbiavimo sritis, taip pat ir ginkluotės gamybą. 1922–1927 m. SSRS teritorijoje veikė bendros karinės gamyklos, gaminančios karo lėktuvus, šarvuočius, tankus, cheminį ginklą. Karinė amunicija, vokiečiams prižiūrint, gaminta Leningrade, Permėje, Sverdlovskė ir kitose SSRS miestuose. Vokiečių lakūnai savo bombardavimo įgūdžius lavino sovietų poligonuose, Raudonosios armijos uniformomis perrengti vokiečių tankistai treniravosi poligone netoli Kazanės. 1926 m. apie pusę savo biudžeto Reichsveras išleisdavo Sovietų Sąjungoje. Mažiausiai 800 Reichsvero karininkų (1928 m.) mokėsi SSRS karinėse mokyklose ir institucijose. Žr. J. Hochman, *The Soviet Union and the Failure of Collective Security, 1934–1938*, Cornell University Press, 1984, p. 17–19.

³²⁵ Г. Хильгер, А. Мейер, *Россия и Германия. Союзники или враги?*, с. 270.

jų valstybių ekonomikos natūraliai papildė viena kitą. O ambicingi sovietų planai kartu reiškė ir tai, kad buvęs idealus partneris grėsė virsti pavojingu konkurentu. Tokia perspektyva vokiečių visiškai nedžiugino, atvirkščiai, Vokietija joje įžiūrėjo grėsmę savo interesams. Berlyne laikytasi nuomonės, ir ne be pagrindo, kad sukūrus Sovietų Sąjungoje sunkiąją pramonę neišvengiamai pasikeis anksčiau nusistovėjęs dviejų valstybių bendradarbiavimo pobūdis. Maskva į tokias vokiečių nuotakas reagavo įtariai, įžiūrėdama juose reicho „imperialistinių sluoksnių“ ketinimą amžiams palikti Rusiją atsilikusia ir „pusiakolonijine“ valstybe³²⁶.

Sovietų Sąjunga taip pat turėjo ilgą pretenzijų Vokietijai sąrašą. Ypač jautriai Maskva reaguodavo į Vokietijos valdžios žingsnius, pažeidžiančius, jos manymu, proletariato, nesvarbu, kad reicho, teises ir interesus. Berlyno policijos viršininkui uždraudus 1929 m. gegužės 1-osios demonstraciją Vokietijos sostinėje, Sovietų Sąjungoje kilo kone isterija. Atsakomųjų sovietų veiksmų ilgai laukti neteko. Gegužės 1-osios paradą Maskvoje iš svečių tribūnos stebėję Maskvoje rezidavę užsienio valstybių diplomatai išvydo anksčiau neregėtą vaizdą: per Raudonąją aikštę buvo vežama platforma su Vokietijos „kišeninio“ kreiserio maketu, papuoštu Vokietijos imperijos ir Veimaro Vokietijos vėliavomis, o pačioje platformos viršuje puikavosi Vokietijos Vyriausybės narių karikatūros! Demonstracijos dalyvių nešamas milžiniškas plakatas skelbė, kad tuo metu, kai darbininkai Vokietijoje badauja, jos Vyriausybė švaisto milijonus ginkluotei! Lyg to dar būtų negana, į pro valdžios tribūną žygiuojančius demonstrantų kolonas SSRS karo ir jūrų liaudies komisaras Klementas Vorosiļovas kreipėsi karinga kalba, kaltindamas „kai kurias“ valstybes politinėmis represijomis prieš darbininkus, asmeniškai užsipuldamas Berlyno policijos viršininką (beje, socialdemokratą) ir pažadėdamas jam, kad Vokietijos proletariatas išeis į gatves!³²⁷

Galima tik įsivaizduoti paradą Raudonojoje aikštėje kartu su kitais diplomatais stebėjusio Vokietijos ambasadoriaus H. von Dirkseno savijautą. Nepagarbą Vokietijos vėliavai ir jos Vyriausybei rodė valstybė, kurią vokiečiai po Rapalo sutarties pasirašymo šiaip ar taip laikė beveik sąjungininke! Tačiau įžūli K. Vorosiļovo kalba ir pasityčiojimas iš Vokietijos vėliavos nebuvo vieninteliais įžeidimais, kuriuos tomis dienomis teko patirti Vokietijos ambasadoriui. Praėjus savaitei po skandalingo gegužės 1-osios parado visoje Sovietų Sąjungos teritorijoje prasidėjo prieš Vokietijos Vyriausybę nukreipti protesto mitingai, kurių metu jų dalyviai

³²⁶ Г. Хильгер, А. Мейер, *Россия и Германия. Союзники или враги?*, с. 275.

³²⁷ G. Hilger, A. G. Meyer, *The incompatible allies: a memoir-history of German-Soviet Relations 1918-1940*, NY, Macmillan, 1953, p. 228.

reiškė solidarumą su Vokietijos darbininkų klase. Ypač agresyvus protesto mitingas įvyko prie Vokietijos generalinio konsulato Leningrade[†]. Vokiečių diplomatai NKID protestavo, sovietai lyg ir atsiprašinėjo, tačiau tai buvo labai keisti atsiprašymai. Antai NKID komisaro pavaduotojas Levas Karachanas išpuolyje prieš Vokietijos generalinį konsulatą buvo linkęs įžiūrėti tik „liaudies karnavalą“, kurį, esą, sunku suvaldyti, siūlydamas jį „šį spontanišką visuomenės nuotaikų proveržį“ rimtai nežiūrėti. Tiesa, ateityje Vokietijos vėliavos niekinimo atvejų SSRS teritorijoje L. Karachanas žadėjo netoleruoti³²⁸.

Toliau buvo dar gražiau. Tų pačių metų vasarą SSRS su ypatinga pompastika buvo priimta Vokietijos komunistų – „gegužės 1-osios kovų barikadose dalyvių“ – delegacija, jaunieji vokiečių pionieriai atvyko dalyvauti sąskrydyje, kuris turėjo prisidėti prie „pasaulinės revoliucijos reikalo“. 1930-ųjų pradžioje Vokietijos ambasadą pasiekė žinios, kad sovietų profsąjungos bando išplėsti „socialistinių lenktyniavimą“ ir tarp Vokietijos darbininkų. Asmenys, dalyvavę tokia lenktyniavime, buvo raginami ginti Sovietų Sąjungą, steigti komunistines kuopeles, kovoti prieš socialdemokratų, griauti Reichsvergą^{**} ir pan. Prieš Vokietiją nukreipti straipsniai SSRS spaudoje tapo vos ne kasdienybe, o ir iš Kremliaus diriguojama komunistinė propaganda Vokietijoje įgijo iki tol nematytą mastą. Ardomąjį darbą itin agresyviai varė Maskvos radijas, gerokai padidindamas transliacijų, skirtų Vokietijai, valandų skaičių. Tuo pat metu reicho uostuose pirmą kartą pasirodė ir sovietų prekybos laivai, kuriems buvo suteikti Vokietijos komunistų lyderių *Ernst Thälman* ir *Max Hölz* pavadinimai³²⁹. Tai jau buvo atvira provokacija. Jos imdamesi sovietai, matyt, kaip ir anksčiau vylėsi, kad platesniais interesais besivadovaujanti Vokietija bus priversta tyliomis nuryti ir tokį akibrokštą.

Tačiau šį kartą Kremliaus viltims nebuvo lemta išsipildyti. Vokietijos spaudoje (išskyrus komunistinės pakraipos) prasidėjo stipri prieš Sovietų Sąjungą nukreipta kampanija, kurios metu Vokietijos politikos ir verslo elito atstovai viešai reiškė abejones dėl tikslingumo Vokietijai „toliau tęsti Rapalo kursą“. Visos be išimties

* Dabar Sankt Peterburgas.

³²⁸ G. Hilger, A. G. Meyer, *The incompatible allies: a memoir-history of German-Soviet Relations 1918-1940*, p. 228.

** Tikras kuriozas: dalį lėšų, gaunamų iš Reichsvero už programas, įgyvendinamas SSRS teritorijoje, sovietai skirdavo Vokietijos komunistų partijos veiklai, antikarinėms manifestacijoms, komunistinėms kuopelėms Vokietijos kariuomenėje kurti, kitaip sakant, vokiečių pinigais sovietai griovė jų pačių kariuomenę. Žr. Г. Хильгер, А. Мейер, *Россия и Германия. Союзники или враги?*, с. 244.

³²⁹ Ten pat, p. 229.

(išskyrus komunistus) reicho politinės partijos, taip pat ir socialdemokratai, laikėsi nuomonės, kad geriau atsisakyti draugystės su SSRS nei atsisakyti kovos su valstybei priešingomis intrigomis. Negalima leisti, kad valstybė, su kuria pasirašytos visos įmanomos sutartys, kurstytų pilietinį karą šalies viduje, negalima leisti, kad sovietai finansuotų Vokietijos komunistų partiją, iš sovietų privalu pareikalauti tų pačių garantijų, kurias jie davė Anglijai prieš šiai sutinkant atkurti diplomatinis santykius su Sovietų Sąjunga^{*}, ir, jei tokie pažadai nebus duoti arba jų nebus laikomasi, Vokietija, nors jai ir bus nelengva, pasiruošusi baigti šią politinę epochą – maždaug taip trumpai būtų galima apibūdinti Vokietijos politiką poziciją santykių su SSRS atžvilgiu 1930-ųjų pradžioje³³⁰.

Lietuvos Vyriausybei blogėjantys Vokietijos ir SSRS santykiai taip pat nebuvo jokia paslaptimi. 1929 m. pabaigoje – 1930 m. pradžioje į Kauną plaukė slapta Lietuvos žvalgybos surinkta gana tiksli operatyvinė informacija^{**} apie kaimyninių valstybių santykių pokyčius: „Pastaruoju metu santykiai tarp SSRS ir Vokietijos smarkiai pablogėjo. Ankstesnio sutarimo nebėra, atvirkiščiai, santykiuose vis daugiau šaltumo ir nepasitikėjimo.“³³¹ Kitame operatyviniame pranešime iš Berlyno rašoma apie valdančiųjų partijų reikalavimą peržiūrėti Vokietijos Rytų politiką, pirmiausia santykius su SSRS ir Lenkija: „Jokios naudos iš draugystės su SSRS Vokietija negauna ir negaus <...>, o britų ir prancūzų akyse draugystė su sovietais net meta šešėlį ant reicho.“ Pasak neįvardyto šaltinio, stiprėjant abejonėms dėl sovietų režimo ilgaamžiškumo, Vokietijoje net imta svarstyti, ar neateis tas laikas, kai teks atsakyti už draugystę su sovietais?³³²

Tokio pat pobūdžio informacija pasiekdavo Kauną ir diplomatiniais kanalais. „Ilgai ir kantriai kentėję Rapalo sąjungininkų triukus, vokiečiai ėmė dabar gan aiškiai protestuoti prieš tuos triukus. Visose nekomunistinėse partijose matomas žymus atšalimas Sovietų Sąjungos atžvilgiu. Centro organas *Germania*, Brüningui jau sudarius kabinetą, tiesiai pareiškė, kad net visiškai nutraukus santykius su sovietais niekaip, jokių būdu Vokietijai nepakenktų, o radikali santykių su SSRS revizija yra tiesiog būtina, nes Vokietija negali toliau toleruoti, kad sovietai,

* Šiuo atveju dėl nesikišimo į Vokietijos vidaus reikalus.

³³⁰ Vokietija ir Sovietų Rusija, *Rytas*, 1930 m. balandžio 2 d., p. 6.

** Nors operatyvinių pažymų LCVA fonduose yra nemažai, mums nepavyko nustatyti Lietuvos žvalgybos šaltinių, galime tik pažymėti, kad iš Varšuvos, Berlyno ir Paryžiaus į Kauną perduodama informacija buvo gana tiksli.

³³¹ Operatyvinis pranešimas iš Berlyno, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1027, l. 89.

³³² Operatyvinis pranešimas iš Vokietijos 1929 m. gruodžio 6 d, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1028, l. 53.

pasinaudodami tariamu draugiškumu ir prisidengdami neva nieko bendro su SSRS Vyriausybe neturinčiu Kominternu, nuodytų nekritišką Vokietijos visuomenės dalį, rengdami pilietinį karą. Tokiems dabartinio oficiozo pareiškimams pritarė ne tik dešiniųjų partijų spauda, bet ir demokratų bei socialdemokratų spauda. Konstatuotas opinijos Vokietijos radikalus pasikeitimas „plačiu frontu“ – paskutinėmis dienomis areštuoti net keli sovietų Prekybos atstovybės tarnautojai – rašyta Lietuvos pasiuntinybės Berlyne L. Dymšos pranešime į Kauną³³³.

Iš pradžių gana abejingai stebėjusi augantį Vokietijos nepasitenkinimą, 1930-ųjų pradžioje Maskva sunerimo. Vokietijos spaudoje prasidėjusią antisovietinę kampaniją M. Litvinovas įvertino kaip „sukėlusią žymų ne tik sovietų ir vokiečių santykių, bet ir SSRS tarptautinės padėties pablogėjimą“³³⁴. Analizuodami gana skaudžių SSRS prestižui antisovietinių incidentų Vokietijoje priežastis, sovietai buvo linkę pastebėti ne tik antikomunizmo apraiškas. 1930 m. vasario 9 d. pasikvietęs vakarienių Vokietijos ambasadorių M. Litvinovas net nebandė slėpti nusivylimo santykiais su Vokietija, pirmą kartą prabildamas apie „Rapalo eros pabaigą“³³⁵. Augantį sovietų nerimą liudijo ir NKID žurnale *Международная жизнь* 1930 m. kovo mėnesį išspausdintas M. Litvinovo straipsnis iškalbingu pavadinimu „Rapalo krizė?“, kuriame jo autorius, konstatavęs neišvengiamą reicho suartėjimą su Vakarų valstybėmis, prognozavo naujos imperialistinės Vokietijos atgimimą, perspėdamas, kad valanda, kuomet SSRS ir Vokietija vėl taps priešininkėmis, artėja³³⁶.

Tokie „pasigraudenimai“ naujomis aplinkybėmis neveikė – Berlynas visiškai ignoravo Maskvos siunčiamus signalus. Nuo 1930-ųjų pradžios sovietų agentūros ardomajai veiklai Vokietijoje bandyta užkirsti kelią net labai radikaliais metodais. Vasario mėnesį, apkaltinus reicho įstatymų pažeidimu (ketinimu parduoti sprogmenis!), vokiečių policijos pareigūnai įsiveržė į SSRS prekybos atstovybės Miunchene patalpas ir visiškai ignoruodami jos eksteritorialumą suėmė prekybos atstovybės vadovą³³⁷. Kovo pradžioje *Auswärtiges Amt* perspėjo N. Krestinskį, kad

³³³ Lietuvos pasiuntinybės Vokietijoje Pirmojo sekretoriaus, pasiuntinio pavaduotojo L. Dymšos 1930 m. balandžio 17 d. bertainis pranešimas Nr. 1964 URM, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1044, l. 9.

³³⁴ O. Ken, «Alarm wojenny» wiosną 1930 roku a stosunki sowiecko–polskie, *Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo–Wschodniej*, XXXV (1999), s. 41–74.; *Дух Рапалло. Советско–германские отношения 1925–1933*, Екатеринбург, Москва, 1997, с. 193.

³³⁵ J. Korbel, *Poland Between East and West. Soviet and German Diplomacy towards Poland, 1919–1933*, Princeton, New Jersey, Princeton University Press, 1963, p. 260.

³³⁶ Кризис Рапалло?, *Международная жизнь*, 1930, № 3, с. 11, 16–17.

³³⁷ G. Hilger, A. G. Meyer, *The incompatible allies: a memoir-history of German–Soviet Relations 1918–1940*, p. 231.

ateityje Vokietija vienodai vertins SSRS Vyriausybės ir Kominterno lyderių pareiškimus, jog visa atsakomybė dėl Kominterno agentų veiklos teks Kremlui³³⁸.

1930 m. kovo pabaigoje žlugus socialdemokrato H. Mülerio vadovaujamai daugumos vyriausybei ir susiformavus katalikiškos Centro partijos politiko H. Brüningo mažumos kabinetui padėtis mažai pasikeitė. Tiesa, pasikeitus Vokietijoje Vyriausybei sovietai galėjo tikėtis, kad suartėjimo tendencijos Berlyno ir Varšuvos santykiuose toliau nesiplėtos, tačiau tai buvo menka paguoda. H. Brüningo Vyriausybė santykių su SSRS atžvilgiu užėmė labai pragmatinę ir net griežtą liniją – jie naudingi tiek, kiek atitinka Vokietijos interesus. Tai buvo jau kita Rytų politika³³⁹. Oficiozinė *Germania* buvo dar atviresnė, ir toliau nuosekliai pasisakydama dėl Rapalo sutarties beprasmiškumo ir poreikio reviduoti santykius su Rusija³⁴⁰.

2.5.4. Boriso Stomoniakovo ir Hanso Adolfo von Moltkės slaptas susitarimas (1930 m. liepos pradžia)

Didėjant įtampai Vokietijos ir SSRS santykiuose reikėjo klijų, galinčių suklijuoti skylantį jų bendradarbiavimo pagrindą. 1930-ųjų pradžioje tokiais klijais, kaip ir anksčiau, buvo sutampantys abiejų valstybių interesai Lietuvos ir Lenkijos konflikto atžvilgiu. Būtent šiuo argumentu grindžiamas Berlyno ir Maskvos bendradarbiavimo poreikis Vokietijos ambasadoriaus H. von Dirkseno 1929 m. spalio mėnesį į *Auswärtiges Amt* pasiųstame memorandume, skirtame Vokietijos ir SSRS santykiams. Neprieštaraudamas vis stiprėjančiai nuostatai reiche, kad „likimo nulemta partnerystė“ su Sovietų Sąjunga liko praeityje, neturėdamas didelių iliuzijų, kad dvišaliai santykiai toliau plėtotųsi kaip sąjunginė partnerystė, H. von Dirksenas santykius su SSRS siūlė ir toliau grįsti „realizmu bei interesų sutapimu“, pirmiausia Rytų Europoje. „Nėra jokie reikalo įrodinėti draugiškų Vokietijos ir Sovietų Sąjungos santykių poreikio, abi valstybes vienija bendri interesai Rytų Europoje,

³³⁸ В. А. Шишкин, *Становление внешней политики послереволюционной России (1917–1930 годы) и капиталистический мир: от революционного «западничества» к «национал-большевизму»*, с. 307–308.

³³⁹ Ten pat, p. 309.

³⁴⁰ Lietuvos pasiuntinybės Vokietijoje Pirmojo sekretoriaus, pasiuntinio pavaduotojo L. Dymšos 1930 m. rugpjūčio 16 d. pranešimas apie Vokietijos vidaus ir užsienio politiką Nr. 4440, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1043, l. 31.

ypač Lenkijos ir Lietuvos atžvilgiu“, – pažymėta memorandume^{341*}. Abiejų valstybių bendri interesai Lenkijos ir Lietuvos atžvilgiu memorandume traktuojami kaip svarbiausias veiksnys, lemiantis glaudaus Vokietijos ir Sovietų Sąjungos bendradarbiavimo poreikį ateityje. Po 1930 m. vasario 9 d. pokalbio su M. Litvinovu Vokietijos ambasadorius Maskvoje išsiuntė į Berlyną pakartotiną raginimą imtis skubių priemonių padėčiai dviejų valstybių santykiuose atitaisyti³⁴². Nepaisant dėjančios trinties Berlyno ir Maskvos santykiuose, tokio pobūdžio rekomendacijų būta ir daugiau. 1929 m. pabaigoje generolas Hansas von Seecktas taip pat pasiuntė Vokietijos Vyriausybei memorandumą, vienareikšmiai pasisakydamas už Rytų orientacijos prioritetą Vokietijos užsienio politikoje. Panašiai kaip ir H. von Dirksenas, savo pasiūlymus jis grindė Vokietiją ir SSRS vienijančia neapykanta Lenkijai ir suderintos abiejų valstybių veiklos, siekiant sienų revizijos Rytų Europoje, poreikiu³⁴³.

Nors „raudonasis generolas“ jau buvo praradęs ankstesnę įtaką, o ir H. von Dirkseno rekomendacijos daug kam Berlyne atrodė kaip nebeatitinkančios Vokietijos interesų, Vokietijos Vyriausybė pavedė užsienio reikalų ministrui J. Curtiui rasti būdų įtampai santykiuose su Sovietų Sąjunga sumažinti. Šis savo ruožtu „gaisrininko“ misiją pavedė Vokietijos ambasadoriui Maskvoje. Kovo mėnesį abiejų valstybių sostinėse, aktyviai dalyvaujant H. von Dirksenui ir N. Krestinskiui, prasidėjo kelis mėnesius trukusios sunkios ir ilgos derybos. Jų metu vokiečiai reiškė pretenzijas dėl suaktyvėjusios komunistų veiklos Vokietijoje, reikalaujanti, kad Maskva paveiktų vokiečių komunistus, kartu neslėpdami susirūpinimo dėl kolektyvizacijos metu prieš Sovietų Sąjungoje gyvenusius vokiečius taikytų represijų

³⁴¹ J. Hochman, *The Soviet Union and the Failure of Collective Security, 1934–1938*, Cornell University Press, 1984, p. 17.

* Pasisakydamas toliau stiprinti santykius su SSRS, ambasadorius ragino Berlyną parodyti Maskvai kokį nors draugiškumo gestą, liudijantį Vokietijos suinteresuotumą išlaikyti tokius santykius, kokie buvo anksčiau. Gerai žinodamas sovietų lūkesčius jis siūlė aukšto rango *Auswärtiges Amt* pareigūnui vykti su vizitu į Maskvą ir išplatinti viešą užsienio reikalų ministro J. Curtiaus pareiškimą Reichstage, patvirtinant, kad Vokietija nepakeitė savo politikos ir nenusisuko nuo Sovietų Sąjungos. Paradoksalu, tačiau, nepaisant ypatingų dviejų valstybių santykių pobūdžio Rapalo eroje, iki 1930 m. nei vienas Vokietijos užsienio reikalų ministras ar net jo pavaduotojas nesilankė su vizitu Maskvoje! Šis faktas atrodo dar iškalbmingiau, prisimenant, kad G. Čičerinas ir M. Litvinovas Berlyne lankydavosi net po kelis kartus per metus (Žr. G. Hilger, A. G. Meyer, *The incompatible allies: a memoir-history of German–Soviet Relations*, p. 233).

³⁴² J. Korbelt, *Poland Between East and West. Soviet and German Diplomacy towards Poland, 1919–1933*, p. 260.

³⁴³ Ten pat, p. 258–259.

ir pan. Maskva reikalavo, kad Vokietija paskelbtų viešą pareiškimą, patvirtinantį, jog Rapalo dvasia ir toliau lieka dviejų valstybių santykių pagrindu, kartu pageidaudama panaikinti visas kliūtis, trukdžiusias dviem valstybėms bendradarbiauti prekybinėje-ekonominėje srityje. Vokietijos atstovai neatsisakė svarstyti šių pageidavimų, tačiau laikėsi principinės nuostatos – iš pradžių derybų metu sureguliuoti Vokietijos pretenzijas ir tik po to, sudarius palankią atmosferą, paskelbti Maskvos pageidaujamą pareiškimą³⁴⁴.

Abiejų pusių pozicijos dėl viešų deklaracijų paskelbimo buvo savaime iškalbingos. *Auswärtiges Amt* valstybės sekretoriaus C. von Schuberto kabinete sovietų pasiuntinys N. Krestinskis kategoriškai neigė Kremliaus ryšius su Kominternu, tačiau, užėjus kalbai apie atitinkamą SSRS Vyriausybės pareiškimą, lygiai taip pat kategoriškai nesutiko, kad jis būtų paskelbtas. Vokiečiai buvo atsidūrę ne mažiau keblioje padėtyje. Užsienio reikalų ministras J. Curtius, ambasadoriaus H. von Dirkseno raginamas, iš esmės neprieštaravo, kad būtų paminėta „Rapalo dvasia“ bendrame komunikate, kita vertus, jis leido aiškiai suprasti nesutikimą su jokia vieša deklaracija, kuri Vakaruose galėtų būti įvertinta kaip grįžimas prie Rytų politikos prioriteto Vokietijos užsienio politikoje³⁴⁵.

Nepasisėkęs bandymas normalizuoti Lenkijos ir Vokietijos santykius suteikė naują impulsą kompromiso tarp Berlyno ir Maskvos paieškoms*. Balandžio pabaigoje – gegužės mėnesį derybos atsinaujino su nauja energija. Sovietai rodė norą praskaidrinti atmosferą. Apie tai liudijo balandžio pabaigoje VKP (b) CK Politinio biuro direktyva OGPU, nurodanti vokiečių atžvilgiu netaikyti „griežčiausių metodų“³⁴⁶. Vokiečiai taip pat pateikė naujus, kompromisinius pasiūlymus. Po konsultacijų su *Auswärtiges Amt* H. von Dirksenas abiejų pusių pretenzijas siūlė aptarti

³⁴⁴ Документы внешней политики СССР, Москва, 1967, т. XIII, с. 182–183 (toliau – DVP SSSR). Дух Рапалло. Советско–германские отношения 1925–1933, с. 171–181, 188–192.

³⁴⁵ G. Hilger, A. G. Meyer, *The incompatible allies: a memoir-history of German–Soviet Relations 1918–1940*, p. 233.

* Prekybos susitarimo tarp Vokietijos ir Lenkijos parafavimas (1930 m. kovo 17 d.) vos nenutraukė tik prasidėjusios kompromiso tarp Maskvos ir Berlyno paieškos. Europai sveikinant vokiečių ir lenkų susitarimą kaip svarbų žingsnį link pacifikacijos Rytuose, Sovietų Sąjungai tai buvo dar vienas nelajalios Vokietijos pozicijos jos atžvilgiu įrodymas. Didesnių aiškinimųsi dėl Lenkijos tada išvengta tik dėl susiklosčiusių aplinkybių – po karštų debatų Vokietijos Reichstage ir Lenkijos Seime abiem pusėms atidėjus kovo 17 d. susitarimo ratifikavimą įtampa Varšuvos ir Berlyno santykiuose dar padidėjo.

³⁴⁶ Политбюро ЦК РКП (б)–ВКП (б) и Европа. Решения «Особой Папки» 1923–1939, Москва, 2001; 1930 m. balandžio 25 d. posėdžio protokolai Nr. 124, p. 222.

Maskvoje sušauktame Arbitražo (taikomosios) komisijos posėdyje*, kartu birželio pradžioje žadėdamas ir viešą Vokietijos užsienio reikalų ministro J. Curtiaus pasisakymą dėl SSRS–Vokietijos santykių Reichstago posėdyje. Maskva nenorėjo sutikti derybų metu svarstyti jos vidaus politiką liečiančius klausimus, dar mažiau sovietai buvo suinteresuoti sušaukti Arbitražo komisijos posėdį, jie pageidavo aptarti tik klausimus, galėjusius suaktyvinti abiejų valstybių prekybinius ir ekonominius santykius. Tačiau visiškai ignoruoti Berlyno pasiūlymų Maskva negalėjo. Gegužės 15 d. VKP (b) CK Politinis biuras priėmė M. Litvinovo pasiūlymus, neatmesdamas galimybės visus ginčytinus klausimus apsvarstyti Arbitražo komisijos posėdyje Maskvoje³⁴⁷. Gegužės 30 d. Politinio biuro posėdyje SSRS atstovais šioje komisijoje paskirti B. Stomoniakovas ir toks Dvolaickis³⁴⁸.

Pradėjus derinti bendro Vokietijos ir SSRS komunikato tekstą ir vėl kilus nesutarimams, susitikimą Maskvoje teko atidėti. M. Litvinovas ir H. von Dirksenas dėl komunikato teksto Maskvoje derėjosi net keturias savaites, ginčydamiesi dėl kiekvieno žodžio. Turėdamas griežtus H. Brüningo ir J. Curtiaus nurodymus Vokietijos ambasadorius komunikato tekste vengė net mažiausios užuominos, kuri galėjo būti interpretuojama kaip grįžimas prie Rytų orientacijos Vokietijos užsienio politikoje. Antra vertus, H. von Dirksenas reikalavo ištraukti iš komunikato tekstą abipuses garantijas dėl nesikišimo į viena kitos vidaus reikalus. Tarptautinėje praktikoje įprastas įsipareigojimas dėl nesikišimo į kitos šalies vidaus reikalus ši kartą sovietų buvo atmestas. Savo pozicijai pateisinti Maskva rado originalų argumentą, esą, toks įsipareigojimas gali būti aiškinamas ir kaip anksčiau buvusio SSRS kišimosi į Vokietijos vidaus reikalus patvirtinimas. Vietoje to sovietai siūlė savo formuluotę: abi pusės turėjo pasižadėti nesikišti į kitos pusės vidaus politiką „kaip ir iki tol“. Tokia formuluotė akivaizdžiai neatitiko realios situacijos ir H. von Dirksenas atmetė sovietų pasiūlymą³⁴⁹.

Po ilgos parengiamosios fazės Sovietų Sąjungos ir Vokietijos Arbitražo komisija į pirmąjį posėdį Maskvoje susirinko tik 1930 m. birželio mėnesį. Susitarimui principiniais klausimais pasiekti prireikė dviejų savaičių. Toks susitarimas buvo

* Remiantis Vokietijos ir SSRS Arbitražo sutartimi (1929 01 25) tokios komisijos tarpusavio ginčams spręsti turėjo susitikti kartą per metus, paeiliui Maskvoje ir Berlyne.

³⁴⁷ Политбюро ЦК РКП (б)–ВКП (б) и Европа. Решения «Особой Папки» 1923–1939, 1930 m. gegužės 30 d. posėdžio protokolas Nr. 126, p. 224–225.

³⁴⁸ Ten pat, protokolas Nr. 128, p. 224–225.

³⁴⁹ G. Hilger, A. G. Meyer, *The incompatible allies: a memoir-history of German–Soviet Relations*, p. 234.

užfiksuotas birželio 13 d. bendrame SSRS ir Vokietijos komunikate*. Tačiau ir paskelbus komunikatą Vokietijos diplomatai net trims savaitėms (iki liepos 9 dienos) užsiliko Maskvoje įvairiems politinio ir ekonominio pobūdžio ginčų aspektams aptarti.

Pralaužus ledus sprendžiant probleminius momentus dienotvarkėje vėl atsirado SSRS ir Vokietijos užsienio politikos koordinavimo klausimai, pirmiausia suderinto veikimo Baltijos valstybių atžvilgiu. Kadangi tai buvo kone vienintelė sritis užsienio politikoje, kurioje abiejų valstybių interesai ir toliau kone visiškai sutapo, NKID kolegijos narys B. Stomoniakovas ir aukštas *Auswärtiges Amt* pareigūnas H. A. von Moltke Maskvoje pasirašė slaptą protokolą, konstatuojantį SSRS ir Vokietijos sutampančius interesus „kai kuriose Baltijos valstybėse“ ir iš to kylantį glaudesnę tarpusavio kontakto poreikį. Abi pusės susitarė, kad jų pasiuntinybės Baltijos valstybėse glaudžiau bendradarbiaus ir keisis turima informacija³⁵⁰.

Tai buvo ne pirmas ir ne paskutinis panašaus pobūdžio slaptas SSRS ir Vokietijos susitarimas laikotarpiu tarp dviejų pasaulinių karų. Antra vertus, Stomoniakovo–Moltkės susitarimas signalizavo apie rimtas dviejų valstybių santykių, tai pat ir jų užsienio politikos koordinacijos permainas. Skaitant slapto protokolo tekstą akis bado Lenkijos iškritimas iš bendro veikimo lauko. Nepaisant ir toliau išliekančio SSRS ir Vokietijos antagonizmo Lenkijos valstybės atžvilgiu, šį kartą Maskvoje abiem pusėms pavyko susitarti tik dėl informacijos pasikeitimo ir veiksmų koordinacijos ne apskritai Lenkijos, o tik jos konflikto su Lietuva atžvilgiu. O SSRS ir Vokietijos susitarimas derinti veiksmus „kai kurių“ Baltijos valstybių atžvilgiu atspindėjo jau anksčiau dviejų valstybių politikoje rytiniame Baltijos subregione nusistovėjusią tendenciją atskirti Suomiją nuo Latvijos ir Estijos.

Bendras SSRS ir Vokietijos komunikatas, ilgiau nei mėnesį trukę pasitarimai Maskvoje sudarė iliuziją, kad politinė atmosfera tarp abiejų valstybių radikaliai

* Komunikato tekstas fiksavo du principinius momentus SSRS ir Vokietijos santykiuose: pirma, fundamentalūs dviejų valstybių valdymo sistemų skirtumai neturi kliudyti toliau plėtotis draugiškiems jų santykiams; antra, Vokietijos ir SSRS santykių pagrindu ir toliau lieka Rapalo ir Berlyno sutartys (žr. R. H. Haigh, D. S. Morris, A. R. Peters, *German–Soviet Relations in the Weimar Era*, Totowa, New Jersey, 1985, p. 146). Abi pusės pripažino, kad neturi būti imamasi jokių „aktyvių priemonių“, kurios gali būti vertinamos kaip kišimasis į kitos valstybės vidaus reikalus. Derybų Maskvoje eigai nemažą reikšmę turėjo birželio mėnesį Vokietijos ir Lenkijos pasienyje įvykęs ginkluotas incidentas. Po susišaudymo pasienyje Varšuvos ir Berlyno santykiai vėl atsidūrė gilioje krizėje. Tokia įvykių eiga, savo ruožtu, palengvino sovietų ir vokiečių susitarimo Maskvoje pasirašymą.

³⁵⁰ B. Stomoniakovo 1930 m. liepos 22 d. laiškas SSRS laikinajam reikalų patikėtiniui Lietuvoje A. Fechneriui, *AVP SSSR*, f. 0150, ap. 19, b. 2, p. 39, l. 83.

pagerės. Kai kurie tyrinėtojai vėliau tvirtino, jog dėl šių susitarimų Vokietijos ir SSRS bendradarbiavimas pasiekė kulminacinį tašką³⁵¹. Panašiai situaciją vertino ir Lietuvos pasiuntinys Maskvoje J. Baltrušaitis. Tai perdėm optimistiniai vertinimai. Nors birželio 13 d. komunikatas ir skelbė priešingai, Rapalo dvasia sklaidėsi kaip dūmas, o Sovietų Sąjunga ir Vokietija Lenkijos atžvilgiu jau ėjo skirtingu keliu³⁵². Kiek rezultatyvus bus paskutinis bandymas Veimaro epochoje reanimuoti Maskvos ir Berlyno bendradarbiavimą, nemažai priklausė ir nuo dviejų valstybių gebėjimo susitarti Lietuvos reikalais.

2.6. „Paviršutiniški“ Lietuvos ir Anglijos santykiai: ar buvo galimas proveržis?

Tarpusavio simpatijos ar jų trūkumas, antipatija ar net priešiško proveržiai – svarbūs veiksniai diplomatinuose santykiuose, galintys labai paveikti valstybių tarpusavio santykius. Vis dėlto tarptautiniai reikalai tvarkomi vadovaujantis ne sentimentais, o interesais. Provokišką orientaciją ir nepalankiu nusiteikimu Santarvės valstybių atžvilgiu kaltintas, niekaip darbinio, juo labiau artimesnio, draugiško kontakto su britų atstovais nepajėgiantis užmegzti D. Zaunius, tik tapęs užsienio reikalų ministru, nusprendė paieškoti galimybių santykius su Didžiąja Britanija perkelti į naują, aukštesnę, lygį. Vargu ar Lietuvoje kas būtų prieštaravęs tokiam ketinimui, tačiau kiek realūs buvo šie naujojo ministro planai?

2.6.1. Lietuvos pasiuntinio Londone Kazio Bizausko pasiūlymai

1930 m. lapkričio 8 d. perėmęs vadovavimą diplomatinei tarnybai, vos už keleto dienų, lapkričio 12 d., D. Zaunius rašė Lietuvos pasiuntiniui Londone K. Bizauskui: „Padaręs apžvalgą mūsų pozicijų, manau, kad mūsų santykiai su Didžiąja Britanija reikalingi suaktyvinimo ir pataisymo. Suprantu, kad kliūtis yra Vilnius ir Lietuvos bei Lenkijos santykiai, tačiau galima taip pat intensyviai vesti kovą už Vilnių kaip iki šiol, tačiau tokiais metodais, kurie ne tik kad nekainuotų Lietuvai Didžiosios Britanijos simpatijų, bet dargi padėtų jų įgyti. Jei URM ir pasiuntinybė

³⁵¹ M. Beloff, *The Foreign Policy of Soviet Russia 1929–1941, vol. I, 1929–1936*, New York: Oxford University Press, 1947, p. 15, 19.

³⁵² J. Korbelt, *Poland Between East and West. Soviet and German Diplomacy towards Poland, 1919–1933*, p. 260.

dirbs šia linkme glaudžiame kontakte – galima daug pasiekti šioje srityje.“³⁵³ Praėjus mėnesiui, užsienio reikalų ministras vėl grįžo prie santykių su britais temos, konstatuodamas, kad „diplomatiniai santykiai su Didžiąja Britanija yra nekokie“, analizuodamas tokios padėties priežastis ir siūlydamas ieškoti naujų sprendimų.³⁵⁴

Lietuvos diplomatinės pastangos sustiprinti britų susidomėjimą Lietuva 1929 m. pabaigoje ir 1930 m. pradžioje buvo akivaizdžios. Vykdydamas ministro nurodymus, K. Bizauskas kreipėsi į *Foreign Office*, skųsdamasis mažu, lyginant su kitų šalių pasiuntinybėmis, „anglų aktyvumu“ Kaune. Lietuvos pasiuntinys Londone ragino britus pagyvinti dviejų šalių prekybą, reikšmingai užsimindamas, kad Lietuvos Vyriausybė „nenorinti prekiauti tik su Vokietija“³⁵⁵. Tą patį britų diplomatams sakė ir D. Zaunius – vienpusė priklausomybė nuo Vokietijos Lietuvai yra pavojinga.³⁵⁶

Analogiška žinia buvo pasiūsta ir į aukštesnį lygį. 1930 m. sausio 16 d., dalyvaudamas Tautų Sąjungos sesijoje, D. Zaunius kreipėsi į Didžiosios Britanijos *Foreign Office* parlamentinių pasekretorių, atstovą prie Tautų Sąjungos H. Daltoną, skųsdamasis, kad britai rodo tiek mažai intereso prekybai su Lietuva. D. Zaunius pareiškė, kad Lietuvos URM rengia specialų memorandumą, kuriame analizuojamos prekybos tarp dviejų valstybių pagyvinimo galimybės, žadėdamas artimiausiu laiku perduoti šį memorandumą *Foreign Office*.³⁵⁷

Balandžio mėnesį Lietuvos pasiuntinys Londone K. Bizauskas užsienio reikalų ministro nurodymu parengė išsamų pranešimą „Lietuvių ir anglų santykiai“, kuriame išsikėlus tikslą išsiaiškinti, ar apskritai įmanoma dviejų valstybių santykius perkelti į naują, aukštesnį, lygį, plačiame tarptautinės politikos kontekste analizuojami įvairūs Lietuvos ir Didžiosios Britanijos santykių aspektai. Įvertindamas tuometinius dviejų valstybių santykius, K. Bizauskas buvo

³⁵³ D. Zaunius 1929 m. lapkričio 12 d. instrukcija K. Bizauskui, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 868, l. 8.

³⁵⁴ D. Zaunius 1929 m. gruodžio 12 d. instrukcija K. Bizauskui, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 868, l. 5–7.

³⁵⁵ K. Bizausko 1929 m. gruodžio 19 d. pranešimas D. Zauniui Nr. 26 „Lietuvių–anglų santykiai“, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 865, l. 3–8.

³⁵⁶ A. Walkerio 1930 m. vasario 28 d. pranešimas Nr. 82 A. Hendersonui, *PRO*, FO, 371, 14781, N 535, 215.

³⁵⁷ H. Knatchbullo-Hugesseno 1931 m. sausio 27 d. kasmetinis pranešimas Nr. 48 A. Hendersonui „Baltijos valstybės 1930 metais“, *PRO*, FO, 371, 15540, N 1013, 237.

priverstas pripažinti – Didžiąjai Britanijai neturint jokių ypatingų interesų Lietuvoje, nei politinių, nei ekonominių, „santykiai su Anglija yra nei blogi, nei geri, bet paviršutiniški“³⁵⁸.

Siekdamas atsakyti į labiausiai rūpimą klausimą – kaip pagilinti dviejų valstybių santykius? – K. Bizauskas bandė nustatyti, kiek Lietuva yra reikalinga Didžiąjai Britanijai? Jis išskyrė tris veiksnius, turėjusius, jo nuomone, daugiausia įtakos dviejų valstybių santykiams: anglų–rusų, anglų–vokiečių santykiai ir taiką stabilizuojantys procesai Rytų Europoje (šiuo atveju bandyta išsiaiškinti, kiek Lietuvos užsienio politika, britų požiūriu, prisideda išsaugant taiką Rytų Europoje arba kiek ji destabilizuoja situaciją)³⁵⁹. Kiek tai susiję su pirmuoju veiksniu, K. Bizauskas sunaikina slėpdamas apgailestavimą konstatavo nepalankiai nuo pat Nepriklausomybės atkūrimo Lietuvai susiklosčiusias tarptautines aplinkybes: tuoj po kontrrevoliucinio perversmo Rusijoje britams užsibrėžus tikslą išnaikinti bolševizmą šioje šalyje, Lietuva dėl konflikto su Lenkija „nesidavė įtraukiamai į antibolševikinį frontą“; tuo pasinaudojo lenkai, paskelbdami Lietuvą probolševikinės orientacijos valstybe; tokios etiketės prisegimas reiškė, kad Lietuva liko už angliškos politikos orbitos ribų. Jo nuomone, kritinis momentas, galėjęs lemti kitą Lietuvos valstybės padėtį, – lietuvių pozicija 1920 m., bolševikams žygiuojant į Varšuvą³⁶⁰.

Tarp eilučių galima išskaityti K. Bizausko apgailestavimą, kad Lietuva tuo kritiniu laikotarpiu buvo ne su lenkais, o „su bolševikais drauge“³⁶¹. Tai buvo gana pavojingi samprotavimai lietuvių diplomatai, ypač atsižvelgiant į tuometinę Lietuvos užsienio politikos kryptį ir į faktą, kad, šiaip ar taip, lenkai buvo okupavę istorinę Lietuvos sostinę Vilnių. Norėdamas apsisaugoti nuo galimų priekaištų ar net kaltinimų, Lietuvos pasiuntinys bandė prisidengti britų publicistu Auguru*, tvirtinusi, kad Lietuvos problemos dėl Vilniaus buvo nulemtos jos palankios laikysenos bolševikų atžvilgiu jų invazijos į Lenkiją metu³⁶². „Jūs nepakankamai suprantate, kaip didžiosios valstybės vertina Lenkijos vaidmenį sustabdant bolševikų pavojų

³⁵⁸ K. Bizausko 1930 m. balandžio 11 d. konfidencialus pranešimas D. Zauniui Nr. 40 „Lietuvių–anglų santykiai“, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1031, l. 78.

³⁵⁹ Ten pat.

³⁶⁰ Ten pat, l. 79.

³⁶¹ Ten pat.

* Prisdengdamas „Auguro“ slapyvardžiu Didžiosios Britanijos spaudoje straipsnius rašė rusų kilmės žurnalistas Vladimiras Poliakoffas.

³⁶² Ten pat.

Vakarų Europai³⁶³, – kalbėjo Auguras Lietuvos pasiuntiniui, o šis, savo ruožtu, perpasakodamas Kaunui jo argumentus, signalizavo: nustatant Lietuvos poziciją Vilniaus klausimu reikėtų ne tik įsiklausyti į sovietų ir vokiečių patarimus, bet ir rimčiau atsižvelgti į britų (ir kitų Santarvės valstybių) argumentus, į platesnį Lietuvos ir Lenkijos santykių kontekstą.

Aptaręs Lietuvos ir SSRS santykių įtaką lietuvių ir anglų santykiams, K. Bizauskas, konstatavęs, kad „šioje fazėje Lietuvos politika Sovietų Sąjungos atžvilgiu nesukelia pasipriešinimo Anglijoje“, visgi siūlė nepasiduoti per daug Maskvos įtakai, kitaip sakant, ieškant sovietų paramos prieš Lenkiją neperžengti tam tikrų ribų. „1920 metų padėties prisiminimas gali visuomet iškilti“, – perspėjo Kauną Lietuvos pasiuntinys Londone³⁶⁴.

Pereidamas prie antrojo veiksnio, t. y. Didžiosios Britanijos ir Vokietijos santykių įtakos lietuvių ir anglų santykiams, K. Bizauskas pabrėžė vieną iš pagrindinių Londono užsienio politikos tikslų – neleisti Rusijos (SSRS) ir Vokietijos santykiams išsiplėtoti. Dar vienu lietuvių interesams svarbiu elementu jis laikė Londono paramą Berlynui, siekiant apriboti Prancūzijos įtakos augimą³⁶⁵.

Lietuvai, norinčiai įsipaišyti į šią britiškąją schemą ir sulaukti Didžiosios Britanijos dėmesio, K. Bizauskas matė tik vieną galimybę – ji turėjo tapti valstybe, izoliuojančia SSRS nuo Vokietijos. Tačiau ir pasirinkus „izoliatoriaus“ vaidmenį nebuvo garantijų, kad Lietuva taps reikšmingesne britams valstybe. „Anglų akimis žiūrint, Lietuva <...> yra per silpnas izoliatorius, Lenkija šiuo atžvilgiu yra žymiai stipresnis veiksnys“, – konstatavo Lietuvos pasiuntinys. Visgi, jo nuomone, Lenkijai esant Prancūzijos orbitoje, „ši apystova gali prisidėti prie anglų–lietuvių santykių pagerinimo“³⁶⁶.

„Ar Lietuva ginče su Lenkija gali sulaukti didesnės paramos savo tezei iš Didžiosios Britanijos Vyriausybės?“ Į šį ypač reikšmingą Lietuvos interesams klausimą K. Bizauskas bandė atsakyti baigiamojoje pranešimo dalyje, nagrinėdamas „taikos stabilizacijos“ procesą Rytų Europoje ir jo įtaką Lietuvos–Anglijos santykiams. Deja, jo išvados nebuvo paguodžiančios: „Lietuvos nesukalbamumas Vilniaus klausimu daug prisidėjo prie santykių su Anglija pabloginimo. Lietuva negalėjusi kitaip pasielgti, išsižadėdama savo teisių į Vilnių, tačiau anglų tai neįtikina,

³⁶³ K. Bizausko 1930 m. balandžio 11 d. konfidencialus pranešimas D. Zauniui Nr. 40 „Lietuvių–anglų santykiai“, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1031, l. 79.

³⁶⁴ Ten pat, l. 80.

³⁶⁵ Ten pat, l. 81.

³⁶⁶ Ten pat.

nes jie mano, kad mes tik dėl savo užsispyrimo nenorime eiti į kompromisus.“ Re-transliuodamas į laikinąją sostinę britiškąją požiūrį apie Lietuvos ir Lenkijos ginčą, Lietuvos pasiuntinys ir vėl, lyg bijodamas susilaukti priekaištų, teigė: „Žinoma, čia sunku nusileisti.“³⁶⁷

K. Bizauskas neslėpė netikęs, kad Vilniaus atgavimo klausimu Lietuva galinti sulaukti Didžiosios Britanijos paramos, pažymėdamas, kad ji savo žodį dėl Lietuvos ir Lenkijos santykių tarė dar 1923 m., padėdama parašą po Ambasadorių konferencijos nutarimu. Atsisakyti savo parašo be ypatingų priežasčių, jo nuomone, britams neleis prestižo sumetimai. Nebent, toliau samprotauja Lietuvos pasiuntinys, ateityje rimtai iškiltų Vokietijos rytinės sienos revizijos klausimas. Kaip tokia įvykių raida atsilieptų Lietuvos interesams, K. Bizauskas nesiėmė spręsti, tik pažymėjo, kad Vokietijos rytinės sienos revizijos artimiausioje ateityje laukti netenka, kadangi niekas iš alijantų Versalio sistemos „kol kas nenori ir neleistų keisti“³⁶⁸.

Krikdemas K. Bizauskas nepaliko be dėmesio ir Lietuvos vidaus padėties, t. y. tautininkų įvesto režimo, įtakos santykiams su Didžiąja Britanija. „Anglai yra *par excellence* parlamentaristai. Jei konservatoriai mažiau kreipė dėmesio į diktatoriškus režimus įvairiuose kraštuose, tai liberalai ir darbiečiai [leiboristai] yra griežtai demokratinės tvarkos šalininkai ir įvairių diktatūrinių valdymo formų priešininkai“, – pažymėjo jis savo pranešime. Tai, kad Lietuva britų liberalų ir darbiečių spaudoje palyginti mažai puolama, jis aiškino geresniais nuo senų laikų santykiais su šios pakraipos britų spauda ir tuo, kad liberalų spauda daugiausiai palaikydavo Lietuvą ginče su Lenkija („ne tiek gal dėl mūsų pačių, kiek dėl nusistatymo prieš Lenkiją <...>. Be to, diktatorinis režimas pačioje Lenkijoje iš dalies neutralizavo mūsų režimą“). „Vienok faktas pasilieka, kad nuneigimas Lietuvoje parlamentinio režimo žymiai sumažina mums simpatijų liberalų ir darbiečių sluoksniuose, kurie Lietuvą dažniausiai palaikydavo“, – nurodyta pranešime³⁶⁹.

³⁶⁷ K. Bizausko 1930 m. balandžio 11 d. konfidencialus pranešimas D. Zauniui Nr. 40 „Lietuvių–anglų santykiai“, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1031, l. 81.

³⁶⁸ Ten pat, l. 82.

³⁶⁹ Ten pat, l. 83.

* Savo pranešimuose į Kauną perpasakodamas britų priekaištus dėl Lietuvoje egzistuojančios valdymo formos K. Bizauskas dirbtinai nedramatizavo padėties. Klausimas – kada Lietuvoje bus sušauktas Seimas? – Londone jam buvo užduodamas gana dažnai, o Lietuvos pasiuntinys neturėjo jį aiškiai atsakyti, beviltingai teisindamasis „neturįs žinių“. Tokie atsakymai britų netenkino. *Foreign Office* pasekretorius H. Daltonas nepraleisdavo progos pastebėti, kad Lietuva „daranti sau didelės žalos neturėdama Seimo“, esą, apie būtinybę grįžti prie parlamentinės valdymo formos jis „kalba ne vien iš tarptautinės politikos atžvilgio, bet turi omenyje ir prekybinių bei ekonominių santykių [su Lietuva] sustiprinimą bei pagilinimą“. „Be to, ir Tamstos, kaip Lietuvos Ministerio,

Pranešimo pabaigoje K. Bizauskas aptarė dar vieną nepaprastai lietuviams aktualų santykių su Didžiąja Britanija – ekonominį ir užsienio prekybos išplėtimo – aspektą. Patyrinėjus statistinius rodiklius, K. Bizauskui liko tik dar kartą atkreipti dėmesį į tendenciją, kuri ir be to Lietuvoje buvo gerai žinoma ir kurios, beje, labai norėta atsisakyti, – Lietuvos eksportas į Vokietiją nuolat didėjo, o eksportas į Angliją mažėjo (arba bent jau neaugo); importas iš Vokietijos nedaug mažėjo, o importas iš Anglijos beveik nesikeitė. 1923–1929 m. Vokietija Lietuvos užsienio prekyboje atliko nepalyginamai didesnę vaidmenį nei Anglija. Kitaip sakant, ekonominiu požiūriu Lietuva labai pavojingai priklausė nuo Vokietijos. „Neginčijamas faktas, kad dabartinė padėtis nepakenčiama ir pavojinga, nes per daug mus riša prie Vokietijos. Todėl reikia ieškoti kelių padidinti Anglijos rolę mūsų užsienio prekyboje, ir tai ne vien dėl to, kad atsipalaiduoti nuo per didelės Vokietijos įtakos, bet ir dėl to, kad prekybinių santykių praplėtimas neša su savimi ir politinių santykių pagerinimą“, – koncentruotai svarbiausią uždavinį Lietuvos diplomacijai formulavo K. Bizauskas³⁷⁰.

Jis, beje, ragino ne tik didinti Lietuvos eksportą į Angliją, bet ir plėsti importą iš Anglijos, pažymėdamas, kad tokios pastangos gali turėti teigiamą įtaką ir politiniams dviejų valstybių santykiams³⁷¹. Tačiau Lietuvos pasiuntinys buvo realistas – Anglijai, kaip eksportuojančiam kraštui, Lietuva buvo per maža eksporto rinka. Ragindamas aktyviau dirbti su britais K. Bizauskas piktinosi Lietuvos verslo sluoksnių pasyvumu, pateikdamas šokiruojančius pavyzdžius: antai Susisieikimo ministerijos skelbiami valstybės užsakymai („įvairių varžytinių skelbimai“) atsiunčiami į Londoną neretai prieš dvi–tris dienas ar net varžytinių dieną! Tokią praktiką įvertinęs kaip „pasityčiojimą iš anglų firmų“, K. Bizauskas reikalavo iš anksto skelbti varžytines dėl valstybės užsakymų. „Tuo ne tik atsipalaiduotume nuo vokiečių hegemonijos, bet per ekonominius santykius pagerintume ir

padėtis Londone žymiai sustiprėtų“, – geliančiai K. Bizauską, toli gražu ne egzistuojančio režimo simpatiką ar šalininką, „pribaigdavo“ leiboristas H. Daltonas (žr. K. Bizausko 1930 m. birželio 4 d. konfidencialus pranešimas Nr. 44 D. Zauniui, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 1031, l. 72–73). Neabejotina, kad H. Daltonui nebuvo paslaptimi Lietuvos pasiuntinio politinės pažiūros, todėl tenka manyti, kad, žerdamas kritiką dėl Lietuvos valdymo formos, jis ne tik padėdavo krikdemui K. Bizauskui šiuos priekaištus retransliuoti į Kauną, bet ir savotiškai apsaugodavo Lietuvos pasiuntinį nuo galimų nemalonumų.

³⁷⁰ K. Bizausko 1930 m. balandžio 11 d. konfidencialus pranešimas D. Zauniui Nr. 40 „Lietuvių–anglų santykiai“, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 1031, l. 84.

³⁷¹ Ten pat, l. 85.

pagilintume ir politinius santykius su Anglija“, – vėl ir vėl tą pačią mintį kartojo Lietuvos pasiuntinys Londone³⁷².

Dar kartą įvertinęs Lietuvos santykius su Didžiąja Britanija kaip „paviršutiniškus“, pranešimo pabaigoje K. Bizauskas apibendrino: Lietuvos ir SSRS santykiai dabartiniu metu nelaikomi kliūtimi geriems santykiams su britais užmegzti (anglai patys yra susidomėję Rusijos rinkos galimybėmis); Lietuva privalanti jau dabar, o ateityje turėtų dar labiau išnaudoti savo – kaip „izoliuojančio veiksnio“ – tarp Vokietijos ir Rusijos padėtį; ginče su Lenkija Lietuva vargu ar gali laukti britų paramos; didžiausias, svarbiausias veiksnys lietuvių ir anglų ryšiams sustiprinti yra užmegzti artimesnius ekonominius santykius, nepasitenkinant vien tik eksportu, bet ir didinant importą iš Anglijos³⁷³.

Taigi, ieškodamas atsakymo į svarbiausią klausimą – kaip pagerinti dviejų valstybių santykius? – Lietuvos pasiuntinys Londone iš esmės siūlė peržiūrėti Lietuvos užsienio politiką iš pagrindų. Tai patvirtina jo nuolatinės aliuizijos į 1919–1920 m. situaciją, kurias galima suprasti ir kaip pasiūlymą ieškoti *modus vivendi* su Lenkija, pasirenkant labiau lanksčią liniją, paremtą ne orientacija į Maskvos ir Berlyno ašį ar šių valstybių parama Lietuvai prieš Lenkiją, ir bandant labiau atsižvelgti į Londono siūlomą „saldžios kompromiso dvasios“ suradimo galimybę. Dar aiškiau K. Bizausko intencijas liudijo jo siūlomas Lietuvos, kaip SSRS „izoliatoriaus“ nuo Vokietijos, konceptas. Priminsime, tuo metu Lietuvos užsienio politika buvo grindžiama ne noru atskirti sovietus ir vokiečius, o siekiu glaudžiai bendradarbiauti su Maskvos ir Berlyno ašimi, pirmiausia prieš Lenkiją. Priėmus K. Bizausko „britiškąjį“ pasiūlymą būtų iš pagrindų pakeistas Lietuvos užsienio politikos kursas, kadangi „asistento“ konceptas buvo nesuderinamas su „izoliatoriaus“ padėtimi. Dar daugiau, tapti „izolatoriumi“ Lietuva galėjo tik normalizavusi santykius su Lenkija...

Mūsų manymu, užsienio reikalų ministro D. Zauniaus pavedimą ištirti prielaidas, kaip Lietuvai suartėti su Didžiąja Britanija, K. Bizauskas panaudojo bandydamas paveikti Lietuvos užsienio politiką kita, nei buvo nusistovėjusi, kryptimi. Momentas tokioms iniciatyvoms tikrai buvo palankus. Pašalinus A. Voldemarą atsirado vilčių, taip pat ir krikdemų sluoksniuose, kad ateityje gali būti atsiskyta pavojingos orientacijos išimtinai į Berlyną ir Maskvą ir ieškoma naujų kelių, taip pat ir sprendžiant ginčą su Lenkija. Visgi, siūsdamas į Kauną tokio pobūdžio

³⁷² K. Bizausko 1930 m. balandžio 11 d. konfidencialus pranešimas D. Zauniui Nr. 40 „Lietuvių–anglų santykiai“, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1031, l. 85.

³⁷³ Ten pat, l. 86.

pranešimą, K. Bizauskas neabejotinai rizikavo. Dar prieš metus (t. y. A. Voldemaro laikais) toks poelgis galėjo turėti liūdnų pasekmių – pasiuntinys, išdrįšęs pasirašyti po tokiu pranešimu, rizikavo ne tik būti pakviestas į Kauną pasiaiškinti, bet ir būti pašalintas iš diplomatinės tarnybos. Dabar laikai buvo kiti, antra vertus, K. Bizauskas pasitikėjo ministro D. Zauniaus išmintingumu – pagaliau juk jis tik vykdė ministro nurodymą!

Ir dar vienas momentas, į kurį negalima neatkreipti dėmesio skaitant K. Bizausko pranešimą „Lietuvių ir anglų santykiai“, – visame tekste nei žodžiu neužsimenama, kad Lietuva būtų suinteresuota Didžiosios Britanijos, kaip valstybės, Klaipėdos Konvencijos signatarės, parama sprendžiant stiprėjančius nesutarimus su Vokietija dėl Klaipėdos krašto. Tai labai iškalbingas faktas! Iki atviro konflikto su Vokietija Tautų Sąjungos Taryboje likus penkiems mėnesiams Lietuvos diplomatai (ne tik K. Bizauskas, bet ir visi kiti, neišskiriant net ir užsienio reikalų ministro D. Zauniaus) neįvertė jokios grėsmės Lietuvos pozicijoms Klaipėdos krašte, matyt, būdami tikri, kad, kilus ginčui su Vokietija, jį, kaip ir anksčiau, pavyks išspręsti pasinaudojant „Voldemaro protokolu“.

Ar Kaune išgirdo Lietuvos pasiuntinio Londone pasiūlymus? Žiūrint, ką norėta girdėti. Juk K. Bizausko pranešimą buvo galima suprasti ir kitaip – didesnių, realių perspektyvų santykiams su Didžiąja Britanija pagilinti šiuo metu nėra, nebent bandyti sustiprinti ekonominio veiksnio įtaką dviejų valstybių santykiams, ateityje tikintis ir politinių dividendų. Atrodo, tokiu keliu ir nuspręsta eiti. 1930 m. gegužės mėnesį pagaliau buvo baigtas rengti ir į Londoną persiųstas URM Ekonomikos departamento direktoriaus Kazio Gineičio parengtas memorandumas. Susipažinus su jo turiniu *Foreign Office* buvo priversti pripažinti, kad jokių naujų idėjų ar pasiūlymų memorandumo autoriai nepateikė, tekste tik bendros frazės, agitacija, bandant pagrįsti Anglijos interesą Lietuvoje, stengiantis parodyti britams, kodėl jiems turėtų rūpėti padidinti prekybą su Lietuva. Analogiškai K. Gineičio memorandumas įvertintas britų diplomatinėse atstovybėse Rygoje ir Kaune, pabrėžiant, kad ten „nieko naujo, nieko tokio, apie ką *Foreign Office* metų bėgyje nebūtų informavęs konsulas Kaune, nėra“³⁷⁴. Sprendžiant iš tokios reakcijos, atrodo, K. Gineičio iniciatyvą britų diplomatai Kaune ir Rygoje įvertino kaip tam tikrą priekaištą dėl jų neveiklumo Baltijos valstybėse.

³⁷⁴ H. Knatchbullo-Hugesseno 1931 m. sausio 27 d. kasmetinis pranešimas Nr. 48 A. Hendersonui „Baltijos valstybės 1930 metais“, *PRO. FO, 371, 15540, N 1013, 237*.

2.6.2. Lietuvos užsienio reikalų ministras Dovas Zaunius: „Mes nors ir su pačiu velniu susidėsime, kad tik jis padėtų mūsų politinius siekius realizuoti“

1930 m. pradžioje Kaune gauta ilgai laukta žinia apie būsimą ir J. Addisono atšaukimą ir naujo Didžiosios Britanijos pasiuntinio Baltijos valstybėms paskyrimą. J. Addisono darbo rezultatai buvo menki visose trijose šalyse. Be to, jis niekada ir neslėpė geriau norėjęs pasilikti patarėju Didžiosios Britanijos ambasadoje Berlyne nei būti paskirtas ministru, t. y. pasiuntiniu, Rygoje³⁷⁵. Jau atvykęs į naują paskyrimo vietą, jis nepraleisdavo progos pabrėžti, norįs būti kuo greičiau atšauktas iš Baltijos valstybių. Apie tokias pasiuntinio nuotaikas žinota Londone, žinota ir Kaune, Rygoje bei Taline. Tokiomis aplinkybėmis *Foreign Office* nebeliko nieko kito kaip tik po kurio laiko patenkinti tokį savo pasiuntinio pageidavimą. Ne toks jau dažnas atvejis diplomatinėje praktikoje – pokalbyje su K. Bizausku *Foreign Office* Šiaurės departamento bendradarbis L. Collieras pripažino, kad J. Addisono paskyrimas pasiuntiniu Baltijos valstybėms buvusi klaida, kartu pastebėdamas, jog atitaisyti klaidą niekuomet nevēlu³⁷⁶.

Vasario pradžioje L. Collieras neoficialiai informavo Lietuvos pasiuntinį Londone K. Bizauską, kad naujuoju pasiuntiniu Baltijos valstybėms turėtų būti skiriamas H. Knatchbullas-Hugessenas, kuris, beje, jau buvo paskirtas į Tokijo, bet dėl šeimininių aplinkybių į Japoniją vykti nenorėjo, o į Rygą buvo pasirengęs vykti noriai. L. Collieras reiškė viltį, kad „jis naujai vietai tiks geriau nei Addisonas“³⁷⁷.

Už dviejų savaitių, vasario 18 d., būsimasis Didžiosios Britanijos pasiuntinys Baltijos valstybėms pats apsilankė Lietuvos pasiuntinybėje Londone. Po susitikimo pranešime į Kauną, dalydamasis įspūdziais apie H. Knatchbullą-Hugesseną, K. Bizauskas rašė, kad jis jam padaręs „labai malonaus žmogaus įspūdį, jis neturiš to sausumo kaip seras Tudoras Vaughanas* ir to agresyvumo kaip Addisonas**“. Pokalbio metu K. Bizauskui išreiškus viltį, kad jo svečias dažniau lankysis Kaune nei jo pirmtakas („Addison atsilanko pas mus labai retai...“), H. Knatchbullas-Hugessenas

³⁷⁵ K. Bizausko 1930 m. vasario 5 d. konfidencialus pranešimas Nr. 32 „Naujasis britų ministeris Lietuvai“ D. Zauniui, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 1015, l. 39–40.

³⁷⁶ Ten pat.

³⁷⁷ Ten pat.

* Johnas Charles Tudoras Vaughanas – Didžiosios Britanijos atstovas Lietuvoje 1922–1927 m.

** J. Addisonas buvo skiriamas pasiuntiniu į Prahą.

pažadėjo atsižvelgti į šį pageidavimą³⁷⁸. Pasinaudodamas, kad keičiami pasiuntiniai, stiprinti dvišalius santykius žadėjo ir *Foreign Office* pasekretorius H. Daltonas, kuris, beje, H. Knatchbullą-Hugesseną laikė esant „vienu iš gabesnių jaunų anglų diplomatų“³⁷⁹.

Naujojo Didžiosios Britanijos pasiuntinio laikinojoje sostinėje laukta nekantriai. H. Knatchbullo-Hugesseno skiriamųjų raštų Respublikos Prezidentui įteikimo dieną, 1930 m. birželio 6-ąją, oficialinis *Lietuvos aidas*, siekdamas pademonstruoti Lietuvos Vyriausybės siekį suartėti su Didžiąja Britanija, išspausdino URM inspiruotą neįtikėtina anglofiliską vedamąjį „Lietuva ir Anglija“. Kaip vėliau T. H. Prestonas pastebėjo, kad „nuo tos dienos Lietuvos Vyriausybė nuolat rodė suinteresuotumą užmegzti su Didžiąja Britanija širdingesnius nei iki tol santykius“³⁸⁰.

Tikriausiai nesuklysimė pasakę, kad D. Zaunius susitikimo su naujuoju Didžiosios Britanijos pasiuntiniu laukė ypač nekantriai. Pasinaudodamas tuo, kad pasikeitė pasiuntiniai, jis tikėjosi pakeisti anksčiau sunkiai besiklosčiusius santykius su britų atstovais Lietuvoje. Jo sumanymas buvo paprastas – jau pirmojo pokalbio metu paaiškinti H. Knatchbullui-Hugessenai „lietuviškosios politikos“ principus ir išdėstyti specifinę lietuviškąją požiūrį visais aktualiais Lietuvai užsienio politikos klausimais. Tokiu atvirumu ministras planavo jei ir neužsitikrinti brito simpatijas, tai bent jau pasiekti visišką aiškumą. Kitaip sakant, jau pirmojo pokalbio metu jis buvo nusistatęs pabandyti padaryti tai, ko niekaip nesisekdavo pasiekti ankstesnių pokalbių su Didžiosios Britanijos pasiuntiniais metu. Užbėgdami į priekį, pastebėsime, kad tai buvo rizikinga taktika, ypač pirmajam pokalbiui. Viską turėjo lemti tai, kokius argumentus pavyks pateikti D. Zauniui, siekiant brito dėmesio ir supratimo „lietuviškajam požiūriui“.

Pokalbis įvyko birželio 10 d. vakarą, greičiausiai privačios svečio garbei D. Zauniaus surengtos vakarienės metu. Prieš pradėdami pokalbį D. Zaunius ir H. Knatchbullas-Hugessenas susitarė, kad jis bus neoficialus („absoliučiai privatus“), tam, kad abi pusės galėtų maksimaliai atvirai išdėstyti savo pozicijas. Tai pirmas iš dviejų pokalbių su britų diplomatais Kaune, juos šiame tome abu pateiksime kone ištiesai, nes jie labai tiksliai perteikia to meto Lietuvos politikų ir diplomatų pažiūras svarbiausiais užsienio politikos klausimais. Toliau atpasakojamas

³⁷⁸ K. Bizausko 1930 m. vasario 20 d. konfidencialus pranešimas Nr. 34 „Mr. Knatchbull-Hugessen“ D. Zauniui, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 1015, l. 37.

³⁷⁹ K. Bizausko 1930 m. birželio 4 d. konfidencialus pranešimas Nr. 44 D. Zauniui, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 1031, l. 72–73.

³⁸⁰ H. Knatchbullo-Hugesseno 1931 m. sausio 27 d. kasmetinis pranešimas Nr. 48 A. Hendersonui „Baltijos valstybės 1930 metais“, *PRO*. FO, 371, 15540, N 1013, 237.

pokalbis skiriasi nuo D. Zauniaus atmintinės teksto tik tiek, kad čia, pasinaudojant užsienio reikalų ministro po pokalbio rašyta atmintine, bandoma atkurti jo eigą, sugrupuojant pokalbio metu aptartas temas.

Pokalbis prasidėjo nuo svarbiausio Lietuvos dienotvarkėje – Vilniaus – klausimo aptarimo. D. Zauniui vos pradėjus kalbėti šia tema, britų pasiuntinys jį nutraukė, pareikšdamas, kad Karališkoji Vyriausybė Vilniaus klausimą laiko galutinai išspręstu ir Lietuva negalinti laukti, kad ji atsisakytų savo parašo po 1923 m. Ambasadorių Konferencijos sprendimu. D. Zauniui ėmus prieštarauti, H. Knatchbullas-Hugessenas nelabai norėjo tęsti šios slidžios temos, tačiau ministrui pavyko jį įtikinti neatsisakyti pradinio jų susitarimo („Sutarėm, kad jam bus labai sveika, nes jis pats nori su Lietuva užmegzti artimesnius ryšius, susipažinti su lietuvių ideologija“)³⁸¹.

Britui neprieštaraujant, D. Zaunius išsamiai išdėstė lietuvių tautos politinius siekius: „Pirmiausiai pabrėžiau, kad Vilniaus klausimas lietuvių tautoje yra be galo įsišaknijęs, susipratusiems lietuviams uždavus klausimą, ar įmanoma, kad Lietuva pasiliktų tokia, kokia ji dabar yra, be Vilniaus, [atsakymas būtų] – tai geriau jos visai nebūtų.“ Pasak ministro, „mes žiūrime į padėtį taip, kad nors su pačiu velniu susidėsim, kad tik jis padėtų mūsų politinius siekius realizuoti...“³⁸²

Į pasiuntinio pastabą, kad besivadovaudami tokia psichologija lietuviai gali sunaikinti ir tai, ką turi (t. y. sunkiai atsikovotą Nepriklausomybę ir atkurtą valstybę – *aut. pastaba*), D. Zaunius atsakė britams gerai suprantamu palyginimu: „Į dabartinę politinę padėtį mes žiūrime kaip anglai į savo mėgstamą švino liejimą, jei išlietoji švino figūra pasirodo mums netinkama, mes pasitikėdami savo tautos energija, tautos jėgomis visai nesuabejosime įmesti tą netinkamai nulietą švino šmotą į verdantį švino katilą, iš jo pasisemti ir vėl lieti, kol [figūra – Lietuva] neatrodys mums tinkama, tokia, kokios mes reikalaujame.“³⁸³

Kitaip sakant, D. Zaunius pirmojo pokalbio su britų pasiuntiniu metu į Londoną siuntė tokią žinią: mes suprantame, jog rizikuojame, suprantame, kad kaip tauta ir valstybė galime ir žūti, bet neabejojame, kad vėl užgimsime, prisikelsime; už tai, kad būtų įgyvendinti mūsų politiniai siekiai, esame pasiruošę mokėti bet kokią kainą, net aukos nesvarbu, svarbu tikslas, t. y. susigrąžinti istorinę sostinę;

³⁸¹ D. Zauniaus 1930 m. birželio 11 d. konfidencialus laiškas K. Bizauskui, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 1010, l. 36–38.

³⁸² Ten pat.

³⁸³ Ten pat.

jei reikės, susidėję su velniu (t. y. su bolševikais ir vokiečiais) sukelsime ir europinio karo gaisrą...

Toliau dar gražiau. Jau ir taip šokiruotam britų pasiuntiniui D. Zaunius išdėstė Lietuvos aspiracijas „ne tik Lenkijos, bet ir Vokietijos atžvilgiu“ (sic!). D. Zaunius nuramino apstulbusį H. Knatchbullą-Hugesseną, esą, Lietuva teritorinių pretenzijų Vokietijai neturi, tačiau čia pat reikšmingai pastebėjo: „Kiekvieno užsienio reikalų ministro uždavinys [yra] suburti visus tautos narius į vieną, ir kad jis neturi teisės nurimti, kol šis tikslas nepasiektas!“ Užsimindamas apie planus prijungti prie Lietuvos ir lietuvių gyvenamąją Rytų Prūsijos dalį užsienio reikalų ministras, matyt, pasiuntė britų pasiuntinį į gilų nokdauną. Galbūt pastebėjęs H. Knatchbullo-Hugesseno reakciją, D. Zaunius lyg niekur nieko pridūrė: „Žinoma, tai yra idealas, [kuris] numatomu laiku nėra pasiekiamas, kitaip jis nebūtų idealas, o tik prisivalgiusio žmogaus sapnas, bevirškinant savo pietus...“^{384*}

Kaip savo atmintinėje teigė D. Zaunius, britų pasiuntinys išklauzė „visa tai su didžiausiu susidomėjimu ir buvo labai impresuotas“. Ministras neslėpė, kad H. Knatchbullas-Hugessenas pavadino jį „labai pavojingu žmogumi Europoje“. Atsakydamas į realybės jausmą laikinai praradusio Lietuvos užsienio reikalų ministro samprotavimus, o gal ir nepasiduodamas gudriai suregztai jo provokacijai, britas tik pastebėjo, esą, nesvarbu, kaip Europa Lietuvą kvalifikuotų – kaip išlepinimą ar pagadintą kūdikį, nesvarbu, peiks ar girs ji Lietuvą, epitetai neatlieka jokio vaidmens tautų ir valstybių gyvenime. „Čia reikšmės turi tik viena kvalifikacija – jėga“, – pareiškė Didžiosios Britanijos pasiuntinys³⁸⁵.

Perėjus prie „detalių“, D. Zaunius pakartojo tradicinį lietuvių argumentą, esą, neturėdama santykių su Lenkija Lietuva ne tik nieko neprarandanti, bet dar ir naudos turinti. Net ir Lietuvos ekonominę pažangą jis buvo linkęs aiškinti tuo, kad Lietuva atsiskyrė nuo Lenkijos, vis kartodamas senus argumentus: ekonominėje

³⁸⁴ D. Zauniaus 1930 m. birželio 11 d. konfidencialus laiškas K. Bizauskui, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 1010, l. 36–38.

* Nepraėjus ir mėnesiui, liepos pradžioje, D. Zaunius ir jo žmona pasikvietė T. H. Prestoną vakarienei. Jos metu ministro žmona, dalydamasi įspūdžiais iš nesenos Zaunių šeimos kelionės automobiliu po Rytų Prūsiją, pastebėjo vieną jai ir jos vyrui į akis kritusį faktą – beveik visų parduotuvių savininkų Rytų Prūsijoje pavardės buvusios lietuviškos kilmės... Šią iš pirmo žvilgsnio nekaltą užuominą T. H. Prestonas buvo linkęs vertinti kaip politinių lietuvių aspiracijų išraišką, kaip lietuvių pretenzijas į šią Vokietijos teritorijos dalį. Kaip pranešime pasiuntiniui Rygoje rašė T. H. Prestonas, tokie pareiškimai liudijo apie Lietuvoje vis dar gyvą „užkariavimo dvasią“ („The Spirit of Conquest“). Žr. T. H. Prestono 1930 m. liepos 7 d. pranešimas Nr. 100 H. Knatchbullui-Hugessenui, *PRO*, FO, 371, 14780, N 5076, 61.

³⁸⁵ Ten pat.

sirtyje Lietuva ir Lenkija yra konkurentės, abi eksportuoja tuos pačius produktus, kovoja dėl tų pačių rinkų ir pan. Paaiškino jis britui ir tai, kaip Lietuva planuojanti atgauti Vilnių ir Vilniaus kraštą: „Geriausias Vilniui atvaduoti kelias – kiek galima stiprinti Nepriklausomą Lietuvą visais atžvilgiais ir tuo būdu privesti prie to, kad Vilnija pati pageidautų prisijungti prie Lietuvos („Kas tam tikrame laipsnyje jau dabar yra pasiekta“).³⁸⁶ Ką turėjo galvoje ministras taip kalbėdamas, sunku pasakyti.

Baigiantis pokalbiui, D. Zaunius pastebėjo, jog jis taip atvirai kalbėjo ne tiek norėdamas įtikinti britų pasiuntinį savo teisumu ir ne todėl, kad Lietuva tikėtusi sulaukti kažkokios britų pagalbos, t. y. ne „vardan kokio tai teoretinio teisingumo“, o tik norėdamas, kad naujasis Didžiosios Britanijos pasiuntinys žinotų, ko iš Lietuvos galima laukti („Ar šis Lietuvos entuziazmas Vilniaus klausimu geras ar blogas, bet jis egzistuoja ir kiekvienu momentu gali išsilieti ugningoj formoj...“)³⁸⁷. Ir kad galutinai neliktų jokių abejonių, D. Zaunius pažymėjo, esą, jo vedama politika yra „kiek lankstesnė ir mažiau šiurkšti kaip Voldemaro“, tačiau „užsienis labai klystų, jei manytų, kad ji [jo politika] yra minkštesnė, [nes] užsispyrimu lietuviai vienas kitam lygūs“³⁸⁸.

Apibendrinamas pokalbį, atmintinėje D. Zaunius konstatavo: „Politinis Anglijos nusistatymas [Lietuvos atžvilgiu] yra žymiai blogesnis negu mes manome.“ Netenkino jo ir naujojo pasiuntinio pozicija: „Matau, kad jį reikia dar labai daug informuoti <...>, gieda jis tą pačią giesmę, kurią mes dažnai iš alijantų išgirstame <...>. Būtent, kad su lenkais reikia užmegzti santykius, kad nėra prasmės toliau tęsti pasyvų karą ir t. t. Kalbėjo iš tikro maždaug tokiu tonu, kaip tas anglų parlamento narys, kuris klausė [britų] parlamente „Ar dar ilgai bus leidžiama Lietuvai elgtis kaip išdykusiam kūdikiui?“ – savo išpūdziais apie pokalbio metu vyravusią atmosferą dalijosi užsienio reikalų ministras³⁸⁹. Visgi kaip žmogus H. Knatchbullas-Hugessenas jam paliko kur kas geresnį išpūdį nei jo pirmtakas J. Addisonas. „Jis gana simpatiškas, kaip anglų pasiuntinys kiek jaunokas“, žmogus su šeimyna, kas šiek tiek sušvelnina anglų neprisitaikantį prie kitų žmonių būdą“, rašė jis atmintinėje³⁹⁰.

³⁸⁶ D. Zauniaus 1930 m. birželio 11 d. konfidencialus laiškas K. Bizauskui, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1010, l. 36–38.

³⁸⁷ Ten pat.

³⁸⁸ Ten pat.

³⁸⁹ Ten pat.

* Šio pokalbio metu H. Knatchbullas-Hugessenas buvo 44 metų, D. Zaunius – 38 metų amžiaus.

³⁹⁰ Ten pat.

Ar Lietuvos užsienio reikalų ministrui pavyko pasiekti išsikeltus tikslus pokalbio su naujuoju Didžiosios Britanijos pasiuntiniu metu? Atsakymas į šį klausimą priklauso nuo to, kaip tuos tikslus suprato pats D. Zaunius. Minėtoje atmintinėje jis teigė norėjęs parodyti H. Knatchbullui-Hugessenui „lietuvių tautos potencialią jėgą“. Ar pavyko ją parodyti? Ar pasiteisino ministro pasirinkta *va bank* taktika? Jei klaustume, ar D. Zaunius pokalbio metu tiksliai atspindėjo lietuvių tautoje vyraujančias nuostatas Vilniaus klausimu, tektų pripažinti – iš dalies taip, dėl efekto šiek tiek dramatinuodamas tautos pasiryžimą nepaisyti jokių aukų, siekiant užsibrėžto tikslo. Bet ar tokia „potencialios lietuvių tautos galios“ demonstracija galėjo padėti britams suprasti lietuvių tautos aspiracijas ir užtikrinti jei ne simpatijų, tai bent šiek tiek supratimo? Labai abejotina, greičiau atvirkščiai, nebent taip norėta įbauginti H. Knatchbullą-Hugesseną. Didžiosios Britanijos, valstybės, kurios diplomacijai užtikrinti saugumą ir stabilumą Europoje buvo kone svarbiausias rūpestis ir uždavinys, tokie Lietuvos užsienio reikalų ministro pasvarstymai (ypač apie galimą karo Europoje sukėlimą) neabejotinai skambėjo neatsakingai ir net pavojingai. Pagaliau, juk tokias lietuvių tautos nuostatas dėstė ne koks visuomenės veikėjas ar filatelistų draugijos pirmininkas, o mažos, iš esmės jokio karinio ar didesnio ekonominio potencialo neturinčios valstybės, jau praradusios trečdalį teritorijos su sostine, užsienio reikalų ministras...

Nėra ko stebėtis, kad britų pasiuntinys D. Zaunių pavadino „pavojingu žmogumi Europoje“, beje, ne tik savo į *Foreign Office* pasiųstame raporte. Tokį abejotinos vertės bet kuriam užsienio reikalų ministrui „komplimentą“ jis išsakė tiesiai D. Zauniui. Ar šis adekvačiai suprato, kas jam sakoma? Sprendžiant iš atmintinės – ne. Ją skaitant, susidaro įspūdis, kad D. Zaunius net didžiavosi tokiu įvertinimu. Neabejodamas, kad H. Knatchbullas-Hugessenas informuos apie pokalbį *Foreign Office*, Lietuvos pasiuntiniui Londone K. Bizauskui buvo pavesta pasidomėti, kokia bus reakcija Londone į kai kuriuos ministro pasisakymus („Būtų labai įdomu sužinoti po kurio laiko, koks buvo tenai efektas?“)³⁹¹. Atrodo, D. Zaunius jautėsi patenkintas pokalbiu, manydamas gerai paauklėjęs naująjį britų pasiuntinį.

Iš dalies jis buvo teisus. Tą kartą Kaune išgirsti žodžiai ilgam išliko šio britų diplomato atmintyje. Po Antrojo pasaulinio karo išleistuose memuaruose H. Knatchbullas-Hugessenas mini pirmąjį susitikimą su Lietuvos užsienio reikalų ministru, pacituodamas ir D. Zauniaus pareiškimą, esą, „Lietuva eis su bet kuria valstybe, kuri pasiruošusi pasiūlyti jai paramą Vilniaus klausimu“. Iš tada įvykusio

³⁹¹ D. Zauniaus 1930 m. birželio 11 d. konfidencialus laiškas K. Bizauskui, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 1010, l. 36–38.

pokalbio jis susidarė išpūdį, jog lietuviai suprato tokios padėties jiems keliamus pavojus, suprato, kad tokia jų pozicija gali kelti grėsmę taikai Europoje, tačiau negalėjo jos atsisakyti...³⁹²

Kad ir kokius išpūdžius iš pirmojo apsilankymo Kaune parsivežė H. Knatchbullas-Hugessenas, Lietuvos Vyriausybė savo deklaruojamoms intencijoms sustiprinti santykiams su Didžiąja Britanija 1930 m. suteikė praktinę išraišką, pasiųsdama į Londoną misiją, turėjusią ištirti Lietuvos bekono, sviesto eksporto į Anglijos rinką galimybes, t. y. tų produktų, kurie iki Vokietijai pakeliant maito mokesčius žemės ūkio produktų importui^{*} daugiausiai buvo eksportuojami į reichą. Pradėtas svarstyti ir bendros Didžiosios Britanijos ir Lietuvos laivininkystės kompanijos projektas³⁹³, vyko derybos ir dėl bekono fabriko nuomos britams Klaipėdoje³⁹⁴.

Šios pastangos neliko nepastebėtos britų. Vos kelis kartus Lietuvoje spėjęs apsilankyti H. Knatchbullas-Hugessenas pranešime į *Foreign Office* 1930 m. rudenį atkreipė savo vadovybės dėmesį į kai kurias naujas lietuvių kultūrinės orientacijos tendencijas, pvz., į tai, kad Lietuvos jaunimas trokšta mokytis ne Berlyne, o Paryžiuje. Pagaliau praregėjo ir T. H. Prestonas, anksčiau savo pranešimuose į *Foreign Office* nuolat kaltinęs Lietuvą provokišką ir prosovietinę orientaciją. „Dabartinė Lietuvos užsienio politikos orientacija (t. y. orientacija į Vokietiją ir SSRS – *aut. pasta*) nereiškia paskutinio žodžio šioje srityje“, – 1930-ųjų m. vėlyvą rudenį rašė jis H. Knatchbullui-Hugessenui. Jo pranešimuose atsirado ir daugiau naujų gaidelių: „Jei tik Vakarų valstybės parodytų daugiau dėmesio Lietuvai, jos santykių su Lenkija sprendimui (T. H. Prestono nuomone, būtent Lenkija turėjo pasiūlyti Lietuvai „ką nors“, t. y. padaryti gestą kompromiso link), tai, kaip sakė pats D. Zaunius, Lietuvos Vyriausybė greitai pakeistų savo dabartinę politinę orientaciją.“ Tokias nuotaikas Kaune, esą, patvirtino ir slapta informacija, kurią T. H. Prestonui pavyko gauti iš „Tautų Sąjungos šaltinių“³⁹⁵. Atrodo, vieni Lietuvoje praleisti metai britų atstovui nepraėjo veltui. Anksčiau rašęs apie „Lietuvos apmaudą Santarvei“ ir

³⁹² Sir Hugh Knatchbull-Hugessen. *Diplomat in peace and War*, London, John Murray, 1949, p. 62–63.

* Maitus žemės ūkio produktų importui Vokietija pakėlė ne tik Lietuvai, bet ir kitoms valstybėms, atrodo, tik Suomijai pavyko išsiderėti sau lengvatų.

³⁹³ H. Knatchbullo-Hugesseno 1931 m. sausio 27 d. metinis pranešimas Nr. 48 A. Hendersonui „Baltijos valstybės 1930“, *PRO. FO*, 371, 15540, N 1013, 212.

³⁹⁴ Ten pat, l. 237.

³⁹⁵ H. Knatchbullo-Hugesseno 1930 m. spalio 29 d. pranešimas Nr. 429 A. Hendersonui, *PRO. FO*, 371, 14782, N 7642, 325; T. H. Prestono 1930 m. spalio 25 d. pranešimas Nr. 193 į Rygą H. Knatchbullui-Hugessenai, *PRO. FO*, 371, 14782, N 7642, 325.

po to ėjusį įstojimą į „atstumtųjų klubą“, T. H. Prestonas pamažu ėmė kiek geriau suprasti Lietuvos situaciją, jos problemas, atitinkamai ėmė keistis ir jo pranešimų į Londoną tonas, nors nuoširdžiu Lietuvos draugu jis taip niekada ir netapo.

2.7. Liepos 15-oji: „Klaipėdos krašto reikalai negali būti derybų objektu su kitomis valstybėmis“

Didėjant įtampai Klaipėdos krašte ir Lietuvos bei Vokietijos diplomatams nepajėgiant susitarti, 1930 m. vasaros pradžioje dviejų valstybių santykiai atsidūrė ties pavojinga riba. Neįtikėtina, bet ore tvyrant įtampai iš Berlyno į Kauną ir toliau plaukė raminantys V. Sidzikausko pranešimai, kuriuose pasiuntinys primygtinai rašė apie tariamą reicho suinteresuotumą palaikyti su Lietuva kuo geriausius santykius. O H. Morahto elgesys Kaune liudijo Vokietiją turint visai kitokių intencijų. Birželio 15 d. URM apsilankęs Vokietijos pasiuntinys pareiškė gavęs *Auswärtiges Amt* vadovybės nurodymą padaryti rimtą demaršą Lietuvos Vyriausybei dėl padėties Klaipėdos krašte. Kitą, birželio 16, dieną H. Morahtas vėl pasiprašė susitikimo su D. Zauniumi. Į ministro kabinetą jis įžengė nusiteikęs labai ryžtingai ir iškart apkaltino Lietuvos valdžią grobiant kalinius iš kalėjimo Klaipėdoje^{396*}. D. Zaunius kategoriškai nesutiko su kaltinimu, pabrėždamas, kad „išimdami iš kalėjimo Klaipėdoje kalinį mes nesame sulaužę jokios legalinės juridinės padėties, nes Vyriausiajam Tribunalui vasario 20 d. nutarus, kad Gevenio byla priklauso ne Klaipėdos

³⁹⁶ D. Zaunius 1930 m. spalio 22 d. slaptas tarnybinis raštas Nr. 819 P. Klimui, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1069, l. 150.

* Turimas galvoje Gevenio (*Gewinus*) byla ar incidentas: Klaipėdos geležinkelių valdybos kasininkas Gevenis nusikalto eidamas tarnybines pareigas ir buvo įkalintas Klaipėdos kalėjime. 1930 m. gegužės 6 d. Kauno apygardos teismas kreipėsi su prašymu į Klaipėdos valsčiaus teismą pristatyti kalinį Gevenį į Kauno apygardos teismo posėdį birželio 16 d. Prašymas buvo atmestas, motyvuojant, kad Gevenis atlieka kalėjime teismo jam skirtą bausmę. Tačiau Gevenis buvo centro valdžios, o ne krašto autonominių įstaigų valdininkas, o tokios bylos pagal Vyriausiojo Tribunolo (1930 02 20) nutarimą nepriklausė Klaipėdos teismų kompetencijai. Atsisakius patenkinti aukštesnės instancijos teismo reikalavimą padėtis tapo itin kebli ne tik teisiniu, bet ir politiniu požiūriais. Suprantant, kad tokiu elgesiu autonominiai organai faktiškai bandė Lietuvos valdžios pasiryžimą ginti teises, įvertinus tokią Klaipėdos teismo poziciją kaip iššūkį centro valdžiai ir net Lietuvos suverenitetui krašte, Klaipėdos krašto komendantui buvo nurodyta kalinį iš Klaipėdos į Kauną pergabenti panaudojus jėgą, ką šis ir padarė. Šis epizodas, faktiškai kulminacinis ginčo dėl teismų kompetencijos momentas, vėliau pateko į Vokietijos palaikytą (1930 09 20) Klaipėdos seimelio narių skundą Tautų Sąjungos Tarybai.

krašto, o Didžiosios Lietuvos teismams. Klaipėdos krašto teisėjams atsisakius ši nutarimą vykdyti, mes vykdėm administracinį aktą, kas buvo mūsų priederme“³⁹⁷. Pasikeitus abipusiais priekaištais, Vokietijos pasiuntinys nei tai grasindamas, nei tai apgailestaudamas pareiškė, kad Lietuvos politika krašte kelia didelį Berlyno susirūpinimą ir net grėsmę širdingiems abiejų šalių santykiams. Iš H. Morahto žodžių buvo galima suprasti, kad, norint išvengti komplikuoatų tolimesnių santykių, savo politiką Klaipėdos krašte Kaunas privalas derinti su Berlynu. Lietuvos užsienio reikalų ministras su tokiu reikalavimu nesutiko³⁹⁸.

Preciziškai vertinant, „politikos derinimas“ nebuvo numatytas net „Voldemaro protokole“, kuriuo, prieš ginčą perkeldamos į Tautų Sąjungos Tarybą, abi pusės buvo įsipareigojusios kylančius nesutarimus aptarti tarpusavyje. Nesutikdamas „derinti“ politikos, D. Zaunius vis dėlto neatsisakė ir toliau „tartis neoficialiai“. Iš anksto brėždamas ribą, kiek toli gali eiti tokie neoficialūs pasitarimai, jis manė esant būtina pabrėžti, kad Lietuva, o „ne kas kitas“ vykdo Klaipėdos Konvenciją ir tai yra Lietuvos vidaus politikos klausimas. Negana to, Vokietijos pasiuntiniui buvo išreikštas nepasitenkinimas dėl per dažnų jo priekaištų Lietuvos Vyriausybei, kad su Berlynu „nebuvo pasitarta“. „Kvepia tuo, kad Vokietijos Vyriausybė nori, jog Lietuva prieš darydama kokį žingsnį Klaipėdos krašte prašytų Berlyno leidimo?“ – piktinosi D. Zaunius³⁹⁹.

Norėdamas padaryti D. Zaunį labiau sukalbamą, Vokietijos pasiuntinys bandė pakreipti pokalbį link Lenkijos. Tačiau šį kartą ir tai nepadėjo. „Aš labai rimtai galvoju, ar kaina, kurią vokiečiai stato už mūsų palaikymą santykiuose su Lenkija, nėra per aukšta?“ – nesunkiai perpratęs vokiečių diplomato sumanymą į puolimą perėjo užsienio reikalų ministras. Jis sakėsi puikiai suprantąs „vokiečių priminimą, kad jei norit Vokietijos palaikymo Tautų Sąjungoje, tai atitinkamai elkitės Klaipėdos krašte. Žinau ir tai, kad politika nesidaro dėl gražių akių, bet taip pat žinau, kad tokios kainos, kokios vokiečiai reikalauja iš Lietuvos, mes mokėti negalime, o jei ir galėtume, aš jos mokėti nesutikčiau“⁴⁰⁰. Taigi, jis kartojo, šį kartą H. Morahtui, argumentą, kuris iki tol paprastai buvo naudojamas tik Vilniaus bylos kontekste („Nei viena Lietuvos Vyriausybė, atsisakiusi teisių į Vilnių, neišsilaikys ir

³⁹⁷ 1930 m. birželio 18 d. *pro memoria* „Vokiečių pasiuntinys p. Morath pas užsienio reikalų ministrą Dr. Zaunį“, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1072, l. 95–96.

³⁹⁸ 1930 m. birželio 17 d. *pro memoria* „URM Zauniaus pasikalbėjimas su vokiečių pasiuntiniu Moraht Klaipėdos reikalais“, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 939, l. 345–353.

³⁹⁹ Ten pat.

⁴⁰⁰ Ten pat.

valandos“). Kitaip sakant, norėdamas sudėti visus taškus ant „i“, D. Zaunius signalizavo pasiuntiniui: Vokietijai ignoruojant Lietuvos interesus ir nesumažinus spaudimo dėl Klaipėdos, Lietuva bus priversta užimti tokią pačią kompromisų nenumatančią poziciją.

Po pokalbio su H. Morahtu rašytoje atmintinėje, lyg apibendrinamas, lyg perteikdamas žodžius, pasakytus pasiuntiniui, D. Zaunius pastebėjo: „Man atrodo, kad šiandien Lietuva geruose santykiuose su Vokietija gali būti tik tada, kai Lietuvos atstovas Klaipėdos krašte jausis ne kaip Lietuvos, o kaip Vokietijos gubernatorius ir jei jis savo instrukcijas gaus Berlyne, o ne Kaune.“ Sprendžiant iš šios atmintinės, užsienio reikalų ministras siūlė vokiečiams „gerai pagalvoti, ar galima gerus santykius palaikyti remiantis tokiais pamatais“. Norėdamas suteikti savo žodžiams daugiau svarbos, D. Zaunius pakartotinai užtikrino H. Morahtą, kad „nei vienas Lietuvos užsienio reikalų ministras nesutiks eiti tokiu keliu“⁴⁰¹.

Nenorėdamas aštrinti padėties, ministras siūlė abiem pusėms ir toliau laikytis anksčiau aptarto „raudonų linijų“ principo. Bet ir vėl birželio 16 d. pokalbio metu, neatsakydamas „tartis neoficialiai“, D. Zaunius tuo pat metu nepraleido nei vienos progos kontratakai. Pvz., atsakydamas į Vokietijos pasiuntinio priekaištus dėl Lietuvos politikos Klaipėdos krašte, jis lyg tarp kitko pastebėjo, kad Tautų Sąjungos Taryboje laikomasi ir kitokių nuomonių. Esą, galima nesunkiai numatyti, kokia būtų kai kurių Tarybos narių reakcija, „jei šiandien Lietuva, tarkim, susitartų su Vokietija, ir Klaipėdos kraštas taptų nepriklausoma valstybė ar prisijungtų prie Vokietijos“. „Lietuva susilauktų kaltinimų iš kitos pusės dėl Klaipėdos Konvencijos ir Statuto pažeidimo“, – sakė jis, leisdamas suprasti, kad, nepavykus susitarti su Vokietija, Lietuva galinti Klaipėdos klausimus derinti tik su valstybėmis, Konvencijos signatarėmis⁴⁰².

Šie išvedžiojimai nesudomino Vokietijos pasiuntinio. Susitikimo pabaigoje H. Morahtas, pastebėjęs, kad šis pokalbis dar ne demaršas, perspėjo: jei padėtis Klaipėdos krašte nesikeis, „bus ir demaršas“. D. Zaunius, supratęs pasiuntinio žodžius kaip grasinimą, neatsitraukė, atkirsdamas: „Jei darysit demaršą, tada ir atsakysiu dėl Lietuvos pozicijos konkrečiu klausimu.“⁴⁰³

Didžiausiai D. Zauniaus nuostabai, birželio 18 d. į URM atėjęs H. Morahtas vėl pageidavo kalbėti tuo pačiu klausimu, esą, prieš porą dienų jis išdėstė, kas jam

⁴⁰¹ 1930 m. birželio 17 d. *pro memoria* „URM Zauniaus pasikalbėjimas su vokiečių pasiuntiniu Moraht Klaipėdos reikalais“, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 939, l. 345–353.

⁴⁰² Ten pat.

⁴⁰³ Ten pat.

Auswärtiges Amt buvo pavesta pasakyti, tačiau iš Berlyno gautoje telegramoje buvo dar vienas sakiny, kurio jis tada nepaminėjo. „Berlyne be galo nemalonų įspūdį padarė [tai], kad lietuviai Klaipėdoje išėmė jėga iš kalėjimo kalinį tik dviem dienoms praėjus po to, kai J. Curtius atkreipė V. Sidzikausko dėmesį į gresiančių pavojų geriems abiejų valstybių santykiams ir kaip tik buvo minėjęs juridinius klausimus“, – dar vieną, eilinį, priekaištą suformulavo Vokietijos pasiuntinys⁴⁰⁴. D. Zaunius neneigė gavęs trumpą V. Sidzikausko telegramą, kurioje pranešama apie J. Curtiaus pareiškimą dėl geriems santykiams gresiančių pavojų, tačiau tvirtino, kad toje telegramoje nebuvo jokių konkrečių priekaištų ar kaltinimų. Vėl pradėjęs aiškintis, kas kam ką pasakė ir kas ką kaip suprato, netekęs kantrybės D. Zaunius pastebėjo nežinąs, ką V. Sidzikauskas atsakė į Vokietijos užsienio reikalų ministro priekaištus, bet jis spėja, kad Lietuvos pasiuntinys atsakė taip, kaip ir turėjęs atsakyti, būtent, „jis turėjo padaryti visus rezervas ir nesutikti pripažinti, kad dalykai, kurie mūsų vienu atsakomybe turi būti tvarkomi, galėtų virsti tokiais, kuriuos mes galėtume tvarkyti tiktai gavę vokiečių sutikimą“. Ir pridūrė: jeigu V. Sidzikauskas to nebūtų padaręs, tai, be abejo, jis būtų gavęs atitinkamą instrukciją, jei tik D. Zauniui būtų šitą dalyką referavęs⁴⁰⁵.

Dar kartą patvirtinęs, kad jis apie J. Curtiaus demaršą juridinių klausimų reikalu sužinojo tik dabar, D. Zaunius ėmė švelninti savo poziciją. „Mes nemanėm ir neturim jokio reikalo vokiečių užgauti. Atsakyti į vokiečių demaršą juridiniais klausimais ne žodžiu, o išėmimu per karo komendantą nusikaltėlio iš Klaipėdos kalėjimo, mes nemanėm. Aš tuo noriu pasakyti, kad mes būtumėm J. Curtiaus demaršą paboję, bet jeigu būčiau [apie] jį žinojęs, be abejo, būčiau pareiškęs, kad aš negaliu tokio pažado duoti ir turiu rezervuoti sau liuosas rankas“, – vis taikiau kalbėjo Lietuvos užsienio reikalų ministras, siūlydamas vokiečiams „Gevenio incidento“ nelaikyti atsakymu į J. Curtiaus demaršą⁴⁰⁶.

Taigi, per keturias dienas (birželio 15–18 d.) tarp Lietuvos užsienio reikalų ministro ir Vokietijos pasiuntinio įvyko trys pokalbiai, kurių draugiškais ar lengvais niekaip nepavadinsi. V. Sidzikausko pranešimuose vyraujantis optimizmas šių pokalbių metu mažų mažiausiai atrodė kaip nepateisinamas ir neatsakingas. Tik aklas galėjo nepastebėti, kad ankstesniems lietuvių ir vokiečių diplomatų pokalbiams būdingos draugiškumo dvasios, paremtos tariamai sutampančiais interesais,

⁴⁰⁴ 1930 m. birželio 18 d. *pro memoria* „Vokiečių pasiuntinys p. Morath pas užsienio reikalų ministrą Dr. Zaunį“, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 1072, l. 95.

⁴⁰⁵ Ten pat, l. 96.

⁴⁰⁶ Ten pat.

nebeliko nei kvapo. Mandagių pokalbių, santūrių pasikeitimų priekaištais ir pasiūlymiais laikai baigėsi. Ir baigėsi jie ne 1930-ųjų birželio mėnesį, o pusmečiu, net metais anksčiau, tik to niekaip nenorėta pripažinti. Dabar belieka tik spėlioti, kokios mintys sukosi D. Zauniaus galvoje didėjant įtampai dviejų šalių santykiuose, tačiau drįstume spėti, kad būtent birželio mėnesį užsienio reikalų ministras palengva pradėjo trauktis nuo savo pirmtako 1928 m. sausio 29 d. prisiimtų įsipareigojimų. Diskusija dėl terminų (t. y. ką Lietuva privalanti daryti: „derinti“ ar „aparti“ su Berlynu savo politiką Klaipėdos krašte), Lietuvos interesų požiūriu, jam atrodė ne tik ne perspektyvi, bet ir labai pavojinga.

Taigi, galima būtų teigti, kad 1930 m. birželį bent jau D. Zaunius ėmė galvoti apie naujos politikos, užtikrinančios Lietuvos interesus Klaipėdos krašte, poreikį. Apie tai liudijo ne tik jo pasiūlymai dėl „Kovos direktorijos“ krašte sudarymo⁴⁰⁷. Atsisakyti voldemariškojo kurso Klaipėdos byloje skatino ir derybų su vokiečių diplomatais metu išmoktos pamokos, kasdien griežtėjantis H. Morahto tonas ir reikalavimai bei sunkėjanti padėtis Klaipėdos krašte. Antra vertus, stebėdami situaciją Klaipėdos krašte, praėjus dvejiems su puse metų po A. Voldemaro ir G. Stresemanno džentelmeniško susitarimo, Lietuvos politikai ir diplomatai turėjo progos susimąstyti, bandydami rasti atsakymą į klausimą: ką laimėjo Lietuva pasirašydama protokolą su Vokietija? 1930 m. vasarą šį klausimą Vyriausybei gana aštriai bei primygtinai kėlė ir opozicinė spauda⁴⁰⁸.

Iš tiesų, ką? Apibendrinant Lietuvos ir Vokietijos santykius po protokolo pasirašymo, rezultatas buvo ne Lietuvos naudai. 1930 m. vasarą abejonių nebegalėjo būti – A. Voldemaro taktika nepasiteisino, t. y. Lietuva tik pralaimėjo arba bent jau nieko nelaimėjo, ryždamasi padaryti nuolaidų Vokietijai. Pakelti muitai žemės ūkio produktams gerokai suvaržė Lietuvos eksportą į Vokietiją; jokios reikšmingesnės paramos prieš Lenkiją nesulaukta arba bent jau nesulaukta tiek, kiek tikėtasi. Vokietijos pažadai paremti Lietuvą Tranzito byloje buvo abejotinos vertės, ypač atsižvelgiant į didėjančią įtampą dvišaliuose santykiuose dėl Klaipėdos. Tuo labiau kad jie Vokietijai nieko nekainavo ir niekaip jos neįpareigojo. Be to, net ir orientacijos į Vokietiją šalininkams Kaune buvo aišku – paramą prieš Lenkiją Vokietija teikė tik vadovaudamasi savo interesais.

Padėtis Klaipėdos krašte taip pat nieko gero Lietuvai nežadėjo. Trumpam atsisakiusi atviros intervencijos į Klaipėdos krašto reikalus, Vokietija ir toliau gana

⁴⁰⁷ D. Zauniaus 1930 m. gegužės (diena neišskaitoma) slaptais laiškas A. Merkiui, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1010, l. 88–97.

⁴⁰⁸ Tai nėra gera kaimynystė, *Rytas*, 1930 m. liepos 2 d., p. 1.

sėkmingai ten veikė per slaptus agentus, per įvairias Rytprūsių organizacijas. Laikinai pakeitus taktiką iš esmės nebuvo pakenkta Vokietijos interesams. Jos pozicijos Klaipėdos krašte ne tik nesušilpnėjo, bet dargi sustiprėjo. Antra vertus, po trumpos pertraukos, nuo 1930 m. pradžios, Vokietijos generalinis konsulas Klaipėdoje vėl tapo visos antilietuviškos veiklos krašte centru ir štabu. Taigi, apibendrinant teko pripažinti: be Vilniaus problemos, Lietuva atsirado nors ir nenaujas, bet vis didėjantis rūpestis dėl Klaipėdos krašto.

Tikėtina, kad tam tikrą įtaką D. Zaunius minčių eigai galėjo turėti ir jo mažlietuviška patirtis, kuždėjusi, kad su Vokietija dėl Klaipėdos susitarti nepavyks. Kaip patyręs diplomatas ir žmogus, turėjęs nemažai bendro gyvenimo ir darbo su vokiečiais patirties, D. Zaunius, atsižvelgiant į permainas Vokietijoje, jos vidaus ir užsienio politikoje, vis labiau linko prie minties, kad „Voldemaro protokolas“ liko tik praėjusios epochos atgyvena dviejų valstybių santykiuose. Būdamas pragmatikas ir realistas, jis matė vienintelę išeitį, siūlydamas Vyriausybei grįžti prie ankstesnės taktikos, t. y. ginčus dėl Klaipėdos reikalų vėl spręsti remiantis Konvencijos bei Statuto normomis, taip pat ir prie Tautų Sąjungos Tarybos stalo. Tačiau prieš tai dar reikėjo išsprūsti iš spąstų, į kuriuos Lietuvą įgrūdo „Voldemaro protokolas“. Tai buvo nelengva užduotis, ypač kad D. Zaunius intencijos toli gražu neatspindėjo Lietuvos politiniame elite santykių su Vokietija dominuojančių tendencijų. Kita vertus, ne visai aišku buvo ir kaip tai padaryti? Vien konfidencialaus pareiškimo vokiečiams, kad Lietuva atsisakanti ankstesnių įsipareigojimų, galėjo neužtekti. Ir kokios galėjo būti tokio pareiškimo pasekmės!?

Nesutikdami su J. Skirius teiginiu, kad D. Zaunius tęsė A. Voldemaro politiką Vokietijos atžvilgiu⁴⁰⁹, pastebėsime, jog tapęs užsienio reikalų ministru D. Zaunius ne iš karto apsisprendė atsisakyti savo pirmtako įsipareigojimų reichui. Taisyti „naujus metodus“ ir Vokietijos atžvilgiu jis apsisprendė tik galutinai įsitikinęs, kad A. Voldemaro palikimas tiesiausiu keliu vedė Lietuvą į aklavietę. Analogiškas vertybių perkainojimo procesas, beje, vyko ir Vokietijoje. Vokiečiai net anksčiau nei lietuviai priėjo prie tos pačios išvados: „Voldemaro protokolas“ daugiau jų nebetenkino kad ir dėl tos paprastos priežasties, jog Lietuva vis tiek jo nesilaikė. Gubernatorius A. Merkys pašalinus A. Voldemarą gana savarankiškai varė Klaipėdos krašto lituanizacijos politiką, beje, tokiais metodais bei tempais lyg protokolo visai nebūtų buvę, lyg jis nebūtų saistęs Lietuvos jokiais įsipareigojimais.

⁴⁰⁹ J. Skirius, Prof. Augustinas Voldemaras – tvirtos užsienio politikos šalininkas (1926 12 16 – 1929 09 19), p. 268.

Didėjant Vokietijos spaudimui dėl Klaipėdos reikalų, D. Zaunius ryžosi netikėtam žingsniui. Liepos 15-ąją savo kabinete priėmęs Lietuvos ir užsienio spaudos atstovus užsienio reikalų ministras plačiai aptarė Klaipėdos reikalus, atremdamas priekaištus Lietuvos Vyriausybei dėl jos politikos krašte, kartu paaiškindamas ir jos principines nuostatas. Vokiečių žurnalistai tiesiog apipylė ministrą klausimais. Juos domino ne tik įvairūs centro ir autonominės valdžios santykių aspektai, bet ir stiprėjančios priešpriešos Klaipėdos krašte poveikis Lietuvos ir Vokietijos santykiams, galimas Klaipėdos problemos grąžinimas į tarptautinės politikos dienotvarkę. Atsakymą į vokiečių žurnalistų klausimus D. Zaunius pradėjo primindamas, kuriai valstybei priklauso Klaipėdos kraštas. Sunku buvo paneigti ir kitą ministro tezę – Lietuvos Vyriausybės politika Klaipėdos krašto atžvilgiu tegali būti „tik savarankiška“. Kad neliktų jokių abejonių, D. Zaunius kitais žodžiais perfrazavo šią mintį, dėl kurios, atrodo, ir buvo sukviesta ši spaudos konferencija: „Klaipėdos krašto reikalai negali būti derybų objektu su kitomis valstybėmis.“⁴¹⁰

Atsižvelgiant į Klaipėdos Konvencija prišimtus įsipareigojimus tai buvo gana rizikingas pareiškimas, nors šį kartą jis neabejotinai taikytas tik vienam adresatui – Vokietijai. Suprasdamas, kad toks pareiškimas diplomatiniam korpuse ir už Lietuvos sienų gali būti vertintas daugiau nei skeptiškai, D. Zaunius manė esant būtina pridurti: „Jei tokios derybos praeityje ir vyko, juose nebuvo svarstomi klausimai, priklausantys tik Lietuvos Vyriausybės kompetencijai.“⁴¹¹ Reaguodamas į tuo metu Vokietijos spaudoje pasirodžiusius grasinimus dėl galimų reicho sankcijų Lietuvai, D. Zaunius nepaliko be dėmesio ir ekonominio dviejų valstybių santykių aspekto. „Eksperto į Vokietiją sunkumai privers pertvarkyti, perorientuoti Lietuvos eksportą, ieškant naujų rinkų. Ta kryptimi Vyriausybė jau dirba“, – teigė jis.⁴¹²

Liepos 15 d. interviu pirmą kartą viešai prabilta ir apie Lietuvoje rengiamus įstatymus, turėjusius užtikrinti, kad bus vykdoma Klaipėdos Konvencija ir Statutas*⁴¹³. Kalbėdamas apie krašto valdininkų tarnybinius nusižengimus ir teismų

⁴¹⁰ H. Knatchbullo-Hugesseno 1931 m. sausio 27 d. kasmetinis pranešimas Nr. 48 A. Hendersonui „Baltijos valstybės 1930 metais“, *PRO. FO, 371, 15540, N 1013, 239.*

⁴¹¹ Ten pat.

⁴¹² Užsienio reikalų ministeris p. Zaunius įvairiais aktualiais klausimais, *Lietuvos aidas*, 1930 m. liepos 15 d., p. 1.

* Liepos mėnesį Kaune buvo parengta dvylika įstatymų projektų: 1) Bendras įstatymas Klaipėdos įstaigų santykiams su centro valdžia normuoti; 2) Bendrųjų įstatymų skelbimo ir galiojimo tvarkos nustatymo įstatymas; 3) Karo prievolės ir krašto gynimo Klaipėdos krašto gyventojams taikymo įstatymas; 4) Gubernatoriaus statusas; 5) Krašto reikalams Vyriausiajame Tribunele ir kitose centro įstaigose skyrių steigimo įstatymas; 6) Centro valdžios tarnautojų krašte įstatymas;

kompetencijos klausimus, D. Zaunius autonominių organų atsisakymą paklusti Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo išaiškinimams, Valstybės vyriausiojo teismo nutarimų ignoravimą prilygino „revoliucijai“ („Tai tas jau reiškia revoliuciją, norą atskirti ir iš valstybės suverenumo išeiti“). „Aišku, kad valstybė negali toleruoti tokių reiškinų. Su jais ji privalo visomis turimomis priemonėmis kovoti. Šioje srityje reikalingas bendras įstatymas, kuris turės nustatyti krašto teismų kompetencijos ribas. Toks įstatymas jau ruošiamas“, – Vyriausybės apsisprendimą priimti tokius įstatymus motyvavo užsienio reikalų ministras⁴¹³.

Viešai pristačius „savarankiškos“ Lietuvos politikos Klaipėdos krašte metmenis susilaukta opozicinių partijų pritarimo. Tačiau ne be išlygų. Sveikindamas tokią Vyriausybės apsisprendimą („Klaipėdos reikalus senai buvo metas sutvarkyti...“), krikdemų *Rytas* kartu reišė nuogaštavimą („Ar tesės, ar neatsiras kokių priešingų jėgų, kurios mėgins sutrukdyti šių svarbių įstatymų priėmimą“), šį kartą abejodamas ne tiek Vyriausybės pasiryžimu laikytis nusibrėžto kurso, kiek jos gebėjimu pasipriešinti išorės veiksnių poveikiui⁴¹⁴.

Opozicijos susirūpinimas galimu išorės poveikiu Lietuvos politikai Klaipėdos krašte nebuvo be pagrindo. Kokia „priešinga jėga“ galėjo sutrukdyti įgyvendinti Vyriausybės planus Klaipėdos krašte, niekam nebuvo paslaptimi, nors dėl suprantamų priežasčių D. Zaunius interviu metu tokia jėga liko neįvardyta. Tiesa, šiame kontekste užsienio reikalų ministro mestelta frazė, kad Klaipėdos reikalai negali būti derybų su kitomis valstybėmis objektu, skambėjo savaiame iškalbingai. Bent jau taip atrodė pačiam D. Zauniui. Vis dėlto šalies viduje didesnio dėmesio susilaukė ne ši frazė, o *Lietuvos žinių* korespondento prašymas ministro plačiau

7) Centro įstaigų krašte skyrių veikimo įstatymas; 8) Krašto karo apsaugos įstatymas; 9) Krašto laivininkystės, žuvininkystės etc. įstatymas; 10) Akcizo įstatymas; 11) Krašto tautinių mažumų teisių apsaugos įstatymas; 12) Kredito sureguliuojimo įstatymas. Sprendžiant iš Lietuvos spaudos pranešimų, šie įstatymai turėjo būti priimti artimiausiu metu. Žr. Ne Klaipėdos seimelis, o Lietuvos vyriausybė nustato įstaigų santykius ir jų kompetenciją, *Rytas*, 1930 m. liepos 15 d., p. 3; Kaunas projektuoja dvylika įstatymų, *Rytas*, 1930 m. liepos 28 d., p. 1. Paskelbus informaciją apie šiuos Lietuvos Vyriausybės planus Vokietijos ir Klaipėdos krašto vokiečių spaudoje kilo toks klyksmas, pasipylė tokie masiniai protestai, kad atsižvelgiant į artėjančią Tautų Sąjungos sesiją Kaune nuspręsta kuriam laikui atidėti šių įstatymų priėmimą. Žr. H. Knatchbullo-Hugesseno 1931 m. sausio 27 d. kasmetinis pranešimas Nr. 48 A. Hendersonui „Baltijos valstybės 1930 metais“, *PRO. FO*, 371, 15540, N 1013, 239.

⁴¹³ Užsienio reikalų ministeris p. Zaunius įvairiais aktualiais klausimais, *Lietuvos aidas*, 1930 m. liepos 15 d., p. 1.

⁴¹⁴ Ar ne per vėlai?, *Rytas*, 1930 m. liepos 30 d., p. 1; Ne Klaipėdos seimelis, o Lietuvos vyriausybė nustato įstaigų santykius. Ką rašo kiti laikraščiai, *Lietuvos aidas*, 1930 m. liepos 31 d., p. 2.

pakomentuoti savo pasisakymą Tautininkų inteligentų suvažiavime* apie „savarankiškos“ politikos Klaipėdos krašte turinį. Iš pažiūros nekaltas ir, kas dar svarbiau, paties D. Zauniaus spaudos konferencijos pradžioje padarytam pareiškimui visiškai neprieštaraujantis klausimas (Lietuvos politika Klaipėdos krašte galinti būti „tik savarankiška“!) pastatė Lietuvos užsienio reikalų ministrą į labai keblią padėtį. Jo atsakymas iš pirmo žvilgsnio, rodos, buvo visiškai nesuprantamas: „Tautininkų suvažiavime mano neva pasakytas citatas aš siūlau atmesti. Taip pasakyti aš negalėjau.“⁴¹⁵ Beje, šis epizodas į *Lietuvos aidą* publikaciją, atpasakojančią spaudos konferencijos eigą, nepateko.

Kas suglumino D. Zaunių? Kodėl žodžio kišenėje paprastai nieieškantis užsienio reikalų ministras šį kartą atsidūrė tiesiog apgailėtinoje padėtyje? Norint suprasti D. Zauniaus žodžius, pirmiausia tektų patikslinti *Lietuvos žinių* korespondento klausimą. Tenka manyti, kad, išklauses ministro paaiškinimų apie „savarankiškos“ politikos vidaus aspektą (t. y. rengiamus priimti įstatymų projektus ir pan.), opozicinio dienraščio korespondentas domėjosi kitu, ne mažiau svarbiu būsimosios politikos išorės aspektu. Kitaip sakant, *Lietuvos žinių* korespondentas, remdamasis D. Zauniaus kalba tautininkų inteligentų suvažiavime, prašė pakomentuoti jo ankstesnį pasisakymą dėl Vokietijos veiksnio sprendžiant Klaipėdos reikalus ir būtinybės peržiūrėti santykius su Berlynu.

Šių eilučių autoriui tik labai bendrais bruožais žinoma, apie ką D. Zaunius kalbėjo Tautininkų inteligentų suvažiavime. Tačiau opozicijos dienraščio žurnalisto klausimas ir D. Zauniaus reakcija į jį leidžia spėti, kad birželio pabaigoje užsienio reikalų ministras siūlė ne tik priimti naujus įstatymus, bet ir peržiūrėti santykius su Vokietija, susijusius su Klaipėdos reikalais. Žinoma, pakartoti to paties liepos 15 d. interviu jis negalėjo. Kalbėti tokiu subtiliu klausimu uždaroje auditorijoje dar buvo pusė bėdos (savo pažiūrų gynimas tautininkų susirinkime galėjo būti įvertintas ir kaip principingas, paremtas valstybės interesais užsienio reikalų ministro poelgis), visai kas kita kalbėti spaudos konferencijoje ir dar dalyvaujant Vokietijos laikraščių korespondentams. Toks atviravimas galėjo turėti nepageidautinų ir net pavojingų pasekmių.

Šiame kontekste tenka atsižvelgti ir į kitą ne mažiau svarbų niuansą. Tautininkų inteligentų suvažiavime D. Zauniaus išsakytos mintys dėl poreikio peržiūrėti

* Lietuvos tautininkų inteligentų kongresas vyko 1930 m. birželio 28–29 d. Pranešimus kongrese skaitė Ministras Pirmininkas J. Tūbelis, užsienio reikalų ministras D. Zaunius. Pastarasis, suprantama, kalbėjo apie tarptautinę padėtį Europoje. Žr. *Lietuvos žinios*, 1930 m. birželio 30 d.

⁴¹⁵ Spaudos atstovai pas užsienių reikalų ministerį, *Lietuvos žinios*, 1930 m. liepos 15 d., p. 1.

santykius su Vokietija pavojingai artėjo prie analogiškų opozicijos pasiūlymų. Santykių su Lenkija klausimu užsienio reikalų ministras nėjo taip toli, kaip siūlė opozicija, tačiau ir to pakako, kad jo kalba Tautininkų inteligentų suvažiavime Maskvoje būtų įvertinta kaip dar vienas svyravimų, egzistuojančių Lietuvoje dėl santykių su Lenkija, įrodymas⁴¹⁶. Jei taip manyta Maskvoje, D. Zauniaus pasvarstymai galėjo sukelti įtarimų ir kai kuriuose lietuvių visuomenės sluoksniuose, neatmetant ir valdžios sričių. Nenorėdamas kompromituoti nei savęs, nei juo labiau Vyriausybės, užsienio reikalų ministras buvo priverstas viešai atsisakyti savo paties žodžių. Tačiau tas nepadėjo, užsienyje šis interviu buvo įvertintas labai nepalankiai. *Foreign Office* Šiaurės departamento pareigūnas L. Collieras ta proga pesimistiškai pastebėjo: „Iki šiol lietuviai savo Klaipėdos politikoje padarė visas įmanomas klaidas ir neatrodo, kad jie pakeistų savo metodus.“⁴¹⁷

Šiaip ar taip, du programiniai D. Zauniaus pasisakymai Klaipėdos klausimu mažiau nei per mėnesį neabejotinai liudijo, kad 1930 m. vasarą aukščiausiose Lietuvos valdžios sluoksniuose diskusija dėl užsienio politikos peržiūrėjimo jau buvo prasidėjusi. Tam tikri pasikeitimai, pirmiausiai santykiuose su Vokietijos pasiuntiniu Kaune, taip pat buvo akivaizdūs. Antra vertus, neturėdamas pirmųjų asmenų pritarimo D. Zaunius vargu ar būtų ryžęsis užimti tokią griežtą poziciją pokalbyje su H. Morahtu birželio 16 d., juo labiau prabilti apie naujas Vyriausybės intencijas liepos 15 d. interviu. Tačiau ne mažiau akivaizdu ir kitkas – D. Zauniaus pasiūlymai atsisakyti Lietuvą varžiusio „Voldemaro protokolo“ ir sugrąžinti Klaipėdos bylą prie Tautų Sąjungos Tarybos stalo daug kam Lietuvoje atrodė pernelyg pavojingi. Garantijų, kad pasirinkus šį kelią Lietuvai bus lengviau apginti savo interesus Klaipėdos krašte, neturėta. Gadinti santykių su Vokietija niekas, taip pat ir užsienio reikalų ministras, bent jau kol kas nenorėjo.

2.8. Liepos 24 d.: Lietuva prašo Sovietų Sąjungos tarpininkauti

Susipažinus su liepos 15 d. D. Zauniaus interviu Lietuvoje ir už jos ribų neliko nepastebėta, kad šį kartą, priešingai nei savo ankstesniuose viešuose pasisakymuose, užsienio reikalų ministras kone visiškai nutylėjo santykių su Lenkija temą, visą

⁴¹⁶ B. Stomoniakovo 1930 m. liepos 12 d. slaptais laiškas A. Petrovskiui, AVP SSSR, f. 0151, ap. 19, b. 2, p. 38, l. 81.

⁴¹⁷ PRO. FO, 371, 14780, N 5076, 60.

savo dėmesį skirdamas tik Klaipėdos reikalams, užsimindamas ir apie būsimąsias centro valdžios politikos permainas krašte bei galimą santykių su Vokietija peržiūrėjimą. Nebūdingo D. Zauniui santūrumo Lenkijos atžvilgiu priežastys paaiškėjo jau po dviejų dienų. Liepos 17 d. Lietuvos banko valdytojas Vladas Stašinskas, kaip Vyriausybės įgaliotas asmuo, išvyko į Vilnių susitikti su maršalu J. K. Piłsudskiu*. Tokio aukšto rango susitikimo išvakarėse, žinoma, niekas nebuvo suinteresuotas bereikalingai didinti įtampą. Dar daugiau, D. Zauniaus interviu buvo galima suprasti ir kaip signalą Lenkijai, kad, net ir ginčijantis dėl Vilniaus, yra sričių, kuriose abi valstybės galėtų bendradarbiauti.

V. Stašinsko kelionės į Vilnių išvakarėse nei Berlynas, nei Maskva nebuvo informuoti apie būsimąjį susitikimą. Ar vokiečių ir sovietų žvalgyba turėjo informacijos apie pasirengimą šiam susitikimui, ar jie žinojo apie nuo 1930-ųjų pradžios Berlyne vykusius Lietuvos pasiuntinio V. Sidzikausko ir Lenkijos ambasadoriaus R. Knolio slaptus susitikimus, mums nėra žinoma. Abejonių nekelia kita: pašalinus A. Voldemarą vokiečiai buvo įsitikinę, kad galimybė pasiekti kompromisinį susitarimą tarp Lietuvos ir Lenkijos padidėjo, o tai, savo ruožtu, leido manyti, jog abi pusės neišvengiamai bandys ieškoti *modus vivendi*. Beje, jei ne Estijos Prezidento O. Strandmanno akibrokštas lietuviams Vilniaus geležinkelio stotyje, lietuvių ir lenkų pokalbiai galėjo prasidėti dar metų pradžioje. Kita vertus, Berlyne ir Maskvoje neliko nepastebėta diskusija Lietuvoje, vykusi tarp oficiozinės ir opozicinės spaudos užsienio politikos klausimais, kurios metu opozicijos atstovai, lyg susitarę, vienu balsu trimitavo apie didėjančią Vokietijos grėsmę, primygtinai reikalaudami peržiūrėti santykius su Lenkija. Susitarti su Lenkija, tiesa, ne Vilniaus kaina, reikalavo ne kokie nors slapyvardžiais prisidengę opozicijos veikėjai, bet visuomenėje žinomi ir gerbiami asmenys, tarp jų ir buvęs Prezidentas K. Grinius.

Pasyviai stebėti Lietuvoje vykstančius procesus nei vokiečiai, nei sovietai nebuvo pasirengę. Didžiosios Lietuvos kaimynės, siekdamos sutrukdyti Lietuvai ir Lenkijai suartėti, turėjo įvairių ir veiksmingų priemonių, pradėdant ekonominėmis represijomis ir baigiant politiniu spaudimu, nuolat kartojamais pažadais palaikyti Lietuvą prieš Lenkiją. Tiesa, priešingai nei sovietai, vokiečiai iš pradžių nebuvo linkę veltui dalyti pažadų. Pvz., gegužės mėnesį Berlynas žadėjo paramą Lietuvai išimant Tranzito bylą iš Tautų Sąjungos dienotvarkės, tačiau tik su sąlyga,

* V. Sidzikausko ir R. Knolio kontaktai, V. Stašinsko misija, apskritai visas Lietuvos ir Lenkijos santykių kompleksas bus nagrinėjamas trečiajame Lietuvos diplomatinės istorijos tome.

jei jos Vyriausybė „protingai elgsis Klaipėdos krašte“⁴¹⁸. Netrukus susigaužę, kad tokia sąlyga gali tik paskatinti Lietuvą ieškoti susitarimo su Lenkija, vokiečiai radikalai pakoregavo savo poziciją. Vasaros pradžioje jie pareiškė palaikysią Lietuvą Ženevoje, nepriklausomai nuo to, ar bus išspręsti ginčai dėl Klaipėdos reikalų⁴¹⁹. *Auswärtiges Amt* net žadėjo pateikti Lietuvai tam tikras rekomendacijas dėl santykių su Lenkija, ragindama Kauną neskubėti, nepasiduoti lenkų vilionėms⁴²⁰.

SSRS laikinasis reikalų patikėtinis Kaune Andrejus Fechneris (A. Petrovskis atostogavo) taip pat gavo *NKID* rekomendacijas Lietuvos Vyriausybei. Priešingai nei vokiečiai, patarimais tik santykių su Lenkija klausimu Maskva neapsiribojo. A. Fechneris buvo įgaliotas primygtinai pakartoti lietuviams ankstesnę Maskvos rekomendaciją: „Lietuvos realūs politiniai interesai reikalauja neaštrinti santykių su Vokietija, iki bus išspręstas tranzito klausimas Ženevoje. Tuo tarpu Lietuvai tikslingiau susilaikyti nuo pretenzijų Vokietijai Klaipėdos ir ekonominių santykių klausimais. Zaunius neturi pamiršti, kad Vokietijos pozicija šiuo klausimu Lietuvai yra labai svarbi.“⁴²¹ Kita vertus, Maskva ragino Kauną deramai įvertinti Vokietijos pasiryžimą dėl didesnių tikslų atidėti į šalių nesutarimus dėl Klaipėdos krašto, ypač esant tokioje sunkioje padėtyje, kurioje buvo atsidūrusi Lietuva 1930 m. pradžioje (be stiprėjančio ginčo su Vokietija ir artėjančio Tranzito bylos svarstymo, Lietuva dar turėjo Tautų Sąjungoje „kabantį“ Latvijos skundą dėl Liepojos–Romnų geležinkelio). Praėjus vos kelioms dienoms po slapto B. Stomoniakovo ir H. A. von Moltkės susitarimo Maskvoje pasirašymo, liepos 12 d., dar iki D. Zauniaus interviu, A. Petrovskis gavo *NKID* instrukciją, nurodančią paveikti Lietuvos Vyriausybę, kad ši „nekomplikuotų santykių su Vokietija bent iki Tautų Sąjungos sesijos rugsėjo mėnesio“⁴²². Nėra visiškai aišku, ar sovietų pasiuntinys spėjo susitikti su Lietuvos užsienio reikalų ministru, tačiau net jei ir spėjo, sprendžiant iš liepos 15 d. D. Zauniaus interviu, į A. Petrovskio argumentus Kaune nebuvo atsižvelgta.

⁴¹⁸ B. Stomoniakovo 1930 m. gegužės 14 d. slaptas laiškas A. Petrovskiui, *AVP SSSR*, f. 0151, ap. 19, b. 2, p. 38, l. 59.

⁴¹⁹ *NKID* pažyma „Lietuva“, parengta referento Lietuvai Mortyš (visiškai slaptai, be datos), *AVP SSSR*, f. 0151, ap. 19, b. 8, p. 38, l. 9.

⁴²⁰ B. Stomoniakovo 1930 m. liepos 22 d. laiškas A. Fechneriui, *AVP SSSR*, f. 0150, ap. 19, b. 2, p. 39, l. 83.

⁴²¹ Ten pat, l. 82.

⁴²² B. Stomoniakovo 1930 m. liepos 12 d. slaptas laiškas A. Petrovskiui, *AVP SSSR*, f. 0151, ap. 19, b. 2, p. 38, l. 81.

Taigi, nors tuo metu nei Lietuva, nei Vokietija dar nebuvo prašiusios Maskvos tarpininkauti, sovietų diplomatija *de facto* neoficialiai jau vykdė tarpininko tarp dviejų šalių misiją. Svarbu, kad savo iniciatyva. Beje, 1930 m. vasarą sovietai kartojo tuos pačius argumentus kaip ir 1927 m., kuomet Maskva pirmą kartą ėmėsi analogiškos misijos, bandydama sumažinti įtampą Lietuvos ir Vokietijos santykiuose dėl Klaipėdos⁴²³. Maskvos norą imtis tokios misijos patvirtina ir tuo metu sovietų pasiuntinybei Kaune siųsti nurodymai palaikyti nuolatinį ir glaudų kontaktą su Vokietijos pasiuntinybe Lietuvoje⁴²³. Tuo atveju, jei Berlynas dar nebūtų spėjęs informuoti H. Morahto apie B. Stomoniakovo ir H. A. von Moltkės pasirašytą slaptą susitarimą Maskvoje, A. Fechneris buvo įgaliotas pačia bendriausia forma supažindinti su jo turiniu Vokietijos pasiuntinį Kaune⁴²⁴.

Vokiečiai neprieštaravo sovietų diplomatinei intervencijai, bet ir planavo pasinaudoti ja savo tikslais. Pagunda pasinaudoti sovietų įtaka Kaune išgaunant Lietuvos Vyriausybės nuolaidas Klaipėdos krašte buvo gana didelė, o pažadai lietuviams palaikyti jų poziciją Ženevoje nieko nekainavo. Kitaip sakant, Berlynas niekuo nerizikavo. Tačiau, prieš pasinaudojant sovietų paslaugomis, Berlyne nuspręsta įteikti Kaune griežtą protesto notą dėl teismų konflikto Klaipėdos krašte, ką H. Morahtas ir atliko liepos 22 d.⁴²⁵ Nors ši nota lieté grynai teisinę ginčo pusę, tam tikra prasme ji buvo netiesioginiu Vokietijos atsaku į D. Zaunius interviu, leidžiant suprasti, kad jokie pareiškimai ar posūkiai negali priversti Vokietijos atsisakyti jos reikalavimų. Įteikdamas notą H. Morahtas neslėpė, kad „stipriai savo visuomenės dėl neveiklumo atakuojama Vokietijos Vyriausybė šį kartą informaciją apie demaršą Kaune bus priversta perduoti savo šalies spaudai“. Išgirdęs tokį grasinimą, D. Zaunius sarkastiškai pasiteiravo, ar spaudai bus perduota informacija

* 1927 m. sovietų pasiuntinys Lietuvoje S. Aleksandrovskis ragino A. Voldemarą „neaštrinti santykių su Vokietija, nes tuo jis gali išardyti bendrą SSRS ir Vokietijos akciją Lietuvai paremti“. Antra vertus, Klaipėdos krašte Lietuvos Vyriausybei siūlyta elgtis korektiškiau ir „taikiai susitarti su Vokietija“. Beje, Vokietija ir 1927, ir 1930 m. elgėsi labai panašiai: sutiko palaikyti Lietuvą prieš Lenkiją tik tuo atveju, jei Lietuva padarys nuolaidų Klaipėdos krašte. Pirmoji sovietų diplomatijos tarpininkavimo misija tarp Lietuvos ir Vokietijos 1927 m. buvo gana sėkminga: Maskvai padedant abiem pusėms pavyko pasiekti kompromiso. Žr. Z. Butkus, Klastos ir kraujas. Bendrininkų kėsalai. Vokietijos ir SSRS požiūris į Klaipėdos problemą 1923–1939 metais, *Darbai ir dienos*, 2000, Nr. 21, p. 202.

⁴²³ B. Stomoniakovo 1930 m. liepos 22 d. laiškas A. Fechneriui, *AVP SSSR*, f. 0150, ap. 19, b. 2, p. 39, l. 83.

⁴²⁴ Ten pat.

⁴²⁵ *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 939, l. 343–344.

ir apie abiejų valstybių slaptus įsipareigojimus, prisiimtus pasirašant „Voldemaro protokolą“?⁴²⁶ Atsakymo į šį jautrų Lietuvai klausimą ministras neišgirdo.

Liepos 22-osios Vokietijos demaršas neišvengiamai kėlė klausimą: kaip deklaruojant „savarankiškumo“ politiką Klaipėdos atžvilgiu ir jau paskelbus apie būsimąją dvylikos įstatymų priėmimą, išvengti krizės santykiuose su Vokietija? 1930 m. vasarą tai buvo esminis klausimas, ypač po V. Stašinsko nesėkmingos misijos Vilniuje. Tiesa, Kaune vis dar ruseno viltis, kad vadovaudamasi platesniais savo Rytų politikos interesais Vokietija bus priversta stengtis santykius su Lietuva neperkelti į atviro konflikto plotmę. Tačiau pasitikėti vien tik gera Berlyno valia buvo pernelyg rizikinga, reikėjo solidesnių garantijų. Primygtiniai sovietų patarimai dėl santykių su Vokietija pasufleravo D. Zauniui kitą Lietuvos diplomatijos žingsnį. Praėjus dviem dienoms po Vokietijos notos įteikimo, liepos 24-ąją, užsienio reikalų ministras pasikvietė sovietų laikinąjį reikalų patikėtinį A. Fechnerį ilgesniam pokalbiui. Supažindinęs jį su V. Stašinsko ir J. K. Piłsudskio pokalbio Vilniuje rezultatais (apie Lietuvos Vyriausybės įgaliotinio vizitą Maskva buvo informuota liepos 17 d., tiesa, tik po to, kai jis jau buvo išvykęs į Vilnių. V. Stašinskui grįžus, visą savaitę sovietai negavo jokios informacijos apie pokalbio su maršalu eiga!), išsamiai aptaręs Kaino ir Berlyno santykius, D. Zaunius neslėpė Lietuvos Vyriausybės susirūpinimo Vokietijos pozicija būsimojo Tranzito bylos svarstymo Ženevoje metu. Pareiškęs nebematęs išeities iš susidariusios padėties, jis pasiteiravo A. Fechnerio, ar atsižvelgiant į gerus sovietų ir vokiečių santykius Maskva nesutiktų „ką nors padaryti šia kryptimi“, t. y. gal sovietai sutiktų „paaiškinti vokiečiams padėtį ir Lietuvos poziciją“. „Už tvirtą Vokietijos paramą Lietuvai Ženevoje galima būtų daug padaryti“, – užsiminė D. Zaunius, duodamas suprasti, kad siekdama užsitikrinti Vokietijos paramą Tranzito byloje Lietuvos Vyriausybė galėtų kuriam laikui atidėti „lietuviškus darbus“ Klaipėdos krašte.⁴²⁷

⁴²⁶ 1930 m. liepos 22 d. *pro memoria* „Užsienio reikalų ministro Dr. Zauniaus pasikalbėjimas su vokiečių pasiuntiniu Morath dėl teismų konflikto Klaipėdos kr.“, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 1071, l. 58.

* Tuo pat metu apie V. Stašinsko pokalbio su maršalu J. K. Piłsudskiu rezultatus D. Zaunius konfidencialiai informavo ir H. Morahtą, tokį susitikimą aiškindamas *Auswärtiges Amt* valstybės sekretoriaus C. von Schuberto pakartotiniais raginimais Lietuvai neužimti pernelyg negatyvios pozicijos Lenkijos atžvilgiu. Berlyne tokie pasiaiškinimai nebuvo priimti – ten pabrėžta, kad tokie raginimai būtų tik taktinio pobūdžio. Vokiečiai Stašinsko–Piłsudskio susitikime matė pirmą žingsnį normalizuojant dviejų valstybių santykius, kuris, jeigu bus pratęstas, lietuviams ir lenkams pavykus susitarti, galėjo „radikaliai pakeisti politinius santykius rytuose“ (Vokietijos pasiuntinio E. W. Zechlino politinis pranešimas į *Auswärtiges Amt* 1933 m. gruodžio 12 d. „Santykiai tarp Lietuvos ir Lenkijos“, *Documents on German Foreign Policy*, vol. II, 1959, dok. Nr. 125, p. 218–219).

⁴²⁷ *NKID* pažyma (be datos ir parašo, visiškai slaptai), *AVP SSSR*, f. 0150, ap. 19, b. 9, p. 40, l. 76.

Tą pačią dieną D. Zaunius prašymą tarpininkauti SSRS J. Baltrušaitis perdavė ir NKID kolegijos nariui B. Stomoniakovui. Vykdydamas URM instrukciją, Lietuvos pasiuntinys pasiūlė Maskvai paskirti ekspertą (tarpininką) Lietuvos ir Vokietijos ginčams spręsti^{428*}.

2.9. Nuolaidos Klaipėdoje už palaikymą prieš Lenkiją? Sovietų diplomatijos tarpininkavimo misijos tarp Lietuvos ir Vokietijos pradžia

Lietuvos diplomatijos vadovo kreipimasis suteikė formalų pagrindą Maskvai imtis tarpininkavimo misijos tarp Lietuvos ir Vokietijos. Momentą tarpininkauti NKID vertino kaip nepaprastai palankų. Viena vertus, vėl susikomplicavę Lenkijos ir Vokietijos santykiai, sovietų manymu, neabejotinai padidino Vokietijos interesą Lietuva; antra vertus, nepageidaujama, kad Lietuva ir Lenkija suartėtų, vokiečiai neslėpė savo intencijų ir intereso palaikyti Lietuvą Tranzito byloje⁴²⁹. Apsvarsčius D. Zaunius prašymą NKID kolegijoje rugpjūčio 3 d. nutarta Lietuvai ir Vokietijai siūlyti kompromisą: Vokietija užims Tautų Sąjungoje palankią Lietuvai poziciją Tranzito bylos klausimu, o Lietuva padarys nuolaidų vokiečiams Klaipėdos krašte⁴³⁰. NKID dokumentuose nurodomi du svarbiausi motyvai, kuriais vadovaudamasi kolegija sutiko imtis tarpininkavimo misijos: 1) norėta užkirsti kelią lietuviams ir lenkams suartėti, nes tai galėjo pastebimai sustiprinti Lenkijos pozicijas rytiniame Baltijos subregione, kartu palengvinti Varšuvai ir Baltijos bloko kūrimo pastangas; 2) trintis Lietuvos ir Vokietijos santykiuose traktuota kaip skatinanti užmegzti glaudesnius santykius tarp Lietuvos ir Lenkijos, kas, viena vertus, prieštaravo

⁴²⁸ B. Stomoniakovo 1930 m. rugpjūčio 12 d. slaptas laiškas A. Fechneriui, egz. Nr. 6, AVP SSSR, f. 0150, ap. 19, b. 2, p. 39, l. 93.

* Savo prašymą paskirti tarpininką D. Zaunius motyvavo „Voldemaro protokolo“ antrojo priedo 7 straipsnio (dėl „Taikaus konflikto sureguliuavimo“) stipuliacija dėl „kvalifikuoto asmens“ paskyrimo šalių prieštaravimams išspręsti. Pasirašydamos šį protokolą abi pusės įsipareigojo, „kur tik tai įmanoma, tokio asmens nuomonę priimti kaip sprendimo pagrindą“.

⁴²⁹ NKID pažyma (be datos ir parašo, visiškai slaptai), AVP SSSR, f. 0150, ap. 19, b. 9, p. 40, l. 76.

⁴³⁰ Z. Butkus, Klastos ir kraujas. Bendrininkų kėslai. Vokietijos ir SSRS požiūris į Klaipėdos problemą 1923–1939 metais, *Darbai ir dienos*, 2000, Nr. 21, p. 207.

Sovietų Sąjungos interesams, kita vertus, kliudė reichui palaikyti Lietuvą Tranzito byloje Ženevoje⁴³¹.

Istorikas Z. Butkus, vienintelis rašęs apie šį nepaprastai įdomų Lietuvos diplomatinės epizodą, teigė, kad tiek Vokietija, tiek Lietuva priėmė Maskvos siūlomą kompromisą, pasižadėdamos laikytis sovietų siūlomų sąlygų⁴³². Mums, deja, nepavyko rasti dokumentų, patvirtinančių tokį abipusį įsipareigojimą, nors, kita vertus, tenka manyti, kad taip ir buvo, kadangi nedarydama nuolaidų Vokietijai Klaipėdos klausimu Lietuva negalėjo tikėtis jos paramos Tautų Sąjungoje ir atvirkščiai – nežadėdama savo paramos lietuviams Tautų Sąjungoje Vokietija negalėjo tikėtis Lietuvos Vyriausybės nuolaidų Klaipėdos krašte. Nedidelio komentaro reikalauja kitas Z. Butkaus tvirtinimas, esą, NKID kolegija jau rugpjūčio 3 d. atmetė Lietuvos Vyriausybės prašymą skirti tarpininką. Atseit, ir rugsėjo 30 d., kuomet Lietuva pakartotinai kreipėsi su tuo pačiu prašymu, ji ir vėl gavo neigiamą Maskvos atsakymą⁴³³.

Rusijos užsienio politikos archyve matyti dokumentai atskleidžia kiek sudėtingesnę šio klausimo svarstymo NKID procedūrą. Neginčydami paties fakto, kad toks tarpininkas taip ir nebuvo paskirtas, pastebėsime, jog Maskvai buvo nelengva apsispręsti dėl šio D. Zauniaus prašymo. Tačiau bent jau rugpjūčio 3 d. kolegijos posėdyje ši idėja nebuvo atmesta. Tuoj po NKID kolegijos posėdžio į Kauną A. Fechneriui pasiūstoje telegramoje rašoma, kad atsakymo į lietuvių prašymą galima tikėtis ne anksčiau kaip rugsėjo 16 d., viliantis, kad iki to laiko šis klausimas bus aptartas NKID vadovybėje⁴³⁴. Prieš priimant vieną ar kitą sprendimą, SSRS pasiuntinybei Kaune pirmiausia buvo pavesta išsiaiškinti, ko gi iš tiesų pageidauja lietuviai: paskirti ekspertą, galintį pakonsultuoti santykių su Vokietija klausimais, ar tarpininką (arbitrą) dviejų valstybių ginče? Tarp šių dviejų sąvokų buvo esminis skirtumas, skirtingos turėjo būti ir tokio asmens funkcijos. D. Zaunius tą kartą užtikrino – ginčui su Vokietija išspręsti Lietuva suinteresuota, kad būtų paskirtas tarpininkas (arbitras).

Kita vertus, tenka pripažinti, kad nors D. Zauniaus prašymas ir nebuvo atmestas rugpjūčio mėnesį, NKID kolegija skeptiškai vertino galimybę jį patenkinti.

⁴³¹ NKID pažyma (be datos ir parašo, visiškai slaptai), AVP SSSR, f. 0150, ap. 19, b. 9, p. 40, l. 76.

⁴³² Z. Butkus, Klastos ir kraujas. Bendrininkų kėsiai. Vokietijos ir SSRS požiūris į Klaipėdos problemą 1923–1939 metais, p. 207.

⁴³³ Ten pat.

⁴³⁴ B. Stomoniakovo 1930 m. rugsėjo 12 d. slaptas laiškas A. Petrovskiui, AVP SSSR, f. 0151, ap. 19, b. 2, p. 38, l. 111.

Kolegijos narių nusistatymas šiuo klausimu Lietuvai nebuvo palankus. „Kolegija šiam prašymui nepritaria, kadangi tai gali sugadinti santykius ir su Lietuva, ir su Vokietija, arba bent viena puse. Tačiau iki nepaaiškės Vokietijos pozicija, su atsakymu skubėti neverta. Jei Vokietija pritartų lietuvių iniciatyvai, tai sudarytų prielaidas mūsų tarpininkavimui išvengiant minėtos rizikos. Venkite vienokio ar kitokio atsakymo į šį klausimą, pažymėdami, kad Maskvoje jis dar nebuvo svarstytas“, – nurodyta instrukcijoje A. Fechneriui^{435*}.

Neapibrėžti sovietų laikinojo reikalų patikėtinio samprotavimai ir migloti paaiškinimai Lietuvos URM netenkino, jis buvo spaudžiamas duoti konkretesnį atsakymą. Šis, savo ruožtu, apie patiriamą spaudimą informavo *NKID*. Tačiau iš Maskvos ir vėl atėjo nurodymas „kol kas tylėti“, pasiaiškinant, kad dėl D. Zauniaus prašymo pasiuntinybė dar nėra gavusi jokių instrukcijų. „Mūsų pozicija šiuo klausimu priklausys nuo būsimų lietuvių ir vokiečių derybų Klaipėdos reikalais rezultatų. Tada bus ir formalus atsakymas į šį Lietuvos prašymą“, – patikslinta naujoje *NKID* instrukcijoje⁴³⁶. Taigi, nuo konkrečių veiksmų, galėjusių vienaip ar kitaip paveikti tiek pačią ginčo eigą, tiek ir lemti sovietų tarpininkavimo misijos sėkmę ar nesėkmę, priklausė, ar sovietai skirs tarpininką lietuvių–vokiečių byloje. Antra vertus, Maskva nebuvo įsitikinusi, kad vokiečiai pritarš šiam D. Zauniaus pasiūlymui. Neutralus tarpininkas – tai ilgos derybos, alinančios abiem pusėms priimtino kompromiso paieškos. O vokiečiams, priešingai nei lietuviams, reikėjo ne tarpininko, o sovietų spaudimo Lietuvai, išgaunant jiems reikalingas nuolaidas Klaipėdos krašte. Neutralus tarpininkas, bandydamas suderinti abiejų pusių interesus, galėjo tik sudaryti sunkumų įgyvendinant Vokietijos planus^{**}.

⁴³⁵ B. Stomoniakovo 1930 m. rugpjūčio 3 d. slaptas laiškas A. Fechneriui, *AVP SSSR*, f. 0151, ap. 19, b. 2, p. 38, l. 87–88.

* Nenoras gadinti santykių su abiem ginčo dalyviais tik stiprino sovietų įsitikinimą, kad netikslinga skirti atskirą asmenį tarpininkavimo misijai vykdyti, šią misiją geriau atlikti sovietų diplomatų Maskvoje, Kaune ir Berlyne pastangomis.

⁴³⁶ B. Stomoniakovo 1930 m. rugpjūčio 12 d. slaptas laiškas A. Fechneriui, egz. Nr. 6, *AVP SSSR*, f. 0150, ap. 19, b. 2, p. 39, l. 92.

** Net ir rugsėjo mėnesio viduryje Maskva dar nebuvo oficialiai atsakiusi į D. Zauniaus prašymą. Tiesa, susikomplicavus Lietuvos ir Vokietijos santykiams po Klaipėdos seimelio paleidimo ir šiam klausimui nustojus ankstesnio aktualumo, sauso ir griežto pokalbio su J. Baltrušaičiu metu B. Stomoniakovas, pažėręs Lietuvos Vyriausybei daugybę priekaištų dėl jos nelojalios laikyenos sovietų tarpininkavimo misijos atžvilgiu, perspėjo, kad *NKID* kolegija greičiausiai atmesianti Lietuvos prašymą, esą, Sovietų Sąjunga nebuvo Klaipėdos Konvencijos signatara ir savo laiku protestavo prieš jos pasirašymą be SSRS dalyvavimo. Keistoka argumentacija, atsižvelgiant į sovietų tarpininkavimo misijos tikslus ir jų pačių siūlytą kompromisą: nuolaidos Klaipėdoje už palaikymą Ženevoje prieš Lenkiją. Matyt, ir pats suprasdamas abejotiną savo pateikto argumento vertę,

Praėjus trimis dienoms po *NKID* kolegijos posėdžio, kuriame buvo pritarta tarpininkavimo misijai, rugpjūčio 6 d., B. Stomoniakovas pasikvietęs Vokietijos ambasadorių H. von Dirkseną išdėstė jam tokį Maskvos pasiūlymą: svarstant Tranzito bylą Ženevoje Vokietija suteiks Lietuvai visokeriopą paramą, pasisakydama už tai, kad ši byla būtų išimta iš Tautų Sąjungos sesijos dienotvarkės; jei Tranzito bylos nebūtų įmanoma išimti iš Tautų Sąjungos dienotvarkės, Vokietija turėtų palaikyti principinę Lietuvos poziciją, t. y. jos atsisakymą atnaujinti tranzitą geležinkeliu per administracinę liniją, kartu neprieštaraudama atnaujinti sielių plukdymą Nemunu, tačiau pasisakydama prieš Lenkijos reikalavimą dėl su sielių plukdymu susijusių konsulinių santykių užmezgimo, pašto, telefono ir telegrafo ryšių tarp abiejų valstybių per demarkacijos liniją (taip tekste, turėtų būti administracijos liniją – *aut. pastaba*) nustatymo⁴³⁷. Už paramą Tautų Sąjungoje Lietuvos Vyriausybė turėjo padaryti nuolaidų Vokietijai Klaipėdos krašte.

Sovietų diplomatinė intervencija turėjo didesnę poveikį, nei tikėjosi Maskva. Rugpjūčio 12 d. ambasadorius H. von Dirksenas informavo B. Stomoniakovą apie Vokietijos Vyriausybės sprendimą suteikti Lietuvai besąlygišką (*безоговорочную поддержку*) paramą Tranzito byloje, tiesa, prašydamas sovietų „palengvinti šį reikalą“, paveikiant Lietuvos Vyriausybę Klaipėdos klausimu, įkalbant ją padaryti nuolaidų kai kuriais, kad ir antraeilės svarbos, reikalais⁴³⁸. Pažymėtina, prašydamas paveikti Lietuvą Vokietijos ambasadorius kartu pareiškė, kad Vokietijos Vyriausybė yra nusprendusi palaikyti Lietuvą Ženevoje nepriklausomai nuo to, kaip bus išspręsti ginčai dėl Klaipėdos krašto. Analogiškai savo Vyriausybės poziciją aiškino ir Vokietijos pasiuntinys Kaune H. Morahtas, pabrėždamas A. Fechneriui, kad tarp dviejų valstybių nesutarimų Klaipėdos klausimais ir Tranzito bylos jis nematąs jokio ryšio⁴³⁹.

B. Stomoniakovas dar pridūrė, esą, D. Zauniaus prašymas buvo svarstytas net SSRS Vyriausybės posėdyje, tačiau jam nebuvo pritarta. Kaip vėliau prisipažino pats B. Stomoniakovas, jis paprasčiausiai blefavo. Gal lietuviai ir būtų patikėję, jei tuo pat metu Kaune A. Fechneris nebūtų tvirtinęs, kaip kad jam buvo nurodoma iš Maskvos gaunamose instrukcijose, jog D. Zauniaus prašymas nesvarstytas net *NKID* kolegijos posėdyje. Žr. B. Stomoniakovo 1930 m. rugsėjo 12 d. slaptas laiškas A. Petrovskiui, *AVP SSSR*, f. 0151, ap. 19, b. 2, p. 38, l. 111.

⁴³⁷ *NKID* pažyma (be datos ir parašo, visiškai slaptai), *AVP SSSR*, f. 0150, ap. 19, b. 9, p. 40, l. 75.

⁴³⁸ *NKID* pažyma (be datos ir parašo, visiškai slaptai), *AVP SSSR*, f. 0150, ap. 19, b. 9, p. 40, l. 75; B. Stomoniakovo 1930 m. rugpjūčio 12 d. slaptas laiškas A. Fechneriui, egz. Nr. 6, *AVP SSSR*, f. 0150, ap. 19, b. 2, p. 39, l. 93.

⁴³⁹ Ten pat, l. 91.

Santūrūs Berlyno reikalavimai nustebino Maskvą. Išankstinis besąlygiškos paramos pažadas galėjo duoti visiškai kitą rezultatą, nei pageidavo Berlynas. „Žinodamas lietuvių psichologiją aš baiminuosi, jog lietuviams perdavus vokiečių poziciją taip, kaip ją išdėstė Dirksenas, tai lietuviai nepadarys jokių nuolaidų Vokietijai Klaipėdos reikalais“, – laiške sovietų pasiuntiniui Kaune teigė B. Stomoniakovas⁴⁴⁰. Kodėl? Jo nuomone, lietuviai manys, jog vokiečių paramą jiems garantuoja platesni Vokietijos Rytų politikos interesai, nusveriantys jos interesą Klaipėdos krašte.

Vadovaudamasi tokia logika, *NKID* nuspręsta perduoti į Kauną kiek pakoreguotus ambasadoriaus H. von Dirkseno pasiūlymus. A. Fechneriui pasiūstoje instrukcijoje nurodyta pareikšti D. Zauniui, kad atsižvelgiant į jo liepos 24 d. prašymą sovietams pavyko užtikrinti Lietuvai tvirtą Vokietijos paramą Tautų Sąjungos Taryboje, išgaunant jos pažadą atidėti (ne išimti iš dienotvarkės, o tik atidėti!) Tranzito bylos svarstymą. Sovietų laikinasis reikalų patikėtinis įgaliotas primygtinai pareikšti, jog Vokietija sutiko paremti Lietuvą tik su sąlyga, kad Lietuva tam tikromis nuolaidomis Klaipėdos krašte palengvins Berlynui žengti šį žingsnį⁴⁴¹.

Pirmojo tarpininkavimo raundo metu sovietų diplomatija manėsi atlikusi nemažą darbą. Iš dalies taip ir buvo. Maskvos pasiūlytas kompromisas iš principo tenkino abi puses. Tačiau nerašytas diplomatijos dėsnis sako: „Velnius slepiasi detalėse.“ Taip buvo ir ši kartą. Iš pirmo žvilgsnio nepriekaištinga Lietuvai siūloma Maskvos tarpininkavimo schema „padėkite mums padėti jums“ turėjo vieną, tačiau esminį trūkumą. Rekomenduodami padaryti nuolaidų Vokietijai „neesminiais“ politikos Klaipėdoje klausimais, bent jau tarpininkavimo misijos pradžioje, sovietai neturėjo supratimo, kokių nuolaidų pageidavo Vokietija. Kitaip sakant, Lietuvai buvo siūloma „pirkti katę maiše“, o reichui žadama, kad sandėris įvyks... Kaune netruko pastebėti šiuos niuansus, kadangi daugkartinės D. Zauniaus pastangos išgauti iš A. Fechnerio aiškų atsakymą į klausimą, kokių konkrečių nuolaidų tikisi Vokietija, buvo bevaisės. Sovietų laikinasis reikalų patikėtinis, kaip kad jam buvo nurodyta *NKID* instrukcijoje, išsisukdavo nuo konkretaus atsakymo, paprastai imdamas dėstyti savo asmeninę nuomonę. Esą, nereikia galvoti, kad Vokietija bandys pasinaudoti palankiu momentu visiems ginčams su Lietuva dėl Klaipėdos krašto išspręsti, todėl pakaks ir dalinių nuolaidų. D. Zauniui pageidaujant

⁴⁴⁰ B. Stomoniakovo 1930 m. rugpjūčio 12 d. slaptas laiškas A. Fechneriui, egz. Nr. 6, *AVP SSSR*, f. 0150, ap. 19, b. 2, p. 39, l. 93.

⁴⁴¹ Ten pat.

konkretesnio atsakymo, A. Fechneris „apie detales“ siūlydavo kalbėtis tiesiai su Vokietijos pasiuntiniu H. Morahtu^{442*}.

Imdamasi tarpininko tarp Lietuvos ir Vokietijos vaidmens, Maskva neapsiribojo tik pastangomis ir toliau palaikyti įtampą Lietuvos ir Lenkijos konflikte. Pasinaudodama palankiu momentu, Sovietų Sąjunga tikėjosi dar labiau sustiprinti savo pozicijas Lietuvoje, taip pat ir patraukiant į savo pusę asmenis, kurie dėl vienu ar kitu priežasčių nerodė didelio palankumo SSRS atžvilgiu. Vienas tokių – užsienio reikalų ministras D. Zaunius, su kuriuo sovietams niekaip nesisekė užmegzti glaudesnio kontakto. Rugsėjo 12 d. sovietų laikinasis reikalų patikėtinis A. Fechneris gavo *NKID* instrukciją, nurodančią „visų pirma pasiekti glaudesnio nei iki tol kontakto su Zauniumi lietuvių–lenkų konflikto ir santykių su Vokietija atžvilgiu palaikymo“⁴⁴³. Užbėgdami įvykiams už akių, pastebėsime, šio tikslo sovietų diplomatams nepavyko pasiekti. Ir eidamas užsienio reikalų ministro pareigas, ir iš jų pasitraukęs D. Zaunius išlaikė tam tikrą distanciją sovietų atžvilgiu. Sovietų Sąjunga jam buvo ir liko svetima, netikėjo jis ir Maskvos tariamu palankumu Lietuvai, jos pažadų padėti lietuviams susigrąžinti Vilnių nuoširdumu.

1930 m. vasaros antroje pusėje sovietai Lietuvos atžvilgiu turėjo ir daugiau planų. Vadovaudamiesi principu „paslauga už paslaugą“ jie tikėjosi Lietuvos paramos kitu Maskvai svarbiu klausimu. Pačioje vasaros pabaigoje Varšuvoje turėjo pradėti darbą tarptautinė agrarinė konferencija. Sovietai išreiškė pageidavimą, kad į ją būtų pakviesta SSSR delegacija. Organizatoriai atsisakė patenkinti tokį pageidavimą, kadangi į ją buvo kviečiamos tik Tautų Sąjungos valstybių delegacijos. Gavusi neigiamą atsakymą Maskva planavo Lietuvos rankomis torpeduoti Tautų Sąjungos globojamos agrarinės konferencijos Varšuvoje surengimą. Tuo tikslu *NKID* buvo parengtas planas, o sovietų pasiuntinybei Kaune pasiūstos atitinkamos instrukcijos. Žinant nepalankų Lietuvos nusistatymą šios konferencijos atžvilgiu, A. Fechneriui siūlyta pakalbėti su D. Zauniumi apie lenkų intrigas ir politinius kėslus, taip pat ir apie Latvijos vaidmenį Varšuvos žaidimuose. Latvijos korta mesta neatsitiktinai – sovietų diplomatams nebuvo paslaptimi skeptiškas Lietuvos užsienio reikalų ministro požiūris į šios kaimyninės šalies politiką. Atkreipus dėmesį į Latvijos politikos dvideidiskumą (įtikinėjama Lietuvą savo

⁴⁴² B. Stomoniakovo 1930 m. rugsėjo 12 d. slaptas laiškas A. Fechneriui, egz. Nr. 6, *AVP SSSR*, f. 0150, ap. 19, b. 2, p. 39, l. 93.

* Neapibrėžtumas, ypač pradiname sovietų tarpininkavimo misijos etape, galėjo suklaidinti D. Zaunius, leisdamas jam tikėtis, kad rimtų nuolaidų Vokietijai pavyks išvengti, ir net užmigdyti Lietuvos užsienio reikalų ministro budrumą Tautų Sąjungos sesijos išvakarėse.

⁴⁴³ Ten pat, l. 92.

draugiškumu, Ryga tuo pat metu siuntė savo atstovus į agrarinę konferenciją, nors į Varšuvą nebuvo pakviestos tokios dvi agrarinės valstybės kaip SSRS ir Lietuva!), A. Fechneriui nurodyta įpiršti D. Zauniui mintį, kad jis, papriekaištavęs Latvijai dėl dalyvavimo prieš Lietuvą, Sovietų Sąjungą ir Vokietiją nukreiptoje konferencijoje, pasiūlytų išeitį iš nemalonios padėties – Latvija ar kuri kita konferencijos dalyvė turėtų pasiūlyti Lenkijai (ir kitoms konferencijos dalyvėms) pakviesti į ją SSRS. Instrukcijoje nieko nepasakyta apie Lietuvos ir Vokietijos delegacijų pakvietimą, tačiau pokalbio pabaigoje A. Fechneris turėjo pareikšti D. Zauniui, esą, jis net nežino, ar Maskva priimtų tokį kvietimą, tačiau jei ji būtų nepakviesta, tai „tik patvirtintų antisovietinį viso šio sumanymo pobūdį“⁴⁴⁴. Tačiau nepaisant visų pabrangų ši intriga nepavyko – Sovietų Sąjungos atstovai nebuvo pakviesti dalyvauti rugpjūčio 27–30 d. Varšuvoje vykusioje agrarinėje konferencijoje⁴⁴⁵. Maskvai beliko guostis, kad Latvija, matyt, atsižvelgdama į jos poziciją, sumažino savo atstovavimo konferencijoje lygį, vietoje Vyriausybės nario pasiųsdama į Varšuvą žemės ūkio reikalų specialistą⁴⁴⁵.

2.10. 1930-ųjų rugpjūtis Klaipėdos krašte. Seimelio paleidimas

Prasidėjus sovietų tarpininkavimo misijai Lietuvos–Vokietijos–Sovietų Sąjungos trikampyje paraleliai vyko du konfliktinės prigimties procesai: trijų valstybių diplomatai aktyviai svarstė schemą „nuolaidos Klaipėdos krašte už besąlygišką paramą Tranzito byloje“, kita vertus, Lietuvos Vyriausybė neslėpė savo intencijų priimti Klaipėdos Konvenciją ir Statutą aiškinančius įstatymus, ruošdamasi žingsniui, kurį seimelio daugumos partijos ir Vokietija iš anksto vertino kaip netoleruotiną pasikėsinimą į krašto autonomiją.

⁴⁴⁴ B. Stomoniakovo 1930 m. rugpjūčio 12 d. slaptas laiškas A. Fechneriui, egz. Nr. 6, AVP SSSR, f. 0150, ap. 19, b. 2, p. 39, l. 90–91.

* Agrarinėje konferencijoje Varšuvoje dalyvavo 9 valstybės, Tautų Sąjungos narės: be Lenkijos, dar Belgija, Estija, Vengrija, Latvija, Rumunija, Čekoslovakija, Jugoslavija ir Bulgarija (Suomijos atstovas dalyvavo stebėtojo teisėmis). Siekiant ilgalaikės ekonominės politikos, pirmiausia žemės ūkio eksporto, koordinavimo, konferencijoje buvo sudarytas Nuolatinis komitetas, turėjęs padėti reguliuoti žemės ūkio produkcijos eksportą. Lietuva atsisakė dalyvauti agrarinėje konferencijoje Varšuvoje dėl politinių sumetimų.

⁴⁴⁵ Dėl Varšuvos agrarinės konferencijos, *Lietuvos aidas*, 1930 m. rugpjūčio 28 d., p. 1.

Politiniai procesai Klaipėdos krašte tuo metu rutuliojosi savo vaga, lėtai, bet neišvengiamai judėdami krizės gilėjimo link. Du mėnesius trukusios gubernatoriaus derybos su seimelio daugumos partijų atstovais dėl naujos direktorijos sudėties baigėsi be rezultatų. Seimelio dauguma, priešingai nei buvo nustatyta Statuto 17-uoju straipsniu, nenorėjo sutikti su gubernatoriaus prerogatyva pasirenkant direktorijos pirmininko kandidatūrą. Nesuderinamų su Statuto raide reikalavimų kėlimas liudijo apie centro valdžiai nelojalių Klaipėdos vokiečių lyderių pasitikėjimą, jog nesukalbama jų pozicija sulauks Vokietijos palaikymo. Antra vertus, atsisakymą bendradarbiauti su gubernatoriumi buvo galima vertinti ir kaip sąmoningą A. Merkio provokavimo taktiką, tikintis kokio nors neapgalvoto jo poelgio. Gubernatoriaus oponentų pastangos nebuvo veltui. Susidūręs su atvira destruktija A. Merkys nematė kitos išeities, kaip savo nuožiūra (rugpjūčio 8 d.) direktorijos pirmininku paskirti buvusį jos narį M. Reizgį. Valingas gubernatoriaus sprendimas tik dar labiau įkaitino atmosferą krašte.

Net ir prasidėjus tarpininkavimo misijai, Vokietija nebuvo pasiruošusi toleruoti gubernatoriaus A. Merkio veiksmų. Priejus išvadą, kad minėtas paralelizmas Klaipėdos reikaluose reichui nėra naudingas, Berlyne nuspręsta perimti iniciatyvą į savo rankas. Rugpjūčio 19 d. H. Morahtas Lietuvos užsienio reikalų ministerijoje įteikė dar vieną oficialią protesto notą dėl centro valdžios veiksmų Klaipėdos krašte⁴⁴⁶. Jau anksčiau Vokietijoje, ypač Rytų Prūsijoje, prieš Lietuvą pradėta kampanija vasaros pabaigoje įgijo iki tol dar nematytą mastą. Kaune neliko nepastebėta – pirmą kartą nuo 1927 m. Vokietijos spaudoje vėl imta grasinti Lietuvai skundu Tautų Sąjungoje⁴⁴⁷.

Netrukus po antrojo H. Morahto demaršo Kaune prasidėjo neoficialūs pokalbiai, kurių metu lietuvių ir vokiečių diplomatai bandė ieškoti sąlyčio taškų ginčytiniais centro valdžios politikos Klaipėdos krašte klausimais. Šių eilučių autoriui nepavyko rasti archyvinės medžiagos, kuria remiantis būtų galima spręsti, kokiu lygiu vyko šie pokalbiai ir kokie klausimai svarstyti jų metu. Tačiau akivaizdu, kad apie minėtus pasitarimus nieko nežinojo ne tik Lietuvos visuomenė, bet, matyt, ir daugelis Vyriausybės narių. Nenuostabu, kadangi sutikimas derinti politiką Klaipėdos krašte kartu su Vokietija galėjo sukelti didelį nepasitenkinimą ne tik opozicijoje, bet ir tarp tautininkų ir net sukompromituoti pačią Vyriausybę, jos politinį kursą. Kiek didesnę nusistebėjimą kelia tai, kad iš pradžių apie pokalbių laikinojoje sostinėje eigą nieko konkretaus nežinojo ir tarpininko vaidmenį atliekanti sovietų

⁴⁴⁶ LCVA, f. 383, ap. 7, b. 939, l. 340–342.

⁴⁴⁷ Naujai Klaipėdos krašto direktorijai darbą pradėjus, *Lietuvos aidas*, 1930 m. rugpjūčio 28 d., p. 3.

diplomacija, nors būtent Maskva tarpininkavimo misijos pradžioje primygtinai ragino abi puses „dalykiškai“ aptarti Klaipėdos reikalus tarpusavyje.

Sprendžiant iš tų trupinių, kuriuos pavyko aptikti SSRS užsienio politikos archyve, Lietuvai rugpjūčio viduryje vokiečiai iškėlė daugybę konkrečių reikalavimų dėl jos politikos Klaipėdos krašte. Svarbiausias iš jų – dėl direktorijos sudėties. Vokietijos atstovai įvardijo ir kitas sritis, kuriose tikėtasi nuolaidų: nutraukti bylas, iškeltas aukštiems vokiečių valdininkams krašte, sustabdyti slaptos policijos veiklą krašte, užtikrinti žodžio, spaudos ir susirinkimų laisvę būsimųjų rinkimų metu^{*448}.

Nors pateiktas pageidavimų sąrašėlis toli gražu lietė ne tik „antraeilės svarbos“ (kaip juos rugpjūčio 12 d. *NKID* apibūdino ambasadorius H. von Dirksenas) centro valdžios politikos Klaipėdos krašte klausimus, Kaune neatsisakyta apsvarstyti Vokietijos pageidavimų. Pranešime į *NKID* sovietų pasiuntinys A. Petrovskis teigė, kad derybų su vokiečiais metu lietuviai įsiklausė į anksčiau Maskvos teiktus pasiūlymus dėl nuolaidų Vokietijai⁴⁴⁹. Netiesiogiai tą patį patvirtino ir H. Morahtas, pokalbyje su sovietų diplomatu pastebėdamas, kad seimelio paleidimo išvakarėse „lyg ir buvo rastas kompromisinis ginčytinų klausimų sprendimas“, susitarant ir dėl direktorijos sudėties^{**}. A. Petrovskis, remdamasis iš H. Morahto gauta informacija, informavo Maskvą, esą, gubernatorius A. Merkys net buvo gavęs atitinkamą instrukciją iš Kauno, tačiau jis ją visiškai ignoravo, kartu dar labiau pagilindamas politinę krizę Klaipėdos krašte⁴⁵⁰.

* Kiek tai liečia, rodos, savaimė suprantamą Vokietijos reikalavimą užtikrinti žodžio, spaudos ir susirinkimų laisvę būsimųjų rinkimų metu, centro valdžiai nelojalios jėgos Klaipėdos krašte šį reikalavimą neretai naudodavo agitacijos, nukreiptos prieš krašto pasilikimą Lietuvos valstybės sudėtyje, legalizavimo tikslais.

⁴⁴⁸ A. Petrovskio 1930 m. rugsėjo 6 d. visiškai slaptas pranešimas Nr. 276 B. Stomoniakovui, egz. Nr. 2, *AVP SSSR*, f. 0150, ap. 19, b. 1, p. 38, l. 241.

⁴⁴⁹ Ten pat, l. 243.

** A. Petrovskis žiniomis, pasitarimų Kaune metu buvo pasiektas principinis susitarimas, kad būsimoje direktorijoje bus vienas lietuvis ir du vokiečiai, kitaip sakant, gubernatoriaus pasitikėjimą turintis pirmininkas ir seimelio daugumos partijos pritarimą gavę du vietos vokiečių atstovai. Tą patvirtina ir D. Zaunius, kuris laiške Ministrui Pirmininkui J. Tūbeliui M. Reizgio direktorijos sudarymą vertina kaip „nesusipratimą“, pažymėdamas, esą, „mes Kaune manėme, kad gubernatorius siūlys vieną lietuvių pirmininką ir du daugumos partijų atstovus“, tačiau A. Merkys „padarė kitaip“. Žr. D. Zaunius 1930 m. rugsėjo 24 d. laiškas iš Ženevos J. Tūbeliui, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 1080, l. 408.

⁴⁵⁰ Ten pat.

Sunku pasakyti, kokie būtų buvę šių pasitarimų rezultatai ir kiek jie būtų paveikę Lietuvos politiką Klaipėdos krašte ateityje, tačiau pačioje rugpjūčio pabaigoje gubernatorius nubraukė visas diplomatų pastangas rasti abiem pusėms priimtina kompromisą. Rugpjūčio 29 d. A. Merkys nusprendė seimeliui pristatyti naują lietuviškos krypties M. Reizgio direktoriją. Jos nariais, priešingai nei buvo susitarta pasitarimų Kaune metu, siūlyti krašto lietuvių veikėjas žurnalistas H. Dugnius ir pirklys Eduardas Czesklebbas, t. y. asmenys, neturėję seimelio daugumos partijų pasitikėjimo. Kitaip sakant, gubernatorius A. Merkys nematė reikalo atsižvelgti ne tik į seimelio daugumos poziciją, bet ir į naujas URM rekomendacijas⁴⁵¹. Kita vertus, pristatydamas tokios sudėties direktoriją gubernatorius nesilaikė dar Ministro Pirmininko A. Voldemaro Tautų Sąjungos Tarybai duoto pažado – direktoriją formuoti vadovaujantis parlamentiniais demokratiniais principais⁴⁵¹.

Seimelio atsakymas gubernatoriui buvo toks, kokio tomis aplinkybėmis ir buvo galima laukti, – M. Reizgio direktorijai pareikštas nepasitikėjimas. Tokį poelgį įvertinęs kaip dar vieną akibrokštą savo ir centro valdžios atžvilgiu (tačiau ar buvo galima tikėtis kitokio seimelio sprendimo?!), tą pačią dieną A. Merkys paleido seimelį, naujus rinkimus paskirdamas spalio 10 d.⁴⁵² Buvo tai impulsyvus ar iš anksto apgalvotas sprendimas, šiandien belieka tik spėlioti. Kažkodėl mums atrodo, kad nepasikonsultavęs su Prezidentu A. Smetona ir Ministru Pirmininku J. Tūbeliu gubernatorius vargu ar būtų ryžęsis tokiam žingsniui (D. Zaunias apie tokias konsultacijas ir jų metu priimtus sprendimus paprasčiausiai galėjo nieko nežinoti). Svarbu tai, kad seimelis buvo paleistas nesilaikant Klaipėdos Statuto 12-ojo straipsnio nuostatų, įsakmiai nurodančių, kad gubernatorius gali paleisti seimelį tik gavęs direktorijos, turinčios seimelio pasitikėjimą, sutikimą⁴⁵³. M. Reizgio direktorija seimelio pasitikėjimo nebuvo gavusi. Dar didesnę nuostabą kelia faktas, kad sprendimas paleisti trejus metus dirbusį seimelį buvo priimtas likus dešimčiai dienų iki jo kadencijos pabaigos, o iki Tautų Sąjungos sesijos pradžios buvo likusios net mažiau nei dvi savaitės! Be to, priimdamas tokį sprendimą (labai panašų į

* A. Petrovskio pranešime į Maskvą minimos „instrukcijos“ A. Merkiui greičiausiai buvo tik URM rekomendacijos gubernatoriui (neprieštaraujant prieš M. Reizgio paskyrimą direktorijos pirmininku, tačiau du kiti jos nariai turėjo būti arba seimelio daugumos partijų remiami, arba neutralūs asmenys), pateiktos po pasitarimų su vokiečių diplomatais. Pagal nusistovėjusią praktiką nereikėjo, kad tokias rekomendacijas aprobuotų Prezidentas ar Ministras Pirmininkas ir gubernatorius nebuvo įpareigotas jų vykdyti.

⁴⁵¹ D. Zaunias 1930 m. rugsėjo 24 d. laiškas iš Ženevos J. Tūbeliui, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 1080, l. 408.

⁴⁵² P. Žostautaitė, *Klaipėdos kraštas 1923–1939*, p. 80–81.

⁴⁵³ J. Robinzonas, *Klaipėdos Konvencijos komentaras*, t. I, p. 461.

D. Zaunias gegužės mėnesį pateiktus pasiūlymus sudaryti „Kovos direktoriją“^{*})
A. Merkys kažkodėl visiškai pamiršo ankstesnį savo pažadą atsižvelgti į Lietuvos valstybės interesus artėjančiojoje Tautų Sąjungos sesijoje!

Nori nenori tenka pripažinti – savo jėgomis pernelyg pasitikintis A. Merkys šį kartą visiškai pralaimėjo savo politiniams oponentams Klaipėdoje! Seimelio daugumos partijos nuo pat gegužės mėnesio kryptingai siekė perkelti užsitęsusių konfliktą su gubernatoriumi į Tautų Sąjungą. Klaipėdos vokiečių lyderių intencijas internacionalizuoti Klaipėdos reikalus liudijo rugpjūčio 28 d., t. y. dar iki naujos direktorijos pristatymo ir po to ėjusio seimelio paleidimo, Tautų Sąjungos Tarybai parengtas skundas, kuriuo Lietuvos Vyriausybė buvo kaltinama laužanti Klaipėdos Konvenciją ir Statutą^{**}. Momentas skundui buvo parinktas neatsitiktinai ir labai vykusiai. Jį pasirenkant atsižvelgta ne tik į artėjančią Tautų Sąjungos sesiją, ne mažiau svarbiu veiksmu buvo ir rugsėjo viduryje Vokietijoje turėję vykti rinkimai į Reichstagą. Rinkimų išvakarėse Vokietijos Vyriausybė, žinoma, negalėjo ignoruoti šalyje vyraujančių nuotaikų. Vengdama komplikacijų, ypač kaltinimų, kad ji lieka kurčia už reicho ribų „laikiniai“ atsidūrusių vokiečių lūkesčiams, H. Brüningo Vyriausybė darė viską, ką galėjo, demonstruodama savo paramą užsienyje gyvenusiems tautiečiams. Tokiomis aplinkybėmis Klaipėdos seimelio paleidimas negalėjo neturėti rimtų pasekmių Lietuvai. Tačiau atsakomieji Vokietijos žingsniai užgavo Lietuvos interesus daugiau nei tikėtasi.

* A. Merkys nesilaikė D. Zaunias pasiūlytos Klaipėdos pacifikacijos strategijos pagrindinių principų! Pagal užsienio reikalų ministro sumanymą „Kovos direktorija“, turėjusi veikti apie 6 savaites, vėliau privalėjo užleisti vietą „Pozityviajai“ direktorijai, kuri turėjo būti sudaryta dar Tautų Sąjungos sesijos išvakarėse, tokiu būdu neleidžiant pablogėti santykiams su Vokietijai tokiu atsa-kingu Lietuvai metu.

** Svarbiausi 1930 m. rugpjūčio 28 d. Klaipėdos vokiečių skundo Lietuvos Vyriausybei punktai buvo šie: 1) nesilaikymas demokratinių ir parlamentinių principų sudarant Klaipėdos krašto direktoriją; 2) krašto seimelio įstatymdavystės darbų trukdymas; 3) teismų suvereniteto įžeidimas; 4) Klaipėdos Statuto 35 str. numatyto finansinio atsiskaitymo trukdymas; 5) karo padėties palaikymas ir taikymas; 6) pasikėsinimas į rinkimų laisvę (žr. Lietuvos Vyriausybės pastabos dėl Vokietijos skundo Tautų Sąjungos Tarybai, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 1080, l. 308).

Summary

The History of Lithuania's Diplomacy 1925–1940

Volume Two Part One

In the published in 2007 volume one of *The History of Lithuania's Diplomacy* there was an analysis of Lithuania's geopolitical environment, an analysis of the realities and paradoxes of post-Versailles Europe, a detailed discussion of Lithuania's international situation, its foreign policies and activities of the *Lithuanian Diplomatic Service (LDS)* during the governments of the Christian Democrats (Vytautas Petruolis, Leonas Bistras) and the Peasant Populists (Mykolas Sleževičius). The greatest attention in volume one was devoted to the diplomacy of Prime Minister and Minister of Foreign Affairs Augustinas Voldemaras, and a discussion of his efforts to reanimate the case of Vilnius, the relations with Poland, the Soviet Union, and Germany and the conflict with the Vatican. The first volume concludes with the resignation of Voldemaras and a presentation of the foreign policy program of the new Minister of Foreign Affairs Dovas Zaunius.

In the first volume there was no possibility to present more broadly a short review of the development of the LDS. There is an effort to correct this absence in the first part of volume two in which a review of the structure and organization of the LDS and some of its qualitative and quantitative parameters in the 20th c. are provided*.

* For example, the dynamics of the change in the number of LDS officials, which varied according to the financial possibilities of the state and was affected by its international status, are provided: in 1921–1923, i. e. the most intense efforts seeking the international recognition of Lithuania's Independence, membership in the League of Nations, in the first stage of the Vilnius case in the center (MFA) and abroad (in missions) 215–216 diplomats and officials were working; after the joining of the Klaipėda Territory to Lithuania, seeking to reduce the expenses of ruling the state, the number of the working at the LDS was reduced to 117; while Augustinas Voldemaras headed the LDS in 1929, 140 diplomats and officials were employed; after D. Zaunius became Minister of Foreign Affairs, this number increased to 220 (75 in the center, 145 in the missions). Such rapid growth was

Over the years in spite of the limited resources of the state and various shortages, disregarding the very weakening Lithuania conflict with Poland (in the period between the two World Wars Lithuania was among the leading countries of Europe according to the share of the state budget allotted to defense) Lithuania and its diplomatic service matured. With the change in times, there was a change in opportunities; the level of the maturity of the state was different at the beginning of the 1930s. Lithuania's Finance Minister no longer protected all of the state's finances in his home under the bed in a modest-sized briefcase, and the MFA was no longer an institution consisting of only a few enthusiasts. It had gradually become a normal structure representing the interests of the state in the international arena. The conflicts with the neighboring states (first of all with Poland, but from the fall of 1930 also with Germany) contributed considerably to the accelerated expansion and maturity of the *LDS*, as well as the need to defend effectively Lithuania's interests in the cases of Vilnius (Wilna) and Klaipėda (Memel), also in the League of Nations. In the early 1930s the *LDS* was already functioning as a coherent and integrated mechanism. As Bronius Vaškėlis noted, namely Dovas Zaunius, to whose personality and activities the greatest attention is devoted in both parts of this volume reorganized the *LDS* on professional grounds¹.

In Lithuanian historiography an idealistic and even superficial image of Dovas Zaunius is formed. This prominent *mažlietuvis* (resident of Lithuania Minor) according to most people writing about him is almost an example of the ideal diplomat. Some of his contemporaries, foreigners also do not oppose this, for example

due not only to the discussion begun in the League of Nations of the Transit Case with Poland, but also as a result of the more complicated relations with Germany. In 1933 Lithuania had legations in 11 foreign countries in which extraordinary envoys or plenipotentiary ministers resided; in 13 other countries Lithuania was represented at the envoy level from the capitals of other countries. In the beginning of the 1930s Lithuania had a small, but distributed in a broad geographical area consular service. During the first decade of its independence Lithuania acquired several buildings for its legations, which would not have a shame for larger and more wealthy states. In 1924 in Washington in one of the most representative at that time in the USA capital 16th Street, next to the embassy of France, an impressive in those times building with a 17 000 square-foot plot was purchased in installments (the Lithuanian Government completed paying for its acquisition in 1931); in the summer of 1925 a splendid three story building was purchased for the legation in Paris; in the same year for more than a million litas an impressive building with a large plot of land was purchased for the legation in Berlin (the Lithuanian Government completed the payment for this acquisition in 1927); in October 1922 a beautiful two story building in the very center of the city was rented for Lithuania's legation in Moscow; in the summer of 1931 Lithuania's consul general in Königsberg moved to a new spacious building. In the first part more information for those interested in the *LDS* and the peculiarities of its organization is provided.

¹ B. Vaškėlis, *Žvilgsnis iš atokiau*, Vilnius: Versus Aureus, 2004, p. 37.

former USA envoy to Lithuania Owen J. C. Norem in his memoirs regards him as one of the most gifted and talented leaders of the Lithuanian nation at that time, successfully carrying out the duties of Minister of Foreign Affairs for a long time. The USA diplomat in his memoirs cites Norway's Storing President, Chairman of the League of Nations Carl Joachim Hambro, who regarded Zaunius as one of the most notable diplomats of post-war Europe, receiving attention with his excellent speeches in the meetings of the League of Nations Council. History, however, shows a far more controversial and at the same time interesting portrait of Zaunius, which is presented to the reader.

Becoming Minister of Foreign Affairs, the 37-year old Zaunius had already accumulated considerable experience in the diplomatic service as well as working in high positions. Of course, according to his weight in international politics he could not compare with Voldemaras, and the situation of the new minister and his influence in the state was incomparably weaker. On the other hand, in some areas Zaunius without doubt had advantages over his predecessor. Unlike Voldemaras who wanted to make policy, quite often even improvising, Zaunius was a representative of a more pragmatic direction in diplomacy. Without following external effects, he was a professional MFA official, a genuine worker on the diplomatic front (he personally wrote memos, prepared draft documents or instructions to envoys). He strived for the stricter regulation of the work of the *LDS*, directing it not with verbal instructions, but MFA discussed and approved orders, prepared by referents and confirmed at the highest-level instructions. Zaunius devoted much more attention to other daily tasks, for which his former chief due to the multitude of duties in the state did not have the needed time or attention. Many researchers stress the great merits of Zaunius in the field of Lithuania's economic diplomacy, valuing highly his contribution in arranging commercial relations with foreign countries. One should stress separately the contribution of Zaunius in the international arena defending Lithuania's interests in the Klaipėda case. In conclusion, one could say that Zaunius launched a new stage in the work organization of the *LDS* as an efficiently operating structure.

However, Zaunius entered the history of Lithuania's diplomacy not only for the mentioned merits. Paradoxically in the "scandal scale" of the *LDS*, second place after Voldemaras should be granted... to the famous for his Prussian discipline Zaunius. He warranted this dubious fame for his conflicts with some members of the diplomatic corps in Kaunas as well careless public statements*. His conflict

* One of them is the already cited in the first volume declaration of D. Zaunius that "complications in Lithuania's relations with the Vatican are impossible because the Holy See does not have an ar-

with Vatican nuncio Riccardo Bartoloni with the efforts of both sides was narrated in Europe as a joke.² However, this was only the tip of the iceberg, there were many more conflicts and misunderstandings at various levels. In the second volume of this work the reader will find not only their description, but also an analysis of the reasons prompting them. As we will see not only subjective actions created the conflicts, often they were raised by different interests, their collision (e. g. the efforts of Zaunius and especially the methods with which he sought to raise the diplomatic representation of certain states in Lithuania elicited the disapproval of British and other country diplomats. The decision of the leadership of the MFA about the different treatment of the envoys and consuls accredited in Kaunas raised great dissatisfaction among the foreign diplomats in Kaunas even though this did not contradict international practice).

The relations of Zaunius with the leaders of Lithuania of that time did not develop easily; first of all with Prime Minister Juozas Tūbelis. The cooperation of the Premier and Minister of Foreign Affairs did not develop into a coherent scheme not only due to the mutual lack of sympathy. One has to admit that both of them valued differently the role of certain fundamental factors in Lithuania's foreign policy. E. g. Zaunius had very strong reservations about the goals of the USSR policy in the conflict of Lithuania and Poland, not believing in more serious support for Lithuania in the case of Vilnius. Meanwhile, Tūbelis was of the Lithuanian political figures inclined to trust the good will of the Soviet Union. Even worse was the fact that Soviet envoy Mikhail Karski, immediately recognizing this difference of attitudes quite successfully made use of the opened opportunities for manipulation against him. The views of the Prime Minister and Minister of Foreign Affairs differed not only on the questions of relations with the Soviet Union: the especially radical stance of Zaunius against Poland and the various illegal "Ukrainian

my..." Because the League of Nations also did not have an army, this principle of "the policies of Zaunius" could also be applied to this institution... Some other public statements of Zaunius also attracted wide international resonance. For example, in the fall of 1930 when correspondents asked how he would react if at the upcoming session of the League of Nations Latvia would demand allowing access to the Romni-Liepaja railroad, Zaunius replied that he "was not hardly concerned about that" ... The Prime Minister and Minister of Foreign Affairs of Latvia H. Celmiņš responded to a question of an ELTA correspondent on his country's position on the transit problem arising again in Geneva somewhat more diplomatically – Latvia would take such a position that would not affect the interests of Lithuania. One has to admit that at least in this case the Ministers of Foreign Affairs of Lithuania and Latvia spoke different diplomatic language.

² See V. Žalys, *Lietuvos diplomatijos istorija (1925–1940)*, Vilnius: Versus Aureus, 2007, t. I, p. 555–576.

schemes” initiated by him (having the goal to weaken Poland) could have been unacceptable to Tūbelis, and their views on the relations with Germany were not completely the same. The differences in the opinions of the Premier and Minister of Foreign Affairs, the lack of cooperation between them had a great negative effect on the already difficult international situation of Lithuania.

The reluctance of Zaunius to become committed in internal policies, his independent, non-party attitude greatly displeased the leadership of the Nationalist Union, especially its chairman, Jonas Lapėnas, who had very ambitious plans (through the introduction of a one-party system in Lithuania he sought a decisive *vote* in managing state affairs, planning to expand as much as possible his influence in the life of the state). J. Lapėnas and his supporters planned to replace Zaunius with a person more acceptable to them, not even trying to conceal such intentions. The situation of Zaunius, of course, was facilitated by the refusal of President Smetona to agree that the Nationalist Union or its chairman would dictate one or another decision about how to rule the state. However, the President’s support for Zaunius could not be eternal, especially when he had to maneuver in these complicated domestic political games. The fight for the retention of Zaunius in the post of minister in the fall and winter of 1930 was only one of the episodes in the secret fight for the role of the Nationalist Union in the life of the state (seeking to replace Zaunius, Lapėnas also fought for the union acquiring greater influence, in the case of victory believing to set a precedent and consolidate his new position in the state). The President finally evaluated such intentions as potentially dangerous and in 1931 replaced Lapėnas in the post of the Chairman of the Nationalist Union with the completely loyal to him J. Tūbelis. The position of Zaunius from this, unfortunately, hardly changed.

The relations of Zaunius with Smetona were quite contradictory. There was no open confrontation in them. The Republic’s President valued Zaunius as a strong professional, but, on the other hand, he did not have any replacement for him. Only this explains how Zaunius, despite the numerous intrigues of his enemies succeeded in holding the post of minister longer than any other Lithuanian Minister of Foreign Affairs.

Nevertheless, no one ignored so openly the Minister of Foreign Affairs as the influential player in the Nationalist Union and Klaipėda Territory Governor Antanas Merkys. Until 1931 in making decisions about the affairs of Klaipėda, also dealing with relations with Germany and the course of the Klaipėda case in the League of Nations, the tandem of Tūbelis and Merkys had the deciding vote. The Minister of Foreign Affairs had only to carry out their wishes or in the case of

failure be the scapegoat (as did occur after the painful defeat of the Lithuanian delegation in Geneva in the fall of 1930).

There were also more factors making more complicated the already uneasy position of Zaunius. It would appear unbelievable, but the origin and Protestant faith of *mažlietuvis* Zaunius, who dreamed about Prussia's Lithuania belonging to Lithuania, also created a problematic background for him. The very fact that the new Minister of Foreign Affairs was born and grew up in East Prussia allowed some persons who were not favorably disposed to him to speculate about his German-ness, i. e. capitulation to German culture, inevitably about the pro-German course of his conducted foreign policy. One can only imagine how this baseless rhetoric hurt him, a nationally and politically minded *mažlietuvis*, when he had to hear it not from foreigners, but from the lips of his fellow Lithuanians. It is hard to deny that the pedantically neat, energetic and conscientious with strict Lithuania Minor upbringing Zaunius was a "white crow" in Lithuania's political elite of that time. This could go unnoticed not only by the foreigners, but also caught the eye of the Lithuanians. However, most of the representatives of Lithuania's elite at that time could have envied the Lithuanian-ness, patriotism, and love of Motherland of the Zaunius's family. Not every one of them had such a family history; few of their parents had earned so much in nurturing Lithuanity. Unfortunately, the patriotism of Zaunius, expressed through his declared goal "to complete the construction of Independent Lithuania" by integrating all of its ethnographic lands under one – yellow, green, red – flag, without losing the already acquired territories (i. e. the Klaipėda Territory) was appreciated not by everyone and not completely in Lithuania at that time.

Seeking to reveal more fully the extraordinarily interesting and at the same time contradictory personality of Zaunius, his valuable provisions we will separately discuss two moments, in our opinion, distinguishing the leadership of Zaunius: the progressive for those times attitude to the place of women in the Diplomatic Service (a section was assigned to Magdalena Avietėnaitė) and his decision to cancel the decision of Voldemaras on the dismissal from service of Jewish Lithuanian diplomat Henrikas Rabinavičius. We can also not fail to mention the figure and activities of the first diplomat of modern Lithuania Juozas Gabrys-Paršaitis, who after not becoming Minister of Foreign Affairs (it is likely that he had even greater ambitions) later contributed significantly to making the life of minister Zaunius more difficult.

Lithuania's other diplomats at that time (Jonas Aukštuolis, Vaclovas Sidzikauskas, Petras Klimas, Jurgis Šaulys, Jurgis Baltrušaitis and many others) are not

forgotten and their more or less complete political portraits are presented to the reader. For the first time are mentioned, in our opinion, the two most influential groups (of D. Zaunius and J. Šaulys) that fought among themselves for influence at that time in the *LDS*. The course of this fight and the consequences for its participants are discussed.

While writing about the methods and style of the *LDS* headed by Zaunius, there is an effort to deny certain established stereotypes in the works of Lithuanian authors (e. g. questioning the assertion of Klimas that Zaunius could not resist the wishes of the President's wife Sofija, and consequently all kinds of comers slipped into the MFA). Other established stereotypes of Lithuanian historiography (e. g. that Tūbelis was a totally apolitical man in such a *par excellence* political post as the Prime Minister" are also discussed³. The archival sources of foreign states do not confirm that Tūbelis was apolitical, e. g. the notes on the talks of USSR envoy to Lithuania Karski with Smetona and Tūbelis. Judging from these announcements, some of the reasoning of Tūbelis expressed, e. g. on the question of Lithuanian-Polish relations show that he was not indifferent on this subject and also had excellent knowledge on the most complicated labyrinths of Lithuania's relations with Poland, on the USSR's role in the Vilnius case.

As he was completing work on the second volume, the diary of USA consul in Kaunas Robert Heingartner⁴, in which the life of the diplomatic corps in Kaunas in 1926–1928 is very colorfully drawn, came into the hands of the author. Some of the evaluations and observations of consul Heingartner shocked more than one Lithuanian reader with weaker nerves, by presenting an account totally not conforming with the established among Lithuanians almost idyllic view of pre-war Kaunas. Because the mentioned diary presents an excessively gloomy picture of life in Lithuania, the author raises the objective to compare the impressions of the USA consul with the reviews of other foreign state diplomats working in Lithuania at that time. In this way there appeared a section about Lithuania's provisional capital and diplomatic life in it, in which the reader will find both a gallery of the portraits of the foreign country representatives that worked in Kaunas and a sort of "Who Is Who" review of the diplomatic corps. Fragments of the life of foreign state diplomats in Kaunas help one to look more objectively at Lithuania and its provisional capital at that time without prejudice.

³ V. Gustainis, *Nuo Griškabūdžio iki Paryžiaus*, Kaunas: Spindulys, 1991, p. 109.

⁴ Robert W. Heingartner, *Lithuania in the 1920s. A Diplomat's Diary*, Ed. B. V. Rodopi, Amsterdam–New York, NY, 2009.

The second section of this volume – like an introduction to an analysis of the problems of Klaipėda in the 1930s, which will be continued in the second part of this volume – begins with a discussion of the dangerous and unfavorable to Lithuania developments in Germany as well as in its foreign policy. It is noted that even though in Lithuania clearly not everyone and not immediately comprehended the scale of Germany's threat (the state's leadership had illusions that German revisionism will not touch Lithuania and will be directed first of all against Poland), some of the politicians and diplomats (one can include Zaunius among them) soberly evaluated the statement of Germany's Minister for the Occupied Territories Gottfried Treviranus resounding in the summer of 1930 that the goal of the revisions of the borders in the East “becomes a programmatic issue for Germany's Government”.

As Europe passively observed Germany's growing revanchism, the Reich freed itself from the shackles of the past, turning to the road of the open revision of the Treaty of Versailles. France and even more Great Britain had neither the political will nor any effective mechanisms, and finally sufficient power to oppose Germany. The major capitals of Western Europe hoped to emerge from the developing crisis with small losses at the account of other states first of all those sandwiched between Germany and the Soviet Union. And Germany continued further consistently on the marked road – after meeting some of its demands, immediately afterwards others were raised. Concessions only increased Berlin's appetite. The question “Quo vadis Germania?” could be understood also as the question “Where will Germany stop and will it stop at all?” No one had an answer to this question although it was hoped that the Germans would be satisfied with a partial revision of the borders and thus it would not be necessary to shed “the great blood”, mainly in Western Europe. In such changing international constellation it became more difficult every day for Lithuania to defend its interests. No one in Europe understood the Lithuanians because they did not want to understand them. Lithuania's worries were too minor, its importance too small, especially when the alternative of war or peace in Europe could be placed on a card.

However, until the open struggle between Lithuania and Germany for the Klaipėda Territory began, their relationship had many different and even very interesting aspects unknown to the wider public. One of them – the especially secret “Voldemaras protocol”^{*}, signed by Lithuania's Prime Minister and Minister of Foreign Affairs A. Voldemaras and Germany's Minister of Foreign Affairs Gustav

^{*} Or “Berlin protocol”.

Stresemann in Berlin at the end of January 1928. This secret agreement up to now was not known to researchers not only in Lithuania, but also beyond its borders. Probably the most important of the reached agreements – before moving the dispute on Klaipėda to the League of Nations Council there would be an attempt to resolve it in direct negotiations of representatives of the two states and if there is no agreement to turn to a mediator (“qualified person”). Lithuania, by the way, declared its readiness “wherever possible to accept the opinion of this person as the basis of the agreements”.

Failing to reach an agreement and with the mediator’s help the procedure set out in the Arbitration treaty had to be used. Both sides agreed that the raising of the Klaipėda case in an international arena did not meet the interests of Lithuania and Germany. One could only welcome such a beautiful initiative, but the problem was that it contradicted the Klaipėda Convention. Searching for the answer to the question – who won more or who fooled whom? – the various circumstances tied to the signing of this protocol were exhaustively analyzed, the goals and aspirations of the states accepting the commitments and the consequences for both sides by the signing of this “gentleman’s agreement” were discussed.

The monograph examines in detail Lithuanian-German relations on the eve of the great changes, analyzes the course of the negotiations that took place in Kaunas from the fall of 1929 until the spring of 1930, presents the different position of the two states on the Klaipėda questions. But not even the disagreements over Klaipėda became the biggest surprise for Lithuanian diplomats. In the fall of 1929 the *LDS* encountered a somewhat more ominous challenge. The danger arose where no one had expected it; the eternal rivals – Germany and Poland – took steps to normalize their bilateral relations! Soon more „good news“ reached Kaunas – about Germany’s intention to raise its legation in Warsaw to the rank of embassy, and somewhat later also that during the negotiations on the Trade Treaty the Polish delegation „at least once a day“ reproved Germany for its January 29, 1928 border treaty with Lithuania, especially the part of the final protocol of this treaty, in which the statement of the Lithuanian Government that “the border between Lithuania and Poland is not yet determined” and the articles of the treaty, in which the “demarcation line” separating Lithuania and Poland is mentioned. Poland’s efforts to force Germany to cancel these commitments to Lithuania seriously frightened Kaunas.

There were more worrying signs. Germany insistently demanded “to narrow the base of the negotiations”, not desiring to discuss “political questions” with Lithuania. In other words, it did not show any willingness to talk with the Lithuanians

either about Vilnius or about Poland. The only issue on Germany's agenda was Klaipėda. But also here its demands were very eloquent. The German delegation in Kaunas tried to declare that in the Klaipėda Territory the rights of officials had to be regulated not only relying on the old laws of Prussia, but also of the new Reich, announced after the region was separated from Germany! This was more than an audacious declaration, eloquently expressing the sentiment in Germany and about ... the possibilities of reaching an agreement.

However, that was not everything. At the beginning of April 1930 like a bolt from the sky hit the news that Germany was increasing its agricultural tariffs for all countries without exceptions! Later, in truth, it turned out that, nevertheless, there were some exceptions. The new Government of Germany justified the decision to protect its market with protectionist measures by the catastrophic state of its agriculture. The tariffs on milk, butter, cheese, pigs, and cattle, i. e. on all of Lithuania's most important export products, most of which had been shipped namely to Germany, were raised. That was an extremely painful blow to Lithuania as an agricultural land. In a response to these actions for the first time after a long break, a discussion was begun in Lithuania not only about the need for retaliatory steps (e. g. boycott of goods produced in Germany), but for the first time began to think seriously about seeking new markets for its agricultural products, and the opposition also insistently demanded changes in Lithuania's political orientation. For the first time the unofficial government press refrained from criticism of such proposals.

It is not surprising that the agreements between Lithuania and Germany reached in the spring of 1930 after lengthy negotiations were short-lived. Both sides did not consider to comply with the compromise reached on May 17, 1930 – the Germans of the Klaipėda Territory continued to receive by secret channels financial support from the Reich, while Merkys administered the Klaipėda Territory totally ignoring how his policies would affect Lithuania's relations with Germany or would be evaluated by the signatory states.

A perfect illustration of the changes that occurred in the relations of the two states was the changes in the position of Germany's envoy in Kaunas Hans Moraht. Quite recently – the most influential envoy of a foreign state in the provisional capital, not avoiding to flaunt his distinct position among the other foreign diplomats – in the spring of 1930 he was only a pitiful shadow of his earlier grandeur. For the first time during his years of work in Lithuania he had to feel the chill, breathing not only from the radically inclined Germans of the Klaipėda Territory or the East Prussia "hawks", but from the side of the leadership of the *Auswärtiges Amt* [Ministry of Foreign Affairs] (some high officials in Berlin did not conceal their

intentions to replace the envoy in Lithuania). The complaints of Curtius to Moraht for the “*diplomatische niederlage*”, i. e. for his “diplomatic defeat” in Kaunas also testified about the sentiment in the capital of the Reich. The earlier extremely lofty almost open appeal of Germany’s envoy to Zaunius for help eloquently complements this sad picture, and, even more – the unprecedented request of *Auswärtiges Amt* Eastern Department Director Oscar Trautmann forwarded through Sidzikauskas to Zaunius in Kaunas to rescue the prestige, perhaps even the fate of the German envoy⁵.

The second volume of the *History of Lithuania’s Diplomacy* covers not only about the international aspect of the Klaipėda case but also pays considerable attention to discussing the situation in the Klaipėda Territory, analyzing the reasons for the conflicts between the central government and autonomous bodies, between Germans and Lithuanians. The personality of the Governor of the Klaipėda Territory, his political methods, successes and failures, finally the motives that led Merkys, also receive attention.

Antanas Merkys was one of the strongest personalities of Lithuania’s political elite at that time. Later in the fatal days of June 1940, he was charged with indecision, cowardice, and even treason, at that time, at the beginning of the 1930s, Merkys was famous as a “man of hard hands”, as a politician “with a backbone”, i. e. having his own position and never fearing to defend it. Merkys, for example, opposed the protocol signed by Voldemaras in Berlin. He spoke about this openly both in Kaunas and in Klaipėda, not fearing to incur the wrath of the influential Premier. This was maybe for the reason that at that time Smetona was favorably disposed to him and trusted him, or maybe because the President greatly needed his support (against Voldemaras).

In Lithuania at that time it was difficult to find another such suitable person for the duties of Klaipėda Territory Governor. Merkys had acquired the education of a lawyer that could have been very useful for him in the discussions with the opponents of the central government in the *seimelis* (chamber of representatives). Prior to his arrival in Klaipėda he had also acquired extensive administrative work experience, which was also a considerable advantage of Merkys as governor. Moreover, he distinguished himself as an energetic, strong-willed and strict leader. Contemporaries and even the critics of Merkys acknowledge that he was a politician of “broad flights of fancy“, which was also a considerable advantage, especially when comparing Merkys with his grey predecessors in the post of governor. There is

⁵ V. Sidzikauskas May 9, 1930 report No. 52 to D. Zaunius, *LCVA*, f. 671, ap. 1, b. 6, l. 20.

no doubt that by choosing such a candidate it was sought to show the Lithuanian public and the residents of the region the growing, especially of President Smetona, attention to the affairs of the Klaipėda Territory.

With his appointment as Klaipėda Governor Merkys understood that not only was his prestige as a statesman and politician placed on a scale, but that his political future will depend on the results of his work there. Merkys did not doubt that after a failure he might have to play a secondary role in the state for a long time. And vice versa, demonstrating his capabilities in the Klaipėda Territory, very enticing perspectives could open up for him. One can believe that such an option significantly influenced the political course of Merkys in the Klaipėda Territory. The desire to stand out could have encouraged the governor to choose quite radical methods for defending Lithuania's interests in the territory. Forced by circumstances, Merkys chose well-thought-out tactics, also not forgetting about fuses. On the one hand, the Klaipėda Territory with its multitude of unsolved problems was a very thankful place for his abilities representing Lithuania's interests to be expressed. On the other hand, having administered Klaipėda with a firm hand and hard methods, even if encountering failure, Merkys hoped for the support and understanding of Kaunas, trusting that when the time came his firmness would be appropriately evaluated in the President's Office. Thus, the shift toward radicalism in Lithuania's policies in the Klaipėda Territory could have been determined not only by the aspiration to implement the "Lithuanization project" or the ever-stronger intervention of Germany in the internal life of the territory and the disloyal to Lithuania position of the majority parties in the *seimelis*. Such a turn could have been tied with invisible strings and with certain personal plans as well as pragmatic considerations of Merkys.

Initially, Merkys fared quite well, even without applying radical methods. During the first months in his new duties he formed a directory headed by German Otto Kadgiehn, on whose work the majority parties in the *seimelis* did not have any decisive influence. This directory followed the "golden middle" tactic, i. e. seeking compromise solutions between the central government and autonomous bodies, it flexibly cooperated both with the governor and the *seimelis*. This was a new situation and its emergence can be without doubt evaluated as a success of the policies of Merkys in the Klaipėda Territory. Soon afterwards other positive results of the governor's activities in the Klaipėda Territory appeared. After the situation was stabilized not without the efforts of Merkys new German political forces appeared in the Territory which relying purely on pragmatic interests, did not see any need to escalate the confrontation with the institutions of the central government.

In the May 30, 1930 elections to the Klaipėda city council the Economic Party (*Wirtschaftspartei*) – and again not without the support of the governor – received the most seats. This was an extremely important victory for the policies of Merkys, showing that the positions and influence of the supporters of Germany were decreasing in the city. Such a situation, if prolonged, could create preconditions for Lithuanians and Germans to cooperate, and finally for the economic welfare of the territory to grow.

The success of the governor seriously frightened the majority parties entrenched in the *seimelis*. Wanting to disrupt the policies of Merkys, to prevent the growing trends of stronger cooperation between the institutions of the central government and the local population, the German parties in the *seimelis* resolved on open destruction. At 23:30 (!) on May 22, less than 24 hours after the departure of Merkys for treatment at the Bad Neuenahr spa in Germany, the majority bloc of the German parties, disregarding that only 10 days remained until the end of Kadgiehn's term, charged the directory's chairman with disregarding the *seimelis* as well as the inability to defend the region's autonomy and declared no-confidence in him.

After the dismissal of Kadgiehn's directory an artificially created internal political crisis in the region began that lasted for more than half a year (until January 12, 1931). With the start of the crisis the "stable instability" period in the Klaipėda Territory ended. Not only the domestic context determined the decision of the *seimelis* to raise a political crisis in the territory. The determination of the majority parties to go on the road of open confrontation was directly tied with changes in Germany's foreign policies. The German leaders of the territory, maintaining close ties with the revanchist organizations of East Prussia and Germany's General Consulate in Klaipėda (and even receiving instructions from there) with the precision of a barometer recorded the changed views of Berlin on territorial problems and the methods of their solution.

Governor Merkys was not inclined to observe passively such activities of the German majority parties in the *seimelis*. Holding essentially the same political course as his predecessors, he conceptualized two fundamental principles, tied with the relations of the central and autonomous governments and regulating the political life inside the territory. The first "principle of the policies of Merkys" is that the executive authorities in the Klaipėda Territory have to be based on a compromise between the state's interests and the will of the local population; the second is that the political life of the territory has to be based on the division of power fixed in the Statute and the autonomy of the territory's executive organs. In other

words, defending the interests of Lithuania in the territory and wishing to prevent the interference of the German controlled *seimelis* in the administration of the territory, Merkys sought to establish a certain balance of the political powers in the territory in accordance with the scheme “the Lithuanian directory against the *seimelis* controlled by the majority of the German parties”. In retrospect, that was probably the only possibility for the central government to retain its positions and influence in the territory, especially since the word of the governor was quite important in forming the directory and the formulations in article 17 of the Statutes are quite vague.

Through the efforts of Merkys, laws (12 projects of laws were prepared) began to be drafted by which it was planned to review the relations of the central and autonomous bodies. Because the Government was not sure how Berlin and the signatory states would react to them, these laws were prepared in secret, without informing either the state’s society or the territory’s population about their contents. Society could speculate about the preparatory work only from some hints in the daily newspapers. The atmosphere of mystery, in which the mentioned laws were being prepared, inevitably spawned numerous rumors.

The fierce campaign directed against Merkys launched by the press of Germany in early 1930 acquired a truly impressive scale by the middle of the summer. Merkys was compared in the press of Germany with Voldemaras and was called “the secret dictator”. And “the secret dictator” understandably had to have secret schemes. And they were found! The East Prussian press affirmed that the governor by leaking to the press of the Klaipėda Territory unfavorable information about Voldemaras secretly damaged the Prime Minister. However, the intrigues of “the secret dictator” were not limited to this. He was suspected of preparing deliberate provocations, directed against the Germans of the Klaipėda Territory. Namely, wanting to raise their dissatisfaction with the actions of the Lithuanian Government, he staged an action so that the local Germans would believe that the actions of the governor directed against them were only the fulfillment of the directives of Voldemaras. The authors of such publications had no doubt that Merkys “wanted to destroy the political prestige of the Cabinet of Augustinas Voldemaras <...> and eventually he achieved this”⁶.

The governor did not lose the trust of the Germans on both shores of the Nemunas River immediately. The stream of publications hostile to his person significantly increased after the January 15, 1930 speech of Merkys at the celebrations of

⁶ LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1001, l. 1.

the seventh anniversary of the union of the territory to Lithuania. In this speech of the governor it is quite boldly affirmed that the Klaipėda Territory is 80 percent Lithuanian and local Lithuanians were urged to show greater activeness in the territory's life. That was a mistake and it was enough to lose the trust of the territory's Germans and of Germany. Namely, after this speech the Germans began to insist that Merkys had to be replaced. Not only the representatives of the majority parties of the *seimelis* demanded this, but also the press of Germany. One should remember that some of the political articles in the press of Germany, as also of Lithuania, frequently were written after receiving instructions from government structures.

Nevertheless, regardless of how colorful the personality of the former Lithuanian governor of Klaipėda would have been, regardless of what his policies had been, neither Merkys nor the methods of his policies of course, determined the antipode of the Lithuanians and Germans in the territory. The reason for the antipode in the territory was due to the different perception of their situation of the Lithuanians of Lithuania Proper and Germans (the Lithuania Minor Lithuanians is a separate story) and the resulting different approaches to the Klaipėda Territory in the sovereignty of Lithuania, the Klaipėda Convention and Statute. Kaunas followed the principled conviction that the full integration of the Klaipėda Territory into the composition of the Lithuanian state is a vital condition for the functioning of an Independent Lithuania. In the 1920s and beginning of the 1930s the autonomous status of the territory was not treated as a serious obstacle to the two parallel processes that had to occur – the Lithuanization of the territory and the unification of the state, i. e. the full integration of the Klaipėda Territory into the composition of the Lithuanian state. “The autonomy of the Klaipėda Territory, in my opinion, was only a *temporary decision*, that opened the gates to unite politically parts of the same body”, – declared E. Galvanauskas, the person thanks to whom the Klaipėda Territory was drawn into the composition of the Lithuanian state, but who in no way could be attributed to the supporters of radical policies in the territory.

For the Germans of the Klaipėda Territory and part of their sympathizers Minor Lithuanians with pro-German orientation the new situation, i. e. presence in the composition of the Lithuanian state, seemed unnatural and temporary. Being led by the slogan “Nemunas is our river, but not our border”, the Klaipėda Territory, as part of Independent Lithuania, in general looked like the greatest historical injustice and mistake, which sooner or later would be rectified. Treating the situation created by the Klaipėda Convention and Statute as temporary, the opponents of the central government heeded only those provisions of the Statute, by which the positions of the Germans in the territory were defended, and on every occasion,

often not avoiding demonstrations, ignored those points of the Statute by which the interests of the Lithuanian state and of Lithuanians had to be ensured. In a certain sense, regardless of how much it appeared paradoxical, the approaches of the central government and its opponents in the territory to the Statute coincided – this document is only good only as much as it matches their interests. After the crystallization of these contradicting one another positions the coexistence of the Lithuanians and Germans in the territory could not have been harmonious, especially since both sides defending their interests did not avoid the use of the most radical measures. In such circumstances a conflict was inevitable. A bomb with a clock mechanism, whose pointer was inexorably approaching the fateful division, was placed under the foundations of the relations of the central government and the “autonomists”.

In this complicated situation there was still one important nuance. A large part of the Lithuania-Minor Lithuanians in the territory for various reasons in the emerging confrontation did not rush to support one side or the other, i. e. neither the Germans nor the Lithuanians of Lithuania Proper. The *mažlietuviai* belonging to this category of the territory’s population were actually the largest reserve and resource of Lithuania. But their hopes of receiving the attention and support of Kaunas through the consolidation of their role in administrating the territory and developing its economic life gradually diminished. The situation of a greater part of the *mažlietuviai* in the early 1930s can be compared with the situation of an adopted child, who, separated from his family from birth and having lived for many years with foster parents (Germans), returns to his home (Lithuania), however, he is not appropriately valued, but even rejected and was forced to seek again the shoulder of his foster parents at which he could be cuddled. Lithuania’s inability to win over this reserve and resource, for its inability in all possible and impossible ways (financial, economic, political, etc.) to tie to itself this element constitutes the largest failure of Lithuanian policy in the Klaipėda Territory.

Nevertheless, while Germany did not turn to the road of the open revision of the Treaty of Versailles, the situation in the Klaipėda Territory was not critical. And the “Voldemaras protocol” had an effect in amortizing the situation in the territory by beginning the “unstable stability” period during which the war ax between the governor and the *seimelis* was buried for some time in the ground. The situation in the territory became greatly complicated with the changes in Germany and the new trends of its foreign policy.

The growing stronger disagreements with the Reich, the ever more open interference of Germany into the affairs of Klaipėda forced the Lithuanian government

not only to be concerned with its own positions in the territory, but also to reevaluate the prospects of its relations with the Reich. On the other hand, Lithuania was forced also to seek more powerful patrons. First of all it turned to the USSR, providing a number of proposals that had to raise the relations of the two countries to a higher level. The first steps in this direction were really original. In the spring of 1930 a person close to President Smetona, an influential figure in the National Union, the chief army chaplain Vladas Mironas confidentially asked Soviet envoy Adolf Petrovsky how would the Soviets assess the appointment of Voldemaras... as the Lithuanian envoy in Moscow? That was the greatest surprise of Lithuanian diplomacy to the Soviet Union during the full interwar period! Voldemaras did not depart to Moscow, Lithuanian diplomats failed to achieve other goals as well (though he promised, Maksim Litvinov did not come to Kaunas with a visit, the more serious Soviet promises (in the form of treaties), also failed to be received, also unacceptable to Moscow was the participation of the delegation of the USSR in the Jubilee events of the crowning of Vytautas the Great in Lithuania (in the Soviet point of view, the festival was too “nationalistic and monarchical in nature”)⁷).

But the estrangement was felt not only in the relations between Kaunas and Moscow, but also those between the USSR and Germany. At the end of the Weimar era the strategic partnership of Berlin and Moscow found itself in the deepest crisis. Only the common hatred of Poland and in part the concurrent interests in regard to the Baltic States still maintained the barely alive partnership of the two states. For the reader's attention we provide another highly secret agreement, this time between the USSR and Germany signed in July 1930 in Moscow on the interests of the two states overlapping “in some Baltic States” and from this floating closer cooperation of their legations in the Baltic States. The fact of this secret agreement, to our knowledge, is published for the first time in historiography.

This was not the first, nor the last secret USSR–German agreement of a similar nature in the period between the two world wars. On the other hand, this Stomoniakov–Moltke agreement signaled significant changes in the relations of the two countries, as well as in the area of the coordination of their foreign policy. Reading the text of the secret protocol face one notices the falling away of Poland from the field of joint activities. Despite the continued enduring antagonism of the USSR and Germany in regard to the Polish state, this time in Moscow, the two sides reached an agreement just for the exchange of information and coordination

⁷ NKID (The People's Commissariat of Foreign Affairs) Collegium member B. Stomoniakov's letter of May 14, 1930 to A. Petrovsky, secretly, *AVP SSSR*, f. 0151, ap. 19, b. 2, p. 38, l. 59.

of action not for Poland in general, but only with regard to its conflict with Lithuania. The agreement of the USSR and Germany to coordinate operations in regard to “some” Baltic States reflected the earlier established tendency in the policy of the two countries on the eastern Baltic Subregion to separate Finland from Latvia and Estonia.

The second section examines the efforts of Lithuanian diplomacy to strengthen ties with Great Britain. It draws attention to the accused with a pro-German orientation and an unfavorable attitude to the Concord countries, not being able to establish work, and even more closer, friendly contact with the British representatives Zaunius, immediately after becoming Minister of Foreign Affairs, decided to explore the possibility of moving the relations with Great Britain to a new, higher level! Unfortunately, as will be shown, the circumstances were unfavorable for this aspiration.

In the summer of 1930 Zaunius took a risky step – in the middle of July he made a public statement, noting that the Klaipėda affairs can not be the object of negotiations with other countries, implying that Germany does not have any right to interfere in the affairs of Klaipėda. This was a very unexpected statement, especially in view of the approaching discussion of the Lithuania and Poland Transit case in the League of Nations, that threatened the loss of Germany’s support for Lithuania. Inevitably, the question arises, what factors prompted the Minister of Foreign Affairs to make such a statement, at such an inappropriate time? Deciding to take this step Zaunius tried to warn Germany (and the signatory states) about the possible changes in the relations of Kaunas and Berlin, as well as in the central government policy in Klaipėda Territory, with the hope that such a signal, however, would be taken into account. But he was wrong. On the other hand, the hints of Zaunius that Lithuania could return to its previous tactics, i. e. in the disputes for Klaipėda not to rely on the “Voldemaras protocol”, but to defend Lithuania’s interests relying on the norms of the Convention and Statute also at the League of Nations table, were clearly not supported by everyone in Lithuania at that time. Such an idea to many people, including the government, seemed too dangerous. There were no guarantees that it would be easier for Lithuania to defend its interests in the Klaipėda Territory by choosing this path. Under these circumstances, no one, including the Minister of Foreign Affairs, at least so far did not want to spoil relations with Germany...

Soon after making this statement Zaunius turned to Moscow for its mediation in the dispute between Germany and Lithuania (although, in truth, even without this request the Soviets had begun to perform mediator functions), urging both

sides to refrain from escalating the conflict. After the start of the Soviet mediation mission in the Lithuanian–German–Soviet triangle two processes of conflicting nature took place in parallel: the diplomats of the three states actively discussed the scheme of “concessions in the Klaipėda Territory for unconditional support in the Transit case”, on the other hand, the Lithuanian Government did not conceal its intentions to adopt the explanatory laws of the Klaipėda Convention and Statute, preparing for the step, which the majority parties of the *seimelis* and Germany pre-assessed as an unacceptable attempt to limit the territory’s autonomy. Political processes in the Klaipėda Territory at that time were moving in their own furrow, slowly, but inevitably moving toward the deepening of the crisis. The governor’s two month long negotiations with the representatives of the majority parties in the *seimelis* on the composition of the new directory were unsuccessful. The raising of demands incompatible with the letter of the Statute testified to the confidence of the disloyal to the central government leaders of the majority parties in the *seimelis* that their intractable position would receive the decisive support of the Reich this time. On the other hand, the refusal to cooperate with the governor could be seen as a conscious tactic to provoke Merkys into making some kind of thoughtless deed. The efforts of the governor’s opponents were not in vain. Faced with open destruction, Merkys did not see any solution other than appointing (on August 8) former directory member Martynas Reizgys as the chairman of the directory under his discretion. The strong-willed decision of the governor only heated up the atmosphere in the territory more.

Around the same time, informal talks began in Kaunas during which Lithuanian and German diplomats tried to find contact points on disputed issues of the central government’s policy in the Klaipėda Territory. Lithuanian society knew nothing about these meetings. This is not surprising, since the decision to discuss the policy of the Government in the Klaipėda Territory together with Germany could raise great dissatisfaction not only in the opposition, but also among the Nationalists and could even discredit the government itself, its political course. Much greater surprise was raised by the fact that initially even the Soviet diplomats carrying out the role of mediators did not know anything concretely about the course of the talks in the provisional capital even though it was Moscow that at the start of its mediating mission urged both sides to discuss the affairs of Klaipėda “in a businesslike manner”. The Germans raised a number of specific requirements, the most important of them – on the composition of the directory, also naming other areas in which they expected concessions. Kaunas agreed to discuss these requests. In his report to the *NKID* (The People’s Commissariat of Foreign Affairs) Petrovsky

stated that during the negotiations with the Germans the Lithuanians listened attentively to Moscow's earlier presented offers for concessions to Germany. Moraht also indirectly confirmed the same, admitting on the eve of the dismissal of the *seimelis* "a compromise solution of the disputed questions had apparently been found", also agreeing on the composition of the directory. Petrovsky, relying on information received from Moraht, informed Moscow, allegedly, Governor Merkys had even received a respective instruction from Kaunas, but he ignored it completely, thus exacerbating the political crisis in the Klaipėda Territory even more⁸.

It is hard to say what would have been the outcome of these meetings, and how they would have affected Lithuanian policy in the Klaipėda Territory in the future, but at the very end of August the Governor wiped away all the diplomatic efforts to find a mutually acceptable compromise. On August 29 Merkys decided to present to the *seimelis* the new purely Lithuanian direction directory of M. Reizgys, not seeing the need to take into account not only the position of the majority in the *seimelis*, but also the new recommendations of the MFA. The response of the *seimelis* to the governor was such as one would have expected under such circumstances – a no-confidence vote on the directory of Reizgys. Evaluating this action as one more slap in the face against him and the central government, the very same day Merkys released the *seimelis*, setting new elections on October 10. The *seimelis*, by the way, was released contrary to the 12th article of the Klaipėda Statute, definitely indicating that the governor can release the *seimelis* only after receiving the agreement of a directory, having the confidence of the *seimelis*. The directory of Reizgys had not received the confidence of the *seimelis*. Even more surprising is the fact that the decision to release the *seimelis* that had worked for three years was adopted when only ten days remained until the end of its term and there were less than two weeks before the start of the League of Nations session! Making such a decision, Merkys somehow totally forgot his earlier promise to Zaunius to take into account the interests of the Lithuanian state at the upcoming session of the League of Nations.

Having too much faith in his powers, Merkys this time totally lost to his opponents in Klaipėda! The majority parties of the *seimelis* from the month of May purposefully sought to transfer the long-running conflict with the Governor to the League of Nations. The intentions of the Klaipėda German leaders to internationalize the Klaipėda case were shown by the prepared complaint of August 28, i. e.

⁸ A. Petrovsky September 6, 1930 report No. 276 to B. Stomoniakov, totally secret, egz. Nr. 2, AVP SSSR, f. 0150, ap. 19, b. 1, p. 38, l. 243

even before the presentation of the new directory and the subsequently occurring release of the *seimelis*, in which Lithuania's Government was accused of breaking the Klaipėda Convention and Statute (even the Lithuanian press wrote about the preparation of the complaint!). The timing of the complaint was not accidental, but very apt. Its choice reflected not only the upcoming session of the League of Nations, but a no less important factor was that in the middle of September Reichstag elections had to take place in Germany. On the eve of the election, the German government, of course, could not ignore the prevailing mood in the country. To avoid the charge that it remains deaf to the expectations of the Germans "temporarily" outside the borders of the Reich, the Government of H. Brüning did everything it could to demonstrate its support for compatriots living abroad. Under these circumstances, the release of the Klaipėda *seimelis* had to have serious consequences for Lithuania. However, the German response steps were completely unexpected for the Lithuanian politicians and diplomats, hurting Lithuania's interests in the Klaipėda Territory much more seriously than expected.

Santrumpos

<i>ADAP</i>	– Vokietijos užsienio reikalų ministerijos dokumentų rinkinys
<i>Auswärtiges Amt</i>	– Vokietijos užsienio reikalų ministerija
<i>AVP SSSR</i>	– Архив Внешней Политики СССР (SSRS užsienio politikos archyvas)
<i>Foreign Office</i>	– The Foreign Office (nuo 1968 m. – The Foreign and Commonwealth Office, Didžiosios Britanijos (Jungtinės Karalystės) užsienio reikalų ministerija)
<i>GFM</i>	– German Foreign Ministry (Vokietijos užsienio reikalų ministerija)
<i>LCVA</i>	– Lietuvos centrinis valstybės archyvas
<i>LNМ</i>	– Lietuvos nacionalinis muziejus
<i>MZS</i>	– Ministerstwo Spraw Zagranicznych (Lenkijos užsienio reikalų ministerija)
<i>NKID</i>	– Народный комиссариат иностранных дел СССР (SSRS užsienio reikalų liaudies komisariatas)
<i>NTTT</i>	– Nuolatinis tarptautinio teisingumo tribunolas (The Permanent Court of International Justice)
<i>PAAA</i>	– Politische Archiv Auswärtiges Amt (Vokietijos užsienio reikalų archyvas)
<i>Palazzo Chigi</i>	– Italijos užsienio reikalų ministerija B. Mussolinio laikais
<i>PRO</i>	– Public Record Office (Jungtinės Karalystės nacionalinis archyvas)
<i>Quai d'Orsay</i>	– Prancūzijos užsienio reikalų ministerija
<i>State department</i>	– U.S. Department of State (JAV valstybės departamentas)
<i>URM</i>	– Lietuvos Respublikos užsienio reikalų ministerija

Asmenvardžių rodyklė

A

- Addison Joseph 50, 52, 56, 58, 60, 128, 141, 152, 157, 319, 323
Alekna 145
Aleksandrovskis Sergejus 117, 118, 120, 338
Alšėnas P. 171
Amadori Giovanni 57, 123–127, 138, 168, 285
Ambroise Thomas 146
Anysas Martynas 273
Antonovas-Ovseenko Vladimiras 117, 118
Arata Antonio 122
Arosjevas Aleksandras 117, 118
Ašebergas Liudvikas 43
Ašebergas Povilas 43
Auguras 313, 314
 žr. Poliakov Vladimir
Aukštuolis Jonas 7, 32–36, 43, 44, 59, 60, 75, 80–86, 356
Avietėnaitė Magdalena 7, 16, 78–80, 86, 170, 356

B

- Bachunas Joe J. 40, 41
Bagdonas Mikas 88, 89
Bajoras Vilius 241, 242
Baltrušaitis Jurgis 37–39, 43, 44, 65, 70, 71, 91, 162, 202, 221, 267, 292–297, 311, 340, 342, 356
Baluodis Antons 35, 137, 138
Balutienė Marija 44, 45
Balutis Bronius Kazys 20, 22, 32, 39, 40, 42, 44, 45, 53, 65, 66, 80, 84, 85, 87, 89, 90, 91, 134, 143, 147
Barsanti Arnaldo 54
Bartoloni Riccardo 71, 112, 113, 121, 125, 134, 354
Bauža Česlovas 66, 68
Beloff Max 311
Beneš Edvard 135

- Bielskis Pijus 98
Biering Erik Andreas Mathias 139–141, 144
Bistras Leonas 15, 95, 177, 288, 351
 žr. Pakalniškis A.
Bizauskas Kazys 10, 31, 37–39, 44, 55, 56, 58, 60, 63, 80–82, 86, 90, 91, 102, 156, 311–324
Blancas 203
Bloch Simons 13
Borhert Endriu 279, 280
Böttcher Otto 115
Briand Aristide 30
Brockdorff-Rantzau Ulrich 300
Brüning Heinrich 99, 174, 253, 254, 304, 306, 309, 350, 371
Budrys-Polovinskas Jonas 193
Bukelevičiūtė Dalia 135–137
von Bülow Bernhard 174, 203, 254
Butkus Zenonas 4, 12, 70, 114, 139, 196, 338, 340, 341
Butkuvienė Anelė 78, 79, 86

C

- Celminš Hugo 52, 354
Chamberlain Austen 30, 180
Chilow Denise 13
Coates Albert 130
Coleman Frederick W. B. 133, 144, 170
Collier Laurence 159, 261, 262, 319, 335
Condolle Raymond 52
Craig Gordon A. 173
Curtius Julius 99, 173, 174, 192, 210, 254, 265, 283, 308, 329, 361
Czesklebb Eduard 286, 349

Č

- Čarneckis Voldemaras 27, 80, 82–84, 127
Čičerinas Georgijus 291, 294, 307

D

- Dailidė Bronius 75, 76, 80–82
Dalton Hugh 156, 312, 315, 316, 320
Daščioras Balys 184, 195
Davies Norman 11
Davtianas Jakovas 118
Dejmek Jindrich 137
Denikinas Antonas 119
Dietrich Herman 261
von Dirksen Herbert 142, 302, 306–309, 343, 344, 348
Dymša Leopoldas 82, 258, 277, 279, 305, 306
Dovilas J. 285
Dressler Konrad 231
Dugnys Hermanas 285, 286, 349
Dulong Georges 143
Dumšienė Perpetua 78
Duurloo Sven P. 141
Dvolaickis Š. M. 309

E

- Eidintas Alfonsas 24, 42, 73, 93, 95, 98
Eisenlohr Ernst 213
Elphick Cyril Douglas 129, 131

F

- Faidutti Luigi 132
Fechner Andrej 310, 337–346
Fiodorova Aleksandra 79
Flieder Robert 135
Freimanis Karlis 138, 139
Fromageot Henry 181
Fullerton Hugh Stuart 54, 55, 133, 134

G

- Gabrys-Paršaitis Juozas 87, 92–100
Gaigalaitė Aldona 47, 49, 64, 143, 221
Gailius Viktoras 139
Galia Jaroslav 134–136, 168
Galva Gediminas 148, 163–165, 180, 269, 271
Galvanauskas Ernestas 41, 45, 51, 87, 94, 111, 148, 163–165, 180, 191, 269, 271, 365
Gentvilas Eugenijus 12
Germanavičius Vytautas 11
Gerrity Charles W. 142

- Gerutis Albertas 40, 49, 64, 120, 180, 191, 192
Gevenis (Gewinus) 326, 329
Giedraitis Balys 42
Gilbert Felix 173
Gineitis Kazys 318
Gylys Vytautas Jonas 38
Grabžis Ernestas 12
Grigaravičiūtė Sandra 34–36
Grinius Kazys 110, 268, 336
Gubba Jonnes 274, 278
Gustainis Valentinas 66, 123, 124, 126, 127, 142, 143, 151, 160, 167, 168, 214, 357

H

- Haigh R. H. 310
Hambro Carl Joachim 50, 353
Heingartner Robert Wayne 16, 43, 45, 53, 54, 61, 110, 116, 117, 128, 129, 131, 132, 135, 137, 138, 142–154, 160, 167, 168, 170, 357
Henderson Arthur 33, 34, 45, 48, 52, 53, 58–60, 71, 72, 79, 80, 110, 112, 117, 118, 122, 123, 127, 166, 173, 176, 233, 252, 260, 266, 312, 318, 320, 325, 332, 333
Herrnstadt Rudolf 159
Hilger Gustav 301–303, 305, 307–309
Hindenburg Paul 173, 210, 253, 254, 262, 300
Hochman Jiri 301, 307
Hurban Vladimir 135

I

- Ignatavičius Evaldas 12

J

- Jakubavičienė Ingrida 215
Jankus Martynas 94, 170, 171, 268
Jankutė Elzė 170
Juodvalkis Aleksandras 75, 76
Jurgutis Vladas 27
Jusys Oskaras 12

K

- Kadgiehn Otto 18, 216, 217, 239, 273, 274, 277–279, 284–286, 362, 363
Kairys Steponas 49
Karachanas Levas 303

Karskis Michailas 47, 69–71, 113, 118–121, 139,
167, 168, 354, 357
Kasparavičius Algimantas 50, 122
Katelbach Tadeusz 103, 108, 109
Kenas Olegas 305
Kerenskis Aleksandras 117
Kernagis Jonas 12
Klimas Petras 15, 22, 29, 37–40, 43, 44, 80, 85, 94,
107, 118, 160–163, 203, 280, 326, 356, 357
Klimka Libertas 36
Knatchbull-Hugessen Hughe Montgo-
mery 33, 35, 38, 42, 45, 46, 48, 52, 53, 58–62,
67–69, 71, 72, 79, 80, 112–114, 117, 119, 120,
122–124, 127–130, 138, 139, 149, 152, 153, 155–158,
169, 203, 233, 246, 247, 252, 253, 260, 261, 266, 312,
318–325, 332, 333
Knoll Roman 299, 336
Kolb Eberhard 174, 175
Kolontaj Aleksandra 7, 78
Korbel Josef 305, 307, 311
Krauss Joseph 115
Krestinskis Nikolajus 265, 305, 307, 308
Krosser F. P. 142
Krukis Mykolas 241, 242
Krupavičius Mykolas 193
Kuykendall Clark Porter 160

L

Landsbergis-Žemkalnis Vytautas 143, 148
Lapėnas Jonas 7, 72–78, 272, 355
Laretei Henrich 139
Lattik Jaan 300
Laukevičius Domantas 11
Laurinavičius Česlovas 12, 160
Laužikaitė Irma 41
Law Dorote Rosalynn 101
Leppik Johan 139
Liepiņš Roberts 138
Limantas Jonas 12
Limantas Reda 12
Lipčius Mikolajus 77
Lisaukas A. 277–280, 286
Litvinovas Maksimas 291–296, 305, 307, 309,
367
Liūimaitė Žydrūnė 76
Lozoraitis Kazys 38, 136

Lozoraitis Stasys 20, 32, 34, 36, 38, 91, 102, 103,
106–109, 136
Lukšionytė-Tolvaišienė Nijolė 23
Lutterloh 215, 222

M

Maenss Walther 207, 231
Mažeika Vaidotas 140, 141
McHugh James T. 38, 39, 92, 133
Medišauskienė Zita 11
Medvedevas Rojus 116
Meidijainen Eero 26
Meyer Alfred G. 302, 303, 305, 307–309
Meyer Richard 251
Merkelis Aleksandras 66, 68
Merkys Antanas 9, 17, 18, 28, 77, 148, 189, 195,
197, 206, 215, 217, 219, 220, 222, 227, 234, 235,
237–241, 247, 256, 263, 268, 270–277, 279–282,
284–286, 330, 331, 347–350, 355, 360–365, 369,
370, 380
Mickevičius-Kapsukas Vincas 93, 94
Miknys Rimantas 11
Mikulicz Sergiusz 189, 196, 197, 268
Miliauskienė Lina 36
Mironas Vladas 10, 124, 125, 286, 288–290, 367
von Moltke Hans Adolf 10, 203, 208, 222, 242,
243, 245, 246, 256, 306, 310, 337, 338, 367
Moraht Alma 154, 166
Moraht (Morathas) Hansas 9, 47, 57, 60, 62,
70, 110–116, 119, 121, 126, 132, 135, 154, 166, 167,
184, 198, 199, 203, 215, 221–225, 227–229, 231, 243,
244, 246, 247, 252, 260–266, 282–284, 326–330, 335,
338, 339, 343, 345, 347, 348, 360, 361, 370
Morris D. S. 310
Mortyš 203, 337
Müller Herman 253
Murray John 42, 121, 128, 325
Mussolini Benito 83, 123

N

Naftalis N. 268
Nagius-Nagevičius Vladas 143
Nemanovas L. M. 28
Niederlė Miroslavas 136
Nikolajus II 132
Nikžentaitis Alvydas 12

Noreika Liudas 93
Norem Owen J. C. 42, 49, 50, 133, 353
Norkaitis Jonas 56
Norvaiša Marius 11

O

Ozelis 285

P

Pacy James S. 38, 39, 92, 133
Pakalniškis A. 177
 žr. Bistras Leonas
Paulionis Gintaras 11
Paulionis Paulius 11
Paura Audrius 196
Peters A. R. 310
Petraitytė-Briedienė Asta 12, 38, 130
Petrovskis Adolfas 117–120, 202, 267, 287–290,
 292–297, 299, 300, 335, 337, 341, 343, 348, 349,
 367, 369
Petrulis Vytautas 15, 351
Piłsudski Józef Klemens 299, 336, 339
Plieg Ernst Albrecht 132
Pocytė Silva 12
Poliakoff Vladimir 313
 žr. Auguras
Preston Thomas Hildebrand 33–35, 37–39,
 41, 42, 44, 45, 47, 49–51, 54–63, 67, 71, 79, 109–111,
 113, 114, 118, 120, 121, 126–132, 141, 146, 148–151,
 155, 158, 159, 161, 163, 166–169, 203, 226, 231, 233,
 235–237, 246, 247, 252, 253, 261, 263, 290, 320, 322,
 325, 326
Puaux Gabrielle 46, 132, 144
Purickis Juozas 22, 93, 142, 143

R

Rabinavičius Henrikas 7, 16, 44, 86–91, 356
Raišutienė Irutė 12
Raskolnikovas Fiodoras 116, 117
Rasputinas Grigorijus 45
Raštikis Stasys 167, 168, 270, 272
Rauscher Ulrich 210, 213
Reinys Mečislovas 95
Reisonas Karolis 23
Reišys Martynas 286
Reizgys Martynas 285, 286, 347–349, 369, 370

Ristelhueber René 57, 110, 132, 133
Robinzonas Jokūbas 181, 226, 349
Rodgers Hugh I. 137, 138, 176
Romenas Žiulis 143
von Ropp Fridrich 93, 94
Rusteika Steponas 28, 71, 104
Rutenis Bronislovas 44

S

Sayuras 236
Sakalauskas Juozas 97, 222
Saldukas Linas 92
Salvatini Mafalda 105–107
Salvatori Džiuzepė 141–143, 145, 147, 154
Salzberg 118
 žr. Petrovskis Adolfas
Sasnauskas Pranas 72
Sasnauskas Valdas 72
Saulienienė Jovita 163
Savickis Jurgis 34, 77, 102, 105, 106, 140, 141
von Schack Eckhard 9, 215, 222, 225, 241–243,
 246–253, 255–257, 262, 263, 275
von Schubert Carl 174, 210–212, 220, 245, 254,
 308, 339
Schultz G. 286
Scott O. A. 37–39, 56, 57, 132
von Seeckt Hans 307
Seymour Horace James 155
Senn Alfred Erich 25, 43, 92–94, 131, 145, 193
Show Bernardas 130
Sidzikauskas Vaclovas 8, 9, 29, 31, 37, 39, 62,
 63, 80, 82, 85, 94, 97, 99, 101–108, 170, 180–182,
 189–193, 197, 203, 206–216, 219–222, 242, 243, 246,
 253, 254, 256–258, 259, 261–279, 281, 299, 326, 329,
 336, 356, 361
Simon John 38, 59, 68, 69, 124, 130, 139, 153, 155
Skalicki Jan 136, 137
Skinner Robert P. 153
Skipitis Rapolas 170, 171
Skirius Juozas 4, 12, 39, 40, 42, 196, 331
Skurvydas Audronis 11
Sleževičius Mykolas 15, 93, 95, 105, 149, 287,
 288, 294, 351
Smetona Antanas 15, 28, 33, 37, 38, 41–43, 46,
 51, 57, 61, 64–67, 69, 70, 73, 75–77, 91, 93–100,
 103–109, 111, 113, 125, 127, 128, 130, 134, 135,

141, 148, 149, 151, 156, 169, 197, 203, 220, 227, 238,
270–272, 288, 290, 299, 349, 355, 357, 361, 362, 367

Smetonienė Sofija 7, 39–45, 101, 170

Staël Anne Louise 44, 45

Stafford Maurice L. 134

Stalinas Iosifas 116, 117

Stankevičienė Džiuginta 12

Stašinskas Vladas 336, 339

Stirling Edward 130

Stomoniakovas Borisas 10, 47, 120, 202, 267,
287–290, 292–297, 299, 300, 306, 309, 310, 335, 337,
338, 340–346, 348, 367, 370

Strandmann Otto 300, 336

Stresemann Gustav 8, 17, 30, 173–175, 182–185,
188–192, 194, 195, 197–199, 202–207, 210, 214, 231,
235, 330, 359

Sugimura Yotaro 50, 170, 171

Š

Šalčius Matas 36, 75

Šalčius Petras 36

Šaulys Dovas 47

Šaulys Jolanta 47

Šaulys Jurgis 8, 31, 38, 77, 93, 101–108, 159, 167,
356, 357

Šaulys-Zauniūtė Augusta 47, 50, 64, 70,
101–103, 112, 120

Šidlauskas Rimantas 12

Širvydas (Sirvidas) Vytautas 22

Šiškinas Velerijus 300, 306

Šliogeris Vaclovas 41, 67, 169, 272

T

Tamošaitis Izidorius 45, 124, 125

Tarik Rasa 163

Tauber Joachim 12

Toleikis J. 285

Trautmann Oskar 9, 206–208, 210–212, 256, 258,
262, 265, 361

Treviranus Gottfried 176, 254, 358

Tübelienė Jadvyga 42

Tübelis Juozas 7, 28, 37, 44, 46, 55–57, 65–72, 77,
78, 91, 98, 100, 103, 105, 107, 111, 113, 126, 127, 167,
238, 272, 278, 279, 288, 291, 294, 298, 299, 334, 348,
349, 354, 355, 357

Turauskas Edvardas 102, 170

U

Urbšys Juozas 20, 91, 139, 193

V

Vailokaitis Jonas 299

Valsonokas Rudolfas 176, 177, 181, 182,
194–196, 198, 199, 201–203

Vaskėla Gediminas 150

Vaškelis Bronius 27, 352

Vaughan Tudor 319

Vencius 146

Vileišis Jonas 126

Vileišis Petras 154

Vitkus Hektoras 12, 184

Vyrubova Anna 79

Voldemaras Augustinas 8, 10, 15–17, 19–21, 23,
27–32, 37, 38, 40, 44–46, 48, 53, 54, 61, 64, 65, 76, 77,
86–91, 93, 95–98, 111, 137, 138, 147, 169, 170, 180,
182–186, 188–192, 194–198, 200–206, 212, 259,
268, 271, 272, 276, 286–291, 297, 317, 318, 330, 331,
336, 338, 349, 351, 353, 356, 358, 361, 364, 367

Vorbeckas Adomas 278

Vorošilovas Klementas 302

W

Walker Alan 33, 34, 47, 58, 60, 110, 117, 118, 123,
166, 312

Wandycz Piotr S. 176

Winkler Henry R. 173, 176

Z

Zaleski August 30, 176, 213

Zaunius Dovas 15, 18–21, 26–32, 34–40, 43–44,
46–66, 70–78, 80–82, 85–87, 89–91, 96–108, 112,
113, 118–122, 125–127, 133, 134, 140, 141, 155, 156,
169–171, 176, 177, 180, 190, 191, 197, 203, 206–213,
215–240, 243–254, 256–267, 277–286, 290, 296,
297, 299, 300, 311–346, 348–350

Zauniūtė Augusta 70

žr. Šaulys-Zauniūtė Augusta

Zech 251

Zechlin Erich Wilhelm 116, 132, 137, 198, 199,
339

Želigowski Lucjan 22

Ziverts Voldemārs 138

Ž

Žadeikis Povilas 90

Žalys Bartas 5

Žalys Vytautas 1, 3, 4, 35, 65, 104, 117, 118, 126,
138, 354, 380

Žalys Žygimantas 5

Žeimantienė Jūratė 143

Žepkaitė Regina 103, 109

Žiugžda Robertas 195, 196

Žižys Dalius 11, 12

Žmuidzinis Jonas 42, 44

Žostautaitė Petronėlė 195, 196, 273, 274, 349

Žukas Julius 12

Vytautas Žalys

Ža39 Lietuvos diplomatijos istorija 1925–1940 metais, Vilnius: Edukologija, 2012, 380 p.
T. II. Pirmoji dalis. – 2012. – 380 p. – Asmenvardžių r-klė: p. 373–378.

ISBN 978-9955-20-801-3

Lietuvos diplomatijos istorijos 1925–1940 metais antrojo tomo pirmojoje dalyje pateikiama glausta Lietuvos diplomatinės tarnybos raidos apžvalga, pristatomi kai kurie jos veiklos aspektai trečiojo ir ketvirtojo dešimtmečių sandūroje. Daugiausia dėmesio skiriama užsienio reikalų ministro D. Zauniaus asmeniui, jo pastangoms reformuoti Lietuvos diplomatinę tarnybą, paverčiant ją darniai funkcionuojančiu ir sistemingai, profesionaliais pagrindais dirbančiu mechanizmu. Pristatomi ir kiti to meto Lietuvos politikai ir diplomatai, aptariama jų veikla, tarpusavio santykiai. Knygoje rašoma ir apie Lietuvos laikinąją sostinę bei diplomatų gyvenimą joje, pateikiama Kaune dirbusių užsienio valstybių atstovų portretų galerija.

Antrasis šios dalies skyrius – lyg įvadas į Klaipėdos problemos ketvirtajame dešimtmetyje nagrinėjimą, kuris bus pratęstas antrojoje šio tomo dalyje. Skaitytojo dėmesiui pristatomi anksčiau neskelbti slapti Lietuvos ir Vokietijos, SSRS ir Vokietijos susitarimai, išsamiai aptariami Lietuvos ir Vokietijos santykiai didžiųjų permainų išvakarėse, analizuojama derybų, vykusių nuo 1929 m. rudens iki 1930 m. pavasario, eiga, jų rezultatai, pristatoma abiejų valstybių pozicija įvairiais Klaipėdos problemos klausimais. Nelieta be dėmesio ir dviejų požiūrių į Lietuvos politiką Klaipėdos krašte – užsienio reikalų ministro D. Zauniaus ir gubernatoriaus A. Merkio – susidūrimas bei jo pasekmės. Leidinyje neapsiribojama tik santykių su Berlynu ir Maskva aptarimu. Antrajame skyriuje analizuojamos ir Lietuvos diplomatijos pastangos sustiprinti ryšius su Didžiąja Britanija. Pirmoji dalis baigiama sudėtingos padėties, kurioje atsidūrė Lietuva Tautų Sąjungos 1930-ųjų rudens sesijos išvakarėse, aptarimu.

Knyga paremta gausiais, anksčiau neskelbtais Lietuvos ir užsienio valstybių (Didžiosios Britanijos, Vokietijos, Rusijos, JAV) archyvuose saugomais dokumentais, ji skirta tiek akademinėi bendruomenei (doktorantūros ir magistrantūros studijų studentams, mokslo darbuotojams), tiek ir plačiajai visuomenei.

UDK 327(474.5)(091)

Vytautas Žalys

Lietuvos diplomatijos istorija 1925–1940 metais

II tomas

Pirmoji dalis

Redaktorė *Irutė Raišutienė*

Maketuotoja *Rasa Labutienė*

Viršelio dailininkė *Dalia Raicevičiūtė*

Santrauką į anglų k. vertė *Saulius A. Girnius*

SL 605. 47,5 sp. l. Tir. 1000 egz. Užsak. Nr. 12-132

Išleido leidykla „Edukologija“

T. Ševčenkos g. 31, LT-03111 Vilnius

Tel. +370 5 233 35 93, el. p. leidykla@leu.lt, www.edukologija.lt

Spausdino UAB „Petro ofsetas“, Savanorių pr. 174D, LT-03153 Vilnius